

ॐ

श्री वीतरागाय नमः

अनुभवप्रकाशना किरणो
(भाग-५)

(पूज्य भाईश्री शशीभाईना 'अनुभवप्रकाश' ग्रंथ
उपरना सणंग प्रयचनो)
(प्रयचन नं. १११ थी १३५)

प्रकाशक

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्ट

भावनगर

પ્રકાશક તથા પ્રાપ્તિ સ્થાન

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

૫૮૦, જૂની માણેકવાડી,
પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી માર્ગ
ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧
ફોન : (૦૨૭૮) ૨૪૨૩૨૦૭

અન્ય પ્રાપ્તિ સ્થાન :

- શ્રી કુંદકુંદ કહાન જૈન સાહિત્ય કેન્દ્ર, 'ગુરુ ગોરવ', સોનગઢ
- શ્રી ખીમજીભાઈ ગંગર (મુંબઈ) : (૦૨૨) ૨૬૧૬૧૫૯૧, મો. ૦૯૮૨૦૩૬૫૬૮૩
- શ્રી ડોલરભાઈ હેમાણી (પૂના) : મો. ૦૯૭૪૮૭૧૨૩૬૦

પ્રથમાવૃત્તિ : ૧૧-૧૧-૨૦૧૫ (વીર નિર્વાણ કલ્યાણક દિન)

પ્રત : ૧૦૦

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૪૩૨ + ૮ = ૪૪૦

પડતર કિંમત : ૯૬૬/-

મૂલ્ય : ૨૦/-

લેસર ટાઈપ સેટિંગ :

પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ

૧૯૨૪/, ૬, શાંતિનાથ બંગલોઝ,
શશીપ્રભુ ચોક, રૂપાણી સર્કલ પાસે
ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧
ફોન : ૯૭૨૫૨૫૧૧૩૧

મુદ્રક :

બુક પબ

અમદાવાદ

ફોન : ૯૮૨૫૦૩૦૩૪૦

પ્રતાપના

અનંત કાળથી આ જીવ જન્મ-મરણ તથા તેના અંતર્ગત રહેલા અનેક પ્રકારના દુઃખ ભોગવી રહ્યો છે. અનાદિથી અનેક પ્રકારના સુખપ્રાપ્તિના ઉપાય કર્યા છતાં વર્તમાન દુઃખ વિદ્યમાન છે તે અનુભવગોચર છે. સુખ તથા દુઃખની તાત્વિક સમજણ જીવને નહિ હોવાથી દુઃખમાં જ સુખનો અનુભવ કરી રહ્યો છે. પરંતુ ક્ષણિક, પરાધીન માનેલા સુખમાં તેને ક્યાંય તૃપ્તિ થઈ નથી તથા થતી નથી. અનેક પ્રકારના શુભાશુભ વિકારીભાવમાં પ્રત્યક્ષપણે આકુળતાનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે છતાં અજ્ઞાનવશાત્ જીવ ભ્રાંતિથી જ સુખ કલ્પી રહ્યો છે. દોષિત ભાવમાં આકુળતા, મલિનતા, વિપરીતતા હોવા છતાં તેમાં સુખનો અનુભવ મિથ્યાભ્રાંતિથી થઈ રહ્યો છે. ધર્મના નામે અનેક પ્રકારના ધર્મસાધન કર્યા છતાં આજ દિન પર્યંત જીવ ધર્મ નામ સુખથી વંચિત જ રહ્યો છે. આ પ્રત્યેક સંસારીજીવની પરિસ્થિતિ રહી છે. આજે પણ જીવ ધર્મસાધન કરી રહ્યો છે પરંતુ ધર્મ નામ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે કે નહિ તેની તપાસ, અંતર ખોજ નહિ હોવાને કારણે ઓઘે ઓઘે ધર્મસાધન કરી ધર્મ કર્યાનું અભિમાન સેવે છે. આવી વિષમ સ્થિતિમાં શ્રીગુરુ એક જ આ જીવને માર્ગદર્શ બનીને માર્ગ-ઉપાય દર્શાવી શકે છે.

આ કળિકાળમાં અધ્યાત્મયુગ પ્રવર્તક, માર્ગપ્રકાશક, આત્મદેશ દિવ્ય વિભૂતિ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી ભવ્ય જીવોના તારણહાર બની મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી ભરતમાં પધાર્યા. મહાવિદેહમાં પ્રત્યક્ષપણે વિચરી રહેલ શ્રી સીમંધરસ્વામીની ધર્મસભાના એક અદ્વિતીય પુરુષ તથા ભાવિ તીર્થકરદ્રવ્યે ભરતભૂમિમાં જન્મ લઈને સર્વ ભવ્યોને મોક્ષનો માર્ગ અર્થાત્ સત્ય સુખનો પંથ દર્શાવ્યો. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ સુખ તથા દુઃખનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. દુઃખના કારણો તથા સુખના કારણો દર્શાવ્યા. ૪૫ વર્ષ સુધી દિવ્યદેશનાનો અવિરત પ્રવાહ વહાવી ભવ્ય જીવોને પ્રવચનઅમૃતનું પાન કરાવ્યું. તેઓશ્રીનો આ દિવ્યદેશનાનો અનંત ઉપકાર અવિસ્મરણીય છે.

વીતરાગતા એ તેઓશ્રીનો જીવનમંત્ર હતો. ભેદજ્ઞાન એ તેઓશ્રીનો અખંડ જાપ હતો. સમ્યક્સ્વરૂપ અમૃતનું પાન કરીને તેઓશ્રીના શ્રીમુખેથી વહેતી વાણી સાંભળનાર જીવોને અમૃતપાન કરાવી અજરઅમર કરે છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ સોનગઢ-સુવર્ણપુરીમાં નિવાસ કરી અનેક સત્શાસ્ત્રો ઉપર

પ્રવચન કરી વીતરાગસુખામૃત કઈ રીતે પ્રગટ થાય તે રહસ્ય ખોલ્યું છે. પોતે તો સત્શાસ્ત્રના રહસ્યને ઘૂંટડા ભરી ભરીને પાન કર્યું જ છે પરંતુ જેઓને પ્રત્યક્ષ દેશનાનો મંગળ અવસર પ્રાપ્ત થયો છે તે સર્વ જીવોએ આ રહસ્યામૃતના ઘૂંટડા ભરી ભરી પીધા છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની ધર્મસભાના વિરલ વ્યક્તિત્વના ધારક શાંત તથા ગંભીર એવા પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈએ તેઓશ્રીની દિવ્યદેશનાનો લાભ વર્ષો સુધી લીધો. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના અનુભવપ્રધાન પ્રવચનોને આત્મસાત કરી પ્રત્યેક વચનમાંથી નીતરતી વીતરાગતાને તથા તદાશ્રિત્ પ્રવાહિત સુખના ઘૂંટડા ભરી ભરી પીધા. તેઓશ્રીને પ્રશમમૂર્તિ ધન્યાવતાર પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેનના પ્રત્યક્ષ સમાગમનો અર્પૂર્વ લાભ પણ પ્રાપ્ત થયો તથા એકાવતારી પુરુષાર્થમૂર્તિ પૂજ્ય નિલાલચંદ્રજી સોગાનીના પરિચયમાં રહી તેઓશ્રીના પ્રગાઢ પુરુષાર્થની પરિણતિના દર્શન કર્યા છે. પરમ કૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના હૃદયમાં પેસી તેમના અંતરંગ ભાવોનો સ્પર્શ કર્યો છે.

આમ આવા નિકૃષ્ટ કાળમાં જ્યાં એક સમ્યજ્ઞિ ધર્માત્માનો યોગ થયો દુર્લભ છે તેવા કળિકાળમાં આ વિરલ પુરુષને ત્રણ-ત્રણ ધર્માત્માઓનો પ્રત્યક્ષ સમાગમ પ્રાપ્ત થયો. આજીવન સંતચરણમાં રહી તેઓશ્રીના અંતેવાસી થઈને રહ્યા. તેઓશ્રીએ ભાવનગર સ્થિત શ્રી સીમંધરસ્વામી દિગંબર જિન મંદિરમાં અનેક સત્શાસ્ત્રો ઉપર ધારાવાહી પ્રવચન કર્યા છે. જેમાં તેઓશ્રીને સ્વયંને સ્વાનુભવ થવામાં નિમિત્ત થયેલ, શ્રી દીપચંદ્રજી કાસલીવાલ રચિત ગ્રંથ શ્રી ‘અનુભવ પ્રકાશ’ ગ્રંથ ઉપર પણ પ્રવચનો કર્યા છે.

શ્રી દીપચંદ્રજી સાધર્મી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ આમેરના રહીશ હતા. પૂજ્ય ભાઈશ્રીના શબ્દોમાં કહીએ તો શ્રી દીપચંદ્રજી સિદ્ધાંતજ્ઞાનના મર્મજ્ઞ હતા. તેઓશ્રીનું અનુભવ સંબંધીનું જ્ઞાન અતિ સ્પષ્ટ, સૂક્ષ્મ તથા નિર્મળ હતું. તેઓશ્રીએ અનુભવ પ્રકાશ, ચિદ્વિલાસ, અધ્યાત્મ પંચ સંગ્રહ, આત્માવલોકન આદિ ગ્રંથોની રચના કરી છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં શ્રી અનુભવ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર થયેલા પૂજ્ય ભાઈશ્રીના પ્રવચનો અક્ષરશઃ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે. અનુભવ પ્રકાશ ગ્રંથમાં પૂજ્ય શ્રી દીપચંદ્રજીએ અનુભવ સંબંધિત અનેક માર્મિક વાતો સરળ ભાષામાં સ્પષ્ટ કરી છે. સ્વાનુભવ કઈ રીતે થાય તે વાત તેઓશ્રી ફેરવી ફેરવીને કહે છે. સચોટ હૃદયસ્પર્શી સિદ્ધાંતને સમજાવવા અપાયેલ શાંત, તેઓશ્રીની અનુભવકુશળતાને પ્રસિદ્ધ કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી અનેક વાર ઈડરમાં નિવૃત્તિ અર્થે ગયેલ છે. ત્યાં જઈ તેઓશ્રીએ અનુભવ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પ્રવચનો કરી અનુભવરસપાન પોતે તો કર્યું, સાથે સાથે જે તેમના સમાગમ અર્થે આવ્યા તેઓ પણ પોતાને ધન્ય

અનુભવવા લાગતા. આત્મ-અનુભવ કઈ રીતે થાય, તેની ખોજ કઈ રીતે કરાય, આત્મ-અનુભવ નહિ થવામાં કયા પ્રકારની ભૂલો રહી જાય છે, તે કઈ રીતે દૂર થાય ઈત્યાદિ અનેક સૂક્ષ્મ વાતોને પ્રવચનમાં સ્પષ્ટ કરી મુમુક્ષુજીવો ઉપર અનુપમ ઉપકાર કર્યો છે. અનુભવ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પ્રવચનો આપતાં તેઓશ્રીનો આત્મા ખીલી ઉઠતો. અનેક રહસ્યને લઈને આવતી વાણીનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરનાર મુમુક્ષુજીવોના હૃદયપટમાં આજે પણ એ દશ્યો તાદશ્ય થઈ જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રીના અનુપમ ઉપકારને વ્યક્ત કરવા શબ્દો ઓછા પડે છે. એક મરણથી બચાવનાર પ્રત્યે પણ ઉપકારવૃત્તિ જીવોને થઈ આવે છે તો આ તો અનંત જન્મ-મરણથી બચાવનાર મહાપુરુષ, તેમના ઉપકારો કઈ રીતે વિસ્મૃત થાય ! ન જ થાય. પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા થયેલ આ પ્રવચનોનો મુમુક્ષુજીવ ઊંડાણથી સ્વાધ્યાય કરે એવી ભાવના સાથે આ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવામાં આવેલ છે. કુલ આઠ ભાગમાં આ પ્રવચનો પ્રકાશિત થશે, જેમાં બહારગામ થયેલા પ્રવચનો પણ સમાવિષ્ટ કરવામાં આવશે.

આ મંગલ અવસરે પ્રશમમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેન, પરમ કૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી, પુરુષાર્થમૂર્તિ પૂજ્ય નિલાલચંદ્રજી સોગાની તથા શ્રી દીપચંદ્રજીના ચરણકમળમાં કોટિ કોટિ વંદન હો !

પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રવચનોને સી.ડીમાંથી અક્ષરશઃ ઉતારી લેવામાં આવેલ છે. જ્યાં જ્યાં અવાજ ખરાબ છે ત્યાં ડોટ મૂકી છોડી દેવામાં આવેલ છે, જરૂર લાગે ત્યાં વાક્ય રચનાની પૂર્ણતા કરવા કોંસ ભરવામાં આવેલ છે. સંકલન કાર્યમાં પૂર્ણ ચીવટતા રાખવાનો યત્કિંચિત્ પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં કોઈ જગ્યાએ ત્રુટી રહી જવા પામેલ હોય તો શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની ક્ષમા યાચીએ છીએ. ગ્રંથના ટાઈપ સેટિંગ બદલ મે. પૂજા ઈમ્પ્રેશન્સ, ભાવનગરનો તથા સુંદર મુદ્રણ કાર્ય માટે મે. બુક પબ, અમદાવાદનો આભાર માનવામાં આવે છે.

અંતતઃ સર્વ જીવો પ્રસ્તુત ગ્રંથનો સ્વાધ્યાય કરી અનુભવ-કાળ સંપ્રાપ્ત કરી જન્મ-મરણથી મુક્ત થાઓ, એ જ ભાવના.

તા. ૨૮-૯-૨૦૧૫, ઉત્તમ ક્ષમાવણી દિન

ટ્રસ્ટીગણ
વીતરાગ સત્ સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ, ભાવનગર

‘અનુભવપ્રકાશના કિરણો’ ભાગ-પના પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિ

શ્રી વીતરાગ મુમુક્ષુ મંડળ, હૈદરાબાદ, ઇ. કમલભાઈ દેવચંદભાઈ શાહ	૪૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી વંદનાબહેન રણધીરભાઈ ઘોષાલ, કોલકાટા	૧૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન ખીમજીભાઈ ગંગર, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
ડો. બી.એમ. સુથાર, કમ્પાલા, યુગાન્ડા	૫,૦૦૦/-
સ્વ. ગુલાબભાઈ જીવનદાસ ભાટીયા, કમ્પાલા, યુગાન્ડા	૫,૦૦૦/-
સ્વ. કાલિંદીબેન બૈજુભાઈ જોષી, ઇ. ડો.બી.એમ. સુથાર, કમ્પાલા	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી મીનાબેન ઝવેરીભાઈ સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રી ધર્મેન્દ્રભાઈ વોરા, ભાવનગર	૨,૫૦૦/-
શ્રી હેમંતભાઈ શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
શ્રી રસીકભાઈ નાનાલાલ શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
શ્રીમતી તરુલતાબેન આર. શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
શ્રીમતી મીનાબેન વી. શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
મનીષા ઋષભ શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
પૂજા વિપુલભાઈ શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
શ્રી પિયૂષભાઈ નગીનદાસ ભાયાણી, કોલકાટા	૨,૧૦૦/-
શ્રી હીરાલાલ જૈન, ભાવનગર	૧,૧૦૦/-
શ્રી પરિચંદજી ઘોષાલ, કોલકાટા	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી ચારુબહેન નિલેષભાઈ જૈન, ભાવનગર	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી બેલાબહેન જૈન, ભાવનગર	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી સ્નેહલતાબહેન જયેન્દ્રભાઈ શાહ, ભાવનગર	૨૫૧/-
સ્વ. કસ્તુરીબહેન લક્ષ્મીચંદ શાહ, અમદાવાદ, ઇ. કન્નુભાઈ શાહ	૨૫૧/-
સ્વ. મધુબહેન કન્નુભાઈ શાહ, અમદાવાદ, ઇ. કન્નુભાઈ શાહ	૨૫૧/-
ધારા ઋષભ શાહ, , ભાવનગર	૧૫૧/-

પ્રવચન અનુક્રમણિકા		
પ્રવચન નં.	અનુભવપ્રકાશ પૃષ્ઠ સંખ્યા	પાના નં.
૧૧૧.	૫૫	૦૦૧
૧૧૨.	૫૭	૦૧૯
૧૧૩.	૫૮	૦૩૭
૧૧૪.	૫૮	૦૫૬
૧૧૫.	૬૦	૦૭૨
૧૧૬.	૬૦	૦૯૦
૧૧૭.	૬૧	૧૦૩
૧૧૮.	૬૨	૧૨૫
૧૧૯.	૬૨	૧૪૩
૧૨૦.	૬૪	૧૫૯
૧૨૧.	૬૫	૧૭૭
૧૨૨.	૬૫	૧૯૪
૧૨૪.	૬૭	૨૧૨
૧૨૫.	૬૭	૨૨૮
૧૨૬.	૬૮	૨૪૬
૧૨૭.	૬૯	૨૬૨
૧૨૮.	૬૯	૨૮૦
૧૨૯.	૭૧	૨૯૮
૧૩૦.	૭૨	૩૧૫
૧૩૧.	૭૩	૩૩૩
૧૩૨.	૭૩	૩૫૨
૧૩૩.	૭૫	૩૭૦
૧૩૪.	૭૬	૩૮૮
૧૩૫.	૭૭	૪૦૪
પ્રવચન નં. ૧૨૩ ઉપલબ્ધ નહિ હોવાથી લેવામાં આવેલ નથી.		

શ્રી સમયસારજી સ્તુતિ

(હરિગીત)

સંસારી જીવનાં ભાવમરણો ટાળવા કરુણા કરી,
સરિતા વહાવી સુધા તણી પ્રભુ વીર! તેં સંજીવની;
શોષાતી દેખી સરિતને કરુણાભીના હૃદયે કરી,
મુનિકુંદ સંજીવની સમયપ્રાભૃત તણે ભાજન ભરી.

(અનુષ્ટુપ)

કુંદકુંદ રચ્યું શાસ્ત્ર, સાથિયા અમૃતે પૂર્યા,
ગ્રંથાધિરાજ! તારામાં ભાવો બ્રહ્માંડના ભર્યા.

(શિખરણી)

અહો! વાણી તારી પ્રશમરસ-ભાવે નીતરતી,
મુમુક્ષુને પાતી અમૃતરસ અંજલિ ભરી ભરી;
અનાદિની મૂર્છા વિષ તણી ત્વરાથી ઊતરતી,
વિભાવેથી થંભી સ્વરૂપ ભણી દોડે પરિણતિ.

(શાર્દૂલવિકીડિત)

તું છે નિશ્ચયગ્રંથ ભંગ સઘળા વ્યવહારના ભેદવા;
તું પ્રજ્ઞાછીણી જ્ઞાન ને ઉદયની સંધિ સહુ છેદવા;
સાથી સાધકનો, તું ભાનુ જગનો, સંદેશ મહાવીરનો,
વિસામો ભવકલાંતના હૃદયનો, તું પંથ મુક્તિ તણો.

(વસંતતિલકા)

સૂણ્યે તને રસનિબંધ શિથિલ થાય,
જાણ્યે તને હૃદય જ્ઞાની તણાં જણાય;
તું રુચતાં જગતની રુચિ આળસે સૌ,
તું રીઝતાં સકલજ્ઞાયકદેવ રીઝે.

(અનુષ્ટુપ)

બનાવું પત્ર કુંદનનાં, રત્નોના અક્ષરો લખી;
તથાપિ કુંદસૂત્રોનાં અંકાયે મૂલ્ય ના કદી.

અનુભવ પ્રકાશના કિરણો

(ભાગ-૫)

(પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના અનુભવ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપરના સર્ગંગ પ્રવચનો)

તા. ૩૧-૧-૧૯૮૬, પ્રવચન નં. ૧૧૧, પાના નં. ૫૫

‘અનુભવપ્રકાશ’ પાનું-૫૫. છેલ્લી લીટીની ઉપર એક ફૂટનોટ આપી છે. અનુભવની પ્રશંસા કરતા, મહિમા કરતા જગતમાં દેવલોકના પુણ્યવંત પદવીધારી ઈન્દ્ર વગેરે પણ. ઈન્દ્રાદિ. આદિમાં બધા આવી જાય છે. રાજાઓ, શ્રીમંતો, સત્તાધારીઓ એ બધા આવી જાય છે. ‘અનુભવી જીવ એવા મુનિજનના ચરણારવિંદને...’ નમે છે. મુનિજનને એટલા માટે સેવે છે, નમે છે કે તેમને પણ આત્માનુભવ છે તેથી. આત્માનુભવ રહિત હોય તો એવા મુનિજન સેવવા લાયક નથી, નમન કરવા લાયક નથી. આપણે એના ઉપર પદ ચાલે છે.

પરપદ આપો માનિ જગમૈ અનાદિ ભમ્યો,
પાયો ન સ્વરૂપ જો અનાદિ સુખતાન હૈ;
રાગદ્વૈષભાવનમે ભવથિતિ બાધા મહા,
વિના ભેદજ્ઞાન ભૂલ્યૌ ગુણકૌ નિધાન હૈ.
અચલ અખંડજ્ઞાનજ્યોતિકો પ્રકાશ લિયે,
ઘરમે હી દેવ ચિદાનંદ ભગવાન હૈ;
કહે ‘દીપચંદ’ આપ ઈન્દ્ર હૂસે પાય પરૈ,
અનુભૌ પ્રસાદપદ પાવૈ નિરવાન હૈ.

પહેલા, અનુભવ વિના આ જીવ સ્વાનુભવ વિના પરપદમાં પોતાનું સ્વરૂપ જાણીને અનાદિથી જગતમાં પોતે પરિભ્રમણ કર્યું છે. પરિભ્રમણનું કારણ પોતાના સ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે અને પોતાને પરસ્વરૂપે પરપદમાં માન્યો છે, સ્વીકાર્યો છે એ પરિભ્રમણનું જગતમાં કારણ છે. અને એ પરિભ્રમણમાં ક્યાંય એણે પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ નથી

કર્યો. બીજા બધા કાર્યો કર્યા છે. ધર્મસ્થાનકમાં જઈને ધર્મરૂપે ગણવામાં આવે એવા ઘણા ધર્મના કાર્યો કર્યા છે. જેને ધર્મના કાર્યો ગણવામાં આવે છે એવા ધર્મના અનેક કાર્યો કર્યા છે. પણ પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ નથી કર્યો. ‘પાયો ન સ્વરૂપ.’ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે અનુભવ કર્યો નથી. પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કર્યો નથી કે જે સુખસ્થાનરૂપ છે. જે અનુભવ સુખનું સ્થાન છે એનો જ અનુભવન કર્યો નથી. રાગ-દ્વેષના ભાવો ભાવ્યા છે અને અનેક ભવોમાં અનેક પ્રકારના દુઃખ, બાધા એટલે અનેક પ્રકારના દુઃખને મહાદુઃખોને સહન કર્યા છે.

‘વિના ભેદજ્ઞાન ભૂલ્યો ગુણકૌ નિધાન હૈ.’ અને ગુણનું નિધાન એવું જે નિજપદ છે એને ભેદજ્ઞાન વગર એ ભૂલ્યો છે. એ સીધી અર્પિત વાત છે. અનર્પિત વાત એમ નીકળે છે કે, ભેદજ્ઞાનથી એ ગુણના નિધાનને ભૂલતો નથી. ભેદજ્ઞાનના અભાવથી ગુણનિધાનને ભૂલે છે. ભેદજ્ઞાન વિના ગુણ નિધાનને ભૂલે છે તો ભેદજ્ઞાનથી ગુણ નિધાનને સંભાળે છે. એ એમાં અનર્પિત છે.

‘અચળ, અખંડજ્ઞાનજ્યોતિકો પ્રકાશ લિયે, ઘરમેં હી દેવ ચિદાનંદ ભગવાન હૈ;’ પોતાના નિજઘરમાં પોતે જ એ સ્વરૂપે ચૈતન્ય આનંદસ્વરૂપ છે. અચળ સ્વરૂપે છે, અખંડ જ્ઞાનજ્યોતિના પ્રકાશને ધારણ કરવાવાળો છે. ‘પ્રકાશ લિયે,...’ એટલે પ્રકાશને લઈને એ રહેલો છે. જ્ઞાનની અખંડ જ્યોતિના પ્રકાશને લઈને એ પોતે પોતાના ઘરમાં જ ચિદાનંદ ભગવાનસ્વરૂપે પોતે છે. પોતાના ભગવાનસ્વરૂપથી ક્યારે પણ એ વિચલિત થતો નથી. એવો પોતે જ છે. એવો એ પોતે છે એવો જે અનુભવ કરનાર છે એવા અનુભવીને ‘કહે દીપચંદ આપ ઈન્દુસે હૂસે પાય પરૈ,...’ એના પગે હું પડું છું, એને હું વંદન કરું છું, નમસ્કાર કરું છું, એવા સ્વાનુભવીના પગે હું પ્રણામ કરું છું. એના પગમાં પ્રણામ કરું છું. ‘અનુભૌ પ્રસાદપદ પાવૈ નિરવાન હૈ.’ કે જે અનુભવના પ્રસાદથી નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એના ઉપર દોહા છે.

‘ચિદ્ લક્ષણ પહિચાનતૈ ઊપજે આનંદ આપ; અનુભૌ સહજ સરૂપકૌ, જગમેં પુણ્યપ્રતાપ.’ ચિદ્-લક્ષ-જ્ઞાનલક્ષણથી જેને ઓળખવામાં આવે છે અને જ્ઞાનલક્ષણથી જેને ઓળખતાં પોતાને

આનંદ ઊપજે છે, આનંદનો અનુભવ થાય છે. ઓળખાણથી અનુભવ થાય છે એમ લીધું ને ? ‘પહિચાનતૈ...’ પહેચાનવાથી-ઓળખવાથી અનુભવ થાય છે. એ એની આગળની પૂર્વભૂમિકા છે. અનુભવની પૂર્વભૂમિકા શું ? કે ચૈતન્યલક્ષણથી, જ્ઞાનલક્ષણથી પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ કરવી તે. આ એનો પૂર્વભૂમિકાની પ્રોસેસનો વિષય થયો.

‘ચિદ લક્ષણ પહિચાનતૈ ઊપજે આનંદ આપ; અનુભૌ સહજ સરૂપકૌ,...’ એ સહજ સ્વરૂપનો જે અનુભવ છે, જેમાં આનંદ ઊપજે છે, તે આ જગતમાં પુણ્ય પ્રતાપવંત છે. એ પ્રતાપવંત છે. પવિત્ર જેનો પ્રતાપ છે. પુણ્ય એટલે અહીંયાં પવિત્ર જેનો પ્રતાપ છે. એવો જગતની અંદર સર્વોત્કૃષ્ટ, ઉત્કૃષ્ટ, ઉચ્ચ કોટીની આ ચીજ છે. એમ લેવું છે. પુણ્યપ્રતાપ કહીને ઉચ્ચ કોટીની આ ચીજ છે. સહજ સ્વરૂપનો અનુભવ થવો એ પવિત્ર હોવાથી, દોષરહિત પરિણામ હોવાથી એનો સર્વત્ર મહિમા કરવામાં આવ્યો છે. એ હજી આગળ લેશે.

‘જગમેં અનાદિ યતિ જે તે પદ ધારિ આયે,
તેઉ સબ તિરે લહિ અનુભૌ નિધાનકો
યાકે વિનુ પાયે મુનિહૂ સુપદ નિંદત હૈ,
યહ સુખસિન્ધુ દરશાવૈ ભગવાનકૌ.’

આ જગતમાં અનાદિથી જે યતિપદ ધારીને જેણે યતિપદ ધારણ કર્યું, મુનિપદ ધારણ કર્યું, ગુરુપદ ધારણ કર્યું તે બધા તરી ગયા. શાથી તરી ગયા ? કે ‘લહિ અનુભૌ નિધાનકો;...’ અનુભવનિધાનને ગ્રહણ કરવાથી, અનુભવનિધાનને પ્રાપ્ત કરવાથી તે બધા તરી ગયા. મુનિ પણ તરી ગયા. શા માટે મુનિ તર્યા ? કે અનુભવ કરવાથી એ તર્યા. બીજા કારણથી કોઈ તર્યા નથી. આ તો પદ આવી ગયું.

‘અનુભવ ચિંતામણિ રતન અનુભવ હૈ રસકૂપ,
અનુભવમારગ મોખકો, અનુભવ મોક્ષસ્વરૂપ’

મુમુક્ષુ :- પદ પાને છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચિંતામણિ રતન. બરાબર છે. ‘નાટક સમયસાર’માંથી એ લીધું છે. એ એનું જ છે ને. આ એકડો કર્યો છે એના જ ફૂટનોટમાં એ બધી વાત લીધી છે. ‘જ્ઞાનદર્પણ’ સુધીની. પછી આ બાજુનો એકડો છે. રસકૂપ લીધો છે એ અહીંથી છે, બરાબર છે.

‘તેઉ સબ તિરે બહિ અનુભૌ નિધાનકો;...’ અનુભવનિધાનને ગ્રહણ કરવાથી તે બધા મુનિઓ તર્યા. ‘યાકે વિનુ પાયે મુનિહૂ સુપદ નિંદત હૈ,...’ જે અનુભવને પ્રાપ્ત કર્યા વિના મુનિરાજનું જે શ્રેષ્ઠ પદ છે. સુપદ છે એટલે શ્રેષ્ઠ પદ છે. તે પણ નિંદાને પાત્ર થાય છે. ઠીક ! ‘યાકે વિનુ પાયે મુનિહૂ સુપદ નિંદત હૈ,..’ જેના વિના મુનિનું પદ પણ પ્રશંસાને પાત્ર નથી કે અરે..! મુનિપદ ધારણ કર્યું ને અનુભવ નથી લીધો ? તો આ મુનિપદ શું કામનું ? એ તો કહ્યું ને કે ગામમાં ગાય અને વનમાં હરણની જેમ અજ્ઞાન તપસ્વી છે. એમ લીધું છે.

‘યહ સુખસિન્ધુ દરસાવૈ ભગવાનકૌ.’ એવો જે આ અનુભવ છે એ સુખનો સિન્ધુ એવો જે ભગવાનઆત્મા છે એને દર્શાવે છે. એનું દર્શન એમાં થાય છે. તેથી... પદ પાને પહેલી લીટી. નીચે આ ફૂટનોટ પૂરી કરી લઈએ.

નારકી હૂ નિકસિ જે તીર્થકરપદ પાવૈ,
અનુભૌ પ્રભાવ પહુંચાવૈ નિરવાનકો;
અનુભૌ અનંત ગુણધામકે ધરૈયા હી કો,
તિહું લોક પૂજૈ હિતજ્ઞાનિ ગુણવાન કો.

‘નારકી હૂ નિકસિ...’ નરકમાં હોય તોપણ અનુભવના કારણે એ બહાર નીકળીને તીર્થકરપદવીને પામે છે. નીકળશે ને ? ‘શ્રેણિક’ રાજા છે. નારકીમાંથી નીકળીને તીર્થકરપદ પ્રાપ્ત કરશે એ અનુભવનું કારણ છે. એમ કહીને એમ કહ્યું કે તીર્થકરપ્રકૃતિ પણ સ્વાનુભવી જીવને બંધાય છે. સ્વાનુભવ વિના તીર્થકરપ્રકૃતિનો પણ બંધ હોતો નથી. તીર્થકરપ્રકૃતિ બંધાય છે માટે તીર્થકર થાય છે એમ અહીંયાં નથી કહેવું. સ્વાનુભવ છે માટે તીર્થકર થશે. એમ લેવું. ત્યાં અત્યારે તીર્થકરપ્રકૃતિનો બંધ કરે છે, બાંધે છે અને એ બંધને ઉપાદેય જાણતા નથી. પાછી વિશિષ્ટતા એ છે કે તીર્થકરદ્રવ્ય પોતે તીર્થકરપ્રકૃતિ જે ભાવે બંધાય તે ભાવને તે ઉપાદેય માનતા નથી. એને હેય માને છે. સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યપ્રકૃતિને હેય માને છે એનો અર્થ એ થયો કે બીજા કોઈ પુણ્યને તે ઉપાદેય માને છે એ વાત પણ રહેતી નથી.

મુમુક્ષુ :- હેય માને છે તો બાંધે કોણ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બંધાય છે. નથી બાંધવી તોપણ બંધાય છે.

એમ છે.

મુમુક્ષુ :- એ ભાવને વિષ જાણો છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી : હા. ઝેર જાણો છે-વિષ જાણો છે. ઝેર જ જાણો છે. બરાબર છે. વિષકુંભ છે, એમ લીધું છે.

સર્વ સાધકજીવો-તમામ અનાદિઅનંત કાળના સમસ્ત સાધક-જીવોને એક સમયમાં એટલે વર્તમાન સમયમાં જો અવસ્થામાં પૂર્ણતા થતી હોય-નિર્વાણ થતો હોય તો કોઈને બીજો સમય જોઈતો નથી કે બીજા સમયે મને આ થાવ. અત્યારે ન થાવ. આ અભિપ્રાય છે. આ એમનો સિદ્ધાંત છે, આ એમનો આદર્શ છે. આ રીતે પરિણામે છે. તમામ સમ્યગ્દષ્ટિ સાધકજીવનો આ અભિપ્રાય છે. એટલે એમાં પ્રશ્ન થાય કે તો પછી શા માટે બીજા કર્મબંધ એમને થાય છે ? કે એ નિવારી શક્તા નથી એવા કર્મબંધ એને થાય છે. જે ભાવ પોતની અશક્તિને કારણે પોતે નિવારી શક્તા નથી તેવા ભાવ થાય છે. કરવા છે ને થાય છે એમ હરગીઝ નથી. નથી કરવા છતાં થાય છે. તેથી તેને અકર્તા કહેવામાં આવ્યા છે. રોગ કોને જોઈએ છે ? જોઈએ છે ? તો પછી શું કરવા રોગ થાય એવું ખાવું જોઈએ ? નોર્મલ ખાય તોપણ અને એબનોર્મલ ખાય તોપણ રોગ થાય એ કોઈને ઈચ્છનીય નથી. છતાં રોગ થાય છે.

મુમુક્ષુ :- નોર્મલ ખાય તો ન થાય ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, એવું કાંઈ નથી.

મુમુક્ષુ :- એવું હોવું જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવું હોવું જોઈએ એ જુદી વાત છે. પણ એમાં ઘણા કારણો છે. શરીરને રોગ થવાના અનેક કારણો છે. એમાં મુખ્ય કારણા પૂર્વકર્મ છે. મુખ્ય કારણ શું છે ? પૂર્વકર્મનો ઉદય છે. પછી અત્યારે એણે ખાવા યોગ્ય ખાધું કે નહિ ખાવાયોગ્ય ખાધું, વધારે ખાધું કે ઓછું ખાધું, એ બધી પછીની વાત છે. પહેલી વાત આ છે.

નરકમાંથી નીકળીને જે તીર્થકરપદ પામે છે તે અનુભવનો પ્રભાવ છે. અને તે અનુભવના પ્રભાવથી તે નિર્વાણ સુધી પહોંચે છે. ‘અનુભૌ અનંત ગુણધામકે ધરૈયા હી કો,...’ જે અનુભવના ધારણ કરનારા છે તેને અનંત ગુણનું ધામ છે, અનંત ગુણ પ્રગટ થયા છે. ‘તિહું લોક પૂજૈ...’ ત્રણ લોક એને પૂજે છે. શા માટે પૂજે છે ? એમાં પોતાનું

હિત જાણીને. 'હિત જાનિ ગુણવાન કો.' ગુણ પ્રગટ થયા છે એવા ગુણવાનને તે ગુણની પ્રાપ્તિ અર્થે, તે ગુણની ભાવનાથી પોતાનું હિત જાણીને એને પૂજે છે. પૂજવામાં બીજું કોઈ કારણ નથી. એમ લેવું છે. એટલે કે ન પૂજવા જોઈએ એમ કોઈ કહે તો આત્માનું હિત ન કરવું જોઈએ એમ એમાં આવી જાય છે. જો હિત જાણીને પૂજે છે, પોતાની હિતબુદ્ધિવાળા, તો જેને અહિતની બુદ્ધિ છે તે તેનો નિષેધ કરે છે. એ એમાં આવી જાય છે. દોહા એના ઉપર છે.

'ગુણ અનન્તકે રસ સબૈ, અનુભૌ રસકે માંહિ;

યાતૈં અનુભૌ સારિખો, ઔર દૂસરો નાંહિ.'

અનંત ગુણના રસ એક અનુભવરસમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વાનુભવનો રસ સ્વાનુભવ કાળે ઉત્પન્ન થયો ત્યારે તેમાં અનંત ગુણના રસ ઉત્પન્ન થયેલા છે. અનંત ગુણ નિજ શુદ્ધ શક્તિથી પરિણમી રહ્યા છે. માટે આ જગતને વિષે અનુભવની બરાબરીમાં કોઈ નથી. અનુપમ પદ એટલે એને અનુપમ અનુભવ કહેવામાં આવે છે. એના બરાબર એના સરખો કોઈ નથી. એટલે એની ઉપમા પણ એના બરાબર હોય એની ઉપમા આપીએ. એના બરાબર નહિ હોવાથી એની ઉપમા પણ આપી શકાતી નથી.

'પંચ પરમ ગુરુ જે ભયે, જે હોંગે જગમાંહિ;

તે અનુભવપરસાદતૈં, યામૈં ધોખો નાહિ.'

પંચ પરમગુરુ-અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એવા જે પંચપરમગુરુ જગતમાં થયા છે અને જે હજી પછી પણ જગતમાં થવાના છે. ત્રણે કાળ લઈ લીધા. તે બધાનું મૂળ કારણ અનુભવ છે, સ્વાનુભવ છે. અનુભવના પ્રસાદથી થયા છે. બીજા કોઈ કારણો થયા નથી. અને એમાં ક્યાંય પણ શંકા, સંદેહ કરવા લાયક નથી. એ નિઃશંક વાત છે. એટલો આધાર જુદા જુદા ગ્રંથોમાંથી લીધો છે.

હવે મૂળમાં. 'તેથી અનુભવ કરીને એ ગ્રંથ ગ્રંથોમાં (દરેક સદ્ગ્રંથોમાં) અનુભવની પ્રશંસા કહી છે.' જોયું ! અનુભવની જેમણે પ્રશંસા કહી છે તે અનુભવ કરીને કહી છે. સદ્ગ્રંથોમાં અનુભવની જે પ્રશંસા કહી છે એ કેવી રીતે કહી છે ? પોતે અનુભવ કરીને કહી છે. કોઈના કહેવાથી કરી છે એમ નથી. કે પહેલા ભગવાને આમ કહ્યું હતું.

અથવા અમારા ગુરુએ આમ કહ્યું હતું અથવા અમને આમ કોઈએ સમજાવ્યું હતું, એમ નથી. તેથી અનેક ગ્રંથ ગ્રંથોમાં અનુભવ કરીને અનુભવની પ્રશંસા કહી છે. એક જગ્યાએ આ વાત મળે છે એમ નહિ. સદ્ગ્રંથોમાં સર્વત્ર મળે છે. અનુભવની આવી પ્રશંસા તો બધા જ સદ્ગ્રંથોમાં મળે છે, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- પોતે અનુભવની પ્રશંસા કરે છે તો પોતે અનુભવી હતા જ ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પોતે પણ અનુભવી હતા. આગળ કહી ગયા. બારમા પાને એ વાત કરી કે અમે અનુભવનો, સ્વાનુભૂતિનો રણસ્તંભ રોપ્યો છે. ૧૨ પાને છે ને ? ‘ભગવાનની ભાવનાથી સંતો મહંત થયા.’ નિજ સ્વરૂપની, હોં ! ‘મેં પણ આ જ ભાવાનાનો અવગાઢ થંભ રોપ્યો છે.’ મને પણ આવી જ ભાવના વર્તે છે. કેવી વર્તે છે ? અવગાઢપણે વર્તે છે. કે જેમાંથી હવે બીજો ફેર પડવાનો નથી. ‘સમ્યગ્દષ્ટિને એવો નિરંતર અભ્યાસ રહે છે.’ આ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવની વાત છે. સમ્યગ્દષ્ટિને આવું નિરંતર થાય, આવું નિરંતર રહે, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘આ આત્માનું સ્વરૂપ ગુમ થઈ રહ્યું છે. (તે) સાક્ષાત્ કેવી રીતે થાય ?’ થઈ રહ્યું છે. આ આત્માનું સ્વરૂપ ગુમ થઈ રહ્યું છે એટલે ? આવરિત થઈ રહ્યું છે તે પ્રગટ કેવી રીતે થાય ? નીચેનો વિષય લેવો છે એના ઉપર એટલો પ્રશ્ન છે. આગળ પણ એમણે કહ્યું છે. એક-બે દિવસ પહેલા પણ એ વિષય આવી ગયો. પોતાની વાત કરી લીધી છે. ત્યારે એ વાત લીધી હતી કે ન કહ્યું હોય તોપણ એ વાત સમજાય એવી છે કે એ ‘દિપચંદ્રજી’ પોતે અનુભવી હતા. એ સમજાય એવું છે. એટલી બધી અનુભવની વાત કરી છે.

‘અનુભવ વિના કોઈ સાધ્યની સિદ્ધિ નથી.’ ઠીક ! પોતાના હિતને સાધવા માટે અનુભવ વિના કોઈપણ પ્રકારે પોતાનું હિત સધાય એવી કોઈ સાધ્ય સિદ્ધિ થતી નથી. એક અનુભવથી જ સાધ્યની સિદ્ધિ છે. ‘અનુભવ વિના કોઈ સાધ્યની સિદ્ધિ નથી.’ આટલી બધી જૈનદર્શનની અનુભવમુલક (વાતો સદ્ગ્રંથોમાં આવી છે). જૈનદર્શન છે... એ તો આ ‘જર્મની’નો ઈતિહાસકાર આવ્યો હતો ને ?

‘જ્ઞાપાન’નો ઈતિહાસકાર આવ્યો હતો. એણે અહીંના ચાલતા ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો એમાં જૈનદર્શન માટે એણે આ અભિપ્રાય આપ્યો હતો. અનુભવમુલક ધર્મ છે આ. સ્વાનુભૂતિમુલક ધર્મ છે. ગ્રંથ ગ્રંથોમાં સ્વાનુભૂતિની વાત આવી છે. કરણાનુયોગમાં પણ સ્વાનુભૂતિની વાત આવે છે. બીજા અનુયોગમાં તો આવે પણ જે ગણિતનો અનુયોગ છે એમાં પણ સ્વાનુભૂતિની વાત આવી છે. ચાર ગતિ. જે કર્મથી એના ચાર ગતિના ફળ. ગતિ અને ગતિના ફળનો જ્યાં વિષય છે ત્યાં અનુભવની વાતો લખી છે. આટલી બધી અનુભવપ્રધાનતાની વાત છે. છતાં આ કાળમાં એ વિષય જ આખો ઊડી ગયો. એવી પરિસ્થિતિ થઈ કે લગભગ આ વિષય લુપ્ત પ્રાય: થઈ ગયો હતો. ‘ગુરુદેવશ્રી’એ આ વિષયને મુખ્ય કર્યો. ધર્મને નામે ગમે તેટલી ધમાલ કરો. અનુભવ વિના એ બધું જીવને કાંઈ હિતનું કારણ થાય એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- સત્સંગને જ ઊડાડી દીધો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સમ્યક્દર્શનને ઊડાડ્યું, સમ્યક્જ્ઞાનને ઊડાડ્યું. અનુભવમાં તો ત્રણેય છે. અને સમ્યક્ચારિત્ર છે. અને એ જ આત્માનું સ્વરૂપ છે. આખા સ્વરૂપને-આત્માને ઊડાડ્યો. એટલે ‘ગુરુદેવ’ એમ કહેતા કે, આ બધું સ્વાનુભવ વિના જે સંપ્રદાયોમાં ચાલી રહ્યું છે એ વર વિનાની જ્ઞાન છે. પોતે આત્મા આખો બાદ કરીને બધી વાત છે. ક્યાં જાવ છો ? કે જ્ઞાન લઈને નીકળ્યા છીએ. આમાં વરરાજા કોણ છે ? તો કહે, એ તો છે જ નહિ કોઈ. આ એના જેવી વાત છે. વર વિનાની જ્ઞાન જેવું છે. તો કહે લે, અમે જ્ઞાન કહીએ છીએ અને તમે ના પાડો છો ? એની તકરાર પછી. પછી એની તકરાર (કરે). પણ અંદર વરરાજા નથી. તો કહે, અમે એવું કાંઈ ન સમજવા માગીએ. એવી વાતોમાં અમારે પડવું નથી. એમ કહી દે. અમે જે કરીએ છીએ તે બધું બરાબર છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવશ્રી’નો ઉપકાર એવો છે કે લાખો વર્ષો સુધી યાદ રહેશે..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ? હા. એટલે તો એ અનંત ઉપકાર કહ્યો છે. અનંત ઉપકાર કહ્યો છે. એ ઉપકારનું માપ ક્યાંય પૂરું થાતું નથી. એમ વાત છે. લાખો વર્ષો એ પૂરું થાતું નથી, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- વર્તમાનકાળમાં ... પણ ભવિષ્યમાં જે..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વિશેષપણે જેને કિંમત થશે, આ વચનોની જેને કિંમત થશે, આ તત્ત્વની જેને કિંમત થશે એને તો ખરી કિંમત એ તો જ્ઞાનનો વિષય છે, સમજણનો વિષય છે.

‘અનંતચેતના ચિહ્નરૂપ, અનંતગુણમંડિત અનંતશક્તિધારક, આત્મપદના રસાસ્વાદને અનુભવ કહીએ.’ જ્યારે સ્વાનુભવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અનંતગુણમંડિત, અનંતશક્તિધારક જે આત્મપદ છે, જેનું બહારમાં ચિહ્ન છે એ અનંત ચેતના ચિહ્ન છે. એનો જે અનુભવમાં પ્રત્યક્ષ રસ આવે છે, પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે એને અહીંયાં સ્વાનુભવ કહેવામાં આવે છે. એ અનુભવનો વિષય અહીંયાં સ્પષ્ટ કરવો છે. એના ઉપર પ્રકાશ પાડવો છે તેથી આ ગ્રંથનું નામ ‘અનુભવપ્રકાશ’ કહ્યું. વિષય અનુસાર નામ છે.

‘વારંવાર સર્વ ગ્રંથનો સાર, અવિકાર અનુભવ છે,...’ વારંવાર લીધું. ફરી ફરીને કહેવાનું મન થાય છે કે સર્વ ગ્રંથનો સાર છે તે વિકારરહિત એવું જે પરિણામ છે, વિકારરહિત એવો જે ભાવ તે નિર્વિકારી ભાવસ્વરૂપ આત્માનુભવ છે. આત્મા જે સંપૂર્ણ નિર્વિકાર સ્વરૂપ છે, એનો નિર્વિકારભાવે સ્વાનુભવ છે એ સર્વ ગ્રંથોનો સાર છે, તાત્પર્ય છે. તમામ ગ્રંથોને એ વાત સમજાવવી છે. બીજી લાખ વાત કરી હોય તોપણ આ વાત સમજાવા માટે કરી છે. ‘લાખ વાતની વાત નિશ્ચય ઉર આણો, તોડી જગત ઢંદદ ઇંદ નિજ આતમ ધ્યાવો.’ ‘છ ઢાળા’માં ‘દોલતરામજી’નું (પદ છે).

‘અનુભવ શાશ્વત ચિંતામણિ છે.’ પેલો ચિંતામણિ તો ખોવાય જાય કે નાશ થાય કે ગમે ઈ થાય. આ શાશ્વત ચિંતામણિ છે. અનાદિ-અનંત અનુભવ છે એ શાશ્વત ચિંતામણિ છે. કોઈ કાળમાં એની બરાબરનું બીજું કાંઈ છે નહિ. ‘અનુભવ અવિનાશી રસરૂપ છે.’ અવિનાશી રસનો એ કૂવો છે. અક્ષયપાત્ર. એમાંથી સ્વાનુભવ આવ્યા જ કરે... આવ્યા જ કરે... આવ્યા જ કરે. ક્યારે પણ એ કૂવામાંથી અનુભવનો રસ ખૂટે એવું નથી.

‘શ્રીમદ્જી’ના બોલમાં એક બહુ સારો વિષય આવ્યો છે. આ આત્મા એવો છે કે એનું લક્ષ કરતા, અવલોકન કરતા અંદરથી

અવિનાશી રસ ઊપજવા લાગે છે. અવિનાશી રસ ઊપજે છે. એના ઉપર 'અનારસીદાસજી'નું પદ લીધું છે. ૧૮-૧૯મું. અનુભવ અવિનાશી રસરૂપ છે એમ લીધું છે ને ? એના ઉપર એ વાત લીધી છે.

‘અનુભવ ચિંતામણિ રતન, અનુભવ હૈં રસરૂપ;

અનુભવમારગ મોખકો, અનુભવ મોક્ષસ્વરૂપ.’

આ તો બહુ પ્રસિદ્ધ પદ છે. સ્વાનુભવ છે એ ચિંતામણિ રતન જેવું છે. એ તો એક ઉપમા આપી છે. ખરેખર તો સ્વાનુભવનો એક એક સમય ચિંતામણિ રતન જેવો છે. એક એક સમય. એક એક સમય ચિંતામણિ રતનથી અધિક છે. એ કાંઈ નથી એની પાસે.

મોક્ષમાર્ગમાંથી સ્વાનુભવને બાદ કરો તો મોક્ષમાર્ગ પૂરેપૂરો બાદ થઈ ગયો. મોક્ષમાર્ગમાંથી એક સ્વાનુભવને લઈ લેવામાં આવે એટલે મોક્ષમાર્ગ નથી. પતી ગયું. એટલે એટલો જ મોક્ષમાર્ગ છે. અને અનુભવ પોતે મોક્ષસ્વરૂપ છે. એ પોતે જ અબંધભાવ હોવાથી, સ્વાનુભવ પોતે અબંધભાવ હોવાથી પોતે જ મોક્ષભાવ છે. મોક્ષસ્વરૂપે જ છે એ પોતે. એને પછી બીજો મોક્ષ લાવવો એ તો એની પૂર્ણતાને મોક્ષ કહે છે. પણ એ બધો અનુભવનો જ વિષય છે. મોક્ષની જ જાતિ છે એ. બીજું કોઈ નથી.

‘અનુભૌ કે રસકૌ રસાયન કહત જગ,

અનુભૌ અભ્યાસ ચહુ તીરથકી દૌર હૈ;

અનુભૌકી જો રસા કહાવૈ સોઈ પોરસા સુ,

અનુભૌ અધોરસાસૌ ઊધરકી દૌર હૈ.

અનુભૌકી કેલિ યહૈ કામધેનુ ચિત્રાવેલિ,

અનુભૌકૌ સ્વાદ પંચ અમૃતકૌ કોર હૈં;

અનુભૌ કરમ તૌરૈ પરમસૌ પ્રીતિ જોરૈ,

અનુભૌ સમાન ન ધરમ કૌઊ ઔર હૈ.’

૧૯મું પદ છે. છે એમાં 'નાટક સમયસાર' ? કેટલાક અજ્ઞાણ્યા શબ્દો છે. 'સમયસાર નાટક'નું ૧૮ અને ૧૯મું પદ છે. આ ૧૯મું પદ છે. 'અનુભવના રસને જગતના જ્ઞાનીઓ રસાયણ કહે છે,...' રસાયણ. રસાયણ છે એ તીવ્ર ઔષધિ છે. અહીંયાં પણ ભવરોગને નાશ કરવા માટેની તીવ્ર ઔષધિ છે. 'અનુભવના રસને જગતના

જ્ઞાનીઓ રસાયણ કહે છે, અનુભવનો અભ્યાસ એક તીર્થભૂમિ છે,...' ઠીક ! લોકો તીર્થભૂમિમાં યાત્રા કરવા જાય છે ને ? કહે છે કે જે જીવ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાનો અંતર અભ્યાસ કરે એ તીર્થભૂમિમાં છે. ઠીક ! આત્મા સ્વયં તીર્થ છે ને ? તરવાનું કારણ તે તીર્થ. અનુભવનો અભ્યાસ કરે છે એ તીર્થભૂમિનો અભ્યાસ કરે છે.

'અનુભવની ભૂમિ બધા પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર છે.' 'અનુભૌકી જો રસા કહાવૈ સોઈ પોરસા...' પોરસા એટલે ફળદ્રુપ જમીનને પોરસા કહે છે. રસા એટલે પૃથ્વી. અને પોરસા એટલે ફળદ્રુપ જમીન. અને અધોરસા એટલે નરક. નીચેની પૃથ્વી અધોરસા. નીચેની પૃથ્વી એટલે નરક. 'અનુભવ નરકમાંથી કાઢીને સ્વર્ગ-મોક્ષમાં લઈ જાય છે,...' 'અનુભૌ અધોરસાસૌં ઉરધકી દૌર હૈ.' ત્યાંથી ઊંચો લાવે છે. નીચે અધ:પતન થયું હોય તો એનાથી એ ઊંચો મોક્ષમાં લાવે છે.

'એનો આનંદ કામધેનુ અને ચિત્રાવેલી સમાન છે,...' એ બધી ઉપમા આપી છે. 'એનો સ્વાદ પંચામૃતના ભોજન જેવો છે,...' એટલે બહુ મધુર છે એમ લેવું છે. પાંચ મીઠી ચીજ ભેગી કરી હોય, આ પંચ અમૃત, એને પંચામૃત કહે છે. એ બધી ઉપમા આપી છે. એકેયની સાથે પાછો પૂરો મેળ ખાય એવું નથી. આ તો કહેવા ખાતર કહે છે. બાકી એ ચીજ જ એવી છે કે જેને કોઈ ઉપમા લાગુ પડતી નથી. 'એ કર્મોનો ક્ષય કરે છે...' 'અનભૌ કરમ તોરૈ...' કર્મને તોડે છે, કર્મનો ક્ષય કરે છે. 'પરમપદમાં પ્રેમ જોડે છે,...' 'પરમસૌં પ્રીતિ જોરૈ,...' 'અનુભૌ સમાન ન ધરમ કોઊ ઔર હૈ.' 'એના જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી.'

'સંસારમાં પંચામૃત, રસાયણ, કામધેનું, ચિત્રાવેલી આદિ સુખદાયક પદાર્થ પ્રસિદ્ધ છે તેથી એમના દૃષ્ટાંત આપ્યા છે...' એની નોંધ કરી છે. 'પરંતુ અનુભવ એ બધાથી નિરાળો અને અનુપમ છે.' જગતના ઊંચા પદાર્થોથી કહે છે. એનો મહિમા જગતના પદાર્થોને, જગતના લોકોને છે એટલે એના પદાર્થોથી બતાવે છે. વસ્તુતાએ એને બતાવી શકાય એવી કોઈ ચીજ નથી. અનુભવ મોક્ષસ્વરૂપ છે, 'અનુભવ તત્ત્વાર્થસાર છે.' સર્વ તત્ત્વોમાં એ સાર હોય તો સાર તત્ત્વ

છે તે અનુભવ છે. ‘અનુભવ જગત-ઉદ્ધારણ છે.’ જગતમાંથી જો જીવનો ઉદ્ધાર કરનારો કોઈ હોય તો તે સ્વાનુભવ છે. અનુભવ સિવાયના બીજા ભાવોથી તો જગતમાં પરિભ્રમણ થાય છે, જગતમાં ભ્રમણ થાય છે. ભાવભ્રમણ ને દ્રવ્યભ્રમણ. એક અનુભવભાવ એવો છે કે એનાથી જુદો પડે છે. એનાથી વિરુદ્ધ ભાવ છે.

‘અનુભવ જગત-ઉદ્ધારણ છે. અનુભવથી અન્ય કોઈ ઊંચ પદ નથી,...’ આ સ્વાનુભવથી જગતમાં બીજું કોઈ ઉચ્ચ પદ નથી. જગતના ઉચ્ચ પદ તો બધા પુણ્યના ફળને ઉચ્ચ પદ કહેવામાં આવે છે. આ અનુભવથી કોઈ ઉચ્ચ પદ નથી. ‘માટે અનુભવ સદાય સ્વરૂપનો કરો.’ ભાવન ભાવી છે. માટે હે ભવ્ય જીવો ! સદાય સ્વરૂપનો અનુભવ તમે કરો. કેમકે એનાથી ઊંચું બીજું કોઈ નથી અને એ એકમાત્ર કરવાલાયક છે.

‘અનુભવનો મહિમા અનંત છે. ક્યાં સુધી બતાવીએ.’ એમ કહે છે. એનો મહિમા છે એ તો અનંત મહિમા છે. જેનો અનંત મહિમા છે એવા સ્વાનુભવને કહેવું ક્યાં સુધી ? કહેતા કહેતા અનંત કાળ તો છે નહિ કહેનારને. કહેનારને કહેવા માટે અનંત કાળ વચનની પ્રવૃત્તિનો હોઈ શકે નહિ. કેમકે અનુભવને તો અનુભવી જીવો કહે છે. અને અનુભવી જીવોને છત્રસ્થ અવસ્થાનો કે કેવળજ્ઞાનની અરિહંત અવસ્થાનો અનંત કાળ તો છે નહિ એની પાસે. અસંખ્ય સમય છે એમાં કહેવાય એટલું કહે છે. બાકી એટલાથી એનો મહિમા પૂરો થતો નથી.

મુમુક્ષુ :- અનુભવનો મહિમા છે એટલે અનુભવીનો મહિમા પણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અનુભવીનો મહિમાના નિષેધમાં અનુભવનો નિષેધ છે. અનુભવના મહિમાનો નિષેધ છે. અનુભવનો નિષેધ આવી જાય છે. એટલે એ પ્રશ્ન જ નથી.

અનાદિનો અજ્ઞાણો જીવ કેવી રીતે માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકે ? પોતાની મેળે જો પ્રાપ્ત કરતો હોત તો તો એને સૂઝી ગયું હોત. કલ્યાણ માટે તો એણે ઘણીવાર વિચાર કર્યો છે, ઘણીવાર ભાવ કર્યા છે. અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ જપ-તપ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યા નથી. અગિયાર અંગ, નવ પૂર્વ ભાણ્યો. શું બાકી રહ્યું ભણવામાં ? અને આ બાજુ પંચ

મહાવ્રત, અઠ્યાવીશ મૂળગુણ, જેને જિનોક્ત વ્યવહાર કહેવાય એવો મુનિદશાનો નિરતિચાર વ્યવહાર પણ પોતે અનંત વાર પાળીને નવમી ગ્રેવૈયક સુધી પોતે ગયો છે. પણ માર્ગ સૂઝ્યો નથી. એટલે એનું મહત્વ કરવામાં આવે છે. સત્પુરુષ તે માર્ગને બતાવનારા છે.

‘શ્રીમદ્જી’ તો એના ઉપર વજન ખુબ દે છે. એ તો કહે છે કે તું બીજી બધી ચિંતાથી મુક્ત થઈ જા. એકવાર તું એના ચરણમાં બેસી જા. વાત તારી પૂરી થઈ ગઈ. પછી તારે કોઈ ચિંતા નથી. એક સત્પુરુષને શોધ, મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લઈ જજે. એક સત્પુરુષને શોધ અને સર્વભાવ તેને અર્પણ કરી દે, પછી મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લઈ જજે, જા ! ગેરેન્ટેડ વાત છે એમ કહ્યું. તર્ક કરનાર તો ત્યાંથી કુતર્ક કરે છે કે તો પછી આ નિમિત્તાધીન દષ્ટિ થઈ ગઈ કે નહિ ? આ નિમિત્તાધીન વાત થઈ કે નહિ ? ભાઈ ! એમ વાત નથી. એ એમ કહે છે કે, ભાઈ ! પુરુષાર્થ તો તારાથી થવાનો છે. પણ હવે તને કાંઈ પુરુષાર્થ કરવાની યોગ્યતા આવી છે. એટલી વાત છે. બાકી તો જીવમાં અનંત પુરુષાર્થ કરવાની શક્તિ ભરી છે. એ શક્તિ જાગૃત થવાનું અહીંયાં ફક્ત એક નિમિત્તકારણ બને છે.

‘ક્યાં સુધી બતાવીએ. આઠકર્મ આત્મપ્રદેશ ઉપર પોતાની સ્થિતિથી (સ્થિતિ સુધી) બેઠા છે,...’ આઠેય કર્મ. જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, મોહનીય ચાર ઘાતિ અને ચાર અઘાતિ (એમ) આઠ કર્મ આત્માના પ્રદેશોએ બંધાયેલા છે. ક્યાં સુધી ? પોતાની સ્થિતિ લઈને આવ્યા છે ત્યાં સુધી. ‘તે સર્વ પુદ્ગલનો ઠાઠ છે.’ એ બધી પુદ્ગલની અવસ્થાઓ છે. જડ પરમાણુની એ અવસ્થા છે. ‘તેમના વિપાકના ઉદયથી ચિદ્વિકાર થયો તે વિકાર જીવનો છે.’ જ્યારે આઠ કર્મ સત્તામાં છે. એની સ્થિતિ પૂરી થાય ત્યારે એની પ્રકૃતિ છે એ પરમાણુમાં પ્રગટ થાય છે. અમુક અવસ્થાએ જેમ મરચામાં તીખો રસ પ્રગટ થાય. એવી રીતે. એમ આ કર્મ સત્તામાં છે ત્યાં સુધી એનો વિપાક નથી. જે પ્રકૃતિ એની બંધાણી છે એનો વિપાક નથી. વિપાક એટલે પાકી જવું. જેમકે ચોખા છે એ કાચા ન ખવાય, પણ એને રાંધીને ખવાય. અનાજ છે એ રાંધીને જેમ ખવાય છે, પકવીને ખવાય છે. એમ કર્મનો ઉપભોગ, કર્મનો ભોગવટો એના વિપાક કાળે થાય છે. સત્તામાં હોય ત્યાં સુધી

એનો ભોગવટો નથી. બંધાણા તે સમયે એનો ભોગવટો નથી, સત્તામાં છે ત્યાં સુધી એનો ભોગવટો નથી, પણ ઉદયકાળે, વિપાકકાળે એનો ભોગવટો છે.

જ્યારે એ ઉદય થયો, વિપાક આવ્યો ત્યારે જીવ પણ પોતાના સ્વરૂપમાં અનાદિથી સાવધાન નહિ હોવાને લીધે, પોતાનું ભિન્ન સ્વરૂપ શ્રદ્ધતો અને જાણતો નહિ હોવાને લીધે એને ચિદ્વિકાર થયો. ઉદયકાળે ક્યારે ચિદ્વિકાર થાય ? કે પોતે અવિકાર સ્વરૂપને લક્ષે, અવિકાર સ્વરૂપમાં જોડાઈને પરિણામથી ન રહે તો. તે જે વિકાર થયો તે જીવનો છે. જડનો વિપાક જડનો છે અને જીવનો વિપાક જીવનો છે. બંને ભાવકર્મ થયા. જીવભાવ જીવવિકાર તે જીવનું ભાવકર્મ છે અને કર્મ વિપાક તે પુદ્ગલનું ભાવકર્મ કર્મ છે. બંને ભાવકર્મ છે. બંનેને ભાવકર્મ કહેવામાં આવે છે.

સામાન્ય ભાષા દ્રવ્યકર્મ તરીકે એને કહેવાય છે. પણ એ દ્રવ્યકર્મ તો આખો પરમાણુ છે. જે કર્મ અવસ્થા કાર્મણવર્ગણામાં રહેલું કાર્મણવર્ગણાની જાતિના પરમાણુને કર્મસામાન્ય કહેવામાં આવે છે. જીવના વિકારનું નિમિત્ત પામીને એ જે-તે પ્રકૃતિએ બંધાય ત્યારે તેને કર્મબંધ થયો એમ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનાવરણીનો બંધ કર્યો, આ મોહનીયનો બંધ કર્યો, આયુષ્યનો બંધ કર્યો. પણ જ્યારે એનો ઉદય આવે છે ત્યારે જે પ્રકૃતિ હોય છે એ પ્રકૃતિનો રસાસ્વાદ છે એ અનુભવગોચર (થાય છે), જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબ પડે છે. જ્ઞાન પોતે માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપે છે એવી સાવધાની ન રહે તો એને પોતામાં એનો ભાવ ભાસે છે. જડનો ભાવ એને પરનો ભાવ પરપદ, નિજપદમાં જણાય છે. આ મિથ્યા અનુભવમાં શું થાય છે ? કે પરપદ છે એ નિજપદમાં જણાય છે ત્યારે એને એમ થાય છે કે મારામાં કાંઈક થાય છે. પણ એ જણાય છે. એનામાં કાંઈ થાતું નથી. તને જ્ઞાન થાય છે.

‘તે વિકાર જીવનો છે. નોકર્મરૂપ,...’ શરીરાદિ સંયોગ. ‘દ્રવ્યકર્મરૂપ સર્વ વર્ગણા...’ કર્મની વર્ગણા. એ બધા ‘પુદ્ગલ છે.’ શરીરાદિ સંયોગ પુદ્ગલ છે, દ્રવ્યકર્મની વર્ગણા છે એ પણ પુદ્ગલ છે. અને ‘ભાવ જીવના છે.’ રાગ, દ્રેષ, શાતા, અશાતાના જે ભાવ કરે છે એ જીવના ભાવ છે. ‘એક સો અડતાલીસ પ્રકૃતિવર્ગણા જડની બની

છે.’ આ જે એક સો અડતાલીસ પ્રકારના આઠ કર્મ છે એ સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવે છે. એનો વિસ્તાર કરવામાં આવે તો એક સો અડતાલીસ પ્રકૃતિ સમજી શકાય એવી મુખ્ય મુખ્ય છે. અને એનો વિસ્તાર કરવામાં આવે તો પેટાભેદમાં અનંત પ્રકૃતિ છે.

‘કર્મ અનંત પ્રકારના તેમાં મુખ્ય આઠ, તેમાં મુખ્ય મોહનીય હણાય તે કહું પાઠ.’ મોહનીય કર્મ છે એ સૌથી મુખ્ય છે. જીવને પરિભ્રમણ કરવામાં મોહનીય કર્મ મુખ્ય છે. તેથી દર્શનમોહ ક્યાં થાય ? કેવી રીતે થાય ? ગૃહીત અગૃહીત આદિ કેવા કેવા પ્રકારે થાય ? અસ્તિ નાસ્તિથી એના ભેદ શું ? એ વિષય જીવને પ્રયોજનભૂત હોવાથી એને એની સમજણ કરવી જોઈએ. આમ છે.

કાલથી એ વિચાર ચાલે છે. દર્શનમોહ ક્યાં ક્યાં કેવા કેવા પ્રકારે કેવી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, બંધ કરે છે, એના પ્રકાર શું ? એના નિમિત્ત શું ? જીવના ભાવમાં એને મિથ્યજ્ઞાન સાથે કેવી રીતે સંબંધ છે ? એને આચરણ સાથે કેવી રીતે સંબંધ છે ? સુખ સાથે કેવી રીતે સંબંધ છે ? પુરુષાર્થ સાથે કેવી રીતે સંબંધ છે ? ક્યાં ક્યાં કેવા કેવા તબક્કે કેવા કેવા પ્રકારે છે ? બહુ મુખ્ય વિષય છે, પ્રયોજનનો વિષય છે.

શું કહે છે અહીંયાં ? ‘એક સો અડતાલીસ પ્રકૃતિવર્ગણા જડની બની છે. તેમના વિપાક-ઉદયની...’ વિપાક કહો અર્થાત્ ઉદય કહો. એની ‘વ્યક્તતાનું નિમિત્ત પામીને...’ એ પ્રકૃતિના ભાવ પ્રગટ થાય છે, વ્યક્ત થાય છે. તેનું નિમિત્ત પામીને. એને નિમિત્ત બનાવીને. નિમિત્ત બનાવવું, ન બનાવવું એ પોતે સ્વતંત્ર છે. પણ જો પોતે પોતામાં સાવધાન ન રહે તો ત્યાં જોડાયા વિના, ઉદયમાં જોડાયા વિના ન રહે. જો પોતે જ્ઞાનથી પોતામાં સાવધાન રહે (તો ઉદયમાં ન જોડાય).

સાવધાની કરવાનું કાર્ય જ્ઞાનનું છે, જેમ ખોવાયેલું સોનું મુઠ્ઠીમાં હોય તોપણ જ્યારે એને ખ્યાલ આવે કે મારું સોનું મારી મુઠ્ઠીમાં છે તોપણ સાવધાની આવ્યા વિના રહેતી નથી. ખરેખર તો કાંઈ ખોવાઈ ગયું નથી. પણ વિસ્મૃત થઈ ગયું હતું. પણ ખબર પડી કે મારી સોનું મારી મુઠ્ઠીમાં છે તો એની સાવધાની આવે છે. એમ આત્મા ખરેખર ક્યાંય ચાલ્યો ગયો નથી. પણ પોતે જ એ આત્મસ્વરૂપે, જ્ઞાનસ્વરૂપે આત્મા પોતે જ છે તો એને એની સાવધાની આવ્યા વિના રહે નહિ.

જો જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં જ્ઞાનથી સાવધાન થાય તો એની ઉદયમાં સાવધાની છૂટી જાય. બે જગ્યાએ સાવધાન ન રહી શકે. કાં જીવ ઉદયમાં સાવધાન થાય અને કાં જીવ સ્વરૂપમાં સાવધાન થાય.

મુમુક્ષુ :- બેમાંથી એક તો છોડવું જ પડે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સાવધાન થવાનો એનો સ્વભાવ છે. કાં ઉદયમાં થાય અને કાં પોતામાં થાય. કાં પરમાં થાય અને કાં પોતામાં થાય. અંદર તપાસ કરવી જોઈએ, સંશોધન કરવું જોઈએ કે જીવ ક્યાં ક્યાં સાવધાન થાય છે ? આ એને પોતાને અવલોકનથી (તપાસવું જોઈએ). તો એને ખ્યાલ આવે કે ઉદયમાં ક્યાં ક્યાં ગયો ? કેવી કેવી રીતે ગયો ? કેટલા રસે ગયો ? શા માટે ગયો ? એમાં સુખ શું માન્યું ? એમાં દુઃખ શું માન્યું ? આ બધું એને વિચારણાની અંદર આવે, અંતર વિચારણામાં.

મુમુક્ષુ :- ઉદયમાં જોડાય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ્ઞાન પોતે જ ઉદયમાં જોડાય છે. જ્ઞાન પોતાને ઉદયસ્વરૂપે અંગીકાર કરી લે છે. હું માણસ છું. મારે આટલી અનુકૂળતા, મારે આટલી પ્રતિકૂળતા. એમ જ્ઞાન પોતે જ એને એ રૂપે પોતાને જાણી લ્યે છે. એટલે જ્ઞાન એ રૂપે પરિણામી જાય છે. એને પરપ્રવેશભાવ કહેવામાં આવે છે. એટલે એ જ્ઞાનમાં રહેલું જે જ્ઞાનવેદન એ જ્ઞાનવેદન અનુભવગોચર થતું નથી. તિરોભૂત થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- લક્ષમાં આવ્યું કે જરાક ખોટું થયું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો સીધો પહેલો રસ તૂટે. ખ્યાલ જાય એ ભેગો રસ તૂટે. હું જાણનાર છું, હું જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા હોવાથી માત્ર જાણવું એટલું જ મારું કાર્ય છે, એટલી જ મારી મર્યાદા છે. એમ જ્યાં ખ્યાલ જાય ત્યારે એનો રસ તૂટ્યા વિના રહે નહિ. એનો રસ તૂટે. એવું છે. ઉદય ઉપરનો રસ એકદમ ઘટી જાય. આ તો સ્મૃતિમાત્રથી, હાં ! આ તો ખ્યાલ છે એ તો સ્મૃતિમાત્ર છે. એની જે ખરેખરી સાવધાની છે એમાં તો પોતાને પોતાની અંતર્મુખથી પકકડ છે. અને એ પકકડમાં એને ઉદયનો રસ છે એ નિર્જરી જાય છે અથવા ખરી જાય છે, એનો મૂળમાંથી ક્ષય થાય છે, અભાવ થાય છે.

‘એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિવર્ગણા જડની બની છે. તેમના

વિપાક-ઉદયની વ્યક્તતાનું નિમિત્ત પામીને ચિદ્ધિકાર થયો, તે વિકારનો સ્વાંગ જીવે ધર્યો છે.’ એનો વેશ પોતે ધર્યો છે. હું માણસ. માણસનો વેશ ધર્યો. તો એવો એણે એક ભાવ કર્યો હતો કે જેમાં એને મનુષ્ય નામકર્મ અને ગતિકર્મનું બંધન થયું હતું. હવે એનો વિપાક અત્યારે ઉદયમાન છે. ગતિકર્મનો પણ વિપાક છે, આયુષ્યકર્મનો પણ વિપાક છે, નામકર્મનો પણ વિપાક છે, મનુષ્યગોત્રના ગોત્રકર્મનો પણ વિપાક છે. આ જ્યોતિષમાં આવે છે કે નહિ ? કે આ ફલાણા કયા ગોત્રના છે ? ફલાણા કયા ગોત્રના છે ? એ તો બધા પેટાભેદ ગોત્રના છે. મૂળ મનુષ્યગોત્ર. પછી એની અંદર કર્મ પ્રમાણે ઊંચા-નીચા ગોત્ર છે. એમાં પણ ઊંચા-નીચા પુણ્ય પ્રકારે એના ગોત્ર હોય છે. એ ચારેય અઘાતિનો ઉદય બરાબર સતત ચાલે છે. આમ તો આઠેયનો ઉદય ચાલે છે, પણ ચારેય તો મનુષ્યપણાનો છે. ચારેયમાં મનુષ્યપણું પાયામાં છે. નામકર્મ, ગતિકર્મ, આયુષ્યકર્મ, ગોત્ર કર્મ. પછી એના પાયા ઉપર એ પોતે રાગ-દ્વેષ કરે છે કે હું માણસ છું, હું ફલાણો છું, હું આમ છું, હું આવો છું, હું આવો છું, હું રાજા છું, હું રંક છું. પછી બધા ઉદયમાં એ મનુષ્યને લાયક એને ઉદય છે અને એમાં એ ઉદયમાં સાવધાન થઈને રાગ-દ્વેષ-મોહ કરે છે. નવા કર્મને બાંધે છે.

મુમુક્ષુ :- આ પ્રોસેસ તો સતત ચાલુ જ રહે છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જુઓને ! ભાવ ચાલુ રહે છે કે નહિ ? ભાવ ચાલુ રહે છે કે નથી રહેતો ? ભાવ ચાલુ રહે છે તો સામે કર્મબંધન પણ એને ચાલુ રહે છે.

મુમુક્ષુ :- તોડવા માટે સ્વરૂપમાં સાવધાની રાખવી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એને તોડવું હોય તો એને એનાથી પાછું વળી જવું જોઈએ. જે પરસન્મુખ દશામાં એ બધા પરિણામ ચાલી રહ્યા છે તે પરસન્મુખપણું છોડીને અંતર સન્મુખ, નિજ સન્મુખ, સ્વસન્મુખ એને થવું જોઈએ. એટલે પહેલી વિચારની દશામાં સન્મુખતા આવે છે. દિશા બદલાય છે પછી દશા બદલાય છે.

‘તે વિકારનો સ્વાંગ જીવે ધર્યો છે. આ જ્ઞેયરંજક અશુદ્ધભાવ-તે શુદ્ધભાવની શક્તિ અશુદ્ધ થઈ ત્યારે થયો છે.’ આ તાત્વિક વાત કરી છે કે આ જ્ઞેયરંજક અશુદ્ધભાવ છે. જ્ઞાનમાં તો તે બધું જ્ઞેય થાય છે

પણ એમાં આ જીવ રંગાઈ ગયો છે. રંજકમાં આપણે એમ લેવું. ઘણા રસથી રાગ કરે તેને રાગરંજન થયું એમ કહેવાય. ઘણા રસથી રાગરંજન થાય એટલે એ આખો આખો રાગમાં રંગાઈ ગયો એમ કહે છે. ‘આ જ્ઞેયરંજક અશુદ્ધભાવ...’ છે. આવો જે ભાવ છે, જે ઉદયને અનુસરીને થાય છે તે જ્ઞેયરંજક છે-જ્ઞેયમાં રંગાયેલો છે. જ્ઞેયાકારભાવે ઘણા રસથી રંગાઈ ગયો છે. એ અશુદ્ધ પરિણામ છે, જીવનો અશુદ્ધભાવ છે અને એ અશુદ્ધ ભાવ ક્યારે થયો છે ? કે શુદ્ધભાવની શક્તિ જ અશુદ્ધ થઈને પરિણમી છે. જેમકે જ્ઞાન જ એકાકાર થઈ ગયું છે. ત્યારે જે જ્ઞાન પરપ્રવેશભાવે એકાકાર થયું તે જ્ઞાન પોતાના જ જ્ઞાનભાવનો સ્વાદ લઈ શકતું નથી. કેમકે તે પોતે જ અશુદ્ધ થઈને પરિણમે છે. એટલે શુદ્ધભાવની જે શક્તિ છે તે પરિણમનમાં અશુદ્ધ થઈ છે. ત્યારે તેને એવો અશુદ્ધ ભાવ થાય છે. બહુ તાત્વિક રીતે અહીંયાં અશુદ્ધ ભાવ જીવને કેવી રીતે થાય છે એની ઉપાદાન અને નિમિત્તથી અહીંયાં ચર્ચા કરી છે. બેય વાત કરી લીધી છે. વિશષ લઈશું..

શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયનો વિષય એક નિજ પરમ ધ્રુવ સ્વભાવ છે, અને પર્યાયાર્થિકનયનો વિષય અનેક ભેદ તથા શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયો છે. આમ બંને નયનો વિષય (ભિન્ન ભિન્ન અને કથંચિત્) વિરોધ હોવા છતાં, ઉદ્દેશ્યની અપેક્ષાએ, એક સ્વરૂપ લક્ષે પ્રવર્તતા હોવાથી, તેઓને અવિરોધપણું છે. અને તે નયજ્ઞાનની વાસ્તવિકતા છે. પરમાર્થ પ્રાપ્તિમાં, યથાસ્થાને બંને ઉપકારી છે.

(અનુભવસંજીવની - ૮૯૨)

તા. ૧-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૫૭, પ્રવચન નં. ૧૧૨

કર્મના ઉદયનો આશ્રય કરીને, કર્મના ઉદયમાં એકાકાર થઈને જીવની અવસ્થામાં જે વિકાર ઉત્પન્ન થયો. પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને વિકારભાવ એ જ પોતાનું સ્વરૂપ છે, એવો મિથ્યા અનુભવ કર્યો તેને સ્વાંગ ધર્યો એમ કહે છે. સ્વાંગનું જ્ઞાન નથી પણ એને તો પોતે એવો જ છે, મૂળમાં જ એવો છે એવો શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનો ભાવ વર્તે છે. પોતાના મૂળ સ્વરૂપનું ભાન રહે તો તો એને સ્વાંગ સ્વાંગના સ્થાનમાં જણાય છે. જેમ કોઈ નાટકની અંદર સ્વાંગ ધરે છે તો પોતાની મૂળ જાતને ભૂલતો નથી. એને ખ્યાલ છે કે આ સ્વાંગ સજ્યો છે. પણ અહીંયાં તો જેવો વિકારભાવ થયો તેવો જ હું છું, તેટલો જ હું છું એવો ભાવ ધારણ કરે છે.

‘આ જ્ઞેયરંજક અશુદ્ધ ભાવ...’ છે. આવો જે ભાવ છે તે જ્ઞેય પદાર્થમાં રંજાયમાન થઈને, જ્ઞેય પદાર્થમાં તન્મય થઈને અશુદ્ધ ભાવ ઉત્પન્ન થયો છે. ત્યારે થયો છે. અને તે ભાવ પણ જીવની શક્તિ વિકૃત થઈને પરિણામી, અશુદ્ધ થઈને પરિણામી ત્યારે થયો છે. એ સિવાય બીજું કોઈ પરિણામન નથી. જીવની શક્તિઓ જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, સુખ વગેરે છે એ શક્તિઓ જ પરિણામે છે. પણ એ શક્તિઓમાં ઊલટુંસુલટું પરિણામન થવાની યોગ્યતા છે. તો અશુદ્ધ થયો ત્યારે જીવની જ શુદ્ધ શક્તિ અશુદ્ધ થઈ છે ત્યારે તેને ચિદ્વિકાર થયો છે, એમ કહે છે.

‘આ જ્ઞેયરંજક અશુદ્ધ ભાવ-તે શુદ્ધ ભાવની શક્તિ અશુદ્ધ થઈ-ત્યારે થયો છે.’ એમ લીધું છે. શુદ્ધ ભાવ એટલે શુદ્ધ સ્વભાવ. શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ શક્તિ છે તે પરિણામનમાં અશુદ્ધપણે પરિણામી ત્યારે તે જ્ઞેયરંજક ભાવ, જ્ઞેયમાં રંજાયમાન થવાનો ભાવ થયો અને તે ભાવ છે તે મલિન થયો, અશુદ્ધ થયો. એમાં કષાયની મલિનતા ઉત્પન્ન થઈ.

... શક્તિ છે એ પરિણામનમાં અશુદ્ધ થઈ છે. શક્તિ પોતે પરિણામે છે. જ્ઞાનશક્તિ પરિણામે છે, શ્રદ્ધાશક્તિ પરિણામે છે, સુખશક્તિ પરિણામે

છે. પણ એ પરિણામનની અંદર જ્ઞેયરંજકપણાને લઈને અશુદ્ધતા થઈ. પણ પરિણામન તો શક્તિનું જ છે. એટલે જો પરિણામનનો વિશેષભાવ ન લે, ન ધ્યાનમાં લે, ન લક્ષમાં લે અને શક્તિને લક્ષમાં લે તો શક્તિનું સ્વરૂપ ઓળખાય. અહીં તો વિભાવનું પરિણામન પણ શક્તિની પ્રધાનતાથી બતાવ્યું. વિભાવના પરિણામનમાં પણ શક્તિ પરિણામે છે એમ શક્તિની પ્રધાનતા કરીને બતાવ્યું. એટલે એમાં એમ કહેવા માગે છે કે અશુદ્ધ ભાવ થયો, જ્ઞેયરંજક ભાવ થયો પણ એ શુદ્ધભાવની શક્તિ છે તે ત્યાં પરિણામનમાં અશુદ્ધ થઈ છે. એ મૂળ સ્વરૂપે અશુદ્ધ નથી થતી. પણ પરિણામનમાં અશુદ્ધ થઈ. અશુદ્ધ થઈ એનો અર્થ કે પરિણામી. શક્તિનું પરિણામન અશુદ્ધ થયું. તેમાં અશુદ્ધને ન જોતા શક્તિને જોવે તો શક્તિ પરિણામે છે એમ જ્ઞાન થાય. કથનની અંદર એવી મુખ્યતા કરી છે. શૈલી એવી કરી છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાત્વમાં જુદાં જુદાં પરિણામના વિચાર ચાલે છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ કેટલી કેટલી જગ્યાએ ક્યાં ક્યાં દર્શનમોહ થાય એ પ્રયોજનનો વિષય છે સમજવા માટે. એટલે સમજવું જોઈએ. તો જ્યાં જ્યાં એ પ્રકાર ઉત્પન્ન થતો હોય ત્રીપ્ર-મંદતાનો, દર્શનમોહ ક્યાં ત્રીપ્ર થાય, ક્યાં મદ થાય અથવા સીધું શ્રદ્ધાન સાથેનું પરિણામન ન હોય પણ જ્ઞાનપ્રધાન પરિણામન હોય, આચરણપ્રધાન પરિણામન હોય, સુખ-દુઃખના વેદન પ્રધાન પરિણામન હોય, મહત્તા, મુખ્ય-ગૌણતાના મુદ્દાવાળું, મુખ્ય-ગૌણતાના દષ્ટિકોણથી પરિણામનને જોવાતું હોય, ત્યાં બધે દર્શનમોહ સાથે કેટલો સંબંધ છે, કેવી રીતે સંબંધ છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. એ થોડુંક તૈયાર કરવું છે. વ્યવસ્થિત તૈયાર કરવું છે. વિચારો ચાલે છે. વ્યવસ્થિત તૈયાર કરવું છે.

બહુ મહત્વનો મુદ્દો લક્ષમાં લેવા જેવો છે. ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે. નહિતર માણસ ભૂલી જાય છે. જેમ કે કોઈએ ભાવતી ચીજ બનાવીને કોઈએ પીરસી છે. ઘરમાં બને છે, બહાર જમવા જાય છે. તો ભાવતી ચીજ હોય ત્યારે ચિત્ત પ્રસન્નતા સહેજે થાય છે. પછી એ ઘરે જમે કે બહાર જમે. ચિત્ત પ્રસન્નતા થાય છે. સામાન્ય રીતે એ આચરણનો, પ્રધાનપણે એ આચરણનો દોષ છે. ચારિત્રમોહનો દોષ છે. કોઈ ચીજ પ્રત્યે રાગ થવો તે ચારિત્રનો મોહ છે અને ચારિત્રનો દોષ છે. પણ ત્યાં

એ પદાર્થ ઈષ્ટ છે, આ ઠીક છે, આ મને અનુકૂળ છે, આ મને ભાવતું છે એમાં દર્શનમોહ સાથે સાથે તીવ્ર થઈ જાય છે. એટલે મુનિરાજનું વર્ણન આવે છે ત્યાં દર્શનમોહ નથી તો કેવી રીતે વાત લીધી છે ? કે 'સરસ અન્નને નહિ મનને પ્રસન્ન ભાવ જો.' એમ લીધું છે. મુનિ આહાર કરવા નીકળે છે. કોઈ રાજાને ત્યાં, ચક્રવર્તીને ત્યાં, કોઈ શ્રીમંત-શેઠિયાઓને ત્યાં એમનું આહારદાન થાય. તો એની અંદર તો અનેક પ્રકારના મિષ્ટાન બનાવવામાં આવ્યા હોય. એ ગમે તેવું બન્યું હોય પણ એમાં એને પ્રસન્નતા નથી આવતી. અથવા એમ કહેવું છે કે જ્ઞાનદશામાં જ્યાં દર્શનમોહનો અભાવ છે ત્યાં, આ માત્ર જ્ઞેય છે એવું જ્ઞેય પ્રત્યેનું જ્ઞાનપ્રધાન જ્ઞેય જાણવામાં આવે છે અને ચારિત્રમોહનો રાગ છે તે અલ્પ આસક્તરૂપ છે. ગૌણ છે. જ્યારે મિથ્યાત્વના કાળમાં દર્શનમોહ (હોવાથી) આ ઠીક છે, એ મુખ્ય છે.

બે વચ્ચેની ચર્ચા કરીએ તો જ્ઞાનદશામાં રાગ ગૌણ છે ત્યાં. અજ્ઞાનદશામાં આ ઠીક છે, આ ઈષ્ટ છે, આ મને ઠીક છે એમ દર્શનમોહ ત્યાં લંબાઈ જાય છે, મુખ્ય થઈ જાય છે. તો ત્યાં સુખપ્રધાન પરિણામન છે. આ સુખનું કારણ છે એવું સુખપ્રધાન પરિણામન છે. સુખને વેદે છે ને ત્યાં ? પણ ત્યાં દર્શનમોહને સંબંધ છે. એટલે દર્શનમોહને અર્થાત્ મિથ્યાત્વને કેવી કેવી રીતે સંબંધ ક્યાં ક્યાં લાગુ પડે છે, કેવા કેવા પ્રસંગમાં, એ વિચારવા યોગ્ય વિષય છે. વિચારણીય વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- કોઈ પદાર્થમાં ભાવતી ચીજમાં આ ઠીક છે, અને નહિ ભાવતીમાં આ ઠીક નથી..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો એમ જ છે. બેય સરખું જ છે. બંને સરખું જ છે. જ્યાં દ્વેષ થાય છે કે આ મને ગમતું નથી. ત્યાં પણ એમ છે અને આ મને ગમે છે એવો રાગ થાય છે ત્યાં પણ એમ જ છે. ધ્યાન દર્શનમોહ ઉપર જવું જોઈએ. દર્શનમોહ છે એ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે.

મુમુક્ષુ :- મને પેલાએ માર્યું એટલે ક્રોધ ચડ્યો. એવી શ્રદ્ધા રહી તે મિથ્યાત્વને સૂચવે... ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સામાન્ય રીતે તો શું છે કે જ્યાં જ્ઞાતાપણું, જ્ઞાતાધારા પ્રગટ નથી થઈ ત્યાં તો દર્શનમોહ સહિત પરિણામન છે. પણ

એ ક્યાં ક્યાં ઉગ્ર થાય છે ? ક્યાં ક્યાં મંદ થાય છે ? આ વિષય થોડો વિચારીને પ્રયોજન પૂરતો, પોતાના પ્રયોજન પૂરતો એને લક્ષમાં હોવો જોઈએ. એટલી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- શ્વેતાંબરના દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની જાણે-અજાણ્યે પ્રશંસા અથવા અનુમોદના અથવા કુણી લાગણી થાય તો એ મિથ્યાત્વ..?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. મિથ્યાત્વ દર્શનમોહને તીવ્ર કરે છે. દર્શનમોહ તો છે જ. દર્શનમોહ હોય એને જ. વીતરાગ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર સિવાય પ્રશંસા કે એક તારણ બુદ્ધિથી બહુમાન જેને કહીએ કે આ પણ ધર્મનું કારણ છે, ધર્મમાં નિમિત્ત છે. તો ત્યાં તીવ્ર દર્શનમોહ હોય તો જ એમ થાય. એવા જીવને કષાય મંદ દેખાય. ચારિત્રમોહ મંદ દેખાય. પણ દર્શનમોહ ત્યાં તીવ્ર છે. દર્શનમોહ છે એ લોકોને સમજી શકાતો નથી. કેમકે એ વિષયની અંદર અભ્યાસ નથી, જાણપણું નથી, અવલોકન નથી. ચારિત્રમોહ તો પરિણામનનો એવો સ્થૂળ પ્રકાર છે કે એ સમજી શકાય છે અને એનો પરિચય છે. પોતાને પણ અનુભવથી પરિચય છે કે આ ક્રોધ થયો તે તીવ્ર કષાય છે. આ શાંતિ રહી તે મંદ કષાય છે. તો બીજાનો ચારિત્રમોહ મંદ થાય ત્યારે એને લાગે છે કે બહુ સારુ શાંત ભાવવાળું પરિણામન છે એમ લાગે છે. પણ ત્યાં દર્શનમોહ કેટલો વધી ગયો છે એની એને ખબર નથી. એ વિચારણીય મુદ્દા છે.

મુમુક્ષુ :- એમ કહે કે સત્પુરુષના ચરણને સેવવા. તો એ મિથ્યાત્વને પાતળું પાડે એ હેતુથી...?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. દર્શનમોહને... બહુ સ્પષ્ટ વાત છે એ તો. સત્પુરુષનો મહિમા આવે તો એ દર્શનમોહને મંદ કરનારો ભાવ છે. તેનાથી દૂર જાય તો એ દર્શનમોહને તીવ્ર કરનારો ભાવ છે. એની ઉપેક્ષા થાય, વિરોધ થાય, ઉપેક્ષા થાય કાંઈ પણ થાય તો એ દર્શનમોહને તીવ્ર કરનારા ભાવ છે. એટલે એ વિચાર આવતો હતો.

ટીકાનો વિષય નથી. પણ 'શ્રીમદ્જી'એ પત્ર પત્રમાં આ વાત, એક એક પત્રમાં આ વાત લખી છે કે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ છે એ જીવને બહુ મોટું સાધન છે. તો એમના અનુસરવાવાળા જે (છે), એક સંપ્રદાય જેવું જ થઈ ગયું ને આખું ? અનેક આશ્રમો થયા, ત્યાં લોકો જતા આવતા થયા. ખૂબ એમના વચનોનો મહિમા કરે. પણ

પ્રસિદ્ધપણે આત્મજ્ઞાની વિદ્યમાન હોય તોપણ એની ઉપેક્ષા કરે એ વાત પણ જોઈ. પ્રત્યક્ષ જોઈ. એટલે શું છે કે સામાન્ય રીતે તો સત્પુરુષ ચોથે ગુણસ્થાને ગૃહસ્થ અવસ્થામાં હોય એટલે ગુપ્ત હોય. પણ ‘ગુરુદેવ’નો કોઈ ઉદય એવો હતો કે એ બહારમાં પણ ત્યાગી અવસ્થામાં હતા, એક ઉપદેશકના ઉદયમાં હતા અને તત્ત્વજ્ઞાનનો, અધ્યાત્મનો બહુ જોરશોરથી એમના નિમિત્તે પ્રચાર થયો. અને એકલો આત્મજ્ઞાનનો, સમ્યક્ત્વનો, મિથ્યાત્વનો, અજ્ઞાનનો આ બધા વિષય ઉપર સ્પષ્ટીકરણ ખૂબ આવ્યું. તોપણ કોઈનું ધ્યાન ન ખેંચાણું કે, અરે..! આ ‘કૃપાળુદેવ’ પોતે એમ કહે છે કે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષને અનુસરવું જોઈએ, તો આ પ્રત્યક્ષ છે એની ઉપેક્ષા કેમ કરીએ છીએ ? અને એ ઉપેક્ષા કરીએ એ જ અનંતાનુબંધીનો કષાય છે, ચારિત્રની અપેક્ષાએ. અને શ્રદ્ધાનની અપેક્ષાએ એ જ તીવ્ર મિથ્યાત્વનો ઉદય છે. ઉપેક્ષા થવી તે તીવ્ર મિથ્યાત્વનો પ્રકાર છે. એ તીવ્ર દર્શનમોહ સૂચવે છે અને અનંતાનુબંધીની તીવ્રતા સૂચવે છે. તો એ પરિણામનમાં શાંત દેખાય. પૂજા, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય, નિવૃત્તિ ઘણા પેલા દેખાય. આનું સ્તર કાંઈક જુદું છે. ‘શ્રીમદ્જી’ના અનુયાયીઓનું સ્તર કાંઈક જુદું છે એવું લાગે. પણ પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની ઉપેક્ષા થાય છે. એ બહુ મહત્વનો મુદ્દો છે. ક્યાં ક્યાં કેવી કેવી રીતે દર્શનમોહ તીવ્ર-મંદ થાય એ વિચારણીય વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- મંદિરમાં ને એમાં પૈસા આપવા એના કરતા ગરીબોને આપો એમ કહેવું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમાં પણ દર્શનમોહ તીવ્ર છે. આપવાનો દાનનો ભાવ છે પણ દર્શનમોહ તીવ્ર થાય. કેમકે એને લૌકિક પ્રસંગની મહત્તા આવી. પુણ્ય-પાપના ઉદયની મહત્તા આવી. ગરીબ કેમ છે ? કે એને પાપનો ઉદય છે. એને પુણ્યનો ઉદય નથી. તો એની મહત્તા આવી. પણ એને જેના નિમિત્તે ભવભ્રમણ ટળે, જેના નિમિત્તે આત્મા ધર્મને પામે એ માર્ગનો ઉદ્યોત થાઓ, એમાં વિશેષતા થાઓ, એની વૃદ્ધિ થાવ એ એણે ગૌણ કર્યું.

આમ તો જોકે સ્પષ્ટ વાત એ છે કે બીજાને ગરીબ કે દુઃખી દેખીને જીવ દુઃખી થાય છે ત્યારે દાન આપે છે. એને એનો પ્રસંગ પણ ગમતો નથી. એનો નથી ગમતો એનો અર્થ કે એને એવો પ્રસંગ પોતાનો પણ

ગમતો નથી. એ એમાં આવી જાય છે. પરદયામાં જે દયાના સ્થાને જે વ્યક્તિ છે, જેની એ દયા પાળે છે, જે પ્રસંગથી એ દયા પાળે છે એ પ્રસંગ એને પોતાને પણ જોતો નથી. એ એમાં આપોઆપ આવી જાય છે. ત્યારે એને દયાનો ભાવ ઊપજે છે. એમ છે ખરેખર તો.

મુમુક્ષુ :- માનવસેવા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ માનસેવા બધા...

મુમુક્ષુ :- માનવ સેવા એ જ સાચી પ્રભુ સેવા કહે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વાત ખોટી છે.

મુમુક્ષુ :- એટલે એ તીવ્ર મિથ્યાત્વ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, મિથ્યાત્વની તીવ્રતામાં એ બધા સિદ્ધાંત છે એ એવા ખોટા અપસિદ્ધાંતો જીવો ઘડે છે, અપસિદ્ધાંતો સ્થાપે છે અને અપસિદ્ધાંતોની પ્રજ્વળા કરે છે.

‘આનંદઘનજી’એ આ વિષય ઉપર બહુ જબરજસ્ત ચોંટ મારી છે કે ઉત્સૂત્ર સરીખું કોઈ પાપ નથી. સિદ્ધાંત વિસ્ફુટતા જો પ્રજ્વળામાં આવે તો એના જેવું કોઈ બીજું મોટું પાપ નથી. એટલે વક્તા કરતાં શ્રોતા રહેવું એ ઓછી જવાબદારીવાળું કામ છે અને ઓછું જોખમી સ્થાન છે. ઉપદેશકનું સ્થાન છે એ વધારે જોખમવાળું સ્થાન છે, જવાબદારીવાળું સ્થાન છે. કેમકે એમાં પોતે ભૂલ કરે તો એની સજા બહુ મોટી છે. એટલો સાંભળનારને દોષ થતો નથી, જેટલો કહેનારને થાય છે. સાંભળનારને તો ત્યારે થાય કે ઉત્સૂત્ર હોય છતાં એને એ અનુમોદે તો પાછો એ એની લાઈનમાં જોડાય જાય કે નહિ, આ જ બરાબર કહે છે. તો પાછો એની લાઈનમાં એ જોડાઈ જાય. ક્યાં ક્યાં કેવી રીતે દર્શનમોહને છેડો અડે છે એ વિષય પણ વિશાળ છે, ઊંડો છે અને વિચારવા જેવો વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના પુસ્તકો હોય એનું ધ્યાન રાખવાનું લક્ષ ન રહે, એની કાળજી ન રહે. પૈસા, માલ, મિલકત આદિનું જતન કરવામાં પરિણામ રહે એ પણ...?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને મહિમા વધારે છે ને. પોતાના કર્મપ્રસંગની મહિમા વધારે છે. એટલી એને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે મહિમા નથી. એ તો ‘છાજેડ’ છે ને ? ‘ભાગ્યંદજી છાજેડ’. એક ‘સત્તાસ્વરૂપ’ નામનો

બહુ આવો નાનો ગ્રંથ લખ્યો છે. 'સત્તાસ્વરૂપ'. પહેલા તો પ્રકાશન 'સોનગઢ'થી થયું હતું 'અનુભવપ્રકાશ'નું ત્યારે 'અનુભવપ્રકાશ' અને 'સત્તાસ્વરૂપ' બેય સાથે જ બાઈડિંગમાં આવતા હતા. એ 'ભાગ્યંદ્રજી છાજેડે' તો સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે જ્યાં સુધી પોતાના કુટુંબ-પરિવાર અને પરિગ્રહ પ્રત્યેનો મમત્વભાવ તીવ્ર છે અને એટલો રાગભાવ, એ અશુભરાગ છે, એથી વધારે રાગભાવ જો એને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે નથી તો એ સમ્યક્દર્શનથી દૂર છે. એને સમ્યક્દર્શન થવાનો અવકાશ નથી. હવે આ ચારિત્રની પ્રધાનતાથી વાત છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યેનો જે રાગ છે એ પણ ચારિત્રમોહનો દોષ છે. અને કુટુંબ-પરિવાર પ્રત્યેનો રાગ છે એ પણ ચારિત્રમોહનો દોષ છે. પણ અહીંયાં દર્શનમોહને સંબંધ લાગુ પડે છે. એવા ઘણા મુદ્દા છે. અનેક મુદ્દાઓ છે.

એ સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે કે જો પોતાનું મકાન બનાવવું હોય તો હજારો, લાખો ખર્ચે. જિનમંદિર બનતું હોય તો કહે, ભાઈસાહેબ મારી શક્તિ નથી. આપણા આટલા લખો. કોઈ એમ કહે કે પણ ભાઈ ! આ તમારા કરતા ઓછા છે એણે તો વધારે લખાવ્યા. ઈ મારી શક્તિ નથી. એની વાત જુદી છે. મારી શક્તિ નથી. શક્તિ ગોપવે છે. એને સમ્યક્દર્શન સાથે સંબંધ છે ખરો. એને સમ્યક્દર્શન સાથે સંબંધ છે ખરો. એમ છે. આમાં પણ જોકે એક બોલ તો એવો આવશે. શુભરાગ. એ વિષય અહીંયાં એક જગ્યાએ આવી જાય છે. એવી ઘણી વાતો છે કે જેને દર્શનમોહ સાથે સંબંધ હોય છે.

અનેક પ્રકારના જ્ઞાનના પરિણામ, અનેક પ્રકારના પુરુષાર્થના પરિણામ. ઉત્સાહ. ક્યાં ઉત્સાહ આવે છે, ક્યાં ઉત્સાહ નથી આવતો. એ વગેરે અનેક એના ભંગભેદ છે. એમાં દર્શનમોહ ક્યાં તીવ્ર થાય અને મંદ થાય એ સમજણ એને હોવી જોઈએ. નહિતર જાણ્યે-અજાણ્યે પણ એ દર્શનમોહને દઢ કરે, દર્શનમોહને તીવ્ર કરી જાય અને પોતાના સ્વરૂપથી એ દૂર જાય. પોતાના આત્માથી એ દૂર જાય છે.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષના ચારિત્રના અસ્થિરતાના દોષને મુખ્ય કરે અને શ્રદ્ધાના ગુણને જીવ ધક્કા લગાવે તો પણ દર્શનમોહ સાથે સંબંધ રાખે છે?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ત્યાં તો બહુ સ્પષ્ટ છે. ત્યાં તો

અનંતાનુબંધીને દર્શનમોહ સાથે સીધો જ સંબંધ છે. કેમકે એ તો પ્રગટ સત્ છે. સત્પુરુષ છે એ તો પ્રગટ સત્ છે. પ્રગટ સત્ છે અને આ તો અપ્રગટ સત્ છે, હજી અવ્યક્ત છે. આ વ્યક્ત છે અને આ અવ્યક્ત છે. વ્યક્તના વિષયમાં પણ તને વિવેક નથી તો અવ્યક્તનો વિવેક ક્યાંથી આવવાનો હતો ? આદર ક્યાંથી આવવાનો હતો ? એ તો આવી જાય છે. ત્યાં તો સીધો સંબંધ છે.

‘આ જ્ઞેયરંજક અશુદ્ધભાવ, તે શુદ્ધભાવની શક્તિ અશુદ્ધ થઈ, ત્યારે થયો છે.’ એ તો શૈલી જરા વિશિષ્ટ લીધી છે. વાત લેવી છે જીવને વિકાર થાય છે એની. જ્ઞેયરંજકભાવ વિકારભાવ. પણ જીવની શુદ્ધભાવની જે શક્તિ છે એ પરિણામન એનું અશુદ્ધપણે થયું એમ શક્તિની પ્રધાનતાથી અહીંયાં વિકારનું નિરૂપણ કર્યું. એમ કરીને પણ શક્તિ બતાવી. શક્તિ ઉપર નિર્દેષ કર્યો છે. શક્તિ બતાવવા માટેનો.

‘અશુદ્ધતા પરના નિમિત્તથી ઉફ્ફૂ (ફૂગ, ઉપાધિ)...’ મેલ. અશુદ્ધતા પરના નિમિત્તથી છે. અથવા પરની ઉપાધિ જીવ ગ્રહણ કરે છે ત્યારે અશુદ્ધતા ઊભી થાય છે. પરપદાર્થ જ્ઞાનમાં જણાય છે તેથી અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન થતી નથી. પણ જણાયેલા જ્ઞેય પદાર્થની ઉપાધિ જીવ કરે છે ત્યારે અશુદ્ધતા થાય છે. જાણવું તે મલિનતાનું કારણ નથી પણ ઉપાધિ ગ્રહણ કરવી તે મલિનતાનું કારણ છે. બે વાત જુદી પાડી. જાણ્યા વિના ઉપાધિ ન થાય. જાણતા ઉપાધિ થાય પણ જાણે તો ઉપાધિ થાય જ એવો નિયમ નથી. ન પણ થાય અને થાય પણ. કરે તો થાય, ન કરે તો ન થાય એમ લેવું.

એટલે ‘અશુદ્ધતા પરના નિમિત્તથી...’ નિમિત્ત ત્યાં એટલે જે જ્ઞાનમાં જ્ઞેય નિમિત્ત થાય છે એ. તેની ઉપાધિથી થાય છે. અથવા એવો પણ પાઠાન્તર છે જે કૌંસમાં લીધું છે કે ‘(અશુદ્ધ પરિણામનના નિમિત્તથી આ કર્મમલ લાગ્યો છે)...’ એટલે આ જે નવા કર્મનું બંધન થાય છે એને નિમિત્ત જીવનું અશુદ્ધ પરિણામન છે. અશુદ્ધ પરિણામન થતાં સામે કાર્મણવર્ગણામાંથી જે દ્રવ્યકર્મ છે જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી આદિ અનેક પ્રકૃતિ એ સંબંધ કરે છે.

‘પણ આણે (જીવે) કર્યો...’ એ અશુદ્ધભાવ પોતે-જીવે કર્યો ‘માટે એનો છે.’ એને કર્યો માટે એનો છે. એમ છે. ‘(પણ) આનો

મૂળભાવ નથી.’ જીવે કર્યો માટે જીવનો ભાવ છે અને છતાં જીવનું મૂળ સ્વરૂપ સ્વભાવભાવ નથી, સ્વભાવભૂત ભાવ નથી. સ્વભાવભૂત ભાવ એવો નથી. એણે કર્યો માટે એનો ભાવ ખરો. જીવે દોષ કર્યો એ જીવનો ભાવ છે. છતાં જીવનો એવો સ્વભાવ નથી કે એ દોષ કરે એવો એનો સ્વભાવ નથી. એનો મૂળ ભાવ નથી.

‘શાથી ?’ હવે એના ઉપર દૃષ્ટાંતો આપે છે. ‘કે વાદળાંની ઘટા લાલ, શ્યામ, પીત્ત, હરિતરૂપ થતાં આકાશ તેવું ન થયું.’ આકાશમાં વાદળા થયા. એમાં કેટલાક લાલ રંગના, કેટલાક કાળા રંગના, કેટલાક પીળા રંગના, કેટલાક લીલા રંગના, અનેક રંગના થાય છે. કેસરી રંગના થાય છે. તો એથી આકાશ એવું થતું નથી. આકાશ એનાથી અલિપ્ત રહે છે. આમ તો જ્ઞાનને સ્વભાવથી જોવે ને તો ભલે જ્ઞાનમાં જ્ઞેય જણાય ત્યારે પણ જ્ઞાન જ્ઞેયરૂપે થાય છે ? અનેક જ્ઞેયોને જાણનારું જ્ઞાન જ્ઞેયથી હંમેશા અલ્પિત રહે છે. તપાસે તો (ખબર પડે.) જ્ઞાન જાણનાર તરીકે તો જાણનારનું કામ કરીને પોતે અલિપ્ત રહી જાય છે કે જ્ઞાન કોઈની સાથે ભળી જાય છે ? કે જ્ઞાનમાં કોઈ ભળી જાય છે જ્ઞાનની સાથે ? એવું બનતું નથી. એનો સ્વભાવ જ અલિપ્ત રહેવાનો છે. પણ સ્વભાવથી એને જોવે તો એ સમજાય એવું છે કે સ્વભાવ આવો છે. સ્વભાવને ભૂલે તો એને એવો ભ્રમ થાય છે કે મારામાં કાંઈક આવે છે, સ્વાદ મારામાં આવે છે અથવા હું પરપદાર્થમાં જાઉં છું. એવી ભૂલ કરે છે.

‘વાદળાંની ઘટા લાલ, શ્યામ, પીત્ત, હરિતરૂપ થતાં આકાશ તેવું ન થયું.’ આકાશમાં અનેક પ્રકારના રંગના વાદળા ઘણાં થયા પણ આકાશને કોઈ રંગ લાગુ પડ્યો નહિ. અલિપ્ત છે. એ વાદળાથી આકાશ અલિપ્ત છે. જરાપણ લેપાતું નથી. એમ જ્ઞાનમાં અનેક જ્ઞેયોના જ્ઞેયાકારો થયા. અનેક જ્ઞેયોના આકારે જ્ઞાનાકારો થયા. જ્ઞાન ? તો કહે છે, જ્ઞાન અલિપ્ત રહે છે. જ્ઞાન ક્યાંય લેપાતું નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન તો જ્ઞાનમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જેમ કે આ પીળો-કેસરી રંગ છે તો જ્ઞાનમાં આ કેસરી છે એવું જણાયું. તો એ જ્ઞેયના આકારે જ્ઞાન થયું ને ? એને જ્ઞાનાકાર કહેવામાં આવે છે. જ્ઞેયાકારે જ્ઞાન. છે જ્ઞાનનો એ આકાર પણ જ્ઞેય સદૃશ છે એટલે એને જ્ઞેયાકારે જ્ઞાનાકાર કહેવામાં આવે છે. તો ત્યાં

જ્ઞાન છે એ અલ્પિત રહે છે. જ્ઞાન કોઈ પરપદાર્થ સાથે ભળતું નથી, એનું મિશ્રણ થતું નથી, ક્યાંય એ ચોંટતું નથી, જ્ઞાનની સાથે કોઈ ચોંટતું નથી. જુદું જ રહે છે. જુદું રહેવાનો એનો સ્વભાવ છે.

‘સમયસાર’ની ‘બંધ અધિકાર’ની ૩૭૩ ગાથા છે. આ જ્ઞાનનો સ્વભાવ જે ભિન્ન રહેવાનો છે એ તમામ શાસ્ત્ર અધ્યયનનું ફળ છે, નિષ્કર્ષ છે. ભિન્ન આત્માનું જ્ઞાન કરવું તે શાસ્ત્ર ભણવાનું ફળ છે. એમ લખ્યું છે. શું શાસ્ત્ર ભણવાનું ફળ છે ? કે ભિન્ન આત્માનું જ્ઞાન કરવું તે. શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે તારો આત્મા ભિન્ન છે. તું પણ અંદર અવલોકન કરીને, તપાસ કરીને જોઈ લે કે તારું જ્ઞાન ભિન્ન ભિન્ન જ રહે છે. ક્યાંય તારું જ્ઞાન લેપાતું નથી. જેમ જીભ છે એ અનેક સ્વાદ લે છે. ચીકણામાં ચીકણો પદાર્થ જીભ ઉપર આવે તોપણ ચોંટી ન રહે. ચીકણો પદાર્થ ત્યાં ચોંટતો નથી. કેમકે એ સ્વભાવથી લુપ્તી છે. કોઈ સ્વાદ ચોંટી (જતો નથી).

બીજું દૃષ્ટાંત લે છે. ‘જેમ રત્ન ઉપર માટી ઘણી લપેટી છતાં રત્નનો પ્રકાશ માટીને લપેટવા છતાં ન ગયો. અંતરશક્તિ જેવી ને તેવી છે,...’ રત્નનો ઉપર માટી લપેટી, કાદવ લપેટ્યો. તો રત્નનો પ્રકાશ ચાલ્યો ગયો ? દેખવામાં એમ લાગશે કે અત્યારે ક્યાં રત્નનો પ્રકાશ પડે છે ? એના ઉપર માટી નહોતી ને ખુલ્લું રત્ન હતું તો એ તેજ અંદરથી જગારા મારતું હતું, ચળકાટ આવતો હતો. હવે માટીથી લપેટાઈ ગયું તો એનો પ્રકાશ નથી દેખાતો. તો શું એ રત્નમાંથી પ્રકાશ ચાલ્યો ગયો છે ? એની જે પ્રકાશવાની અંતર શક્તિ છે એ મટી ગઈ ? નહિ.

એમ જીવની જે અંતર શક્તિ છે એ ક્યારેય મટી નથી જતી, મટી શકતી નથી. ભલે અવસ્થામાં એમ દેખાય કે આમાં શક્તિ નથી કાંઈ. પણ અંતર શક્તિ મટતી નથી. એ ઉપરના લપેટાને લઈને દેખાવ છે. કર્મમળનો લપેટો છે. બાકી અંતરશક્તિ તો જેવી ને તેવી જ ભરી છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. રત્નનો દૃષ્ટાંત છે કે આ માટીનો લપેટો રત્નની અંતરશક્તિમાં શું અસર કરે છે ? એની જે પ્રકાશ આપવાની શક્તિ છે એને તોડે છે ?

મુમુક્ષુ :- એ તો જડ છે ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ એ જડના દષ્ટાંતે ચૈતન્યને સમજવું છે. એ શક્તિમાં કાંઈ ઉપર માટી લાગવાથી અંદરની રત્નની શક્તિમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી. બંને જડ છે. એ તો જડના દષ્ટાંતે.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં ચેતન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અહીંયાં ચેતન અને જડ... જડથી તો ચેતનને સમજાવાય છે. એનો ભાવ છે એ તો ચેતન છે ને ? જે દ્રવ્યકર્મ છે એ જડ છે. પણ રાગ-દ્રેષ-મોહ એ તો ચૈતન્યના ભાવ છે. એ તો ચૈતન્ય પરિણામ છે ને ?

મુમુક્ષુ :- અવળા કેમ થાય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતે અવળો ભાવ કરે છે. અવળા થાય છે નહિ, પોતે જ અવળો કરે છે. પોતાની શક્તિને ભૂલીને કરે છે. શક્તિને સંભાળે તો ન થાય. કોઈ શ્રીમંત હોય એ દરિદ્રપણું કરે ? જે શ્રીમંત હોય એ દરિદ્રપણું કરે ? યાચના કરે ? કરે ક્યારે કે પોતાની શ્રીમંતાઈને ભૂલી જાય ત્યારે. પાગલપન થઈ જાય, એવું ગાંડપણ થઈ જાય એને કે હું ગરીબ થઈ ગયો છું, એવો એને ભ્રમ થાય તો માગે.

મુમુક્ષુ :- કર્મના .. હોય તો ખરું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કર્મના આવરણસ્વરૂપ પોતાને માની લે છે આ મોટી તકલીફ છે. માની લે છે. અંદરમાં જે નિરાવરણ શક્તિનું સ્વરૂપ છે એનું ભાન નથી. એટલે શું છે કે આત્મા તો સિદ્ધ સમાન છે, પરમાત્મસ્વરૂપે છે. પણ ક્યારે ? કે એનું ભાન કરે ત્યારે. ‘પણ નિજ ભાને તેમ’ એમ લીધું છે, ‘આત્મસિદ્ધિ’માં. એનું ભાન થાય ત્યારે.

એ ભાન કરાવવા માટે અનેક દષ્ટાંતો આપે છે, અનેક રીતે અનેક શૈલીથી વાત કરે છે. જુઓ! વિકારની વાત પણ શક્તિથી કરી. એક વાક્ય છે એ બહુ વિચિત્ર રીતે લખાયું છે કે ‘આ જ્ઞેયરંજક અશુદ્ધભાવ,...’ વિકાર ભાવ થયો. એ ત્યારે થયો છે કે ‘તે શુદ્ધભાવની શક્તિ અશુદ્ધ થઈ ત્યારે થયો છે.’ એ શક્તિનું પરિણામન છે એમ તું શક્તિને જો. એ શક્તિની મુખ્યતાથી અહીંયાં વિકારનું વર્ણન કર્યું.

મુમુક્ષુ :- શક્તિ અશુદ્ધ કેમ થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતે શક્તિને ભૂલી ગયો માટે થઈ. જોકે પ્રશ્ન

એ આવશે કે શક્તિને શું કરવા ભૂલી ગયો ? એ પ્રશ્ન થશે કે શક્તિને શા માટે ભૂલ્યો ? પણ એ અનાદિનો ભૂલ્યો જ છે. હવે શા માટે ભૂલ્યો એ કાંઈ નથી જોવું. હવે તું જાણ્યો ત્યાંથી સવાર ખરી કે નહિ ? અત્યાર સુધી તુ ઊંઘમાં હતો. ત્યારે હું કોણ હતો, કેવો હતો તને કાંઈ ઊંઘમાં ખબર ન રહી. કબુલ. પણ હવે તને જગાડ્યો અને એમ કહ્યું કે તું અનંત શક્તિ સંપન્ન છો ત્યારે તો શક્તિ સંભાળવાની તારી ફરજ ખરી કે નહિ ? આટલી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જોકા આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિંદ્રા ઉડાડવી જોઈએ. મોહનિંદ્રાને ઉડાડવી જોઈએ. ઉડાડવી જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- જોકા આવે તો ભોગવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જોકા આવે તો એનો કોઈ ઉપાય નથી. જોકા આવે તો એનો કોઈ ઉપાય નથી. ક્યારે જોકા આવે છે ? જીવને રસ ન હોય ત્યારે. રસ હોય તો ન આવે. આવે ? કોઈ એમ કહે કે, ભાઈ ! મારે તો સાડા આઠ-નવ વાગ્યામાં સૂઈ જવા જોઈએ, મને ઊંઘ આવે. પણ ઘરે દિકરીના લગન હોય અને જાન આવી હોય તો સૂઈ જાય ? વેવાઈ ને સાજન ને મહાજન ને શરણાઈ વાગતી હોય તો સાડે આઠે સૂઈ જાય ? એમ તને આત્માની શક્તિ, આટલી મહાન શક્તિ છે એમાં તને રસ નથી. રસ આવે તો એમાં જોકા આવે નહિ. બહુ સીધી વાત છે.

આ ઘણા વ્યાખ્યાનમાં જોકા ખાય છે ને ? ‘ગુરુદેવ’ ઠપકો આપતા, કોઈ ઝોકું ખાય તો. ત્યાં દર્શનમોહ તીવ્ર થાય છે. દર્શનાવરણીય તીવ્ર છે અને દર્શનમોહ પણ તીવ્ર થાય છે. આમ તો જીવ સીધો દર્શનાવરણીના ઉદયમાં જોડાણો છે. પણ દર્શનમોહ ત્યાં તીવ્ર થાય છે. કેમકે ત્યાં જે આત્માનો અધ્યાત્મ તત્ત્વનો વિષય ચાલે છે, સામે જે સત્પુરુષ બિરાજમાન છે, બંનેની ઉપેક્ષા થાય છે. અને એમાં એને રસ નથી આવતો ત્યારે નિંદ્રા આવે છે. રસ આવે તો નિંદ્રા આવે નહિ.

‘અંતરશક્તિ જેવી ને તેવી છે,...’ આ શક્તિ-શક્તિની વાત લેતા આવે છે. વાત ઉપાડી છે ત્યારથી. ક્યાં સુધી બતાવી ? આઠ કર્મથી જે વાત લીધી છે એમાં શક્તિની વાત લેતા આવે છે. ‘તેમ આત્માને

અશુદ્ધભાવ થતાં આત્માની દર્શનજ્ઞાનશક્તિ અભ્યન્તરમાં જેવી ને તેવી છે.’ જરાય ઓછી થઈ નથી. અશુદ્ધભાવ કેટલો થયો ? કે પ્રચુરમાં પ્રચુર અશુદ્ધ ભાવ થાય એ નિગોદની દશામાં થાય. ‘પ્રચુર કષાયકલંક ભાવ ભવરા.’ માગધીમાં એવું સૂત્ર છે. ભાવકલંક ભવરા. ભાવ કલંક, કષાય કલંકની પ્રચુર દશા નિગોદની અંદર હોય છે. ત્યારે પણ અંતરશક્તિ તો જેવી છે તેવી જ છે. જરાય ઓછી થઈ નથી, જરાય ફેર પડ્યો નથી. આટલું બધું આના ઉપર વિત્યું ? એટલું બધું વિત્યું, નિગોદમાં ગયો પણ અંતર શક્તિ જેવી છે તેવી ને તેવી જ છે. એમાં કોઈ ફેર પડતો નથી.

એ દષ્ટાંત આપણે લીધું કે, દરિદ્રતા ક્યારે કરે ? કે પોતાની શ્રીમંતાઈ ભૂલે ત્યારે. જેને એમ ખબર છે કે હું શ્રીમંત છું, એને દરિદ્રતાનો ભાવ આવે જ નહિ ને પણ. કેવી રીતે આવે એને ? આવે ? એને એ ભાવ આવતો નથી કે હું યાચું. જેને પોતાના ઘરમાં સંપત્તિ પડી છે, એટલી બધી સંપત્તિ પડી છે એને માગવાનો કેવી રીતે વિચાર આવે ? યાચકવૃત્તિ કેવી રીતે એને આવે ? એને ન આવે. સીધી વાત છે. એને તો પોતાની શ્રીમંતાઈનું ભાન એટલું હોય છે, એનો રસ એટલો હોય છે કે યાચકવૃત્તિ બહુ દૂર રહી જાય છે. જે શ્રીમંતાઈ છે એના પ્રમાણમાં ઠાઠ માઠ બધો છે કે નહિ ? રહેવું, કરવું, રહેણી, કરણી, ખાણી, પીણી. તો યાચક વૃત્તિ તો ક્યાંય દૂર રહી જાય છે. એને તો એનું સપનું પણ ન આવે. કેવી રીતે આવે ?

‘તેમ આત્માને અશુદ્ધ ભાવ થતાં આત્માની દર્શનજ્ઞાનશક્તિ અભ્યન્તરમાં જેવી ને તેવી છે.’ એવી ને એવી જ અભ્યંતરમાં શક્તિ છે. પોતાની શક્તિને જોવે, પોતાની શક્તિનું ભાન રાખે, પોતાની શક્તિને સંભાળે તો પરિણામમાં અશુદ્ધ ભાવ થતાં નથી. અને આ એક જ અશુદ્ધ ભાવને નહિ થવા દેવાનું એક જ સાધન છે. જગતની અંદર બીજું કોઈ સાધન નથી. ‘પરપુદ્ગલનું નાટક (ઘણું) બન્યું છે,...’ પુદ્ગલોનું નાટક ઘણું બન્યું છે. અનેક પ્રકારના કર્મના ઉદય, સત્તા એના બહારમાં અનેક પ્રકારના પ્રસંગ છે એ બધું નાટક છે. ‘તેને પુદ્ગલનો ખેલ જાણ,...’ એ બધાને તું પુદ્ગલનો ખેલ જાણ. પુદ્ગલના પરિણામ જાણ. ક્યાંય તારું અસ્તિત્વ નથી, ક્યાંય તું નથી.

તને કાંઈ એમાં લેવા દેવા નથી.

‘તું તેને પુદ્ગલનો ખેલ જાણ, તું (તેને) તારા આત્માનો ખેલ ન જાણ.’ એમ કહે છે. તને લાગુ પડે છે એમ તું ન જાણ. તને સ્પર્શે છે, તારી સાથે સંબંધ ધરાવે છે એમ તું ન જાણ. એ બધો વિષય ભેદજ્ઞાનને જ અનુમોદે છે. તમામ વિષય ભેદજ્ઞાનને અનુમોદે છે. તારી શક્તિ આવી છે. સર્વ અન્યથી. અન્ય દ્રવ્યથી અને અન્ય ભાવથી ભિન્ન છે. સદા, સર્વદા, સર્વથા ભિન્ને ભિન્ન જ છે. ‘તે કહેવામાં આવે છે.’ હવે એનો વિસ્તાર કહે છે.

‘દસ પ્રકારનો પરિગ્રહ-’ દશેયના નામ લેશે. ‘ક્ષેત્ર,...’ આ ખેતરો, જમીન. જમીન જાયદાદ કહે છે ને. આટલી જમીન છે. ‘ક્ષેત્ર, બાગ,...’ બગીચા. ઘરમાં આમ બગીચા બનાવે છે ને ? ‘નગર,...’ ઘરે ગામ હોય, કાં તો શેઠિયાઓને ગામ હોય કે આટલા ગામના (ઘણી છે), આની પાસે આટલા ગામ છે. ‘નગર, કૂપ,...’ કૂવો. ‘વાપી,...’ એ કૂવાની જાત છે. શું કહે છે એને ? વાવ. વાવને વાપી કહે છે. ‘કૂપ, વાપી, તડાગ (તળાવ), નદી આદિ બધુંય પુદ્ગલ.’ તે બધુંય પુદ્ગલ છે.

પછી ‘માતા, પિતા, કલત્ર, પુત્ર, પુત્રી, વધૂ, બંધુ, સ્વજન...’ સગા સંબંધી. ‘આદિ બધાય (કુટુંબીજનો);...’ એ પણ પરિગ્રહ છે. જેમાં જીવને મમત્વ થાય છે તે બધો પરિગ્રહ છે. ‘સર્પ, સિંહ, વ્યાઘ્ર, ગજ, મહિષ આદિ બધાય દુષ્ટો;...’ આ જે અનિષ્ટ માને છે, સર્પ કરડે છે, સિંહ ખાય જાય છે. એ બધા. મહિષ એટલે બળદ. એ બધાય દુષ્ટો. પછી ‘અક્ષર, અનક્ષર...’ અહીંથી બધું ભિન્ન છે એમ લેવું છે. એ બધું આત્માથી જુદું છે એમ લેવું છે.

‘અક્ષર, અનક્ષર, શબ્દાદિ; ગાવું,....’ અક્ષરથી ગાય, અનક્ષરથી ગાય. અનક્ષરથી ગાય એટલે શું ? શાસ્ત્રીય સંગીતમાં અનક્ષર છે ને ? અ... અ... અ... અ... એમ કરીને ગળ્યું ખેંચ્યા કરે. આલાપ-આલાપ. એ અનક્ષર છે. અને અક્ષરથી એટલે વચનથી જે ગાવું. ‘અક્ષર, અનક્ષર, શબ્દાદિ; ગાવું, બજાવવું,...’ આ વાજિંત્રો બજાવે છે. કળા. ‘ગાવું, બજાવવું, સ્નાન,...’ આ બાથમાં નાવા જાય છે.

દરિયામાં સમુદ્ર સ્નાન કરે છે, નદી સ્નાન કરે છે. આ કુવારાથી ન્હાય છે. પદ્ધતિ તો પાર વગરની છે.

‘સ્નાન, ભોગ,...’ અનેક પ્રકારના પંચેન્દ્રિયના વિષયો. ‘સંયોગ-’ અનેક સંયોગ અને ‘વિયોગ...’ અનેક પ્રકારના જે બહારના પ્રસંગો છે સંયોગ-વિયોગના તે ‘બધી ક્રિયા; પરિગ્રહનો મેલાપ તે મોટો,...’ પરિગ્રહ આવે. ઘણું આવું મળે તે મોટો જગતમાં કહેવાય. મારી પાસે ફલાણું છે, મારે આમ છે... મારે આમ છે... મારે આમ છે... મારે આમ છે. ‘પરિગ્રહનો મેલાપ તે મોટો, પરિગ્રહનો નાશ તે દરિદ્ર...’ જેની પાસે કાંઈ નથી એ બિચારો ગરીબ છે. એની પાસે કાંઈ નથી. જગતમાં આ જે કહેવાય છે એ. વસ્તુતાએ એમ નથી. વાસ્તવિકપણે એમ નથી. પણ આ લોકો જે ગણે છે લોકદષ્ટિએ.

‘પરિગ્રહનો મેલાપ તે મોટો, પરિગ્રહનો નાશ તે દરિદ્ર વગેરે બધી ક્રિયા;...’ આ તમામ ક્રિયા. પછી એમાં ‘ચાલવું, બેસવું, હલવું, બોલવું, કંપવું વગેરે. બધી ક્રિયા; લડવું, બાથ ભીડવી, ચઢવું, ઊતરવું, ફૂંદવું, નાચવું, ખેલવું, ગાવું, બજાવવું વગેરે બધી ક્રિયા...’ મન-વચન-કાયાની. એટલો વિસ્તાર લીધો છે. ‘એ સર્વ પુદ્ગલનો ખેલ જાણ.’ આ બધો જ પુલનો ખેલ છે. ક્યાંય જીવ નથી. ભાવ કરે એ જીવનો મલિન ભાવ છે. બાકી જે મન-વચન-કાયાના પરિણામ છે એ બધી પુદ્ગલલની ક્રિયા છે, જડની ક્રિયા છે. એ જડનો ખેલ છે. એમાં ક્યાંય આત્માનું અસ્તિત્વ નથી.

‘નર, નારક, તિર્યચ, દેવ,...’ ચાર ગતિ લીધી. ‘નર, નારક, તિર્યચ, દેવ,...’ એ ચાર ગતિ. ‘તેમના વૈભવ,...’ ચારેય ગતિના સંયોગો. સંયોગ-વિયોગ બધા લઈ લેવા. દેવમાં દેવને લાયક વૈભવ, મનુષ્યમાં મનુષ્યને (લાયક). ‘તેમના વૈભવ, ભોગકરણ,...’ તે તે ગતિમાં જે ભોગવવું પડે છે. પુણ્ય અને પાપના ઉદયો. ‘વિષયરૂપ ઈન્દ્રિયોની ક્રિયા આદિ સર્વ પુદ્ગલનું નાટક છે.’ એ બધા કાર્યો પુદ્ગલના, પુદ્ગલ પરમાણુઓની એ ક્રિયા છે, પરમાણુની અવસ્થા છે. જીવ એમાં ક્યાંય નથી. પણ નર, નારક તો મનુષ્ય જીવ નથી ? કે સ્વરૂપે કરીને તો જીવ મનુષ્ય નથી. આ માણસ દેખાય છે. તો કહે છે,

દેખાય છે એ તને પરમાણુની અવસ્થા દેખાય છે. એમાં ક્યાંય જીવ નથી. એ કાંઈ જીવ નથી. શરીર દેખાય છે તે કાંઈ જીવ નથી. શરીરની જે ક્રિયા દેખાય છે. તો કહે છે, એ પણ જીવ નથી. ‘એ આદિ સર્વ પુદ્ગલનું નાટક છે.’

‘દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મ આદિ સર્વ પુદ્ગલનો અખાડો છે.’ પરમાણુનો અખાડો છે. જેટલા દ્રવ્યકર્મ છે, કાર્મણ વર્ગણાના પરમાણુઓ છે અને જગતમાં જેટલા નોકર્મરૂપ શરીરથી માંડીને સંયોગોના પરમાણુઓ છે, એ તમામ સર્વ પુદ્ગલનો અખાડો છે. એમાં બધા પુદ્ગલોનું આવાગમન છે, પુદ્ગલોની ખેલકૂદ છે, પરમાણુની ખેલકૂદ છે. ક્યાંય જીવ એમાં નથી. ‘તેમાં તું ચિદાનંદ રંજિત થઈ પોતાના જાણે છે.’ આ ગડબડ તું કરે છે. એમાં તું ચિદાનંદ છો. એમાં તું રંજિત થાય છો, રાજીપો તને થાય છે. હું માણસ થયો, મારે આટલો કુંટુબ-પરિવાર થયો એમ તું એની રંજિત થાય છો. રાજી રાજી થાય છો. આ બધું મને થયું.

‘શ્રીમદ્જી’ એક જગ્યાએ લખે છે કે આ જીવ તો પંથી છે. દેહના ઝાડ ઉપર બેઠેલું પક્ષી છે. ઊડીને અહીંયાં બેઠું. હવે જે ઝાડ ઉપર પક્ષી બેઠું, એ કહે છે આ આખું ઝાડ મારું. આ આખું ઝાડ મારું. પાંદડે પાંદડું મારું, કૂંપળે કૂંપળ મારી. એમાંથી કાંઈ ખરવું ન જોઈએ. પાછો ઊડીને બીજે બેસે એટલે ત્યાં પાછો એમ કરશે કે આ આખું ઝાડ મારું. પણ એનું કાંઈ છે નહિ. માને તોપણ નથી ન માને તોપણ નથી, નથી ને નથી. પણ જ્યાં બેસે ત્યાં એ પોતે વટેમાર્ગુ હોવા છતાં જરાક ધર્મશાળામાં વિસામો લેવા બેસે છે તો કહે છે, આખી ધર્મશાળા મારી. ઠીક ! પણ તને થોડીવાર ઉતારો દેવા માટે અહીંયાં સ્થાન આપ્યું તો કહે, આખું મારું. કબજો કરીને બેઠો. આના જેવું છે. આ ઉપાધિ છે જીવને.

‘તેમાં તું ચિદાનંદ રંજિત થઈ પોતાના જાણે છે. પોતાનાં દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાદિ અનંતગુણના અખાડામાં પરિણતિપાત્રો નાચે છે, સ્વરૂપરસ ઊપજાવે છે.’ ખરેખર તો શું છે કે પોતાના જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, એવા જે અનંત ગુણ છે તે અનંત ગુણના અખાડામાં પરિણતિના પાત્રો નાચે છે. ત્યાં જ્ઞાનની પરિણતિ, દર્શનની પરિણતિ, આનંદની પરિણતિ તે આત્માનો અખાડો છે. લીધું છે આ

‘સમયસાર’ની પદ્ધતિ છે. સમયસારને નાટકનો અખાડો કહ્યો છે ને ? સ્ટેજને અખાડો કહ્યો છે. અખાડો એટલે કુસ્તી કરે તે અખાડો નહિ. સ્ટેજ. પરિણતિને નાયવાનું, પરિણામને ઉત્પન્ન થવાનું સ્થાન, વેષ ધારણ કરવાનું સ્થાન તે સ્ટેજ. સ્ટેજ એટલે અખાડો. તો બે જુદાં જુદાં પાડ્યા કે આ જડની ક્રિયા, એનો અખાડો જુદો, એનું સ્ટેજ જુદું છે. ત્યાં જડ નાચે છે. આ જીવનો અખાડો જુદો છે, જીવનું સ્ટેજ જુદું છે ત્યાં જીવના પરિણામ-પરિણતિ નાચે છે.

‘પોતાનાં દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાદિ અનંતગુણના અખાડામાં પરિણતિપાત્રો નાચે છે, સ્વરૂપરસ ઊપજાવે છે.’ પોતાના અનંત ગુણના લક્ષે જે પરિણતિ પરિણામે તેમાં આત્મસ્વરૂપનો, ચૈતન્યનો, આનંદનો શાંતરસ ઊપજાવે છે. ‘જેટલા ગુણ છે તેટલાને વેદે છે,...’ આત્મા તો જેટલા ગુણ છે તેટલાને વેદે છે. આ ભિન્ન પડી ગયેલાની વાત છે, હોં ! ભિન્ન પડી ગયો તો એ પોતાના અનંત ગુણના અખાડામાં પરિણતિના પાત્રોને રસ ઊપજાવતા વેદે છે. દ્રવ્યને વેદે છે, અનંત ગુણને વેદે છે, ‘દ્રવ્યને વેદે છે. સર્વ ભાવો –(સ્વરૂપ)સત્તા મૃદંગ છે,...’ લ્યો ! ઠીક ! જેના ઉપર, આ મૃદંગ ઉપર થપાટ મારે છે ને ?

‘(સ્વરૂપ) સત્તા મૃદંગ છે, પ્રમેય તાલ છે,...’ બીજા બધા એની અંદર ઝળકે છે તે બધા એના તાલ છે. ‘ઈત્યાદિ બધું નિજ અખાડો છે.’ એ પણ એમણે બહુ લીધું છે. ‘ભાવદીપિકા’ નામનો એમનો- ‘દીપચંદ્રજી’નો ગ્રંથ છે. એમાં એ વિષય બહુ લીધો છે. આત્મા વૈશ્ય છે, આત્મા ક્ષત્રિય છે, આત્મા શૂદ્ર છે, આત્મા બ્રાહ્મણ છે, આત્મા રાજા છે, આત્મા પ્રધાન છે. પછી આત્મા નૃત્યકાર છે તો એની અંદર નૃત્યનું નટપણું શું છે, થટપણું શું છે, તટપણું શું છે. એમાં બધા એના ભેદ કેટલાય લીધા છે. એક એક પરિણામને ઉપમા આપીને.

‘એવી રીતે પોતાના નિજ અખાડામાં...’ ‘ઈત્યાદિ બધું નિજ અખાડો છે. એવી રીતે પોતાના નિજ અખાડામાં રંજિત ન થતાં પરના અખાડામાં (તેં) મમત્વ કર્યું, જેના ફળમાં જન્માદિ દુઃખફળ (તું) પોતે પામ્યો.’ આમ લીધું, લ્યો ! આ સરવાળો મારી દીધો. કહે છે કે જગતની અંદર અનંતા રજકણો છે. એ રજકણો પોતાના અનંત ગુણ પચાચે, વિભિન્ન પ્રકારે, વિધવિધ પ્રકારે પરિણામે છે. એના અનેક

ભેદ છે, અનંત ભેદ છે. એક વાત.

બીજું, આખા વિશ્વની અંદર તું એક જીવ છો. તારામાં અનંત ગુણ છે અને એ અનંત ગુણની જે સત્તા છે એ તારો અખાડો છે, તારું સ્ટેજ છે, ત્યાં તારા અનંત ગુણના પરિણામ પરિણામે છે. એને પાત્રો કીધા. સ્ટેજના પાત્રો કીધા. અનંત ગુણના પરિણામ પરિણામે છે તે સ્ટેજના પાત્રો છે. આમ બે પદાર્થને પરિણમવાના સ્થાન તદ્દન જુદે જુદા છે. ન તો જીવ જડમાં પરિણામે છે કે ન તો કોઈ જડનું પરિણામ જીવમાં પરિણામે છે. આવું કોઈ દિવસ બનતું નથી. પણ શું થયું આ ગડબડ ? કે 'એવી રીતે પોતાના નિજ અખાડામાં રંજિત ન થતાં...' પોતાની સ્વરૂપસત્તામાં ન રહેતા 'પરના અખાડામાં (તે) મમત્વ કર્યું,...' બીજાનું લઈ લેવું છે તારે. આ મારું... આ મારું... આ મારું... આ મારું... પણ એ બધા જડ છે. ક્યાંય તારું થાય એવું નથી. કરવા જા તોય થાય એવું નથી.

અનંત જીવોએ અનંત કાળ સુધી અનંત રજકણોને પોતાના કરવાનો ખૂબ પુરુષાર્થ કર્યો, મહેનત કરી, પરિશ્રમ કર્યો. અનંત કાળ પર્યંત. એક જીવ ને એક રજકણ પણ એનું ન થયું. એ શું બતાવે છે ? કે જડ-ચૈતન્યની ભિન્નતા છે એ ભિન્નતાને કોઈ સાંધીને એકતા કરી શકે એવી વસ્તુસ્થિતિ જગતમાં નથી. એ વસ્તુસ્થિતિને તોડવા જે ચાહે છે એ જન્મ-મરણના ચાર ગતિના દુઃખકળ સિવાય બીજું કાંઈ ભોગવતો નથી. એને દુઃખ ભોગવવા સિવાય બીજું કાંઈ એના હાથમાં આવતું નથી. આ પરિસ્થિતિ છે. માટે બંનેની ભિન્નતાને જાણીને પોતાના અખાડામાં રંજિત થવું, પોતાના ગુણોમાં રંજિત થવું, પરપદાર્થમાં રંજિત થવું નહિ. એ એમાંથી તાત્પર્ય કાઢ્યું. અહીં સુધી રાખીએ...

તા. ૨-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૫૮, પ્રવચન નં. ૧૧૩

પાનું-૫૮. બીજા પેરેગ્રાફથી. 'હવે પોતાનો સહજ સ્વાદી થઈ પરપ્રેમ મટાડી ચેતનાપ્રકાશના વિલાસરૂપ અતીન્દ્રિય ભોગ ભોગવ,...' આગળના પેરેગ્રાફમાં એ વાત કરી છે કે, અનેક પ્રકારના પુદ્ગલ પરમાણુના પર્યાયમાં ચિદાનંદ પોતે રંજિત થઈને પરમાં પોતાને જાણે છે. એને અહીંયાં પરપ્રેમ કહ્યો છે. પરપદાર્થ પ્રત્યેનો પ્રેમ. પરપદાર્થમાં સુખનો નિશ્ચય, પરપદાર્થમાં સુખબુદ્ધિ એ બધું પરપ્રેમમાં જાય છે. એનાથી તો તું જન્માદિ દુઃખફળ પોતે પામ્યો છો. ત્યાં સુધી વાત લીધી. છેલ્લી લીટીમાં.

'હવે...' એમ. અત્યાર સુધી તો જે થયું તે થયું. 'હવે પોતાનો સહજ સ્વાદી થઈ...' એટલે પોતાના સહજાનંદનો આસ્વાદ લઈને અને પરપ્રેમ મટાડીને, પર પ્રત્યે ઉદાસ થઈને, પરથી ઉપેક્ષિત થઈ 'ચૈતન્યપ્રકાશના વિલાસરૂપ...' ચેતનાપ્રકાશ-પોતાનું જે સ્વભાવનું વેદન છે તેમાં વિલાસ થવો એટલે તેમાં મોજ કરવી. એવા અતીન્દ્રિય પોતાના સ્વરૂપને ભોગવ. પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કર. સુખ, શાંતિ, આનંદ આદિ ભાવોને તું ભોગવ, એના વિલાસમાં તું રચ્યોપચ્યો રહે. પૂર્વે જે થયું તે પ્રકારના પરિણામને મટાડી દે. એ દુઃખના કારણો છે, જન્મ-મરણના એ કારણો છે. તેને મટાડીને...

મુમુક્ષુ :- પરપ્રેમ મટતો નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિશ્ચય બદલાતો નથી ને એટલે મૂળ તો. સ્વાધ્યાય એટલા માટે કરવાનો છે કે નિશ્ચય ફેરવવો છે, નિશ્ચય બદલવો છે. નિશ્ચય તેનો તે રાખે કે બહાર સુખ છે, એ નિશ્ચય બરાબર રાખે. અનુકૂળતામાં સુખ છે. એમાં પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયો આવી જાય છે. અનુકૂળતામાં સુખ છે... અમુક અનુકૂળતાઓ હોય તો ઠીક, અમુક તો અનુકૂળતાઓ મને હોવી જોઈએ. આટલી અનુકૂળતા વિના તો મને કાવે જ નહિ. આ બધો પ્રકાર પાયામાં રહે છે કે નથી રહેતો ? તો ત્યાં એને સુખનો નિશ્ચય બદલાતો નથી. તો વિચાર કરે કે પરપદાર્થ પ્રત્યે રાગ

કરવા જેવો નથી, કરવા યોગ્ય નથી. પણ રાગ થયા વિના રહેશે નહિ. નિશ્ચય પ્રમાણે જ પરિણામ ચાલ્યા જશે. જ્યાં સુધી નિશ્ચય બદલાય નહિ (કે) સુખ આત્મામાં છે, સ્વરૂપમાં સુખ છે અને બહારમાં ક્યાંય મારું સુખ નથી, સુખની ગંધ પણ નથી (ત્યાં સુધી પરિણામ પરપદાર્થમાં જ ચાલ્યા જશે).

મુમુક્ષુ :- સુખબુદ્ધિ, પરપદાર્થમાં જે સુખનો ભાવ વેદે છે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ છે કે મિથ્યાદિ તો સુખબુદ્ધિપૂર્વક વેદે છે અને સમ્યગ્દષ્ટિને અશક્તિ છે એટલી ચારિત્રમોહની આસક્તિ થાય છે. કોઈને એમ લાગે કે પ્રતિકૂળતામાં એમને અણગમો દેખાય છે, અનુકૂળતામાં એમને પણ થોડું ગમવા જેવું લાગે છે. તો એ પોતાના માપથી માપે છે કે અમને થાય છે એમ એમને પણ થાય છે. કેમકે ચારિત્રમોહ દેખાય છે, દર્શનમોહ દેખાતો નથી. પોતાનો દર્શનમોહ પોતાને દેખાતો નથી અને બીજાના દર્શનમોહનો અભાવ પોતાને દેખાતો નથી. ચારિત્રમોહ પોતાનો દેખાય છે અને બીજાનો પણ ચારિત્રમોહ દેખાય છે અને બેય સરખા લાગે છે એટલે એને સરખું લાગે છે. એમ ફેર છે.

મુમુક્ષુ :- ... સુખ લાગે છે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને તો પરપદાર્થ સુખસ્વરૂપે જણાય છે. એને પદાર્થમાં વ્યામોહ થાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિને જ્ઞાનનું જ્ઞેય જણાય છે. પછી જે ચારિત્રમોહ થાય છે એ પોતાનું કારણ જોવે છે. પદાર્થનું કારણ જોતા નથી. આ પદાર્થને લઈને ચારિત્રમોહનો ભાવ થયો એવો અનુભવ થતો નથી, એવું જ્ઞાન થતું નથી. પોતે મચક ખાય છે એટલે રાગાંશ ઊપજે છે એમ બરાબર જાણે છે.

મિથ્યાદિ જીવ તો જ્ઞેય પદાર્થમાં જ રંજિત થાય છે. એ પદાર્થ જ એને અનુકૂળતાસ્વરૂપ દેખાય છે. સમ્યગ્જ્ઞાનમાં ન તો કોઈ પદાર્થ અનુકૂળ છે કે ન તો કોઈ પદાર્થ પ્રતિકૂળ છે. પદાર્થ તો જે જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. હું જ્ઞાનમાત્ર છું એમ જ્ઞાયકભાવપણાને લીધે એને અન્ય પદાર્થમાં જ્ઞેયમાત્રપણું જ પ્રતિભાસે છે. પછી તો પોતાને અશક્તિ છે એટલી પરિણામમાં મચક ખાય છે. એ સ્વયં પોતાનું પરિણામન એ જોવે છે. પરપદાર્થનું કારણ એમાં એને ભાસતું નથી. એ ફેર છે.

મુમુક્ષુ :- અનંતાનુબંધનીનો... કઈ રીતનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિર્ણયમાં અભ્યાસ તો અનુભવનો જ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જ્યાં એને ઠીક લાગે છે ત્યાં એણે તપાસ કરવી જોઈએ કે આ ઠીક લાગ્યું એ સાચું કે ખોટું ? મીઠાઈ ખાધી, ઠીક લાગ્યું. પછી એ સાચું છે ? એની તપાસ કરવી જોઈએ. એક બટકું ખાધું, બીજું, ત્રીજું કેટલું ચાલશે ? એ ઠીક નહોતું એ નક્કી થાય છે. અનુભવથી ત્યાં નક્કી થાય છે. તો હવે એને આગળના પરિણામને તપાસી લેવા જોઈએ કે પહેલા કેમ ઠીક લાગ્યું ? કે કલ્પના કરી હતી. એ કલ્પના ઊડી ગઈ. હવે ત્યાં અઠીકની કલ્પના થઈ. આ મને હવે ઠીક નથી, અઠીક છે. જો હું ખાઈશ તો મને પ્રતિકૂળ પડશે. એ પણ કલ્પના છે. ઠીકની પણ કલ્પના છે અને અઠીકની પણ કલ્પના છે. પદાર્થ ઠીક પણ નથી અને પદાર્થ અઠીક પણ નથી.

આ ચક્ષુ ઈન્દ્રિયનો વિષય વર્ણની પર્યાય છે. ક્યો રંગ સારો ? છે એનું કોઈ ધોરણ ? તમારે કાપડનો વેપાર છે. સારો રંગ જ લાવવો. બીજો રંગ લાવવો શા માટે ? જે સારો રંગ હોય એ લાવવો. બધા જ શા માટે લાવો છો ? કોઈ ધોરણ નથી. આ રંગ સારો છે એવું કોઈ ધોરણ નથી. છે ધોરણ ?

મુમુક્ષુ :- કોઈને કોઈ ગમે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બસ, એ કલ્પના કરે છે. કોઈને કોઈ ગમે એટલે જેને એ ગમવાની કલ્પના કરે છે કે મને આ કાળા રંગનું કાપડ જોઈએ. અત્યારે એ મને ગમે છે. મને આ સફેદ જોઈએ. ત્યાંથી માંડીને વચ્ચેના જેટલા બધા શેડ છે એ બધા આવી જાય. મૂળ રંગ તો બે છે. એક સફેદ અને એક કાળો. પછી બધા મિશ્રણ છે. તો આ કલ્પના કરી છે એ કલ્પના કેવી રીતે કરી ? એ કલ્પના પાછળ કલ્પિતપણું શું છે અને વાસ્તવિકપણું શું છે ? એના મંથનમાં જાવું જોઈએ. આ તો જ્યાં ઊભો છે ત્યાં તપાસ કરવાની વાત થઈ.

હવે એ સિવાય જ્ઞાનીઓએ એમ કહ્યું કે સુખ તો આત્મામાં છે. પરમાં ક્યાંય સુખ નથી, સુખ તો આત્મામાં છે. તો એ પણ એણે અંતરશોધ કરવી જોઈએ. જો એને જ્ઞાનલક્ષણથી આત્મા ઓળખાય છે એમ કહ્યું તો આત્મામાં અનંત સુખ છે એવી ઓળખાણ થાય છે.

એકલું જ્ઞાન છે એ સુખસ્વરૂપ છે, માત્ર જ્ઞાન છે એ સુખસ્વરૂપ છે. એને ઓળખાણ થાય તો એને પોતામાં સુખ છે એમ વાસ્તવિકપણે ભાસે છે. તો જ્યાં સુખ એને જાણાયું ત્યાં તો પછી પરિણામને જતા રોકી શકાતા નથી. એટલે આપોઆપ જ્યાં સુખનો નિશ્ચય બદલાય છે ત્યાં પરિણામની ગતિ બદલાય છે, દિશા બદલાય જાય છે.

મુમુક્ષુ :- નિર્ણય બદલાવવાની ભાવના...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિર્ણય બદલાવવાની ભાવના સાચી થતી નથી અથવા એ પ્રકારનો સાચો પ્રયત્ન થતો નથી. સાચો નિર્ણય કરવાનો સાચો પ્રયત્ન થતો નથી.

‘ચેતનાપ્રકાશના વિલાસરૂપ અતીન્દ્રિય ભોગ ભોગવ, શું ? જૂઠા જ સૂના જડમાં પોતાને માને છે ?’ એમ કહે છે. જે માત્ર પરમાણુની પર્યાયની રચના છે એ ચૈતન્યથી શૂન્ય છે. ચૈતન્યશૂન્ય છે એવા ‘સૂના જડમાં પોતાને માને છે ?’ ત્યાં ક્યાં ચેતનપણું છે કે તું મમત્વ કરે છો. જે કોઈ પરમાં તું મમત્વ કરે છો એ તો તારાથી શૂન્ય છે.

દૃષ્ટાંતમાં એક સમ્યગ્દષ્ટિ ચક્રવર્તી લઈએ. તો એને છ ખંડનો પથારો છે એ ખાલી લાગે છે. પોતાથી શૂન્ય ભાસે છે. કે આ ખોખું છે છ ખંડનું એમાં હું ક્યાંય નથી. વળી, એ છ ખંડનો સંયોગ છે એ માત્ર ચાર દિ’ની ચાંદની પણ નથી. ચાર દિવસ પણ નથી. અનંત કાળના ચાર દિવસ નથી. એટલું અનિત્ય છે. જગતમાં પણ કોઈ ઊંચી ધર્મશાળામાં, હોટલમાં કે બદલી થાય એવા ગવર્નમેન્ટ ઓફિસરને ઊંચું ક્વાર્ટર મળે, બંગલો મળે તો ત્યાં એ કાંઈ સજાવટ નથી કરતો. એક સામાન્ય ઉપર ઉપરનું કરી નાખે. પણ એને ખબર છે કે અહીંથી તો તરત જ જવાનું છે. અહીંયાં કાંઈ રોકાવાનું નથી. તો એને જે પોતાનું ઘર જાણીને જે કાંઈ કરવાનું થાય છે એવું તો એને થતું નથી. આ તો પંખી ઊડીને ઝાડ ઉપર આવ્યું અને કહે, આખું ઝાડ મારું. હવે આ ઝાડને છોડું નહિ. તું તો ઊડીને આવ્યો, પાછું ઊડીને જાવું અને આખું પકડીને બેઠો. આ દુઃખનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- ‘સોગાનીજી’એ કહ્યું, સત્તર લાખ કી આબાદીમૈં મૈં હી અકેલા સુખી હું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ અંદરનું સુખ હતું. અંદરનું સુખ હતું.

અંદરથી નિરાકુળતાનું સુખ અનુભવગોચર થાય છે. અને એવું સુખ ક્યાંય કોઈને થતું જોવામાં આવતું નથી. શહેરના જીવનમાં તો બધા એકદમ ધમાલમાં ને આકુળતામાં ને ઉતાવળમાં જ જોવામાં આવે છે. એટલે તો મોટા શહેરમાં ચીજ વસ્તુ લેવા જતાં કસવાની પદ્ધતિ ચાલી ગઈ છે. જે ભાવ કહે લેવું હોય ઈ લે. કેમકે કોઈને એટલો સમય નથી કે ચાર દુકાને, આઠ દુકાને પૂછીને ઓછે ભાવે મળે ત્યાંથી કસીને લઈએ. એવો સમય નથી. એટલી ઉતાવળ... ઉતાવળ... ઉતાવળ... ઉતાવળ... ઉતાવળ... એટલી જ આકુળતા એની અંદર. એટલે એ તો પ્રત્યક્ષ દુઃખી દેખાય છે. શ્રીમંત દેખાતા હોય તોપણ એ પ્રત્યક્ષ દુઃખી દેખાય છે. બીજા દરિદ્રી છે એ પણ પ્રત્યક્ષ દુઃખી જોવામાં આવે છે. સુખ અંદરથી આવે છે એ એને ખ્યાલ આવે છે. બધો ખ્યાલ આવે છે.

લોકો તો જે શ્રીમંત છે એને સુખી જોવે છે. લોકદષ્ટિમાં એને સુખી જોવામાં આવે છે. જુઓ, ભાઈ ! એને આટલા આટલા સાધનો અને સગવડો છે. કેવો સુખી છે ! એમ જોવે છે. જ્ઞાનીની દષ્ટિમાં એ પામર, દુઃખી, પાચક, દીન વૃત્તિવાળો દેખાય છે. એને એ સુખી જોતા નથી.

એટલે ‘શું જૂઠા જ સૂના જડમાં પોતાને માને છે ? તથા પરને કહે છે કે - (આ) અમને દુઃખ દે છે,..’ એમ બીજાને માથે નાખે. આ સંયોગોને કારણે, આ પ્રતિકૂળ સંયોગો અમને દુઃખદાયક છે એમ કહે છે. ‘(પણ) એમાં દુઃખ દેવાની શક્તિ નથી.’ કોઈ સંયોગ તને દુઃખ પમાડે એવી કોઈ શક્તિ નથી. બીજા સંયોગોમાં તો તે પ્રતિકૂળતાની કલ્પના કરી છે અને કલ્પિત દુઃખ ઊભું કર્યું છે. પણ ખુદ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતી અશાતાવેદનીય એને કારણે દુઃખ નથી. શાતા વેદનીય અને અશાતા વેદનીયનો પ્રકાર પ્રકૃતિ ભિન્ન ભિન્ન છે. બે એક નથી, એક પ્રકારનું વેદ નથી. છતાં અશાતાવેદનીય છે એ દુઃખ દેવા સમર્થ નથી. મને અશાતા વેદનીય થઈ, મને અશાતા થઈ એ દુઃખનું કારણ છે. ખરેખર તો અશાતા વેદનીય તો જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. ભિન્ન જ્ઞાનમાં એનાથી દુઃખ થાય એમ જોવામાં આવતું નથી. કેમકે એનામાં દુઃખ દેવાની શક્તિ નથી એમ છે. સિદ્ધાંતિક રીતે એ વાત એમ છે કે એનામાં દુઃખ દેવાની કોઈ શક્તિ નથી.

મુમુક્ષુ :- ઉપસર્ગ પરિષદ વખતે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈ પદાર્થો એને દુઃખ દેતા નથી. અને એ ઉપસર્ગ પરિષદ વખતે મુનિરાજને જો દુઃખ થાય તો અંદરના આનંદનું શું ? એ તો આનંદમાં મોજ કરે છે. મુનિરાજ તો આનંદનો વિલાસ કરે છે. પ્રતિકૂળતા ઉપસર્ગ વખતે પણ એ આનંદમાં છે. એમને કાંઈ દુઃખ નથી થતું. આનંદના કુવારા નીચે બેસી ગયા છે. આનંદમાં ડૂબેલા જ રહે છે. અને એટલે તો વધારામાં વધારે અશાતાવેદનીયનું દુઃખ તો મૃત્યુ કાળે થાય છે, પ્રાણ છૂટે છે ત્યારે. નથી માણસ કહેતા ? કે એટલી બધી વેદના થઈ કે પ્રાણ છૂટી ગયા. એ પ્રાણ છૂટે ત્યારે વેદના સૌથી વધારે હોય. બીજી વાઢકાપ, બીજી અશાતા વેદની કરતાં પણ જ્યારે પ્રાણ છૂટે ત્યારે વધુમાં વધુ વેદના થાય છે. અકથ્ય વેદના હોય છે. પણ જ્ઞાનીને તો તે પુરુષાર્થનો પ્રસંગ છે, મહોત્સવનો પ્રસંગ છે. મૃત્યુ મહોત્સવ લીધો છે. તો એનો અર્થ જ એ થાય છે કે બહારની પ્રતિકૂળતામાં દુઃખ દેવાની એનામાં શક્તિ નથી. એ પ્રાણનો વિયોગ એનામાં દુઃખ દેવાની શક્તિ નથી. તો તો એ કાળે દુઃખી થવા જોઈએ. બધા જ દુઃખી થવા જોઈએ. પણ જે દુઃખની કલ્પના કરે છે તેને દુઃખ થાય છે.

‘ગુરુદેવશ્રી’ કહેતા. નારકીમાં જીવ ગયો માટે દુઃખી છે એમ નથી. પણ આ મને પ્રતિકૂળતા છે, એનું દુઃખ છે એને. રોગનું દુઃખ નથી, દરિદ્રતાનું દુઃખ નથી. પણ ‘મને છે’ એનું દુઃખ છે. ‘આ મને છે’ એનું દુઃખ છે. ઉપાધિનું દુઃખ છે. વાસ્તવિકતાએ કોઈ સંયોગો દુઃખ દેવાને શક્તિમાન નથી. સુખસ્વરૂપી એવા જીવને, સ્વભાવથી જે સુખસ્વરૂપી છે એવા જીવને દુઃખ કોણ પહોંચાડી શકે ? એનામાં દુઃખ કોણ પહોંચાડી શકે ? કેમ પ્રાપ્ત કરાવી શકે ? પોતે ને પોતે સુખગુણમાં ઊલટો પરિણમીને દુઃખી થાય છે. બાકી એને કોઈ દુઃખ આપી શકે, દુઃખ દઈ શકે એવી કોઈનામાં શક્તિ નથી.

‘બીજાની ઉપર જૂઠો ઉપાલંભ દે છે.’ બીજાની ઉપર જૂઠી આળ નાખે છે. આપણે ગુજરાતી શબ્દમાં આળ કહે છે. આરોપ નાખવો. જૂઠો આરોપ. અવર્ણવાદ જેને કહે છે. એ પુદ્ગલનો પણ અવર્ણવાદ કરે છે, સંયોગનો અવર્ણવાદ કરે છે. જેનામાં જે અવગુણ નથી, તેનામાં તેવા દોષ નથી તેવા દોષનો દોષારોપણ કરવું તે અવર્ણવાદ છે. એને

અવર્ણવાદ કહે છે. કોઈ જ્ઞાનીની નિંદા કરે ત્યારે જ્ઞાનીનો અવર્ણવાદ કર્યો એમ કહેવામાં આવે છે. કેમકે એનામાં એવો દોષ નથી. છતાં કોઈ અવર્ણવાદ કરે છે. દોષ નથી તેવા દોષનો આરોપ કરવો. પુદ્ગલમાં દુઃખ દેવાની શક્તિ નથી છતાં એને દુઃખદાયક માનવું એ પુદ્ગલનો અવર્ણવાદ છે.

‘જૂઠો ઉપાલંભ દે છે. પોતાની હરામજાદગીને (દુષ્ટતાને) દેખતો નથી.’ કઠોર શબ્દ વાપર્યો છે. તું પોતે તને દુઃખ થાય એવા પરિણામ તો તું પોતે કરે છો. અને આળ નાખે છો તું બીજા માથે કે આણે મને દુઃખ આપ્યું... આણે મને દુઃખ આપ્યું... આ મને દુઃખી કરે છે... આ મને દુઃખી કરે છે. એ વાત બિલકુલ સાચી નથી. પોતાની દુષ્ટતાને દેખતો નથી. ‘અચેતનને નચાવતો ફરે છે, તો લાજ આવતી નથી.’ અચેતનમાં ફેરફાર કરવાના પરિણામ કરે છે અને એ અચેતનમાં ચેતનપણાનો પોતાને આભાસ થાય છે. એની એને શરમ પણ આવતી નથી. ખોટું કાર્ય કરે છે એની શરમ આવતી નથી. જેમ કે ‘મડદાની સાથે સગાઈ કરી,...’ આ શરીર મારું. આ શરીર સચેતન છે. આ સચેતન શરીર મારું. આ શરીરને હું બરાબર ઠીક રાખું, સાજું રાખું, સ્વસ્થ રાખું, સુંદર રાખું. એ બધી મડદાની સાથે સગાઈ કરવાની વાત છે, સંબંધ રાખવાની વાત છે. એ તો જડ છે. જગતમાં કોઈ મડદાની સાથે સગાઈ કરતું નથી. એ જેટલી મૂર્ખતા છે, મડદાની સાથે સગાઈ શું કરે, રોગિણી સાથે કોઈ સગાઈ કરતું નથી. કરે ? એમ ખબર પડે કે આને કેન્સર છે. પછી સગપણ કરે ? ન કરે. રોગિણી સાથે કરતું નથી. સાજા દેખાય તો પૂછે, ભૂતકાળમાં કાંઈ આમને થયું હતું કે નહિ ? નબળા કેમ દેખાય છે ? કાંઈ નાનપણમાં રોગ થયો હતો ? કાંઈ એમના કુટુંબમાં એમના બાપને કાંઈ રોગ હતો ? ત્યાં સુધી પૂછે. હેરિડિટરી આવે છે કે નહિ ? સંયોગની કેટલી સાવધાની છે !

મુમુક્ષુ :- એના બાપને હોય તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તોપણ ન કરે. એટલી બધી સાવધાની રાખે છે.

અહીં તો મડદાથી સગાઈ કરે છે. ત્યાં મૂર્ખતા નથી કરતો. અહીંયાં પોતાને વિષે મૂર્ખતા કરે છે. ‘મડદાની સાથે સગાઈ કરી, હવે અમે

એની સાથે લગ્ન કરી સંબંધ કરીશું. તો એવી વાત લોકમાં પણ નિંદ્ર છે.’ લોકમાં પણ એ મૂર્ખાઈ ભરેલી વાત ગણવામાં આવે છે. એવી મૂર્ખાઈ ભરેલી વાત છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં અજ્ઞાનીઓની ચેષ્ટા આવી મૂર્ખાઈ ભરેલી જોવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- મરે ત્યારે મડદું કહેવાય ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોણ મરે ? મરે કોણ ? જીવ મરે છે ? પુદ્ગલ મરે છે ? મરે કોણ ? કોઈ મરતું તો નથી. ન તો જીવનો સર્વનાશ છે, ન તો પુદ્ગલનો સર્વનાશ છે. પર્યાય તો સમયે સમયે પલટાય જ છે. પર્યાય પલટવી એ તો સર્વ પદાર્થનો પરિણામ સ્વભાવ છે.

મુમુક્ષુ :- આ શરીર અત્યારે જ મડદું છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. શરીર સદાય મડદું જ છે. શરીર છે એ સદાય મડદું છે. પછી સારું દેખાતું હોય તો ‘ગુરુદેવ’ની ભાષામાં એમ કહેવાય કે એ કુલેલું મડદું છે. એમ કહે. શું કહે ? કુલેલું મડદું છે. આ મડદા ફૂલી જાય છે ને ? માણસ મરી જાય. પછી પાણી થઈ જાય, વજન વધી જાય તો ફૂલેલું દેખાય. શરીરમાં રજકણો સિવાય બીજું કંઈ નથી.

‘ગુરુદેવ’ તપાસના વિષયમાં એવું કહેતા હતા કે, તને જેમાં સુખ લાગે છે. એના એક એક રજકણને તપાસીને જોઈ લે. કટકા કર તું એ ચીજના. ક્યાં તારું સુખ રહ્યું છે એ તો તપાસ. જો તો ખરો ક્યાં તારું સુખ છે ? કે કોઈ જડ રજકણમાં સુખ નથી. સુખની ગંધ પણ નથી. સુખનું નામ નિશાન ત્યાં નથી. આવડી મોટી છેતરામણી કલ્પના તને થઈ. એમ વિચારવા જેવું છે. એ કેમ થઈ ?

‘તમે તો અનંતજ્ઞાનના ધારક ચિદાનંદ છો.’ હવે પ્રશંસા કરે છે. તમારું સ્વરૂપ તો જુઓ ! તમે અનંત જ્ઞાન અને અનંત સુખના ધારક છો, અનંત આનંદના ધારક છો. ચૈતન્ય આનંદ ચિદાનંદ જેને કહે છે. એવા અનંત જ્ઞાન, અનંત આનંદ તમારામાં મોજૂદ છે, હયાતી ધરાવે છે. વાસ્તવિકપણે એ તમારું સ્વરૂપ છે. ‘જડમાં પોતાને માનવાની અનાદિની જૂઠી વિટંબણા મટાડો.’ આ જડમાં પોતાને માનીને પોતે પોતાને માટે જ વિટંબણા ઊભી કરી છે. આ વિટંબણા તો પોતાની ઊભી કરેલી છે. કોઈ પરની વિટંબણા આત્માને વિષે કોઈ પર કરી શકે

એવું બની શકતું નથી.

‘જડમાં પોતાને માનવાની અનાદિની જૂઠી વિટંબણા મટાડો. તમે તેને કેવલ પર માની છોડો,...’ માત્ર એ પૂરેપૂરું પર છે. જરાય મારે સંબંધ નથી. પૂર્વકર્મને લઈને જે સંબંધ કહેવાય છે કે આ શરીર મારું, આ કુટુંબ મારું, આ ઘર મારું. ખરેખર કેવળ પર છે. એટલે આત્મા એનાથી સર્વથા સંબંધ રહિત છે. જરા પણ એને સંબંધ નથી. આમ જાણો. ‘તમે તેને કેવલ પર માની છોડો, પરાચરણથી જ તમારા દર્શનજ્ઞાનમાં લાભ થયો નથી.’ તમારા દર્શન અને જ્ઞાનમાં જે લાભ થવો જોઈએ એટલે સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન થવું જોઈએ અને જે સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન થતાં આત્મિકસુખ ઉત્પન્ન થવું જોઈએ એ પરાચરણને કારણે થયું નથી. પરને પોતાનું માનીને આચરણ કર્યું છે. એકલું પરાચરણ કર્યું છે નહિ, પરને પોતાનું માનીને આચરણ કર્યું છે. એને લઈને એને દર્શન-જ્ઞાનમાં લાભ થયો નથી. દર્શન-જ્ઞાન ઊલટા છે.

મુમુક્ષુ :- પરપ્રવેશભાવ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પરપ્રવેશભાવ કર્યો. અને પોતાના આસ્વાદને ભૂલ્યો. પોતાના આસ્વાદને ઉત્પન્ન થવા ન દીધો. આના વેદનને ઉત્પન્ન થવા ન દીધું.

મુમુક્ષુ :- દોઢ ડાઘો થયો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે તો એને વિભાવ કહે છે. વિભાવનો એક અર્થ એવો છે. વધુ પડતો ભાવ તે વિભાવ. વધારે ભાવ તે વિભાવ. તને જ્ઞાનમાં પરપદાર્થ જણાયો ત્યાં સુધી તો કાંઈ વાંધો નથી. પણ એ ઠીક છે, એ વધારે પડતો ભાવ છે. આ મને અનુકૂળ છે, એ વધારે પડતો ભાવ છે. આ છે તો હું પણ છું. જ્ઞાન પણ છે અને જ્ઞેય પણ છે. પણ આ મને ઠીક છે, એ આત્માનો વધારે પડતો ભાવ છે. એને વિભાવભાવ કહેવામાં આવે છે. મર્યાદા બહાર. વિભાવ એટલે વધુ પડતો મર્યાદા બહાર.

‘(વળી) જો દેખવા-જાણવાથી બંધ થાય તો સિદ્ધ લોકાલોકને દેખે છે, જાણે છે, તે પણ બંધાય,...’ જો દેખવા-જાણવાથી બંધ થતો હોય તો સિદ્ધ પરમાત્માને સૌથી વધારે બંધ થાય. કેમકે સૌથી વધારે જ્ઞાન એમનું છે. કેવળજ્ઞાન એમને સર્વને જાણનારું છે. સર્વજ્ઞને બંધ

સૌથી વધારે થાય. એ પોઈન્ટ આમાં લઈ લીધો છે. તારા દર્શન જ્ઞાનમાં પરાચરણથી લાભ થયો નથી. તો કોઈ એમ કહે કે પણ શું કરીએ ? પરપદાર્થ જ્ઞાનમાં જાણાતા જ્ઞાન ઉપર કાંઈક અસર કરે છે. જેમ કે અત્યારે ઠંડી છે. તો ઠંડી જ્ઞાન ઉપર અસર કરે છે કે નહિ ? ઠંડી માત્ર જણાય છે એમ નહિ, ઠંડી લાગે છે એમ તું તો કહે છે. એ ઠંડી જ્ઞાન ઉપર કાંઈ અસર કરે છે કે નહિ ? ખરેખર જ્ઞાન ઉપર કાંઈ અસર કરતી નથી. જ્ઞાન ઠંડું નથી થતું. પણ એને એવો એક મિથ્યા અધ્યાસ થાય છે કે આ મને લાગે છે, મને અસર કરે છે. મારામાં કાંઈક એ પ્રભાવ પાડે છે, મારામાં કાંઈક અસર કરે છે. જાણવાથી એમ થયું ? આત્મા જાણનાર છે માટે એને ઠંડી લાગી ? એમ કહે છે કે આને ઠંડી નથી લાગતી. આ જડ છે એને ઠંડી નથી લાગતી. ચૈતન્યને તો ઠંડી લાગે છે. જીવને ઠંડી લાગે છે. ખરેખર એમ નથી. ખરેખર એમ નથી. એ તો એને જાણાય છે ને જાણવાથી જો લાગે તો આખા જગતના ઈષ્ટ પ્રસંગો અને આખા જગતના અનિષ્ટ પ્રસંગો કહેવાય છે તે, છે નહિ એક્કેય, તે બધામાં બધાનું લાગવું સર્વજ્ઞને થઈ જાય. બધાનો દોષ સર્વજ્ઞને આવે. એવું તો કાંઈ બનતું નથી.

... '(પણ) જેની સાથે (લોકાલોકની સાથે) (સિદ્ધના) પરિણામ તાદાત્મ્ય નથી. તેથી સિદ્ધ ભગવાન બંધાતા નથી.' હવે કોઈ અહીંયાં ઉપરનું વાક્ય વાંચીને એવો તર્ક કરે કે આપણે તો છન્નસ્થ છીએ. તમે કેવળજ્ઞાનીનો દૃષ્ટાંત કેમ આપો છો ? સર્વજ્ઞ લોકાલોકને જાણે છે તો એને કાંઈ બંધ થતો નથી. જાણવાથી બંધ થતો નથી. પણ છન્નસ્થ વિષે એવો દૃષ્ટાંત કેમ લાગુ કરી શકાય ? છન્નસ્થ છે એ તન્મય થાય છે એટલે બંધાય છે. જે છન્નસ્થ તન્મય ન થાય એ પણ બંધાય નહિ. જાણવા છતાં તન્મય ન થાય તો ન બંધાય. મુનિરાજને ઉપસર્ગ પરિષ્લના કાળમાં નિર્જરા થાય છે. કેમકે એમાં એ તન્મય થતા નથી, તો એને બંધન નથી.

રાગરસથી બંધાય છે. ખરેખર તો રાગરસથી બંધાય છે. પોતાના રાગરસથી પોતે બંધાય છે. સંબંધ તો રાગ કરીને કરે છે. પરપદાર્થ એનામાં આવતો નથી. પરપદાર્થ એને કાંઈ પરાણે બળજોરીથી એના પરિણામને ખેંચતો નથી. જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબ પડતા પોતે રાગથી રક્ત

થાય છે તો પોતાને રાગબંધન થયું એમ કહેવામાં આવે છે. પરપદાર્થની એમાં કોઈ ક્રિયા નથી. પોતાની ભૂલની ક્રિયા છે. પરપદાર્થની તો પોતાને વિષે કોઈ ક્રિયા નથી. એટલે પાછળ અલ્પવિરામ લીધું છે એટલે પ્રશ્ન જ નથી.

‘લોકાલોકને દેખે છે, જાણે છે તે પણ બંધાય. (પણ) તેની સાથે (લોકાલોકની સાથે) સિદ્ધના પરિણામ તાદાત્મ્ય નથી. તેથી સિદ્ધ ભગવાન બંધાતા નથી.’ એટલે જાણવું બંધનું કારણ નથી, પણ તાદાત્મ્યપણું થવું તે બંધનું કારણ છે. આમ આમાંથી સિદ્ધાંત ફલિત થાય છે. જે જીવના પરિણામ પરપદાર્થને જાણવાના કાળે પરપદાર્થની સાથે તાદાત્મ્યબુદ્ધિએ જાણે, આત્મબુદ્ધિએ એને જાણે. એટલે આ મને લાગે છે, અનુકુળ કે પ્રતિકૂળ, ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ. ત્યારે તેને બંધન થાય છે. આ બંધનો સંક્ષેપ (છે). બંધતત્ત્વનો સંક્ષેપ આટલો છે કે જે રાગરસ છે અને એ પોતાને ઈષ્ટ અનિષ્ટપણે એ ભાસે છે એને લઈને એ બંધન છે.

ખરેખર તો તાદાત્મ્યબુદ્ધિએ જાણવું એ ઉપયોગ પોતે પ્રતિબદ્ધ થાય છે. તાદાત્મ્યબુદ્ધિએ પરપદાર્થને જાણતા ઉપયોગ પોતે ત્યાં પ્રતિબદ્ધ થયો તે ભાવબંધ છે. તે બદ્ધ. પ્રતિબદ્ધ એટલે બંધ થવું. પછી પરમાણુ છે એનો તો દ્રવ્યબંધ એના નિમિત્તે છે. એ તો પૃથ્વીપિંડ છે. એ કાંઈ આત્માને હેરાન કરે છે એમ નથી. પણ પોતે પ્રતિબદ્ધ થયો ત્યારે એણે પોતાના સુખનો ઘાણ કાઢી નાખ્યો અને દુઃખ ઊભું કર્યું. સુખસ્વભાવી આત્મા, સુખ ઉત્પન્ન થવું જેનો સ્વભાવ છે, એ સુખને દુઃખમાં પરિણામાવી નાખ્યું. ઊલટું કરીને શાંતિને અશાંતિમાં પરિણામાવી નાખી. એ દુઃખનું કારણ છે.

‘તેથી સિદ્ધ ભગવાન બંધાતા નથી. પરિણામથી જ સંસાર,...’ એટલે તાદાત્મ્ય પરિણામથી જ સંસાર, મિથ્યાત્વ પરિણામથી જ સંસાર અને ‘પરિણામથી જ મોક્ષ માન,...’ અને સમ્યક્ પરિણામથી મોક્ષ માન. સમ્યક્ એટલે સ્વાભિમુખ પરિણામથી મોક્ષ માન. સમ્યક્ એટલે સ્વ-અભિમુખ. પોતાના અભિમુખ પરિણામથી મોક્ષ માન. પરમાં તન્મયતથી સંસાર માન. બસ, આ બંને પ્રકારના પરિણામ છે. પરિણામથી સંસાર મોક્ષ છે. એટલું તો અન્યમાં આવે છે. ‘મનઃ એવ

મનુષ્યાણામ કારણ બંધ મોક્ષયો.’ મન જ મોક્ષ અને બંધનું કારણ છે. મન કહો કે પરિણામ કહો. એટલે જીવ મનથી બંધાય છે. મન કહો, ચિત્ત કહો, એને ઉપયોગ કહો. એ ઉપયોગથી છૂટી જાય છે. જો ઉપયોગ સ્વરૂપ સન્મુખ કરે, પરમાં ન જોડે તો ત્યાં બંધ નથી. અને જોડે તો બંધ છે. બસ.

‘પરિણામથી જ સંસાર, પરિણામથી મોક્ષ માન, પરિણામ જ રાગદ્વેષમોહના પરિણામ કરે છે.’ રાગ-દ્વેષ-મોહ પણ પરિણામ જ છે. પરિણામથી જ રાગ-દ્વેષ-મોહ થાય છે. ‘તેનું જતન પણ પરિણામ કરે છે;...’ અને એ રાગ-દ્વેષ-મોહની રુચિ પણ રુચિપરિણામથી પોતે જ કરે છે. ‘પરિણામ જ રાગદ્વેષમોહના પરિણામ કરે છે. તેનું જતન પણ...’ એમાં સાવધાની. જતન એટલે સાવધાની. રાગમાં સાવધાન છે. જીવ પરમાં સાવધાન છે એનો અર્થ જ કે જીવ રાગમાં સાવધાન છે. એટલે કે જીવ સ્વભાવમાં સાવધાન નથી. સાવધાની બે જગ્યાએ આવતી નથી, થતી નથી.

‘તેનું જતન પણ પરિણામ કરે છે; જ્ઞાનદર્શનમાં રાગદ્વેષ નથી,...’ જુઓ ! જ્ઞાન દર્શન છે એમાં તો કાંઈ રાગ-દ્વેષ નથી. જ્ઞાન દર્શનમાં રાગ-દ્વેષ નથી ખરેખર. જે જ્ઞાન પરિણામે છે, દર્શન પરિણામે છે એમાં રાગ-દ્વેષ નથી. જ્ઞાન રાગરૂપે થતું નથી. જ્ઞાન કોઈ રાગરૂપે થાય છે ? દર્શનનો ઉપયોગ કોઈ રાગરૂપે છે ? જ્ઞાનનો ઉપયોગ કોઈ રાગરૂપે થાય છે ? કે એવું તો બનતું નથી. ‘જ્ઞાનદર્શનમાં રાગદ્વેષ નથી,...’ અજ્ઞાનીને પણ, હોં ! જ્ઞાની ને અજ્ઞાનીને એના જ્ઞાન દર્શનમાં રાગ-દ્વેષ નથી. જ્ઞાન દર્શન ભિન્ન ભાવ છે અને રાગ-દ્વેષ છે એ ભિન્ન ભાવ છે. બંને ભિન્ન ભિન્ન ભાવો છે. વિજ્ઞાતીય ભાવો છે. એક જાતિના ભાવો જ નથી.

‘જ્ઞાનદર્શનમાં રાગ દ્વેષ નથી, તેઓ (તો) દેખવા જાણવામાત્ર છે.’ જો બરાબર તપાસ કરે તો દેખવા-જાણવામાત્રમાં એની પરિણમવાની મર્યાદા પૂરી થાય છે. આત્મા દેખવા-જાણવા સિવાય બીજું શું કરી શકે? ‘કર્તા-કર્મ અધિકાર’ માં ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ મહારાજે એ શ્લોક (૬૨) લીધો છે કે ‘આત્મા જ્ઞાનં સ્વયં જ્ઞાનં જ્ઞાનાદન્યત્કરોતિ કિમ્’ એ જ્ઞાન સિવાય શું કરી શકે? જે સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એ

દેખવા-જાણવામાત્રપણે પરિણામે એ સિવાય એ કરી શું શકે? છતાં હું રાગ કરું છું, હું દ્રેષ કરું છું, હું બીજા પદાર્થોના કાર્યો કરું છું એ વ્યામોહ છે. અજ્ઞાની જીવોનો એ વ્યામોહ છે. 'परभावस्य कर्तात्मा मोहोऽयं व्यवहारिणाम्।' અજ્ઞાની વ્યવહારી જીવોનો એક વ્યામોહ છે કે એ પોતાના દેખવા-જાણવામાત્રના ભાવને જોતા નથી, તપાસતા નથી, એનો એને ખ્યાલ નથી. તેથી ઉલજીને બહાર આવે છે કે હું આ કરું છું, તે કરું છું, આ કરું છું, તે કરું છું.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનની વિપરીત પરિણતિ રાગ-દ્રેષ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રાગ-દ્રેષ છે ને એ ચારિત્રમોહમાં જાય છે. ચારિત્રગુણનું પરિણામન છે. રાગ-દ્રેષ જ્ઞાનગુણનું પરિણામન નથી. આ ગુણભેદ આટલા માટે સમજવો પડે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનની વિપરીતતા એટલે મિથ્યાજ્ઞાનનો

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મિથ્યાજ્ઞાન છે એ જ્ઞાનનો વિપર્યાસ જરૂર છે, જ્ઞાનમાં ભ્રમ જરૂર છે. પણ રાગ અને દ્રેષ છે, રાગ અને દ્રેષ છે એ ચારિત્રગુણના પરિણામ છે. બે ગુણ જુદાં-જુદાં કામ કરે છે. જે જાણવાનું કામ કરે છે એ જાણવાનું જ કામ કરે છે. પછી એમાં ભ્રાંતિ થાય છે ત્યારે એને અજ્ઞાન કહે છે, જ્ઞાનનો વિપર્યાસ કહે છે, જ્ઞાનનો દોષ કહે છે. પણ આ એક પરિસ્થિતિ જરૂર એવી છે કે અનાદિની જીવને જ્ઞાનમાં ભ્રાંતિ છે. એમાં કોઈ વિવાદની જગ્યા નથી, અવકાશ નથી. સર્વ સંસારી જીવોને અનાદિથી જ્ઞાનમાં વિભ્રમ છે. ભ્રાંતિયુક્ત એનું જ્ઞાન છે. છતાં પણ કોઈ જીવ, જે કોઈ જીવ પોતાના સ્વરૂપને, મૂળ સ્વરૂપને, નિર્ભ્રાંત સ્વરૂપને, અસલ સ્વરૂપને સમજવા ઈચ્છે, જાણવા ઈચ્છે તો એ જ્ઞાનમાંથી જ પોતાના અસલ સ્વભાવને ગ્રહણ કરી શકે, ઓળખી શકે.

મુમુક્ષુ :- ભ્રાંતિરૂપ તે તો જ્ઞાનમાં છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જ્ઞાનમાં છે. પણ એની ભ્રાંતિ એ અવસ્થા છે, એ કોઈ ધ્રુવતત્ત્વ નથી. સમયે સમયે પરિણામન થતું જ્ઞાનનું એ પરિણામન જરૂર છે, પણ કોઈપણ સમયે ભ્રાંતિમાંથી નિર્ભ્રાંત અવસ્થા થઈ શકવા યોગ્ય છે. એવી જ રીતે રાગ-દ્રેષ છે એ ચારિત્રગુણનું વિપરીત પરિણામન જરૂર છે, પણ એ સમય સમયનું પરિણામન છે.

મુમુક્ષુ :- ભૂલ જ્ઞાન કરે છે કે દોષ ચારિત્રગુણની પર્યાયથી છે એ સમજાતું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભૂલ જ્ઞાન કરે છે, ભૂલ શ્રદ્ધા કરે છે અને ભૂલ ચારિત્ર પણ કરે છે. પણ એ એકબીજા ગુણને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધથી સમજાવાય છે. બાકી પોતાનો દોષ પોતે કરે છે. પોતાનો દોષ બીજો કરતો નથી. પોતાનો દોષ બીજો નથી કરતો, પોતાનો દોષ તો પોતે જ કરે છે.

જેમકે શ્રદ્ધા છે એ સવળી થાય છે તોપણ ચારિત્રમોહના રાગ-દ્વેષ રહે છે. જ્ઞાન સમ્યક્ થાય છે અને ભૂલ કરતું બંધ થાય છે તોપણ ચારિત્રમોહના રાગ-દ્વેષ તો રહે છે. એટલે જ્ઞાનનો દોષ ચાલ્યો જાય એટલે રાગ-દ્વેષનો દોષ એ જ વખતે ચાલ્યો જાય એવું બનતું નથી. એ એના જુદાં ગુણના જુદાં પરિણામનને સિદ્ધ કરે છે, એ ગુણ જુદો છે અને પરિણામન જુદું છે એમ સિદ્ધ કરે છે. પણ કેટલાક ગુણસ્થાને એકબીજા ગુણોનો અવિનાભાવી સંબંધ છે અથવા નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે. એ આત્મપદાર્થનું વિજ્ઞાન છે. પદાર્થ એક સત્તા (સ્વરૂપ હોવાથી), સર્વ ગુણોની સત્તા એક હોવાને લઈને એની વૈજ્ઞાનિક કોઈ પરિસ્થિતિ છે (કે) એમાં એવું છે કે શ્રદ્ધાન સવળું થાય ત્યારે સર્વ ગુણોના પરિણામન આંશિકપણે સવળા થાય, થાય ને થાય જ. કહેવાય કે શ્રદ્ધાને કારણે થયા. પણ બધા પોતાને કારણે થયા છે. બધા સ્વતંત્ર અસહાયક પરિણામે છે. સર્વ ગુણ અસહાય સ્વતંત્રપણે પરિણામે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન શ્રદ્ધાને ઉથલાવી નાખે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉથલાવી નાખે છે એમ કહેવાય. કહેવાય. પણ એવું અવિનાભાવીપણું છે કે જ્યારે જે જ્ઞાનમાં સ્વરૂપનો મહિમા આવે અને એ આત્મરસ-ચૈતન્યરસ ઘણો વધે ત્યારે એક તબક્કો એવો આવે કે એ જ્ઞાન પોતાના સ્વસંવેદનને પામે. જ્યારે જ્ઞાન પોતાના સ્વસંવેદનને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે ભલે શ્રદ્ધા અત્યાર સુધી ઊંઘી હતી પણ એ ત્યાં સવળી થઈ જાય. સ્વયં જ સવળી થઈ જાય છે. પણ જ્ઞાનની મુખ્યતાથી એમ કહેવાય કે જ્ઞાને કરીને શ્રદ્ધાન થયું. જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન થયું એમ કહેવાય. એ બંનેમાં કહેવાય છે.

એવી જ રીતે શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન, સમ્યક્ શ્રદ્ધાનપૂર્વક

ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન તેને સમ્યજ્ઞાન કહીએ. એમ પણ કહેવાય છે. કહેવાય. બંનેનું પરિણામન છે એ સ્વતંત્ર છે પણ અવિનાભાવી છે. આમ હોય ત્યારે આમ જ હોય. આમ હોય ત્યારે બીજી રીતે પણ હોય એમ ત્યાં નથી બની શકતું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં એવું છે કે સમાજમાં તો સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના લોકો 'ગુરુદેવ'ની આસપાસ હતા. શરીરની ક્રિયા આત્મા કરી શકતો નથી. પૂજા અષ્ટ દ્રવ્યથી (કરે), મંદિરો બંધાણા, નહિતર સ્થાનકવાસીમાં તો કાંઈ પૂજા કરવાનું હોય નહિ, મૂર્તિ ન હોય એટલે. તો કહે, આ પૂજા કરે છે ભગવાનની. પણ આત્મા નથી કરી શકતો તો એ વાત જરા કઠણ લાગતી હતી. શરીર અને આત્મા જુદા હોવાથી શરીરની ક્રિયા શરીર કરે છે, આત્મા નહિ. આત્માની ક્રિયા આત્મા કરે છે, શરીર નહિ. એ વાત થોડી કઠણ લાગતી હતી. તો રાગથી જુદો છે એ વાત તો જરા વધારે કઠણ લાગે.

મુમુક્ષુ :- હજી આજેય કઠણ લાગે છે. આમ તો ગોખાય ગયું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ભાવ ભાસવો જોઈએ. પોતાને ભાવ ભાસે ત્યારે એને સમજાયું કહેવાય. પોતામાં ને પોતામાં, પોતાનો જ્ઞાનભાવ પોતાના રાગભાવથી ભિન્ન ભાસે ત્યારે એને રાગ અને જ્ઞાન જુદા છે એમ સમજાયું કહેવાય. પછી ભિન્ન અનુભવ કરે ત્યારે તો ભિન્ન પડી ગયો. પણ પહેલા ભાસે તો ખરું. ભાસે તો અનુભવ થાય. ભાસ્યા વિના કાંઈ અનુભવ થવાનો નથી. એ ભાસન છે એ સમજણ છે. ખરી સમજણ તો ભાસનમાં છે. અને એ ત્યારે સમજાય છે કે એનાથી ભિન્નતાની કોઈ પ્રેક્ટિસ કરે છે ત્યારે ભાસન આવે છે. શાસ્ત્ર વાંચીને ભાસન નથી આવતું. પણ શાસ્ત્ર અનુસાર જે કાંઈ ધારણા થઈ એને પોતાના પ્રયોગમાં ઉતારે ત્યારે પ્રયોગના કાળમાં એને ભાવભાસન થાય. નહિતર એને ભાવભાસન ન થાય. પ્રયોગ વિના ભાવભાસન થાય નહિ.

મુમુક્ષુ :- પ્રયોગ એટલે?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રયોગ એટલે ચાલતા ભાવોનો અનુભવ છે, એ અનુભવની અંતરશોધ કરવી, તપાસ કરવી અને જેમ છે એમ અનુભવને જાણવાની કોશીશ કરવી, ત્યારે એને ખબર પડે કે જ્ઞાન છે

એ રાગસ્વરૂપે છે કે નહિ ? તને શું માલુમ પડે છે? જેવી રીતે જ્ઞાનક્રિયા જાણનરૂપ છે એવી જ રીતે રાગાદિ ક્રિયા જાણનરૂપ છે એવો તને અનુભવ થાય છે ? જેવી રીતે રાગાદિ ક્રિયા જાણનરૂપ નથી, એવી જ રીતે જ્ઞાનક્રિયા પણ જાણનરૂપ નથી એવો તને અનુભવ થાય છે? એ રીતે એણે પોતાને પોતાના ચાલતા પરિણામમાં બરાબર વોચ ગોઠવવો જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- ગમે એટલા વર્ષ વાંચીએ પણ આ જંકશનથી ગાડી આગળ ચાલતી જ નથી, અહીં અટકીને ઊભી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે શું છે કે જે કામ કરવું હોય અને ન થાયને તો ચટપટી ચાલે છે. જે કામ જરૂરી હોય, કર્યા વગર ચાલે એવું ન હોય અને છતાં ન થાય તો મુંઝવણ થાય છે. આ કામ કોઈ રીતે પતતું નથી. અને અહીંયાં એને ઘણા વર્ષથી જંકશનમાં ગાડી પડી છે પણ એને એનો કાંઈ વાંધો દેખાતો નથી. ભલે પડી. ગાડી ભલે અટકીને પડી, કાંઈ વાંધો નહિ. ત્યાંને ત્યાં જ આટા મારે છે. વાંધો દેખાય તો એનો ઉકેલ આવશે. જો વાંધો દેખાય તો એનો ઉકેલ આવશે. તો ઉકેલ જરૂર આવશે.

એટલે તો સત્પુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે સત્ની જે અપૂર્વ જિજ્ઞાસા એ સત્ પ્રાપ્તિનો એક અંશ છે. શું કહ્યું? સત્ની જે અપૂર્વ જિજ્ઞાસા કોઈ જીવને થાય તો એને સત્ની પ્રાપ્તિ થવાની છે એમ ગણીને જિજ્ઞાસાને સત્ પ્રાપ્તિનો અંશ લીધો છે.

મુમુક્ષુ :- અપૂર્વ જિજ્ઞાસા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અપૂર્વ જિજ્ઞાસા નથી. નહિતર તો આ વિષય એવો છે કે પોતાનું જ સ્વરૂપ પોતાને સમજવું છે. કાંઈ પારકાનું સ્વરૂપ સમજવું હોય તો કોઈ સંતાડે, ગોપવે, ન જણાવે, ન દેખાવા દે, ન બતાવે અને ગોપવી રાખે, ગુપ્ત રાખે. પણ પોતે જ પોતાથી શી રીતે ગુપ્ત રહી શકવા યોગ્ય છે ? આ સવાલ છે. એને પોતાને કિંમત આવી નથી કે આ સમજવાથી ચાર ગતિના દુઃખ જશે અને અનંત કાળનું અનંત સુખ પ્રાપ્ત થશે. એવી એને કિંમત એની આવી નથી. કિંમત નથી આવી. એની વાસ્તવિકતાની કિંમત આવે અને એ બાજુનું કાર્ય ન થાય એવું કોઈ દિવસ બનતું નથી. કોઈ દિવસ બની શકે જ નહિ એ તો.

બહુ સ્વભાવભૂત છે એ તો. બહારમાં લાભ દેખાય તો પોતે કેટલો બધો ભાવની અંદર આવેગમાં આવે છે ? તો આ તો અનંતો લાભ (છે). અનંતું નુકસાન ટળે અનંતો લાભ થાય. બેય બાજુથી ડબલ ફાયદો થયો. બેય પડખાનો. છતાં એને કાંઈ અસર ન થાય એ શું સૂચવે છે?

મુમુક્ષુ :- અપૂર્વ જિજ્ઞાસા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અપૂર્વ જિજ્ઞાસા નથી અને દર્શનમોહનીયનું બળવાનપણું છે. દર્શનમોહનીયનું બળવાનપણું છે. જ્ઞાનમાં તો સમજણ કરે છે, બુદ્ધિ તો લગાવે છે, પણ દર્શનમોહનીયનું બળવાનપણું છે. એટલે એને એ વિષયની અસર જે આવવી જોઈએ એ અસર પરિણામ ઉપર આવતી નથી.

મુમુક્ષુ :- બીજે બુદ્ધિ લગાવે છે એ રીતે અહીં નથી લગાવતો ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે એનું શ્રદ્ધાન અને એનું જ્ઞાન, પરમાં સુખ અને પરમાં દુઃખ, પરમાં સુખ અને પરમાં દુઃખ, એ બરાબર પકડીને એટલું બધું મજબુતપણે બેઠું છે કે એમાં સુખ-દુઃખ નથી અને આત્મામાં જ એકાંતે સુખ છે, એ જરાય કામ કરતું નથી. કોઈ પૂર્વના પુણ્યોદયથી સત્શ્રવણનો યોગ મળે છે. પણ એ તો પુણ્યની નોટ વપરાય જાય છે. એને તો કાંઈ એની અસર થતી નથી એટલે એ નોટ છે એ વપરાય જાય છે અને સામે કાંઈ માલ આવતો નથી.

એટલે એક જગ્યાએ એ વાત લીધી છે કે કાર્ય અને કારણ નિયમ વગર છે. એવી વાત લઈ લીધી. નિયમ વગર છે. એટલે શું? કે કેટલાક જીવોને સત્સમાગમ થતાં સત્ પ્રાપ્તિ થાય છે અને કેટલાક જીવોને સત્સમાગમ થવા છતાં પણ સત્ની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આનો કોઈ નિયમ નથી. કાર્ય-કારણનો કોઈ નિયમ નથી. કેટલામાં પાને છે? ૪૪ ? એ જ વાત છે ત્યાં.

એ સમ્યક્ત્વ ઉપયોગ... વચ્ચેથી લેવું. 'સંસારસુખ આપે, દેવપદ આપે કે રાજપદ આપે, ત્યાં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું નિમિત્ત હોય તેને લાભ થવો હોય તો થાય, નહિ તો ન થાય.' પૂર્વ પુણ્યના યોગે સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનો સમાગમ થાય, નિમિત્ત મળે, લાભ થવો હોય તો થાય અને ન થવો હોય તો ન પણ થાય.

મુમુક્ષુ :- અપૂર્વ જિજ્ઞાસા હોય તો લાભ થાય જ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પણ અહીં શું કહેવું છે ? કે ‘કાર્ય ને કારણ નિયમ વગર છે,...’ એટલે અનેક જીવોને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું નિમિત્ત પડે છે, નિમિત્ત મળે છે એમાં અપૂર્વ જિજ્ઞાસાવાળાને થાય છે. બાકીનાને નથી થતું. નિમિત્ત તો બધાને છે. સમવસરણમાં તો બધાય બેઠા છે. સાંભળવા જ બેઠા છે. એક ગુરુના શિષ્ય છે. બધા ગુરુને સાંભળવા બેઠા છે. પણ બધાને લાભ નથી થતો અને બધાને લાભ થાય એવો કોઈ નિયમ નથી. નહિતર નિમિત્તત્વ તો લાભ થાય એવું જ કારણ છે. છતાં પણ એનો નિયમ નથી. ‘કાર્ય ને કારણ નિયમ વગર છે, એવી રીતિ જાણવી...’ છે એ વિચાર માગે એવો વિષય છે.

એક જીવ છે એને એમ કહેવામાં આવે છે કે, ભાઈ ! તું સત્સમાગમ કર તો તને સત્ની પ્રાપ્તિ થશે. એમ કહેવાય છે ને ? અનાદિથી તું માર્ગના અજ્ઞાણો છો. અને માર્ગના જાણેલા એવા કોઈનો સમાગમ કર, એને સાથે રાખ તો તને માર્ગ દેખાડશે, માર્ગ પ્રાપ્તિ તને થશે. હવે અનેક જીવો એવા માર્ગપ્રાપ્ત જીવોના સત્સમાગમમાં હોય અને વર્ષો સુધી એના સમાગમની અંદર તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છતાં ક્યાંય ગાડી આગળ ચાલે નહિ. આવું બને. સત્સમાગમ તો કરે છે એનું શું ? કે સત્સમાગમ કરે છે ત્યારે પણ સત્ પ્રાપ્તિ ન થાય, સત્ પ્રાપ્તિ ન થાય એવા જે અમુક પ્રકારના પરિણામ છે કે જેનાથી સત્ પ્રાપ્તિ ન થાય એ પરિણામને એ છોડતો નથી, એનો ત્યાગ કર્યા વિના સત્સમાગમમાં (રહ્યો છે). માટે એને પ્રાપ્તિ થતી નથી.

‘શ્રીમદ્જી’એ તો આ વિષય થોડો વ્યવસ્થિત લીધો છે. એમાં પાંચ કારણ લીધા છે. મિથ્યાઆગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પરપદાર્થમાં તીવ્ર આસક્તિ અને સત્પુરુષ પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિનો અભાવ. પાંચ કારણો લીધા છે. એ (પરિણામો) સત્સંગ મળવા છતાં સત્સંગને ઇળવાન થવા દેતા નથી. સત્સંગને નિષ્ક્રમ કરનારા કારણો છે.

પત્રાંક ૬૦૯ નંબરનો છે. ૬૦૯માં છે. પાંચ છે ને ? મિથ્યા આગ્રહ, પ્રમાદ, પ્રમાદ છે. ‘મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પ્રમાદ અને ઈન્દ્રિયવિષયથી ઉપેક્ષા ન કરી હોય તો જ સત્સંગ ઇળવાન થાય નહીં,...’ એક (વાત). ‘અથવા...’ હવે મોટું કારણ છે. ‘સત્સંગમાં એકનિષ્ઠા, અપૂર્વભક્તિ આણી ન હોય તો તે ઇળવાન થાય નહીં. જો

એક એવી અપૂર્વભક્તિથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય તો અલ્પ કાળમાં મિથ્યાગ્રહાદિ નાશ પામે, અને અનુક્રમે સર્વ દોષથી જીવ મુક્ત થાય.' એ ૬૦૯માં વાત લીધી છે. ૬૦૯ છે, બહુ સારો પત્ર છે. ૧૩ બોલ છે એની અંદર.

શું કહે છે અહીંયાં ? કે 'જ્ઞાનદર્શનમાં રાગદ્વેષ નથી,...' ત્યાંથી ચાલ્યું આપણે. જ્ઞાન અને દર્શન એટલે જે સ્વભાવ જ્યાં વ્યક્ત છે એવા માત્ર જ્ઞાન અને માત્ર દર્શન છે એની અંદર તો ક્યાંય રાગ-દ્વેષ નથી. એનાથી એ ભિન્ન ભાવ છે. એમાં એ જ્ઞેય તરીકે પ્રતિભાસે છે, જીવ એમાં તન્મય થાય છે. એટલે એના જ્ઞાન દર્શન પણ મલિન થયા એમ કહેવામાં આવે છે. એ રાગની રંજકતાને લઈને, રાગરસને લઈને. વિશેષ લઈશું...

દેહનો ગંભીર રોગ થાય તો, માણસ શીઘ્ર તજજ ડોક્ટર પાસે જઈ, ડોક્ટરની સંપૂર્ણ તાબેદારી સ્વીકારીને વર્તે છે. તેમ જે આત્માર્થી જીવને ભવરોગની ગંભીરતા ભાસે, તે સત્પુરુષની આજ્ઞારુચિ પૂર્ણ ભક્તિથી ઉપાસે છે. જરાપણ સ્વચ્છંદ કે નિજમતનો આગ્રહ સેવે નહિ, તો તે આજ્ઞા રુચિરૂપ સમકિત જાણવા યોગ્ય છે. તે પ્રકાર સત્પુરુષની ઓળખાણ પૂર્વકના બહુમાન વડે ઉત્પન્ન હોવાથી, ત્યાંથી આત્માર્થ સમજાય છે, અને સ્વરૂપની ઓળખાણ - સ્પષ્ટ અનુભવાંશે થઈ, પરમાર્થ સમ્યક્ત્વની સમીપતા થાય છે. માર્ગ પ્રાપ્તિનો આ ક્રમ અનંત જ્ઞાનીઓ દ્વારા અનુભવપૂર્ણતા પૂર્વક વિહિત છે. તેથી મુમુક્ષુજીવે નિઃસંદેહ થઈ સેવવા યોગ્ય છે.

(અનુભવસંજીવની - ૮૯૫)

તા. ૧૪-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૫૮, પ્રવચન નં. ૧૧૪

‘પરિણામથી જ સંસાર, પરિણામથી જ મોક્ષ માન,...’ અને એ પરિણામોમાં જ્ઞાન, દર્શન... એ પરિણામમાં અનાદિથી મલિનતા છે. મલિનતા મટવાથી પરમ પવિત્ર દશા મોક્ષ (થાય છે). પરિણામમાં રાગ-દ્વેષ થાય છે અથવા જીવ પોતે રાગ-દ્વેષ-મોહના પરિણામ કરે છે. રાગ-દ્વેષ-મોહના પરિણામ કરે છે એટલું જ નહિ, તેને કરવા યોગ્ય માનીને તેનું જતન કરે છે. તેને કરવા યોગ્ય માનીને તેમાં સાવધાની કરે છે. અને તેને જ સર્વસ્વપણે અનુભવ કરે છે. ત્યારે પણ ‘જ્ઞાનદર્શનમાં રાગદ્વેષ નથી, તેઓ (તો) દેખવાજાણવામાત્ર છે.’ જ્ઞાન અને દર્શનના પરિણામ તો દેખવા અને જાણવાનું કાર્ય કરે છે.

‘તેની (પરિણામની) વિકારતાથી તેઓ પણ (દર્શનજ્ઞાન પણ) વિકારી કહેવાય છે.’ જ્ઞાનદર્શનમાં જાણવું જ એકલું થાય છે, પરંતુ સાથે સાથે રાગ-દ્વેષ-મોહ-મિથ્યાત્વ એને કારણે જ્ઞાન દર્શન પણ વિકારી થયા એમ કહેવામાં આવે છે. .. જીવ પરિણામમાં અહંપણું કરી રહ્યો હોવાને લીધે રાગ-દ્વેષ-મોહ મિથ્યાત્વ આદિ ભાવમાં અહંપણું કરી રહ્યો છે. તેવો તેટલો જ પોતાને સ્વીકારીને પોતે વિકારી થઈ રહ્યો છે. ત્યાં જ્ઞાન દર્શન પણ વિકારી થયા એમ કહેવામાં આવે છે.

જ્ઞાન દર્શનમાં માત્ર જાણવું એવું .. અને જ્ઞાનદર્શન પોતે રાગ-દ્વેષ રૂપ થયા નથી. જ્ઞાનદર્શન પોતે મોહરૂપ થતા નથી. જ્ઞાનદર્શન તો જ્ઞાનદર્શન રૂપ રહે છે. તોપણ એ જ્ઞાનદર્શનને નહિવત ગણીને, ગૌણ કરીને, નહિ જાણીને અને નહિ સ્વીકારીને પોતે જેવી રીતે રાગ-દ્વેષ, મોહ-મિથ્યાત્વમાં તન્મય થઈને પરિણમે છે .. તેથી તે પણ વિકારી થયા એમ કહેવામાં આવે છે. કહે છે કે જાણવામાત્ર અને દેખવામાત્ર ભાવ, એ ભાવનો અભાવ થયો નથી, એ ભાવનો નાશ થયો નથી અને તે ભાવનું રાગ-દ્વેષ-મોહ સાથે મળવું થયું નથી, ભળવું થયું નથી, ... થયું નથી. ... એકબીજાના સ્વરૂપનો અભાવ કરીને કોઈ નવું તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય એમ નથી.

જ્ઞાન અને દર્શનમાં દેખવા-જાણવામાત્રપણું છે. ... રાગદ્વેષમોહની તન્મયતામાં ઉપયોગ .. અથવા તો જીવને .. ખબર નથી. એનું અહીંયાં જ્ઞાની .. ગ્રંથકાર એમ કહે છે, દેખવા-જાણવામાત્રપણું છે.. અત્યારે છે. જે રાગ-દ્વેષની તન્મયતાને લીધે તને જણાતું નથી, પણ છે ખરું. જરાક પોતાની જાતને સંભાળીને, પોતામાં સાવધાન થઈને ધ્યાન આપે તો એને સમજાય એવી વાત છે.. બરાબર છે, .. છે અને એ પોતાની મર્યાદામાં દેખવા-જાણવામાત્રપણું કરી રહ્યા છે, અને દેખવા-જાણવામાત્રપણું કરી રહ્યા છે,.. તે રાગરૂપ થતું નથી કે અન્ય કોઈ પદાર્થરૂપ થતું નથી. જીવ એમાં તન્મયભાવ લાવતો હોવા છતાં, રાગાદિ ભાવ સાથે તેની તન્મયતા થતી હોવા છતાં અને પરપદાર્થ ભાવ સાથે પણ તન્મયભાવ કરી રહ્યો હોવા છતાં, જ્ઞાન અને દર્શનને મુખ્ય કરીને અવલોકે, જોવે, તપાસે તો એને સમજાય એવું છે કે જ્ઞાન છે એ રાગરૂપ કે .. રાગ છે એ જ્ઞાનરૂપ .. રાગ મટીને જ્ઞાનરૂપ થયું નથી, રાગમાં .. રાગ જ્ઞાનમાં વ્યાપી ગયું તેવું બન્યું નથી. છતાં એવો અનુભવ કર્યો છે. તે અનુભવ સાચો નહિ હોવાથી તેને મિથ્યા અનુભવ કહેવામાં આવે છે. એ પરિસ્થિતિમાં જ્ઞાન દર્શનને વિકારી કહેવામાં આવ્યા છે, વિકારી એમ કહેવાય છે. આખો જીવ વિકારપણે પોતાને અનુભવે છે. આખેઆખો પોતાને વિકારી અનુભવે છે. એવો મિથ્યા અનુભવ કરે છે એનું જ્ઞાન કરે છે ને ? તેથી દેખવા જાણવામાત્રપણું હોવા છતાં જ્ઞાન વિકારી થયું, જ્ઞાન વિકારી થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. ખરેખર દેખવાજાણવામાત્રપણું છે એટલે જ્ઞાનનું જે જ્ઞાન સામાન્યપણું છે..

પાણી ડહોળું થયું. એવી ડહોળા પાણીની જે અવસ્થા છે ત્યારે પણ પાણીએ પોતાના નિર્મળ સ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યો નથી. .. ઉત્પન્ન થઈ .. ત્યારે પણ પોતે તો પોતાના નિર્મળત્વને .. એમ જ્ઞાન અને દર્શન પોતાના દેખવા-જાણવામાત્રપણાનો ત્યાગ કરી દીધો છે, દેખવાજાણવા માત્રપણું .. દીધું છે.... એમ કહીને એની મુખ્યતા કરાવે છે.

જે દેખવાજાણવામાત્રપણું છે જીવનું એના ઉપર એનું ધ્યાન ખેંચે છે કે આ પણ છે. તું એકલો રાગ-દ્વેષની અંદર તન્મય થઈ ગયો છો અને એકલો રાગ-દ્વેષમયપણે પરિણમી રહ્યો છો, તું તારા જ્ઞાનદર્શનને

કાં જોતો નથી ? એ વખતે જ્ઞાનદર્શન ઉપસ્થિત છે દેખવાજાણવામાત્રપણે, એને કાં જોતો નથી ? એનો કાં અનુભવ કરતો નથી ? અને જેનો અનુભવ થઈ શકતો નથી એનો અનુભવ કરે છે ? બરાબર છે ?

‘જો દેખવું-જાણવું રાગદ્રેષ-મોહથી થાય તો બંધાય.’ એટલે કે રાગ દ્રેષ મોહપૂર્વક દેખવું જાણવું થાય તો બંધાય. ‘રાગદ્રેષ મોહ ન હોય તો ન બંધાય.’ બંધન એટલે શું છે ? કે જીવનો રાગરસ છે એ બંધન છે. ‘રાગોદ્ગારમહારસેન’ ‘બંધ અધિકાર’ના પહેલા કળશમાં આચાર્ય ‘અમૃતચંદ્ર’ ભગવાન બંધતત્ત્વનું સ્વરૂપ એવું કહ્યું છે. તીવ્ર રસથી એકત્વભાવે રાગ અને રાગના વિષયમાં સાથેનો જે રસ .. તે બંધતત્ત્વ છે. એટલે એવા રસથી દેખે-જાણે છે ત્યારે તો એ બંધાય છે. અને એવો રસ ઊડી ગયો હોય, ભિન્ન પડી ગયો હોય ત્યારે દેખવાજાણવાથી બંધાતો નથી. અનેક પદાર્થોનું દેખવું જાણવું થાય એથી કાંઈ દેખવાજાણવાથી જીવ બંધાતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- માત્ર દેખવાજાણવામાં રાગદ્રેષનો અભાવ લીધો છે, અભાવ લીધો છે.

‘આ પરિણામની શુદ્ધતા અભવ્યને થાય નહિ,...’ રાગ-દ્રેષ-મોહનો સમ્યક્ પ્રકારે અભાવ અભવ્ય જીવને થાય નહિ. જે અભવ્ય જીવ છે એને રાગદ્રેષ-મોહનો ક્યારેય અભાવ થાય નહિ. તીવ્ર-મંદ, તીવ્ર-મંદ થાય રાગદ્રેષનો, પણ એનો અભાવ થાય, ક્ષય થાય એવું બનતું નથી. ‘તેથી (તેને) જ્ઞાનદર્શન શુદ્ધ ન થાય,...’ એમ કહેવાય. એને દેખવાજાણવામાત્રપણું હોવા છતાં એ રાગ-દ્રેષમાં જ રહે છે, પોતાને રાગ-દ્રેષમાં સ્થાપે છે, પોતે રાગ-દ્રેષમાં રહે છે. .. એટલે એનું જ્ઞાનદર્શન ક્યારેય શુદ્ધ થતું નથી એમ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનદર્શન તો જ્ઞાનદર્શન જ છે, છતાં એને સ્વીકાર નથી.

જેમ કોઈ પોતાના ઘરમાં રહેલા નિધાનને ભૂલી ગયો છે, એની ખબર નથી એને તો એ દરિદ્રી થઈને ફરે છે. તો તેની પાસે નિધાન હોવા છતાં તે દરિદ્ર જ છે. એને તો ખબર નથી કે મારી પાસે કેટલી

સંપત્તિ છે ? એટલે એ દરિદ્ર છે. હોવા છતાં દરિદ્ર છે. એમ જ્ઞાનદર્શન હોવા છતાં એનો સ્વીકાર નથી દેખવા જાણવામાત્રપણે અને રાગદ્વેષમોહનો જ સ્વીકાર છે પોતા સ્વરૂપે, તેનું જ્ઞાનદર્શન પણ શુદ્ધ થતું નથી. જ્ઞાનદર્શન મલિન રહે છે.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. .. ચોક્કસ .. ત્યાં તે જ્ઞાનદર્શનને જુદું જોતો નથી. અથવા એને સ્વસન્મુખ કેમ થવું એની સૂઝ પડતી નથી. પરસન્મુખતામાં અગિયાર અંગ અને નવ પૂર્વના ક્ષયોપશમથી તેનું જ્ઞાન પ્રવર્તે છે, તેનું જ્ઞાન કાર્ય કરે છે શાસ્ત્ર ભણવાનું, પણ પોતે સ્વસન્મુખ કેમ થાય ? સ્વસન્મુખ થવું એમ કહો કે અંતર્મુખ થવું એમ કહો, એ અંતઃતત્ત્વ સ્વરૂપ અંતર સ્વભાવને અવલોકતો નથી, એની સામું જોતો નથી તેથી તે ભિન્ન પડતો નથી. તેથી તેના જ્ઞાનદર્શન શુદ્ધ થતા નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ સ્વરૂપને ઓળખ્યા વિના. જિન પ્રતિમાનું ધ્યાન કરે છે એમાં જિનપ્રતિમામાં અંતર્મુખપણું પ્રસિદ્ધ છે એનું સ્વરૂપ એને શ્રદ્ધવામાં આવ્યું નથી.

જેવી રીતે અજ્ઞાનદશામાં બીજા અજ્ઞાનીઓ પણ જિનપ્રતિમાનું ધ્યાન કરે છે. અરે..! સાક્ષાત્ જિવંત જિનવર સ્વામી હોય તો એને પણ ભજે છે, સ્તવે છે, બહુમાન કરે છે, ગુણ સંકીર્તન કરે છે અને ધ્યાન પણ કરે એની સામે જોઈને કે આહા..! કેવા ભગવાન સ્વરૂપમાં લીન છે. પણ એ લીનપણું શું છે ? અંતર્મુખપણું શું છે એ એને ખબર નથી. એ ભાવ એને ભાસ્યો નથી. ભાવ તો ભાસવો જોઈએ. ભાવભાસન છે ત્યાંથી દિશાકેર છે. ... બહારની દિશામાં ગમે તે કરે પણ એની સાથે એને પોતાની સાધનાને કાંઈ લેવા દેવા નથી.

બાહ્ય ક્રિયામાં પછી એ જ્ઞાનની આ શાસ્ત્ર ભણાતરની, શાસ્ત્ર અભ્યાસ છે અને બહિર્મુખી શાસ્ત્ર જ્ઞાનની ધારણા છે તે અગિયાર અને નવ પૂર્વની હોય અને તે જ કાળે જિનોક્ત વ્યવહારવાળી મુનિદશા હોય .. એ તમામ બાહ્ય ક્રિયામાં ક્યાંય સ્વરૂપની સાધનાનું નામનિશાન નથી, એની ગંધેય એમાં નથી. કમકે બે વિરૂદ્ધ દિશા છે. તદ્દન વિરૂદ્ધ દિશામાં છે. અંતર્મુખ અને બહિર્મુખપણું બંને વિરૂદ્ધ જાતિના પરિણામ

છે. બંનેની દિશા ઊલટી સુલટી છે. એટલે એકનો રસ બીજામાં નથી. એકનો ભાવ બીજામાં નથી. અને એકના કાર્યનું ફળ બીજાને નથી. એકના કાર્યનું ફળ બીજાને નથી.

બહિર્મુખ ક્રિયા ચારિત્રગુણની આચરણરૂપ અને જ્ઞાનગુણની તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ, એ બંને ક્રિયા અંતર સાધનાને કાંઈ કાર્યકારી થતી નથી. લોકો તો આ બાહ્ય ક્રિયાને સાધન માને છે, અંતર ક્રિયાને સાધ્ય માને છે. જ્યારે વાસ્તવિકપણે નિશ્ચય એનું સ્વરૂપ જોવામાં આવે તો બાહ્ય ક્રિયાને અંતર ક્રિયા સાથે કાંઈ લેવા દેવા નથી. કોઈ કાર્યકારણપણું નિશ્ચયથી લાગુ પડતું નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે અમારે બહિર્મુખ દિશામાં આગળ વધવું નથી. શાસ્ત્ર વાંચી વાંચીને.. પ્રશ્ન એ પૂછ્યો હતો કે આપ અત્યારે ક્યુ શાસ્ત્ર વાંચો છો ? કે શાસ્ત્ર તો હમણા ઘણા વખતથી નથી વાંચતો. પણ મારે ક્ષયોપશમ પણ વધારવો નથી. જવાબ થોડો વધારે દીધો. શાસ્ત્ર ક્યું વાંચો છો ? જે વાંચતા હોય એ કહેવું જોઈએ અને ન વાંચતા તો નથી વાંચતા એ કહેવું જોઈએ. પણ એથી થોડું વધારે કીધું એ સમજીને કીધું. સામાન્ય રીતે જીવ શાસ્ત્રમાં ક્ષયોપશમ વધારવાનો લોભ રાખે છે. ઘણું જાણવું, વિશાળ જાણવું એવો એને એક જે જાણ્યે અજાણ્યે લોભ વર્તતો હોય છે એ લોભથી બહિર્મુખ દિશામાં એના પરિણામ વધારે ગતિમાન થાય છે અને બહિર્મુખ ભાવનો રસ, ઈન્દ્રિયજ્ઞાનનો રસ કેળવે છે એમાં. દટ કરે છે. એ એને અંતર્મુખ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા દેતું નથી. અને અંતર્મુખ પરિણામનો રસ એને ઉત્પન્ન થવામાં સીધેસીધું પ્રતિબંધક કારણ જાણીને એ કરવું નથી મારે. એ મારે કરવું નથી એમ કહ્યું એનો અર્થ કે એ કરવા યોગ્ય નથી એમ એમાં આવી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પણ એ કેવી રીતે ? તમે બહિર્મુખ દિશામાં આગળ વધો, પૂર્વ દિશામાં આગળ વધો તો પશ્ચિમ દિશામાં કેટલું જવાય ? પશ્ચિમ દિશામાં ચાલવા માંડો તો પૂર્વ બાજુ કેટલું જવાય ? કે પૂર્વથી દૂર જવાય. સાધન સાધ્ય માનવું તો એક બાજુ રહ્યું, પણ કહે

છે કે તું દૂર જા છો. એ 'કળશટીકા'માં 'રાજમલજી'એ લીધું છે કે કોઈ જીવ શાસ્ત્ર ભણે છે, અનેક પ્રકારે વિકલ્પ કરે છે તો એ બહુ વિકલ્પ કરવામાં આગળ વધે છે.

'શ્રીમદ્જી'એ કહ્યું કે જ્ઞાનમાર્ગે સાધના કરવા જતાં વિકલ્પના વધવાની એ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. સંભવિત દોષોમાં એમણે સ્વચ્છંદ, અતિપરિણામપણું, વિકલ્પનું વધી જવું આવા અનેક દોષ લીધા છે. વિકલ્પનો રસ ચડી જાય, વિકલ્પ વધી જાય. એ એની સાધનાને અનુકૂળ નથી. ઉલટાનું એને એ સાધનાને પ્રતિકૂળ જાય છે. એટલે એવી રીતે સાધન માનીને જે વળગે છે એ પામવાને બદલે નહિ પામવાની પરિસ્થિતિમાં વધારે આવી જાય છે. અવી સ્થિતિ એની થઈ જાય છે, નહિ પામવા માટે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રત્યક્ષ અનંત વાર કર્યા છે. પણ સ્વરૂપ એકેય વાર ઓળખ્યું નથી. એક વાર નથી કર્યા, અનંત વાર પ્રત્યક્ષ કર્યા છે. એના જેવી કઈ જાત્રા હોય કહો ? આપણે અત્યારે જાત્રાના સ્થાનમાં જઈએ છીએ. બીજા મોટા મોટા મંદિરો હોય છે જ્યાં ભગવાનની પ્રતિમાની સ્થાપના કરેલી હોય અને ભૂતકાળમાં અનેક મહાપુરુષોનું ત્યાં વિચરવું થયું હોય. પણ એ તો બધું પરોક્ષ પદાર્થોની સાથે ભાવોનું અનુસંધાન કરવામાં આવ્યું. પણ સાક્ષાત્ જિનવર સ્વામી બિરાજમાન હોય એની જાત્રા કેવી હોય ? કેટલી વાર કરી છે ? અનંત વાર કરી છે. પણ બહારને બહાર રહ્યો છે. એનું પોતાનું બહિર્મુખ વલણ કોઈ એક અંશે પણ, જઘન્ય અંશે ફેરવ્યું નથી. સર્વાંશે બહિર્મુખ જ રહ્યો છે.

ભગવાન જિનેન્દ્રદેવ નિરવશેષપણે સર્વાંશે અંતર્મુખ છે. જ્યારે આ એની સામે ઊભો રહીને સર્વાંશે બહિર્મુખ રહ્યો છે. આમ ઊંઘો પડ્યો છે. સામે ઊભો રહીને પણ અંદર ભાવમાં ઊંઘો રહ્યો છે. ભાવમાં સવળો નથી થયો. ભગવાન એમાં શું કરે એને ? ભગવાન એને શું કરે ? ભગવાન પોતાના કામમાં-પોતાના ધ્યાનમાં છે. કોઈનું કામ કરે એવા તો આ ભગવાન નથી. અને કોઈનું કામ કરે એવા કોઈ ભગવાન જગતમાં હોતા પણ નથી. આ ભગવાન નથી, વળી બીજા કરે એવું નથી. બીજા એવા હોતા નથી. પણ જીવોને એવી ભ્રમણા છે કે કોઈ

એક પ્રકારના ભગવાન હોય છે કે જે કામ કરે. એ બધી ભ્રમણા છે.

‘ભવ્યને સ્વરૂપાચરણના પરિણામ થાય છે...’ અભવ્યને શુદ્ધ પરિણામ ન થાય. પણ સ્વરૂપમાં આચરણ થતાં વીતરાગતા થાય એવા પરિણામ ભવ્ય જીવને થાય છે. ‘તેથી (તેને) જ્ઞાનદર્શન શુદ્ધ થાય.’ અને એ સ્વરૂપ આચરણના પરિણામ થતાં જ્ઞાનદર્શન શુદ્ધ થયા એમ કહેવામાં આવે છે. ત્યાં જ્ઞાનદર્શનનું માત્ર જ્ઞાતાદષ્ટાપણે જે કાર્ય છે તે મુખ્ય થઈને તે કાર્યમાં માત્ર જ્ઞાતાદષ્ટાપણે પરિણમનારો હું, એવા અનુભવમાં જીવ રહે છે ત્યારે તેને શુદ્ધ કાર્ય થયું એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન છે. તેને શુદ્ધ જ્ઞાન છે.

‘પદ્મનંદિ પચ્ચીસીમાં કહ્યું છે કે :-’

‘સાનુષ્ઠાનવિશુદ્ધે દ્વગ્બોધે જાયતે કુતો જન્મ।

उदिते गमस्तिमालिनि किं न विनश्यति तमो नैशमा।’

‘આ પદનો ભાવાનુવાદ આ પ્રમાણે છે કે :-જેવી રીતે સૂર્યોદય થતાં અંધકારનો નાશ થાય છે તેવી રીતે સમ્યક્ ચારિત્ર સહિત વિશુદ્ધ દર્શનજ્ઞાન વૃદ્ધિ થતાં ફરી સંસારમાં જન્મ થતો નથી.’ ‘સાનુષ્ઠાન’ એટલે સ્વરૂપ આચરણ ચારિત્ર. સ્વનું અનુષ્ઠાન. સ્વનું આચરણ, સ્વરૂપનું આચરણ થતાં અથવા શુદ્ધ ચારિત્ર થતાં ‘વિશુદ્ધે દ્વગ્બોધે’ જ્ઞાન અને દર્શન પણ શુદ્ધ થાય છે. ‘જાયતે કુતો જન્મ।’ તેને જન્મ કેવી રીતે હોઈ શકે ? તેને સંસારમાં જન્મ હોઈ શકતો નથી. પછી સૂર્યનું દષ્ટાંત લીધું છે કે સૂર્ય ઊગે ત્યારે અંધકારનો નાશ થાય છે. અંધકારનો કેમ ન નાશ થાય ? સૂર્ય ઊગે અને અંધકારનો નાશ કેવી રીતે ન થાય ? એમ કહે છે. કેમ ન થાય ? કે થાય જ થાય. ન થવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. એવો શ્લોકનો અર્થ છે.

‘અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે વસ્તુ દેખાતી નથી, જણાતી નથી (તો) તેમાં પરિણામ કેવી રીતે દઈએ ?’ એમ કહ્યું ને કે જો સ્વરૂપાચરણ કરે તો (પરિણામ) શુદ્ધ થાય. પણ અમને જે સ્વરૂપ દેખાતું નથી. એમાં અમારે અનુષ્ઠાન એટલે આચરણ અથવા એકાગ્રતા કેવી રીતે કરવી ?

આ અમારી સમસ્યા છે, તકલીફ છે. તમે એમ કહ્યું કે સ્વ અનુષ્ઠાન કરો તો જ્ઞાન દર્શન શુદ્ધ અને સ્વ અનુષ્ઠાન ન કરો તો જ્ઞાન દર્શન અશુદ્ધ. તો સ્વઅનુષ્ઠાન કેવી રીતે કરવું ? વસ્તુ જ દેખાતી નથી એનું શું કરવું ? આત્મા દેખાતો નથી.

‘સોગાનીજી’ને કોઈએ દૃષ્ટપમાં પ્રશ્ન કર્યો છે કે જેવી રીતે પર્યાય જણાય છે, પર્યાયનો ખ્યાલ આવે છે એવી રીતે દ્રવ્યનો ખ્યાલ નથી આવતો. હવે કરવું શું ? આવો જ એક પ્રશ્ન હતો. પણ પર્યાય કાંઈ અદ્ધર થાય છે ? વસ્તુ છે એની કોઈ નક્કર ભૂમિ છે એમાં પર્યાયનું આંદોલન છે. જેમ પાણીમાં પાણી આંદોલિત થાય ત્યારે તરંગ જોવામાં આવે. તો એ માત્ર તરંગને જે જોવે અને પાણીને ન જોવે તો તે કોનો તરંગ જોયો ? એમ કહે છે. તું તરંગને જોવે છો. પણ તું એમ કહે છો કે હું પાણીને નથી જોઈ શકતો. કપડાના પીળા રંગરૂપ અવસ્થા જોઈ હું પણ કપડું નથી દેખાતું. આ વાત કેટલી અવાસ્તવિક છે ! એમ તું પર્યાય જોવે છો અને પર્યાયની કાંઈ ભૂમિ જ તને નથી દેખાતી કે જ્યાં વસ્તુ છે કે નહિ. કઈ ભૂમિમાંથી એ પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ. પર્યાય તો એક તરંગ છે. ચૈતન્યનો એક તરંગ છે. પણ ચૈતન્ય વસ્તુ વિના ચૈતન્યનો તરંગ કેવી રીતે હોય ? અને તરંગમાં ચૈતન્ય વસ્તુ કેવી રીતે ન હોય ? પાણીના તરંગમાં પાણી કેવી રીતે ન હોય ? એમ કહે છે. એ તો બની શકે નહિ. ‘વસ્તુ દેખાતી નથી, જણાતી નથી (તો) તેમાં પરિણામ કેવી રીતે દઈએ ? (કેવી રીતે લગાડીએ?)’

‘તેનું સમાધાન - પરને દેખે-જાણે છે તે પરને દેખનાર ઉપયોગ છે તો દેખે છે. જ્ઞાન છે તો જાણે છે. (તે ઉપયોગને પોતામાં લગાડીને સ્થિર કરે તો) તે ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો, (પરથી) નાસ્તિ-રૂપે થયો. જે આ ઉપયોગે ગ્રહ્યું તેમાં જ પરિણામ ધરી સ્થિરતા ધરી આચરણ કરી વિશ્રામ ગ્રહણ કર. પરિણામ શુદ્ધ કરવામાં એટલું જ કામ છે.’ ભાષા પોતાની જે રીતે એ વખતે ચાલતી હશે એ રીતે આવે છે, પણ મર્મ તો એમણે સ્પષ્ટ કર્યો છે. આ વિષયનો જે મર્મ છે એ તો બિલકુલ આમાં સ્પષ્ટ થાય છે.

શું કહે છે ? અનુભવપ્રકાશ તો એવો ગ્રંથ છે કે એના કોઈ એક

ભાગમાં જ્યાં જ્યાં... આવી તો ઠામ ઠામ વાત કરી છે, બસ, એટલા ઉપર એ એની વાસ્તવિકતામાં આવે એટલે એ શું કહેવા માગે છે, એ એને ન ભાસે એવું ન બને. એનો ભાવ ભાસે જ. જો એ મેળવણી કરે કે આ જે ભાવને કહી રહ્યા છે એ ભાવ મારામાં કેવી રીતે છે ? તો એને પોતાનો ભાવ ન સમજાય એવું બની શકે નહિ.

શું કહે છે ? 'પરને દેખનાર ઉપયોગ છે તો દેખે છે.' પરને જાણનાર 'જ્ઞાન છે તો જાણે છે.' તેં એમ પ્રશ્ન કર્યો છે કે આત્મવસ્તુ દેખાતી નથી અને જાણાતી નથી. અમારે આત્મસ્વરૂપમાં ઉપયોગ કેવી રીતે લીન કરવો ? .. ન હોય તો પરનું દેખવું જાણવું પણ પોતા દ્વારા, પોતા વડે શી રીતે થઈ શકવા યોગ્ય છે ? કે ન થાય. ત્યાંથી ઉપાડી લીધું. એ તો એની કન્ઝર્મ થયેલી વાત છે. હું આને જાણું છું, હું તમને જાણું છું, તમે આમ બોલ્યા, તમે આમ બોલ્યા, તમે મને આમ કહ્યું. એ વાતનો તો એ અસ્વીકાર કરી શકે એમ છે જ નહિ. પોતે પરને જાણે છે એ વાતનો તો અસ્વીકાર કરી શકે એમ છે જ નહિ. તો એને એમ કહે છે કે તે પરને દેખનાર જાણનાર જે ઉપયોગ છે, ઉપયોગ છે તો પરનું દેખવું જાણવું થાય છે. એ ઉપયોગના વિષયમાં તેં કેટલોક વિચાર કર્યો છે ? જે ચીજ દેખાય જણાય છે એમાં તો તેં બહુ બહુ વિચારો કર્યા. બહુ બહુ વિચારો કર્યા એટલે એમાં તું ઘૂંચવાઈ ગયો એટલા વિચારો કર્યા, મુંઝાઈ ગયો એટલા વિચારો કર્યા. અથવા એને ક્યારેય છોડતો જ નથી એવી રીતે તું વિચાર કરે છે. જાણનાર પદાર્થને ક્યારેય પણ તું તારા લક્ષમાંથી છોડતો જ નથી. સદાય એનું લક્ષ રાખીને એની પાછળ એના જ વિચારો કર્યા કરે છે.

અહીંયાં તને એટલી વાત કરીએ છીએ કે જે દેખનાર જાણનાર છે એ બાજુ તો કાંઈક જો તું. એકલું દેખાય-જાણાય છે એનું બાજુ જ તું જોવે છો. તો કાંઈક દેખનાર-જાણનાર છે એની બાજુ તો તું જો. એના અસ્તિત્વને તો સંભાળ. આમ એને દિશા બદલાવા માટે એનું જે આધારસ્થાન છે એ બદલાવે છે. એ આધારસ્થાન બદલાવે છે.

ખરેખર તો જીવ જ્ઞેયોના આધારે જ્ઞેયનિષ્ઠ થઈને પરિણામી રહ્યો છે. તેથી પરને દેખવા જાણવાના કાળમાં જ્ઞાનદર્શન મલિન થયા, અશુદ્ધ થયા એમ કહ્યું. હવે એને એમ કહે છે કે 'પરને દેખનાર

ઉપયોગ છે...' જ્ઞાન છે તો જાણો છે. 'તે ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો,...' તે ઉપયોગ છે એ પોતામાં હોવારૂપ છે કે નહિ ? તું તારા જ્ઞાનને ચાલતા જ્ઞાનને તપાસ, ઉપયોગને તપાસ તો એ એનામાં, પોતામાં એની અસ્તિ છે કે નહિ ? એની પોતામાં અસ્તિ છે તો પરમાં એની નાસ્તિ છે કે નહિ ? તપાસ બરાબર. ક્યાં ગોટાળો છે ? કે તે ઉપયોગને પરમાં અસ્તિરૂપ જીવને માન્યો છે. પરપ્રવેશરૂપ ભાવ કરી લીધો છે. એટલે તને તારી અસ્તિ દેખાતી નથી. ઉપયોગમય એવી જે તારી અસ્તિ, જ્ઞાનમય એવી જે તારી હયાતી એ તને નથી જણાતી એનું કારણ કે જે જણાય છે એમાં તે તારી હયાતીને સ્વીકારી લીધી છે. પણ તું તપાસ કર. તો તારા ઉપયોગમાં... વિચાર કર એમ નહિ તપાસ કર તો તારા ઉપયોગમાં સ્વની અસ્તિ છે અને પરની નાસ્તિ છે.

જ્ઞાની એમ કહે છે કે કે ઉપયોગમાં ઉપયોગ છે એ વાત અમારે સાબિત કરવા માટે કેટલોક પરિશ્રમ હવે કરવો ? કોઈ બીજી ચીજમાં બીજી ચીજ છે એ સાબિત કરવું હોય તો અઘરું પડે. પણ જે ચીજ છે તે પોતે પોતામાં અસ્તિત્વરૂપ છે એ વાત સમજાવવા અમારે આટલી બધી માથાકૂટ કરવી પડે, આ તે કઈ જાતની વાત છે ? આ કઈ જાતની વાત છે ? ઉપયોગમાં ઉપયોગ છે. 'સંવર અધિકાર'ની તો આ ગાથા છે. નહિ ઉપયોગ ક્રોધાદિમાં. પરપદાર્થ ઉપયોગરૂપ જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત થતા તે ગાંઠ મારી દીધી કે આ હું. પાછો થઈ શકતો નથી એ રૂપે. થવા જાય છે પણ થઈ શકતો નથી. તો એને એમ કહે છે કે જરા ધીરો થઈને, જરાક શાંત થઈને જો તો ખરો તારા ઉપયોગને. તે સ્વમાં અસ્તિરૂપ છે. તે સ્વમાં અસ્તિરૂપ છે એમ જ્યારે જણાશે ત્યારે સાથે સાથે જ જણાશે કે તે પરમાં નાસ્તિરૂપ છે. આ એનું ચોક્કસ, અસ્તિ-નાસ્તિથી એનું ચોક્કસ સ્વરૂપ છે. નિશ્ચય સ્વરૂપ છે. સ્વમાં અસ્તિરૂપ અને પરમાં નાસ્તિરૂપ. આ અનેકાંત છે. અને આ અનેકાંતનો અનુભવ એ અમૃત છે. આચાર્ય 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' અનેકાંતના પ્રકરણને અહીંથી શરૂ કર્યું છે કે અનેકાંત અમૃત છે.

'તે ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો,...' કેવી બહુ સરસ ભાષા છે આ ! વિચારમાં એમ જીવ વિચારે તર્કણામાં કે ઉપયોગમાં ઉપયોગ છે તેથી ઉપયોગ સ્વથી અસ્તિરૂપ છે. ઉપયોગમાં અન્ય તત્ત્વ, અન્ય ભાવ

નહિ હોવાથી ઉપયોગ પરથી નાસ્તિરૂપ છે. એમ અહીંયાં નથી લેવું. ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો એમ કહે છે. પદ્ધતિ કેવી સરસ આવી છે ! ઉપયોગને જો જોવે, નિજમાં નિજને જોવે તો પોતે અસ્તિરૂપ થયો ઉપયોગ. એમ કહે છે. એની અસ્તિને એણે પકડી. ઉપયોગનો વિચાર કર્યો એમ નહિ કે સ્વથી અસ્તિરૂપ છે અને પરથી નાસ્તિરૂપ છે. ઉપયોગ તો અસ્તિરૂપ થયો એમ કહે છે. કેવી વાત લીધી છે !

‘તે ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો, (પરથી) નાસ્તિરૂપે થયો.’ બેયમાં થયો થયો લીધું. એણે એમ જોયું કે હું સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો છું. થઈ રહ્યો છું, થયેલો જ છું. પરમાં પણ હું નાસ્તિરૂપ જ થાવ છું. ક્યાંય પરમાં હું ભળતો નથી. અનંત પરભાવ હોવા છતાં નજીકમાં જ અને અનંત પરદ્રવ્યો નજીકમાં જ હોવા છતાં અને અનંત કાળ પર્યંત એવી સંયોગિક પરિસ્થિતિ રહેવા છતાં હું પરમાં ભળતો નથી. સ્વ અસ્તિત્વરૂપે જ દેખવા જાણવામાત્રપણે જ રહું છું. એ મારા અનંત સામર્થ્યને પ્રસિદ્ધ કરે છે. એ પોતાના અનંત સામર્થ્યને ત્યાં જાણે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પદ્ધતિ જ એમની એવી છે. એમની લખવાની પદ્ધતિ જ (એવી છે). પ્રયોગ પદ્ધતિનો વિષય લખાણમાં આવે છે. એ વિશિષ્ટતા છે. એમના લખાણની, કહેવાની, કથન કરવાની પદ્ધતિની આ વિશિષ્ટતા છે.

‘તે ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો,...’ એમ કહે છે. ઉપયોગ તો થઈ રહ્યો છે. જેણે એમ જોયું કે અસ્તિત્વ ઉપયોગની બહાર નથી. ઉપયોગમાં વિષયભૂત થતાં રાગાદિમાં પણ નથી અને બીજા પદાર્થો જે પુદ્ગલ પદાર્થો, પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયો જે જાણાય છે એમાં પણ મારા પણું નથી. ક્યાંય મારાપણું નથી. ત્યાં એને પોતાની અસ્તિ પોતામાં જાણાય છે. બીજું, પરમાં અસ્તિત્વ જાણાય છે ત્યારે પરમાં સુખનો પણ આભાસ આવે છે. કેમકે અનેક પરપદાર્થમાં જીવ મમત્વ કરે છે. દેહ જાણાતા દેહમાં મમત્વ કરે છે. દેહમાં એને સુખબુદ્ધિ છે. કુટુંબ, પરિવાર, બીજા પદાર્થો સચેત અચેત જાણાતાં જ્યાં એ પોતાપણું કરે છે ત્યાં એ પોતાનું અસ્તિત્વ સ્થાપે છે અને ત્યાં એના હોવાનું એને સુખ છે. એના હોવાનું જ સુખ છે. મારી પાસે પૈસા છે તો

એના હોવાનું એને સુખ છે. મારે દીકરો છે તો એના હોવાનું એને સુખ છે. મારે આટલો પરિવાર છે તો એના હોવાનું સુખ છે. આ દેહ છે તો એના હોવાનું સુખ છે. બીજું શું છે ? એમાં ક્યાં સુખ છે ? તેના હોવાનું એટલે એની અસ્તિ જ એ સ્વીકારે છે. એમાં એ પોતાને ભેળવે છે અને એના હોવાનું એને સુખ છે. સમજવા જેવો વિષય છે.

અહીંયાં કહે છે કે તારી હસ્તિ જો તારામાં જો તો પરમાં તને નાસ્તિ દેખાશે. એટલું જ નહિ. તારી અસ્તિ દેખાશે એટલું જ નહિ તારું સુખ પણ તને એમાં દેખાશે. જે પરમાં અને રાગમાં સુખ નથી, રાગમાં તો ઊલટાનું દુઃખ છે, પરમાં તો નથી સુખ અને નથી એમાં દુઃખ, છતાં એના હોવામાં તને સુખ છે, એ રહે એમાં તને સુખ છે, એ હોય એમાં તને સુખ છે, તો જે સ્વયં સુખસ્વરૂપ છે, અનંત સુખનો ભંડાર છે એના હોવામાં તું આવે અને તને એમાં રહેલું અનંત સુખ ન પ્રતિભાસે એવું નહિ બને. તારી અસ્તિ પણ જણાશે અને એ તારી અસ્તિ અનંત સુખરૂપ છે એમ પણ તને જણાશે.

આ બહુ વજનવાળી વાત છે કે જેમાં અનંત આનંદ અને અનંત સુખ રહ્યું છે, એવું જ્યારે પોતામાં જ અભેદ સ્વરૂપે પોતે જ એ સ્વરૂપે પોતે જણાય, પોતાને જણાય ત્યારે પરિણામ કેટલું નમે ત્યાં ? કેટલું ઢળે ત્યાં ? કે એ પરિણામને ઢળવામાં, પરિણામને નમવામાં, તે દિશાની ગતિમાં મરણ પર્યતના, પ્રાણત્યાગ પર્યતના સંયોગિક ફેરફારો એને છોડાવી શકતા નથી. એ સ્થિતિને પ્રાણછેદના, પ્રાણના છેદ થાય એવા પ્રસંગો પણ એ સ્થિતિને ન મિટાવી શકે. એટલી એની ક્વોલિટી છે, એ જાત છે એની. એની જાતિ જ એવી છે. એવી બળવાન જાતિ છે. એવું સામર્થ્ય રહેલું છે એમાં. અને તેથી પ્રાણ છૂટવાના કાળે પણ જેને આપણે શાસ્ત્ર પરિભાષામાં સમાધિમરણ કહીએ છીએ, એટલે સ્વરૂપના ભાનમાં જેને દેહત્યાગ થવા છતાં પણ 'હું મરું છું' એવો અનુભવ થતો નથી. હું મારી હયાતીમાં બરાબર છું. મારી હયાતીનો ત્યાગ મેં કર્યો જ નથી. દેહનો ત્યાગ થયો, પ્રાણનો ત્યાગ થયો ત્યારે મારી હયાતીનો ત્યાગ થયો નથી. એવા ઉપયોગમાં જે રહ્યા, એવો ઉપયોગ જેને થયો તે બીજા જન્મમાં પણ ક્યાંય એને બીજી તકલીફ ઊભી થતી નથી.

દેવગતિ છે ત્યાંથી આયુષ્ય પૂરું થવાના કાળ પહેલા છ મહિને એને ખબર પડે છે. આલારામ વાગે છે કે ભાઈ ! આ હવે તમારે ઘર ખાલી કરવાનું છે. ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ છે એને એ જ પોતાનું સ્વરૂપ હોવાથી એટલું બધું દુઃખ થઈ આવે છે કે એ છ મહિના સુધી ઝુરે છે. દુઃખમાં ઝુરે છે. અત્યંત-પ્રચુર દુઃખ એને ઝુરવું કહે છે. એ ઝુરી ઝુરીને દેવ મરે છે અને એવા પરિણામ બગાડે છે કે દુર્ગતિમાં એ જીવ જાય છે.

સમ્યક્દષ્ટિ તો નિયમથી મનુષ્ય થાય છે. એને તો કોઈ બીજી ગતિ નથી અને બીજી ગતિ નથી એનો અર્થ કે બીજી ગતિમાં જવા લાયક એના પરિણામ પણ નથી. તો એને શું થાય છે ? કે એને એમ થાય છે કે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ જે સ્વઅનુષ્ઠાન છે, સ્વરૂપાચરણ છે એની તીવ્ર ભાવના હોવા છતાં પુરુષાર્થ અહીંયાં આગળ વધતો નથી. હવે હું એક એવા સ્થાનમાં જઈશ કે જ્યાંથી મારા પૂર્ણ પુરુષાર્થને, પૂર્ણ અનુષ્ઠાનને, પૂર્ણ આચરણને હું પ્રાપ્ત કરીશ, પૂર્ણ સુખને પણ હું પ્રાપ્ત કરીશ. અહીંયાં તો જેટલો રાગ છે એટલું દુઃખ છે. આ દુઃખ પણ હવે મટાડવાનો અવસર બહુ નજીક આવે છે. દુઃખ મટવાનો અવસર નજીક આવે છે અને ભાવતું ભોજન જે સ્વરૂપનું અમૃત છે, ચૈતન્યનું અમૃત છે એ અમૃત હવે ઘણું પીવાનો સમય નજીક આવે છે. એથી એને દુઃખ નથી. પણ અહીંથી જવાનો એને ઉત્સાહ છે.

જેમ નાના બાળકને એમ કહે કે ચાલ તને 'મુંબઈ' જોવા લઈ જાઉં. ૧૫ વર્ષનો છોકરો થયો હોય ત્યારે અને જાણવા-જોવાનું બહુ મન થાય. ઉઘાડનો કાળ પાકે છે, ક્ષયોપશમ વધતો જાય છે એ વખતે. એમ કહે, ચાલ તને 'મુંબઈ' લઈ જાઉં, ચાલ તને 'દિલ્લી' લઈ જાઉં, ચાલ તને 'લંડન' લઈ જાઉં, 'અમેરિકા' લઈ જાવ. તો એને કેટલી હોંશ આવે ! એને ઘર છોડવાનું દુઃખ થાય છે ? નથી થતું. કેમકે એને જેની ઈચ્છા છે એ મળવાનું છે, જેની અભિલાષા છે એ મળવાનું છે. તો જે દેવોને પણ અતિ પ્રિય છે એવો મનુષ્યભવ કહેવામાં આવે છે. દેવાનુપ્રિય. એને દુઃખ નથી. એ છ મહિનામાં એને જરાય દુઃખ નથી. ઉલટાનું એને એમ છે કે હું તો હવે મારા સ્વરૂપના આચરણમાં અપ્રતિબંધપણે આવી જઈશ. કોઈ મને પ્રતિબંધ હવે રહેશે નહિ. તો એ માતાના ગર્ભમાં આવે છે તોપણ એની જે જ્ઞાનધારા છે એ છૂટી પડતી

નથી. રસ લઈને આવે છે ને ! સ્વરૂપનો રસ લઈને આવે છે, ચૈતન્યનો રસ લઈને આવે છે. તો એ વિગ્રહગતિમા બધી પરિસ્થિતિ ક્ષયોપશમની ખલાસ થાય છે. જે દેવમાં અવધિજ્ઞાન પર્યતનો ક્ષયોપશમ હતો સુમતિ, સુશ્રુત અને સુઅવધિ. સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવોએ તો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અતિ સૂક્ષ્મ ૩૩ સાગરો સુધીની ચર્ચા કરી એનો ક્ષયોપશમ તો કેટલો વધારે હશે ! કેટલો એનો ક્ષયોપશમ હશે ! માતાના ગર્ભમાં આવે ત્યાં તો બિડાઈ જાય. બાળકને કેટલો ક્ષયોપશમ હોય ? ક્ષયોપશમ તદ્દન બિડાઈ ગયેલો હોવા છતાં, પેટમાં કેટલો ક્ષયોપશમ હોય ? ત્યાં તો આહાર શું, પાણી શું ? બીજી કંઈ ખબર જ નથી હોતી. જાણે છું કે નહિ એની જ ખબર નથી હોતી. પણ ત્યાં એ જે મહાત્માઓ દેવલોકમાંથી એ રીતે મનુષ્યમાં આવે છે ત્યાં પણ એની જ્ઞાનધારા છૂટતી રહે છે. ત્યાં પણ એની વિશુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનની ધારામાં નિરંતર રહે છે. જન્મ થાય છે ત્યારે પણ એનો બાળક અવસ્થાની અંદર ક્ષયોપશમ હોતો નથી તો પણ એની જ્ઞાનધારા નિરંતર રહે છે. એની એ પવિત્રદશા જોઈને, પવિત્રદશારૂપ પરિણામન જોઈને, એની પાછળ ઉત્પન્ન થયેલો પુરુષાર્થ જોઈને જ્ઞાનીઓ પણ એને વંદન કરે છે. બાળ તીર્થકરને વંદન કરે છે કે નહિ સોધર્મ ઈન્દ્ર ? તો એને બાળકના રૂપે જોઈને વંદન કરે છે ? એના આત્માને જોઈને, એની દશાને જોઈને (વંદન કરે છે). અલ્પકાળમાં આ દશાનો વિકાસ થઈને જગતના અનેક જીવોને તરવાના નિમિત્ત થશે. એવો પ્રકાર અહીં થતો હોવાથી એનું બહુમાન કરે છે, ભક્તિ કરે છે, સ્તુતિ કરે છે, બધું કરે છે.

કહે છે કે ‘તે ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો, (પરથી) નાસ્તિ-રૂપે થયો. જે આ ઉપયોગે ગ્રહ્યું...’ શું ગ્રહ્યું ? સ્વથી અસ્તિરૂપ અને પરથી નાસ્તિરૂપ એવું જે પોતાનું સ્વરૂપ. આ એટલે પોતાનું જ્ઞાતૃત્વ સ્વરૂપ, જ્ઞાનમાત્ર એવું પોતાનું સ્વરૂપ. આ જે ઉપયોગે ગ્રહ્યું ‘તેમાં જ પરિણામ ધરી સ્થિરતા ધરી, આચરણ કરી વિશ્રામ ગ્રહણ કર.’

‘જે આ ઉપયોગે ગ્રહ્યું...’ એટલે જે સ્વભાવ ગ્રહણ થયો તેમાં જ તું એ સ્વભાવમાં જ પરિણામ ધર, તેમાં જ આચરણ કર, તેમાં જ વિશ્રામ કર, તેમાં જ એકાગ્રતા કર, તેમાં જ સ્થિરતા કર. કેમકે એ સ્વભાવથી ઉત્કૃષ્ટ એવું આ જગતને વિષે કોઈ તત્ત્વ નથી. પોતે જ

સાક્ષાત્ ભગવાનસ્વરૂપ છે અને અનંત દિવ્ય ગુણોનો ખજાનો, ભંડાર એ સ્વભાવની અંદર ભરચક ભરેલો છે.

‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’તો બહુ મિલમા કરે છે એવી રીતે કે અંદરમાં જાય તો ભોંયરામાં ભગવાનના દર્શન થાય. અંદરમાં જાય તો અનંત ગુણોના રત્નોના ઓરડા, અનંત ગુણરત્નોના ઓરડાના ઓરડા ભરેલા છે. એવું રમણીય સ્વરૂપ છે કે બસ ! સ્થિરતા દ્વારા જીવ એમાં રમણતા કર્યા જ કરે. એવું રમ્ય સ્વરૂપ છે. એની પાસે જગતના કોઈ પદાર્થની રમ્યતા નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાંથી સ્વભાવને પકડી. જો પોતાને જેવો છે એવો જેવે, દેખવા, જાણવામાત્રપણે પોતે છે, જેવો છે એવો પોતાને જેવે તો એને પોતાના સ્વભાવના દર્શન થાય એવું છે. અને જ્યાં સ્વસન્મુખ થઈને સ્વભાવને જેવે ત્યાં પોતાનું અલૌકિક દિવ્ય રૂપ એને જોવા મળે છે. બહારમાં કોઈ દેવને જેવે ત્યાં તો દુનિયા ગાંડી થાય એવું છે. સામાન્ય ચમત્કાર, દેવ નહિ દેવનો ચમત્કાર જેવે તોપણ. તો એને એમ થાય કે આ શું થઈ ગયું ? કોણે કર્યું ?

આ તો જેમાં જગતની રિદ્ધિ સિદ્ધિનું તો કોઈ મૂલ્ય જ નથી. જગતની રિદ્ધિ-સિદ્ધિની તો એમાં કોઈ કિંમત નથી, જેની પાસે કોઈ કિંમત નથી એવી ચૈતન્યની રિદ્ધિ-સિદ્ધિ છે. અનંત ચૈતન્ય રિદ્ધિથી સમૃદ્ધ આત્મપદાર્થ છે. એમાં સ્થિરતા ધરે, એનું આચરણ કરે ત્યારે પરિણામ શુદ્ધ થાય.

‘પરિણામ શુદ્ધ કરવામાં એટલું જ કામ છે...’ પોતે પોતાને જેવે એટલું જ કામ છે. આથી કોઈ વધારે કામ નથી આની અંદર. પોતે પોતાને જેવું, એમાં એને શું વાંધો છે ? એમ પોતાને પૂછવું જોઈએ કે તારે તારું રૂપ જેવું, તારું સ્વરૂપ જેવું, અરીસામાં શરીરનું રૂપ જેવામાં એને કાંઈ વાંધો પડે છે ? પણ પોતાનું જ સ્વરૂપ જેવું છે અહીંયાં જ્ઞાન અરીસામાં, જ્ઞાન દર્પણમાં તો એમાં એને શું વાંધો પડે છે ? આટલું જ કામ છે. પોતાને જેવું એટલું જ કામ છે. આથી વધારે કોઈ કામ કરવાનું નથી.

‘કહ્યું છે કે :-’ ‘ઉવઓગમઓ જીવો ઇતિ વચનાત્’ આ

‘તત્વાર્થસૂત્ર’નું ‘ઉમાસ્વામી’ ભગવાનનું સૂત્ર છે. ‘ઉવઓગમઓ જીવો
 ઇતિ વચનાત્’ જીવ તો ઉપયોગમય છે. જીવનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમય છે,
 જીવનું સ્વરૂપ જ ઉપયોગમય છે. માટે તેને ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ
 થાય અથવા ઉપયોગમાં સ્વ અસ્તિત્વ ગ્રહાય એટલું જ કામ કરવાનું છે.
 પોતે તો ઉપયોગમય જ છે. જીવ તો પોતે ઉપયોગમય જ છે. ક્યાંય
 કોઈ ચીજ બહારથી લાવવાની આમાં તકલીફ લેવાની નથી.

આત્મ-શ્રેયનો માર્ગ / ઉપાય અધ્યાત્મીક છે, સ્વ-આશ્રયી છે.
 પરંતુ સ્વ-આશ્રયની વિધિથી જીવ અનાદિથી અજ્ઞાણ છે, તેનું જ્ઞાણવું
 કાંઈક સત્સંગ અને સદ્ગ્રંથોથી થાય છે, ત્યાં પણ વિપર્યાસ અથવા
 કલ્પના થવાની સંભાવના રહી છે. તેમ ન થવા અર્થે, ગુણવાન
 મહાત્માઓ, અને જિનેશ્વરાદિ પુરાણ પુરુષો પ્રત્યે બહુમાનરૂપ ભક્તિ,
 નિષ્કામ ભાવે, થવામાં રહસ્ય છે. અનાદિ જિન-પ્રતિમાની
 સ્થાપનામાં પણ અધ્યાત્મનું જ રહસ્ય છે, જે અધ્યાત્મના વ્યામોહને
 અથવા શુષ્કતાને ઉત્પન્ન થતાં રોકે છે. અનેક જ્ઞાનીઓ અને મુનિઓએ
 આત્મઆશ્રયે પ્રાપ્ત બોધને પણ સહજ ભાવે, શ્રીગુરુ અથવા
 જિનેશ્વરની દેનરૂપે ગાયો છે. તે પણ ઉક્ત રહસ્યને જ દર્શાવે છે.
 અધ્યાત્મની તીખાશ યથાર્થપણે જ્યાં હોય છે, ત્યાં ઉચ્ચકોટીના-
 ઉત્કૃષ્ટ ભાવે ભીંજાયેલ ભક્તિભાવો જોવામાં આવે છે. આ
 નિશ્ચયવ્યવહારનો સુમેળ (સંધિ) છે.

(અનુભવસંજીવની - ૯૬૭)

તા. ૧૫-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૦, પ્રવચન નં. ૧૧૫

(પરિણામ) સ્વરૂપલાભ લે છે, ‘વસ્તુમાં લીન થાય છે. સ્વરૂપનિવાસ પરિણામ જ કરે છે.’ શું કહે છે ? ‘પરિણામ વસ્તુને વેદીને સ્વરૂપલાભ લે છે...’ અથવા જ્યારે સ્વવસ્તુમાં પરિણામ લીન થાય છે ત્યારે.. જ્યારે સ્વવસ્તુમાં પરિણામ લીન થાય છે ત્યારે સ્વવસ્તુને વેદીને પરિણામ સ્વરૂપનો લાભ લે છે. લાભ લે છે એટલે શું ? લાભ લે છે એટલે એક તો લાભનો અર્થ છે પોતાની હયાતીને વેદવું. એનું નામ લાભ લેવો છે. પોતાના નિજ અસ્તિત્વને વેદવું એનું નામ સ્વરૂપલાભ છે. એવો જ સ્વભાવ હોવાથી પારિણામિકભાવસ્વરૂપ જે મૂળ તત્ત્વ છે એને આત્મલાભ સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. ‘આત્મલાભ પારિણામિક:’ ‘નિયમસાર’માં સૂત્ર આપ્યું. ‘દ્રવ્ય આત્મલાભ પારિણામિક:’ દ્રવ્યનો જે સ્વરૂપલાભ છે, આત્મલાભ કહો, સ્વરૂપલાભ કહો એ પારિણામિક સ્વરૂપ છે.

એવું જ સ્વાકારપણે પરિણામ થવું, પરિણામનું થવું-જેવું સ્વરૂપ છે એવું જ સ્વાકારપણે પરિણામનું થવું તેને પરિણામ વસ્તુને વેદીને સ્વરૂપલાભ લે છે એમ અહીંયાં કહે છે. સ્વરૂપનો લાભ લે છે. પોતાના સ્વરૂપ અસ્તિત્વને વેદે છે અને ત્યારે પરિણામ વસ્તુમાં લીન થાય છે. તે કાળે વસ્તુમાં પરિણામ લીન થાય છે. લીનતાપૂર્વક પોતાના સ્વરૂપને વેદે છે. વેદે છે ત્યારે એ પોતાના સ્વરૂપનો ખરેખરો લાભ લે છે. સ્વરૂપનો ઉપયોગ થવો. નિજ સ્વરૂપનો ઉપયોગ થાય છે. એ જ સ્વરૂપલાભ છે, એ જ સ્વરૂપલીનતા છે, એ જ નિજ સ્વરૂપનું સ્વસંવેદન છે.

એ રીતે ‘સ્વરૂપનિવાસ પરિણામ જ કરે છે.’ પરિણામ જ સ્વરૂપમાં નિવાસ કરે છે અથવા પરિણામ વ્યાપ્ય વ્યાપકભાવે સ્વરૂપમાં સ્વાનુભવથી નિવાસ કરે છે, સ્વાનુભવપણે નિવાસ કરે. રહે છે એમ કહે છે ને ? આ અમારું નિવાસસ્થાન છે. તો પરિણામને રહેવાનું નિવાસસ્થાન પોતાનું સ્વરૂપ છે. સ્વરૂપનિવાસ છે. સ્વરૂપ પોતે સ્વરૂપ

નિવાસરૂપ છે. પરિણામ તેમાં નિવાસ કરે છે.

જ્યારે સ્વાનુભવના પરિણામ થાય છે ત્યારે પરિણામ તેમાં નિવાસ કરે છે. જ્યારે ઊલટા પરિણામ થાય છે ત્યારે પરિણામ શરીરાદિમાં નિવાસ પોતે કરતો હોવાનો અનુભવ કરે છે. એ અનુભવ જૂઠો છે. શરીરનો સંયોગ જીવને એટલો નજીક છે કે પોતે મનુષ્યમાં બહુ સારા શરીરમાં રહ્યો છે, મનુષ્ય બીજા તિર્યચ આદિને જોવે છે, નારકી, દેવના શરીરો અહીંયાં જોવા મળતા નથી, તિર્યચોના શરીર જોવા મળે છે ત્યારે એને એમ લાગે છે કે આપણને બહુ સારો શરીરનિવાસ મળ્યો છે. પણ એ શરીરનિવાસ ખરેખર પોતે કરતો નથી. આત્માને શરીરનિવાસ નથી. શરીર નિવાસ આત્માને હોઈ શકતો પણ નથી. શરીરમાં આત્મા રહેતો નથી પણ આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં જ નિવાસ કરનાર છે. સ્વરૂપમાં નિવાસ કરનાર છે એવું જાણે ત્યારે એ પરિણામ પણ સ્વરૂપનિવાસને અનુભવે છે. ત્યારે એ સ્વરૂપનિવાસ પરિણામે કર્યો એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રેણિક’ રાજાનો જીવ સ્વરૂપમાં જ છે, ભલે નરકમાં હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતાના સ્વરૂપમાં છે. નારકીમાં તો નથી પણ નારકીના દેહમાં પણ નથી. નારકીના ક્ષેત્રમાં અને નારકીના દેહમાં ‘શ્રેણિક’ રાજાનો જીવ તો નથી પણ બીજા કોઈ જીવ નથી. પણ બીજા જીવ માનતા નથી અને આ માને છે એટલો ફેર છે. માન્યતાનો ફેર છે મોટો. સામાન્ય ફેર નથી પણ એ બહુ મોટો ફેર છે.

‘ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય પરિણામમાં આવ્યા,...’ ઉત્પાદ, વ્યય અને ઘુવ. ઉત્પાદ, વ્યય અને ઘૌવ્ય. એક વસ્તુનું જે અસ્તિત્વ છે એ ઉત્પાદ-વ્યય-ઘુવાત્મક છે અને તે ઉત્પાદ-વ્યય-ઘુવ પરિણામમાં આવ્યા. ક્યારે ? કે જ્યારે પરિણામમાં સ્વરૂપ નિવાસ થયો ત્યારે પરિણામ તો પોતે પૂર્વ પર્યાયના વ્યય અને નવા પર્યાયના ઉત્પાદ રૂપે છે, પણ એમાં એને પોતાના સ્વરૂપનો લાભ લીધો ત્યારે ઉત્પાદ-વ્યય-ઘુવ પરિણામમાં આવ્યા.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ત્યારે આવ્યા.

‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રુવ પરિણામમાં આવ્યા, ઉત્પાદવ્યયઘ્રુવમાં સત્ આવ્યું,...’ અને એ ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રુવ છે એમાં આખું સત્ આવી ગયું. ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રુવમાં સત્ આવ્યું. એમાં સત્નો સમાવેશ થઈ ગયો. અથવા સત્ની મર્યાદા, પદાર્થની મર્યાદા, પદાર્થના અસ્તિત્વની મર્યાદા ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રુવમાં છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રુવથી બહાર કોઈ પદાર્થ નથી. એના ઉપર નીચે સૂત્ર ઉદ્ધરણ કર્યું છે.

‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’નું પાંચમું સૂત્ર છે. ‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રુવ્યયુક્તં સત્,’ અને સત્માં સ્વરૂપ આવ્યું એટલે ‘સદ્દ્રવ્ય લક્ષણમ્’ એ બેય ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’ના શબ્દ છે. ‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રુવ્યયુક્તં સત્,’ અને ‘સદ્દ્રવ્ય લક્ષણમ્’ પાંચમા અધ્યાયનું ૨૯મું અને ૩૦મું બે સૂત્ર છે. બે સૂત્ર છે. ‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રુવ્યયુક્તં સત્,’ એ ૨૯મું સૂત્ર છે. ‘સદ્દ્રવ્ય લક્ષણમ્’ એ ૩૦મું સૂત્ર છે. ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’નો પાંચમો અધિકાર છે. પદાર્થનું સ્વરૂપ દ્રવ્યાનુયોગથી અને કરણાનુયોગથી ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’ની અંદર વિશેષ છે અને છતાં એ અધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર છે. અધ્યાત્મથી તો એ શાસ્ત્રની શરૂઆત છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગઃ. અધ્યાત્મના વિષયથી શાસ્ત્ર શરૂ કર્યું છે.

‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રુવમાં સત્ આવ્યું, (અને) સત્માં સર્વ સ્વરૂપ આવ્યું.’ સત્માં પૂરું, આખું સ્વરૂપ આવી ગયું. સત્ કહેતા ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રુવ આવ્યા અને એ સ્વરૂપમર્યાદા ત્યાં પૂરી થઈ. પૂરું સ્વરૂપ એમાં આવી ગયું. ‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રુવ્યયુક્તં સત્’ એટલું એક જ સૂત્ર સર્વ પદાર્થોની હયાતીની ભિન્ન-ભિન્નતાને પ્રસિદ્ધ કરે છે. આ સૂત્ર, ‘ઉમાસ્વામી’નું ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’તો બંને સંપ્રદાયમાં માન્ય છે. બધા સૂત્રો માન્ય છે. પણ છતાં પરદ્રવ્યની, શરીરની ક્રિયા આત્મા કરી શકે એ સૂત્રથી વિરૂદ્ધ, આ સૂત્રથી-મૂળ સૂત્રથી વિરૂદ્ધ છે. આ તો જબરદસ્ત સિદ્ધાંત છે.

મુમુક્ષુ :- .. ચોખ્ખું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- છે કે નહિ?

ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘ્રુવ એ સહિત સત્ છે. જે દ્રવ્યનું હોવાપણું છે- ‘સદ્દ્રવ્ય લક્ષણમ્’ સર્વસ્વરૂપ આખી જે દ્રવ્યની હયાતી છે એ

ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવમાં સમાપ્ત થાય છે. બીજા પદાર્થના ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ એની હયાતીનું કારણ છે. આ પદાર્થના ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ પોતામાં પોતાનું જુદું કાર્ય કરે છે. આ ઉત્પાદ-વ્યય એનું જુદું કામ કરે છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. એમાં બીજા પદાર્થના ઉત્પાદ-વ્યયને બીજા પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યયને કર્તા-કર્મનો સંબંધ કોઈ રીતે થઈ શકતો નથી. કેમકે એનું અસ્તિત્વ એના ઉત્પાદ-વ્યય યુક્ત જ છે. પછી બીજાના ઉત્પાદ-વ્યયના આ પોતાના ઉત્પાદ-વ્યયનું યુક્તપણું કેવી રીતે થાય ? એ તો કોઈ રીતે થઈ શકતું નથી.

અનાદિની પરપદાર્થ સાથેની એકતાબુદ્ધિ, મિથ્યાબુદ્ધિ છે એટલે જ્યાં ધર્મનું નિમિત્ત છે એવી ક્રિયાઓ ગણાય છે ત્યાં પણ બે પદાર્થની એકતાબુદ્ધિને જ જો સાધવામાં આવે તો મૂળ વસ્તુના સ્વરૂપથી આગમથી વિરૂદ્ધ જાવું અને ધર્મનો લાભ થવો, બે વાત તો કોઈ રીતે બનવાની નથી. એ આગમ વિરૂદ્ધતા છે. આ દ્રવ્યાનુયોગનો બોલ છે. અધ્યાત્મ તો પછીની વાત છે.

વસ્તુના સ્વરૂપને ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવથી બરાબર અવધારે અને પછી પોતાનો સ્વઆશ્રય કરે, પરિણામ સ્વરૂપનિવાસ કરે. ક્યારે કરે? કે એને પરદ્રવ્યમાં લાભ-નુકસાનનો, કર્તા-કર્મનો કોઈ ભ્રમ ન રહે ત્યારે. પરિણામ સ્વરૂપ આશ્રિત ક્યારે થઈ શકે છે ? કે બીજા પદાર્થનો ડર ન રહે, બીજા પદાર્થથી લાભની વાંછા ન રહે, નુકસાનનો ડર ન રહે, બીજા પદાર્થથી કાંઈ પણ વિક્રિયા થવાની સંભાવનાનો ભ્રમ દૂર થઈ જાય કે કાંઈ પણ બીજાને લઈને મારામાં ફેરફાર થઈ જશે, એ વસ્તુ જ્યારે એને સ્પષ્ટ થઈ જાય કે કાંઈ થઈ શકે જ નહિ. કોઈ પદાર્થથી મારામાં કાંઈ થઈ શકે નહિ. હું કોઈ પરપદાર્થમાં કાંઈ કરી શકું નહિ, ત્યારે એને પરપદાર્થ પ્રત્યે જતાં પરિણામ અટકી શકે.

આ દ્રવ્યાનુયોગથી સીધું અધ્યાત્મમાં આવવાનું આ રીતે બને છે. કે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ યુક્તં સત્ છે. તો હું સત્ છું. જગતના સર્વ પદાર્થો ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ યુક્તં જ સત્ છે. પછી બીજા પદાર્થ પ્રત્યે પરિણામ જવાથી મને શું લાભ છે ? કે બીજા પદાર્થ મારામાં શું કરી શકે ? જ્યારે એ સ્પષ્ટ થાય છે ત્યારે એને પરપદાર્થ પ્રત્યે પરિણામ લગાવવાનું કોઈ કારણ ઉપસ્થિત નથી રહેતું. કોઈ કારણે એને પરપદાર્થ પ્રત્યે પરિણામ

लगाववा એવું એને જરૂરી નથી લાગતું, આવશ્યક નથી લાગતું. ત્યારે એ જરૂરિયાત નહિ હોવાથી પરપદાર્થ પ્રત્યે જીવ પરિણામ લગાવતો બંધ થાય. જ્યાં સુધી એને પરપદાર્થ પ્રત્યે પરિણામ લગાવવું જરૂરી લાગે ત્યાં સુધી, એ અભિપ્રાય રહે ત્યાં સુધી એને પરિણામ કેવી રીતે સ્વરૂપમાં આવી શકે ?

મુમુક્ષુ :- 'દિલ્હી'થી આવ્યા છે, હિન્દી મહેમાન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- યહ 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'કા સૂત્ર છે. 'ઉત્પાદવ્યય-ધ્રૌવ્યયુક્તં સત્' 'ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યયુક્તં સત્' યહ પ્રસિદ્ધ કરતા હૈ કિ એક ભી પદાર્થ કસી એક ભી રજકણ હો યા કિસી એક ભી જીવકા સ્વરૂપ અસ્તિત્વ હો, વહ અપને ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવમેં સમાપ્ત હોતા હૈ. કિર એક પદાર્થ કા દૂસરા પદાર્થકા ઉત્પાદકો કરે યા વિનાશ કો કરે, યહ વસ્તુ કે સ્વરૂપ મેં નહિ હૈ. વસ્તુસ્થિતિ યહ નહિ હૈ. જહાં તક ઐસા સ્વરૂપઅસ્તિત્વકા સ્વીકાર ન હો સકે, વહાં તક જીવકા પરિણામ પરપદાર્થ પ્રતિ લગે બિના રહ નહિ સકતા. ક્યોંકિ પદાર્થસે મેરેમેં કુછ ફેરફાર વિક્રિયા હો જાયેગી, યા મેં પરપદાર્થ મેં કુછ કર સકુંગા તો મુજે લાભ રહેગા યા નુકસાન બંધ હો જાયેગા, યા સુખ હોગા, યા દુઃખકા નાશ હોગા, ઐસા પરપદાર્થકે કાર્યમેં અપના કર્તૃત્વ હૈ. વહ અભિપ્રાય પરપદાર્થ કે પ્રતિ પરિણામ કો ચાલુ ઔર ચાલુ, ચાલુ હી ચાલુ રખતા હૈ.

ઔર જબ દ્રવ્યાનુયોગ અનુસાર પદાર્થ કા જ્ઞાન હોતા હૈ કિ ઉત્પાદવ્યયયુક્તં સત્. મેરા અસ્તિત્વ વહાં સમાપ્ત હોતા હૈ. તો ઉસકો પરપદાર્થ કે પ્રતિ પરિણામ લગાનેકા અભિપ્રાય છૂટતા હૈ. પ્રથમ અભિપ્રાય છૂટતા હૈ, તબ પરિણામ અપની ઔર સ્થિરતા પકડને કે લિયે કાબિલ હોતા હૈ, કાર્યક્ષમ હોતા હૈ. વરના દૂસરા પદાર્થ કે કાર્યકા અપને મેં ભયસે કુછ હોના ઔર લાભ કુછ હોના, વહ પરપદાર્થકી સાવધાનીકો છોડ નહિ સકતા.

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માકા ઐસા સ્વરૂપ ક્યોં હૈ? કિ વે કિસી ભી ઔર નહિ દેખતે હુએ અપને ધ્યાનમેં હૈ ? ઉનકે સર્વસ્વ પરિણામ, પૂરે પરિણામ, સર્વ અનંત ગુણ કે પરિણામ સ્વરૂપમેં નિમગ્ન હૈં. વે પરમાત્મા સ્વરૂપમેં નિમગ્ન રહ સકતે હૈં ઔર હમ ક્યોં નહિ રહ સકતે ?

अगर इसका विचार किया जाये तो यह स्पष्ट है कि हमारा कुछ अभिप्राय रहता है कि परपदार्थसे भी कुछ अपना काम होता है, और हम भी कुछ परपदार्थ में कार्य कर सकते हैं. फिर शांति, अशांति, लाभ, नुकसान वह तो जवका प्रयोजन है. तो ऐसा अभिप्राय जहां तक बना रहता है वहां तक परिणाम परपदार्थके प्रतिकी जो बहिर्मुख दिशा है उसको छोड़ नहि सकता और बहिर्मुखता नहि छूटती है तो अंतर्मुखता प्राप्त होती भी नहीं.

अंतर्मुख तो तब हो सकता है कि जब परपदार्थके प्रति लाभ-नुकसानका अभिप्राय भ्रम हो. इस अभिप्राय के भ्रम होने के बाद जो ज्ञान है वह और स्थिरता पकड़ता है और दृढ़ता उसमें होती है. पुरुषार्थ तीव्र होता है. इसी अभिप्राय के अनुसार तब परिणामकी अस्थिरता छूटकर स्वप्नमें स्थिरता आती है. स्वप्नमें अज्ञानता होती है उसीको अज्ञानता निरोधो ध्यानम्. उसीको कहते हैं. अज्ञानता निरोधो ध्यानम्. वह अज्ञानता कब छूटे ? अज्ञानता छोड़नेकी इच्छा से तो अज्ञानता छूटती नहीं है. यह तो सभी को प्रत्यक्ष अनुभवस्वरूप है. कि अज्ञानता छोड़नेकी इच्छा करे हम और अज्ञानता छूट जाये ऐसा तो कभी बन सकता नहीं. यह परिणाम कब ठिकाने आता है? कब स्वप्ननिवास करता है ? कि अभिप्राय ऐसा हो कि मैं किसी भी परपदार्थका कुछ भी कार्य नहि कर सकता. मेरे में कोई परपदार्थ, दूसरा पदार्थका कोई हस्तक्षेप नहीं है. यही परिस्थितिमें जवका परिणाम दूसरे पदार्थ के प्रति ज्ञाने में शांत हो सकता है. इससे पहले इस प्रकारकी शांति आ सकती नहि.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य भाईश्री :- स्वप्न के वा सके, वह बात बहुत स्थूलस्वरूप से और अधूरी विचारदृष्टामें अनादिसे जो मान्यता चली आयी है, उस प्रकार वह मान रही है.

जवने तो, जवपदार्थने तो यहां आनेकी इच्छा की है. राग किया. अज्ञान शुभराग किया कि मंदिरजो जाना है. अस, वहां जवपदार्थ के कार्यकी सीमा पूरी हो जाती है. यदि ऐसा ही हो कि जतना जव भाव करे उतना ही शरीर आदिका कार्य कर सके, अगर ऐसा हो तो उसको

अेक नोटबुकमें रोजाना ँसकी नॉध कर लेनी ँलिये कि कितनी ँच्छायें ँोती है और सामने ँसके अनुसार कितने कार्य ँोते है. तो मैं गेरेन्टीसे यह कह सकता हूं कि ँर्रव परसन्ट भी ँसमें सक्षलता प्राम नलि ँोती. अेकसो ँच्छा ँोगी, पांय ँच्छाके अनुसार भी काम नलि ँोगा. ँच्छा के अनुसार काम ँोता है तो ँव अपनी मान्यातमां दढ ँोता है कि ँव शरीर का कार्य कर सकता है. और ँच्छा के अनुसार भी कार्य नलि ँोता (है), तो यह क्यों अपनी श्रद्धा को नहीं बदलता है ? यह हमारा प्रश्न है. क्यों नलि बदलता है श्रद्धाको ?

जैसे अेक आदमी मोटा ँोना ँालता है. दुबला है. ँसको मोटा ँोना है. बहुत दवाँयां करता है. मकभन ँाता है, धी ँाता है, ँितने भी पौष्टिक यरबीयुक्त पदार्थ ँोते हैं यह सब ँाता है. लेकिन नलि ँोता है. और अेक को दुबला ँोना है. दुबला नलि ँो पाता है. ँच्छा तो करता है. शरीरमें अन्न ँाता है और फिर सभ धातुमें ँसका विभाग ँो ँाता है. मल, मुत्र, लडु, मांससे लेकर सब प्रकारमें. ँच्छा अनुसार कितने रणकण किस-किसमें आँटे ँाये ? कौन आँट सकता है ? अगर ँच्छा अनुसार देह भी कार्य करता ँो तो देहत्याग करना कौन पसंद करता है ? देहत्याग ँिसे मृत्यु कही ँाती है, ँसे कौन पसंद करेगा ? ँब यह देह अपने बस की चीज नहीं रही तो देह से दूर क्षेत्रमें ँो पदार्थ है, यह अपने बसमें चले, यह भ्रमणा, नितान्त भ्रमणा के सिवा अन्य कुछ नहीं है. पूरी की पूरी भ्रमणा है.

‘श्रीमद्ञ्ज’ कहते हैं, ‘श्रीमद् राजचंद्रञ्ज’, कि ँब तेरे नञ्जकमें रही लुई यह देह, तेरे भावके अनुसार कार्य नहीं करती है और ँसकी आकुलता बनी रहती है कि ँसा ँो तो अच्छा है.. ँसा ँो तो अच्छा है.. ँसा ँो तो अच्छा है, तो फिर पुत्र परिवार आदि या दूसरे-दूसरे अचेतन संयोग है यह सब अनंत परमाणुके स्कंध है, यह अपने ँच्छाके अनुकुल परिणामे ँसा अगर तुं भाव करेगा लेकिन बन पायेगा नलि, ँसा ँो सकेगा नहीं. इलस्वरूप, ँसके इलस्वरूप तो आकुलता ही आकुलता ँोती रहेगी.

अेक तो ँव दूसरे पदार्थकि कार्य करने की ँपाधि करता है. अेक तो दुःख यहां से शुरु ँोता है. और यह कार्य करने के भावके अनुसार

दूसरा पदार्थ जब परिणामता नहीं, कार्य करता नहीं तो उसकी आकलना और बढ जाती है. यह सांसारिक ज्वोके, सर्व सांसारिक ज्वोके परिणामकी यही स्थिति है. तब तो वह समझे कि उत्पाद-व्यय-ध्रुवयुक्तं सत्. मेरा अस्तित्व मेरेमें समाप्त होता है. मैं दूसरे पदार्थ का कार्य कर ही नहीं सकता. उसमें तर्क-वितर्क बहुत हो सकता है. कि जब ऐसा है तो फिर उपदेश क्यों ? यह शास्त्र क्यों ? ये क्यों ? ये क्यों ? सब प्रकारकी बातें उसमें भडी हो जाती है.

आत यह है कि यह भी राग होता है तो छत्रस्थ अवस्था में ज्ञानी है, मुनि है, उसको जितना राग रहता है उस अनुसार उसकी प्रवृत्ति-उपदेश देनेका राग आता है. भाषा तो इनके अधिकारका विषय नहीं है. जब अपनी भाषा ही अपने अधिकारका विषय नहि है तो इस भाषा के दौरान दूसरे कुछ लाभ हो जाये, ये अपना अधिकार कहां से हो सकता है ? अगर ऐसा ही होता तो सर्वोत्कृष्ट उपदेशदाता सर्वज्ञ परमात्मा सर्वोत्कृष्ट तीर्थंकर भगवान, इनके समवसरणमें आये दुःखे सभी का मोक्ष हो जाता. हो जाता की नहि हो जाता ? और इनकी वाणी तो बिना धरुणा निकलती है. इनकी वाणीमें धरुणा भी नहि (है). बिना धरुणा स्वयं ओमकार ध्वनि निकलती है और सुननेवाले लोग अपनी अपनी योग्यता अनुसार वे परिणामते हैं. उसमें उसको लाभ होता तो अपने से होता है तो उपचार किया जाता है कि भगवान से बोध भिवा. लेकिन न तो भगवान को वहां बोध देने का कोई राग है. अभिप्राय तो चतुर्थ गुणस्थानमें भतम होता है लेकिन रागांश भी वहां, तनीक रागांश वहां उत्पन्न नहि होता. स्वयं परमाणु वाणीरूप भाषावर्गणा के परिणामते हैं और जो समवसरणमें बैठे दुःखे जव हैं वे अपनी-अपनी योग्यता अनुसार ज्ञान प्राप्त करते हैं. कहां से ? वाणीमें से या आत्मामें से ? यह सवाल है.

उत्पादव्ययध्रुवयुक्तं सत् में तो वाणीमें से ज्ञान होवे ऐसा कभी बनता नहीं. वाणी से ज्ञान होता तो वाणी स्वयं ज्ञानरूप होती. लेकिन वाणी तो ज्ञानरूप है नहि. वाणी तो अचेतन पदार्थ है. जिसमें ज्ञान नहि वह ज्ञान देवे यह कैसे बन सकता है ? लेकिन जगत की रचना कुछ ऐसी है कि वह असत्के आग्रह को मजबुत करती है. ऐसी

जगत की रचना है. असत्यके आग्रहको मजबूत करती है.

वीतराग परमात्माका सारा उपदेश उसके विरुद्ध है, उसके खिलाफ है. और वे सिर्फ़ ईतना उपदेश ही देते नहि, उतना उपदेश इनसे आया ईतनी बात नहि, स्वयं उस रूप हो गये हैं. वे अपने में समा गये. विश्व की कोई प्रवृत्ति. वह तो मुनि होते वक्त ही उसने वह जवाबदारी छोड दी. कोई जिम्मेदारी किसी भी कार्य करने कि जिम्मेदारी हमें नहि है. वह तो मुनिपद से ही छोड दिया है. हम तो यले जंगलमें और हमारे स्वप्नके ज्ञान ध्यान नहि रहेंगे. हमारी प्रवृत्ति हमारे ज्ञान-ध्यान के सिवा कुछ नहि हो सकती.

धर्म के लोभी श्रावक पीछे पीछे जावे तो भी उसको बंधन नहि है कि उसके बंधनमें आके कुछ काम करे. फिर ज्ञान-ध्यानमें लीन होते... होते... होते... परिपूर्ण लीन हो गये तो अकाग्रतासे केवलज्ञान इट गया और परिपूर्ण निरवशेष अंतर्भुज दशा रह गई, हो गई तो फिर तो कोई प्रवृत्ति करने का सवाल नहि. ईन्द्र समवसरण बनावे. बनावे माने राग करे, बन जाता है. और लोग सुनने आवे, वाणी स्वयं छूटे, बिना ईच्छा, बिना राग, सब कुछ होवे लेकिन उसमें परमात्मा का कुछ कार्य नहि. वे कुछ नहि करते.

जहां तक आयुष्य है वहां तक वे ईधर दिग्भने में आते हैं कि अपने लोकमें है. मनुष्यलोक में है. उपस्थित है यहां. वह आयुष्य कर्मको भी जल्दी जतम करने का सवाल वहां उनको राग नहि होता है. .. कर्मोंको कुछ कर सकते हैं तो अरिहंतपद से सिद्धपदमें जाने की देरी क्यों करे? क्या ईधर उसको लाभ लेना है ? कुछ काम बाकी रह गया है क्या ? यह भी परिस्थिति नहि है. बोलने में ऐसा आता है कि भगवान कर्म को फिरा देते हैं, निर्जरा करते हैं. भाषा ऐसी बोलने में आती है. चार अघाति रह गया, वह अपने काल में पूरे होनेवाला है. अक समय भी जल्दी से वह सिद्धालयमें यले जाये ऐसा किसीसे बन सकता नहि.

‘सीमंधर’ भगवान चौराशी लाख पूर्व तो गृहस्थ अवस्था में रहे. अक करोड पूर्वका आयुष्य है. और सोलह लाख पूर्व अरिहंत अवस्था में फिराजमान रहेंगे. तो ईधर कुछ रहना जयता है ? या वहां कुछ देर

से ज्ञाना ऐसा ज्यता है ? ऐसी कोई बात नलि. परमाणु कार्य स्वयं होते है, जवका कार्य स्वयं होता है, अपनी-अपनी शक्तिसे. ओक जव में या परमाणुमें ऐसी कोई शक्ति ही नली कि ओक पदार्थ का कार्य दूसरा पदार्थ करे. यह पदार्थविज्ञानके बाहर की चीज है. आउट ओफ़ सायन्स. पदार्थ विज्ञानमें यह बात संभवित नलि है. यह सूत्र उत्पाद-व्यय-ध्रुव युक्तं सत्, इस सूत्र में यह बात आ जाती है.

मुमुक्षु :- अनंत आगम है.

पूज्य भाईश्री :- अनंत आगम आ गये उसमें. पहले तो यह कहते थे, 'श्रीमद्ज'ने तो लीजा है. कि पुराने कालमें जब शास्त्र कम थे. ओन पेपर तो कुछ बात आती नलि. जुबानी से उपदेश चलता. ज्ञानका, ओक-दूसरे के विचार विमर्शसे. तो उपनेवा, विध्वनेवा, ध्रुवेवा. र्तना कलवे और बारह अंग का ज्ञान हो जाये. मुनिओ को बारह अंगका ज्ञान भुल जाये अंदरसे. कहां से भुला ? यह सिद्ध करता है कि ओक पदार्थ में दूसरे पदार्थ के कार्यका हस्तक्षेप हो ही नलि सकता. यह वस्तु के कार्य कि मर्यादा है, ये सीमा है और यहां से ही वीतरागता उत्पन्न होती है. इस पदार्थज्ञान के और वीतरागता होने का प्रयोजन का सीधा संबंध आपसमें है.

पदार्थ का ज्ञान क्यों करे ? कि अपना प्रयोजन सिद्ध करने के लिये. क्या प्रयोजन है अपना ? कि अपना प्रयोजन दुःखभाव मिटाने का, अशांतभाव मिटाने का और अपने शांत स्वरूपमें वीतरागभावसे शांत रहनेका, निराकुल रहनेका अपना प्रयोजन है. अपनी शांति, अपना सुभ अपन भोग सके. और उसमें बाधा नली होवे तो किस-किस प्रकार कौन-सा सिद्धांत अंगीकार करे तो यह हो सकता है ? यह ओक विचारणीय विषय है. इसका विचार करना चाहिये.

सत्शास्त्रोंमें से यह सिद्धांत पाया जाता है, मिल सकता है कि जैसे-जैसे पदार्थका स्वरूप है. उस पदार्थ को, जैसे सिद्धांत के अनुसार हम अपने जवनमें, परिणामनमें प्रयोग करे तो उसके इलस्वरूप शांति और वीतरागता उत्पन्न हो जाती है. अगर इसके विरुद्ध चले तो अशांति और दुःख पेदा हुओे बिना रहेगा नलि. परिणाममें क्लेश-संकलेश परिणाम होते रहेंगे. और इसके इलस्वरूप चार गति का

भावभ्रमण और उसमें भी प्रायः दृग्गति में रहना, यही उसका इव होगा.

अताया था न ? बिजली का दीया होता है तो उसमें ज्वाला है, अनेक ज्वाला है. अतुंत घुमते हैं. अक क्षण भी वल वलराम नलल लेते. पैदा लो ज्वाले हैं और भरते नहीं तल तक अत्ती के पीछे.. पीछे... पीछे... घुमते रहते हैं. असा क्युं लोता है उसको ? उनके अस की आत नहीं. बैठना उनके अस की आत नहीं. जैसे अपना परलणाम उधर-उधर लग ज्वाला है उसमें अपनी असकी आत नहीं रहती. अवश्यरूपसे परलणाम उधर-उधर कहीं लग ज्वाले है. ये अवश्यरूपसे भावलभ्रमण लोता है, उसके इवस्वरूप अवश्यरूपसे द्रव्यभ्रमण लोता है. अस, यही कारण है.

दृग्गति ज्वाला कोरु नहीं आलता. यल ज्वाला देजे ज्वाले हैं. कौन आलेगा कल असा मेरा देल लो. इसमें मैं यले ज्वाले ? आलते नहीं. क्युं लोता है ? अवश्य रूपसे लोता है. स्वरुप से तो यल लो नलल सकता. वल इसलले लोता है कल पहले भावलभ्रमण लोता है, कल द्रव्यभ्रमण इसके इवमें आता है. तो यल यक्षु उन्द्रयाका वलषय है. दलया है वल यक्षुउन्द्रयाका वलषय है, रूपका वलषय है. जलस ज्वाले रूपके पीछे उतनी, वलकु पीछे उतनी यंचलता करी, उपयुग अलुत घुमाया तो उसकी देल भी इस रूपके पीछे घूमती रहेगी. उसने वलं भावसे अजंपा कलया है. अजंप. असा अजंपा द्रव्यसे देजने में आता है. उसको येन नलल. दूसरे भी देज सकते हैं. भाव लुअे तल दूसरे नलल देज सके कल कलं कलसने कलतना भाव लगाया. लेकलन कल देलकी जे आलरी परलस्थलतल लोती है उससे पता यलता है कल इस ज्वाले आगे कैसे कैसे भाव कलये थे. यल उसकी यंचलता है.

मुमुक्षु :- यल सुनकर दोनों संप्रदायके... मगर श्रद्धामें अडा अंतर हैं...

पूज्य भाईश्री :- श्रद्धा में तो दोनों संप्रदायमें मलथ्याश्रद्धावाले हैं उनकी संज्या ज्वाला है. क्युंकि उत्पाद-व्यय-घुवयुक्त में तो अपन देलका भी काम नलल कर सकते. अक परमाणु का काम नलल कर सकते. ज्वाले परलणाममें उसकी कार्यक्षेत्रकी मर्यादा समाप्त लोती है. तो कल मैंने

पूजा की, मैंने यह बोला, मैं बोला ऐसा करके तो अभिमान करता है। यह मेरी विद्रुता है, यह मेरा भाषण है। यह मेरे शब्द है। फिर नहीं सकते। मेरे शब्द कैसे किरेंगे ? तेरे शब्द ही नहीं है, किरने का क्या सवाल है ? लेकिन प्रशस्त योग और प्रशस्त उपयोग, प्रशस्त योग और प्रशस्त उपयोगमें यही द्रव्यानुयोगका सिद्धांत श्रद्धान में रचना और उसपर बलका जना, यही प्रशस्त राग छूटने का भी यही सिद्धांत (है), यही सिद्धांत कारणरूप पडता है। वरना तो राग छूटेगा ही नहीं।

सर्वोत्कृष्ट प्रशस्त राग मुनिदृशामें होता है। मुनिदृशा में यह सर्वोत्कृष्ट उच्च कोटी का राग है। उसको छोडकर वीतराग क्यों अपने स्वरूपमें लीन रहते हैं ? अगर वह कर्तव्य होता, करने लायक होते तो उसीको ही करते रहते। लेकिन यह राग... 'राग आग दाल दहे सदा ताते समामृत सेईये।' यह दालरूप है। अंतर दाल-राग का अंतर दाल जिसको अनुभव में आता है, वह दाल को छोडता है। दाल को कौन पसंद करे ?

राग दृःभरूप है यह सिद्धांत सिई विचारका नहीं है, अनुभव करने का विषय है। सिई विचारना नहीं है, अनुभव करनेका है। दृःभ तो अनुभव का विषय है, विचारविमर्श का नहीं। सुभ भी अनुभवका विषय है, विचारविमर्श का नहीं। रागमात्र दृःभरूप है ऐसा अनुभव होवे तो वहां से हटे। ऐसा अनुभव नहि होवे और यह राग तो प्रशस्त है इसलिये अच्छा है, ठीक है (ऐसा लगे) तो वहां से हटने का कैसे बने ? वहां से हटने का बन सकता नहीं है। और इस अभिप्राय में वीतरागता का जघन्य अंश शरुआत भी हो नहि सकती। जब राग करने का अभिप्राय रहा तो छोडने का अभिप्राय तो रहा ही नहीं। वीतरागता कहां से आयेगी ?

मार्ग का नाम तो वीतराग मार्ग है। मार्ग का नाम कोई रागमार्ग नहीं है। जिनमार्ग को वीतरागमार्ग कह सकते हैं। जिनमार्ग को रागमार्ग कह सकते हैं क्या ? लेकिन वीतरागभाव क्या ? आत्मा का वीतराग स्वरूप क्या ? उसकी पहचान नहीं है। तो यही उपदेश चलेगा कि ऐसा राग करो, इसैसा राग करो। इसके अलावा (कुछ नहीं आयेगा)। वह चीज

समज में नहीं है, उसके ज्वाल में नहीं है तो यही बात यलोगी संप्रदाय में. यही बात यलोगी संप्रदायमें. दूसरी अपेक्षा भी कहां से रभोगे ? जब वीतरागभाव कि पहचान नहीं है, वीतरागभाव कैसे उत्पन्न होता है उसका विज्ञान जो है उस विज्ञान का भी पता नहीं. उसकी विधि आती नहीं. तो फिर दूसरी-दूसरी जो बातें हैं वही यलनेवाली है और यही यलोगी. अनादि से यलती है अनंतकाल तक यलती रहेगी. यह क्यों यलती है इसकी आकुलता हमें नहीं करनी चाहिए. यह तो विश्वका स्वरूप है. जगत का यह स्वरूप है. अनादि से यह यलता आ रहा है, अनंतकाल यलते रहनेवाला है.

जब घरमें आग लगती है तो कोई यह सोचता है कि लवे ही में जब जल लेकिन में इस चीज को ले लूं. इस चीज को ले लूं... इस चीज को ले लूं... या इसको बचाऊं. उसको बचाऊं. पहले तो यह समजता है कि मैं अगर बच गया तो फिर दूसरी बात है सोचने की. अगर मैं ही नहीं रहा तो फिर दूसरी बात सोचने का सवाल ही नहीं.

यह संसार तो है. आग लगी है चारों ओर. अपनी जगत को इससे बचा लेना. वीतरागता पैदा करके अपनी आत्मा को बचा लेना. जितना भी आयुष्य है सो-पचास साल का, ज्यादा तो है नहि इस काल में. इसमें यह सत् श्रवण है, सत् का निमित्त भिवा है, सत्शास्त्र भिवा है, सत्पुरुष भिलते हैं और आगेकी बात संभवित नहीं है, तो अपन इस आगमें से कैसे जलते लुअे बच जाये, इतना अगर पक्का अभिप्राय दृढ निर्णय हो गया तो प्रवृत्ति उस अनुसार यलोगी. अगर यह बात समज में नहीं रही तो प्रवृत्ति इधर-उधर जाये बिना रहेगी नहीं. इसका करूं, उसका करूं. यह करूं, वह करूं, यह चालु हो जायेगा.

मुमुक्षु :- इस महा सिद्धांत को यथार्थ ले लेवे तो काम पूरा जाये.

पूज्य भाईश्री :- अक सिद्धांत को पकड लेवे, पकड के बैठ जाये तो पूरा का पूरा निस्तार है और सिद्धांत को छोड दिया तो उसने सब छोड दिया. सिद्ध-अंत वस्तु का स्वरूप है. वस्तु जैसे अपने द्रव्य क्षेत्र काल भाव से वस्तु का जो वैज्ञानिक स्वरूप है और वह सिद्ध हो चुका है केवलज्ञान से और अनुभव से भी. इसका उल्लंघन करना, इस वस्तुकी मर्यादा का उल्लंघन करना और अपने को शांति के लाभ की

अभिलाषा रचना, दो बात बनेगी नहीं. सिद्धांत का उद्धरण करे और लाभ की आशा धरे, दो बात कभी बन सकती नहीं.

‘सत् में सर्व स्वरूप आया इसलिये परिणामशुद्धता में सब शुद्धता आयी.’ क्या कहते हैं ? कि परिणाम शुद्धता होते ही सर्व शुद्धता हुई. पदार्थ तो जो है सो है. पदार्थ में अन्य पदार्थ की मिलावट हो ही नहीं सकती. इसलिये पदार्थ तो अशुद्ध हो ही नहीं सकता. जो है वह कभी अजोव हो ही नहीं सकता. किसी भी मिलावट से. अजोव है वह किसी भी मिलावट से जोव हो ही नहीं सकता. तो द्रव्य में अन्य द्रव्य का मिलना असंभव है. गुण में ? तो गुण में भी असंभव है. एक गुण दूसरे गुणरूप होता नहीं. न अचेतन चेतन होगा. चैतन्य गुण अचेतन होगा, अचैतन्य गुण चेतन होगा. और बात रही परिणाम कि तो परिणाम में अशुद्धता माने मैलापना आता है, पैदा होता है. यह परिणाम धर्म का विषय रहा. द्रव्य गुण का तो वह धर्म भी नहीं है. द्रव्य गुण में वह धर्म नहीं है कि उसमें अशुद्धता पैदा हो सके. एक परिणाम है उसमें राग, द्वेष, मोह और असंख्य प्रकार के जो कषाय है, इनकी मलिनता आत्मपदार्थ के ये भाव है तो भावरूप मलिनता उसमें पैदा होती है. पुद्गलकी मलिनता इसमें नहीं आती. पुद्गल में अनेक प्रकारकी जो मलिनता मैले होते हैं, वह कोई जोव में नहीं आ सकते. लेकिन जोव के भाव मैले होते हैं. अगर जोवके भाव शुद्ध हों, रागादि रहित हों, राग भी मल है, तो यह वीतरागभाव कहा तो यह शुद्धभाव है.

वीतरागता होने से याने परिणाममें शुद्धता आने से सर्व शुद्धता हुई. क्योंकि द्रव्य गुण तो शुद्ध है ही. अगर परिणाम शुद्ध हुआ तो सर्वशुद्धता हुई. परिणाम मैले रहे तो यह अशुद्धता रही. यह शुद्ध-अशुद्ध का जो परिमाण है और उसकी जो सीमा है, वह पर्याय तक है. द्रव्य गुण तो अनादि से जैसे हैं वैसे ही रहने वाले हैं. उसमें कुछ केंद्रकार होता नहीं. इसलिये कहा कि ‘परिणाम शुद्धता में सर्व शुद्धता आयी. कहा भी है-’

जीवो परिणामदि जदा सुहेण असुहेण

वा सुहो असुहो ।

सुद्धेण तदा सुद्धो हवदि हि परिणामसम्भावो॥

यह 'प्रवचनसार' परमागम का पहले अधिकार का नौवा सूत्र है। भगवान 'कुंडकुंडस्वामी' की यह रचना है। और इसमें तीन अधिकार हैं। इसमें यह पहले अधिकार का नौवा सूत्र है। इस सूत्र में परिणाम का विज्ञान बताया है। परिणामका विज्ञान भी बहुत बड़ा है, लंबा चौड़ा है। उसके एक पहलु को बताया है। अलौत से पहलु है इनके। लेकिन इसके एक पहलु को यहां बताया है। जो के परिणाम को राग क्यों होता है ? और वीतरागता क्यों होती है ? इस प्रयोजनभूत मुद्दे को इस गाथा में आचार्य भगवंतने लिखा है।

इसका जो शब्दार्थ है वह ऐसा है कि 'जो परिणाम स्वभावधारी है,...' जो है वह परिणाम स्वभावधारी है। परिणाम का होते रहना वह जोका स्वभाव है। जो की बात यहां ली है, लेकिन छलों द्रव्यमें यह सामान्य स्वभाव है। परिणामन शक्ति यह छ पदार्थ में है। जोमें, अजोमें, आकाश, काल, धर्मास्ति, अधर्मास्ति और पुद्गल में अनंत पुद्गल आ गये, जो में अनंत जो आ गये। जो भी पदार्थ की जितनी संख्या है केवलज्ञान अनुसार। लेकिन सभी में जाति से छल और संख्या में जितने जो हैं, सबके सब परिणाम स्वभावधारी है। उनके परिणाम समय समय पर होते ही रहते हैं। अब अपन जो है तो (हमें) अपने परिणामको समझना है कि अपने परिणाम में राग क्यों होता है ? और वीतरागता कैसे हो सकती है ? इसका विचार करना है। यह एक सूत्रमें से निकलता है।

'जो परिणाम स्वभावधारी है, वह शुभ अथवा अशुभ परिणामोंसे परिणामता है तब वह शुभ वा अशुभभावरूप होता है,...' यानी अपनेको महसूस करता है। तन्मय होता है। शुभोपयोगरूप परिणामता है तो उसमें तन्मय होता है, अशुभोपयोगरूप परिणामता है तो उसमें तन्मय होता है, उस भाव में तन्मय होता है और शुद्धोपयोगरूप परिणामता है तो उसमें तन्मय होता है। और 'शुद्ध परिणामोंसे परिणामते है तब निश्चय से शुद्ध होते हैं।' क्या कल उसमें ?

जोके परिणामका यह धर्म है कि यह शुद्ध भी परिणाम सकता है

और अशुद्ध परिणाम सकता है. दो भेद उसके प्रमुख दो भेद हैं. और अशुद्ध के दो भेद हैं-शुभ और अशुभ. शुद्धता के ऐसे भेद नहीं है. शुद्ध की एक ही जाति है. और अशुद्ध की दो जाति है-एक प्रशस्त, एक अप्रशस्त. तो यह जो के परिणामधर्म है. जो के परिणामका यह धर्म है. जो का मूल धर्म तो ऐसा नहीं है. परिणामधर्म है. क्योंकि जो का मूल धर्म अगर ऐसा अशुद्धतारूप होनेका होता तो द्रव्य गुण भी अशुद्ध हो जाते. लेकिन यह वस्तु की सुंदरता रही कि द्रव्य गुण कभी भी अशुद्ध होते नहीं. और परिणाममें जो अशुद्धता अनादि से हो रही है संसार अवस्था में, वह किसी एक प्रयोग द्वारा इस अशुद्धता को मिटा के शुद्धता में आ सकते हैं. और यह इसलिये प्रयोजनभूत है कि अशुद्धता में दुःख अनिवार्यरूप से पैदा हो जाता है. अशुद्धता में सुख अनिवार्य से पैदा हो जाता है. जोका मूल स्वभाव सुख होने से उसको सुख चालिये. और उसको सुख चालिये तो उसको अशुद्धता मिटाने का प्रयोग अवश्य अवश्य करना चालिये. यह सीधी साधी बात है.

एक तो यह क्यों होता है कि इसका इसमें समाधान है कि यह परिणामधर्म है. धर्म माने योग्यता. यहां धर्म माने परिणाम की यह योग्यता है कि वह अशुद्ध भी हो सकता है, उसमें शुभ और अशुभ और यह शुद्ध भी हो सकता है. जब यह हो सकता है तो कैसे होवे ? प्रयोजन के साथ किसका संबंध है ? इसको अच्छी तरह समझकर हमको अशुद्धता मिटानी चालिये और शुद्धता करनी चालिये. ये यहां से निकलता है.

दूसरी बात यह कही है इस सूत्र में, कि जब जो शुभउपयोग से और अशुभउपयोगसे परिणामता है तब ऐसा ही होता है. मतलब ऐसा ही अपने को अनुभव करता है. जैसे मनुष्यगति है. तो जोकी मनुष्यगति में जो अपने को, मैं मनुष्य हूं, ऐसा महसूस करता है, अनुभव करता है कि मैं मनुष्य हूं. मैं मनुष्य हूं ऐसा अनुभव करने में इतनी तन्मयता है कि मैं मनुष्य से अतिरिक्त कुछ और हूं ऐसा सोच भी नहीं सकता. यानि मैं मनुष्य हूं ऐसा अनुभव करने में उसको कुछ सीधना नहीं पडता. कहां सीधा कि मैं मनुष्य हूं कि

ऐसी श्रद्धा-ज्ञान बराबर यालु रभले ? ऐसा कहीं सींजने को गया ? ईसलिये कि यह मनुष्य नामकर्म और मनुष्य गतिनाम कर्म है उसके उचित जो कर्मोदय है, उसके साथ परिणाम का बिना ईन्द्रिय के माध्यमसे जुटना सीधा ही यालु रहता है. और यही श्रवण अनुभव है कि मैं मनुष्य हूँ. बिना विचार, बिना विकल्प. मनकी सहाय नहीं लेनी पडती है. मैं मनुष्य हूँ. ऐसा अनुभव करने के लिये, ऐसा श्रद्धा ज्ञान में कार्य करने के लिये मनकी भी मददकी उनको जरूरत नहीं है. सीधा ही परिणामन चलता है. आत्मप्रदेशी यह परिणाम उठते हैं. और वंही कर्मोदय है. गतिनामकर्म है. अस, ईसके साथ वह जुडता है. और उसमें यह अनुभव रहता है कि मैं मनुष्य हूँ. मैं मनुष्य हूँ, ऐसा अनुभव रहता है. विचार करने कोई आवश्यकता नहीं है.

यह जो उपयोग अशुद्ध हुआ, यह अशुद्ध जातिके उपयोग में श्रवण ऐसा ही होता है. ऐसा कहते हैं.

जीवो परिणामदि जदा सुहेण असुहेण

वा सुहो असुहो ।

जब यह शुभ और अशुभरूप परिणामता है तब यह शुभ और अशुभरूप हो जाता है, भावसे. भावसे ऐसा ही होता है कि मैं ऐसा ही हूँ. और 'सुद्धेण तदा सुद्धो हवदि' जब यह शुद्धरूप परिणामता है. जैसे श्रवण मूल तत्त्व है, मूल स्वरूप है, ऐसा अपनेको पहचानकर, जानकर, श्रद्धा करके वैसा ही परिणामन हो जाता है तो वह अपने को ऐसा अनुभव करता है. 'हवदि हि परिणामसम्भावो।।' परिणाम स्वभाव ऐसा होने-से ऐसा हो जाता है.

अब यह बात रही कि भगवान् क्योँ निरवशेष अंतर्भुज रहते हैं ? कि अपना जो मूल तत्त्व, अंतःतत्त्व स्वरूप जो परमतत्त्व है, परमात्मतत्त्व है, उसमें वह परिणाम लगाते हैं तो ऐसा ही परिणाम होता है. क्योँकि परिणाम स्वभाव ऐसा है कि जिस चीज का वह अवलंबन करे वैसा ही वह अपने को अनुभव करे. जैसे कोई कडवी दवा पीता है. अनुभवता है कि मुझे कडवापन हो गया. सब कडवापन हो गया. ऐसा अनुभव हो जाता है. यह परिणाम स्वभाव. तो

પરિણામ કે સ્વભાવ કો એસા જાનકર અપના સુખસ્વરૂપ, વીતરાગસ્વરૂપ શુદ્ધતત્ત્વ કા શુદ્ધાત્મા કા અવલંબન કરે તો પરિણામ એસા હો જાયેગા. એસા અવલંબન નહિ કરે તો જૈસા ભી શુભ-અશુભકા અવલંબન પરિણામ કરેગા વૈસા પરિણામ હો જાયેગા. ઈસ તરહ જો સુખ દુઃખ કા જો પ્રયોજન હૈ, ઉસકી સિદ્ધિ-અસિદ્ધિ ઈસ તરહ સમજકર કર લેની ચાહિયે. (સમય હુઆ હૈ).

વિકલ્પમાં - ભાવમાં દોષ થાય, ત્યારે મુમુક્ષુજીવને તેનો વિચાર આવે છે, અને વૈચારિક ભૂમિકામાં તેનો નિષેધ પણ થાય છે, પરંતુ ફરી ફરી તે દોષનું પુનરાવર્તન થાય છે, અથવા તેવા નિષેધભાવનું વિચારબળ નહિવત્ હોવાથી, તે ભાવ લંબાઈ શકતો નથી, ઈચ્છવા છતાં, કારણકે દોષ ભાવ સાથે વિપરીત પ્રયોગનું બળ પ્રવર્તે છે, તેમાં વિપર્યાસનું બળ ઘણું - વિશેષ છે, જેની પાસે વિચારબળનું કાંઈ સફળપણું થઈ શકે નહિ. તેથી વિપરીત પ્રયોગબળની સામે અવિપરીત પ્રયોગ જ કાર્યકારી થાય છે, જે કષાયરસને તોડવા સમર્થ છે. તાત્પર્ય એ છે કે ચાલતા પરિણામનું અવલોકનરૂપ પ્રયોગ થવાથી દર્શનમોહ અને કષાયનો અનુભાગ તૂટે છે. ચાલતા ઉલટા પ્રયોગનું મારણ સુલટો પ્રયોગ જ છે, વિચાર નહિ. સુલટા પ્રયોગનું બળ અવશ્ય સફળ થાય છે.

(અનુભવસંજીવની - ૮૯૮)

તા. ૧૬-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૦, પ્રવચન નં. ૧૧૬

.... એ રીતે ‘પરિણામ સર્વસ્વ સ્વરૂપના છે.’ સર્વસ્વ છે એમાં સર્વ અને સ્વ જુદા જુદા છે. સર્વ પરિણામ એમ. ‘પરિણામ સર્વ...’ એટલે સર્વ પરિણામ સ્વસ્વરૂપના છે. એટલે આત્માના પરિણામ છે. ચાહે અશુદ્ધ પરિણામ હો કે શુદ્ધ પરિણામ હો. એ સર્વ પરિણામ આત્માના છે. જીવના પરિણામ છે. એમાં અશુદ્ધ પરિણામના બે ભેદ છે.

‘પરાચરણના બે ભેદ છે-દ્રવ્યપરાચરણ અને ભાવપરાચરણ.’ દ્રવ્યપરાચરણ એટલે જેનો પુદ્ગલદ્રવ્ય સાથે સંબંધ છે એવું દ્રવ્યપરાચરણ. ‘પરંતુ નોકર્મ (દ્રવ્ય) પરાચરણ ઉપચાર છે, પરંપરાથી અનાદિ ઉપચાર છે.’ દ્રવ્યપરાચરણ અને ભાવપરાચરણ એવા બે ભેદ છે. એટલે દ્રવ્યે આચરણ થાય છે એને ભાવે આચરણ થાય છે. ભાવે આચરણ થાય છે તે પરપદાર્થને આશ્રિત પરિણામ તે ભાવપરાચરણ છે. પરપદાર્થને આશ્રિત ભાવ તે ભાવપરાચરણ છે અને દ્રવ્યે સ્થિતિ થવી તે દ્રવ્યપરાચરણ છે.

જેમ કે દેવગતિમાં દેવગતિને લાયક શુભભાવ થાય તે ભાવપરાચરણ છે. જીવનું મનુષ્યપણું છૂટીને દેવગતિમાં સ્વયં ત્યાં જવું થાય તો તે દ્રવ્યપરાચરણ છે. દ્રવ્ય અને ભાવ. બે રીતે પરાચરણ છે. દ્રવ્યે અને ભાવે. ભાવે અજંપો થાય તે ભાવપરાચરણ છે. પોતાના આત્માને અજંપાથી ઘુમવું પડે, ભમવું પડે તે દ્રવ્યપરાચરણ છે. આખું દ્રવ્ય એ રીતે જોવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ચાર ગતિનું પરિભ્રમણ એટલે થાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એ દ્રવ્યપરાચરણ છે. ચાર ગતિનું પરિભ્રમણ છે તે દ્રવ્યપરાચરણ છે. ચાર ગતિનું પરિભ્રમણ થાય એવા ભાવ તે ભાવપરાચરણ છે. એના કારણરૂપ ભાવ તે ભાવપરાચરણ છે.

‘પરંતુ નોકર્મ (દ્રવ્ય) પરાચરણ ઉપચાર છે, પરંપરાથી અનાદિ ઉપચાર છે. દેવાદિક દેહનું ધારણ સાદિ ઉપચાર છે.’ હવે શરીરના

વિષયમાં લે છે. નોકર્મ એટલે અહીંયાં શરીર. ‘પરંતુ નોકર્મ (દ્રવ્ય) પરાચરણ ઉપચાર છે,...’ એટલે આ હું મનુષ્યપણે છું એવું જે મનુષ્યદેહથી મનુષ્યપણું જોવામાં આવે છે એ તો ઉપચાર છે. ઈચ્છા થઈ અને હું મંદિર આવ્યો. તો ઈચ્છારૂપ ભાવ છે એ તો ભાવપરાચરણ છે. મંદિર આવવાની આત્માએ જે ગતિ કરી, આત્માનું ક્ષેત્રાંતર થયું દ્રવ્યપરાચરણ થયું. જીવે એમ માન્યું કે હું ઈચ્છા થઈ એટલે આ દેહને કારણે મંદિર આવ્યો. પગ ન હોય તો ચાલત કેવી રીતે હું ? ચાલીને હું મંદિરે આવ્યો. એમ નોકર્મ ઉપર ધ્યાન જાય. શરીર છે તો હું આહાર લઉં છું. તો આહાર લેવાનું જે પરાચરણ કર્યું એ તો શરીરને કારણે કર્યું ને ? આહાર પચાવું છું, આહાર ખાઉ છું, હું પાણી પીવ છું, એમ નોકર્મરૂપ જે પરાચરણ છે એ ઉપચારની વાત છે. ખરેખર આત્મા એ કરી શકતો નથી.

દેહ આત્માને ચલાવી શકે છે અને દેહનું સાધન કરીને આત્મા ઘરેથી મંદિરે આવ્યો એ ઉપચારિક વાત છે. અથવા આત્માને ઈચ્છા થઈ, જીવને ઈચ્છા થઈ કે હું મંદિર જાઉં અને તેથી એ દેહનો ઉપયોગ કરીને પોતે આત્મા મંદિરમાં આવ્યો, એ બધી ઉપચારની વાત છે. અને એવો ઉપચાર અનાદિથી ચાલી રહ્યો છે. દેહ અને આત્માના પરસ્પરના કાર્ય સંબંધીનો ઉપચાર અનાદિથી ચાલ્યો આવ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- છે ઉપચાર અને માને ખરેખર.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ ખરેખર માને તો એ ઉપચારને સમજ્યો નથી. એમાં ખરેખરપણું માને તો એ ઉપચારને સમજ્યો નથી.

‘પરંપરાથી અનાદિ ઉપચાર છે.’ એટલે પ્રવાહરૂપે અનાદિથી એવો ઉપચાર કરવામાં આવે છે. અને ‘દેવાદિક...’ ચાર ગતિના કોઈપણ ‘દેહનું ધારણ સાદિ ઉપચાર છે.’ આ જીવે મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યો, આણે દેવનો દેહ ધારણ કર્યો. તો એ શરૂઆત થાય છે. ગમે તે ચાર ગતિના કોઈપણ દેહની સાદિ થાય છે, શરૂઆત થાય છે તેથી તે સાદિ ઉપચાર છે. અને પ્રવાહરૂપે તે અનાદિથી ઉપચાર છે. અનાદિથી દેહ ધારણ કરી રહ્યો છે. એક એક દેહ લ્યો, પ્રત્યેક દેહની વાત લ્યો તો તે સાદિ ઉપચાર છે. અનાદિથી દેહ ધારણ કરી રહ્યો છે તેથી તે અનાદિ ઉપચાર છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કાલે એક પ્રશ્ન ચર્ચાણો કે મેજોરીટી કોની છે ? એક દિવસમાં કેટલી ઈચ્છા થાય છે એની નોંધ કરો. ખિસ્સામાં એક ડાયરી રાખો, ખિચ્યાની ડાયરી. જેટલી ઈચ્છા થાય એટલી નોંધ કરતા જવી, જેટલી ઈચ્છા થાય એટલી નોંધ કરવી. સાંજે સરવાળો કરવો કે આજે સો ઈચ્છા થઈ કે અઢીસો ઈચ્છા થઈ કે પાંચસો ઈચ્છા થઈ. અને પછી એમાંથી કેટલી સફળ થઈ ? એને ટીક કરવી. એટલે મેજોરિટી સમજાય જશે કે આમાં પાંચ ટકા પણ સફળતા મળતી નથી. જીવની ઈચ્છા પ્રમાણે પાંચ ટકા પણ પૂરું કામ થાતું નથી. આ પરિસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- રોજ ઈચ્છા કરે કે દસ હજારનો વકરો લઈને જાઉં, પણ વર્ષમાં એક જ વાર ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઈચ્છા પ્રમાણે બનતું નથી. ઈચ્છા પ્રમાણે જો બધું બને તો ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રુવ યુક્તં સત્ નથી રહેતું. પહેલા એ સૂત્ર આવી ગયું. નીચે જે ફૂટનોટમાં આપ્યું છે. ઉત્પાદવ્યયયુક્તં સત્. દરેક અસ્તિત્વ ધરાવતો પદાર્થ પોતાનું અસ્તિત્વ ત્રણે કાળે ટકાવી રાખે છે અને ત્રણે કાળે ટકતા એવા પોતાના સ્વરૂપને વિષે નવા નવા પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થયેલા પરિણામનો નાશ થાય છે. વળી પાછા નવા નવા પરિણામ થાય છે, પાછો એનો નાશ થાય છે. આવું જે થાય છે તે કોઈ બીજા પદાર્થને કારણે થતું નથી. પોતાનું જ એવું અસ્તિત્વ છે અને એમ થઈ રહ્યું છે.

હવે એ બીજા પદાર્થના કાર્યો હું કરું છું અને બીજા પદાર્થો મને પણ કાંઈક અસર કરીને મારામાં ફેરફાર ઉપજાવે છે. આ પદાર્થના જ્ઞાનના અભાવને કારણે, પદાર્થનું વિજ્ઞાન નહિ જાણતા હોવાને લીધે સંયોગીદષ્ટિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભ્રમણામાત્ર છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ એવું કદી નથી. જગતની રચના એવી છે કે અસત્યનો આગ્રહ કરાવે. 'શ્રીમદ્જી'એ કહ્યું કે આ જગતની એવી રચના છે કે તે અસત્યનો આગ્રહ કરાવે છે. અસત્યને દઢ કરાવે છે. જુઓ! મારે બોલવું હતું તે હું બોલ્યો. મારે ચાલવું હતું એ પ્રમાણે ચાલ્યો. એ બધા તર્ક છે. પછી તર્કની સામે તર્ક આપી શકાય. આ હાથ આમ વાળવો હતો એટલે મેં વાળ્યો. તો એને તર્ક આપી શકાય કે આ હાથ આમ વાળ. એટલે તને

સમજણ પડે કે તું વાળી શકે છે કે નથી વાળી શકતો. આંગળી આમ વાળી, હવે આંગળી આમ વાળી દે. ખરેખર એને ઈચ્છા પ્રમાણે કાર્ય થાય છે એ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી.

તાત્વિક પ્રશ્ન એની અંદર એવો છે કે દરેક કાર્યના છ કારકો છે. તો જીવની ઈચ્છાના છ કારકો છે. કર્તા, કર્મ, કરણ, અધિકરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન. એ જ પ્રમાણે જે ઈચ્છાને અનુસરતા જે પૌદ્ગલિક કાર્યો એને અનુરૂપ થાય છે એના પણ છ કારકો છે. કર્તા, કર્મ, કરણ, અપાદાન, સંપ્રદાન અને અધિકરણ. તો બન્નેના પોતપોતાના છ કારકો કામ કરે છે કે એકબીજા સાથે મળી જઈને કામ કરે છે ? કે એ તો કોઈ રીતે વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સાબિત થઈ શકે એવું નથી કે કોઈ કારકો કોઈ કારકમાં ભળે છે. એવું કોઈ રીતે સાબિત થઈ શકે એવું નથી.

‘ગુરુદેવ’ એક પ્રશ્ન કરતા હતા કે તેં ઈચ્છા કરી અને તે કાળે કાર્ય થયું કે મેં મુઠ્ઠી વાળી. તો તારી ઈચ્છા અને મુઠ્ઠી વળવાનું કાર્ય એકબીજાને અનુકૂળ દેખાય છે. બે કાર્ય થયા ને ? ઈચ્છારૂપ કાર્ય થયું અને મુઠ્ઠી વળવાનું કામ થયું. એ સમકાળે થયા એનો અમને વાંધો નથી. બેયનો-બે કાર્યનો કાળ એક થયો એનો વાંધો નથી. પણ તે ઈચ્છાએ મુઠ્ઠી વાળી એવું અમને તું દેખાડી દે. ઈચ્છારૂપ ભાવે મુઠ્ઠીને વાળી દીધી એવું તું અમને દેખાડી દે. સૂક્ષ્મતાથી એ પ્રશ્ન છે કે તારો ભાવ થાય છે ત્યાં તારા કાર્યની મર્યાદા પૂરી થાય છે. એ ભાવ આ શરીરના અસંખ્ય રજકણોને સ્પર્શતો નથી, કાંઈ કરતો નથી, કરી શકતો પણ નથી. ભાવ ભાવમાં રહે છે, કાર્ય કાર્યમાં થાય છે. ઈચ્છા આંગળાને વાળે છે એવું તો બનતું નથી. ઈચ્છાએ કેવી રીતે આંગળાને વાળ્યા ? એવું તો બનતું નથી.

મુમુક્ષુ :- આત્મા અને શરીર બંને સ્વતંત્ર આવ્યા છે જુદે જુદા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શરીરના પરમાણુઓ સ્વતંત્ર રીતે બંને ગતિ કરી શકે એવા પદાર્થો હોવાથી સ્વતંત્ર ગતિ કરે છે.

મુમુક્ષુ :- પક્ષઘાતનો દાખલો આપે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આપે જ છે. સ્વતંત્ર ગતિ કરે છે. કોઈના કારણે કોઈ ગતિ કરે છે એમ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી.

મુમુક્ષુ :- આ તત્ત્વની વાત હૈયામાં બેસે તો જ આ ચારે બાજુ

ભમી રહ્યા છીએ એ અટકવાનું બને ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને હૈયામાં બેસે એટલે એની શ્રદ્ધા થાય. એની શ્રદ્ધા થાય કે આમ જ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. ત્યારે જ્યારે જ્યારે એને પરપદાર્થ સંબંધી કાર્ય કરવાનો વિકલ્પ ઊઠે, ઈચ્છા થાય ત્યારે એની શ્રદ્ધા સાથે જે જોડાયેલું જ્ઞાન છે, કેમકે સમજણપૂર્વક શ્રદ્ધા કરી છે ને ? તો એ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું જે જોડાણ છે એ હાજર થાય. વિકલ્પ થયો એટલી વાત જરૂર છે મને. બાકી સામે કાર્ય થવું એ મારે આધીન નથી. મારા ભાવનને આધીન નથી, વિકલ્પ ને કે ઈચ્છાને આધીન નથી. તેથી કાર્ય થાય કે ન થાય તે વિષે મારે જબરદસ્તી કરવાનો, આગ્રહ રાખવાનો, આકુળતા કરવાનો ભાવ પછી મારે રહેવો જોઈએ નહિ. તો આ શ્રદ્ધા છે એ એના રાગબળને, વિકલ્પબળને, ઈચ્છાના-કષાયના બળને તોડશે. જે કાર્ય હું કરી શકતો નથી એની ઈચ્છા થાય છે, પણ કરી શકતો નથી અને ન થાય તો પછી એમાં મારે ફરીને આગ્રહ કરવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

બહારમાં પણ માણસ જે વસ્તુ અશક્ય હોય એ સંબંધની અંદર આગ્રહ રાખતો નથી. લાકડાનો ભૂસો બરફ ઉપર નાખ્યો હોય. રાખે છે કે નહિ ? ઘઉંના લોટનું ચુરમું બનાવ્યું હોય એવી કણીઓ લાગે. બરાબર છે ? હવે એના લાડવા બનાવીએ તો ? બને કે ન બને ? ન બને. પણ અસલ એવું દેખાય છે. ભલે અસલ એવું દેખાય. પણ એના લાડવા ન બને. ન બને તે ન બને. પછી એની માથાકુટ હોય નહિ. જે રેતી છે, આ ભોગાવાની દરિયાની રેતી હોય છે કે નહિ? એ તલના દાણા જેવડી છે. એમાંથી તેલ ન નીકળે એટલે ન નીકળે. ભલે એનો તલ જેવો રંગ હોય. તલનો રંગ અને રેતીનો રંગ સરખો દેખાય. તલમાંથી તેલ નીકળે પણ રેતીમાંથી તેલ પીસીને નીકળી ? તો એનો આગ્રહ રાખે તો શું થાય ? કે આમાંથી કેમ તેલ નીકળતું નથી ? આટલું બધું પીસી નાખ્યું. ન નીકળે. અશક્ય વસ્તુ છે એનો આગ્રહ શું ?

કહે છે કે જે વસ્તુ અશક્ય છે, પુદ્ગલના પરિણામ જીવ દ્વારા થવા અશક્ય છે. જીવના પરિણામ પુદ્ગલ વડે થવા અશક્ય છે. પછી એ કાર્યોને કરવાનો આગ્રહ રાખે ત્યારે એમાં જીવને મેલપણું, અશુદ્ધપણું, કષાયપણું ઉત્પન્ન થાય છે અને એ જીવને દુઃખદાયક છે.

જીવને એનું દુઃખ થાય છે. જીવને સુખ કેમ થાય ? અને જીવને દુઃખ કેમ થાય ? બે વાત વૈજ્ઞાનિક રીતે જો સમજે તો પોતાના સુખ-દુઃખરૂપે પોતે કેમ પરિણામવું એ વાત એને બરાબર સ્પષ્ટ થઈ જાય. અથવા એ પોતાના જીવનનો રસ્તો, સુખનો રસ્તો પકડી શકે, દુઃખના રસ્તાનો ત્યાગ કરી શકે. રસ્તો એટલે ઉપાય.

મુમુક્ષુ :- એક જ સિદ્ધાંતમાં આખું જૈનદર્શન આવી જાય એવું લાગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક સિદ્ધાંતની અંદર જૈનદર્શનનો પાયો તો છે જ. પાયો તો છે જ. બાકી તો આખું જૈનદર્શન સ્વાનુભૂતિમાં આવે છે. સમસ્ત જિનશાસન. આવું જ્યારે સમજાય છે ત્યારે જીવના પરિણામ પરપદાર્થમાં ઉત્સાહિત થતા હતા, જીવના ઊંઘા પુરુષાર્થને લીધે એને પરપદાર્થના કાર્યમાં ઉત્સાહ અને રસ અને પુરુષાર્થનો આવેગ હતો એ ઠરે છે, એ મંદ પડે છે. અને જો એ નુકસાન બંધ થાય છે તો એ પરિણામને પોતાના સ્વરૂપમાં અંતર્મૂલ્ય કરીને જીવ સ્વાનુભવ કરી શકે છે અને એ સ્વાનુભવમાં આખું જિનશાસન સમાયેલું છે. સ્વાનુભૂતિ. ‘સમયસાર’ની ૧૫મી ગાથા. ‘જિણસાસણં સર્વવં’ સમસ્ત જિનશાસન સ્વાનુભવમાં સમાય છે. સમસ્ત રિદ્ધિ સિદ્ધિ આ સ્વાનુભૂતિમાં સમાય છે. ઉત્કૃષ્ટ તપ, ઉત્કૃષ્ટ નિયમ, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ, ઉત્કૃષ્ટ રિદ્ધિ સિદ્ધિ અને ઉત્કૃષ્ટ પરિણામસ્વરૂપ આ સ્વાનુભવ છે. ‘શ્રીમદ્જી’એ આવા બધા વચનો લીધા છે. તેથી એવા સ્વાનુભવમાં ઉત્પન્ન થતાં અવિષમ પરિણામને, અવિષમ ઉપયોગને એમણે નમસ્કાર કર્યા છે. આવા અવિષમ ઉપયોગને સદાય નમસ્કાર હો. પોતે સ્વાનુભવનું બહુમાન કર્યું છે.

‘દેવાદિક દેહનું ધારણ સાદિ ઉપચાર છે. દ્રવ્યકર્મજોગ અનાદિ ઉપચાર છે.’ અનાદિથી દ્રવ્ય કર્મનો યોગ છે. ક્યારેય કર્મરહિત દશા કર્મના સંયોગરહિત દશા, યોગ એટલે જોડાણ, સંયોગ. જોગ કહો કે સંજોગ કહો, યોગ કહો અથવા સંયોગ કહો, એવું અનાદિથી ચાલે છે. એ પણ અનાદિ ઉપચાર છે. જીવને દ્રવ્યકર્મ લાગેલા છે, વળગેલા છે, જીવ દ્રવ્યકર્મથી બંધાયેલો છે તે અનાદિ ઉપચાર છે. અનાદિથી એવો ઉપચાર કરવામાં આવે છે.

‘ભાવકર્મ અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી છે.’ ભાવકર્મ છે એ ખરેખર

જવના છે અને તે અશુદ્ધનયે જવના છે. એટલે કે શુદ્ધનયે તે જવના નથી. શુદ્ધ સ્વરૂપભૂત એ નહિ હોવાને લીધે જવની અવસ્થાનો એ એક રોગ હોવાને લીધે એ અશુદ્ધ નિશ્ચયથી છે. ‘ભાવકર્મ અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી છે.’ જવને ભાવકર્મ છે એ અશુદ્ધ ભાવ છે. ખરેખર તે જવના પરિણામ હોવાથી તેને નિશ્ચય કહે છે અને એ રીતે જાણનારું જ્ઞાન અથવા એ રીતે સમજીને જોશે કથન કર્યું છે તેવા કથનને અશુદ્ધ નિશ્ચયનય કહેવામાં આવે છે.

‘ભાવકર્મ અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી છે. દ્રવ્યકર્મ-નોકર્મનું દ્રવ્યપરાચરણ ઉપચારથી છે.’ દ્રવ્યકર્મ અને નોકર્મ પ્રત્યે તેની સાથે જે જવદ્રવ્યનું આચરણ છે, જવદ્રવ્યની ગતિ આગતિ છે, જવદ્રવ્ય પોતે એની સાથે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી સામેલ થાય છે, જોડાય છે તે ઉપચારથી છે. ‘ભાવપરાચરણ, રાગદ્વેષમોહ છે...’ ભાવપરાચરણ રાગ-દ્વેષ-મોહ છે. તે જવનું તેનું પોતાનું ‘આચરણ છે.’ ભલે અશુદ્ધ આચરણ છે પણ એ જવનું આચરણ છે. એ તેનું આચરણ છે. એની સામે અહીંયાં પ્રશ્ન કર્યો છે.

‘સમયસાર’ આદિ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં શુદ્ધ દ્રવ્યની દૃષ્ટિથી અથવા શુદ્ધનિશ્ચયથી રાગ-દ્વેષને પરભાવ કહ્યા છે, પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે. એવો પ્રશ્ન બરાબર ઉઠાવ્યો છે. કેમકે અહીંયાં એ સ્થાપ્યું. ‘પ્રવચનસાર’નો આધાર લઈને એ સ્થાપ્યું કે જવ શુભ અથવા અશુભરૂપે પરિણામે છે ત્યારે શુભ-અશુભરૂપ થાય છે અને શુદ્ધભાવે પરિણામે ત્યારે શુદ્ધસ્વરૂપ થાય છે. આમ ‘પ્રવચનસાર’ કહે છે. તો ‘પ્રવચનસાર’ની સામે ‘સમયસાર’ની વાત લાવીને મૂકી.

કેટલાક તો એવા કુતર્કવાદીઓ એક જ્ઞાનીના કથનની સામે બીજા જ્ઞાનીનું કથન મૂકી દે છે કે જુઓ ! આ આમ કહે છે તો આ આમ કહે છે. જુઓ ! હવે આ જ્ઞાની સાચા કે આ જ્ઞાની સાચા ? તમે જ કહો. અહીંયાં એવો એક પ્રશ્ન કર્યો કે તેના તે આચાર્ય ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ ‘પ્રવચનસાર’માં આમ કહે છે, તે જ ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ ‘સમયસાર’માં આમ કહે છે. હવે આ વાતનો મેળ કેવી રીતે છે ? ભાઈ! વિવિક્ષાભેદે કથનભેદ છે. ત્યાં તેની તે વાત કહેવા માગતા નથી. ત્યાં કાંઈક બીજા પડખેથી વાત ચાલે છે.

જુદી જુદી વ્યક્તિ જ્યારે તને જુદાં જુદાં સ્થાને સંબોધન કરે છે ત્યારે તને વાંધો આવતો નથી. બાપ તને બેટા તરીકે બોલાવે ત્યારે વાંધો આવતો નથી. અને તારો પુત્ર તને બાપ તરીકે બોલાવે ત્યારે પણ તને વાંધો આવતો નથી. અને બેય એકસાથે બોલે ત્યારે પણ તને વાંધો દેખાતો નથી. હું બાપ અને બેટો બેય એકસાથે કેવી રીતે ? ભાઈ ! છો તું. જુદાં જુદાં દષ્ટિકોણથી એ વાત છે. એકની એક જગ્યાએ એ વાત સંભવી શકે નહિ કે હોઈ શકે નહિ.

‘કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-જો રાગાદિક જીવના ભાવ છે, (અને) પરભાવ સ્પર્શ, રસ આદિક છે,...’ પરમાણુના જે પરિણામ છે-રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ એ જે પરભાવ છે ‘(તો) રાગાદિકને (તેઓ જીવના ભાવ હોવા છતાં) પરભાવ કેમ કહ્યાં ?’ જીવભાવ તરીકે આપે નિરૂપણ કર્યું અહીંયાં ‘પ્રવચનસાર’માં, કે જીવ શુભ, અશુભ કે શુદ્ધરૂપે થાય છે. તો પછી અહીંયાં આવી વાત કેમ આવે છે ? ‘જો રાગાદિક જીવના ભાવ છે (અને) પરભાવ સ્પર્શ, રસ આદિક...’ પરભાવ પુદ્ગલના છે ‘(તો) રાગાદિકને (તેઓ જીવના ભાવ હોવા છતાં) પરભાવ કેમ કહ્યાં ?’ શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. કેમ કહ્યાં ? શાસ્ત્રનું નામ નથી આપ્યું. પણ આપણને બંને શાસ્ત્રનો ખ્યાલ છે. એટલે એમ કહી શકાય કે રાગાદિકને પરભાવ કેમ કહ્યા ? કે રાગાદિકને કેમ પરભાવ કહ્યા એનું કારણ છે કે ‘શુદ્ધનિશ્ચયનયથી રાગાદિક જીવના નથી,...’ પરભાવ એટલા માટે કહ્યા કે જીવના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપને જોવામાં આવે તો એ સ્વરૂપે જીવ ક્યારે પણ નથી. મૂળમાં રાગાદિક સ્વરૂપે જીવ ક્યારે છે નહિ, હતો નહિ અને થવાનો પણ નથી.

ત્રણે કાળે રાગરહિત એવું જીવનું મૂળ સ્વરૂપ જોઈને એમ કહેવામાં આવે છે. માટે તે જીવના નથી. જીવના નથી એટલે કે જીવના સ્વભાવભૂત નથી. જીવના એ સ્વભાવભૂત નથી. જેમ શરીરનો રોગ છે એ શરીરના સ્વભાવભૂત નથી. તેથી ડોક્ટરો એમ કહે છે કે શરીરની અંદર રોગપ્રતિકારક શક્તિ છે. તબીબીવિજ્ઞાનમાં આ શક્તિનો બહુ મોટો પ્રયોગ છે, બહુ મોટો ઉપયોગ છે. એનો ઘણો લાભ લેવામાં આવે છે. ખરેખર બીજી રીતે મટે છે એના કરતા શરીર પોતે જ રોગને મટાડવામાં બહુ મોટું કામ કરે છે. એ તો તબીબીવિજ્ઞાન સમજ્યા હોય એને આ

ખ્યાલ આવે એવો વિષય છે.

ગમે તેવી દવાથી જે પાચન ન થાય એ ઊંઘ આવવાથી પાચન થઈ જાય, લ્યો ! ઊંઘ આવે તો ખાધેલું પચી જાય. અને ઉજાગરા કર્યા જ કરે અને પાચનની દવા નાખ્યા કરે. ક્યારેય ઊંઘે નહિ અને પાચનની દવા નાખ્યા કરે તો પચી જાય કે ન પચી જાય ? કહો. ઘણી તીવ્રમાં તીવ્ર પાચનની દવા નાખે તો ? ન પચે એને. એને ઊંઘાડી દેવો પડે. છેવટે ઘેન આપીને પણ ઊંઘાડી દેવો પડે. તો ત્યાં શાંતિ થાય. કેમકે અંદર પાચન બગડી ગયું હોય અને ઉપદ્રવ ગેસનો થયો હોય તો ઉંઘાડી દેવા સિવાય બીજી કોઈ દવાની ત્યાં જરૂર નથી. એ પ્રતિકાર શક્તિ છે. શરીરનો એ સ્વભાવ છે. તંદુરસ્ત રહેવું એ શરીરનો સ્વભાવ છે. અને ગમે તે રોગનો એ પ્રતિકાર કરે છે એને રેઝિસ્ટન્સ પાવર કહે છે. ડૉક્ટરો એને રેઝિસ્ટન્સ પાવર કહે છે. એ એની બહુ મોટી શક્તિ છે.

એમ જીવમાં રાગરહિત એનું સ્વરૂપ છે એ એની બહુ મોટી શક્તિ છે. રાગ-દ્રેષનો રોગ એનામાં એટલી શક્તિ નથી. જેથી અનાદિ કાળના અનંત કાળથી અભ્યાસિત અને અધ્યાસિત એવા રાગ-દ્રેષના પરિણામ, એને ટાળવામાં અનંત કાળ કદી લાગતો નથી. અસંખ્ય સમયમાં એ ખલાસ થાય છે. અંતર્મુદૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે. શુદ્ધિમાં મુનિદશા સુધી પહોંચ્યા હોય પછી અંતર્મુદૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે. એને અનંત કાળ લાગતો નથી.

એવી જ રીતે જીવને શુદ્ધ સમ્યક્દર્શન એક જ સમયમાં પ્રગટ થાય છે. ત્યારે કેટલી વાર લાગે એને ? અનાદિનો ભ્રમભાવ મિથ્યાત્વભાવ મટાડવાનો સમય કેટલો ? સિંગલ. એક સમય. બીજો સમય નથી. જે સમયમાં મિથ્યાત્વનો નાશ, તે સમયની અંદર સમ્યક્ત્વનો ઉત્પાદ. એની પૂર્વભૂમિકાનો અભ્યાસ કરવા માટે કહ્યું કે છ મહિના તો બસ છે. એકવાર તું બરાબર કેડ બાંધીને તૈયાર થઈ જા એટલે માનસિક રીતે પૂરી તૈયારી કરી લે તો છ મહિના તો હદ છે. છ મહિના પણ નહિ લાગે. પણ વધુમાં વધુ છ મહિનામાં તને તારા આત્માનો પત્તો લાગશે સમ્યક્દર્શનમાં અને તારું અનાદિથી શાંત કાળ પર્યતનું પરિભ્રમણ છે એમાં હવે પછી આગળ વધવાની મર્યાદા મુકાઈ જશે. પછી અનંત કાળનું પરિભ્રમણ રહેવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

એક સમયની મિથ્યાત્વની ભૂલ છે એને એક સમયમાં તે ભાંગે છે અને અનંત જન્મ-મરણ મટાડવાના રોગનો ઈલાજ એક જ સમયમાં થઈ જાય છે. એક જ સમયમાં થાય છે. એ એમ સૂચવે છે કે અંદરની નિરોગશક્તિ અનંતગુણ છે. રોગ કરતા નિરોગશક્તિ અનંતગુણ (છે). એટલો પાવર છે.

‘એ ભાવકર્મ છે, એમના નાશથી મોક્ષ થાય છે, પર છે તો છૂટે છે, તેથી (તેમને) પર જ કહીએ.’ બહુ સુંદર જવાબ આપ્યો છે. આત્માના એ સ્વ છે એટલા માટે સ્વ છે કે એનો નાશ થાય છે ત્યારે જીવનો મોક્ષ થાય છે. જો એ જીવનું સ્વરૂપ હોત તો એનો નાશ થતાં જીવનો નાશ થઈ જાત. પણ ઉલટાનો એનો નાશ થતાં તો જીવનો મોક્ષ થાય છે. તો એ છૂટ્યા એ એમ બતાવે છે કે એની પોતાની તત્ત્વભૂત ચીજ હોત, સ્વભાવભૂત ચીજ હોત તો એ રીતે એના નાશથી મોક્ષ થાત નહિ અથવા એના નાશથી જીવનો નાશ થઈ જાત. જીવ રહી શકત નહિ.

જેનો નાશ થવા છતાં જીવ પોતાના સ્વરૂપે એવો ને એવો રહે છે અને અવસ્થાએ તો ઊલટાનો પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થાય છે. તો એને એ બીજી જાતના બીજા છે માટે એને બીજા કહ્યા. એમાં પર છે માટે પર કહ્યા અને પર છે માટે છૂટે છે. એનું સ્વ હોત તો ન છૂટત. જે જેનું સ્વ હોય તે તેનાથી છૂટું પડે નહિ. તો એનું જો સ્વ હોત તો છૂટું ન પડત. આ તો છૂટું પડે છે. છૂટું પડે છે માટે પર કહીએ છીએ. એમાં શું અન્યાય કર્યો ? એ વાત કોઈ અન્યાયથી નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. રાગ છૂટી જાય છે. દુઃખ છૂટી જાય. દુઃખ થાય છે ને જીવને ? દુઃખ થાય છે ત્યારે જીવ દુઃખથી છૂટવા માટે ઈચ્છા કર્યા કરે કે આ દુઃખ મટે તો સારું, આ ઉપાધિ મટે તો સારું. ઉપાધિ અને દુઃખથી છૂટવાની ઈચ્છા કરે છે એ દુઃખ અને ઉપાધિ એની પર્યાય છે કે બીજા કોઈની છે ? અવસ્થા તો એની જ છે ને ? તો એ છૂટે છે ત્યારે જીવનો નાશ થાય છે ? જીવનો નાશ નથી થતો. જીવ તો એમ ને એમ ઊભો જ રહે છે. ઊલટાનો એનાથી છૂટવાનો ભાવ કરે છે.

એમ જીવને જ્યારે પોતાનું નિરૂપાધિક સુખમય સ્વરૂપ સમજાય છે ત્યારે તે રાગાદિક છૂટવા માટેનો સાચો પ્રયત્ન કરે છે, વાસ્તવિક ઉપાય કરે છે. તો એ ત્યાં એને પર કહેવા શું ખોટા છે ? એ વખતે એને જીવના સ્વરૂપમાં સ્વપણું કરવાને અર્થે પોતાના સ્વરૂપ ઉપર શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની ભીંસ દેવા માટે, જોર કરવા માટે એને પર અને પારકા કહેવામાં કાંઈ વાંધો નથી. એનો અર્થ એમ નથી કે એ પોતાનો દોષ પોતે ક્યો છે એવી સમજણ ખોટી થઈ ગઈ છે, ભૂલ કરી છે. એ તો બીજાનું કાર્ય છે એમ સમજે છે, એવું તો નથી.

‘એ ભાવકર્મ છે, એમના નાશથી મોક્ષ થાય છે, પર છે તો છૂટે છે, તેથી (તેમને) પર જ કહીએ.’ પરસ્વરૂપે છે એટલે જીવની સાથે કાયમ રહેતા નથી. માટે એને પર કહીએ છીએ. ‘જ્યારે આ (જીવ) રાગાદિકને પોતાના નહીં માને ત્યારે ભવબંધપદ્ધતિ મટશે.’ શું કીધું ?

મુમુક્ષુ :- ભવબંધ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ભવબંધપદ્ધતિ મટશે. ભવબંધ. ભવનો નવો નવો બંધ થાય છે. એનું કારણ માન્યતા છે એમ કહેવું છે. ભવભ્રમણનું કારણ, ભવભ્રમણ કહો કે ભવબંધની પદ્ધતિ કહો, એનું કારણ માન્યતા છે. કઈ માન્યતા છે ? કે આ રાગાદિક ભાવને પોતાના માનવા, પોતાના સ્વસ્વરૂપે માનવા તે ભવબંધની પદ્ધતિ છે. આમાં શું થાય છે કે અશુભરાગને તો જગત દોષ જાણે જ છે. હિંસા, ચોરી, ક્રોધ (આદિ) અનેક પ્રકારના એવા સ્પષ્ટ ભાવ છે કે એને લોકો ગુણ નથી જાણતા પણ દોષ જાણે છે. પણ જે શુભોપયોગરૂપ પરિણામ છે, પ્રશસ્ત ભાવના પરિણામ છે એને રોગને રાગ માનતા નથી. એને કર્તવ્ય અને ધર્મ માને છે. એને જીવનું કાર્ય માને છે. કરવાયોગ્ય માને છે. અને તેથી એની માન્યતા જ્યાં સુધી રાગને પોતાના માનવાની છે ત્યાં સુધી એને ભવભ્રમણ મટવાનું નથી.

એટલે ધર્મ એક એવું ક્ષેત્ર છે કે જ્યાંથી જન્મ-મરણ મટાડવાનો ઉપાય થઈ શકે. તે જ ધર્મના કાર્યક્ષેત્રની અંદર ભવભ્રમણ ન મટે એવા સિદ્ધાંતનું ગ્રહણ કરે, એવું શ્રદ્ધાન રાખે તો એનું ભવભ્રમણ કે દિ’ મટે ? એને ભવભ્રમણ મટવાનો કોઈ પ્રશ્ન રહેતો નથી. પણ જીવને એટલું મમત્વ થઈ ગયું છે એ શુભરાગ અને શુભક્રિયાથી કે એને કોઈ અડે કે

આ ખોટું કરે છે. તો રાડ નાખે. તમે આમ કરવા માગો છો, તેમ કરવા માગો છો. એ ગડબડ કરે છે મોટી.

અહીં તો સિદ્ધાંતરૂપે આ વાક્ય લખ્યું છે કે ‘જ્યારે આ (જીવ) રાગાદિકને પોતાના નહીં માને ત્યારે ભવબંધપદ્ધતિ મટશે.’ અનર્પિત આમ છે કે જ્યાં સુધી આ જીવ રાગાદિકને પોતાના માનશે ત્યાં સુધી ભવભ્રમણ અને ભવબંધની પદ્ધતિ મટશે નહિ. ચાલુ રહેશે. આ સીધે સીધી વાત છે. સૈદ્ધાંતિક વાત છે. તેથી ‘સમયસાર’માં તો એવી ગાથાઓ છે કે ‘અણુમાત્ર પણ રાગાદિનો સદ્ભાવ વર્તે જેલને, તે હોય આગમ ધર ભલે જાણતો નહિ આત્મને.’ રાગરહિત એવું જે આત્મસ્વરૂપ એને જાણનારો તો રાગાદિકને પોતાના માને નહિ. પણ ભલે સર્વ આગમનો ધારણ કરનારો હોય એટલે વાંચી ગયો હોય, ધારણા કરી હોય તોપણ એ એક રાગના કણને પણ આત્માના સ્વરૂપભૂત તત્ત્વ તરીકે સ્વીકાર કરે ત્યારે એમ કહેવું જોઈએ કે એણે આત્માને જાણ્યો નથી. રાગ વિનાનું જે આત્મતત્ત્વ છે એને એણે જાણ્યું નથી અને જાણ્યું હોય તો આમ કહે નહિ. આ સીધી વાત છે.

જૈન સિવાયના અન્ય સંપ્રદાયોમાં તો આ વિજ્ઞાન છે જ નહિ કે આત્મા રાગરહિત છે. સાંખ્યમાં થોડી એવી વાત છે તો એ પરિણામના દોષને બિલકુલ સ્વીકારતા નથી. એ પ્રકૃતિનો દોષ છે. પુરુષ એનાથી જુદો છે. એમ લઈ લે છે. એટલે ત્યાં ગડબડ કરે છે. આગમના વિષયમાં ગડબડ કરે છે. અધ્યાત્મના વિષયની ખેંચમાં આગમનો વિષય તોડે છે. એ સિવાય તો જગતના કોઈ સંપ્રદાયમાં આ વાત નથી. એક જૈન સંપ્રદાયમાં આ વાત છે તોપણ અહીંયાં શુભભાવનો આગ્રહ પ્રાયઃ જોવામાં આવે છે. અપવાદ તરીકે કોઈ આગ્રહ નથી રાખતા. બાકી એને જ ધર્મ, એને જ કર્મ, એ જ ક્રિયા, એ જ સર્વસ્વ એમ માનીને ચાલે છે. અને એને ને એને એના શાસ્ત્રમાંથી એમ કહીએ કે આ બરાબર નથી. તો એનું મમત્વ હોવાને લીધે તકરાર કરવા ઊભા થઈ જાય છે. શુભભાવને નિષેધો છો. શુભભાવને નિષેધો છો એ વાત બરાબર લાગતી નથી. તમે શાસ્ત્રોમાં ફેરફાર કરી નાખો છો. સિદ્ધાંતો બદલી નાખો છો, ફલાણું કરી નાખો છો. કાંઈક તકરાર ઉઠાવે.

સિદ્ધાંત એ કોઈ એવી ચીજ નથી કે એના ઉપર કોઈ એક વ્યક્તિ

કે કોઈ અનેક વ્યક્તિ અધિકાર જમાવી દે કે આ અમારો સિદ્ધાંત છે અને તમે ફેરવ્યો. આ એક વિચારવા જેવો વિષય છે. સિદ્ધાંત કોઈ એવી ચીજ નથી કે એક અને અનેક વ્યક્તિ, ટોળું કે સંપ્રદાય અધિકાર જમાવી દે કે આના ઉપર અમારો અધિકાર છે. તમારે કોઈએ આ સિદ્ધાંતને અડવાનો નથી. એવી ચીજ છે ?

સિદ્ધાંત તો વસ્તુનું સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે કે જેને કોઈપણ જીવ અંગીકાર કરી શકે છે. એ તો અંગીકાર કરવાની ચીજ છે. એ કોઈ અધિકાર જમાવવાનું સ્થાન નથી પણ એ અંગીકાર કરવાની ચીજ છે. સિદ્ધાંત કોનો ? કે જે અંગીકાર કરે તેનો. તલવાર કોની ? કે જે વાપરી જાણે તેની. મારે એની તલવાર. અમારી હતી કે તારી હતી ? તોપણ માર ખાધો તેં. મારે એની તલવાર. એમ પાળે એનો ધર્મ છે. ન પાળે એનો ધર્મ કેવો ? અમે ભલે ન પાળીએ પણ ધર્મ અમારો છે. તમને નહિ આવવા દઈએ એમાં. અમે ભલે ન પાળીએ પણ અમારો ધર્મ છે એટલે તમને નહિ આવવા દઈએ. આ બધી બાલીશ વાતો છે.

શું કહે છે ? 'તેથી પર એવા રાગદિને છોડી શુદ્ધ દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર છે તેને સ્વ (પોતારૂપ) જાણી ગ્રહો, આ મોક્ષનું મૂળ છે.' કેવો સ્પષ્ટ વિષય છે. 'તેથી પર એવા રાગદિને છોડી...' એની પક્કડ છોડીને, એ સ્વપણે છે એવું શ્રદ્ધ-જ્ઞાન છોડીને, એ સંબંધીના આચરણનો પણ ત્યાગ કરીને 'શુદ્ધદર્શનજ્ઞાનચારિત્ર છે તેને સ્વ (પોતારૂપ) જાણી ગ્રહો,...' તે કર્તવ્ય છે, તે સ્વરૂપભૂત ભાવ છે, સ્વભાવભૂત ભાવ છે એમ જાણીને એવા પરિણામે પરિણામો, એનું ગ્રહણ કરો, એ જ ઉપાય છે એવી શ્રદ્ધા કરો. એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી એવી શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરો અને એ રૂપે આચરણ કરો. આ મોક્ષનું મૂળ છે. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર છે એ મોક્ષનું મૂળ છે.

'નાટક સમયસાર'ની ફૂટનોટ લીધી છે.

'સદ્ગુરુ કહે ભવ્ય જીવનિસોં, તોરહું તુરિત મોહકી જેલ
સમકિતરૂપ ગહૌ અપનો ગુન, કરહુ સુદ્ધ અનુભવકૌ ખેલ.
પુદ્ગલપિંડ ભાવરાગાદિક, ઈનસૌં નહીં તુમ્હારૌ મેલ.
એ જડ પ્રગટ ગુપત તુમ ચેતન, જૈસેં ભિન્ન તોય અરુ તેલ.'

સદ્ગુરુ ભવ્ય જીવોને કહે છે. જુઓ ! સદ્ગુરુ પણ ભવ્ય જીવોને

લાયકને કહે છે. જેની ભવ્યતા પાકી છે, એને સદ્ગુરુ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- શરત મૂકી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શરત મૂકી. ગમે એને કહેતા નથી. જેને આ સાંભળવું નથી, જેને આ વાતની અરુચી છે, જેને આનો અનાદર વર્તે છે એને સદ્ગુરુ કહેતા નથી. એ સમજીને કહે છે. જેને તૃષ્ણા લાગી હોય એને પાણી પાવાની વાત છે. તૃષ્ણાતુરને પાણી પાવાની મહેનત કરજો. પણ જેને તરસ ન લાગી હોય એને પાણી પાવાનો કાંઈ અર્થ રહેતો નથી. ઉડાડશે છે સામો. સામું પાણી ઉડાડશે.

મુમુક્ષુ :- સદ્ગુરુ તો આવે જ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ વિષયના એ જાણકાર છે. અને આ જીવ અનાદિનો અજ્ઞાણ્યો છે. એને અંતર્મુખનો માર્ગ સૂઝતો નથી. અંતર્મુખ કેમ થાવું એ એને સૂઝ નથી આવતી. બાકી તો એ બુદ્ધિ ચલાવી જાણે છે, શાસ્ત્રના શાસ્ત્રો ભણી જાણે છે, બધું ઘણું કરી જાણે છે. પણ અંતર્મુખ કેમ થવું એ માર્ગ, એ ઉપાય એને સૂઝતો નથી. એમાં સદ્ગુરુ છે એ કેટેલિક એજન્ટ છે. આવે છે ને ? સાયન્સમાં કેટેલિક એજન્ટ આવે છે. વિજ્ઞાનની અંદર એવા પદાર્થો છે કે જેનો કેટેલિક એજન્ટ તરીકે એનો ઉપયોગ થાય છે. એટલે શું ? કે એની ઉપસ્થિતિ માત્ર હોય છે. ત્યારે બીજા બે પદાર્થોની, ત્રીજા પદાર્થની હાજરીમાં બીજા બે પદાર્થની આપસમાં ક્રિયા જોવામાં આવે છે. નહિતર ન થાય. અને એ પદાર્થ એમ ને એમ પડ્યો રહે. આમ તો પ્રયોગશાળામાં એ કેટેલિક એજન્ટ અમને આપતા હતા એ કપડાની કોથળીમાં બાંધીને આપે. એમાં નાખી દો પ્રવાહીમાં. એ એમ ને એમ પડ્યું રહે. એના વજનમાં ફેર પડે નહિ. એના રૂપમાં, રંગમાં, રસમાં ક્યાંય ફેર ન પડે. એમ ને એમ રહી જાય. પણ એની હાજરીમાં બીજા પદાર્થની વિક્રિયા થાય અને નહિતર ન થાય. એણે શું કર્યું ? કે એણે કાંઈ ન કર્યું. એણે શું કર્યું ? કાંઈ ન કર્યું. કાંઈ એ કરે જ નહિ. એનામાં કોઈ ક્રિયા ન હોય. પણ એની ઉપસ્થિતિમાં થાય. વિજ્ઞાનની અંદર તો બધું ઘણું છે. આ તો ભૌતિકવિજ્ઞાનમાં છે. ફિઝિક્સ, કેમેસ્ટ્રીમાં આ બધું હજી તો આવે છે શરૂઆતમાં.

મુમુક્ષુ :- આ વીતરાગ વિજ્ઞાન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ વીતરાગ વિજ્ઞાન છે.

સદ્ગુરુ છે એ કેટેલીક એજન્ટ છે. એ માર્ગે ચાલે છે. એમના જે માર્ગરૂપ પરિણામ છે-સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના જે માર્ગરૂપ પરિણામ છે એ પરિણામને અનુરૂપ વાણી કાંઈક આવે છે. વાણી તો બિલકુલ પુદ્ગલાત્મક છે. એ તો પુદ્ગલના જ પર્યાયો છે, જે જગતમાં શબ્દવર્ગણરૂપ છે, પણ જીવનો લાયક જીવના મતિ-શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ ક્યાંનો ક્યાં પહોંચે છે. એ માર્ગના પરિણામને પકડી લે છે એની વાણી ઉપરથી કે આ આમ અંતર્મુખ કરાવે છે, આમ અંતર્મુખ થવાય છે, આમ સ્વસન્મુખ થવાય છે. એટલું એ પકડી લે છે. સદ્ગુરુની વાણીના પુદ્ગલો કાંઈ કરતા નથી અને સદ્ગુરુના ભાવ છે એ એનું આત્મકાર્ય કરે છે. પુદ્ગલો પુદ્ગલોનું કાર્ય કરે છે. પણ બીજો જીવ છે એની હાજરીમાં કાંઈક કામ કરી જાય છે.

એવો વિવેક કરે છે કે ‘પ્રભુ આજ્ઞાએ થાણું તે જ સ્વરૂપ.’ પુરુષાર્થ તો પોતાનો છે. પણ એમની આજ્ઞાથી, એમની મહેરબાનીથી એ (પામ્યો છે). ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ એમ કહે છે કે સદ્ગુરુના પ્રસાદથી. સદ્ગુરુ પ્રસાદ લીધો છે એમણે. એવો શબ્દ વાપર્યો છે. કૃપા-કૃપા શબ્દ છે. કૃપાનું સંસ્કૃત છે. આમાં જે સદ્ગુરુ છે એની કૃપાથી અમે આ કહીએ છીએ. પોતે જરા પણ એમની અંદર અહંપણું કરવા માગતા નથી. કાર્ય પોતાના પુરુષાર્થથી થતું હોવા છતાં ત્યાં અહંપણું થતું નથી. વિનય કરે છે. જેના નિમિત્તે માર્ગદર્શન મળ્યું એનો એ વિનય કરે છે. પુરુષાર્થથી ચાલે છે પોતે, પણ વિનય એમનો કરે છે. વિનય કરવાનો રાગ છે ત્યાં સુધી આટલી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- આપણે પ્રત્યક્ષ દાખલો છે, ‘ગુરુદેવ’નો, ‘બહેનશ્રી’નો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વિનય કરે જ છે. એ તો એ પરિસ્થિતિ સહજ છે.

મુમુક્ષુ :- નિજ વૈભવથી કહીશ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, નિજ વૈભવથી કહીશ. ત્યાં એ વાત કરી છે. ‘સમયસાર’ છે ને ? છે અહીં ‘સમયસાર’ ? પહેલી ગાથામાં તો નથી. પાંચમી છે. આ પાંચમી ગાથા છે. ‘દર્શાવું એક વિભક્ત એ, આત્મા તણા નિજ વિભવથી; દર્શાવું તો કરજો પ્રમાણ,...’ એ

પાંચમી છે. શબ્દબ્રહ્મ છે. 'નિર્મળ વિજ્ઞાનઘન જે આત્મા તેમાં અંતરનિમગ્ન પરમગુરુ સર્વજ્ઞદેવ અને અપરગુરુ-ગણધરાદિકથી માંડીને અમારા ગુરુ પર્યંત તેમનાથી પ્રસાદરૂપે અપાયેલ જે શુદ્ધાત્મતત્ત્વનો અનુગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ, તેનાથી જેનો જન્મ છે.' કોનો ? અમારી વીતરાગતાનો જન્મ એનાથી થયેલો છે. એમ કહેવું છે. 'અનવરતસ્યન્દિસુન્દરાનન્દમુદ્રિતામન્દસંવિદાત્મકસ્વસંવેદનજન્મા' 'મનિર્મવિજ્ઞાનઘનાન્તર્નિમગ્નપરાપરગુરુપ્રસાદિકૃત' 'ગુરુપ્રસાદિકૃત' ગુરુની એ પ્રસાદી છે, મહેરબાની છે. ગુરુએ મહેરબાની કરી અમારા ઉપર. જાણે કે ગુરુએ એમનું કાર્ય કર્યું હોય. ભાષા તો એવી જ આવે. આ ઉપચાર કર્યો છે ને. આ ઉપચારઘટના છે. 'શુદ્ધાત્મતત્ત્વાનુશાનજન્મા' સંસ્કૃતમાં તો બહુ ભાવ ભર્યા છે. શ્રીગુરુની મહેરબાનીથી મને આટલો લાભ થયો, એમ કહે છે.

એક ખ્યાલ આવે છે કે પહેલા તો પોતે જાણતો નહોતો. અંતર્મુખ કેમ થવું એ તો પોતે જાણતો નહોતો. જેના વચનના યોગે, નિમિત્તે એટલે જેના વચનના યોગે એ જાણવાનું મળ્યું ત્યારે એને એટલું થાય છે કે અનાદિથી નહોતો જાણતો અને આમણે આ વચન કહ્યા એમાંથી મેં આ જાણ્યું. કાર્ય તો પોતે કર્યું. આવો હું આત્મા એમ જ્યાં અંદર ગયો. ત્યાં વચન નિમિત્ત કેટેલીક એજન્ટ તરીકે રહી ગયા. વ્યક્તિ પણ એના નિમિત્ત તરીકે રહી ગઈ. વ્યક્તિ અને વ્યક્તિના વચન. કાર્ય પોતે કર્યું છે. એ વચનોએ કાર્ય કર્યું છે ? એ વ્યક્તિએ કાર્ય કર્યું છે ? પણ રાગમાં એને એવો રાગ આવે છે કે જો આણે ન કહ્યું તો અનાદિથી હું પરિભ્રમણ કરું છું એ હજી અનંત કાળ સુધી પરિભ્રમણ કદાચ કરતો રહ્યો હોત. માટે આના વચનો છે એમાંથી મને માર્ગ સૂઝ્યો છે. એટલે એના પ્રત્યે એને વિનય આવ્યા વિના રહેતો નથી. વિનય એટલે બહુમાન. બહુમાન આવ્યા વિના રહેતું નથી.

ભલે તમે અમને કાંઈ આપ્યું નથી, અમને અમારું સુખ તમે દઈ શકતા નથી, પણ અમે સુખી થાય એવી શુભેચ્છા, એવો શુભભાવ, એવો શુભ આશય જો તમને વર્તે છે તો તમારા પ્રત્યે વિનય કરવો એ કાંઈ ઠીક વાત છે ? યોગ્ય વાત છે કે એનો વિનય થાય ? બીજા શુભેચ્છક પ્રત્યે પણ પોતે તો અનુકૂળ વર્તે છે કે પ્રતિકૂળ વર્તે છે ? કોઈ

પોતાનો શુભેચ્છક હોય અને આપણે સુખી થઈએ એવો જ એનો આશય રહ્યા કરતો હોય, તો એનો આદર કરે કે એનો અનાદર કરે ? બસ, આટલી વાત જ છે આની અંદર. એ કાંઈ કરી દેતા નથી. એમ જ્ઞાનીઓએ જગતના પરિભ્રમણ કરતા જીવો પ્રત્યે નિષ્કારણ કારુણ્યબુદ્ધિથી કારણ વગર, કોઈ લાલચ, કોઈ બદલો નહિ, નિષ્કારણ કારુણ્યબુદ્ધિથી જે માર્ગે પોતે ચાલ્યા તે માર્ગને વચન દ્વારા પ્રસિદ્ધ કર્યો કે હે જીવો ! તમે નાલક દુઃખી થાવ છો. સુખી થવાનો આ ઉપાય છે. એ ઉપાય અમે અંગીકાર કર્યો છે અને તમે પણ તમારી શક્તિથી-પુરુષાર્થથી અંગીકાર કરો. તો એવા જે સુખી કરવાનો આશય જેને રહ્યો છે, સુખી બીજા જીવો થાય એવો નિષ્કારણ આશય જેનો રહ્યો છે એનો આદર કરવામાં આવે છે. એનું નામ એને વિવેક કહેવામાં આવે છે. એનું નામ વિવેક છે.

એ સદ્ગુરુ કહે છે કે આ મોહની જેલમાં તમે ફસાણા છો. સમકિત તમારો ગુણ છે. ‘ગઠૌ અપનોં ગુન’ સમ્યક્ત્વ એ તો તમારો પોતાનો ગુણ છે એને ગ્રહણ કરો. અને એ સમ્યક્ત્વને ગ્રહણ કરીને અનુભવના ખેલને કરો. એ રીતે પરિણામ શુદ્ધ અનુભવના, શુદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવના ખેલને કરો. આ પુદ્ગલ પિંડ જે છે, દ્રવ્યકર્મ છે, શરીર છે અને રાગાદિક ભાવ છે એની સાથે તમારો મેળ ખાશે નહિ. એ તમારાથી જુદી જાતિના દ્રવ્ય અને ભાવ છે. તમારી સાથે એને મેળ નથી. એ જડ જેવા છે. ભાવ અને દ્રવ્ય બંને જડ જેવા છે. જડ પ્રકૃતિ છે એની સાથે જડભાવનો, રાગભાવનો મેળ છે એટલે એ જડ જેવા છે. અથવા એનામાં જ્ઞાન નથી, સચેતનપણું નથી. તમે તો ગુપ્ત ચેતન છો.

જેવી રીતે પાણી અને તેલ જુદા છે. તોય એટલે પાણી. જેવી રીતે પાણી અને તેલ જુદા છે, એવી રીતે રાગ અને આત્મા જુદો છે. ભલે સાથે દેખાય તોપણ એકબીજામાં, પાણી તેલરૂપ થાય નહિ અને તેલ પાણીરૂપે થાય નહિ. આવી સ્થિતિ છે. એ ‘સમયસારનાટક’નું ૧૨મું પદ છે. ‘પરિણામ જે તરફ ઢળે તેવા થાય છે.’ એ ‘પ્રવચનસાર’ અનુસાર. ‘માટે પર તરફથી છોડી (ખસેડી) નિજ પરિણામને સ્વરૂપમાં લગાડો. ઉત્પાદવ્યયઘ્નૌવ્ય ષડ્ગુણીવૃદ્ધિહાનિરૂપ અર્થક્રિયાકારક પરિણામથી સઘાય છે.’ જરા ઝીણી વાત છે. વિશેષ લઈશું...

ता. १७-२-१९८५, प्रवचन नं. ११७, पाना नं. ५१

‘अनुभवप्रकाश’. ६१-पानुं. पृष्ठ संख्या-६१. समाधान दिया है. आगे प्रश्न किया है. रागादि विभाव श्रव के परिणाम और स्पर्श, रस, गंध, वर्ण आदि पुद्गल के परिणाम परभाव है, फिर भी रागादिक को परभाव क्यों कहा ? प्रश्न करनेवालेने ‘प्रवचनसार’ और ‘समयसार’ की विविक्षा आमने-सामने रखी है. ‘प्रवचनसार’ यह कहता है कि ... श्रव का परिणाम है. नौवीं गाथा ली है न ? ‘जीवो परिणमदि जदा सुहेण असुहेण’ श्रव शुभ और अशुभ उपयोगरूप परिणामता है. वैसा ही लो जाता है. शुद्धोपयोगरूप परिणामता है, वैसा ही शुद्ध लो जाता है.

श्रवके परिणाम है शुभ, अशुभ, शुद्ध. जैसा ‘प्रवचनसार’में आचार्य महाराज कहते हैं. वही आचार्य ‘समयसार’में जैसा कहते हैं. वही ‘कुंडकुंदाचार्य’की यह रचना है कि जिसमें रागादिक भाव श्रवके नहीं है, यह पुद्गलके परिणाम है, वह परभाव है जैसा कहने में आया. जैसा क्यों कहा ? उसका समाधान यवता है.

‘शुद्धनिश्चयनयसे...’ श्रवका शुद्ध स्वभाव रूप, शुद्ध स्वरूप देजने में आवे तो इस शुद्ध स्वरूप में तीन काल में-भूत, भविष्य, वर्तमान किसी भी काल में रागादिक का प्रवेश नहीं, रागादि का स्पर्श भी नहीं. श्रवका त्रैकालिक स्वरूप जैसा है वह स्वभाव है. उसमें रागादिक कभी लोते नहीं. अगर कभी भी रागादि उसमें लोवे तो .. वह सर्वकालिक त्रैकालिक, रागादि भी त्रैकालिक लो जावे. फिर यह स्वभाव प्रगट लोवे और सिद्धपट, वीतरागपट लोवे, सिद्धपट लोवे, शुद्धात्मा का मोक्ष लोवे जैसा कभी बन सके नहीं. इसलिये यह शुद्धनिश्चयनयसे कहा गया है ‘समयसार’में और व्यवहारनयसे या पर्यायार्थिकनयसे या अशुद्धनिश्चयनयसे कहा गया है ‘प्रवचनसार’में. दोनों नय की विविक्षा अलग-अलग है. अके ही विविक्षा से बात नहीं बताई है.

जिस अपेक्षा से अपने पिताका अपन पुत्र है, उसी अपेक्षा से अपना पुत्र के साथ संबन्ध नहीं रहता. वहां अपने पुत्र से हम पिता

है. और पिता-पुत्र दोनों अकेला ही है. लेकिन अलग-अलग व्यक्ति से अपेक्षा है. अकेले व्यक्ति से यह अपेक्षा बन सकती नहीं. वैसे जबका शुद्ध स्वभाव देखने का जिसका प्रयोजन है उसको शुद्धनय कही है. श्रुतज्ञानका जो अंश, नय है वह ज्ञानांश है, ज्ञान का अंश है, श्रुतज्ञानका जो अंश अपने शुद्ध स्वभावको विषय करता है उसको शुद्धनिश्चयनय कहते हैं. उसमें रागादि तीनकाल में नहीं है. इसलिये ये पर है. यह 'समयसार'की विविक्षा का समाधान दिया. इसलिये उसको पर कहें. और यह भावकर्म है. फिर भी यह भावकर्म है. जबके भाव हैं, जबका भावरूप कार्य है और 'उनके नाश से मोक्ष होता है;...' भावकर्मका अभाव होते ही मोक्ष होता है. तो उनका नाश होता है फिर भी जबका नाश नहीं होता है. भावकर्मका नाश होता है. फिर भी जबका नाश नहीं होता है. इसलिये सिद्ध होता है कि ये जबका मूल तत्त्व नहीं. जबका यदि यह मूल स्वरूप होता तो उनके नाशसे जबका भी नाश हो जाता. लेकिन भावकर्मके नाशसे जबका अस्तित्व वैसा का वैसा ही अनंतगुण संपन्न बना रहता है. तो उससे यह सिद्ध होता है कि भावकर्म है वह जबका मूल स्वरूप नहीं है. औपाधिक भाव है. यानि जबकी अवस्था में उत्पन्न हुआ अकेले रोग है.

राग है सो रोग है. रोग का नाश होता है या रोग नाश करने लायक भी होता है. रोग का पालन करे, रोग का पोषण करे वह अज्ञान है. उसमें कोई ज्ञान नहीं. जैसे कोई सुजन आती है, दुबले मनुष्य को सुजन आवे और उसका मुँह कुछ अरुण दिखे कि पहले तो यह दुबला-पतला रूतना अरुण नहीं दिखता था. अब तो सुजन आने से अरुण दिखता है. उसका रूप निभरता. ऐसा कोई मानकर अगर सुजन को पोषण देवे तो मर जाये. जैसे राग है सो रोग है. कितना ही सुंदर लगे, अरुण लगे लेकिन वह अज्ञानसे अरुण लगता है. वह नाश करने लायक है.

जो भी अरिहंत हुआ, जो भी सिद्ध हुआ, जिन जिन आत्माओने संसारसे छूटकारा पाया उन सभीने राग भेदकर छूटकारा पाया है. इसलिये पर है तो छूटता है. अगर यह जबका स्वस्वरूप है तो नहीं छूटता. लेकिन पर है तो छूटता है. और छूटता है इसलिये

उसे पर कलते हैं. सो न्यायकी बात है. उसमें कोई अन्याय नहीं है.

‘जब यह (जव) रागादिको अपना नहीं मानेगा...’ जबतक वह अपना मानता है तबतक तो उसको ‘भवबंधपद्धति...’ रहती है. और ‘जब यह (जव) रागादिको अपना नहीं मानेगा तब भवबंधपद्धति मिटेगी.’ नया भवका बंध होना कब होगा ? कि रागादिक को अपना नहीं मानने पर. जहां तक रागादिको अपना मानना होगा तबतक नया आयुष्य का बंध होगा, नये भवको, नये देहको धारण करना पड़ेगा. क्यों ? कि यह शक्ति मिथ्यात्वमें है. रागादिकको अपना मानना ऐसा जो मिथ्यात्व, उसमें अनंत भव करनेकी शक्ति है. क्रमशः एक एक भव होता है. लेकिन अनंत भव करनेकी शक्ति उसमें है.

भगवान तो शास्त्र में यह कलते हैं कि मिथ्यात्व में अनंत भव होने का बीज पडा है. अनंत निगोदके भवन होनेका बीज पडा है. अकेन्द्रिय, दो ईन्द्रिय है. दो ईन्द्रियसे लेकर जतने भी प्राणी है वह तो दो हजार सागर से ज्यादा संसार में ... उत्कृष्ट, इसके पहले भी निगोदमें जव यवा जाता है. लेकिन ज्यादा से ज्यादा दो हजार सागरकी स्थिति है त्रसकी. फिर जव निगोद में ही रहता है अनंतकाल. यह निगोदके जो अनंत भव होते हैं, अनंत काल तक निगोद में ही जन्मना, निगोदमें मरना. इसका कारण मिथ्यात्व है.

केन्सर से एक मरण होता है, मिथ्यात्व अनंता अनंत मरण होता है. ईतना ये भयंकर है. मिथ्यात्वकी ऐसी भयंकरता देखकर जिनागममें इसपर ही ज्यादा से ज्यादा कोई बात आयी है तो इसपर आयी है. विशेषकर जो बात आयी है कि संसारी प्राणी मिथ्यात्व के कारण संसार में भटकते हैं, परिभ्रमण करते हैं. इसको छुड़ाने के लिये सबसे ज्यादा बात आयी है. क्योंकि उसकी आवश्यकता विशेष है. इसमें अनंत जन्म-मरणका बिज पडा है. उसको छुड़ाने के लिये यह बात आयी है. ‘पूज्य गुरुदेव’ने भी ४५ साल तक यही एक विषय, एकमात्र यही विषय अजन्डा पर रखके सारे प्रवचन किये. और सारा ‘समयसार’ ग्रंथ यही एक विषय पर ‘कुंडकुंड’ भगवानने रखा है.

कहते हैं कि 'जब यह (जब) रागादिको अपना नहीं मानेगा तब भवबंधपद्धति भिटेगी।' इससे पहले भवबंधका अभाव नहीं होगा। फिर यह राग किसी भी स्तरका हो, किसी भी कोटी का हो, लेकिन राग है सो राग ही है। राग है वह शुद्ध वीतरागभाव नहीं है। यानी राग है उसमें रागका सद्भाव है, वीतरागता में राग का अभाव है। दोनों परस्पर विरुद्ध हैं।

'इसलिये पर जैसे रागादिको छोड़कर, शुद्ध दर्शन-ज्ञान-चारित्र्य है उसे स्व (आपड़प) ज्ञानकर ग्रहण करो, यह मोक्षका मूल है।' यह मोक्षका मूल है। सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्याणी मोक्षमार्गः। मोक्ष का उपाय, मोक्ष पाने का ईवाज कोई है तो तीन कालमें सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्य अकेला मोक्ष का ईवाज है। और कोई मोक्षका ईवाज नहीं है। भगवान 'उमास्वामी'ने अपने 'तत्त्वार्थसूत्र'में पहला यही सूत्र (लिखा है)। प्रथम अधिकारका प्रथम सूत्र है। सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्याणी मोक्षमार्गः। इस मोक्षमार्गसे जो व्युत्पद्ये, पहले तो श्रद्धान से कि मोक्षमार्ग कोई दूसरे प्रकारसे भी हो सकता है, ऐसा जिसकी समझ में आया, जिसके श्रद्धानमें आया उसको मिथ्यादर्शन और मिथ्याज्ञान कहने में आता है। और बुद्धिपूर्वक जो सिवा सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्य किसी अन्य परिणाम को मोक्षका कारण माने या मोक्षका मार्ग माने, उसको सीधा ही गृहीत मिथ्यात्व लागू हो जाता है। सीधा ही लागू हो जाता है।

देखिये ! जितने अन्यमत हैं, उसको अपन गृहीत मिथ्यात्व भी कहते हैं। और अन्य मत को गृहीत मिथ्यात्व कहते हैं। उसमें यह तत्त्व नहीं मिलेगा। सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्याणी मोक्षमार्ग नहीं मिलेगा। यह 'तत्त्वार्थसूत्र' का यह सूत्र श्वेतांबर आम्नायमें मान्य किया गया है। सारा ग्रंथ मानते हैं। 'उमास्वामी'का यह 'तत्त्वार्थसूत्र' स्वीकार करते हैं। फिर भी इनके जो धर्माचरण है उसमें सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्यका प्रकरण आउट हो गया। रहा ही नहीं। 'टोडरमलज' सालबने उसे कह दिया कि यह जैन का नाम रखते हुए भी अन्यमत समान होने से हम इसका प्रकरण अन्यमत के प्रकरणमें लिखते हैं। श्वेतांबर का प्रकरण अन्यमतमें लिखा। टिप्पणी का सवाल नहीं है।

अपने लवे ही द्विगंवर आम्नाय का स्वीकार किया हो, फिर भी अगर हम किसी भी प्रकार के राग को ही सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्यके कुछ भी अंशको मानेंगे तो हम भी अन्यमत की तरह जैनके विभासमें अजैन हो जायेंगे. जैनके विभास में अजैन. यह बहुत लयंकर चीज है. इसलिये 'कुंडकुंड' भगवानने कहा, अणुमात्र भी रागादि का सद्भाव जिसके श्रद्धान में है, फिर चाहे आगमधर है, सब आगम को रटता है, फिर भी वह बिलकुल ही मोक्षमार्ग में आया नहीं. वह आत्मा को ज्ञानता ही नहीं है. रागका अभावस्वभाव जिसमें है, ऐसा जो शुद्ध निश्चयनयका विषयभूत आत्मा है उसको वह नहीं ज्ञानता. और उसको यह नहीं ज्ञानता हुआ संसार में परिभ्रमण करेगा ही करेगा. यह बहुत महत्वपूर्ण बात है.

इसलिये यहां 'दीपचंद्र' कहते हैं कि 'यह (जव) रागादिको अपना नहीं मानेगा तब लवबंधपद्धति मिटेगी. इसलिये पर जैसे रागादिको छोड़कर, शुद्ध दर्शन-ज्ञान-चारित्र्य...' शुद्ध श्रद्धान. वीतरागी स्वभावका श्रद्धान, वीतरागी स्वभावका स्वसंवेदन अभेद ज्ञान और वीतरागस्वरूप अपनी आत्मामें स्थिर होना, लीन होना ऐसा जो आचरण, उसको ग्रहण करो-उसको प्राप्त करो. 'यह मोक्षका मूल है.' जघन्य अंश से यह प्रथम चतुर्थ गुणस्थान में चालु होता है. इसलिये यहां मोक्षका मूल कहने में आया है. 'यह मोक्षका मूल है.'

'परिणाम जिस ओर ढले वैसे होते हैं.' यह 'प्रवचनसार' का विषय लिया, यहां से. 'परिणाम जिस ओर ढले...' शुभ संज्ञेय के प्रति ढलता है, देव-गुरु-शास्त्रका संयोग होता है, उस तरह परिणाम ढलता है (तब) परिणाममें शुभभाव होता है. अशुभ प्रकारके पंचेन्द्रिय विषय है उस तरह परिणाम ढलता है तो अशुभ परिणाम हो जाता है. और अपने शुद्धात्माके प्रति परिणाम ढलता है तो परिणाम शुद्ध होता है. परिणाम का ऐसा धर्म है कि जिसका वह अवलंबन लेवे तदाकार हो जाना उसका धर्म है. यह पर्यायका यह डरेकटर है, पर्यायका एक धर्म है कि वह ऐसा ही होता है.

इसलिये ऐसा परिणाम का धर्म ज्ञानकर पर ओर से निज परिणामको, पर ओर से भीसकर, छोड़कर, पर तरह से परिणाम को

छोडकर 'निजपरिणामको स्वरूपमें लगाओ।' निज स्वरूप में परिणाम को लगा दो. अनंत गुण का घणी भगवानस्वरूप परमात्मतत्त्व स्वयं अंदरमें 'सिद्ध समान सदा पद मेरो' ऐसा ही परमात्मतत्त्व बिराजमान है. सारी की सारी परमात्माकी मूर्ति अंदर बिराजमान है. यह सर्वोत्कृष्ट पद है, उसको छोडकर अन्य विषय कौनसे उत्कृष्ट है कि जिसमें तुम परिणाम लगाते हो ?

आगे भुद 'दीपयंदञ्ज'ने प्रश्न किया है कि यह सर्वोत्कृष्ट पद है उसको छोडकर तुम अन्य अन्य विषय के प्रति क्यों परिणाम लगाते हो ? वह क्या इससे उत्कृष्ट है क्या ? वहां तो ध्यानकी बात ली है कि जव को आर्तध्यान रहता है. धर्मध्यान तो स्वरूपाश्रित होता है. उसको चारित्र कलते हैं. लेकिन जो आर्तध्यान है, अन्य विषय के प्रति रागका ध्यान है, रागके विषय प्रति अकाग्रता है वह आर्तध्यान है, सभी जवों को चालु रहता है. वहां ऐसा प्रश्न किया है कि तुम क्यों अन्य पदार्थ ध्याता है ? सर्वोत्कृष्ट जैसे निजात्मपदको छोडकर अनुत्कृष्ट जैसे अन्यपद को तुं क्यों ध्याता है ? क्यों उसका ध्यान करता है ? क्या रभा है इसमें ? ऐसा करके प्रश्न किया है.

'यह मोक्षका मूल है. परिणाम जिस ओर ढले वैसे होते हैं. इसलिये...' परिणामकी ऐसी स्थिति को देखकर पर ओर से परिणाम को छोडकर, अपने में-अपने निज स्वरूपमें परिणाम को लगा दो. 'उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य षट्गुणवृद्धिहानिरूप अर्थक्रियाकारक परिणामसे सधती है.' क्या कलते हैं ? यह द्रव्यानुयोग का विषय है. उत्पाद-व्यय-ध्रुव पदार्थ में होता है, यह द्रव्यानुयोग का विषय है. पदार्थ में, छलों पदार्थ में अक अगुरुलघु नामका गुण है, शक्ति है त्रैकालिक शक्ति है, उसका जो परिणामन है वह षट्गुणवृद्धिहानिरूप है. यह परिणामन केवलज्ञानगोचर है, छन्नस्थ को यह ज्ञानगोचर होता नहीं. लेकिन इसका मतलब इतना ही है, इसका प्रयोजन इतना ही है कि अर्थक्रिया यानि प्रयोजनभूत क्रिया जो साधने में आती है, वह परिणाम से साधने में आती है और परिणाम षट्गुणवृद्धिहानिरूप होता है और उत्पाद-व्यय-ध्रुवरूप होता है. कलने का क्या मतलब है कि कोई जव कितना ली जड पदार्थका आश्रय करता है, जड पदार्थका

रूप, रस, गंध, वर्ण, शब्द का आश्रय करके धतना परिणाम को मलिन करता है, अशुद्ध करता है, धतना अशुद्ध करता है, धतना अशुद्ध करता है कि धसकी सर्व शक्तियां है वल वलं लगकर धतनी परिणाममें धानि धोती है कि उसका ज्ञान आवरित धो जाता है. सभी शक्तियां उसके जो परिणामनमें है वल आवरित धो जाती है, परिणाममें आवरित धो जाती है. और निगोद में श्रव यला जाता है.

किर भी षट्गुणधानिवृद्धि ऐसी है कि वल जड नहीं धो सकता. धानि... धानि.. धानि... अनंतगुण धानि धोती धुध, वलं अनंतगुण धानि धो गध. और अनंतगुण धानि धोते धुअे भी श्रव अपने स्वरूपका त्याग नहीं कर सकता. और त्याग करके जडरूप नहीं धो जाता. कितनी धी जडमां रुचि की, अनंतगुण रुचि की और उसको आत्मसात भावमें बना लिया, किर भी शक्तिकी धानि धोगी अनंतगुण, किर भी वल जड नहीं धोगा.

ऐसे वृद्धि धोके सिद्ध धो जाता है. अनंतगुण शक्तिका परिणामनमें विकास धो गया. केवलज्ञान धो गया, केवलदर्शन धो गया, परमानंद धो गया, वीर्य आदि अनंत गुण धुले धो गये. परिपूर्ण धुले धो गये. किर भी वल अपने स्वभावकी मर्यादा में है. परिपूर्णाता भी जितना स्वभाव है उतनी. उसमें भी श्रव अपने स्वरूपका त्यागकर कुछ दूसरा धो जाये ऐसा कभी बनता नहीं. यल धसकी मर्यादा है. और वल उत्पाद-व्यय-ध्रुव है और यल षट्गुणधानिवृद्धिरूप है और बाकी के जो धे भेद है, असंध्यगुण, संख्यातगुण यल सब उसमें आ जाते हैं. वृद्धि धानि. उत्कृष्ट समर्थ दृष्टांत धसका श्रव के हिसाबसे सिद्धपदका है और धस साधनमें वल निगोद तक का है.

वल परिणामसे साधनमें आता है, कार्य को परिणामसे साधा जाता है. धसलिये परिणाममें विवेक करके, परिणाम कलं अपना लगे ? जिससे अपना प्रयोजन सिद्ध करना, प्रयोजनको साध लेना यही उद्देश्य है. परिणाम विषयक ऐसे विज्ञान को जानकर अपने परिणाममें अपने प्रयोजनकी सिद्धि कैसे धोवे, यही समजकरके सली स्थानमें अपने परिणामको लगाना. गलत स्थानमें अपने परिणाम को नहीं लगाना. यही उपदेश है धसमें.

मुमुक्षु :- परिणामने स्वप्नमां लगावुं....

पूज्य भाईश्री :- समग्र परिणाम. अक गुण के परिणाम नहीं. जवका परिणाम मतलब जवके समस्त गुणके समग्र परिणामको स्वप्न में लगाना है.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य भाईश्री :- आपो आप ज थाशे, आपो आप ज थाशे.

मूलमें अगर स्वप्नका श्रद्धान होगा, दंसणं मूखो धम्मो, अगर स्वप्नका श्रद्धान होगा मूलमें, ये दंसण को मूल कला, तो ज्ञान भी उत्पन्न हो जायेगा और आचरण-स्वप्न स्थिरता आचरण भी हो जायेगा. क्योंकि सर्वगुणांश सम्यक्त्व होनेसे अक गुण सम्यक् होनेमें सर्व गुण ओटोमेटिक सम्यक् होते हैं.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य भाईश्री :- लगाओ तो आदेशात्मक वचनप्रयोग (है), आदेशात्मक वचनप्रयोग है. जब श्रद्धान होता है, तब ज्ञान होता है, तब चारित्र होता है. होता है उसको लगाओ ऐसा कहने में आता है.

मुमुक्षु :- ..

पूज्य भाईश्री :- फिर भी कर्तृत्वभाव से यह होता नहीं. ऐसा आदेश और उपदेशात्मक जो भाषा होती है उसको इंगर ओप स्पीच कहते हैं. इंग्लीश ग्रामर में उसको इन्परेटीव स्पीच कहते हैं. इंगर ओफ़ स्पीच में इन्परेटीव स्पीच. जहां आज्ञार्थ हो और उपदेशात्मक हो, वहां ऐसा ही वचनप्रयोग होता है कि ऐसा करो.. ऐसा मत करो... ऐसा करो. अस्ति और नास्ति, विधि और निषेध. उसी प्रकार से कला जाता है. फिर भी यह ध्यान में रहने लायक बात है कि कर्तृत्वबुद्धि से स्वयं के परिणाम का भी कार्य नहीं हो पाता. यह मूलका सिद्धांत है. परिणाम का कर्तृत्व ये मिथ्यात्व है, उसको पर्यायदृष्टि कहते हैं. 'प्रवचनसार'में पर्यायमूढाः परमसमयाः ऐसा कला. पर्यायमूढाः परसमया. इसलिये यह तो मूल की बात कभी छोडनी नहीं है कि परिणाम का कर्तृत्व हम करे. यह हमको करना ही नहीं है.

यह इसलिये परिणाम का कर्तृत्वका निषेध किया गया, इसलिये उसको मिथ्यात्व कला गया कि यह तो सहज होते ही रहते हैं. आप

कहेंगे परिणाम करे तब तो होंगे ना. तो हमारा यह तर्क है कि आप परिणामन को बंध कर दो. एक समय के लिये तो बंध करो. ज्यादा काल नहीं कहते हैं. एक समय के लिये परिणामन बंध कर दो. छ द्रव्यमें से एक भी द्रव्य का परिणामन होना बंध होगा ही नहीं.

लोक अहंभाव करते हैं. हमने यह बनाया.. यह बनाया... वह बनाया... ये मंदिर हमने बनाया. नया बनाया ? कि हां, नया मंदिर बनाया. अच्छा उसको पुराना कौन बनायेगा ? नये मंदिर की नयी अवस्था को पुरानी अवस्थाको कौन बनायेगा ? दस, बीस, पच्चीस साल के बाद कहेंगे कि यह मंदिर पच्चीस साल पुराना हो गया. हो गया है. हो गया का मतलब क्या ? कि परिणाम तो होता ही रहता है.

जाते हैं. ईच्छापूर्वक आहार करते हैं तो लोग कहते हैं हमने जाया, हमारी ईच्छा से. लेकिन यह धुराक को सप्त धातु में कितने परमाणु कहां बांटना, वह ईच्छापूर्वक हो सकता है क्या ? ये परमाणु पेट में जाके स्वयं ही किया करता है. स्वयं करता है या ज्व करता है उसको ? स्वयं ही परिणामन हो रहा है. ज्वकी ईच्छा कामियाब नहीं होती. ईतना यह बनो, ईतना लहु बनो, ईतना लडी बनो, ईतना वह बनो.. कामियाब नहीं होता. और कौन करता है ईच्छा ? कैसे करता है ? उसको पता ही नहीं चलता है कि क्या होता है और क्या नहीं होता है. लेकिन परिणामनशील पदार्थ होने से सभी ज्वोंका, सभी परमाणुओंका और अपने अनुभव से आपन भी समझ सकते हैं कि परिणामन चालु ही चालु रहता है. उसको एक समय के लिये बंध नहीं कर सकते. और कितने स्पिड में यह परिणामन चालु है सभी पदार्थों का ? कि एक सेकन्ड में असंख्य बार. कितने ? लाख, करोड, अरब नहीं, संख्यात नहीं, असंख्यात बार यह परिणामन होता है. पर्याय से पर्यायांतर होना एक सेकन्ड में असंख्य बार है. और छन्नस्थ ज्वका उपयोग असंख्य समय के एक परिणामको पकड सकता है. एक समय के परिणामको छन्नस्थ का ज्व अपने ज्ञान में ज्ञानगोचर नहीं कर सकता, वह केवलज्ञान का विषय है.

अब असंख्य परिणाम एकसाथ नजर में आता है तो किस समय के परिणाम को तुम पलटोगा, बनायेगा, नहीं बनायेगा ? कैसे

पकड़ोगे ? यह चला जायेगा तब तो तुमको पता होगा कि मुझे राग हुआ, मुझे क्रोध हुआ, मुझे ऐसा हुआ, मुझे ऐसा हुआ, मुझे शुभभाव हुआ, यह हुआ. बादमें (मावुम पडता है), भविष्यमें होता है. तो जो स्वयं होता है उसको करना यह मिथ्याभाव है. जैसे उसको मिटाना मिथ्याभाव है, जो स्वयं हो रहा है उसको मिटा नहीं सकते, यह मिटाने का भाव अगर मिथ्यात्व है तो करने का (भाव) भी मिथ्यात्व ही है. यह न्यायकी बात हुई की नहीं हुई ? कि अगर उसको मिटाना एक मिथ्याभाव है तो उसको करना भी मिथ्याभाव है.

मुमुक्षु :- स्वयं हो रहा है उसको क्या करे ?

पूज्य भाईश्री :- स्वयं हो रहा उसको क्या करे ? तो फिर प्रश्न यह भडा होगा कि हमें पुरुषार्थ करना कि नहीं ?

... कर्तृत्वमें भडा है तब उसको कर्तृत्वभाव से उपदेश दिया जाता है. तुम ऐसा मत करो, ऐसा करो. परपदार्थ में परिणाम मत लगाओ, स्वपदार्थमें परिणाम लगाओ. इसका मतलब क्या हुआ ? कि अगर तुम्हें सुभ नहीं, तुम्हें दुःख है और सुभ के कुछ न कुछ करना है तो हम कहते हैं कि परिणाम अगर निज सुभात्मक पदार्थ में लगता है तो सुभका अनुभव होता है. और परपदार्थ में परिणाम लगता है तो आर्तध्यान होने से उसको दुःख होता है. यह ज्ञानमात्र से ही तेरे परिणामकी दिशा बदलेगी. परिणाम की दिशा ज्ञान से, श्रद्धान से बदल जाती है. बदलनी पडती नहीं है, बदल जाती है. जबका यह स्वभाव है कि जहां उसको नुकसान मावुम पडता है वह बचने के लिये स्वयं कोशिश कर लेता है.

जैसे शरीर को अपना माना है तो कहीं भी शरीरका घात होने का प्रसंग आयेगा तो विचार करनेका भी अवसर नहीं रहेगा. लेकिन सावधानी हो ही जायेगी कि बचा लो. यह जबके स्वभावमें एक ऐसा सावधानी का स्वभाव है. जहां उसको नुकसान होता है वहां से वह बचनेकी कोशीष करता है और जहां उसको लाभ दिभता है वहां परिणाम दौडने लगता है. जैसे पंचेन्द्रिय विषयमें अनादि से सुभ माना है. धार्मिक ग्रंथ में हम समझते हैं कि यह तो आत्मा के पाप परिणाम है और इसका इव अरुण नहीं है. इससे रोग होगा, इससे

दारिद्र्य होगा, ईससे कुगति होगी. ईससे यह होगा.. यह होगा.. फिर भी अपना परिणाम नहीं छूटेगा वहां से. क्यों ? पंचेन्द्रिय विषय से फिर भी परिणाम का छूटना क्यों नहीं होता ? कई लोग तो सभी विषयोंका त्याग कर चले जाते हैं. घर-संसार, कारोबार छोड़कर. फिर भी ईनके परिणाम नहीं छूटते. जंगल में जाता है और घर याद आता है. ऐसा क्यों ? उसमें सुखबुद्धि जबतक रही है वहां तक परिणाम छूटेगा नहीं. तबले ही उसमें सुख नहीं है फिर भी सुख का निश्चय कर लिया है. यह निश्चित हो गया है कि यहां सुख है, तबतक उसको परिणाम याद ही रहेगा.

ईसलिये स्वाध्याय आदि के माध्यम से अगर श्रवको अपना सुख, अनंत सुख तबरा हुआ अपने स्वप्नकी पहचान होवे, निर्णय होवे, पहचान होवे तो परिणाम वहां लगने लग जायेंगे. उधर से छूटने लग जायेंगे, उधरसे ओटोमेटिक लागू हो जायेगा. करना नहीं पड़ेगा, कर्तृत्वबुद्धि करनी नहीं पड़ेगी. यह बिलकुल स्वभावीक चीज है. ईसलिये बार-बार श्रीगुरुने यही उपदेश दिया है की अपने स्वप्नकी पहचान करो. अपने स्वप्न को जिसने पहचाना उसके परिणामकी, समस्त गुणके परिणाम की दिशा बटल कर अपने आप में निमग्न होने का एक बिलकुल नया जोर पैदा हो जायेगा. करना नहीं पड़ेगा, पैदा हो ही जायेगा. जिस परिणाम को जगत की कोई ताकात रोक नहीं सकती.

अपने पुराणों में यह दृष्टांत है कि अंतकृत केवली होते हैं. माने जैसे मुनि हैं जो मुनि अवस्था में ध्यान में ईतने संलग्न है कि उनको कोलु में पीले जाये, उनको पकड़ के कोलुमें माथा डाले और घाड़ी में उसको पील देवे. देव उपसर्ग करते हैं. उसको आकाश में ले जाके पटकते हैं. जैसे जैसे प्रकारके उपसर्ग आते हैं. तो वह उसके परिणामको स्वप्नमें लगे हुए परिणाम को छु डवा सकते हैं क्या ? किसी कारण से मुनिराज के परिणाम छूट जाते हैं क्या ? उसको जंगलमें वाघ-सिंह जाते हैं तो उसका परिणाम छूट जाता है क्या ? तो ईतने कडे उपसर्ग बावजूद भी ईनके परिणाम अगर स्वप्न से नहीं छूटते हैं तो क्या चीज है यह ? जबरदस्तै ! यह संशोधनका विषय हो जाता है. ऐसी

कौन-सी जबरदस्त चीज है भीतर में कि जिसमें परिणाम लगे हुअे छूटते नहीं. और छुटाने के लिये जगत की किसीकी ताकत भी नहीं लगती उसमें, यह कौन-सी ताकत है ? ऐसा सलज होता है. उसको करना नहीं पडता है. सलज ही स्थितिमें वे रह जाते हैं. उसको छुटाने के लिये कोई समर्थ नहीं है.

जैसे परवशरूप से परिणाम पर विषय में लग जाते हैं, सुभबुद्धि के कारण से, सुभके निर्णय के कारण से. वैसे ही सुभका निर्णय जिसका बढल गया उसके परिणाम की परिस्थिति बढल जायेगी. क्रमशः जैसे परिणाम हो जायेंगे कि दुनिया की, जगत की कोई प्रकार की परिस्थिति उस परिणाम को बढलने में समर्थ नहीं रहेगी.

ईसको अर्थक्रियाकारक, प्रयोजनक्रिया का करनेवाला कला है और वह परिणाम से सधा जाता है. ईसलिये परिणाम के विज्ञान को अरुणी तरल समजकर उसका उत्पादव्ययधौव्यत्व और उसका अर्थकारक क्रियाकारकपना जिसकी शक्ति है, जिसका अगुरुलघुत्व या षट्गुणलानिवृद्धिरूप परिणाम से साधने में आता है उसको जानकर परिणाम की दिशा में उन्मुभता बढलकर सन्मुभता हो जाये. ऐसी स्थिति आनी चालिये. यह ज्ञानका, श्रद्धान का प्रयोजन है ईसमें.

‘अब देवअधिकार लिखते हैं.’ ‘दीपचंदञ्ज’ यहां से देवतत्वको बताते हैं.

मुमुक्षु :- ...

‘सद्गुरु कहे लव्यञ्जवनिशौ, तोरहु तुरित मोलकी जेल’ ‘अनारसीदासञ्ज’ का ‘नाटक समयसार’ का १२वां पद है. मोल की जेल तोडकर के तुम ‘समकितरूप गहो अपनों गुन, करहु शुद्ध अनुभवको जेल.’ शुद्ध अनुभवका, स्वानुभवका परिणामन करके सम्यक्त्वको ग्रहण करो और मोल को तोड दो. ‘पुद्गलपिंड भाव रागादिक, ईनसौं नहीं तुम्हारे भेल.’ तुम्हारे स्वभाव से यह रागादि भाव और पुद्गलपिंड प्रकृतियां-द्रव्यकर्म, बाहर के संग्रोग, शरीरादि कोई भेल जाता नहीं है.

‘ये जड प्रगट..’ यह प्रगट जड है. ‘गुपत तुम येतन,...’ तुम तो येतन हो. जैसे पानी और तेल जुदा होता है, वैसे ही बिलकुल जुदा का जुदा है. पानी भी लिक्वीड है, तेल भी लिक्वीड है, फिर भी

अेकदूसरे में मिलते नहीं. वैसे ही रागादिक जवके भाव होते हुअे भी जवके स्वभावके साथ उसका कभी मिलनेका बनता नहीं है. मिलावट नहीं हो सकता. यह उसका अर्थ है संक्षेपमें.

देव अधिकार इसलिये विभते हैं 'क्योंकि देवसे परम मंगलरूप निजानुभव प्राप्त करते हैं,...' देवमें भी संसारी जवको ईन्द्रियज्ञानगोचर अरिहंत परमात्मा ही ज्ञानगोचर होते है. ईन्द्रिय ज्ञान में सिद्ध परमात्मा ज्ञानगोचर होते नहीं. इसलिये यहां प्रमुभतया अरिहंतदेव की चर्चा इस अधिकार में 'द्विपयंदज'ने की है. देव तो दोनों है. अरिहंत भी देव हैं और सिद्ध परमात्मा भी देव हैं.

'क्योंकि देवसे परम मंगलरूप निजानुभव प्राप्त करते हैं,...' देव यानि अरिहंतदेव. अरिहंतदेव से 'परम मंगलरूप निजानुभव प्राप्त करते हैं, इसलिये देव उपकारी हैं.' क्या कहते हैं ? कि यह धर्म है वह निजानुभवरूप है, स्वानुभवरूप है. यह धर्म का मूल कौन है ? कि सर्वज्ञ परमात्मा अरिहंतदेव धर्मका मूल है. 'श्रीमद् राजयंद्रज'ने इस विषय में दो वचन बहोत अच्छे लिखे हैं कि अेक तो धर्म का मूल सर्वज्ञ है और धर्मका निरूपण, तत्त्वका निरूपण सर्वज्ञता से करना. तत्त्वका निरूपण, धर्मका निरूपण सर्वज्ञता से करना. माने सर्वज्ञता को स्थापित करके. उत्थापित करके नहै, लेकिन स्थापित करके फिर धर्मका निरूपण करना. क्योंकि धर्मका मूल सर्वज्ञ है. धर्म किसने प्रकाशित किया ?

निजानुभव औसा होता है, औसा कहनेवाले सर्वज्ञ हैं. सर्वज्ञ से यह धर्म का निरूपण हुआ है. इसलिये परममंगलरूप निजानुभव, चार गतिसे छुडानेवाला परिणाम, जन्म-मरण को छुडानेवाला परिणाम जो निजानुभव है, सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्ररूप निजानुभव है, यह परममंगलरूप परिणाम है. पवित्र परिणाम है. जवका उद्धार करनेवाला परिणाम है. सर्व प्रकारके दुःखको मिटानेवाला यह परिणाम है. और सर्वज्ञ भगवानने दिव्यध्वनिमें इसका प्रकाश किया. इसलिये देव उपकारी है. कितना उपकार है देवका ? कोई इसकी सीमा नहीं है ईतना उपकार है. असीम उपकार है. क्योंकि हित भी असीम होता है. अनंत दुःख मिटता है, अनंत निज सुख की प्राप्ति होती है. तो औसी स्थिति बतानेवाले, औसा उपदेश देनेवाले देवका उपकार कितना ?

जिसका असीम उपकार है. जिसके प्रति उपयोग होते हुए अलुमान हुए बिना रहता नहीं. जैसे निर्दोष परमात्मा जो बन गये, जो सर्वज्ञ हुए हैं, उनका परम आदर होना यह कोई कहने कि यीज है क्या ? उनका अनादर तो कतई होने का सवाल ही पैदा नहीं होता. यह तो स्वप्न में भी उचित नहीं है. तो उसका परम आदर होना उसको उसकी भक्ति करने में आती है.

‘क्योंकि देवसे परम मंगलरूप निजानुभव प्राप्त करते हैं, इसलिये देव उपकारी है.’ यानि देव अनंत उपकारी है. ‘देव परमात्मा है.’ देव है सो परमात्मा है. माने ये स्वर्ग के देवों की कोई बात चलती नहीं. सारे देवगति की यह बात नहीं है. देव माने देवगति की बात नहीं है. यारों गतिसे भिन्न ऐसी जो पंचमगति को जो प्राप्त हुए, जो अरिहंत हुए उसको यहां परमात्मा कहते हैं, उसको देव कहते हैं.

यह अरिहंत ‘परमात्मा साकार हैं, शरीरयुक्त हैं. और सिद्ध निराकार हैं;...’ अरिहंत परमात्मा जिसको सदेह मुक्ति (हुयी है), जो सदेह मुक्तदशा में बिराजमान है, देह होने पर भी मुक्तदशा में बिराजमान है, इसलिये वह संसारी छत्रस्थ प्राणीयोंको भी इन्द्रियज्ञानमें ज्ञानगोचर हो सकते हैं. और सिद्ध परमात्मा को देह नहि होते हुए वह इन्द्रियज्ञान के विषयरूप नहीं बनते इसलिये उसको निराकार कहते हैं. निराकार का मतलब यह नहीं कि इस आत्मा के कोई क्षेत्र का आकार नहीं होता. ऐसा नहीं है.

सभी सिद्ध परमात्माओं को चरमशरीर, जो चरमशरीर है, करीब-करीब इतना ही उनका मनुष्याकार होता है और वह दो ही अवस्था में होता है. एक पद्मासन की और एक षडगासनकी. क्यों ? कि अरिहंत भी दो ही अवस्था में पाये जाते हैं. एक षडगासन में और एक पद्मासन में. शरीर की कोई तीसरी अवस्था में अरिहंत होते नहीं और जब यह शरीर भी छूट जाता आयुष्य कर्म पूरा होने से, तब इसी अवस्था में आकार उस आत्माका रह जाता है तो सिद्धालय में सादि अनंतकालतक अपने क्षेत्रके आकार में कोई इशकार होता नहीं.

मुमुक्षु :- सिद्धका आकार माने...

पूज्य भाईश्री :- आत्मप्रदेशों का आकार. आकार यानि अरिया.

अेरिया ढोना. क्षेत्रइल ढोना कि आकाश के प्रदेश में कितने प्रदेश में वल रहे हुअे हैं ? अैसा नहीं है जैसे अन्यमति कलते हैं कि वल सर्वव्यापक ढो जाता है. मुक्ति ढोनेसे सर्वव्यापक ढो गया. अैसा ढोता नहीं. ज्ञान सर्वव्यापक है. सर्वको ज्ञानता है ँसलिये. सर्वव्यापक उपचार से कलते हैं. लेकिन अपने क्षेत्र को छोडकर ज्ञानकी पर्याय ली कहीं आलर जाती नहीं.

मुमुक्षु :- अइपी ढोय अने आकार केम ढोय ?

पूज्य लार्श्री :- उसमें क्या आधा है ? (आकार) ढोने में क्या आधा है ?

अपने (यलं) अनाता है न मूर्तियां ? किससे अनाते हैं ? वल ढाँ अनाते हैं पलवे ? मूर्ति की ढाँ अना लेवे. और ढाँ को निकाल देवे तो मूर्ति रह जाती है. जिस प्रकारकी ढाँ है वैसा आकार रह जाता है. शरीर तो अेक ढाँ है. ढाँ छूट गल. आत्मा का वैसा का वैसा है. शरीर में शरीर आकार अली है कि नहीं है ? है. तो यल ढाँ छूट गल. यल पुट्टगल की ढाँ छूट गल. और चैतन्यमूर्ति वैसी की वैसी रह गल. उसमें तकलीक क्या है ? क्या आधा है ? कोँ आपत्ति नहीं है.

‘सिद्ध निराकार है; चरम शरीरसे किंचित न्यून आकार है, ँसलिये (उन्हे) साकार ली कल जाता है.’ सिद्ध लगवान को निराकार ली कलते हैं और उनके आकार ढोने से उसको साकार ली कलते हैं. निराकार ँसलिये कलते हैं कि ँन्द्रियज्ञान में उसका आकार लसित नहीं ढोता है ँसलिये उनको निराकार कलते हैं ँस अपेक्षासे. और उनका स्पेसिफिक आकार ढोने से-आस आकार ढोने से उसको साकार ली कलते हैं. अेकांत निराकार कलने कोँ कारण नहीं है. साकार ली कलते हैं. अब ँनकी चर्या सिद्ध परमात्माकी छोड दी. क्योंकि यलं देव अधिकार में मुख्य आत तो अरिलंतदेव की लेनी है.

‘अरिलंतके अघाति कर्म शेष हैं, ँसलिये आह्य विवक्षा में चार गुण व्यक्त नहीं हुअे हैं;...’ अरिलंत लगवान को अघाति कर्म रहे हैं. अघाति यानि आयुष्य, नाम, गोत्र और वेदनीय. अैसे चार रहे हैं. ‘असलिये आह्य विवक्षा में चार गुण व्यक्त नहीं हुअे हैं;...’ आह्य विवक्षा में. विअने की अध्यात्म पद्धति है न ँसलिये (अैसा विअते

हैं). क्योंकि अंतरज्ञान में तो सब व्यक्त ही व्यक्त है. चारों गुण अंतरज्ञान में तो व्यक्त है. तो उसमें तो कोई बाधा नहीं है. लेकिन बाहर में व्यक्त नहीं हुआ है. चारों की बात करेंगे.

‘अरिहंतके अघाति कर्म शेष हैं, इसलिये बाह्य विवक्षा में...’

माने बाहर से देखनेवाले को या बाहर से उसको ऐसा दिखाया जाता है कि उसको चार गुण व्यक्त नहीं हुआ. जैसे सिद्ध परमात्मा को बाहर में भी व्यक्त हो गया. वैसा नहीं हुआ है. ‘ज्ञानमें सब व्यक्त हुआ है.’ ज्ञान में व्यक्त है. केवलज्ञान है उसमें क्या चीज नहीं जानी जाती ? वे अपने अव्याबाधत्व को भी जानते हैं और अपना आयुष्य नहीं है ऐसा भी जानते हैं. क्या अरिहंत परमात्मा ऐसा जानते हैं कि मेरा यह भव है, ऐसा जानते हैं ? सम्यग्दृष्टि भी नहीं जानता. सम्यग्दृष्टि जानता है कि मैं भवरहित हूं, मेरे भव नहीं. यह जो नाटक है भवका थोड़े दिनकी बात है. वह मेरा स्वरूप नहीं है. यह मेरी कोई कायमी चीज नहीं. नाटक करनेवाला देखता है कि राजा हुआ हूं. यह दो घंटे की बात है. फिर भी अभिनय करनेकी (बात है), मूल में तो नहीं. मूलमें मूल स्वरूप जैसा है वैसा है. उसमें आठों गुण व्यक्त ही है.

‘नियमसार’ में एक गाथा है कि जैसे सिद्ध परमात्माओंको आठों गुण व्यक्त है वैसे ही सभी जिवोंको जो भव में लीन है, अभी भवमें रुक रहे हैं उसको भी एक नयसे, किसी एक नयसे, शुद्ध निश्चयनयसे वह आठों गुण उनको भी है. वह आठ गुण से संयुक्त है. जैसे सिद्ध परमात्मा आठ गुण से संयुक्त है, वैसे यह संसारी जिव भी आठ गुण से संयुक्त है. तो जो अरिहंत परमात्मा हुआ उनके चार तो गये. अशुद्धनयसे भी. तो अशुद्धनयका विषय बाहर का है. तो बाहर में चार नहीं गये, लेकिन अंदर में तो सब गये ही गये है. वह कहां मानते हैं, कहां अपने में मानते हैं ?

‘ज्ञानमें सब व्यक्त हुआ है.’ यही कहने में आता है. किस तरह ? ‘नामकर्म मनुष्यगतिरूप है इससे सूक्ष्म बाह्य नहीं है, (बाहर में व्यक्त नहीं है),...’ नाम कर्म है वह मनुष्यगति है इसलिये सूक्ष्म है. गति नामकर्म है वह गतिकी जो अवस्था है वह सूक्ष्म है. वह बाहर में व्यक्त नहीं है. धतनी सूक्ष्म है कि बाहर में धतनी व्यक्त नहीं होती.

केवलज्ञानी को मनुष्यगति नामकर्म है न ? वहां चालु है. फिर भी बाहर में वह सूक्ष्म है. बाहर में धतनी व्यक्त नहीं है. फिर भी केवलज्ञान में व्यक्त है.

गतिनामकर्म जो है वह मेरे स्वरूप में नहीं है. मैं शुद्ध परमात्मा हूं. अंतर-बाह्य शुद्ध परमात्मा हो गया, वीतराग हो गया. उसमें गतिनामकर्मका अस्तित्व नहीं है. वह बाहर है. मेरे में नहीं है. असा ज्ञान में व्यक्त है. बाहर में व्यक्त नहीं है. लोग तो जानते हैं कि भगवान को शरीरका बंधन है. जहां तक आयुष्य रहेगा भगवान भी वहां रहेंगे. शरीर के साथ जुड़े हुए संग्रोग में रहेंगे. बाहर में व्यक्त स्थिति नहीं बनती. लेकिन केवलज्ञान में तो शरीर से कोई लगाव नहीं रहा.

यही कारण है कि शरीरका लगाव नहीं रहने से उनको आहार, विहार, निहार, निद्रा आदि नहीं होते, जो शरीर के धर्म हैं. देवतत्त्व में श्वेतांबर आमनाय में भूल की. टिप्पणी की बात नहीं है. तत्त्व को समझने का विषय है. शरीर होते हुए भी शरीर का लगाव नहीं है. शरीरके धर्म प्रवृत्तिरूप नहीं होते. आहार करनेका, पानी पीनेका, तृषा लगनेका, निहार होनेका कोई प्रकार अरिहंत को नहीं बनता. जो उन लोगोंने स्थापित कर दिया कि भगवान आहार लेते हैं. 'महावीर' भगवान को यह रोग हुआ, उनको टट्टी लग गई. यह दवाएँ मंगवाएँ, दवा आयी. यह बात कभी बनती नहीं.

चोवीस तीर्थंकर को मानते हुए भी और तीर्थंकर को अरिहंत नाम देते हुए भी धनके स्वरूपसे अनभिज्ञ है, अज्ञान है तो उसमें देवतत्त्व का निषेध हो जाता है. मानते हुए भी निषेध हो जाता है. वह तो मानते हैं कि ये जैन परमेश्वर हैं. लेकिन जैन परमेश्वर को अगर जैन परमेश्वर के स्वरूप में नहीं माना गया तो यह देवतत्त्वकी भूल है. जिसकी देवतत्त्वकी भूल है धनके तत्त्वज्ञानका विषय कितना भी तगडा दिखे, लेकिन धन तत्त्वज्ञान में कहीं भी अके बात भी मानने योग्य होती नहीं, श्रद्धा करने योग्य होती नहीं, अनुसरण करने योग्य होती नहीं, संमत करने योग्य होती नहीं. क्या कहा ?

किरसे. जिसकी देवतत्त्व में भूल हो, उसकी अके बात भी सही

नहीं. सही नहीं इसलिये श्रद्धा कर्तव्य नहीं. उसको ज्ञान में संमत कर्तव्य नहीं और उसको आचरणमें अनुसरण कर्तव्य नहीं. क्योंकि वहां गृहीत मिथ्यात्व पैदा हो गया है. बुद्धिपूर्वक सर्वज्ञ परमात्मा का अन्यथा स्वरूप लगा दिया तो उनमें गृहीत मिथ्यात्वकी गडबडी हो गई. तो गृहीत मिथ्यात्व न तो श्रद्धा करने लायक है, न ज्ञानसे संमत करने लायक है, न आचरण में अनुसर करने लायक है. लेकिन धतने आगम तो रये हैं, ऋष तो आगम है. वह है... वह है.. वह है... यह सब गडबडी है. धसमें कोई बात (सत्य नहीं है). यहां से उठा ली हो, यह तो सब लोगों ने उठाई है. ये तो सांख्य ने भी उठाई है. शुद्धनिश्चयनयका विषय तो सांख्यने उठाया है. और पर्यायार्थिकनय का विषय बौद्धने उठाया है.

उदउ पाभंड कहां से निकले ? कि भगवान 'ऋषभदेवस्वामी' की 'आदिनाथ' तीर्थंकर की जब वाणी चालु लुई तब अकसाथ उदउ पाभंड शुरु हो गये. क्या भगवान की वाणी से पाभंड होता है ? नहीं. फिर भी जो योग्यता थी वह प्रकाशित हो गई. किसी ने अक नयसे अकांत पकडा. किसीने यहां से अकांत पकडा, किसीने अक नयका यहां से अकांत पकडा. तो सभी अन्यमत में जैनमत की कुछ न कुछ बात तो आयेगी ही आयेगी. लेकिन किसको गौरा करना, किसको मुख्य करना, किससे प्रयोजन सिद्ध होना अैसी जो जिनागममें रही लुई अकवाक्यता है, जिसमें प्रयोजन की सिद्धि होती है, जिसमें दोष का सर्वनाश होकर परिपूर्ण पवित्रता की प्राप्ति होती है. अैसी विधी जहां नहीं रहती, वहां मार्ग नहीं रहता, वहां उपाय नहीं रहता. वहां मिथ्यात्व हो जाता. यह पूरी की पूरी सेंट परसेन्ट गडबडी है. अक परसेन्ट भी उसको देने लायक नहीं रहता.

अैसे यहां देवतत्वका विषय बहुत सुंदर चला है. संक्षेप में है लेकिन मूल मूल प्रयोजनभूत उसमें आ जाती है. (यहां तक रभते हैं).

તા. ૧૮-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૨, પ્રવચન નં. ૧૧૮

‘અનુભવપ્રકાશ’. પાનું-૬૨. દેવ અધિકાર છે.

‘અરિહંતને અઘાતિ કર્મ રહ્યાં છે તેથી બાહ્ય વિવક્ષામાં ચાર ગુણ વ્યક્ત થયા નથી.’ અરિહંતદેવ છે, વીતરાગ જૈન પરમેશ્વર, તેમને આયુષ્યકર્મ, નામકર્મ, ગોત્રકર્મ અને વેદનીય, એવા ચાર પ્રકારના અઘાતિ કર્મની હયાતી છે. એ વિદ્યમાન છે, એનો ઉદય પણ વર્તે છે. અરિહંતને ચાર કર્મ (વિદ્યમાન રહ્યાં છે).

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ બાંધવા જાય તો છૂટી જાય. એનાથી કાંઈ બંધાય નહિ. એમ અઘાતિ કર્મ છે એનો ઉદયમાત્ર છે. જીવ તેમાં, જીવના પરિણામ તેમાં જોડાતા નથી. અરિહંતદેવના પરિણામ તેમાં જોડાતા નથી. છત્રસ્થના તો જોડાય છે, અઘાતિમાં પણ જોડાય છે. ઘાતિમાં પણ જોડાય છે અને અઘાતિમાં પણ જોડાય છે. પણ અરિહંતદેવના પરિણામ એ ચાર અઘાતિકર્મની અંદર જોડાતા નથી. કેમકે તેમને મોહ રહ્યો નથી.

સર્વ કર્મ પ્રત્યે જોડાવાનું મુખ્ય કારણ જીવને મોહ વર્તે છે તે છે. મોહને કારણે જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં પરિણામ નહિ લગાવવાને બદલે ઉદય અને બાહ્ય પદાર્થમાં પરિણામ લગાવે છે એનું મુખ્ય કારણ મોહ છે. તે મોહનો સર્વાંશે નાશ થયો હોવાથી વીતરાગદેવને ચાર અઘાતિકર્મનો ઉદય હોવા છતાં તે બાજુના સર્વાંશે પરિણામ હોતા નથી. માત્ર યોગ્યતા હોય છે. દેહમાં રહેવાની વગેરે.

‘અરિહંતને અઘાતિકર્મ રહ્યાં છે તેથી બાહ્ય વિવક્ષામાં ચાર ગુણ વ્યક્ત થયા નથી.’ અઘાતિકર્મના નાશથી જે ચાર ગુણ વ્યક્ત થાય, બહારમાં વ્યક્ત થાય, અવ્યાબાધત્વ જેમ કે સિદ્ધ પરમાત્માને વ્યક્ત છે, સૂક્ષ્મત્વ એમનું વ્યક્ત છે. નામકર્મના નાશથી સૂક્ષ્મપણું વ્યક્ત છે. વેદનીના નાશથી અવ્યાબાધત્વ એમનું વ્યક્ત છે. એ રીતે ચારે ગુણ સામે પ્રગટે છે. એવા બહારમાં ભલે ચાર ગુણ વ્યક્ત થયા નથી, પણ

‘જ્ઞાનમાં બધા વ્યક્ત થયા છે...’ જ્ઞાનમાં તો એને બધા ગુણોને પરિપૂર્ણ કેવા વ્યક્ત હોય, વ્યક્તપણું એનું કેવું હોય તે બરાબર એમના જ્ઞાનમાં આવી ગયું છે.

ટૂંકામાં લઈએ તો અરિહંત ભગવાનના કેવળજ્ઞાનમાં સિદ્ધપદ વ્યક્ત થઈ ગયું છે. સિદ્ધપદ વ્યક્તપણે કેવું હોય એવું અરિહંત ભગવાનના જ્ઞાનમાં જણાય છે. સિદ્ધપણું કેવું હોય એવું અવ્યક્તપણે, પરોક્ષપણે સમ્યગ્દષ્ટિ અને જ્ઞાની સાધકના મોક્ષમાર્ગીના-ધર્માત્માના જ્ઞાનમાં જણાય છે. પણ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધપદ કેવું હોય એ કેવળજ્ઞાનમાં અરિહંત ભગવાનને પણ જણાય છે. એટલે એમને ચાર ગુણ ભલે બાહ્ય વિવક્ષાથી વ્યક્ત નથી તોપણ જ્ઞાનમાં એમને વ્યક્ત છે. એમ કહેવાય છે.

‘તે કહેવામાં આવે છે-નામકર્મ મનુષ્યગતિરૂપ છે...’ અત્યારે નામકર્મમાં હજી મનુષ્યગતિ છે. ‘તેથી સૂક્ષ્મત્વ બાહ્ય નથી (બહારમાં વ્યક્ત નથી),...’ જેવી રીતે સિદ્ધ ભગવાનનું સૂક્ષ્મપણું બહારમાં વ્યક્ત થઈ જાય છે, દેહરહિત સ્થિતિ થવાથી એમનું સૂક્ષ્મપણું બહારમાં વ્યક્ત થઈ જાય છે. અહીંયાં અરિહંત ભગવાનનું આત્માથી જે સૂક્ષ્મપણું છે એ મનુષ્યપણાને લઈને બહારમાં વ્યક્ત નથી. બહારમાં એ મનુષ્યપણું સ્થુળપણે દેખાય છે. બહારમાં અરિહંત ભગવાનનો જે દેહનો આકાર છે, પરમ ઔદારિક પરિણામોની જે સ્થૂળ ઈન્દ્રિય જ્ઞાનગોચર પરિસ્થિતિ છે, એવા અરિહંત ભગવાનને જોવામાં આવે છે. પરમ ઔદારિક પરિણામ હોવાથી અને સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યનો ઉદય હોવાથી ત્યાં એ પરમાણુઓ એકદમ પ્રતિભાવાળા હોય છે. પ્રતિભાવાળા હોવાથી, જેમાંથી તેજ, તેજ સ્ફુરે, જેમાંથી તેજ નીકળે એવા તેજસ્વી પરમાણુ હોય છે. એટલે અરિહંત ભગવાનના દેહનો રંગ ગમે તેવો હોય. કાળો રંગ હોય, લીલો રંગ હોય, લાલ રંગ હોય, સોનેરી રંગ હોય. ‘દો રક્ત, સાવંલા’ એવી રીતે લીલો રંગ હોય તોપણ એમાંથી તેજ નીકળે છે. જેમ માણેક લાલ હોય તો લાલ માણેકની અંદરથી તેજ નીકળે છે. નિલમ જેમ લીલા કલરનો હોય તોપણ એમાંથી તેજ નીકળે છે. રત્ન છે ને. એમ આ રત્ન જેવું શરીર હોય છે. એના અનેક વર્ણ હોવા છતાં એમાંથી ઘણી તેજની આભા એટલી બધી સ્ફુરે છે કે સૂર્ય-ચંદ્ર જેની

પાસે ફિક્કા પડે છે. એક-બે સૂર્ય-ચંદ્ર નહિ, હજારો સૂર્ય-ચંદ્ર હોય તોપણ એમનું તેજ વિશેષ દેખાય, સૂર્ય-ચંદ્રનું તેજ વિશેષ ન દેખાય. અને પોતે અનંત શાંતિએ પરિણમેલા હોવાથી, પરિણમી ગયા હોવાથી એ પરમાણુમાં પણ બાહ્યમાં શાંતરસ, વીતરાગરસ સ્પષ્ટપણે પ્રદર્શિત થયેલો જોવામાં આવે છે. સાક્ષાત્ જે સમવસરણમાં ભગવાન બિરાજમાન છે, એમનો વીતરાગરસ પણ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, નીતરતો વીતરાગરસ જોવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એવો જ છે. ઓલો જરા વિશેષ અસર કરે ખરો. તેજસ્વી છે ને. માણસ કોઈ પૂતળું બનાવેલું જોવે. ભલે એવું જ એકએટ હોય. જેવો માણસ હોય એવું જ પૂતળું બનાવ્યું હોય. માણસ હોય તો સહેજ એની આત્મામાં ફેર પડે છે. એમ અહીંયાં તો ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનો ઉદય વર્તે છે. એવો પુણ્યનો ઉદય પ્રતિમાના કોઈપણ પદાર્થમાં, ભલે સોનાની પ્રતિમા બનાવો, કોઈ બીજી ધાતુની, પથ્થરની બનાવો જુદી વાત છે. પણ સોનાની પ્રતિમા બનાવો, રત્નની પ્રતિમા બનાવો તોપણ એટલી આત્મા તો એમાંથી આવે નહિ. એટલે ત્યાં પ્રત્યક્ષ દર્શન છે એ દર્શન કરનારાને કોઈ વિશેષ નિમિત્તભૂત થાય એવો પ્રકાર તો અવશ્ય અવશ્ય છે.

બીજું, અરિહંત પરમાત્મા નિરવશેષ અંતર્મુખ હોવાથી, પરિપૂર્ણ અંતર્મુખ હોવાથી જીવની અંતર્મુખ દશાને સામાન્ય પ્રકારે જોઈ શકાતી નહિ હોવા છતાં તેમના દેહના દર્શનમાંથી, તેમની પ્રતિકૃતિરૂપ પ્રતિમામાંથી અંતર્મુખપણું નિજાનુભવ કેવો હોય ? અંતર્મુખ દશામાં સ્વરૂપાનુભવ કેવો હોય ? નિજાનુભવ કેવો હોય ? તેની પણ ઝાંખી થાય છે. તેની ઝાંખી થાય છે. એ વગેરે જે પ્રયોજનભૂત વિષય છે, જીવનો શાંતિનો, અંતર્મુખ થવાનો, નિજાનુભવનો, એ ભગવાનમાં પ્રદર્શિત થાય છે. વ્યક્તપણે પ્રદર્શિત થાય છે. તેથી અરિહંત પરમાત્માને પ્રત્યક્ષપણે અને અરિહંત પરમાત્માની નામ, સ્થાપના દ્રવ્યે અને ભાવે બધા પ્રકારે એની પ્રતિમાને પૂજ્ય ગણવામાં આવે છે. ચારેય નિક્ષેપથી.

‘નામકર્મ મનુષ્યગતિરૂપ છે તેથી સૂક્ષ્મત્વ બાહ્ય નથી (બહારમાં વ્યક્ત નથી), (પણ) કેવલજ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે.’ એવી જ રીતે

‘વેદનીયકર્મ છે, તેથી બહાર (બહારમાં) અબાધિત નથી, અંતરમાં-જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે.’ બહારમાં અબાધિત છે એમ જોવામાં આવતું નથી. બાધિત છે એમ જોવામાં આવે છે. તોપણ અંતરમાં, જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. જ્ઞાનમાં તો અવ્યાબાધત્વ વ્યક્ત છે. બહારમાં તો સમવસરણની બહાર બાધા કરનારા અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવ કરનારા હોય છે. જોકે એમને મન-વચન-કાયા સુધી એ ઉપદ્રવ પહોંચતો નથી. પણ છતાં તે પ્રકારનો સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યનો ઉદયો હોય તોપણ વિરોધ કરનારા હોય છે. બહારમાં વિરોધ કરનારાઓ સર્વજ્ઞનો પણ વિરોધ કરનારા હોય છે. સર્વજ્ઞની ઉપસ્થિતિમાં.

પુરાણમાં એ દષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાન ‘આદિનાથ સ્વામી’નો વિરોધ કરનારા એમના જ પૌત્ર ‘મરિચી’ જે ભગવાન ‘મહાવીરસ્વામી’નો જીવ છે એ હતા. બરાબર વિરોધ કરતા હતા. જોરશોરથી વિરોધ કરતા. ત્યારે તે મિથ્યાત્વદશામાં હતા. સર્વજ્ઞપણું શું છે ? આત્મા શું છે ? એ ઓળખતા નહોતા. પણ પોતે જ સર્વજ્ઞ હોય એવો દાવો કરતા હતા. વિરોધ તો એમ જ થાય ને. એ રીતે ‘બહારમાં અબાધિત નથી છતાં અંતરમાં-જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે.’ પોતાનું અબાધિતપણું વ્યક્ત છે.

મુમુક્ષુ :- ...અંદરમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અંદરમાં તો જ્ઞાનમાં પોતાનું અવ્યાબાધત્વ સ્વરૂપ જેવું સિદ્ધપદમાં પ્રગટ થાય છે એટલું જ પોતાનું સ્વરૂપ વ્યક્ત જ્ઞાનમાં જાણવામાં આવે છે. સૂક્ષ્મત્વને સમજી શકાય એવું છે. પ્રદેશોનો આકાર, આત્માના પ્રદેશોનો આકાર સિદ્ધ ભગવાનને તો સ્પષ્ટ વ્યક્ત છે. કેવળજ્ઞાનમાં પોતાને વ્યક્ત થાય છે. સ્વાનુભવમાં નીચે મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં તે આકાર વ્યક્ત થતો નથી. આકાર વ્યક્ત થતો નથી. પણ કેવળજ્ઞાનમાં કે અરિહંત દશામાં વ્યક્તપણે આકાર સમજવામાં આવે છે. આખો બરાબર જ્ઞાનમાં જણાય છે. એ સૂક્ષ્મત્વ છે એ જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. પણ પોતાનું સૂક્ષ્મત્વ વ્યક્ત નથી થયું. દેહથી આવરિત છે.

વેદનીય કર્મ છે. આત્મા એટલો સૂક્ષ્મ છે કે પર્વત હોય તો એમાંથી નીકળી જાય. પણ સદેહે નીકળાય ? બાધા પહોંચે. કોઈ દિવાલ હોય તો દિવાલમાંથી જીવ નીકળી જાય. ગમે તેવી વજ્જની દિવાલ હોય,

લોખંડની દિવાલ હોય, ગમે તે પ્રકારે હોય એમાંથી જીવ નીકળી જાય. પણ દેહસહિત ન નીકળી શકાય. એમાં સૂક્ષ્મત્વ હોય તો નીકળી જાય. વિગ્રહગતિમાં જીવ જાય છે એ ગમે ત્યાંથી નીકળી જાય છે. અહીંયાં દેહસહિતપણું છે એટલે એ સૂક્ષ્મત્વ ત્યાં નથી. એવી જ રીતે બહારમાં અબાધિત પણ નથી, બાધા આવે છે. છતાં જ્ઞાનમાં, અંતરજ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. પોતાનું પરિપૂર્ણ અવ્યાબાધપણું વ્યક્ત છે.

‘અવગાહ બાહ્ય (હારમાં વ્યક્ત) નથી, (પણ) પોતાના જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે.’ જેટલું આકાશનું ક્ષેત્ર રોકે છે એવું જે ક્ષેત્ર અવગાહનપણું છે એ બહારની અંદર ચક્ષુ ઈન્દ્રિયથી જણાય એવું વ્યક્ત નથી. પણ કેવળજ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. પોતાને પોતાના જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. ‘અગુરુલઘુગોત્રથી બાહ્ય (બહારમાં) વ્યક્ત નથી, (પણ) જ્ઞાનમાં (વ્યક્ત) છે.’ એ જ રીતે અગુરુલઘુગોત્રનું જે ઊંચ-નીચપણું છે એ બહારમાં વ્યક્ત નથી પણ જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. બહારમાં તો ઉચ્ચ ગોત્ર છે. તીર્થંકર ભગવાનને ગુરુ ગોત્ર છે બહારમાં તો. ગુરુ એટલે ઊંચું. ઊંચી કક્ષાના ગોત્રમાં જન્મે છે. તીર્થંકરનો કદી નીચ ગોત્રમાં એમનો જન્મ હોય નહિ. પણ એ ગુરુ ગોત્ર છે એ તો બહારનું છે. સ્વરૂપે તો આત્મા અગુરુ અને અલઘુ છે. કેવળજ્ઞાનમાં કેવું અગુરુલઘુપણું હોય એ એમને વ્યક્ત છે. બહારમાં એ વ્યક્ત નથી. બહારમાં તો ઉચ્ચગોત્રમાં-ગુરુગોત્રમાં બિરાજમાન છે. પણ જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. ‘આ અઘાતિથી જ વ્યક્ત નામ ન પામ્યાં.’ આ ચાર અઘાતિનો સદ્ભાવ હોવાને લીધે તેઓ વ્યક્ત એવું નામ ન પામ્યાં. આત્માપણે એ વ્યક્ત ન થયા.

‘નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ પૂજ્ય છે,...’ અરિહંતદેવનું નામ પણ પૂજ્ય છે. એમનું-અરિહંતદેવનું નમો અરિહંતાણં એવું નામ પણ પૂજ્ય છે. નમસ્કાર મંત્રને પૂજ્ય મંત્ર ગણવામાં આવે છે. અરિહંત નામ છે. અરિહંતનો અર્થ તો શત્રુને હણનાર એમ થાય છે. અરિહંતનો અર્થ શું થાય ? અરિ એટલે શત્રુ. હંત એટલે હણનાર. શત્રુને હણનાર. હિંસાવાચક નામ છે. નવા નવા હોય એને તર્ક થાય છે કે તમે જૈનો અહિંસાના હિમાયતીઓ, અહિંસાનો આદર્શ પાળવાવાળા અને તમારા ભગવાનનું નામ હિંસાવાચક કેમ તમે ગોઠવ્યું છે ? ગોઠવ્યું નથી, એ તો અનાદિનું છે. પણ આ હિંસા કોઈ બહારના પ્રાણીની કરવાની નથી.

કોઈના પ્રાણની હિંસા નથી. પણ અહીંયાં તો જીવના જે મોહ, રાગ, દ્રેષ વેગેરે કષાય શત્રુ છે, દુર્ગુણો છે એની હિંસા કરવાની છે. અને એની હિંસા કરવામાં સાધક દશાથી તે નિર્દય હોય છે. ‘સ્ત્તર્દારુણદારણે’ દારુણપણે એને વિદારી નાખવામાં સાધકજીવ સમર્થ છે. એવો અર્થ ભેદજ્ઞાનનો લીધો છે. એ નામ પણ પૂજ્ય છે.

તેમની સ્થાપના જે પ્રતિમા આદિમાં કરવામાં આવે છે એ પણ પૂજ્ય છે. તેમનું દ્રવ્ય પણ પૂજ્ય છે. દ્રવ્ય એટલે આત્મદ્રવ્ય તે પૂજ્ય છે. ભલે તે ગમે તે ગતિમાં હોય. નારકીમાં હોય તોપણ પૂજ્ય છે, તિર્થચમાં હોય તો પૂજ્ય છે, નિગોદમાં હોય તો પૂજ્ય છે. અનંત કાળ ગયો. સાધક થયા એ પહેલા સર્વ તીર્થકરોનો અનંત કાળ ગયો. આ લોકો હિન્દુઓ રાડ પાડે છે કે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ને તમે આમ કહો છો ? પણ તીર્થકરો પણ નિગોદમાં રહેલા છે, નારકીમાં રહેલા છે. ‘મહાવીર’ ભગવાન કેટલીવાર કોડાકોડીમાં ગયેલા છે. ‘આદિનાથ’ ભગવાનથી ‘મહાવીર’ ભગવાનનો ચોવીસ (તીર્થકરોનો) કાળ ગયો એમાં અંતિમ તીર્થકર થયા એ પહેલા તો કેટલી વાર નારકીમાં ગયા છે. એમાં પરિણામનો જે ન્યાય છે એમાં ઓછાવત્તા જોખવાનું કેમ ચાલે ? એ જેવા ભાવ કરે એવું કર્મ થાય. તમામ ચોવીસીના જેટલા વાસુદેવ હોય અને પ્રતિવાસુદેવ હોય એ બધાની એ નિશ્ચિત ગતિ હોય છે. કેમકે એ તોજ્ઞાન કરે જ. વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવના પુણ્યના જોરમાં ધમાલ કર્યા વિના રહે નહિ. એમાં બીજું કંઈ થાય નહિ. પરિણામ થાય એવું જ કર્મ થાય. પણ એ દ્રવ્યે પણ પૂજ્ય છે અને ભાવે પણ પૂજ્ય છે. જે અરિહંત દશા પ્રગટ થાય છે એમાં તો કંઈ પ્રશ્ન જ નથી. પ્રગટ પવિત્રતા પ્રગટી છે. દ્રવ્યમાં અવ્યક્ત પવિત્રતા રહેલી છે અને ભાવમાં પ્રગટ પવિત્રતા રહેલી છે તેથી તે પૂજ્ય છે.

‘અરહંતનું નામ લેતાં જ પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.’ અરહંતનું નામ લેતાં જ પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. અંતરમાં જેને પોતાનું પરમપદ લક્ષમાં છે તેને તો નામ લેતાં જ ઉપયોગ જાય છે. ઉપયોગ એનો પર્યાય. એને એનું લક્ષ છે. એને તો નામ લેતાં જ પરમપદનો રસ અંદરમાં ઉત્પન્ન (થાય છે), પરમરસ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેને પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. અનુભવ થાય છે.

નામ લેતાં જ. નામ લેતા લક્ષ જાય છે, ઉપયોગ જાય છે, અનુભવ થાય છે તેથી એની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે.

‘યોગસાર’માં ‘યોગીન્દ્રદેવ’ કહે છે. આચાર્ય ‘યોગીન્દ્રદેવ’ એમ કહે છે કે

જિન સુમરો, જિન ચિંતવો, જિન ધ્યાવો મન શુદ્ધ;

તે ધ્યાતા ક્ષણ એકમાં, લહો પરમપદ શુદ્ધ. ૧૯.

જિનેન્દ્ર ભગવાનનું સ્મરણ કરો, જિનેન્દ્ર ભગવાનનું ચિંતવન કરો અને શુદ્ધઉપયોગ દ્વારા. સુમનેન. મન એટલે અહીંયાં ઉપયોગ. શુદ્ધઉપયોગ દ્વારા જિનેન્દ્ર ભગવાનનું ધ્યાન કરો. જિનેન્દ્રનું ધ્યાન કરો. એવા જિનેન્દ્ર પરમાત્માને ધ્યાવતા એક ક્ષણમાત્રમાં પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી પોતાનું જે પરમપદ છે એ પોતાના નિરાલંબનમાં આવે.

‘દ્રવ્યદષ્ટિપ્રકાશ’ના પત્રમાં ‘સોગાનીજી’એ આ પદ દોહરાવ્યું છે. ‘જિન સુમરો, જિન ચિંતવ, જિન ધ્યાવો મન શુદ્ધ; તે ધ્યાતા ક્ષણ એકમાં, લહો પરમપદ શુદ્ધ.’ એક ક્ષણમાં, ક્ષણમાત્રની અંદર સ્વાનુભવમાં આવે છે, જિનપદના અનુભવમાં આવે છે. એ જિનેન્દ્ર સમાન પોતાનું સ્વપદ લક્ષમાં છે એટલે ઉપયોગ ઢળી જાય છે એક ક્ષણમાં. માટે બહારમાં પણ સાલંબનપણે, બહારના અવલંબનપણે પણ જિનેન્દ્રદેવની પ્રતિમા અથવા પ્રત્યક્ષ જિનેન્દ્રદેવનું અવલંબન લેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમનો એક રટણનો વિષય હતો. ‘જિન સુમરો, જિન ચિંતવો,...’ એમનો એક રટણનો વિષય હતો. એટલે એમણે એ પદ પત્રમાં પણ (દોહરાવ્યું છે). કેટલાક પદ એમના રટણમાં હતા. ‘દૌલતરામજી’ ‘ધર્મદાસજી’ના બે-ત્રણ પદ આવે છે. ‘બનારસીદાસજી’નો એક પત્રમાં ઉલ્લેખ છે.

‘જિનસ્થાપનાથી સાલંબધ્યાન વડે નિરાલંબપદ પામે છે.’ જિનસ્થાપનાથી. જિનેન્દ્ર ભગવાનની પ્રતિમાની સ્થાપનાથી બહારમાં જે જિનેન્દ્ર ભગવાન સંબંધિત ધ્યાન થાય છે તેને સાલંબધ્યાન કહેવામાં આવે છે. તેના વડે એટલે તે પૂર્વક ‘નિરાલંબપદ પામે છે.’ પોતાનું જે

અંતરમાં નિરાલંબ નિરપેક્ષ પદ છે એના અનુભવ સુધી પહોંચાય છે. શું કહ્યું ? એક બીજો દૃષ્ટાંત લઈએ એ વિષયમાં.

જેમ કોઈને નિર્વિકલ્પ, નિજ સ્વરૂપનું નિર્વિકલ્પ ધ્યાન પ્રગટે છે એ પહેલાના વિકલ્પને જોવામાં આવે, તપાસવામાં આવે તો તે સાધકજીવને તે સ્વરૂપ સંબંધિત વિકલ્પ હોય છે. એ સ્વરૂપનો જ એને વિકલ્પ હોય છે. અને પછી એનું ધ્યાન છે એ લાગી જાય છે. એટલે પુરુષાર્થની ગતિમાં મંદતા છે ત્યાં સુધી વિકલ્પ છે. સ્વરૂપનો વિકલ્પ ક્યાં સુધી છે ? કે પુરુષાર્થના પરિણામની ગતિ એટલી ઉગ્ર નથી કે વિકલ્પ ઉત્પન્ન ન થાય કે જે દશામાં નિર્વિકલ્પ અનુભવ થાય. એ મંદ પુરુષાર્થ કાળે સવિકલ્પ દશાની ઉત્પત્તિ થાય છે. એમાં નિર્વિકલ્પની નજીકની ક્ષણોમાં એને આત્મસ્વરૂપ નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપનો જ વિકલ્પ હોય છે. એવું એક કુદરતી જ છે. તેથી વિકલ્પ દ્વારા નિર્વિકલ્પ દશા (થાય છે એમ કહેવાય છે). આવા વિકલ્પ દ્વારા, આવા વિકલ્પ વડે નિર્વિકલ્પ થયો એમ કહેવામાં આવે છે.

‘ટોડરમલજી’એ ‘રહસ્યપૂર્ણ ચિઠ્ઠી’ લખી એમાં એ વાત છે. સવિકલ્પ દ્વારા નિર્વિકલ્પ દશાનું વર્ણન એમ કરીને લખ્યું છે. તો સ્વવિકલ્પ દ્વારા એટલે એ સાધન એમ નિશ્ચયથી નહિ હોવા છતાં વ્યવહારથી સાધન છે. નિશ્ચયથી નહિ હોવા છતાં વ્યવહારથી છે. એમ જિનેન્દ્રની પ્રતિમાનું બાહ્ય સાધન નિશ્ચયથી નહિ હોવા છતાં વ્યવહારથી છે. આમ છે. ત્યાં ધ્યાનની મુખ્યતા છે.

પ્રતિમાજીની સ્થાપનામાં ધ્યાનની મુખ્યતા છે. અંતર્મુખતાની મુખ્યતા છે. કેટલાક જીવોને નવું ભેદજ્ઞાન પ્રગટવાનું નિમિત્ત થાય છે. કેટલાક જીવોને અંતઃતત્ત્વ, પરમાત્મતત્ત્વ જે છે એને ઓળખવાનું નિમિત્ત થાય છે અને સાધકજીવોને, જેને અંતરમાં ધ્યાન કરવાની ક્ષમતા છે, ક્ષમતા પ્રગટ છે, ધ્યાન કરવાની શક્તિ જેની પ્રગટ છે, એને બહારમાં બાહ્ય સાલંબન ધ્યાન વડે નિરાલંબન ધ્યાનનું પણ એ નિમિત્ત થાય છે. આવો પ્રકાર જોઈને આ વ્યવહારમાં પરમાર્થનો હેતુ નિમિત્ત હોવાથી તેની સ્થાપના વ્યવહારે કરવામાં આવે છે.

વ્યવહારે પણ એની જે સ્થાપના છે એ વ્યવહારના સ્થાનમાં પણ જો વ્યવહારને ન સમજી શકતા હોય, એની અંદર અવિવેક ઉત્પન્ન થતો

હોય તો એ નિશ્ચય ધર્મને સમજે છે, નિશ્ચયસ્વરૂપને સમજે છે એ વાતમાં એક ટકાનું પણ સત્ય છે નહિ. આ પરિસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ પણ છે. એ ઓળખવામાં કોઈને નિમિત્ત થાય છે. તેથી તેને ભેદજ્ઞાનની શરૂઆત થાય છે અને કોઈને ભેદજ્ઞાન પ્રગટ વર્તે છે તો એને વિશેષપણે સ્વરૂપધ્યાનનું કારણ થાય છે.

(‘કૃપાળુદેવ’) કહે છે કે ‘ભગવાનના સ્વરૂપના ધ્યાનાલંબથી ભક્તિપ્રધાન દષ્ટિ થાય છે.’ આ સાથે સાથે વાત જોડી અહીંયાં. ક્યારે વ્યામોહ ન થાય ? કે સાથે ભક્તિપ્રધાનતા આવે તો વ્યામોહ ન થાય. અને ત્યાં ‘શુષ્કતા, સ્વેચ્છાચારીપણું અને ઉન્પ્રલાપ દશા થતી નથી.’ અત્યારે જીવંત દષ્ટાંત જોવો હોય તો પૂજ્ય ‘બહેનશ્રી’ની અધ્યાત્મિક દશા એટલી ઊંચી છે તોય ભક્તિ કેવી કરાવે છે એ રોજ બપોરે જઈને જોઈ આવવું. હમણાં એક વાગે રોજ ભક્તિ થાય છે. ભગવાન પધાર્યા છે અને મૂર્તિ બધી આવી ગઈ છે. પ્રતિષ્ઠા તો હજી હવે થશે. પણ એટલી ભક્તિ છે આવ્યા છે ત્યારથી. રોજ બપોરે પોતે નવા નવા પદોની રચના કરે છે. ભક્તિરસને લઈને રોજ નવા પદની રચના કરે છે અને એ પદ ગાય છે. બધાને ગવડાવે છે. એ ભક્તિને અને અધ્યાત્મને સુમેળ છે. જેનું આધ્યાત્મિક જીવન ભક્તિવિહિન હોય તો એને સુમેળ નથી.

‘સોગાનીજી’ને આટલી ભક્તિ હતી, એકવાર મંદિરમાં ભક્તિ થતી હતી અને ખૂબ ભક્તિમય વાતાવરણ ચાલતું હતું. ત્યારે એ જોતા હતા. ‘બહેનશ્રી’ ભક્તિ કરાવતા હતા. કોઈએ પૂછ્યું આપ શું જુઓ છો ? શું જોયું આપે ? આ ભક્તિ કરાવે છે. સામાન્ય રીતે તો ન જોવે પણ જોયું ખૂબ ભક્તિ થાય છે એટલે. ... એ ભક્તિના વિષયમાં ત્યાં એમ નિશ્ચયનું જોર ન માર્યું પછી કે આ તો શુભભાવ છે. હવે આની શું કિંમત છે ? એમ ન કહ્યું. જોયું ! શું ફરક છે એ ? નહિતર એક જ મુદ્દા ઉપર બે અભિપ્રાય નીકળે. જરાક પોતાનું ઊંચું દેખાડવું હોય તો એમ કહે, શુભભાવ છે, ઠીક છે. બધા શુભભાવ છે એમ પણ કહી દે. પણ ન સમજે એમ કહે. અધ્યાત્મનું જોર છે અને અધ્યાત્મના જોરમાં

શુભભાવને આમ કહી દે. તો ચાલે. બરાબર છે. એમ નહિ. આમ લીધી વાત. એટલે એમ કે હું જોતો હતો એમાં મારા આ પડખાને હું જોતો હતો, મેળવતો હતો. એમ વાત છે. અને નિખાલસતાથી પોતાની ખામીને બહાર મૂકી છે. એ સરળતાનો વિષય છે. આ મારી ખામી જાણીને બીજો વિચાર કરશે એમ નથી વિચાર કર્યો.

એમ પરિચયમાં જાવ તો એનું અંતરંગ તપાસો તો એ તપાસવા મળે એવી ચીજ હોય છે. વાતે વાતે. જો તમે કોઈ સત્પુરુષના સાનિધ્યમાં રહો તો વાતે વાતે એ ચીજ મળે એવું છે. એનું અંતર ન તપાસાય એવું કાંઈ નથી. અને એ અંતર તપાસો અને પ્રતીતિ આવે તો જેને એ પ્રતીતિ આવે એ એના જેવો થયા વિના રહે નહિ. આ વિષય એટલો જ પાછો પ્રયોજનમાં સાર્થક છે કે એની એ દશા થયા વિના રહે નહિ. જો તપાસી શકે તો. તૈયારી પોતાની લાયકાતની બરાબર કરવી જોઈએ.

પ્રતિષ્ઠા વખતે એના ઉપર (લીધું હતું). રૂઢિપગતપણે તો શુભભાવનું નિમિત્ત સમજવામાં આવે છે. પ્રતિમાની સ્થાપના, વંદન, નમસ્કાર, પૂજા અને સ્તુતિ એ શુભભાવનું નિમિત્ત રૂઢિપગતપણે થઈ ગયું છે. પણ એને માત્ર રૂઢિનો વિષય બનાવવા યોગ્ય નથી. ખરેખર તો એ સ્વરૂપને ઓળખવાનું કારણ છે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય અરિહંતના વ્યક્ત હોવાથી એ ભેદજ્ઞાનનું નિમિત્ત છે અને અંતઃતત્ત્વસ્વરૂપ જે પરમાત્મપદ છે એનું સીધું દર્શન થાય, વ્યક્ત દર્શન થાય એવું એ નિમિત્ત છે. ડાબા હાથ બાજુ છે. બે બોલ સાથે જ છે. ૮૨૬. પાનું ૨૨૮. ૮૨૫માં પણ એ જ છે.

‘અર્હતાદિકનું સ્વરૂપ વીતરાગ વિજ્ઞાનમય છે. એ વડે જ અર્હતાદિક સ્તુતિ કરવા યોગ્ય મહાન થયા છે. પંચપરમેષ્ટીનું મૂળ સ્વરૂપ તો વીતરાગ અને વિજ્ઞાનમય છે. અંતર્ શુદ્ધતા થઈ હોય તે, અને તેનું જ્ઞાન તે જ પરમ ઈષ્ટ છે. કારણ કે જીવતત્ત્વથી તો સર્વ જીવો સમાન છે. શક્તિએ તો બધા આત્માઓ શુદ્ધ છે. પરંતુ રાગાદિ વિકાર વડે અથવા જ્ઞાનની હીનતા વડે જીવ નિંદા યોગ્ય છે. રાગ, પુણ્ય, વ્યવહાર રત્નત્રય વડે પંચ પદ થયા નથી.’ રાગથી પંચ પદ થયા નથી, વ્યવહારથી પંચ પદ થયા નથી. વ્યવહાર રત્નત્રયથી નથી થયા. ‘કેમકે

એ તો અભવીને પણ હોય છે. માટે એકલા વ્યવહારવાળા પંચપદમાં આવતા નથી. તો પછી જેને વ્યવહારનાં પણ ઠેકાણા નથી. તે તો પાંચ પદમાં હોય જ નહીં. ’ (પરમાગમસાર-૮૨૫).

‘અહીં મધ્યલોકમાં કૃત્રિમ જિનબિંબની વાત લીધી છે એટલે ધર્માત્મા નવી પ્રતિમાઓને બનાવીને પધરાવતા...’ અનાદિથી. અનાદિથી ધર્માત્માઓ નવી પ્રતિમાઓ બનાવીને એની સ્થાપના કરતા. ‘એવો અનાદિનો નિયમ છે. એમ નક્કી થાય છે. અને જે શાશ્વત પ્રતિમા છે તે કોઈએ બનાવી હોતી નથી.’ એને બનાવી પણ હોતી નથી અને એની પ્રતિષ્ઠા પણ ક્યારેય થઈ હોતી નથી. એ શાશ્વત છે. કેમકે એની જો પ્રતિષ્ઠાનો કોઈ કાળ લઈએ તો એ છે શાશ્વત, પણ આ વખતે એની પ્રતિષ્ઠા થઈ. તો એ પહેલા એ અપ્રતિષ્ઠિત નક્કી થાય છે. પણ એ અનાદિથી જ પૂજ્ય છે. પ્રતિષ્ઠાની વિધિ તો અમુક કારણોસર નવી ઘડાયેલી પ્રતિમા માટે છે. અકૃત્રિમ પ્રતિમાને એ વિધિનું બંધન લાગુ પડતું નથી. જુઓ ! બધી પ્રતિમાને પ્રતિષ્ઠિની વિધિનું બંધન લાગુ પડતું નથી. કૃત્રિમ પ્રતિમાઓને જ એ લાગુ પડે છે. પાછા એના કારણો છે. પણ અકૃત્રિમ પ્રતિમાને એ કારણો નહિ હોવાને લીધે વિધિનું બંધન એમને લાગુ પડતું નથી. પ્રતિષ્ઠાની વિધિ થઈ હોય તો પૂજ્ય અને નહિતર અપૂજ્ય. એ પ્રશ્ન ત્યાં લાગુ પડતો નથી. બહુ ઊંડું જ્ઞાન છે આ બધું.

શું કહે છે ? ‘જે જીવ પોતે ભેદજ્ઞાન કરે છે તેને પ્રતિમાજી નિમિત્ત થાય છે.’ પોતે જે ભેદજ્ઞાન કરે છે તેને એ પ્રતિમાજી નિમિત્ત થાય છે. એટલે ભેદજ્ઞાન પોતાના પુરુષાર્થથી કરવાનું છે એને, પણ ત્યાં નિમિત્ત પ્રતિમાજી પડે છે. ‘એટલે એનાં દર્શનસ્તુતિ આદિ કરવાથી...’ એ કાળની અંદર. આદિ કરવાથી એટલે એ કાળમાં એમના ગુણોનું સ્મરણ કરતા અંદરમાં કેટલાક જીવોને નવું ભેદજ્ઞાન શરૂ થાય છે. તેથી પણ તે પરમાર્થનું નિમિત્ત છે.

‘એક ધ્વનિ સિવાય...’ સાક્ષાત્ ભગવાનમાં અને પ્રતિમામાં એક દિવ્યધ્વનિ સિવાય ‘સાક્ષાત્ ભગવાનની જેમ પ્રતિમાજી છે !’ બાકીના બધા ચિહ્નો પ્રતિમાજીની અંદર પ્રગટ છે. તેથી ‘જે પોતે ધર્મ પામે છે તેને તે નિમિત્ત થાય છે.’ પોતે જે ધર્મ પામે છે પોતાના પુરુષાર્થથી તેને

તે નિમિત્ત થાય છે. એ ધર્મમાં નિમિત્ત થાય છે. આગળ પહેલા ભેદજ્ઞાનમાં નિમિત્ત થાય છે એમ કીધું. હવે કહે છે કે ધર્મમાં નિમિત્ત થાય છે.

‘અહીં પ્રતિમાજીને સ્વપર ભેદ વિજ્ઞાનમાં નિમિત્ત કહેલ છે.’ પ્રતિમાજી છે એ સ્વપરનું ભેદવિજ્ઞાન થવામાં એ નિમિત્ત થાય છે. ‘જે જીવો પ્રતિમાજીને માનતા જ નથી એને કહે છે કે સમ્યક્દર્શન આદિમાં વસ્ત્રાદિ રહિત વીતરાગ પ્રતિમાજીનું નિમિત્ત હોય છે.’ વસ્ત્રાદિ રહિત નગ્ન દિગંબર એવા વીતરાગ પ્રતિમાજીનું નિમિત્ત હોય છે. એ જેને માનતા નથી એને એમ કહે છે કે આ માન્યતા તમારી ખોટી છે. આ અત્યારે આપણે તુલસી, સ્થાનકવાસી એ બે એકમાંથી બે સંપ્રદાય થયેલા છે. બેય મુહપતિ રાખે. એ લોકો પ્રતિમાજીને માનતા નથી. તારણસ્વામીવાળા પણ પ્રતિમાજીને માનતા નથી. તારણસ્વામીએ નિષેધ નહોતો કર્યો. પણ એમણે સ્થાપી નહિ. મુસલમાન રાજાઓ તે વખતે જિનમંદિરો તોડતા હતા એટલે સ્થાપી નહિ. એટલે હવે અનુયાયી કોઈ એ વાતને સમજ્યા નહિ. એટલે એમણે સ્થાપવાનું બંધ કર્યું. કે આપણે પ્રતિમા નહિ. એ ખોટું છે. એ ભૂલવાળી વાત છે. એનો નકાર કે નિષેધ કરી શકાય નહિ. જેને સ્થાપવાનો જ મુખ્ય વિષય છે એનો નકાર કે એનો નિષેધ કરી શકાય નહિ.

મુમુક્ષુ :- સાતસો એક, બે, ત્રણ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાતસો એક, બે, ત્રણ હોવા જોઈએ. એ અનુભવપ્રકાશમાંથી છે. (પરમાગમસાર-૭૦૧). પેલા ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માંથી છે.

‘આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદ મૂર્તિ છે તેની રુચિ કરીને અને રાગ અને વ્યવહારની રુચિ છોડીને જે ક્ષણે આત્માના આનંદનો અનુભવ થાય તે નિશ્ચયરત્નત્રય છે. વચ્ચે શુભરાગ આવતા ભગવાનની પ્રતિમાનું બહુમાન-ભક્તિ આવે છે. કેમકે સ્વસંવેદનરૂપ વીતરાગ મુદ્રા દેખીને...’ જુઓ ! વીતરાગ મુદ્રામાં સ્વસંવેદન જોવામાં આવે છે. છે તો પ્રતિમા પણ એમાં સ્વસંવેદન (જોવામાં આવે છે). સ્વસંવેદન તો જીવંત પદાર્થમાં હોય, સચેતન પદાર્થમાં હોય. કહે છે કે ભગવાનની પ્રતિમામાં વીતરાગ મુદ્રામાં સ્વસંવેદન દેખીને ‘પોતે પોતાના

સ્વસંવેદનભાવરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે છે.’ આમ સાલંબનથી નિરાલંબ ઉપર જાય છે. વીતરાગ મુદ્રામાં સ્વસંવેદનરૂપ જે ભાવ છે એ ભાવને અવલોકીને પોતાનું જે સ્વસંવેદનભાવરૂપ સ્વરૂપ છે એના ઉપર ઉપયોગ જાય છે.

ધર્માત્મા જિનેન્દ્ર પ્રતિમાના દર્શન કરતી વખતે અંદરમાં કેવા ભાવે પરિણમે છે ? એને કેવા ભાવ થાય છે, આવે છે એ આ બતાવે છે.

ભગવાનનું સ્વસંવેદન જોઈને, વીતરાગતા જોઈને પોતાનું પણ વીતરાગસ્વરૂપ સ્વસંવેદનભાવરૂપ સ્વરૂપ એના વિચારમાં આવે છે. વિચારમાં આવે છે એટલે ત્યાં જ્ઞાનની મુખ્યતા છે. મિથ્યાદષ્ટિ જીવને વિચારમાં રાગની મુખ્યતા છે. ધર્માત્માને, સાધકજીવને જ્ઞાનની મુખ્યતા છે. એટલે જ્ઞાનમાં પોતાનું સ્વરૂપ આવે છે. કેમકે એનું જ્ઞાન સ્વસંવેદન પરિણતિએ તો પરિણમે છે. સ્વસંવેદનની પરિણતિ તો એમની મુખ્ય પરિણતિ તો ચાલુ છે. એમાં વિશેષ રસ વધવાનું એ નિમિત્ત થાય છે. જે ચોખ્ખે ચોખ્ખો આત્મરસ છે એની વૃદ્ધિગતતાનું જે સીધું નિમિત્ત છે એનો નિષેધ કરવો એટલે આત્માનો અને આત્મરસનો નિષેધ કરવા બરાબર છે. એનો નિષેધ હોઈ શકે નહિ.

‘એ દેખી પોતે પોતાના સ્વસંવેદનભાવરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે છે. મારો આત્મા રાગથી કે પરથી અનુભવમાં આવે તેવો નથી. પણ જ્ઞાનથી એ સ્વસંવેદનમાં આવે એવો છે. એવા ભાનસહિત ભગવાનની વીતરાગ મુદ્રા દેખીને પોતે તેનો વિચાર કરે છે કે અહો ! આ સ્વસંવેદન વડે રાગ ટાળીને ભગવાન ચિદ્બિંબ-જિનબિંબ અક્રિય વીતરાગ થયા. મારું સ્વરૂપ પણ તેવું જ ચિદ્બિંબ અને જિનબિંબ છે.’ જેવા ભગવાન છે એવું જ મારું અંદરમાં ચૈતન્યમૂર્તિ જિનબિંબ, ચિદ્બિંબ આત્મા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બરાબર એને થાય. શું કરવા ન થાય ? પોતાના જ્ઞાનમાં આવે, રસ વધે તો અનુભવ થાય.

ઘણાં જિન મંદિરમાં પૂજા, ભક્તિના સમય સિવાયના સમયમાં ધ્યાનમાં બેસે છે. પૂજા, ભક્તિ વખતે તો બીજા જીવોનું આવાગમન, પૂજા, ભક્તિનો અવાજ એ વગેરે ધ્યાનની અંદર અનુકૂળ નથી. એકાંત

હોય તો ધ્યાનમાં બેસવામાં અનુકૂળ પડે.

‘સ્વરૂપના ભાનપૂર્વક પ્રતિમામા ભગવાનની યથાર્થ સ્થાપનાને જ્ઞાની જાણે છે.’ (પરમાગમસાર-૭૦૨). પ્રતિમામાં ભગવાનની યથાર્થ સ્થાપનાને જ્ઞાની જાણે છે. સ્વરૂપનું જેને ભાન છે, પોતાના અંદરમાં જે જિનબિંબ છે એનું જેને ભાન છે, ચિદબિંબનું જેને ભાન છે તે બહારમાં પણ ભગવાનની યથાર્થ સ્થાપનાને બરાબર જાણે છે કે આવી જ ભગવાનની સ્થાપના યથાર્થ છે.

મુમુક્ષુ :- શાસ્ત્રનો અભિપ્રાય લેવો કે જ્ઞાનીનો અભિપ્રાય લેવો... શાસ્ત્રમાં બતાવો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શાસ્ત્રમાં તો છે જ. વીતરાગી જિનબિંબની સ્થાપના નથી એવું ક્યા શાસ્ત્રમાં છે ? એવું કોઈ શાસ્ત્ર જિનશાસ્ત્ર કેમ હોય કે જેની અંદર જિનપ્રતિમાની સ્થાપનાનો નિષેધ હોય ? તો એ જિનશાસ્ત્ર રહેતું નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીનો અભિપ્રાય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને અંદરમાં પોતાના સ્વરૂપનું ભાન છે કે આવું જિનબિંબ છે, આવું ચિદબિંબ છે. એની સ્થાપનાને તે યથાર્થ જાણે છે. ‘બનારસીદાસજી’એ એ જ કહ્યું ને ? અલ્પભવચિત્તી જાકી. જે ધર્માત્માની સ્થિતિ, ભવની સ્થિતિ હવે અલ્પ રહી છે. એક, બે, ચાર ભવ રહ્યા છે. ‘સોલી પ્રમાણે જિનપ્રતિમા જિન સારખી.’ તે જિનપ્રતિમાને પ્રમાણ કરે છે. એના જ્ઞાનમાં પ્રમાણ-જિનપ્રતિમાનું ચોક્કસ માપ આવે છે કે આવા જિનેન્દ્ર ભગવાન છે અને આવી જિનપ્રતિમા છે. તો એ પ્રમાણે જિનપ્રતિમા જિન સારખી.

‘દેખો અરિહંતદેવની વીતરાગી મુદ્રા !! તે પત્થરમાંથી ઘડેલી હોવા છતાં પણ ખરેખર વીતરાગમાર્ગને દેખાડે છે.’ ખરેખર એ માર્ગને દેખાડે છે, સ્વરૂપને દેખાડે છે તેથી એ જિનપ્રતિમાની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. ‘પણ કોને ? કે જેને અંતરમાં ભાન થયું તેને.’ ભાન વગરનાને તો એની કિંમત આવવી મુશ્કેલ છે કે એની શું કિંમત છે ખરેખર. ‘અહો ! શાંતિ શાંતિ વીતરાગ મુદ્રા !’ ૭૦૩માં એ છે. એ જિનપ્રતિમા શું ઉપદેશ આપે છે ?

‘અરે...! જીવો ઠરી જાઓ... ઉપશમરસમાં ડૂબી જાઓ ! એમ

જાણે કે ભગવાનની પ્રતિમા ઉપદેશતી હોય ! માટે સ્થાપના પણ પરમપૂજ્ય છે.' સ્થાપના પણ પરમપૂજ્ય છે. વ્યવહારે. 'ત્રણ લોકમાં શાશ્વત વીતરાગ મુદ્રિત જિનપ્રતિમા છે. જેમ લોક અનાદિ અકૃત્રિમ છે. લોકમાં સર્વજ્ઞ પણ અનાદિથી છે, તેમ લોકમાં સર્વજ્ઞની વીતરાગ પ્રતિમા પણ અનાદિથી અકૃત્રિમ શાશ્વત છે. જેણે આવા પ્રતિમાજીની સ્થાપનાને ઉડાડી છે તે ધર્મને સમજ્યા નથી. ધર્મી જીવને પણ ભગવાનના જિનબિંબ પ્રત્યે ભક્તિનો ભાવ આવે છે.' એ આ પ્રકરણમાં પણ-ચાલતા પ્રકરણમાં પણ 'દીપચંદ્રજી'એ નીચે સંસ્કૃત શ્લોકોનું ઉદ્ધરણ કર્યું છે એ પણ ભગવાનની પ્રતિમાનું બહુમાન કર્યું છે. ભગવાનની પ્રતિમાનું અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ કેવું બહુમાન આવે છે ! શું જિનમૂર્તિ છે ! જિનેન્દ્રની મૂર્તિ છે ! એમ બહુ આશ્ચર્યથી બહુમાન કરે છે. એ પદ લીધા છે. કેવી છે સ્થાપના ?

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનની જે વાત ચાલી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રશ્ન શું છે એમાં ?

મુમુક્ષુ :- આપણે ધ્યાન કરવા બેસી જઈએ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, હા. રવિવારે પૂજ્ય 'બહેનશ્રી' સાથે ચર્ચા ચાલી હતી કે હમણાં સમાજની અંદર ધ્યાનની એક હવા ચાલી છે. જૈનોમાં અને અજૈનોમાં પણ. એટલે ધ્યાનની શિબિરો ગોઠવાય છે. આવ્યા હતા ને ? 'દિલ્લી'વાળા જે ભાઈ ગઈ કાલે આવ્યા હતા એ ત્યાં ગયા હતા. એમની સાથેની વાત ઉપરથી ત્યાં વાત નીકળેલી. એ શનિવારે આગલે દિવસે દર્શન કરવા ગયા હતા. એમાં કાંઈક ધ્યાનની વાત ચાલી. ધ્યાનની શિબિર. આ આચાર્ય તુલસી હમણાં આવી ગયા ગુજરાતમાં. અને 'આબુ'ની અંદર પણ એમણે બહુ મોટું ઇંક્શન કર્યું હતું. ત્યારે એ આવ્યા હતા. પોતે એમાં જ આવ્યા હતા. બધા ફિરકાના જૈનોને બોલાવ્યા હતા. જૈન સંપ્રદાયની એકતા માટે. શું ? જૈન સંપ્રદાયની એકતા માટે. ચાર ફિરકાઓ છે. પહેલા ત્રણ ફિરકા કહેવાતા. પણ પોતે આચાર્ય તુલસીના થયા પછી એમનો સમૂહ ઘણો વધ્યો છે એટલે અત્યારે જૈનના ચાર ફિરકા છે. ઘણા વર્ષ સુધી ત્રણ ફિરકા ચાલ્યા. ચારેય ફિરકાના સંપ્રદાયના માણસોએ એક થવું જોઈએ.

એકતાના સિદ્ધાંતને પાયામાં શું હોવું જોઈએ ? ક્યું તત્ત્વ પાયામાં

હોય તો એકતાનો સિદ્ધાંત સફળ થાય ? એવું બહુ ઓછા જાણતા હોય છે. અને એના ખ્યાલ વગર એકતા એક સારી ચીજ છે એમ ગણીને એકતા કરવા માટેના વિચાર ઉપર જોર દે છે. પણ વાસ્તવિકતા, એકતાની વાસ્તવિકતા શું છે ? અને એક નથી અને અનેકતા છે તો એમાં વાસ્તવિકતા શું છે ? એ વિષયને જો સમજવામાં આવે તો ભ્રમથી જે એકતા કરવાનો વિચાર આવે છે એ ન આવે. એવી એકતાની ભ્રમણા તૂટી જાય.

એકતા છે, સામાજિક એકતા છે એ અભિપ્રાયની એકતા ઉપર નિર્ભર થાય છે. એક અભિપ્રાયવાળા જીવોનો વિચારભેદ હોય તોપણ અભિપ્રાય ભેદ ન થાય તો એકતા ત્યાં ટકી શકે છે. વિચારભેદ તો થવાનો. તુંડે તુંડે મતિર્ભિન્ના. દરેકને મતિ-શ્રુતનો ક્ષયોપમશમ જ કર્મનો વિભિન્ન પ્રકારનો હોવાથી વિચારાંતર થવાનો, વિચારભેદ તો ઉત્પન્ન થવાનો, પણ મૂળમાં જો અભિપ્રાયભેદ ન હોય તો વિચારભેદ ટકતો નથી, વિચારભેદ હાનિ કરતો નથી, એકતાને તોડતો નથી. પણ મૂળમાં અભિપ્રાય ભેદ હોય તો એકતા થઈ હોય તોપણ ટકી શકે નહિ. એ ઉપર ઉપરના મલમપટ્ટા જેવી હોય છે. અને એ એકતા થઈ જ નથી અથવા થઈ શકે જ નહિ, એ એની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ છે. એ વાસ્તવિકતાને સમજ્યા વિના કોઈ એકતા... એકતા... એકતા.. એકતાની ધૂન લઈને બેસે તો એ એકતા સંબંધીની ભ્રમણામાં જોર કરે છે. બીજું કાંઈ કાર્ય થતું નથી. એ ચર્ચા ચાલી હતી થોડી.

જૈનના ચારેય સંપ્રદાય કેમ એક નથી થઈ શકે એવું ? કે ચારેયને અભિપ્રાયભેદ છે. વિચારભેદ છે એમ નહિ પણ અભિપ્રાયભેદ છે. એકમાંથી બે સંપ્રદાય થાય છે, એકમાંથી બે ટોળા થાય છે, સંપ્રદાય એટલે ટોળું, એ માત્ર વિચારભેદથી નથી થતાં પણ અભિપ્રાયભેદને લઈને થઈ જાય છે. અને ત્યારે એ કદી સંઘાતા નથી. એનું અંતર વધતું જ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- વિચારભેદ અને અભિપ્રાયભેદ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આપણે એને ટૂંકામાં એમ કહીએ છીએ કે મતભેદ હોય એનો વાંધો નહિ પણ મનભેદ નહિ થવું જોઈએ. શું કહીએ છીએ ? મતભેદ હોય એનો વાંધો નહિ. જુદો મત પડે એનો

વાંધો નહિ. તમને આમ લાગે છે પણ મને તો આમ લાગે છે. પણ મનભેદ હોય તો એમાંથી ટસલ ઊભી થાય. અને નહિતર એકબીજાને કેવી રીતે અનુકૂળ થવું, એ મનભેદ ન હોય તો એકબીજાને કેમ અનુકૂળ થવું અને કેમ અનુકૂળ રહેવું એમ વિચારવામાં આવે છે.

અભિપ્રાયભેદમાં સિદ્ધાંત ભેદ થઈ જાય છે. જુદો સિદ્ધાંત નવો ઘડે છે. અનાદિથી ચાલ્યા આવતા જે પરંપરાના સિદ્ધાંત, એનાથી કોઈ નવો સિદ્ધાંત ઘડે છે ત્યારે બે વચ્ચે સૈદ્ધાંતિક અભિપ્રાયભેદ ઊભો થાય છે અને એ મતભેદ જે ઊભો થાય છે એ મતભેદ વિરૂદ્ધ સિદ્ધાંતો હોવાને લીધે વિરૂદ્ધ પરંપરાઓમાં આગળ વધે છે. ક્યાંય એના બે છેડા એક થઈ શકે નહિ. એવી પરિસ્થિતિ હોય છે. એટલે અભિપ્રાયભેદની અંદર સિદ્ધાંતભેદ છે. સિદ્ધાંતિક રીતે અભિપ્રાય જુદો પડે છે. એને કદી એકતા થવાનો અવસર હોઈ શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. જિનેન્દ્રના સમવસરણમાં, એ તો ગમે ત્યાં, એક અભિપ્રાય થાય ત્યાં તો ગમે ત્યાં બહારથી આવે છે. એનો કાંઈ વાંધો નથી. એક અભિપ્રાય હોય તો (ભેગા થઈ જ જાય છે). અજૈન હોય, ગમે તે (હોય), તિર્યચ હોય એનો કાંઈ વાંધો આવતો નથી. અભિપ્રાય એક હોવો જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- ધ્યાનની વાત શું હતી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે એમ કે ધ્યાનની એક અત્યારે હવા ચાલી છે. ધ્યાનની શિબિરો અને ધ્યાનના વર્ગોની યોજનાઓ થાય છે. પણ ‘બહેનશ્રી’એ એમ કહ્યું કે ધ્યાન કેવી રીતે થઈ શકે ? જે હજી પોતાના સ્વરૂપને ઓળખતા નથી કે અંદર કેવી રિદ્ધિ સિદ્ધિ પડી છે. એને એમાં ધ્યાન લાગે ક્યાંથી ? એ તો તરંગ ઊપજે. આંખો બંધ કરે અને લાલ-પીળા દેખાય તો એમ કહે કે અમને પ્રકાશ દેખાણો. કોઈ કહે, અમને તો સોનેરી પ્રકાશ દેખાણો તો કોઈ એમ કહે કે અમને તો વાદળી પ્રકાશ દેખાણો, કોઈ એમ કહે કે અમને લાલ.. લાલ.. લાલ પ્રકાશ દેખાણો, કેસરી પ્રકાશ દેખાણો. એવી અનેક પ્રકારની કલ્પનાએ જીવ ચડે છે. આત્મસ્વરૂપને વિષે કલ્પનાએ ચડવાનું કારણ લોકસંજ્ઞા અને ઓઘસંજ્ઞા મુખ્ય છે.

આત્મસ્વરૂપને વિષે કલ્પના થવાના ત્રણ કારણ છે. 'શ્રીમદ્જી'એ લીધું છે. લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ. જો સોબત ખોટી હોય એટલે દુર્ગુણી મનુષ્યોની સોબત હોય તો આત્મસ્વરૂપનો સાચો નિર્ણય ન થાય પણ કલ્પના કરી બેસે જીવ. એને જો લોકમાં પોતાનું જ્ઞાનીપણું, ધર્માત્માપણું, આત્માર્થીપણું અથવા મોટાઈ દેખાડવી હોય, તો એ જીવ પણ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવાને બદલે એની કલ્પના કરી બેસશે. અને દેખાડશે કે આવો આત્મા છે. મારા ધ્યાનમાં આવ્યો છે કે આવો આત્મા છે. મને ધ્યાનની અંદર આ જ્ઞાન થયું.

ઓઘસંજ્ઞા. એટલે રૂઢિગત રીતે ઉપર ઉપરથી ચાલે અને ઊંડો ઉતરવાનો, તત્ત્વના તળિયામાં જવાનો જે પ્રયત્ન કરતો નથી એવા જીવની જેની દશા છે એ પણ ઓઘસંજ્ઞાએ આત્મસ્વરૂપને વિષે કલ્પના કરે છે અને એ ત્રણે પ્રકારના જીવો સ્વરૂપનું સાધન કરી શકતા નથી કે પોતાનું હિત કરી શકતા નથી. ગૃહિત મિથ્યાત્વમાં આવી જાય છે અને ચાર ગતિમાં રખડે છે.

આ સ્થાપના કેવી હોય છે એની વિશેષ વાત આ સંસ્કૃત શ્લોકમાં કરી છે અને કૂટનોટમાં આ બાજુ ૬૩ પાને એ સંસ્કૃત પદનો શું અર્થ થાય છે એ બંને પદનો અર્થ પણ અહીંયા કર્યો છે. વિશેષ લઈશું...

સનાતન સન્માર્ગના પ્રવર્તક અને પ્રભાવક મહાત્માઓ હંમેશા નિસ્પૃહી અને નિરપેક્ષા વૃત્તિએ પ્રવર્ત્યા છે. તેમાં કદાપિ કસર રહી, તેટલું શાસનને નુકસાન થયું છે. જેને કાંઈ જ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ નથી, તેવા જ્ઞાની ધર્માત્માને સ્પૃહા કે અપેક્ષા કેમ હોય ? માત્ર નિષ્કારણ કારણ - સહજ વૃત્તિએ તેમનો પ્રભાવના ઉદય હોય છે. અંતર આરાધનાની મુખ્યતાપૂર્વક તે પણ ગૌણ છે, એ તેમની વિશેષતા છે. (અનુભવસંજીવની - ૯૦૩)

તા. ૧૯-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૨, પ્રવચન નં. ૧૧૯

‘અનુભવપ્રકાશ’. પાનું-૬૨. દેવ અધિકાર. જિનેન્દ્ર અરિહંત પરમાત્મા દેવ છે. મનુષ્યમાં કેટલાક ક્ષેત્રમાં-મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્રમાં એમની પ્રત્યક્ષ ઉપસ્થિતિ સદાય હોય છે, પ્રવાહપણે, ગતિપણે. અનેક અનેક અરિહંત જિનેન્દ્ર થતા રહે છે. ભરતક્ષેત્ર જેવી કર્મભૂમિમાં ક્યારેક ક્યારેક હોય છે. અમુક કાળમાં હોય છે, અમુક કાળમાં નથી હોતા. એ સિવાય અઢી દ્વિપની બહાર મધ્યલોકની અંદર જ્યાં મનુષ્યનું આવાગમન નથી ત્યાં પણ જિનેન્દ્રની ઉપસ્થિતિ નથી. તેથી જિનેન્દ્ર ભગવાનની સ્થાપના, તેમની એક વાણી સિવાય બધા જ પ્રકારે સ્થાપના કરવામાં આવે છે. અને એ સ્થાપના, મોક્ષમાર્ગમાં નિમિત્તભૂત હોવાને લીધે તે સ્થાપનાથી પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. સરવાળે મોક્ષપદની એમાંથી પ્રાપ્તિ થાય છે.

એ ‘જિનસ્થાપનાથી સાલંબધ્યાન વડે...’ એટલે જિનેન્દ્ર ભગવાનની મૂર્તિના આલંબન વડે, એ નિમિત્તે નિરાલંબપદનું ધ્યાન થાય છે. તેથી સ્થાપનાનું કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું એ પ્રકાર મોક્ષમાર્ગની અંદર પ્રસિદ્ધ છે. મોક્ષમાર્ગી જીવોના એ પરિણામો પ્રસિદ્ધપણે જોવામાં આવે છે. ‘કેવી છે સ્થાપના ?’ ત્યાંથી લેવાનું છે. એના ઉપરના શ્લોક છે કે-

કિં બહ્વૈકમયી કિમુત્સવમયી શ્રેયોમયી કિં કિમુ।
 જ્ઞાનાનંદમયી કિમુન્નતમયી કિં સર્વશોભામયી;
 इत्थं किं किमिति प्रकल्पनपरैस्तवन्मूर्तिरुद्दीश्यता (ताम्)।
 કિં સર્વાતિગમેવ દર્શયતિ સા ધ્યાનપ્રસાદન્મહઃ॥૧॥
 મોહોદ્વામદવાનલપ્રશમને પાથોદવૃષ્ટિસમઃ।
 સ્ત્રોતો નિર્ઝરણી સમીહિતવિદ્યૌ કલ્પેન્દ્રવક્ત્રી સતામ્॥
 સંસારપ્રબલાન્ધકારમથને માતંડચંડઘૃતિ।
 જૈની મૂર્તિરુપાસ્યતાં શિવસુખે ભવ્યઃ પિપાસાસ્તિ ચેત્।
 નીચે એનો સંસ્કૃતનો અર્થ છે.

‘આ પદ્યનો ભાવાનુવાદ આ પ્રકારે છે :- હે ભવ્ય જો તને મોક્ષના સુખની પિપાસા છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા છે, તો તમારે જૈનમૂર્તિની ઉપાસના કરવી જોઈએ,...’ અન્ય સંપ્રદાયમાં પણ પોતાના ઈષ્ટદેવની મૂર્તિની સ્થાપના આની પાછળ પાછળ થઈ છે. જૈનમૂર્તિની ઉપાસના કરવી જોઈએ એટલે જે સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્ર દશાને પ્રાપ્ત છે એવા જે જિનેન્દ્રદેવ, તેમનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ જેમાં સ્થાપવામાં આવ્યું છે, જો તેવું થવું હોય તો, તે દશાને પ્રાપ્ત કરવી હોય તો તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. શબ્દ આવ્યો છે. ‘રૂપાસ્યતાં’ એની ઉપાસના કરવી જોઈએ. દર્શન કરવા જઈએ કે વંદન કરવું જોઈએ કે સ્તુતિ કરવી જોઈએ એવો શબ્દ નથી વાપર્યો. પણ એ બધી પ્રક્રિયામાં કોઈપણ ક્રિયા, ક્રિયાભેદે ભલે અનેક ક્રિયા હોય તોપણ એમાં ઉપાસના થવી જોઈએ. ઉપાસના થવી એટલે આદર થવો. ઉપાસના થવી એટલે એવા વીતરાગભાવનો આવિર્ભાવ થવો. એને ઉપાસના અથવા આરાધના કહેવામાં આવે છે.

‘હે ભવ્ય જો તને મોક્ષના સુખની પિપાસા છે,...’ પછી બીજા બધા તો પુણ્યના થોકડા થાય એમાં તો કાંઈ મોટી વાત નથી. ખેતરની અંદર પાક સારો થાય તો ખડ બાજુમાં થાય એ કાંઈ મોટી વાત નથી. ‘જો તને મોક્ષના સુખની પિપાસા છે,...’ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની તને ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા છે અથવા જો તારે પરિપૂર્ણ પવિત્ર નિર્દોષ દશાને પ્રાપ્ત કરવી છે, દોષરહિત દશા જોઈએ તો જેની દોષરહિત દશા છે એવા જે જૈન પરમાત્મા, તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ.

‘તે જિનબિંબમૂર્તિ શું બ્રહ્મસ્વરૂપ છે ?’ એવું એનું બ્રહ્મસ્વરૂપ છે ? એમ કહે છે. આત્મા જે શુદ્ધ ચૈતન્ય બ્રહ્મ છે અંદરમાં-અંતરંગમાં, એવું જ બહારમાં જેમનું વ્યક્ત દશાનું સ્વરૂપ થઈ ગયું છે, એવા એ શું બ્રહ્મસ્વરૂપ છે ? પરમબ્રહ્મ દશાને પામેલા છે. એ શબ્દપ્રયોગ વેદાંતમાં વિશેષ છે. બ્રહ્મ એટલે એવું ને એવું રહેવું. પવિત્રતાનો પણ એમાં સમાવેશ છે. શુદ્ધ, એવું ને એવું શુદ્ધપણે જેનું સ્વરૂપ છે એને બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે.

‘તે જિનબિંબમૂર્તિ શું બ્રહ્મસ્વરૂપ છે ? શું ઉત્સવમય છે ?’ અનંતવેદીનો પ્રકાશ છે ને ? ‘શું શ્રેયરૂપ છે ?’ કલ્યાણરૂપ છે, ઉપદ્રવ

રહિત છે. જેમાં કોઈપણ પ્રકારનો પુણ્ય-પાપનો અશ્રેય અથવા અકલ્યાણ નથી. ‘શું જ્ઞાનાનંદમય છે ?’ કેવળજ્ઞાન અને પરમાનંદમય જેનું સ્વરૂપ છે. ‘શું ઉન્નતરૂપ છે ?’ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ છે. સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપે છે. ‘અને શું સર્વ શોભાથી સંપન્ન છે ?’ એના જેટલી બીજા કોઈની શોભા હોતી નથી. અથવા જેને એમ કહેવાય કે જે સર્વગુણસંપન્ન છે. એવું જ એમનું સ્વરૂપ છે એવા અરહિંત પરમેશ્વરની મૂર્તિ જોવામાં આવે છે.

જૈન પરમેશ્વરની મૂર્તિ સિવાય અન્ય સંપ્રદાયની મૂર્તિમાં દોષના પ્રતિક જોવામાં આવે છે. રાગના પ્રતિક, દ્વેષના પ્રતિક, મોહના પ્રતિક, ભયના પ્રતિક, અનેક પ્રકારે એના ચિહ્નો જોવામાં આવે છે. કોઈ હાથમાં હથિયાર પકડાવે છે, કોઈ સંહાર કરે છે, કોઈ કાંઈ કરે છે. એ બધા પ્રકારના રાગ, દ્વેષ, મોહના નિમિત્તો જૈન પ્રતિમાને વિષે જોવામાં આવતા નથી. અને હોય તો તે જૈન પ્રતિમાનો સવાલ ત્યાં રહેતો નથી. એ રીતે ગુણથી જેની શોભા છે. દાગીનાથી શોભા છે નહિ, પણ ગુણથી જેની શોભા છે, પવિત્રતાથી જેની શોભા છે, એવા સર્વજ્ઞદેવ જિનેન્દ્ર છે એમ કહેવું છે. દેવતત્ત્વનો અધિકાર છે ને.

‘આ રીતે અનેક વિકલ્પોથી શું પ્રયોજન છે ?’ એમના ગુણાનુવાદ કરવા બેસો તો અનંત કાળે પણ પાર આવે નહિ. એવા જેમનામાં અનંત ગુણો છે. એ બધા વિકલ્પ કરવાથી શું પ્રયોજન છે ? એમના ગુણોની મહત્તામાં લીન થઈ જવું, ગુણોના વિકલ્પ કરવા કરતા તેમના ગુણોની મહત્તામાં લીન થઈ જવું, એ કર્તવ્ય છે એમ લે છે. ‘આ રીતે અનેક વિકલ્પોથી શું પ્રયોજન છે ?’

‘ધ્યાનના પ્રસાદથી આપની મૂર્તિના દેખનારા ભવ્યોને શું તે સર્વાતીત તેજને દેખાડે છે ? હા, દેખાડે જ છે.’ ‘સર્વાતિગમેવ દર્શયતિ સા ધ્યાનપ્રસાદન્મહઃ.’ ‘મહઃ’ એટલે તેજ. ધ્યાનના પ્રસાદથી એટલે કે જે ધ્યાન કરે છે તેને, એકાગ્રતા સ્વરૂપમાં કરે છે તેને ‘આપની મૂર્તિના દેખનારા ભવ્યોને...’ એવા જે ભવ્યો છે જે આપની મૂર્તિને દેખે છે. એને ‘શું તે સર્વાતીત તેજને દેખાડે છે ?’ આત્માના પરમપવિત્ર તેજને દેખાડે છે ? સર્વથી અતીત. જગતના બધા તેજોથી પાર એવી ચીજને દેખાડે છે ? કે ‘હા, દેખાડે જ છે.’ અંદરમાં જે આત્માનું ચૈતન્યતેજ છે

એને આપની મૂર્તિ દર્શાવે છે, દેખાડે છે. અથવા પ્રગટપણે આત્મસ્વરૂપને દર્શાવનારી આપની મૂર્તિ છે. એથી આપની મૂર્તિની સ્થાપના અનાદિ કાળથી મોક્ષમાર્ગી જીવો કરતા આવ્યા છે. 'દેખાડે છે ? હા, દેખાડે જ છે.' પ્રશ્ન કર્યો છે ને ? 'કિં દર્શયતિ' શું દેખાડે છે ? કે હા, દેખાડ જ છે.

'વળી તે મૂર્તિ (જિનબિંબ) મોહરૂપી પ્રચંડ દાવાનલને શાંત કરવાને માટે મેઘવૃષ્ટિની સમાન છે,...' ગમે તેવો દાવાનળનો અગ્નિ સળગ્યો હોય પણ જો ધોધમાર વરસાદ પડે તો એ અગ્નિ શાંત થઈ જાય છે. જે અગ્નિને બીજા સાધન વડે કાબુમાં લેવો મુશ્કેલ છે. બહુ ઝડપથી પ્રસરે છે. જ્યારે દાવાનળ લાગે છે ત્યારે બહુ ઝડપથી તે પ્રસરે છે. માઈલોના માઈલો એટલી ઝડપથી આગ લાગે છે કે અહીંયાં આગ લાગેલી હોય એ એક સેન્ડમાં ક્યાંય ને ક્યાંય સુધી લાગેલી દેખાય. જાણે જે આગમાં બળવાના પદાર્થો છે એ સ્વયં ત્યાં આગરૂપે થઈ જાય છે. એમાં અગ્નિ પ્રગટી જાય છે. એવો દાવાનળ લાગ્યો હોય અને ધોધમાર વરસાદ પડે તો શાંત થઈ જાય. ગારો કરી નાખે.

એવો આ જીવની અંદર મોહરૂપી દાવાનળ અનાદિથી લાગેલો છે અને તેની ગરમીથી આ જીવ તપ્તાયમાન છે. તપી ગયેલો છે. દુઃખી... દુઃખી... દુઃખી છે. એવા જીવને, સંસારી જીવને જિનેન્દ્ર પ્રતિમા છે તે એના મોહના દાવાનળને શાંત કરવા માટે ધોધમાર વરસાદ જેવું છે. ગમે તેવો ઉકળતો ચરુ ઠરી જાય એવી આ શાંતમૂર્તિ છે એમ કહેવું છે. એટલી શાંતિ મૂર્તિમાં જોવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- આ દાવાનળ તો દેખાતો નથી. (મજા લાગે છે)...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભ્રાંતિમાં તો ગમે તે કલ્પના થાય. દાવાનળ સળગ્યો હોય તો કહે ના, ના મને પ્રકાશ થયો. જ્યોતિ પ્રગટી. આવી ગયું. એક જગ્યાએ આવે છે. એ તો ગમે તેવી કલ્પના થાય એનો કોઈ ઉપાય નથી.

'મેઘવૃષ્ટિની સમાન છે, તે ઈચ્છિત કાર્યોને સંપન્ન કરવા માટે નદીનો સ્રોત છે,...' એટલે એના સર્વ કાર્ય સંપન્ન થઈ ગયા. બહારમાં એ સિવાય નિર્વિઘ્ન કાર્ય વિઘ્ન છે અને આને વિઘ્ન છે તે નિર્વિઘ્ન છે. કોઈ એમ કહે કે મોક્ષમાર્ગી જીવોને પણ પૂર્વકર્મના ઉદયથી પ્રતિકૂળતા

તો જોવામાં આવે છે. (તેઓ) જિનેન્દ્રની ઉપાસના તો કરનારા છે. છતાં મહામુનિઓને પણ બહારમાં ઉપસર્ગ પરિષદ જોવામાં આવે છે.

તો કહે છે કે એમને તો એ કાર્ય સંપન્ન થવાનું નિમિત્ત છે. એમને એ પ્રતિકૂળતા દુઃખનું નિમિત્ત હરગીઝ થતું નથી. દુઃખથી તો તેઓ ડરે છે કે જેણે પ્રતિકૂળતામાં દુઃખની કલ્પના કરી છે તેઓ દુઃખથી ડરે છે. ખરેખર કોઈ પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં દુઃખ છે કે દુઃખ દેવાની શક્તિ છે એ બેમાંથી એકેય નથી. કોઈપણ કહેવાતા પ્રતિકૂળ સંયોગો. પ્રતિકૂળ સંયોગો પ્રતિકૂળ નથી પણ કહેવાય છે જે પ્રતિકૂળ એવા સંયોગો દુઃખ દે છે એમ ખરેખર નથી. જીવ એમાં દુઃખની કલ્પના કરે છે કે મને આ દુઃખનો પ્રસંગ છે. સાધકજીવો તો એ કહેવાતા દુઃખના પ્રસંગે સાધનામાં વિશેષ સંલગ્ન થાય છે, વિશેષ પોતે પુરુષાર્થવંત થાય છે, ઉદ્યમવંત થાય છે. તેમને તો તે પ્રતિકૂળતા પણ અનુકૂળતા જ છે. અને સંસારી જીવને પુણ્યોદયમાં હર્ષ, રુચિ અને સુખાનુભવ થાય છે, સુખનો વિશ્વાસ આવે છે, એને એમ લાગે છે કે આ બધા મારા કાર્યો નિર્વિઘ્ને પાર પડે છે. એમાં મોટા વિઘ્ન ઊભા છે. મોટા વિઘ્ન એની અંદર (ઊભા છે). દુર્ગતિમાં જવાના પરિણામ છે એ જ મોટા વિઘ્ન છે એની અંદર. એ બધા ઊભા છે એની અંદર.

‘ઈચ્છિત કાર્યોને સંપન્ન કરવા માટે નદીનો સ્રોત છે,...’ અને મોક્ષમાર્ગીને તો બીજા કોઈ જગતના કાર્યો ઈચ્છિત કાર્યો છે નહિ. ‘તે સઙ્ગન માટે કલ્પેન્દ્રવેલ છે,...’ જેમ કોઈ કલ્પના કરે એ ચીજ મળે, એવી જિનેન્દ્ર પ્રતિમા છે એ એનું સર્વસ્વ છે. એ સર્વસ્વ છે. એમ લઈ લીધું. એ જ જાણે સર્વસ્વ છે. એટલો બધો મહિમાવંત અભિપ્રાય રાખીને વાત છે. કલ્પેન્દ્રવેલ છે. જેવી કલ્પના કરે અને મળે એની મહિમા કેટલી ? એથી વિશેષ મહિમા જિનેન્દ્ર પ્રતિમાની છે.

‘કલ્પલક્ષ્મી સદશ્ય અભીષ્ટ ફલ પ્રદાન કરનારી છે.’ એ પણ જેમ કલ્પલક્ષ્મી એ પણ કલ્પનાની એક વનસ્પતિની ઉપમા છે એમાં. એના જેવી અભીષ્ટ એટલે ઈચ્છે એવું ફળ મળે એવી આ જિનેન્દ્રપ્રતિમા છે. પુણ્ય તો સહેજે સહેજે બંધાય, એમાં તો કોઈ મોટી વાત નથી. પણ સર્વોત્કૃષ્ટ વાત છે એ પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે.

‘અને સંસારરૂપી પ્રબલ અંધકારને નાશ કરવા માટે માર્તઁડની

પ્રચંડ દ્યુતિ છે.’ સંસારરૂપી પ્રબલ અંધકારને નાશ કરવા માટે સૂર્યને લ્યો, ગમે તેવો અંધકાર હોય સૂર્યનો ઉદય થતાં એ અંધકારનો નાશ થાય છે. એવો સૂર્યનો પ્રબળ પ્રકાશ છે.

‘તેથી હે ભવ્ય ! એવી તે વીતરાગ મૂર્તિની ઉપાસના જરૂર કરવી જોઈએ.’ વીતરાગ શબ્દ આમાં મૂળમાં વાપર્યો છે? ‘જૈની મૂર્તિ’ જૈની મૂર્તિ પછી વીતરાગમૂર્તિ એને જૈની મૂર્તિ કહી. ‘રૂપાસ્યતાં’ જૈની એટલે વીતરાગ. જેણે રાગ, દ્વેષ, મોહ વગેરે અંતરંગ શત્રુને જીતી લીધા તે જૈન થયા. ગુણવાચક નામ છે. સંપ્રદાયવાચક નામ નથી પણ એ ગુણવાચક નામ છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવ’ કહેતા ને કે જૈન એ કોઈ વાડો નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જૈન એ કોઈ સંપ્રદાય નથી, એ કોઈ વાડો નથી, એ તો આત્માનો ગુણ છે. જૈનપણું એ આત્માનો ગુણ છે. એટલે એ વિષય આવે ત્યારે ‘ગુરુદેવ’ એક પદ બોલતા. ‘ઘટ ઘટ અંતર જિન વસે, ઘટ ઘટ અંતર જૈન.’ કોઈ નાત, જાત, વાડો કે ચાર ગતિ એના ભેદ નથી લીધા એમાં. કે આ જીવજંતુ છે એમ નહિ. અંદરમાં દરેકના ‘ઘટ ઘટ અંતર જિન વસે, ઘટ ઘટ અંતર જૈન. મત મદિરાકે પાન સે મતવાલા સમજે ન.’ એ મદની જેણે મદિરા પીધી છે એ નહિ સમજે. એને આ સમજ નહિ પડે. કેમકે એને એમ થયું કે આની અંદર કોઈ આવવું જોઈએ નહિ. એને બહારની અંદર જે કાંઈ સંપત્તિ હોય છે એ સંપત્તિની પકકડ હોય છે કે કોઈ આવશે તો આની અંદર પણ એનો ભાગ લાભ કાંઈક શરૂ થઈ જશે. કહે છે, એ સંપ્રદાયનો વિષય નથી.

સર્વ આત્માઓને પોતાનો જ જે સ્વભાવ, એની ઉપાસના કરવી, પોતાના જ જિન સ્વરૂપની અંતરંગમાં ઉપાસના કરવી એ જિનમાર્ગ છે અને તે સર્વ આત્માઓનો અબાધિત અધિકાર છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા બધા આત્માઓનું જે જિનસ્વરૂપ જુએ છે. નિજ સત્તાએ સૌને (શુદ્ધ) પેંખતા. આપ કેવા છો ? ‘પ્રભુ તુમ જાણગ રીતી.’ આપની તો એવી જાણવાની રીતી છે કે એની જે સત્તા, જિનસત્તા છે એ સ્વરૂપે આપ એને જુઓ છો. આપ જીવજંતુ તરીકે એને જોતા નથી.

‘સ્વસંવેદનરૂપ વીતરાગમુદ્રાને દેખી સ્વસંવેદનભાવરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે-...’ શું કહે છે ? જ્યારે જિનપ્રતિમાના દર્શન કરવામાં

આવે છે ત્યારે એ જે વીતરાગ મુદ્રા છે, એમાં સ્વસંવેદનના દર્શન કરવા એમ કહે છે. જ્ઞાન જ્ઞાનને વેદે એ સ્વસંવેદન છે. અથવા સ્વપણે જે જ્ઞાન વેદાય છે તે સ્વનું વેદન છે. એવું પરિપૂર્ણ વેદન, સ્વસંવેદન પણ તબક્કા પ્રમાણે (જોઈએ તો) ચતુર્થ ગુણસ્થાને જઘન્ય ભાવે એ પ્રગટ થાય છે. ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમાં એની તારતમ્યતા વધે છે. અને અરિહંત દશામાં સંપૂર્ણ સ્વસંવેદન પ્રગટ થાય છે.

આત્માના સર્વ પ્રદેશેથી વેદાતું એવું જે જ્ઞાનનું સ્વસંવેદન છે, એ વીતરાગ પ્રતિમામાં દેખીને, વીતરાગ મુદ્રામાં દેખીને પોતાનું પણ આવું જ સ્વરૂપ છે-સ્વસંવેદનભાવરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ વિચારે. માત્ર ભગવાનની સામે જોઈ રહે એમ નહિ. એમની સામે જોઈને પોતાના એવા સ્વરૂપને વિચારમાં લે. વિચારમાં લે એટલે જ્ઞાનમાં લે, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવશ્રી’ એ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘જૈન મુદ્રા જોતાં આત્મ સ્વરૂપ લખાય છે. ઉપશમરસ વરસે રે પ્રભુ તારા નયનમાં.’ ૧૫મી સાલમાં ‘ઘોઘા’માં...

ભગવાનના નેત્રોની અંદર શાંતરસ વરસી રહ્યો છે. નાસાગ્ર દષ્ટિ છે, અંતર્મુખ જેનું પરિણામન છે એવા વીતરાગદેવના નેત્રોની અંદર પણ શાંતરસ વરસી રહ્યો છે. જેમ વરસાદ વરસે અને માણસો ભીંજાય જાય છે, એમ આપના નેત્ર સામું જોતા અંદરમાં શાંતિથી અમે ભીંજાય જઈએ છીએ એમ કહે છે. એવી શાંતિ અંદરમાં વરસે છે. એ બધા અલૌકિક ગુણોનો વિષય છે.

‘સ્વસંવેદનરૂપ વીતરાગમુદ્રા દેખી...’ પોતાનું જે ‘સ્વસંવેદન ભાવરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે-’ તેને જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ કરે. વિચારી વિચારીને પ્રત્યક્ષ કરે એમ કહ્યું છે. પ્રત્યક્ષપણે હું આવો જ છું, એમ સ્વસંવેદનની મૂર્તિસ્વરૂપ જે આત્મા છે એમાં સ્વસંવેદનભાવનો આવિર્ભાવ કરે.

મુમુક્ષુ :- કઈ રીતે કરવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો કાર્યનો વિષય છે, વાણીનો વિષય નથી.

તમને કોઈ પ્રકિકૂળતા આવે તો દુઃખ કેવી રીતે લાવવું એ સમજાવી દો. દુઃખ કેવી રીતે લાવવું ? અનુકૂળતામાં સુખ કેવી રીતે

લાવવું ? એ કાંઈ કહેવાનો વિષય છે ખરો ? કહી શકાય એવો વિષય છે ખરો ? બહારમાં જેનો ખ્યાલ આવે છે એવા સુખ-દુઃખના પરિણામ એ કેવી રીતે લાવવા એ કાંઈ કહી શકાય છે ? પણ જેમ જેમ એમાં સ્વપણાની ઉગ્રતા થાય છે, નિજપણાની ઉગ્રતા થાય તેમ તેમ આત્મભાવ છે એ તો સ્વભાવભાવ છે-આત્મભાવ છે, એ ભાવ વિશેષ વિશેષ ઉગ્રપણે અનુભવગોચર થવા લાગે છે.

આ સ્વજનનું મૃત્યુ થાય છે. લોકો તો આવી વાત વિચારવા પણ તૈયાર નથી. પણ સ્વજનનું મૃત્યુ થાય છે ત્યારે શું કહે છે માણસ ? તમારે શોક ન કરવો જોઈએ. શું કરીએ પણ બહુ યાદ આવે છે. યાદ લાવવા માટે શું કરવું ? કહો. ઘરમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં એમની જ યાદ આવે છે. અહીંયાં આમ કરતા હતા, અહીંયાં આમ હતું, અહીંયાં આમ થયું હતું, અહીંયાં આમ થયું હતું. યાદ લાવવા માટે શું કરવું ? એની કોઈ રીત છે ? કે એમાં જે આત્મત્વ કરી રાખ્યું છે, સ્વપણું કરી રાખ્યું છે, નિજપણું કરી રાખ્યું છે, એ નિજપણું કરવું એ એને ભાવ લાવવાનો પ્રકાર છે. બીજી તો કોઈ રીત એમાં નથી.

નિજમાં નિજબુદ્ધિ કરવી તે છૂટવાનો ઉપાય છે અને પરમાં નિજબુદ્ધિ કરવી તે બંધાવાનો ઉપાય છે. પરમાં નિજબુદ્ધિ કરે છે એ કેવી રીતે કરે છે ? એ કેવી રીતે કરું ? કે આ પરમાં તું નિજબુદ્ધિ જેવી રીતે કરે છો તેવી રીતે કરવી. નિજમાં નિજબુદ્ધિ કરવી તે છૂટવાનો ઉપાય છે અને પરમાં નિજબુદ્ધિ કરવી તે બંધાવાનો માર્ગ છે. ચોખ્ખે ચોખ્ખી સ્પષ્ટ વાત છે. એમાં બીજી કાંઈ ગડબડ નથી. કેવી રીતે કરવું એ તારા અનુભવથી નક્કી કર. એ શીખવી છે તો તારા અનુભવથી શીખ. કાંઈ એની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે તો જ શીખાય એવું કાંઈ નથી. તારા અનુભવને તું તપાસી લે. એ રીતે એ શીખવા જેવું છે. અનુભવ ઉપરથી એ શીખવા જેવું છે. અનુભવની વાત તો અનુભવથી શીખાય.

‘પૂર્વે એ સરાગ હતા,...’ જે વીતરાગ અરિહંત પરમેશ્વર છે, તીર્થકરાદિ જે તે તીર્થકરની પ્રતિમા અથવા કોઈપણ અરિહંતને સ્થાપવામાં આવે છે. દક્ષિણમાં તો ‘બાહુબલી’, ‘ભરત’ ચક્રવર્તી એ બધાની પ્રતિમાઓ સ્થાપી છે. અરિહંત પ્રતિમાઓ સ્થાપી છે.

‘બાહુબલી’ની તો મુનિદશાની પ્રતિમા છે. વેલ વીંટળાયેલી છે ને ? એ મુનિદશાની પ્રતિમા છે. જિનેન્દ્રને તો એ કાંઈ પ્રકાર હતો નથી. ધ્યાનસ્થ અવસ્થા હોય છે. એ દશાની એ છે. એનો અર્થ એ છે કે મુનિરાજની પ્રતિમા પણ સ્થાપવામાં દોષ નથી. એમની મૂર્તિ સ્થાપી શકાય છે. મુનિની મૂર્તિ પણ સ્થાપી શકાય છે. એ ‘બાહુબલી’ ભગવાનની જે મૂર્તિ છે એ મુનિદશાની છે.

‘પૂર્વે એ સરાગ હતા, રાગ મટાડી (તેઓ) વીતરાગી થયા...’ રાગ મટાડીને વીતરાગી થયા એનો અર્થ એ છે, અત્યારે વીતરાગ છે એનો અર્થ એ છે કે અનાદિથી વીતરાગ હતા એ વાત નથી. કોઈપણ આત્મા પહેલા અનાદિથી સંસારી હોય છે અને મોક્ષ દશાની શરૂઆત થાય છે અને એ મોક્ષ દશા ભલે સાદિઅનંત કાળ રહે છે પણ એ એકકાળે કોઈ એક કાળે એની શરૂઆત થાય છે. એટલે એ પહેલા એ ‘સરાગ હતા, રાગ મટાડી (તેઓ) વીતરાગી...’દશા પ્રાપ્ત કરી. રાગ મટાડીને તેઓ વીતરાગ થયા. અત્યારે જે વીતરાગ છે એ રાગ મટાડીને થયા છે. એનો અર્થ એ છે કે રાગ મટાડી શકાય છે.

અનાદિથી ચાલતો અને અનુભવગોચર થતો એવો રાગ નહિ મટે અથવા કેમ મટે ? મટવો અઘરો છે, કઠણ છે, ન મટે એવો છે એવી આડ મારવા જેવી નથી. એવી પક્કડ કઠી ન કરવી કે અનાદિથી આ મોહ અને અનાદિથી રાગ ચાલ્યો આવ્યો છે આ કેમ મટતો હશે ? મટી શકે એવી એ ચીજ છે. ન મટે એવું નથી. કેમકે તેઓ વીતરાગી થયા. રાગ મટાડીને તેઓ વીતરાગી થયા અને એવા અનંત આત્માઓ વીતરાગી થયા.

હવે એમ નથી કે એકાદ થાય એટલે એ તો અપવાદ ગણાય. બાકી એ કાર્ય થઈ શકતું નથી. જેમ અન્યમતમાં એક જ પરમેશ્વરની કલ્પના કરવામાં આવે છે. એથી બીજા પરમેશ્વર ન થઈ શકે એમ વિચારવામાં આવે છે એવું આમાં નથી. અનંત પરમેશ્વરો થયા અને અનંત અનંત પરમેશ્વરો થયા કરવાના. તું પણ દ્રવ્યે તો પરમેશ્વર છો અને ભાવે પરમેશ્વર થઈ શકે એમ છો. એમ જિનેન્દ્રની મૂર્તિ પ્રત્યક્ષપણે ઉપદેશ આપે છે. મૂર્તિ પોતે જ એ રીતે બોધ આપે છે.

એટલે ‘એ સરાગ હતા, રાગ મટાડી (તેઓ) વીતરાગી થયા.

હાલ હું સરાગ છું,...’ અત્યારે મારી દશામાં રાગ ઉત્પન્ન થાય છે, વર્તી રહ્યો છે. ‘એમની માફક જો હું રાગ મટાડું...’ તેઓએ જે પ્રકારે રાગ મટાડ્યો છે તે રીતે હું રાગ મટાડું ‘તો મારા વીતરાગપદને હું પામું...’ બીજાના નહિ, મારા વીતરાગપદને હું પામું. અંદરમાં જે મૂળ તત્ત્વ, મૂળ સ્વરૂપ વીતરાગસ્વરૂપ છે એવું જ પ્રગટ દશાની અંદર સ્વરૂપ પ્રગટ થાય.

‘જો હું રાગ મટાડું તો મારા વીતરાગપદને હું પામું. નિશ્ચય(થી) હું વીતરાગ છું.’ નિશ્ચયથી તો હું વીતરાગ છું. મૂળ સ્વરૂપે આ આત્મા વીતરાગસ્વરૂપે હોવાથી, પરિપૂર્ણ વીતરાગસ્વરૂપે હોવાથી જે પ્રકારે અરિહંતોએ, જિનેન્દ્રોએ રાગને મટાડ્યો એ રીતે જો રાગને મટાડવામાં આવે તો પોતે પણ વીતરાગ થાય. ન થાય એ પ્રશ્ન નથી. એક સમ્યગ્દર્શન થાય તો એને એ વાતની પ્રતીતિ આવી જાય. સમ્યગ્દર્શનમાં વીતરાગસ્વરૂપ આત્માની પ્રતીતિ છે. સાથે સાથે પરિપૂર્ણ મોક્ષ એવી વીતરાગી જિનેન્દ્ર દશાની પણ એમાં પ્રતીતિ છે. એટલે એ વિશ્વાસ આવી જાય છે કે હવે મોક્ષદશા આ આત્માને અલ્પકાળમાં, જાજો કાળ નહિ પણ અલ્પકાળમાં થશે, થશે ને થશે જ. આમ છે.

‘ગુરુદેવ’ એક દષ્ટાંત આપતા હતા કે આખો દિવસ એક નાનું વાછરડું હોય એને બાંધી રાખ્યું હોય. એને સાંજે ઉનાળાની બપોરે તરસ્યું થયું હોય ખબર પડે. સાંજે એને ખીલેથી છોડે એટલે ઠેકડે ઠેકડા મારે. ઘરતી ઉપર પગ મૂકે નહિ. ચાર પગે ઉછળે. ચારે ચાર પગે ઉછળે. શેનો આનંદ છે એને ? આ છૂટ્યો એનો આનંદ છે. એક તિર્યચને પણ છૂટવામાં આટલો થનગનાટ છે, એમ કહે છે. આ જિનેન્દ્રની મૂર્તિ અને મોક્ષદશા જોઈને તને કાંઈ થનગનાટ આવે છે ? વાછરડો બંધાયેલો છે એને છોડે, બે-ચાર વર્ષનો હોય, થનગનાટ કરે છે. આ સંસારથી બંધાયેલાને મોક્ષદશાનો ઉત્સાહ કેવો હોય એનો દષ્ટાંત આપતા.

‘કહ્યું છે કે :-’

‘પિચ્છિહુ અરહો દેવો પચ્છરઘડિયો હુ દરસયં મગ્ગં

ઇતિ વચનાત્।।’

‘પાપાણથી ઘડાયેલ હોવા છતાં માર્ગના દર્શક એવા અરહંત દેવને દેખો.’ જે મોક્ષમાર્ગને પ્રત્યક્ષપણે દેખાડનારા છે એવા જે

અરિહંતદેવ છે. ભલે તેમની પ્રતિમા પથ્થરમાં ઘડાયેલી હોય તોપણ એ માર્ગને દેખાડનારા છે. અંતર્મુખનો માર્ગ, અંતર્મુખ થવાનો ઉપાય, રીત, પદ્ધતિ આ પ્રકારે છે એમ તેઓ દેખાડે છે.

કોઈ કહે તો વધારે સારું કે કોઈ દેખાડે તે વધારે સારું ? શું સારું ? તમને કોઈ એમ કહે કે જુઓ ! હું કાશ્મીરનું વર્ણન કરું, હું દેવલોકનું વર્ણન કરું. અને કોઈ એમ કહે કે ચાલો, હું તમને ત્યાં દેખાડવા લઈ જાઉં. મારે કહેવાની જરૂર નથી. હું તમને દેખાડવા લઈ જાઉં. તમે ત્યાં જઈને એમ કહેશો કે હવે આનું વર્ણન જરાક કરી બતાવો.

(એમ) અંતર્મુખની દશાને જે પ્રત્યક્ષ દેખાડે છે, એને તમે એમ કહો કે હવે કહી દેખાડોને. કહેવા કરતા જોવામાં વધારે સમજાય છે. એક ન્યાયે શાસ્ત્રથી પણ એ ઊંચો પ્રકાર છે. ભાવનો. પરિણામનો ઊંચો પ્રકાર છે એક ન્યાયે. આ અખંડ પરમાત્મા છે. શાસ્ત્ર તો કહી દેખાડે છે, જ્યારે આ પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવે છે. બેમાં કયો ઊંચો ? કયો પ્રકાર વધારે સારો છે ? કે દર્શન કરાવે તે પ્રકાર વધારે સારો. સ્પષ્ટ છે. ... 'તત્ત્વાર્થ સૂત્ર'માં છે, 'તત્ત્વાર્થ સૂત્ર'માં છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. જિન સમરો જિન ચિંતવો...

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો .. સામે એ વિકલ્પ પૂરતો ઉપયોગ જાય છે. ખરેખર તો એમાંથી પોતા ઉપર લે છે. એમ કહ્યું કે પોતાના સ્વસંવેદનભાવરૂપ સ્વરૂપને વિચારવું. એમની સ્વસંવેદન મુદ્રા જોઈને પોતાના સ્વસંવેદનરૂપ સ્વરૂપને પકડવું. વિચારવાનું છે એટલે પકડવાનું.

અહીં તો ... કાશ્મીરના કે દેવલોકના વર્ણનની કોઈ ચોપડી આપે અને ત્યાં લઈ જઈને દેખાડવાની વાત હોય, એ બે વિકલ્પ વચ્ચે પસંદગી કરવાની હોય તો કોની પસંદગી કરે ? પછી ત્યાં જઈને કોઈ એમ કહે કે આનું વર્ણન તો કરો. એમ કહે છે કોઈ ?

એમ સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષ દેખાડે છે એને કહેવાનો ક્યાં પ્રશ્ન છે ? કે એમને સ્વસંવેદન કેવી રીતે થાય એ કહોને. કહે શું ? આ તને દેખાડ્યું. જિનેન્દ્ર પ્રતિમામાં સ્વસંવેદન તને બતાવ્યું. હવે તારે કહેવાથી શું વિશેષ છે ? કહેવાની વાત તો પરોક્ષ વાત છે અને આ પ્રત્યક્ષ છે. પરોક્ષ-

પ્રત્યક્ષમાં આટલો બધો ફેર છે. એ ન્યાયે જિનેન્દ્ર દર્શનનો વિષય છે એ શાસ્ત્રથી પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકાર છે. એટલે તો પરમાત્મા એથી ઉત્કૃષ્ટ છે.

હવે શું કહે (છે) ? અરિહંતદેવની પ્રતિમામાં માર્ગનું દર્શન કરો, વીતરાગતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરો એમ કહેવું છે. એ પાષાણથી ઘડાયેલી મૂર્તિ છે એમ ન જુઓ. એમ કહે છે. એમાં સ્વસંવેદન છે એમ જુઓ. પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કહે છે ને આપણે ? પ્રતિષ્ઠાને પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કહે છે. જ્યાં પ્રાણ છે ત્યાં સ્વસંવેદન છે એમ કહેવું છે. એને સ્વસંવેદનમયી જુઓ. જિનપ્રતિમાને સ્વસંવેદનમયી જુઓ.

‘આ સ્થાપનાના નિમિત્તથી ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં ભવ્ય જીવો ધર્મ સાધે છે, તેથી સ્થાપના પરમ પૂજ્ય છે.’ આ સ્થાપનાના નિમિત્તથી ભૂતકાળમાં, વર્તમાનકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં સર્વ કાળમાં જે ભવ્ય જીવો છે, લાયક જીવો છે તે ધર્મને સાધે છે. ધર્મને સાધી લે છે, ધર્મને પામી જાય છે. એવું નિમિત્ત કારણ જોઈને તે સ્થાપનાને ઈષ્ટ ગણવામાં આવે છે. પરમ પૂજ્ય છે. એનો નિષેધ કરવો એટલે ધર્મનો જ નિષેધ કરવો. સીધો ધર્મનો જ એને નિષેધ કરવો હોય એણે ભગવાનની પ્રતિમાનો નિષેધ કરવો એવી વાત છે. ચોખ્ખે ચોખ્ખી સામે વાત છે. કેટલું જોર લીધું ! ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોકમાં. નીચે પણ લઈ લીધા. ત્રણ લોકમાં. અહીં છે ને ? નીચે અકૃત્રિમ પ્રતિમાઓ છે ને ? એટલે ત્રણે લોક લઈ લીધા. મધ્યલોકમાં તો છે. દેવલોકમાં છે અને પાતાળની અંદર પણ અકૃત્રિમ ચૈતાલ્ય છે. ત્રણે લોકની અંદર.

‘ત્રણે કાળ ત્રણ લોકમાં ભવ્ય જીવો ધર્મ સાધે છે, તેથી સ્થાપના પરમ પૂજ્ય છે. દ્રવ્યજિન-દ્રવ્યજીવ (છે) તે પણ ભાવપૂજ્ય છે.’ જે દ્રવ્યે જિન છે અથવા જે તીર્થંકર દ્રવ્ય છે, જે અલ્પ કાળમાં અરિહંત થવાના છે તે ભાવે પૂજ્ય છે. દ્રવ્યજીવ છે. ‘દ્રવ્યજિન છે તે દ્રવ્યજીવ છે તે પણ ભાવપૂજ્ય છે.’

મુમુક્ષુ :- જે થવાના છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પૂજ્ય છે એમ કહે છે. એ પણ પૂજ્ય છે. એ પણ પૂજ્ય છે.

‘તે પણ ભાવપૂજ્ય છે. તેથી ભાવિનયથી પૂજ્ય છે.’ ભાવપૂજ્ય છે તેથી ભાવિનયથી પૂજ્ય છે. ભાવિનૈગમનય. કાળ કાઢી નાખ્યો

વચ્ચેથી. વચ્ચેના કાળને કાઢી નાખ્યો અને એમ કહે છે કે આને તો અમે જિનેન્દ્ર સ્વરૂપે જોઈએ છીએ. તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે અને સૌધર્મ ઈન્દ્ર અભિષેક કરે, સ્તુતિ કરે, પૂજા કરે, વંદના કરે.

મુમુક્ષુ :- ઘુઘરા બાંધીને નાચે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાવિ નયથી જોવે છે. એમની પાસે સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન હોવાથી એ સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાનના અંશરૂપ જે નૈગમનય છે, એ નૈગમનયથી એમને ત્યાં પરમાત્મા દેખાય છે. નૈગમનય એમ નથી કહેતો કે તે ભવિષ્યમાં પરમાત્મા થશે. નૈગમનય એમ કહે છે કે તે અત્યારે પરમાત્મા છે. એનું નામ નૈગમનય છે. તે અત્યારે પરમાત્મા છે એમ જોવામાં આવે છે. ભવિષ્યમાં થનારા પરમાત્મા અત્યારે પરમાત્મા છે એમ જોવામાં આવે છે. એને ભાવિ નૈગમનય કહેવામાં આવે છે.

એકવાર ‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’ સાથે ચર્ચા થઈ. ‘ગુરુદેવ’ના .. થોડો વખત પહેલા થઈ આ ચર્ચા. ત્રણ-ચાર મહિના પહેલા. નૈગમનયથી તો પરમાત્મસ્વરૂપે, જિનેન્દ્રસ્વરૂપે ‘ગુરુદેવ’ ‘સોનગઢ’માં પધાર્યા, બિરાજમાન થયા. જ્યારે ‘ગુરુદેવ’ની પ્રત્યક્ષ ઉપસ્થિતિ હતી ત્યારે તેમના સમવસરણમાં એમને પરમાત્મ સ્વરૂપે દર્શન કરવાની ઘણાને ભાવના થતી. આપ તીર્થંકર થશો. આપના સમવસરણમાં અમે આપની વાણી સાંભળવા આવશું. આપના દર્શન, પૂજન, ભક્તિ ત્યાં પણ અમે કરશું. હવે એ વાત તો લગભગ ૨૨ સાગર પછી (થવાની). ૨૨ થી ૨૪ સાગર પછી (થશે) એટલે અસંખ્ય અબજ વર્ષ જવાના. કેટલા ? એક-બે અબજ નહિ. અબજ-અબજ નહિ પણ અસંખ્ય અબજ વર્ષ જવાના. હવે એ પ્રસંગ વહેલો આવી ગયો તો એની હોંશ થાય કે એનો નિષેધ થાય ? વાહ ! ૨૨-૨૪ સાગર પછીની પરિસ્થિતિ અત્યારે આવી ગઈ ! બહુ હર્ષનો પ્રસંગ છે, ઘણો અતિ આનંદનો પ્રસંગ છે. અત્યારે ભગવાનસ્વરૂપે એમના દર્શન થયા. તો એ ભાવિનૈગમનયનો વિષય થયો. વચ્ચેનો કાળ કાઢી નાખ્યો. એ ૨૨-૨૪ સાગરનો કાળ કાઢી નાખ્યો.

‘તેથી ભાવિનયથી પૂજ્ય છે. અથવા ત્રણ કલ્યાણક સુધી દ્રવ્યજિન છે,...’ આમેય દ્રવ્યજિન છે. જે દ્રવ્યજિન છે, જીવદ્રવ્ય છે તે પણ ભાવિનયથી પૂજ્ય છે અથવા ત્રણ કલ્યાણક સુધી દ્રવ્યજિન છે.

ત્રણ કલ્યાણક એટલે ગર્ભ કલ્યાણક, જન્મ કલ્યાણક અને તપકલ્યાણક. ત્યાં સુધી દ્રવ્યજિન છે. કેવળજ્ઞાન કલ્યાણકે ભાવજિન થઈ ગયા. અને મોક્ષકલ્યાણકમાં પણ, નિર્વાણકલ્યાણકમાં પણ ભાવજિન છે. ત્યારે તો ભાવે જિન છે. પણ પહેલા ત્રણ કલ્યાણક સુધી એ દ્રવ્યજિન છે. અનાદિથી એ તીર્થંકરદ્રવ્ય છે ત્યાંથી તે એમના ત્રણ કલ્યાણક થાય ત્યાં સુધી તે દ્રવ્યજિન છે અને તે પૂજ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લોકો એનાથી ઉચ્છેરાટ પામી શકે એટલે એવો શબ્દ વાપર્યો. આગમ વિરૂદ્ધ છે એમ જો કહીએ તો લોકો આગમ વિરૂદ્ધ પ્રક્રિયાથી તો ઉચ્છેરાટ પામે. જો આગમ વિરૂદ્ધ થતું હોય તો ન થવું જોઈએ. છે કે નહિ પણ આની અંદર ? આ તો નહિતર અનુભવનો ગ્રંથ છે. ૨૦૦-૨૫૦ વર્ષ પહેલા લખાયેલ છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિ ઉપર તો કોઈએ લખ્યું નથી. પણ બહુ સ્પષ્ટ છે.

દ્રવ્યજિન છે તે ભાવિનયથી પૂજ્ય છે. ક્યાં સુધી તે દ્રવ્યજિન છે ? કે ત્રણ કલ્યાણક સુધી દ્રવ્યજિન છે. અનાદિથી માંડીને ત્રણ કલ્યાણક સુધી તે દ્રવ્યજિન છે. જ્ઞાનકલ્યાણક થશે ત્યારે ભાવજિન થશે. કહે છે કે પૂજ્ય છે. દ્રવ્યજિન છે તે પૂજ્ય છે. એટલે એ ગર્ભમાં આવે ત્યારે પણ પૂજવા લાયક છે, જન્મે ત્યારે પણ પૂજવા લાયક છે, મુનિદશા પ્રાપ્ત કરે ત્યારે પણ પૂજવાલાયક છે. એ પહેલા પણ એ પૂજવા લાયક છે. બધા ભેદ લઈ લીધા.

તીર્થંકરના ભવમાં જે ગર્ભ ધારણ કરે ત્યાંથી એ પહેલાની સ્થિતિ અને એ પછીની દ્રવ્યજિનની જે તપકલ્યાણક સુધીની, દીક્ષા કલ્યાણક સુધીની જે સ્થિતિ (છે) એ બધી દ્રવ્યજિનની સ્થિતિ છે. અને તે દ્રવ્યજિન પૂજ્ય છે એમ લેવું. છે. 'ગુરુદેવ'ના પ્રવચનમાં એ વિષય સ્પષ્ટ છે. 'અનુભવપ્રકાશ'ના પ્રવચન છે ને ? 'અનુભવપ્રકાશ પ્રવચનો' છે ને ? એમાં સ્પષ્ટ છે. પાનું-૨૭૮ છે.

'જે જીવ ભવિષ્યમાં તીર્થંકર થવાનો છે તે જીવ દ્રવ્યનિક્ષેપથી તીર્થંકરની જેમ પૂજ્ય છે.' ૨૭૯ પાનું છે. 'જે જીવ ભવિષ્યમાં તીર્થંકર થવાનો છે તે જીવ દ્રવ્યનિક્ષેપથી તીર્થંકરની જેમ પૂજ્ય છે.' પહેલી સ્થાપનાનિક્ષેપની વાત પૂરી થઈ. હવે દ્રવ્યનિક્ષેપની વાત ચાલે

છે. ‘હજી તીર્થંકર થયા નથી...’ બહુ ચોખ્ખી વાત કરી છે. ‘હજી તીર્થંકર થયા નથી પણ ભવિષ્યમાં થવાના છે-તે પણ દ્રવ્યનિક્ષેપથી પૂજ્ય છે, અથવા બીજી રીતે દ્રવ્યનિક્ષેપ આ પ્રમાણે પણ છે કે ત્રણ કલ્યાણક સુધી તીર્થંકરનો આત્મા દ્રવ્યજિન છે તે દ્રવ્યનિક્ષેપે પૂજ્ય છે. ગર્ભ, જન્મ અને તપ કલ્યાણક સુધી ભગવાનનો આત્મા દ્રવ્યજિન છે, તે પણ પૂજ્ય છે. ભગવાનનો જન્મ થાય ત્યાં ઈન્દ્ર આવીને પૂજે અને ભક્તિ કરે.’ એ પૂજે ત્યારે અર્ધ ચડાવતા હશે કે નહિ ચડાવતા હોય ? મોટો પેરેગ્રાફ છે દ્રવ્યજિન ઉપરનો. પોતે સ્થાનકવાસીમાં આ દેહે જન્મ લીધો, સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના કુળમાં. તોપણ પ્રતિમાની વાત કેવી જોરથી સ્થાપી છે ! મમત્વ ન કર્યું સંપ્રદાયનું. સંપ્રદાયનું મમત્વ કે આગ્રહ ધર્મને હોય નહિ.

‘ત્રણ લોકમાં શાશ્વત વીતરાગમુદ્રિત જિનપ્રતિમા છે. જેમ લોક અનાદિ અકૃત્રિમ છે, લોકમાં સર્વજ્ઞ પણ અનાદિ છે, તેમ લોકમાં સર્વજ્ઞની વીતરાગ પ્રતિમા પણ અનાદિથી અકૃત્રિમ શાશ્વત છે. જેણે આવા પ્રતિમાજી સ્થાપનાને ઊડાડી તે ધર્મને સમજ્યા નથી.’ એ ધર્મને જ સમજ્યા નથી. ‘ધર્મી જીવને પણ ભગવાનના જિનબિંબ પ્રત્યે ભક્તિનો ભાવ આવે છે- એ પ્રમાણે સ્થાપનાનિક્ષેપની વાત કરી. હવે દ્રવ્યનિક્ષેપની વાત કરે છે.’ ભાવિની વાત લીધી.

(અનુભવપ્રકાશ પ્રવચન, પૃષ્ઠ-૨૭૫). ‘પ્રતિમા સ્થાપના નિક્ષેપમાં છે, નિક્ષેપ જ્ઞેયરૂપ વિષયના ભેદ છે.’ જ્ઞાનનું જ્ઞેય આવું જ હોય. જ્ઞેય આવું જ હોય એમ. જ્ઞાનનું જ્ઞેય આવું જ હોય એનો આ ભેદ છે. નયનો વિષય છે ને નિક્ષેપ ? એટલે. જ્ઞાનનો વિષય જ્ઞેય કહો કે નયનો વિષય નિક્ષેપ કહો. બેય એક જ વાત છે. ‘શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણરૂપ સાચા જ્ઞાન વિના જ્ઞેયના ભેદને યથાર્થ જાણી શકે નહિ. માટે સમ્યજ્ઞાનીને જ સ્થાપનાનું સાચું જ્ઞાન કહેવાય.’ પંડિતોને સ્થાપનાનું સાચું જ્ઞાન કહેવાય, એમ નથી. કેટલા વર્ષ પહેલા ‘ગુરુદેવ’ના પ્રવચન છે. ‘માટે સમ્યજ્ઞાનીને જ સ્થાપનાનું સાચું જ્ઞાન કહેવાય. અજ્ઞાની તો જ્ઞેયથી મને જ્ઞાન થયું એમ માને છે. તેને ચારમાંથી એક પણ નિક્ષેપનું સાચું જ્ઞાન નથી. સ્થાપનાના કારણે જ્ઞાન નથી, રાગ

નથી, લાભ નથી. એમ માને તેને જિનેશ્વરની સ્થાપના નિમિત્ત કહેવાય.’

‘પ્રથમ જે માણસનું રૂપ જોયું હોય તે તેને યાદ કરે ને ! તેમ સર્વજ્ઞદેવને કોણ સંભારે છે ? કે જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ આત્માની પ્રતીતિ જોણે કરી છે. રાગ, નિમિત્તથી લાભ નથી એમ જોણે જાણ્યું છે તે વીતરાગ સ્વરૂપને યાદ કરી શકે છે.’ આમ જોવે છે. અંદરમાં જોણે વીતરાગમૂર્તિ આત્મા જોયો એ બહારમાં પ્રમાણ કરશે કે આ પ્રતિમા આ રીતે સ્થાપના ... એને એનું જ્ઞાન છે, એમ કહેવું છે. સમય થઈ ગયો છે.

સંપ્રદાય (પદ્ધતિએ) રીતે મૂળમાર્ગ પ્રવર્તાવતાં, ઘણા લોકોને પરમ સત્ય કાને પડે છે, પરંતુ માર્ગની રચનાનું સંપ્રદાયિક સ્વરૂપ આપવું યોગ્ય / યથાર્થ નથી. તેમ કરવામાં વિકૃતિ ઉપજે છે, બહુભાગ જીવો મતના મંડન - ખંડનમાં પડી જાય છે. સંપ્રદાયબુદ્ધિ તીવ્ર થાય છે. શ્રી જિનના અભિમતે અધ્યાત્મિક રીતે, માર્ગ કોઈ વિરલ જીવોને ગ્રહણ થાય, ઉપકારી થાય. તેથી માર્ગ પ્રવર્તનની નીતિ-રીતિનો નિર્ણય અત્યંત વિવેકપૂર્વક કરવા યોગ્ય છે. ધર્માત્માઓ પ્રાયઃ ધર્મ પ્રવર્તાવવામાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જોઈને પ્રવર્તે છે વા ગુપ્તપણે રહે છે. સ્વધર્મની મુખ્યતા હોવાથી તેમાં અવિવેક થતો નથી. સંપ્રદાયમાં આવેલા જીવોમાંથી, પાત્રતાવાન જીવને પ્રોત્સાહન આપવાથી, નીતિ સચવાય છે. મૂળ સિદ્ધાંત સચવાઈ રહે તો જ આત્મહિત થાય, તેવી કાર્ય પદ્ધતિનું આયોજન, સંપ્રદાયના લોકો વચ્ચે રહીને કરવા જતાં અનેક પ્રકારે રુઢીવાદીઓને અવરોધ થવાના પ્રસંગો ઊભા થાય છે. પરિણામે શાંતિના રસ્તે ચાલનાર જાહેર પ્રવૃત્તિથી દૂર થઈ જાય છે, કોઈ નીડર અને હિંમતવાન પુરુષ ક્રાંતિ ઉપજાવી, અધ્યાત્મ માર્ગનો પ્રચાર કરી શકે છે, ત્યાં પુણ્ય અને પવિત્રતાનો સુમેળ હોવો ઘટે છે.

(અનુભવસંજીવની - ૯૧૪)

તા. ૨૧-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૪, પ્રવચન નં. ૧૨૦

‘અનુભવપ્રકાશ’, પાનું-૬૪. દેવ અધિકાર છે. અરિહંતદેવ અને સિદ્ધદેવનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું છે. અને તેમની ગુણસ્તુતિ પણ કરી.

‘હવે સિદ્ધદેવનું વર્ણન કરીએ છીએ. સિદ્ધ નિરાકાર પરમાત્મા છે.’ પૌદ્ગલિક આકાર જેને નથી અને જે ઈન્દ્રિયજ્ઞાન દ્વારા, ચક્ષુ ઈન્દ્રિય દ્વારા અથવા બીજા કોઈપણ ઈન્દ્રિયના જ્ઞાન દ્વારા જે જ્ઞાનગોચર થતાં નથી, જેનો આકાર જ્ઞાનગોચર થતો નથી. ૬૪ પાને છેલ્લો પેરેગ્રાફ. તેથી તેમને નિરાકાર કહેવામાં આવે છે. એનો અર્થ એ નથી કે તેમના આત્મપ્રદેશોને કોઈ આકાર નથી. આકાશની વત્. આકાશને કોઈ આકાર નથી ક્ષેત્રથી અનંત હોવાથી. અથવા એ આકાશને ક્ષેત્રમર્યાદા નહિ હોવાથી એની ક્ષેત્રની બાઉન્ડરી બાંધી શકાતી નથી, જ્ઞાનમાં પણ, કેવળજ્ઞાનમાં પણ. કેવળજ્ઞાન અનંત છે અને આકાશનું ક્ષેત્ર પણ અનંત છે. કેવળજ્ઞાનમાં ક્ષેત્રને લંબાવતા, જોતા લંબાવે તો આ આકાશનો છેલ્લો પ્રદેશ એવું નથી. અહીંયાં એમ કહેવું નથી.

અહીંયાં તો ચક્ષુ ઈન્દ્રિય દ્વારા જેમ શરીરનો આકાર જોઈ શકાય છે એ રીતે સિદ્ધ પરમાત્માના આત્મપ્રદેશોનો આકાર દેહરહિત એકલો આત્મા છે ત્યાં તે જોઈ શકાતો નથી. તેથી તેને નિરાકાર કહીએ. અપેક્ષિત છે નિરાકાર. છે તો... નીચે છેલ્લી લીટીમાં લીધું કે, ‘ચરમદેહથી કિંચિત્ ન્યૂન, પ્રદેશોની આકૃતિ-આકારરૂપ વ્યંજન પર્યાય(થી સહિત છે).’ આકાશરૂપ એટલે અરૂપી.

‘સિદ્ધ નિરાકાર પરમાત્મા છે. અનંતગુણરૂપ થયેલા પોતાના અનંતસુખને ગુણો અને પર્યાયથી વેદી દ્રવ્યગુણને ભોગવે છે.’ અનંતગુણરૂપ થયેલા પોતાના અનંતસુખને ભોગવે છે એમ કહેવું છે. અનંતગુણરૂપ થયેલા એટલે પરિપૂર્ણ થયેલા પોતાના સુખને ભોગવે છે. બીજા પણ અનંત ગુણો પ્રગટ થાય છે. તેથી પર્યાયથી વેદીને, વેદવાનું કાર્ય પર્યાયમાં છે. ‘પર્યાયથી વેદીને દ્રવ્યગુણને ભોગવે છે.’ જેવા દ્રવ્યગુણ છે તેવા દ્રવ્યગુણનો સ્વસ્વરૂપે અનુભવ કરે છે એને ભોગવે છે

એમ કહેવામાં આવે છે.

કાર્ય તો પર્યાયઅંશમાં જ થાય છે. દ્રવ્ય-ગુણમાં કોઈ કાર્ય થતું નથી. કાર્ય થવાનો ધર્મ નથી દ્રવ્ય-ગુણને. કાર્ય થવાનો ધર્મ પર્યાય અંશમાં જ છે. તેથી ભાષા ગમે તે પ્રકારે થઈ હોય તોપણ ત્યાં વસ્તુ વ્યવસ્થા આ રીતે છે તેમાં ફેરફાર થતો નથી. કાર્ય પર્યાય અંશમાં થાય છે. દ્રવ્ય અને ગુણ ત્રિકાળ ધ્રુવ રહે છે, એવા ને એવા સદૃશ્ય રહે છે, એમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી.

મુમુક્ષુ :- આખું દ્રવ્ય પરિણામે છે કે પર્યાય પરિણામે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રમાણથી જોઈએ તો દ્રવ્ય પરિણામે છે. કેમકે પ્રશ્ન છે એની અંદર એટલી સ્પષ્ટતા નથી કે પ્રમાણથી ? કે નયથી ? પ્રશ્ન તો એ છે કે દ્રવ્ય પરિણામે છે કે પર્યાય પરિણામે છે ? પણ આ પ્રશ્નથી નયથી પૂછવો છે કે પ્રમાણથી પૂછવો છે ? બરાબર છે. જો નયથી પૂછો તો પર્યાય પરિણામે છે. પ્રમાણથી પૂછો તો દ્રવ્ય પરિણામે છે. પ્રમાણનો વિષય દ્રવ્ય છે. નયનો વિષય એક અંશ છે તે પર્યાય છે. એટલે એકાંતે પર્યાય પરિણામે છે એમ પણ નહિ અને એકાંતે દ્રવ્ય પરિણામે એમ પણ નહિ. આમ છે.

મુમુક્ષુ :- પર્યાયાર્થિકનયથી આખી વસ્તુ પરિણામે છે કે પર્યાયાર્થિકનયથી પર્યાય પરિણામે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પર્યાયાર્થિકનયથી પર્યાય પરિણામે છે. એ તો 'પ્રવચનસાર'ની ૧૧૪મી ગાથાનો વિષય છે. બીજી આંખ બંધ કરી દ્યો તો જેનું પ્રયોજન પર્યાયઅંશને જોવાનું છે તેને પર્યાયાર્થિકનય કહીએ. તો જે જ્ઞાનનું પ્રયોજન, જે જ્ઞાનાનાંશનું પ્રયોજન પર્યાયમાત્રને વિષય કરવાનું છે તે પર્યાયને પરિણામતી જુવે છે. તે જ્ઞાનાનાંશ દ્રવ્યને નહિ જોતો હોવાથી ત્યાં દ્રવ્ય પરિણામે છે એ વાત ક્યાં રહી ? એ વાત ત્યાં રહેતી નથી. સ્પષ્ટ છે. અને પર્યાય એ કોઈ વસ્તુ નહિ હોવાથી, પર્યાય એ કોઈ પદાર્થ, આખો પદાર્થ નહિ હોવાથી જો પ્રમાણની દૃષ્ટિએ જુઓ તો વસ્તુ જ પરિણામે છે. પદાર્થ પરિણામતો જોવામાં આવે છે. એમ છે.

નયજ્ઞાન પણ એ રીતે કરવામાં આવે છે. નયજ્ઞાન પણ પ્રમાણસહિત જ કરવામાં આવે છે. પણ ત્યાં નયજ્ઞાનનો વિષય જુદો

પાડીને સમજાવવું હોય ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે.

‘પ્રવચનસાર’ની અંદર જે નયજ્ઞાનનો વિષય લીધો છે એમાં દ્રવ્ય પર્યાયનયે આવું છે અને દ્રવ્ય દ્રવ્યનયે આવું છે, એમ દ્રવ્યથી જ વાત લે છે. એટલે પ્રમાણને સાથે રાખીને નયવિવિક્ષા ત્યાં ચાલે છે. ૪૭ નયની વિવિક્ષા ચાલી છે તે પ્રમાણને સાથે રાખીને ચાલી છે. તેથી કોઈને માત્ર એક નયરૂપ આખી વસ્તુનો એકાંત ન થાય એવી ત્યાં કહેવાની પદ્ધતિ છે.

અહીંયાં જુઓ, શું કહ્યું ? ‘અનંતગુણ રૂપ થયેલા પોતાના અનંતસુખને ગુણો અને પર્યાયથી વેદી...’ પર્યાયથી વેદે છે છતાં ગુણો અને પર્યાયથી વેદીને એમ કહ્યું. ગુણમાં વેદવાનું કાર્ય નથી પણ ગુણ પ્રગટ થયા છે એટલે ગુણોથી અને પર્યાયથી વેદીને એમ કહેવામાં આવે છે. ‘દ્રવ્યગુણને ભોગવે છે.’ એટલે દ્રવ્ય-ગુણનો પોતાના દ્રવ્ય-ગુણનો અનુભવ કરે છે. ‘લોકશિખર પર બિરાજે છે.’ ત્રણ લોકમાં તેમનું સ્થાન ક્યાં છે ? એમ જોવામાં આવે તો તે ત્રણે લોકના ઉપર, શિખર ઉપર બિરાજે છે. છેલ્લે બિરાજે છે. પછી આગળ કોઈ ક્ષેત્ર નથી. જે સિદ્ધ શીલા નામનું છેલ્લું ક્ષેત્ર છે. એક ઘન રાજુ જેનું ક્ષેત્રફળ છે. ત્યાં ઉપર બિરાજે છે. એના ઉપર બિરાજે છે.

‘ષટ્ગુણવૃદ્ધિહાનિરૂપ અર્થપર્યાય અને ચરમદેહથી કિંચિત્ ન્યૂન, પ્રદેશોની આકૃતિ આકાશરૂપ વ્યંજનપર્યાય(થી સહિત છે)...’ સિદ્ધ ભગવાનની અર્થપર્યાય અને વ્યંજનપર્યાય બંનેનું આમાં એક જ વાક્યની અંદર વર્ણન છે. તેમની જે સર્વ ગુણોની પરિપૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા વ્યક્ત થઈ છે તેમાં પણ ષટ્ગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ અર્થપર્યાય છે. પૂર્ણ વ્યક્ત થઈ છે. તો પૂર્ણ થઈ એટલે પછી અનંત પૂર્ણ થઈ, અનંતો વિકાસ થયો. અનંતો-અનંતો પણ એ ષટ્ગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ. જે દોષ છે એની અનંતગુણ હાનિ, સર્વાંશે હાનિ, ગુણની સર્વાંશે વ્યક્તિ પ્રગટ થવું. એટલી મર્યાદા ખરી. નહિતર તો વસ્તુ અવસ્તુ થઈ જાય. મર્યાદાની બહાર જાય. એવી જે અર્થપર્યાય છે એટલે ભાવપર્યાય છે સર્વ ગુણોની. અને આકૃતિ છે એ છેલ્લું શરીર હોય છે (તેનાથી કિંચિત્ ન્યૂન છે).

મનુષ્યમાં પણ અનેક ઊંચાઈનું શરીર છે. ઊંચાઈ અને પહોળાઈ.

એમાં વિવિધતા છે. સર્વ ચરમશરીરીઓને એકસરખા શરીર નથી. વધુમાં વધુ પાંચસો ધનુષ્યની કાયા હોય છે-શરીર હોય છે. ઓછામાં ઓછી સાત ફૂટની હોય છે. સાત ફૂટની... અત્યારે તો બધા નીચા હોય છે. પણ અત્યારે અહીંયાં કોઈ ચરમશરીરી હોતા નથી. ભગવાન 'મહાવીર સ્વામી'નું છેલ્લું શરીર સાત ફૂટનું છે. એટલે એક ધનુષ્ય કે એમ કાંઈક એનું માપ હોવું જોઈએ. પાંચસો ધનુષ્ય લીધા છે. ભગવાન 'આદિનાથ'ની પાંચસો ધનુષ્યની કાયા છે. 'ભરત ચક્રવર્તી'ની પાંચસો ધનુષ્યની કાયા છે. એ તો એક જ સમકાળમાં થયેલા છે ને. અહીંયાં પછી આયુષ્ય પણ ઘટતા ઊંચાઈ પણ ઘટતી જાય છે, જેમ જેમ કાળ જાય છે. તો છેલ્લો જે-ચરમદેહ એટલે છેલ્લો જે દેહ છે એનાથી થોડીક ઊણી આકૃતિ હોય છે, ન્યૂન આકૃતિ હોય છે. પણ એ મનુષ્ય આકારે જ સિદ્ધ પરમાત્માના શરીરના પ્રદેશો એ આકૃતિરૂપ છેલ્લે સિદ્ધાલયમાં હોય છે.

મુમુક્ષુ :- પર્યાય દ્રવ્ય-ગુણને ભોગવે છે. એટલે વેદનગુણને ભોગતા ભોગતા .. દ્રવ્ય-ગુણને પર્યાયથી કઈ રીતે ભોગવે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સિદ્ધ અપેક્ષાએ ?

મુમુક્ષુ :- શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ. શ્રદ્ધાનું કામ તો શ્રદ્ધવાનું જ છે. શ્રદ્ધાનું કામ શ્રદ્ધવાનું છે. અને વેદવાનું કામ જ્ઞાનનું છે. વેદવાનું કામ છે એ જ્ઞાનનું છે. ભોગવવાનું કામ ભોક્તૃત્વ ગુણનું છે. બાકી બધા ગુણો પોતપોતાનું કામ કરે છે. અને એ જ્ઞાન વેદ છે. ભોક્તૃત્વગુણ ભોગવે છે એમાં અનંત ગુણોને અને પોતાના દ્રવ્યના અનંત સામર્થ્યને, અનંત ગુણોને અને દ્રવ્યના અનંત સામર્થ્યને એ વેદ છે અને ભોગવે છે.

મુમુક્ષુ :- શ્રદ્ધા એટલે અહીંયાં જે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શ્રદ્ધા તો જે ચોથા ગુણસ્થાને જે રીતે અભેદ થઈને શ્રદ્ધે છે કે આ હું. બસ, એ જ પ્રકાર ચાલુ છે. શ્રદ્ધવાનું કાર્ય જે પ્રકારે ચોથા ગુણસ્થાને શરૂ થયું છે તે જ પ્રકારે સિદ્ધદશામાં પણ આ હું એવી જે નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ, નિજ સ્વરૂપની નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ એ રીતે શ્રદ્ધવાનું કામ ચાલુ છે.

મુમુક્ષુ :- આ હું એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ હું, એમ કહેવાય છે તે એક વિકલ્પથી એટલું કહેવાય છે. પણ એવું પણ નહિ. જેમ કે અત્યારે પોતાને પોતાના મનુષ્યપણાની શ્રદ્ધા છે કે હું મનુષ્ય છું, તો એ નિર્વિકલ્પ છે કે સવિકલ્પ છે ? હું ફલાણો મનુષ્ય છું. એવી શ્રદ્ધા નિર્વિકલ્પ છે એને. એને પર્યાયની શ્રદ્ધા છે ને ? દ્રવ્યની શ્રદ્ધા નથી મિથ્યાત્વમાં- મિથ્યાશ્રદ્ધાનમાં. તો જે કર્મજનિત મનુષ્ય અવસ્થા છે એની શ્રદ્ધા છે. એ પણ નિર્વિકલ્પ છે. એ કેવી રીતે કેમ નિર્વિકલ્પ એનું પરિણામન છે ? એ જરા સૂક્ષ્મ ઉપયોગ કરીને તપાસવું જોઈએ તો સમજાય એવું છે. સમજવું તે પોતાના ભાવનો પરિચય કરીને, ઓળખીને સમજવું. આ સમજવાની સાચી પદ્ધતિ છે. વ્યાખ્યાથી સમજાય એના કરતાં આ પ્રયોગથી સમજાય છે. વ્યાખ્યાથી સમજાય એ વિસ્મૃત થઈ જાય છે. પ્રયોગથી સમજાય એ ભૂલાતું નથી. કેમકે એમાં જ્ઞાન ઘણું ઊંડું ઊતરીને એ નક્કી કરે છે. પ્રયોગમાં જ્ઞાન ઘણું ઊંડું ઉતરે છે.

મુમુક્ષુ :- આપ પદાર્થ નક્કી કરવાનું કહો છો તો પહેલા જ્ઞાનની મુખ્યતા હોય છે કે શ્રદ્ધાની મુખ્યતા હોય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આમ તો બેય સાથે જ થાય છે પણ જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન થાય છે એમ કહી શકાય. બેયનો પરિણામવાનો સમકાળ હોવા છતાં જેવો જ્ઞાનમાં નિર્વિકલ્પ આત્મા જણાયો તેવો પ્રતીત થયો. જાણ્યા વિનાનું શ્રદ્ધાન સસલાના શીંગડા સમાન છે. જેમ સસલાને શીંગડા હોતા નથી તેથી તે જ્ઞાનમાં જણાતા નથી, તેથી તેનું શ્રદ્ધાન પણ થતું નથી અને છતાં થાય તો તે આવું મિથ્યાત્વ થાય છે, કલ્પનારૂપ છે. જણાયા વિનાનું શ્રદ્ધાન કલ્પિત શ્રદ્ધાન છે, કલ્પાયેલું શ્રદ્ધાન છે. એ શ્રદ્ધાન સાચું નથી. એટલે જ્ઞાનની મુખ્યતા છે. અને જ્ઞાનની મુખ્યતા હોવાથી હવે પછીનો અધિકાર જ્ઞાનાધિકાર જ આવે છે. એમાં કહેશે. પાંચમી લીટી છે.

‘જ્ઞાન બધાય ગુણોમાં મોટો ગુણ છે. એમાં અનંત ગુણ પ્રગટ જાણે.’ છે ? મોટો ગુણ છે. મોટો એટલે કેવડો મોટો ? ક્ષેત્ર તો બધાનું સરખું છે. સર્વ ગુણોનું ક્ષેત્ર બધા આખા આત્મપ્રદેશ છે. .. તેથી તેને મોટો ગુણ કહેવામાં આવે છે. શક્તિ તો બધા ગુણોની અનંતી છે. શ્રદ્ધાગુણમાં (શ્રદ્ધાવાની) શક્તિ છે. આનંદગુણમાં આનંદનું અનંત

સામર્થ્ય છે. અસ્તિત્વમાં અસ્તિત્વનું અનંત સામર્થ્ય છે. એમાં પ્રભુત્વનું અનંત સામર્થ્ય છે. અનંત ગુણમાં પોતપોતાનું અનંત સામર્થ્ય છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાનનું અનંત સામર્થ્ય છે. તો પછી એને શું કરવા મોટો કહેવો ?

તે પોતાને પણ જાણે છે અને બીજાને પણ જાણે છે. બીજા જીવો પોતાને જાણતા નથી અને બીજાને પણ જાણતા નથી. આવી એક વિશિષ્ટતા જોઈને તેનું પ્રાધાન્ય ગણવામાં આવ્યું છે અને પ્રાધાન્ય ગણવામાં આવ્યું છે એનું કારણ કે એનો ઉપયોગ વધારે છે. તેના જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન થાય છે. જ્ઞાનમાં જ સ્વસંવેદન થાય છે અને આનંદ, સુખ, શાંતિ, સ્વચ્છતા, સ્થિરતા આદિ જ્ઞાનમાં જ જણાય છે કે આ બધું શું થાય છે આત્માને, કેવી રીતે થાય છે. તેથી તેને મોટો અથવા પ્રધાન ગુણ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- નીચેથી ત્રીજી લીટીમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ‘માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે,...’ ‘જ્ઞાન વસ્તુ સર્વસ્વ નિર્ણયરૂપ સ્વરૂપને ન જાણે; માટે જ્ઞાનપ્રધાન છે.’ નિર્ણય પણ જ્ઞાનલક્ષણથી થાય છે. ઉપર લક્ષલક્ષણની ચર્ચા કરી. અને એ પછી સરવાળો માર્યો છે કે જ્યારે એ નિર્ણય કરે છે જ્ઞાનથી અને જ્ઞાનલક્ષણથી નિર્ણય કરે છે. લક્ષણ પણ જ્ઞાન, નિર્ણય કરનાર પણ જ્ઞાન. તેથી ‘જ્ઞાન પ્રધાન છે,...’ બે વાત આવી ગઈ. મોટો ગુણ છે અને જ્ઞાન પ્રધાન છે. બે વાત આવી.

કોઈ વિદ્વાનો એવી રીતે લઈ લે કે બધા ગુણો અનંત સામર્થ્ય ધરાવે છે માટે કોઈ ગુણ નાનો-મોટો નથી. બધા ગુણ સરખા આપણે તો. એક ગુણને પોતાનું અનંત સામર્થ્ય છે અને જે ગુણનું જેવું સ્વરૂપ છે એવું એનું સામર્થ્ય છે. પછી આ ગુણને મોટો અને આ ગુણને નાનો અથવા આ ગુણ મુખ્ય અને આ ગુણ મુખ્ય નહિ, એમ શા માટે કહેવું ? એમ કહેવા પાછળ પ્રયોજન રહેલું છે. પ્રયોજનની સિદ્ધિ થતી હોવાથી, પ્રયોજનની સિદ્ધિના દૃષ્ટિકોણથી એને મોટો કહેવામાં આવે છે, પ્રધાન કહેવામાં આવે છે. તો તે યોગ્ય જ છે.

એ રીતે સિદ્ધ પરમાત્માનું અર્થપર્યાય અને વ્યંજન એટલે આકારરૂપ પર્યાય કેવી છે તે કહ્યું છે. ‘કહ્યું છે કે :-’ એક પદ લીધું છે.

‘મોમ ગયો ગલિ મુસિમૈ જારસ અંબ હોય;

પુરુષાકારૈ જ્ઞાનમય વસ્તુ પ્રમાનો સોય.’

મોમ એટલે મીણ, મીણ. જેમ મીણની પૂતળી હોય છે, મીણનું પૂતળું હોય છે. કોઈ બીબાની અંદર મીણને ઢાળે છે ત્યારે બીબું કાઢ્યા પછી એક પૂતળું રહી જાય છે. તેમ અરૂપી આકાશની જેમ. અબંર એટલે આકાશ. અરૂપી આકાશની જેમ જ્ઞાનમય મૂર્તિ આત્મા, દેહના પુદ્ગલો છૂટા પડી ગયા પછી સંયોગથી જે છેલ્લે ચરમશરીરે જે પરમઔદારિક પરમાણુઓ હતા અરિહંત પરમાત્માને, એ આયુષ્ય પૂરું થતાં આકાશની અંદર વિખરાય જાય છે. જેમ કપૂર આકાશની અંદર પરમાણુ એના છૂટા પડીને વિખરાય જાય છે ત્યારે જે પહેલા કપૂરની ગોટી દેખાતી હતી એ દેખાતી નથી.

એમ ભગવાનના પણ ચરમશરીરના પરમાણુઓ આકાશની અંદર, લોકની અંદર વિખરાય જાય છે અને એકલી જ્ઞાનમય મૂર્તિ આત્મા રહી જાય છે. થોડોક અલ્પ સમય છે એનો-ચૌદમા ગુણસ્થાનનો. ત્યારે તેમને વિદેહી જિન કહેવામાં આવે છે. અરિહંત દશામાં સદેહી જિન અને ચૌદમાં ગુણસ્થાનમાં વિદેહી જિન કહેવામાં આવે છે. દેહ રહિત. એ ગુણસ્થાનમાં પાંચ અક્ષર બોલે એટલો કાળ જાય છે. ઉ...રૂ... એમ કરીને છે. પછી એક જ સમયમાં સાત રાજુનું અંતર કાપીને (સિદ્ધાલયમાં બિરાજમાન થઈ જાય છે). ચૌદ રાજુ ઊંચાઈ છે ને ? આખા લોકની ઉપર-નીચે, ઉત્તર-દક્ષિણની લંબાઈ છે ચૌદ રાજુ. એમાં મધ્યલોકમાં આ મનુષ્ય છે બરાબર મધ્યમાં. સાત રાજુ નીચે અને સાત રાજુ ઉપર લોક છે. એક જ સમયમાં સાત રાજુ (ઉપર) પહોંચી જાય છે. જે સમયે તેઓ અહીંયાં છે તે સમયે જ એ સાત રાજુના સર્વ આકાશના પ્રદેશે છે અને તે જ સમયે તે સિદ્ધાલયમાં છે. એમ એક જ સમયમાં પહોંચે છે. એટલી ગતિ વિશિષ્ટતા આત્મદ્રવ્યની છે.

લોકો એવો સ્થૂળ પ્રશ્ન કરે છે કે જુઓ ! આ શરીર હતું તો અહીંયાં આત્મા ઘરેથી મંદિર આવ્યો બે પગ લઈને, ચાલીને. અથવા વાહનમાં બેસીને. પણ શરીર હતું, શરીર સાધન મળ્યું તો મંદિર સુધી અવાયું ને ? નહિતર આત્માને જો શરીર ન હોત તો મંદિર કેવી રીતે આવત ? ચાલ્યા વગર ? કહે છે કે જો આ સિદ્ધ ભગવાનનો આત્મા.

શરીર વિના, પગ વિના એક સમયમાં સાત રાજુ અંતરને કાપે છે. અસંખ્ય અબજ ગાઉ થાય. એક જ સમયમાં કાપે છે. એટલી તો ક્રિયાવર્તી શક્તિના પરિણામનની અનંતી શક્તિ છે. આમ તો અનંતી શક્તિ છે. પણ લોકનું દ્રવ્ય લોકની બહાર જાતું નથી એટલે ત્યાં રહી જાય છે. બાકી એની ગતિ તો અનંતી છે.

મુમુક્ષુ :- પરમ દિવસે વાત થઈ કે જિનપ્રતિમા સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ દેખાડનારી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્વસંવેદનને. સ્વસંવેદનને દેખાડનાર છે. અહીંયા જે લીધું છે ને ? સંસ્કૃત શ્લોક પૂરા થાય છે ત્યાં લખ્યું છે.

‘સ્વસંવેદનરૂપ વીતરાગમુદ્રાને દેખી સ્વસંવેદનભાવરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ...’ છે એ જ્ઞાનમાં આવે છે. આ એક વાક્યમાં અરિહંતદેવના દર્શન કેવી રીતે કરવા એ સમજાવ્યું છે. રૂઢિગત પ્રમાણે જો એમ ને એમ ચક્ષુ ઈન્દ્રિયથી ભગવાનની પ્રતિમા જોઈ, આ નમ્યા અને આ ભાગ્યા, એ દર્શન કરવાની પદ્ધતિ નથી. જેમ ઘણા ઝડપથી ખાઈ લે ને ? તો માણસ શું કહે છે ? કે ભાઈ લુસલુસ ખાય છે. શું કહે છે ? એમ ભગવાનના દર્શનને પણ પતાવે. જલ્દી પતાવો, કામ છે હવે. પતાવો જલ્દી આ એક વચમાંથી. એવી રીતે નથી.

એમની જે મુદ્રામાં સ્વસંવેદન વ્યક્ત છે. આ એક વિશિષ્ટતા છે જિનમુદ્રાની કે પરિપૂર્ણ સ્વસંવેદનમાં છે. અરિહંત પરમાત્માને પૂર્ણ સ્વસંવેદન અનંતું સ્વસંવેદન છે. અંદરમાં આત્મામાં અનંતું સ્વસંવેદન હોવાથી એમની મુખાકૃતિ ઉપર એ ભાવ પ્રસિદ્ધ છે. તો દર્શન કરનારને પોતાનું સ્વસંવેદનરૂપ સ્વરૂપ છે એ ત્યાંથી સીધું લક્ષમાં આવે છે.

સ્વસંવેદન એ પૂરી રીતે કહી શકાય એવી ચીજ નથી. કથંચિત્ તો આ સ્વસંવેદનશબ્દ આવ્યો એ જ એનું કથન થઈ ગયું. પણ એ તો સંકેતમાત્ર છે. જે ભાવરૂપ સ્વસંવેદન છે એના શબ્દ તો સંકેતમાત્ર જ છે. બાકી એનો જે ભાવ છે એ લગભગ કહ્યા વિનાનો રહી જાય છે. એ કિંચિત્ જ કહેવાય છે, કથંચિત્ જ વક્તવ્ય છે, બાકી અવક્તવ્ય, પ્રધાનપણે અવક્તવ્ય છે. તો એને કહેવા માગે કે એનું વર્ણન કરવા માગે તો એ સ્વસંવેદન સમજાવવું મુશ્કેલ છે. પણ જિનમુદ્રા દ્વારા એ સ્વસંવેદન દેખાડવું એ સહેલું છે.

એટલે કહેવાય છે એના કરતા, સ્વસંવેદનનું સ્વરૂપ કહેવાય છે એના કરતા સ્વસંવેદનનું સ્વરૂપ દેખાડાય છે વધારે. જેમ કોઈ નાના છોકરાને શીખડાવે કે જો, બિલાડી કોને કહેવાય ? તો બિલાડીને ન સમજતો હોય. તો બિલાડીનું પૂતળું કે સાચી બિલાડી એને દેખાડે. આને બિલાડી કહેવાય. પછી ભૂલે ? એને બિલાડીનું વર્ણન કરે કે એની આંખ આવી ભૂરી હોય, એને ચઢાપઢા હોય, એની ઉંચાઈ એક-દોઢ ફૂટની હોય, ચાર પગ હોય, પૂંછડી હોય, નાના આવડા કાન હોય, ફલાણું હોય. તો હજી ન પણ ઓળખે. તો એને બિલાડીનું સ્વરૂપ ન પણ સમજાય. પણ બિલાડી એને બરાબર સામે દેખાડે તો ? પ્રત્યક્ષ.

(એમ) સ્વસંવેદન જેને સમજવું હોય એને જિનપ્રતિમાના દર્શન કરવા, એમ કહે છે. જે જિનપ્રતિમાનો નિષેધ કરે છે એ સ્વસંવેદનનો નિષેધ કરે છે. એમ છે. એમ એમાં આવે છે. એટલે અનાદિથી આ પરંપરા ચાલી છે જિનમાર્ગને વિષે. જિનપ્રતિમાની સ્થાપનાની. કેમકે કેટલાક ક્ષેત્રો એવા છે કે જ્યાં પ્રત્યક્ષ જિનેન્દ્રના દર્શન ઉપલબ્ધ નથી બહુ લાંબા કાળ સુધી. જે ભગવાન ‘મહાવીરસ્વામી’ ગયા પછી ચોર્યાશી હજાર વર્ષ સુધી કોઈ અરિહંતના સાક્ષાત્ દર્શન તો સંભવ નથી આ ભરતક્ષેત્રને વિષે. પછી પહેલા તીર્થંકર ‘મહાપદ્મ’ ભગવાન ‘શ્રેણિક’ મહારાજના જીવ થશે. ત્યારે પ્રથમ અરિહંતના દર્શન આ ભરતક્ષેત્રની અંદર થશે. એ ‘આદિનાથ’ છે, આવતી ચોવીસીના ‘આદિનાથ’ છે. ત્યારે વચ્ચેના ચોર્યાશી હજાર વર્ષમાં શું ? કે જિનપ્રતિમા એ એક જ દર્શન, અરિહંતના દર્શનનું એ એક જ સાધન છે.

એક દિવ્યધ્વનિ સિવાય આબેહુબ જિનેન્દ્રની મૂર્તિ છે અને તે સ્વસંવેદનસ્વરૂપ એવા પોતાના ભાવને વ્યક્તપણે દેખાડે છે, દર્શાવે છે. તેથી કથન કરતા પણ એની અંદર પરમાર્થનું વધારે પ્રયોજન રહેલું છે. એટલે એક ન્યાયે એટલે જ્યાં સ્વસંવેદનના વિષયને લાગેવળગે છે ત્યાં અથવા આત્મસ્વરૂપને દર્શાવવાનું પ્રયોજન છે ત્યાં શાસ્ત્ર કરતા પણ જિનેન્દ્ર મૂર્તિ છે એ વિશેષ નિમિત્તભૂત છે. એમ નિમિત્તનો વિવેક કરવો તે આત્માનો વિવેક કરવા બરાબર છે.

‘ગુરુદેવે’ ‘પરમાગમસાર’માં એ વાત લીધી છે. નિમિત્તનો વિવેક તે આત્માનો વિવેક છે. એવી વાત કરી છે. એવા શબ્દો આવ્યા છે. આ

લોકો પછી અન્યને માનવા લાગી જાય છે ને ? ૮૨૭ છે. ‘પોતાના જ્ઞાનમાં વિવેક પ્રગટ્યો હોવાથી અહંતાદિકને સંભારીને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. એ જ વ્હાલા સગા છે.’ માણસ પોતાના પરિવારને સંભારે છે ? દીકરો અમેરિકા ગયો હોય (તો યાદ કરે), એ અહીંયાં હશે, અહીંયાં આમ કરતો હશે, અત્યારે નોકરી કરવા ગયો હશે, અત્યારે ઓફિસમાં બેઠો હશે. આ એ જ વ્હાલા સગા છે એમ કહે છે.

‘જેમ લગ્નપ્રસંગમાં વ્હાલા સગાને આમંત્રણ આપે છે એમ ધર્મમાં ઈષ્ટ એવા સિદ્ધો, અહંતો, જિનબિંબો વગેરેને યાદ કરીને નમસ્કાર કરે છે. એમના ઉપકારને ભૂલતા નથી.’ (ઘણા પ્રતિમાનો નિષેધ કરે છે), દિગંબર શાસ્ત્રો વાંચીને પણ. ‘માટે અનંત સંસારી છે.’ એ અનંત સંસારી છે. ‘જેને સાચા નિમિત્તનું બહુમાન આવતું નથી તેને આત્માનું માહાત્મ્ય તો આવતું જ નથી.’ પ્રશ્ન જ નથી.

‘નિમિત્તનો વિવેક તે ખરેખર આત્માનો વિવેક છે.’ આવા શબ્દો પડ્યા છે. લોકોએ તો ‘ગુરુદેવ’ વિષે એવી અફવા ઉડાડેલી છે કે ‘કાનજીસ્વામી’ નિમિત્તને માનતા નથી. આવી અફવા ઉડાડી છે. હવે આ એમનું જ વચન છે. કેટલા વખત પહેલાં લખાઈ ગયું હશે એ કુદરતી અહીંયાં આવી ગયું છે. અહીંયાં તો ‘નિમિત્તનો વિવેક તે ખરેખર આત્માનો વિવેક છે. સ્વરૂપદષ્ટિ જેને થઈ છે તેને નિમિત્તનો વિનય, વિવેક આવ્યા વિના રહેતો નથી.’ સ્વરૂપ દષ્ટિ થઈ હોય તો તેને નિમિત્તનો વિવેક, યથાયોગ્ય નિમિત્તનો વિવેક આવ્યા વિના રહે નહિ. ‘પરમાગમસાર’ છે. ૮૨૭મો બોલ છે. લોકો નિશ્ચયની મુખ્યતા કરે છે અને આ વ્યવહારની વાત છે એમ કરીને ઉડાવે છે એ ‘લોકો નિશ્ચયના બહાને ભૂલ્યા છે અને વ્યવહારને સમજતા નથી. તેથી તે નિશ્ચય વ્યવહાર બંનેને ભૂલ્યા છે.’ એકેય એનું સાજુ નથી. આ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જિનપ્રતિમા તો પુદ્ગલરૂપ છે, પુદ્ગલમાં આટલું મોટું સામર્થ્ય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મસ્વરૂપને દેખાડવાનું સામર્થ્ય છે. વાણીમાં પણ આત્મસ્વરૂપને દર્શાવવાનું સામર્થ્ય છે. એ પણ પુદ્ગલ જ છે ને ? એ પણ પુદ્ગલ જ છે. વાણી શું છે ? વાણી પુદ્ગલ છે.

જ્ઞાની આત્મસ્વરૂપને દર્શાવે છે. તો દર્શાવે છે એમાં માધ્યમ શું છે ? વાણી નિમિત્ત પડે છે. એ વાણીમાં આત્મસ્વરૂપની વાર્તા કહેવાનું સામર્થ્ય છે. તેથી વાણીને પણ વ્યવહારે પૂજ્ય ગણવામાં આવી છે. જો પ્રયોજન લાગે ત્યાં તો ઢળ્યા વિના જીવ રહે નહિ. જ્યાં પ્રયોજન લાગે ત્યાં જીવ ઢળ્યા વિના રહે નહિ. એક પુદ્ગલની વાણીમાં આત્માને દર્શાવવાનું પ્રયોજન છે તો પરમાર્થની પ્રાપ્તિવાળો જીવ ત્યાં પણ નમે છે. આ વાણી છે એ મારા માટે પૂજ્ય છે. એ પણ પુદ્ગલ છે. અને ભગવાનની જે જિનમુદ્રા આકૃતિ જે પુદ્ગલોથી થઈ એ પણ પુદ્ગલ જ છે. છતાં પણ આત્મસ્વરૂપને દર્શાવવાની એનામાં શક્તિ રહેલી છે. નિમિત્તત્વ છે ત્યાં. નિમિત્તપણું છે. તો એ વધારે સારી રીતે દર્શાવે છે. મૂર્તિમંત રીતે દર્શાવે છે.

મુમુક્ષુ :- આ નિમિત્તની વાત કરી, હિન્દી, ગુજરાતી ‘આત્મધર્મ’માં પાછલા પેજમાં પરમેનન્ટ લખતા હોય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ તથ્યમાં લીધું છે કે નહિ ? તથ્યમાં લીધું છે. ‘તથ્ય’ નામનું પુસ્તક છે.

મુમુક્ષુ :- આ તો દરેક મહિનાના ‘આત્મધર્મ’માં હંમેશા એક તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ કેટલી ખોટી અફવા હતી કે નિમિત્તને માનતા નહોતા. અહીંયાં કહે છે કે જે રીતે એ નિમિત્તને માનતા હતા એ કોઈ અલૌકિક પદ્ધતિ હતી. એટલે તો ‘તથ્ય’માં લીધી છે એ વાત અને આખા હિન્દુસ્તાનમાં એનો પ્રચાર થયો છે. અને સારા સારા વિદ્વાનો હલી ગયા છે ‘ગુરુદેવ’ની આ વાત ઉપર તો.

મુમુક્ષુ :- વિરોધપક્ષના એક વિદ્વાને બહાર પાડ્યું હતું કે એ લોકો નિમિત્તને નથી માનતા એમ નહિ, નિમિત્તથી ધર્મ નથી થતો એમ માને છે. ‘ગુરુદેવ’ બોલતા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા બરાબર છે. એમ જ છે. એ તો ખોટી અફવા હતી. લોકોને નિમિત્તાધીન દષ્ટિ ઘણી છે એટલે એની શ્રદ્ધા ઉપર, તમારી શ્રદ્ધા ઉપર આ પ્રહાર કરનારા છે, તમને વેદના દેનારા છે, દઝાડનારા છે એમ ગણીને દૂર ભાગે. એવી એક જાતની મલિન નીતિ હોય છે. રાજકારણ છે ને એ એવું મલિન છે. રાજનીતીનો વિષય છે. કોઈપણ મહાપુરુષ વિષે, ગુણવાન વિષે એવી મોટી ખોટી અફવા

ઉડાડી દે કે પછી કેટલાક અયોગ્યતાવાળા લોકો એનાથી દૂર જ રહે. બાકી તો જે ઓળખે છે, સમજે છે એને તો એ કાંઈ કામમાં આવતું નથી. પણ કોઈ એક વર્ગને એ રોકી રાખે છે. એટલે એ પણ બને છે, એવો પ્રકાર પણ બને છે.

મુમુક્ષુ :- આખા હિન્દુસ્તાનમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વીતરાગ પ્રતિમા છે અને 'સૂર્યકીર્તિ' એવો ત્યાં કોઈ શબ્દ નથી. પ્રશસ્તિ ઉપર 'સૂર્યકીર્તિ' નામનો કોઈ શબ્દ નથી. ભાવિ તીર્થંકર નામનો શબ્દ છે. જ્યાં ચિહ્ન હોય, લક્ષણ હોય ત્યાં ભાવિ તીર્થંકર છે. તો ભાવિ તીર્થંકર કેટલા થવાના ? કેટલા થવાના ? અનંત થવાના. તો એક ભાવિ તીર્થંકરની સ્થાપનાનો નિષેધ કરે તે અનંત ભાવિ તીર્થંકરનો નિષેધ કરે છે. આ તો એક પ્રતિક છે. સ્થાપના તો અનંત ભાવિ તીર્થંકરોનું એકમાત્ર પ્રતિક છે. એ એકના નિષેધમાં અનંતનો નિષેધ છે. આવી મોટી વાત છે આ, નાનીસૂની વાત નથી.

મુમુક્ષુ :- લોકો રાડ પાડે છે કે આગમ વિરૂદ્ધ છે, આગમ વિરૂદ્ધ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આગમ વિરૂદ્ધ છે એ તો લોકોને તો ભડકાવવા માટે કાંઈક અફવા તો જોઈએ ને. જેમ 'ગુરુદેવ' માટે ભડકાવ્યા કે આ નિમિત્તને માનતા નથી. એમ ભડકાવ્યા કે આ આગમ વિરૂદ્ધ છે. આગમ તો આગમ વિરૂદ્ધ કહેનારે પૂરા વાંચ્યા નથી. પંડિતોમાં એક પંડિત એવો બતાવો કે ઉપલબ્ધ આગમ બધા વાંચ્યા હોય. એવો એક પંડિત દેખાડો. છે કોઈ ?

જૈનદર્શનના જે આગમ છે એ આગમનો બહુ જ અલ્પ અંશ વિદ્યમાન છે એક તો. બહુભાગ વિચ્છેદ ગયેલો છે. આગમનો બહુભાગ તો વિચ્છેદ ગયેલો છે. એટલે એ વિચ્છેદ ગયો છે એમાં શું છે અને શું નથી એ તો કોઈનો વિષય રહ્યો નહિ. હવે જે અલ્પાંશ રહ્યો છે. અત્યંત અલ્પ અંશ છે. એને પણ કોઈએ બધાએ બધા જ વાંચ્યા હોય એવી એક વ્યક્તિ સંપ્રદાયમાં નથી. તો જાણ્યા વિના કહેવું, વાંચ્યા વિના અને જાણ્યા વિના કહેવું એ કેટલું પ્રમાણિક છે ? એ તો જરાય પ્રમાણિક નથી. એમ કહેવું એ પ્રમાણિક નથી. અપ્રમાણિક વાત છે.

મુમુક્ષુ :- બે જાણાએ કીધું હતું ને કે 'કાનજીસ્વામી' કહે છે એ

સત્ય છે, અમે તો નિગોદમાં જવાના છે. અમે તો નિગોદમાં જશું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્નો વિરોધ કરે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ, તો એની ગતિ એવી જ છે. માઠી ગતિ છે, બહુ માઠી ગતિ છે.

અહીંયાં તો વિષય ચાલે છે વીતરાગદેવનો. એથી વધારે વિશિષ્ટ છે, મુનિરાજનું જે સ્વસંવેદન છે એ એથી જીવંત છે. પ્રતિમાજી કરતા પણ. ‘અષ્ટપાલુડ’માં દર્શનપાલુડમાં એ વિષય ઉપાડ્યો છે ‘કુંદકુંદ’ ભગવાને. જે ભાવલિંગી મુનિ છે એ બિલકુલ જિનસ્વરૂપ છે. એના જે બાહ્ય પુદ્ગલો છે એ એવા જ શાંત છે. મુનિરાજના. એટલી જ બાહ્ય શાંતિ છે એને. એટલે ‘ગુરુદેવ’ તો એમ કહેતા કે હાલતા-ચાલતા સિદ્ધ જોવા હોય તો આ મુનિ છે. અરિહંત નહિ પણ સિદ્ધ કીધા. એ પણ જો મુનિરાજ ભાવલિંગીના દર્શન થાય તોપણ એ સ્વસંવેદન વધારે સમજાય છે. આત્માનું સ્વરૂપ વધારે સમજાય છે. તેથી અહીંયાં ગુરુની વાતમાં એ વાત એમણે લઈ લીધી. ગુરુની જ્યાં વાત ચાલી છે ને ? ત્યાં કહે છે કે એ બોલ્યા વિના પણ આત્મસ્વરૂપને દર્શાવે છે. એવી વાત આવી ગઈ ને ? ડાબા હાથ બાજુ ઉપર છે. ૪૪ પાને છે. ચોથી લીટી છે ઉપરથી.

‘શાંતમુદ્રાધારી ગુરુમુદ્રા વચન બોલ્યા વિના જ મોક્ષમાર્ગ...’ એટલે સ્વસંવેદનને ‘દર્શાવે છે, એવા શ્રી ગુરુ સર્વ દોષ રહિત, તેની ભક્તિ કહી છે.’ કહી છે એટલે બોધી છે, ઉપદેશી છે. અને ‘તેમની ભક્તિ મુક્તિનું કારણ જાણી કરે.’ આમ લીધું. ભક્તિ મુક્તિનું કારણ છે ? ભક્તિ રાગ છે ને ? કે નહિ. અહીંયાં જ્ઞાનરૂપ ભક્તિ મુક્તિનું કારણ છે. રાગરૂપ ભક્તિની વાત નથી. એમની મુદ્રામાં જે સ્વસંવેદન વ્યક્ત છે તેનાથી પોતાને સ્વસંવેદન અંતર્મુખસ્વરૂપ જિનમાર્ગના દર્શન થાય છે. તેથી તે મુક્તિનું કારણ છે. ત્યાં પણ એ મુદ્રાનો વિષય લીધો છે. ‘શાંતમુદ્રાધારી ગુરુમુદ્રા...’ આમ લીધું છે.

મુમુક્ષુ :- ત્રણેમાં વાત લીધી. દેવભક્તિમાં ..., ગુરુમુદ્રા દર્શાવે છે અને સત્પુરુષ પણ દર્શાવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. દર્શાવે છે. એમ જ છે. કેમકે સ્વસંવેદન છે. ત્રણે જગ્યાએ સ્વસંવેદન છે. માટે.

એ બહુ મજાનો વિષય આવી ગયો. એટલે આમ શાસ્ત્રો વાંચી

વાંચીને જીવ મહેનત કરે કે આત્માનો અનુભવ અને સ્વસંવેદન કેવું હશે ? આ કહે છે કે કેવું હશે એ તારે સાંભળવું અને વાંચવું છે એના કરતા તું જોઈ લે એવું છે. એવું છે આ. દેખાય એવું છે, દેખાડવામાં આવે છે અને તેથી એ વધારે સમજવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પણ બહારમાં કોઈ ગુસ્સે થાય તો એનો ભાવ પકડે છે કે નહિ ? અરે..! ગુસ્સે ન થાય અને મુંગો રહે તોપણ એનો ગુસ્સો પકડી લે કે આ ભાઈ ગુસ્સે થઈ ગયા છે, હોં ! બોલતા નથી અને બોલાવશો પણ નહિ. એના મુખની રેખા ન ફરે પણ સહેજ આંખ ફરે ત્યાં ખબર પડે કે હવે આંખ ફરી છે, હોં ધ્યાન રાખજો. તો આ તો પરિપૂર્ણ સ્વસંવેદન અને પરિપૂર્ણ અંતર્મુખ થઈ ગયેલા, એવી એમની મુખાકૃતિ છે. એ એમના ભાવને બરાબર સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત કરે છે.

એવા 'દેવને જાણે ત્યારે સ્વરૂપ-અનુભવ થાય છે.' આવા દેવને, વીતરાગદેવને જાણે ત્યારે સ્વરૂપ અનુભવ થાય છે. છેલ્લું વચન છે. 'ઈતિ દેવાધિકારઃ' આ રીતે દેવ અધિકાર સંપૂર્ણ કલ્પો. એ સિદ્ધ ભગવાનનું વર્ણ કરતા નીચે સિદ્ધ ભગવાનની 'પંડિત ભૂધરદાસ' કૃત જૈનું શતક છે એટલે સો એની અંદર પદ છે એમાંથી કેટલાક પદોનું ઉદ્ધરણ કરેલું છે.

‘ધ્યાન હુતાશનમેં અરિ ઈંધન, ઝોંક દિયો રિપુરોક નિવારી;
શોક હર્યો ભવિ લોકનકૌ વર, કેવલજ્ઞાન મયુખ ઉધારી.
લોક અલોક વિલોક ભયે શિવ, જન્મ જરા મૃત પંખ પખારી;
સિદ્ધન થોક વસેં શિવલોક, તિન્હેં પગ ધોક ત્રિકાલ હમારી.’
બે પદ લીધા છે. અહીંયાં એક પદ ચાર લીટીનું પૂરું થાય છે.
‘તીરથનાથ પ્રનામ કરેં, તિનકે ગુનવર્નનમેં બુધિ હારી;
મોમ ગયો ગલિ મૂસ મંઝાર, રહ્યો તહુ વ્યોમ તદાકૃતધારી.
લોક ગહીર નદી પતિ નીર, ગયે તિર તીર ભયો અવિકારી;
સિદ્ધન થોક બસેં શિવલોક, તિન્હેં પગ ધોક ત્રિકાલ હમારી.’

સ્તુતિ કરી છે, ભક્તિ કરી છે. ‘ધ્યાન હુતાશનમેં...’ ધ્યાનરૂપી અગ્નિમાં. હુતાશન કરે છે કે નહિ ? મોટી હોળી. હુતાશની એટલે હોળી. ધ્યાનરૂપી અગ્નિમાં અરિરૂપી ઈંધન નાખ્યા. દોષને લાકડા બનાવીને

નાખ્યા, બાળી નાખ્યા. દોષને બાળી નાખ્યા. અરિ એટલે દુશ્મન. પોતાના દોષ તે પોતાના દુશ્મન છે. એવા દોષોને જેણે ધ્યાનરૂપી અગ્નિમાં બાળ્યા છે અને અંતર્મુખ જે ઝુકી ગયા છે. અને જેણે દુશ્મનને રોકી લીધા છે, દુશ્મનને નિવાર્યા છે.

‘શોક હર્ષો ભવિ લોકનકૌ...’ અને ભવ્ય લોકોનો જેણે શોક હરિ લીધો છે, દુઃખ હરિ લીધા છે અને જેમણે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે. ‘લોક અલોક...’માંથી ચાલીને જે વિલોકમાં ગયા છે. એટલે કે સિદ્ધપદમાં ગયા છે, સિદ્ધાલયમાં ગયા છે. અને ‘જન્મ જરા મૃત પંખ પખારી;...’ એટલે નાશ કરી નાખી છે. પાંખથી ઊડીને જાય ને ? એ બધી પાંખથી એ પર થઈ ગયા છે. એવા જે ‘સિદ્ધન થોક વસૈ...’ સિદ્ધનો સમૂહ. થોક એટલે સમૂહ. અનંત સિદ્ધોનો સમૂહ ‘શિવલોક,...’માં એટલે સિદ્ધાલય ઉપર વસે છે. એવા સિદ્ધ પરમાત્માઓના ચરણે હું ત્રણે કાળ નમસ્કાર કરું છું. ‘તિन्हૈં પગ...’ એટલે તેમના ચરણમાં હું નમસ્કાર ‘ધોક...’ એટલે નમસ્કાર કરું છું, વંદન કરું છું. ત્રણે કાળ સદાય નમસ્કાર કરું છું.

‘તીરથનાથ પ્રનામ કરૈં,...’ એવા જે એ તરવામાં નિમિત્તભૂત છે એમને પ્રણામ કરીએ છીએ. કે જેમના ગુણવર્ણનમાં બુદ્ધિ છે એ હારી જાય છે, થાકી જાય છે. એટલા ગુણ છે અને એવા એવા ગુણ છે કે છન્નસ્થ જીવની બુદ્ધિ છે એ ટૂંકી પડે છે, હારી જાય છે. ‘મોમ ગયો ગલિ મૂસ મંઝાર,...’ એ જે ઉપર લીધું કે જેમ મીણ છે એ મીણની પૂતળી રહી જાય છે. તેમ આકાશની અંદર દેહની આકૃતિ. ‘તદાકૃતિ...’ એટલે દેહની આકૃતિ આકાશને વિષે રહી જાય છે. એવા જે અવિકારી છે. જે તરી ગયા છે. ‘તિર તીર ભયો...’ તરી ગયા છે.

‘લોક ગહીર નદી પતિ નીર,...’ જેમ કોઈ નદીને પાર કરી જાય છે એમ આ આખા ભવસમુદ્રનો પાર કરી ગયા છે, તરી ગયા છે. એવા જે આખા લોકના સર્વ સમૂહને તરીને ઉપર જનારા જે સિદ્ધસમૂહ છે તેમના ચરણોમાં અમારો ત્રણે કાળે નમસ્કાર છે. એમ બે પદમાં પંડિત ‘ભૂધરદાસજી’એ સિદ્ધ પરમાત્માની સ્તુતિ કરી છે.

હવે જ્ઞાન અધિકાર કહે છે. ‘અથ જ્ઞાનાધિકાર’ અથ શબ્દ એટલે હવે. હવે એમ કહેવું છે. અને હવે એમ કહેતા એ સંબંધીની જિજ્ઞાસાને

ત્યાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. અથ કહેતા હવે. હવે જ્ઞાન અધિકાર. જ્ઞાનમાં શું કહેવું છે ? જ્ઞાન એટલે શું કહેવું છે ? અધિકાર બહુ નાનો છે. પણ મુખ્ય મુખ્ય બધા મુદ્દા એમાં લઈ લીધા છે.

‘જ્ઞાન લોકલોક સકલ જ્ઞેયને જાણે, (કેમકે) નિશ્ચયથી જેનું જાણવારૂપ સ્વરૂપ છે એવી જ્ઞાનની શક્તિ છે.’ પહેલી જ વાત એ લીધી કે જે કેવળજ્ઞાનમાં લોકલોકને જાણવાનું સામર્થ્ય છે. જે જ્ઞાનમાં લોકલોકને જાણવાનું સામર્થ્ય છે, એવા પોતાના નિજ સામર્થ્યથી જે લોકલોકને જાણે છે એવું જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે. સર્વજ્ઞપણું એ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે એમ કહેવું છે. સર્વજ્ઞશક્તિ એ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે.

‘તે સંસારઅવસ્થામાં અજ્ઞાનરૂપ થઈ છે,...’ સંસાર અવસ્થામાં એ જ્ઞાનશક્તિ છે એ બિડાઈ ગયેલી છે. અને મિથ્યાજ્ઞાનના કાળમાં તો તે વિપરીત રીતે પણ જેટલો ઉઘાડ છે એ વિપરીત રૂપે પણ કામ કરવા લાગે છે. ‘તોપણ...’ સંસાર અવસ્થામાં અજ્ઞાનરૂપથી એવી જે જ્ઞાનશક્તિ છે એ પણ શક્તિ જતી નથી ‘તોપણ નિશ્ચયથી...’ આત્મામાંથી તે શક્તિનો નાશ થતો નથી. અથવા જાણવું એવી જે શક્તિ એ ચાલી જતી નથી. એટલે એ આગળ કહેશે કે તું જ્ઞાન-દર્શન-ઉપયોગદ્વારમાં શક્તિને જો તું. શક્તિને જોવી. પાછળ આવશે. બોલડ ટાઈપમાં છે. ૮૪ પાને છે. નીચે બોલડ ટાઈપમાં. પેરેગ્રાફ છે ને ત્યાં છે. બોલડ ટાઈપ છે.

‘ચેતનાપરિણામ ચેતનદ્રવ્યમાં લીન થતાં જ્ઞાનજ્યોતિનું અચલપદ ઉદ્યોત થાય છે. એકદેશ ઉપયોગ શુદ્ધ કરી સ્વરૂપશક્તિને જ્ઞાનદ્વારમાં જાણનલક્ષણ વડે (જ્ઞાનલક્ષણવડે) જાણે,...’ ત્યાં શક્તિ વ્યક્ત છે. જાણવાની શક્તિ છે તો જાણાય છે. શક્તિ વ્યક્ત થઈ છે એમ કહે છે. જાણે છે એમાં જાણવાની શક્તિ વ્યક્તિ પામી છે. તો વ્યક્તિમાં વ્યક્તિ પણ છે અને વ્યક્તિમાં શક્તિ પણ છે એમ કહેવું છે. શક્તિ શક્તિરૂપ છે અને ભલે વ્યક્તિરૂપ નથી તોપણ શક્તિ ત્યાં છે. તો તે જ્ઞાનદ્વારમાં શક્તિને જાણવી એમ કહ્યું. એ શક્તિને જાણતા એનું અનંત સામર્થ્ય છે એ ઓળખાય છે અને અનંત સામર્થ્ય ઓળખાય છે ત્યારે એકલી જ્ઞાનશક્તિનું અનંત સામર્થ્ય નથી ઓળખાતું પણ અનંત ગુણના સામર્થ્યરૂપ આખું દ્રવ્ય ઓળખાય જાય છે. આવું ઓળખાણ

માટે બોલે છે.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં જ્ઞાનદ્વાર એટલે જ્ઞાનઉપયોગ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાન ઉપયોગ. દ્વાર એટલે દરવાજો. જ્ઞાનદ્વારમાં એ દરવાજો છે. જ્યાંથી તમારે દાખલ થવું છે, આત્મસ્વરૂપમાં દાખલ થવાનો દરવાજો ક્યાં ? કે જ્ઞાનદ્વાર છે ત્યાં.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગ પણ એ જ છે અને ... કરાવે ઈ જ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એમ જ છે. એટલે તો અભેદ થઈ જાય છે ને ? એટલે વચ્ચે વિકલ્પ નથી રહેતો. બે હોય તો વચ્ચે વિકલ્પ રહે કે આનું આ. પણ આનું આ નથી પોતે જ છે. એટલે અભેદ થઈ જાય છે, નિર્વિકલ્પ થઈ જાય છે એનું કારણ એ છે.

મુમુક્ષુ :- જૈનદર્શન સિવાય આ શૈલી ક્યાંય નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ તો ગજબ શૈલી છે. શૈલી તો શૈલી, ગજબ શૈલી છે ! જુઓ! કેવી કેવી વાતો લખી છે એમણે !

શું કહે છે ? કે ભલે સંસાર અવસ્થામાં લોકલોકને જાણવાની જે શક્તિ છે ત્યાં પરિણામન અજ્ઞાનરૂપ થયું છે. શક્તિ સંસાર અવસ્થામાં અજ્ઞાનરૂપ થઈ છે. થઈ છે એટલે પરિણામી છે. પરિણામન અજ્ઞાનરૂપ થયું છે તોપણ નિશ્ચયથી નિજ શક્તિ ત્યાં જતી નથી. શક્તિનો નાશ થતો નથી ત્યાં. જો તમારે શક્તિ જોવી હોય તો શક્તિને જોવાનો દષ્ટિકોણ લંબાવો તો જોઈ શકાય એવું છે. જ્ઞાનદ્વારમાં છે, મોજૂદ છે, હાજર છે. સદાય હાજર છે પાછું, એમ નથી. ક્યારેય નથી એવું નથી. એટલે તો એને કારણપરમાત્મામાં નાખ્યા છે. 'નિયમસાર'માં. સદાય હાજર છે.

તમે ઊંઘી ગયા હો તો તમારો કો'ક દરવાજો ખટખટાવે, સાંકળથી. ઊઠો-ઊઠો. તો તમે ઊંઘતા હો તોપણ જાગી જાવ. પણ જો તમે ન જાગો તો સાંકળ ખખડાવનારો થાકીને ચાલ્યો જાય, વયો જાય. હવે આપણે આને ક્યાં સુધી સાંકળ ખખડાવ્યા કરવી ? આ તો ઉઠે એમ નથી. પણ આ કારણપરમાત્મા છે એ સદાય તમારી સાંકળ ખખડાવે છે. જાગો.. જાગો... જાગો... જાગો... દરવાજે ઊભા છે બરાબર. દરવાજો ખોલે એટલી વાર છે. સીધા પરમાત્માના દર્શન થાય એવું છે. અને એ સાંકળ ખખડાવ્યા જ કરે છે. એલામ જેને કહીએ.

નથી કહેતા માણસ ? કે કોન્સ્યસ બાઈટ કરે છે. આમ ન કરવું જોઈએ. આત્મા અંદરથી એમ કહે છે કે આમ ન કરવું જોઈએ. પછી વૃત્તિ કાબુમાં ન રહે અને માણસ કરે એ બીજી વાત છે. પણ એને અંદરથી નિર્દોષતાનો ઘંટારવ ચાલુ જ છે. એને એ નિષેધ કર્યા જ કરે છે. એની શક્તિ એને જગાડ્યા જ કરે છે. અને સદાય કારણપણે આ તત્ત્વ ઊભું છે. પરમાત્મતત્ત્વ સદાય કારણપણે ઊભું હોવાથી એને કારણપરમાત્મા કહે છે.

બહુ એવો સુંદર દષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે શાસ્ત્રકર્તા આચાર્યદેવે કે એ પારિણામિકભાવને કારણપરમાત્મા તરીકે લીધા છે. શક્તિરૂપ સ્વભાવને કારણપરમાત્માનું નામ આપ્યું છે. આમ તો એ ધ્રુવ હોવાથી ન તો કાર્ય છે ન તો કારણ છે નિશ્ચયથી. પણ છતાં એક દષ્ટિકોણ એવો લાગુ કર્યો છે સમજાવવા માટે અથવા અંતર્મુખ વળવા માટે કે જો ભાઈ! આ કારણપરમાત્મા સદાય તારા દરવાજે ઊભા છે આવીને અને તારો દરવાજો ખખડાવે છે. ખોલ, તું એકવાર ખોલ. તને પરમાત્માના સાક્ષાત્ દર્શન થાય એવું છે. 'નિયમસાર'ની આવી શૈલી લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- કારણપરમાત્મા અને પરમપારિણામિકભાવ...?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક જ છે.

'તે સંસારઅવસ્થામાં અજ્ઞાનરૂપ થઈ છે, તોપણ નિશ્ચયથી નિજશક્તિ જતી નથી. વાદળ-ઘટાના આવરણથી સૂર્યનું તેજ જતું નથી તેમ જ્ઞાનાવરણથી જ્ઞાન જતું નથી;...' અવસ્થામાં ભલે 'આવર્યું જાય (પણ)...' એની શક્તિ ચાલી જતી નથી. એટલે આવરણ અવસ્થાને હોય, શક્તિને આવરણ થઈ શકતું નથી. એમ કહેવું છે. વિશેષ લઈશું...

તા. ૨૨-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૫, પ્રવચન નં. ૧૨૧

... ‘એવી જ્ઞાનની શક્તિ છે. તે સંસારઅવસ્થામાં અજ્ઞાનરૂપ થઈ છે,...’ થઈ છે એટલે પરિણામી છે. સંસાર અવસ્થામાં, જીવ જ્યારે સંસાર અવસ્થામાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે ત્યારે તે જ્ઞાનશક્તિ અજ્ઞાનરૂપ થઈ છે. એટલે એ જ્ઞાનશક્તિ બિડાયેલી છે. ‘તોપણ નિશ્ચયથી નિજશક્તિ જતી નથી.’ તોપણ ત્યાં શક્તિનું ... શક્તિની જે વ્યક્તિ થાય એ વ્યક્તિની અંદર ..પણે હોય, અધુરો હોય, ઓછો હોય, એમાં અનેક ભેદ છે. શક્તિમાં ભેદ પડતા નથી. એવા ભેદો શક્તિની અંદર બિલકુલ હોતા નથી. અવસ્થામાં એવા ભેદો ઉત્પન્ન થાય છે પણ શક્તિનું સ્વરૂપ તો સદાય જે અનાદિઅનંત જેવું છે તેવું અનંત સામર્થ્યરૂપે એવું જ શક્તિનું સ્વરૂપ રહે છે. શક્તિમાં કોઈ ...

સંસાર અવસ્થામાં એટલે અવસ્થામાં. સંસારકાળમાં એ પરિણામન છે. જ્ઞાનશક્તિનું જે પરિણામન છે એમાં હિણાપ થઈ છે. હિનતા જોરવાળી છે. તોપણ ત્યાં શક્તિ ચાલી ગઈ છે, શક્તિનો નાશ થયો છે, શક્તિનો અભાવ થયો છે એમ નથી. કેમકે શક્તિ પોતે શાશ્વત હોવાથી ત્રણે કાળે રહે છે. શક્તિનું સ્વરૂપ એવું ને એવું ધ્રુવ રહેતું હોવાથી અવસ્થામાં હિણાપ હોય કે અવસ્થા પૂર્ણપણે વિકસિત થાય ત્યારે પણ શક્તિ તો શક્તિ રૂપે જ રહે છે. એથી એમ કહ્યું કે અવસ્થાને ગૌણ કરીને, લક્ષમાંથી અવસ્થાને ગૌણ કરીને શક્તિને જોવી. માત્ર જ્ઞાનની અવસ્થાને ન જોવી પણ ઉપયોગ દ્વારમાં શક્તિનું અવલોકન કરવું. શક્તિને જોવી.

એના ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે. દૃષ્ટાંત આંશિક રૂપે લાગુ પડે. સોએ સો ટકા લાગુ પડે નહિ. ‘વાદળ ઘટાના આવરણથી સૂર્યનું તેજ જતું નથી તેમ જ્ઞાનાવરણથી જ્ઞાન જતું નથી; આવર્યું જાય (પણ) નાશ ન થાય,...’ ઘણા વાદળ, ઘટ વાદળ હોય તો સૂર્યમાં રહેલું જે સૂર્યનું તેજ છે એનો નાશ થતો નથી કે એમાં કોઈ ફરક પડતો નથી. ‘આવરણથી સૂર્યનું તેજ જતું નથી તેમ જ્ઞાનાવરણથી જ્ઞાન જતું નથી;...’ શું કહે

છે ? દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંતમાં એટલું લાગુ પડે છે કે વાદળની નીચે સૂર્યનો પ્રકાશ .. જે સૂર્યનો પ્રકાશ આવતો હતો પૃથ્વી ઉપર, એમાં વચ્ચે ઘટ વાદળ આવતા નીચે જે પ્રકાશ જોઈએ એ પ્રકાશને આવવામાં આવરણ પડ્યું. ક્યાં વાદળનું આવરણ થયું ? પૃથ્વી ઉપર જે છે એને એ પ્રકાશ મળતો નથી. વચ્ચે આવરણ આવી ગયું. પણ એ વાદળને પેલે પાર સૂર્ય-પ્રકાશનો સૂર્ય એમ ને એમ છે આખે આખો. એને આવરણ નથી આવ્યું. એટલે આવરણની અપેક્ષા ક્યાં લાગુ પડે છે ? કે પૃથ્વી ઉપર જેને પ્રકાશ જોઈએ છે ત્યાં આવરણ ... છે. બીજે આવરણ .. ઉપરની બાજુમાં આવરણની અવસ્થા લાગુ પડતી નથી.

જેમ કે એક ઘટ વાદળ છે એ પાંચ હજાર ફૂટ ઊંચે ઘણા વાદળ છે. .. પણ એરોપ્લેનમાં મુસાફરી કરનારા એ પાંચ હજાર ફૂટની ઉપર એરોપ્લેન જાય છે ત્યારે જ્યારે વાદળ છે ત્યારે જ એનો પ્રકાશ અનુભવમાં આવે છે. તો દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંતનો ફેર શું થયો ? કે વાદળની પેલે પાર સૂર્ય છે એ પોતાના પ્રકાશ સહિત પ્રકાશી રહ્યો છે. સિદ્ધાંતમાં અહીંયાં જ્ઞાનશક્તિ, અવસ્થાની પેલે પાર જ્ઞાનશક્તિ .. રહી છે અને એનો પૂર્ણ વિકાસ .. ખુલ્લો છે. શક્તિરૂપ છે. અહીંયાં એટલું સમજાવવું છે કે આવરણ અવસ્થામાં હોય, આવરણ શક્તિમાં ન હોય.

જેમ વાદળ છે એ આકાશની અંદર છે પણ સૂર્યની અંદર નથી. આકાશની અંદર વાદળ હોવાથી, વાદળની નીચે પ્રકાશનું આવરણ જણાય છે. વાદળની ઉપર પ્રકાશનું આવરણ જણાતું નથી. તેમ શક્તિમાં આવરણ નથી, અવસ્થામાં આવરણ છે. જ્ઞાનની અવસ્થામાં આવરણ છે, શક્તિમાં આવરણ હોતું નથી. વળી અવસ્થામાં પણ એ આવર્યું જાય પણ નાશ ન થાય. અવસ્થામાં જ્ઞાન હીણું થતું.. થતું... થતું... થતું... એટલું હીણું થાય... એટલું હીણું થાય કે નિગોદની અવસ્થામાં અક્ષરના અનંતમા ભાગે જ્ઞાન રહે. એ આવરી જાય પણ સર્વ નાશ નહિ થાય. જે સર્વનાશ થાય તો અગુરુલઘુનું પરિણામન રહેતું નથી. એની અર્થક્રિયાકારક શક્તિ છે એ ચાલુ ને ચાલુ રહે છે. એટલે સર્વનાશ થાય જ્ઞાનનો એવું કદી બને નહિ. થોડો ઉઘાડ પણ, જઘન્ય ઉઘાડ પણ ચાલુ ને ચાલુ રહે છે. આ વસ્તુવિજ્ઞાન છે. શક્તિ અને વ્યક્તિ...

એ રીતે જે જ્ઞાનગુણ છે એ ગુણનું સ્વરૂપ આવું છે. પરિણમનનું સ્વરૂપ આવું છે. એ જ્ઞાનગુણ 'બધાય ગુણોમાં મોટો ગુણ છે.' અથવા બધા જ ગુણોમાં તે પ્રધાન ગુણ છે. કેમકે 'એમાં અનંત ગુણ પ્રગટ જાણે.' છે. જ્ઞાન બીજા અનંત ગુણોને પ્રગટ જાણે છે. કેવળજ્ઞાન અવસ્થામાં જ્ઞાન છે એ અનંત ગુણોને, સર્વ ગુણોને પ્રગટ જાણે છે.

'જ્ઞાન બધાય ગુણોમાં મોટો ગુણ છે. એમાં અનંત ગુણ પ્રગટ જાણે.' બીજા ગુણોમાં એ રીતે પોતાને કે બીજા ગુણોને જાણવાનું સામર્થ્ય નથી-જાણવાનો સ્વભાવ નથી. એક જ્ઞાનમાં જાણવાનો સ્વભાવ છે. તેથી તેને મુખ્ય ગુણ કહેવામાં આવે છે. મુખ્ય ગુણ કહેવામાં આવે છે એના કારણોમાં એ છે કે તે જ્ઞાનગુણ દ્વારા જ આત્મા જુદો જણાય છે, ઓળખાય છે અથવા ભિન્નતાનો અનુભવ જ્ઞાનના આધારે કરવામાં આવે છે.

અનાદિથી જીવ રાગના આધારે પરિણામી રહ્યો છે. જે એ જ્ઞાનનો આધાર લે તો ભિન્ન પડે .. અને એ રીતે મોક્ષમાર્ગમાં કાર્ય કરે. મોક્ષ ... આમ જ્ઞાનનો ઉપયોગ ઘણો હોવાથી, પરમાર્થના કાર્યમાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ ઘણો હોવાથી કારણવશ એને મુખ્ય ગુણ અથવા મોટો ગુણ અથવા પ્રધાન ગુણ કહેવામાં આવે છે. એનું કારણ છે કે એનો ઉપયોગ વધારે છે. અનંત ગુણ છે પણ એનો ઉપયોગ સૌથી વધારે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આગળ લેશે. ઉપાય તો ઉપયોગ જ છે એમ કહેશે. ૭૮ પાને પેરેગ્રાફની પહેલી લીટી બોલ્ડ ટાઈપમાં છે. સમાધિવર્ણન છે ત્યાં આગળ. પ્રકરણ પૂરું થાય છે નિશ્ચય.. પ્રકરણ પૂરું થાય છે એમાં.

'ઉપાય પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો,...' ઉપાય શબ્દ પહેલો વાપર્યો છે. નહિતર પાછળ આવે છે. 'પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો ઉપાય,...' સાધન છે ને ? સાધનનો શબ્દ પહેલા લઈ લીધો. સામાન્ય રીતે ગુજરાતી ભાષા એમ બોલાય કે પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો ઉપાય પોતાનો ઉપયોગ છે. એમ લખવાને બદલે 'ઉપાય પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો, પોતાનો ઉપયોગ છે.' ઉપાય ઉપર વજન દેવું છે ને ? શબ્દરચનામાં આગળ લીધું. એ જ્ઞાનશક્તિનું કાર્ય હોવાથી એમ કહેવું છે.

જ્ઞાનને મોટો ગુણ કહેવામાં આવે છે.

‘એમાં અનંત ગુણ પ્રગટ જાણે. જ્ઞાન વિના જ્ઞેયનું જ્ઞાન ન હોત, જ્ઞેય વિના જાણવા યોગ્ય કાંઈ પણ ન હોત માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે,...’ શું સિદ્ધાંત લેવો છે ? કે જો જ્ઞાન ન હોત તો જ્ઞાન વિના જે જ્ઞેયો છે એનું જ્ઞાન પણ ન હોત. એટલે આ જગત છે, આ વિશ્વ છે એવી જે વિશ્વના પદાર્થોની હયાતી પ્રસિદ્ધ થાય છે એ જ્ઞાનને કારણે પ્રસિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાનના પ્રકાશમાં એ બધા પદાર્થો ઝળકે છે. તેથી આખું સમસ્ત વિશ્વ છે એમ જે જાહેર થયું, પ્રસિદ્ધ થયું તેનું કારણ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન વિના આ બધું છે, આખું વિશ્વ છે એવું કોણ જાણે ? કે એવું કોઈ જાણે નહિ.

‘જ્ઞાન વિના જ્ઞેયનું જ્ઞાન ન હોત,...’ જ્ઞેય જણાત નહિ, જ્ઞેય જાણવામાં ન આવત જ્ઞાનમાં. અને જ્ઞેય ન હોત જગતમાં તો જાણવાયોગ્ય કાંઈ પણ ન રહેત. જો જગતના પદાર્થોને જાણવાયોગ્ય એવો ગુણ અથવા ધર્મ ન હોત તો પછી જગતમાં જાણવા જેવું કાંઈ રહેત નહિ. બધા પદાર્થોમાં જ્ઞેયત્વ છે અને જ્ઞાનમાં બધા પદાર્થોને જાણવાની જ્ઞાનશક્તિ છે. આમ જ્ઞેયધર્મને અને જ્ઞાનધર્મને, જ્ઞેયશક્તિને અને જ્ઞાનશક્તિને બે ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થમાં શક્તિ હોવા છતાં એકબીજાને મેળ ખાય છે. જ્ઞાન જાણવારૂપ કાર્ય કરે છે એ પોતાના સામર્થ્યને લઈને જાણપણારૂપ પરિણામી રહ્યું છે. જ્ઞેય જાણવાના સામર્થ્યથી જાણવારૂપ પરિણામી રહ્યું છે. બંને પોતપોતાના ગુણથી પરિણામી રહ્યા છે. મેળ એટલો ખાય છે કે આ છે એમ જ્ઞાન જાણી લે છે. આ છે એવું જ્ઞાનમાં જાણાય જાય છે. જ્ઞાન તેમાં પ્રવેશતું નથી. જ્ઞાન ત્યાં પહોંચતું નથી. જ્ઞેય જ્ઞાનમાં આવતું નથી. જ્ઞેય જ્ઞેયમાં રહે છે. જ્ઞાન જ્ઞાનમાં રહે છે અને જ્ઞાનમાં જ્ઞેયની હયાતી પ્રસિદ્ધ થાય છે કે આવા આવા જગતની અંદર જ્ઞેયો રહેલાં છે. એમ જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ કરી શકે છે. જો આ જગતને વિષે જ્ઞાન ન હોત તો જ્ઞેયોને કોણ જાણાત ? જે પદાર્થો છે એની હયાતી કોણ પ્રસિદ્ધ કરત ? એની હયાતી પ્રસિદ્ધ થવાનો અવસર રહેત નહિ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞેય જ્ઞાનને પ્રસિદ્ધ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞેય દ્વારા ખરેખર જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ થાય. જો ઉપાદાનના દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ તો. ઘડાને પ્રકાશનાર, ઘડાને બતાવનાર

જે પ્રકાશ છે એમાં ઘડાની પ્રસિદ્ધિ ઘડાની મુખ્યતાથી કહેવાય છે. પણ ખેરખર તો પ્રકાશમાં ઘડો જણાયો માટે પ્રકાશની પ્રસિદ્ધિ પહેલા છે અને ઘડાની પ્રસિદ્ધિ પછી છે. એમ જ્ઞાન જ્ઞેયને જાણે છે ત્યારે જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ પહેલા છે અને જ્ઞેયની પ્રસિદ્ધિ પછી છે. ભલે જ્ઞાન જ્ઞેય સમકાળે હોય તોપણ. કેમકે જ્ઞાનપૂર્વક જ્ઞેય છે, જ્ઞેયપૂર્વક જ્ઞાન નથી. પહેલા જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ છે અને પછી એમાં જ્ઞેયની પ્રસિદ્ધિ છે. કોની હયાતીમાં જ્ઞેય જણાય છે ? કે જ્ઞાનની હયાતીમાં જ્ઞેય જણાય છે. માટે જ્ઞાન છે એ ઊર્ધ્વ છે, જ્ઞાન છે એ આગળ છે, જ્ઞાન છે તે અગ્ર છે. એટલે જ્ઞાનનું સ્થાન પહેલું છે. તેથી પણ તેની પ્રધાનતા છે.

મુમુક્ષુ :- .. ઘડો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘડો છે પણ ઓલા પ્રકાશ વિના એ ઘડો છે એમ ક્યાં નક્કી થાય છે ? એટલે જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે.

જેની પ્રધાનતા છે એને પ્રધાન ન રાખે, એને મુખ્ય ન રાખે અને જેની પ્રધાનતા નથી એને મુખ્ય કરે. એટલે જ્ઞાનને ગૌણ કરીને જ્ઞેયને મુખ્ય કરે તો એ જીવની પોતાની વિપરીતતા છે. પોતે પોતાને અન્યાય કરે છે અને એ પોતાની વિપરીતતા છે. આ સીધી વાત છે કે નહિ ? જે પ્રધાન છે એને પ્રધાન રાખવાને બદલે એને અપ્રધાન કરે છે. એટલે એ પોતાની વિપરીતતા છે. વળી પાછી એ પોતાની ચીજ છે. જો પોતાની ચીજ ન હોય અને ગૌણ કરે તો તો કાંઈક ઠીક છે કે એને પક્ષ ન હોય ને. પોતાનો પક્ષ હોય.. પણ આ તો અવળાઈ જીવની એવી છે કે જીવ સામાનો પક્ષ કરે છે, પોતાનો પક્ષ કરતો નથી. જીવ જ્ઞાનનો પક્ષ કરવાને બદલે જ્ઞેયનો પક્ષ કરે છે એટલે એને પ્રાધાન્ય આપી દે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બીજો પૂછે ધીરજલાલ ત્યાં સુધી ઠીક છે પણ 'ધીરજલાલ' 'ધીરજલાલ'ને સાદ પાડે છે કે ઘરમાં 'ધીરજલાલ' છે ? એ દષ્ટાંત આગળ આવી ગયું. 'ચાંપો' ઘરની બહાર જઈને પૂછે છે. સાંકળ ખખડાવે છે કે છે ઘરમાં ચાંપો છે ? પણ આ કોણ કહે છે ? આવો ખોવાઈ ગયો છે. ખોવાઈ ગયો તો આવો ખોવાઈ ગયો.

મુમુક્ષુ :- પ્રધાન છે એની પ્રધાનતા કરવાની છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ કોની પ્રધાનતામાં જ્ઞેયો જણાય છે ?

જ્ઞાનની પ્રધાનતામાં જ્ઞેયો જણાય છે. એ જ્ઞેયોને એટલા પ્રધાન કરે છે કે જ્ઞાન ખોવાય જાય છે. પોતે જ ખોવાઈ જાય છે. આ બહુ મોટો અન્યાય છે. પછી એ જ્ઞેયને મુખ્ય કરતાં એમાં રાગ-દ્વેષ ઊપજે છે. મોહવશ જીવ જ્ઞાનને ભૂલીને જ્ઞેયને મુખ્ય કરે છે અને એમાંથી રાગ-દ્વેષ અને અનેક પ્રકારના દોષ પાંગરે છે.

એટલે એમાં એ લીધું છે કે ‘જ્ઞેય વિના જાણવા યોગ્ય કંઈ પણ ન હોત...’ અને ‘જ્ઞાન વિના જ્ઞેયનું જ્ઞાન ન હોત,...’ એ બંને વાતથી એમ ફલિત થાય છે કે જ્ઞાન પ્રધાન છે. માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે એમ જે છેલ્લે લેવું છે એ વચ્ચે લઈ લીધું. વચ્ચે આવી ગયું. ‘માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે.’ પહેલાં પણ એમ જ સિદ્ધ કર્યું છે. નીચેથી ત્રીજી લીટીમાં. ‘માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે.’ એમ લીધું છે. જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે એ આ વિષયની, અધ્યાત્મના વિષયની ચાવી છે.

અધ્યાત્મ વિષયની કોઈ માસ્ટર કી હોય તો આ જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે. જો જ્ઞાનને પ્રધાન કરવાની આ કળ હાથમાં આવી ગઈ તો જ્ઞાનમાં ઓળખાણ સહજમાત્રમાં થાશે કે આત્મામાં અનંત સામર્થ્ય છે. અને એ જ્ઞાનની પ્રધાનતામાં જ અનુભવ થશે અને જ્ઞાનની પ્રધાનતાથી આગળની સર્વ દશા, સિદ્ધિ પર્યંતની દશા થઈ જશે. આવડી મોટી વાત છે. માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે, એમ જે કહ્યું એમાં આવડી મોટી વાત છે. આખી ચાવી ત્યાં રહેલી છે.

‘અનંત ગુણાત્મક વસ્તુ તો પણ જ્ઞાનમાત્ર જ છે.’ આ ‘સમયસાર’નું સૂત્ર છે. જે ભગવાન ‘કુંદકુંદાચાર્યે’ ‘સમયસાર’ લખ્યું એ ‘સમયસાર’ને જો એક શબ્દમાં કહેવું હોય, આખા ‘સમયસાર’ને જો એક જ શબ્દમાં કહેવું હોય તો એને જ્ઞાનમાત્ર એમ કહેવું જોઈએ. જ્ઞાનમાત્ર તે ‘સમયસાર’ છે અને ‘સમયસાર’ તે જ્ઞાનમાત્રપણું છે. પરથી વિભક્ત અને સ્વથી અભિન્ન-અવિભક્ત, એવો જે કોઈ આત્મા છે-‘સમયસાર’ છે, તે જ્ઞાનમાત્ર છે. એથી ઠામ-ઠામ ટીકાકાર આચાર્યે એ હાઈને દોહરાવ્યું છે. જ્ઞાનમાત્ર. આત્મા જ્ઞાનમાત્ર છે... આત્મા જ્ઞાનમાત્ર છે.

કેટલીક ટીકા, કેટલીક ગાથાઓની ટીકા જ એ રીતે ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ શરૂ કરે છે કે જ્ઞાયક હોવાને લીધે, જ્ઞાનમય હોવાને

લીધે. ત્યાંથી તો એ ટીકાની શરૂઆત કરે છે. કેટલીય ગાથાઓ એવી છે કે જેની ટીકા આવી રીતે શરૂ કરે છે. 'નિર્જરા અધિકાર'માં, બીજા અધિકારોમાં.

એટલે શું કહ્યું ? આત્મા વસ્તુ. આત્મા પદાર્થ 'અનંત ગુણાત્મક...' હોવા છતાં પણ. અનંત ગુણાત્મક વસ્તુ છે તોપણ તે 'જ્ઞાનમાત્ર જ છે.' આમ કહેવું છે. આની અંદર આખું રહસ્ય ભર્યું છે. અનંત ગુણાત્મક. એમ અનંત ગુણના ભેદને લક્ષમાં લેવા જાય તો વિકલ્પ એને ચાલુ રહેશે. વિકલ્પ નહિ મટે, રાગ નહિ મટે. તો અનાદિથી જે રાગ સાથે એકતા કરી છે અને અનાદિથી જે રાગ સાથે એકતા કરવાને લીધે આ જીવનું પરિભ્રમણ અને જન્મ-મરણ ચાલુ રહે, એને તોડવા માટે શું કરવું ? કે એને એ ચાલુ રહે એનો તો કોઈ અર્થ નથી.

રાગને તોડવો છે, નાશ કરવો છે તો રાગથી ભિન્ન પડવું જોઈએ. તો રાગની ઉત્પાદક જે કોઈ ક્રિયાઓ છે એ ક્રિયાઓને ત્યાગવી રહી. જેટલી કોઈ રાગની ઉત્પાદક ક્રિયાઓ છે એ ત્યાગવી રહી. તો અહીંયાં એવો પરમાર્થ છે કે જ્ઞાનમાત્ર એમ જ્ઞાનની પ્રધાનતા સિવાય બીજું કાંઈપણ આડુંઅવળું કરવા જાય તો રાગની ઉત્પાદક ક્રિયામાં ચાલ્યો જાય. એક પણ ક્રિયા લાવો એવી. ચેલેન્જ મારો એમાં કે કઈ ક્રિયાથી રાગની ઉત્પત્તિ ન થાય ? સંયમનો વિકલ્પ આવે તો પ્રશસ્ત રાગ થશે, વ્રત-પૂજા-ભક્તિનો વિકલ્પ આવે તો પ્રશસ્ત રાગ થશે. કેમકે એમાં તો અન્ય પદાર્થોનું ચોખ્ખું અવલંબન છે. ચોખ્ખું અન્ય પદાર્થની સાથે જોડાણ છે. અને અન્ય પદાર્થની સાથે જ્ઞાનનું જોડાણ રાગનું જ ઉત્પાદક થાય. પણ આત્મામાં અને આત્મામાં અનંત ગુણ છે એવો જે ભેદ એ રાગનો ઉત્પાદક છે. છન્નસ્થ જીવને, હોં ! કેવળીને નહિ. આટલી મર્યાદા છે. એ પોતે છન્નસ્થ છે ને ?

તો એને અનંત ગુણાત્મક વસ્તુ છે તોપણ એ અનંત ગુણને અનંત ગુણના ભેદને એકમાં સંકેલવા હોય તો એનો સંક્ષેપ કરી નાખવો હોય, એને અભેદ થવું હોય તો એનો ઉપાય બંને આચાર્યો 'કુંદકુંદાચાર્ય' અને 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' જ્ઞાનમાત્રમાં નાખી દીધો. એટલે એ આખા 'સમયસાર'નો ટ્રેડમાર્ક થઈ ગયો. આખું 'સમયસાર' કહો કે

જ્ઞાનમાત્રપણું કહો.

એટલે પોતે ૪૭ શક્તિની રચનાનો વિસ્તાર કર્યા પછી એમ કહ્યું કે ભલે આવી અનંત શક્તિઓથી આત્મા સ્વનિર્ભર છે તોપણ જ્ઞાનમાત્રપણાને છોડતો નથી. ‘ઇત્યાદ્યનેકનિજશક્તિસુનિર્ભરોડપિ ચો જ્ઞાનમાત્રમયતાં ન જહાતિ ભાવઃ’ જ્ઞાનમાત્રપણાને ‘ન જહાતિ’ જ્ઞાનમાત્રપણું છોડતો નથી. છોડતો નથી એટલે શું પણ ? કે જે જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે એ અહીંયાં છૂટતી નથી. આવી આવી અનંત શક્તિઓની અંદરમાં હારમાળા પડી છે, શક્તિઓનો ગંજ પડ્યો છે તોપણ જ્ઞાનની પ્રધાનતા નથી છૂટતી. આ વાત પરમાર્થને લક્ષમાં રાખીને કહેવામાં આવે છે.

પોતે ચર્ચા કરી કે જૈનદર્શન તો સ્યાદ્રાદમય છે. આપે તો આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહ્યા, તો બીજા ગુણોનું શું ? તો કહે છે, બીજા અનંત ગુણ છે અમને ખબર છે. ચાલ તને વાત કરીએ. આત્મામાં જીવત્વશક્તિ, ચિત્તિશક્તિ છે, દશિશક્તિ છે, જ્ઞાનશક્તિ છે, સુખશક્તિ છે, વીર્યશક્તિ છે, પ્રકાશશક્તિ છે. સીધી વ્યાખ્યા ઉપર વ્યાખ્યા કરી દીધી. એ ૪૭ શક્તિનું પ્રકરણ પૂરું કરીને વળી પછી કહે છે કે જો આવી તો અનંત શક્તિ છે. પણ છતાં જ્ઞાનમાત્રપણાને આત્મા નથી છોડતો. જ્ઞાનની પ્રધાનતા છોડવાની નથી. આ અમારી પહેલી અને છેલ્લી આદિ, મધ્ય, અંતમાં એક જ શિક્ષા છે.

..ના પ્રકરણમાં આ વિષય સ્પષ્ટ થાશે. જ્ઞાનનું પ્રકરણ છે ને એટલે એ જ્ઞાન અને પરમાર્થને શું સંબંધ છે ? ‘દ્રવ્દષ્ટિપ્રકાશ’નું પ્રકાશન થયું તો ક્યાંક ક્યાંક વિચારમાં ફેર પડી જાય છે. વાસ્તવિકતામાં ન આવે તો. શ્રદ્ધા પ્રધાનતાથી ત્યાં વિષય ખૂબ ચાલ્યો. અને શ્રદ્ધા પણ એવો કોઈ વિશિષ્ટ ગુણ છે. જેમ જ્ઞાન આવો વિશિષ્ટ ગુણ છે, એમ શ્રદ્ધાની પણ કોઈ એવી વિશિષ્ટતા છે કે એની પક્કડ બહુ જબજસ્ત હોય છે. શ્રદ્ધાની પક્કડ બહુ જબરદસ્ત હોય છે. કેમકે એ ગુણ છે એ અધૂરો નથી પરિણમતો. સવળો કે અવળો પૂરી શક્તિથી પરિણમે છે. એટલે ઊંઘો અનાદિથી પડ્યો છે અને જીવ સમ્યક્માં આવતો નથી એનું કારણ કે એની ઊંઘી પક્કડ પણ કાંઈ સાધારણ નથી, અસાધારણ છે. એવી જે એનામાં પરિણમવાની ચોક્કસ પ્રકારની યોગ્યતા છે, કામ કરવાની એની એ ગુણની પદ્ધતિ છે, એ ગુણની એ વિશિષ્ટતા કહેવામાં આવે

છે. એ વિશિષ્ટતાને લઈને બીજો શું ક્ષયદો છે ? આત્માને આખા પદાર્થ ને ? કે બીજા ગુણોનું જે પરિણામન છે, જે બાહ્ય દિશામાં બહાર જાય છે, જેમકે સમ્યક્દર્શન થાય, સ્વાનુભવમાં અભેદ અનુભૂતિ થાય તોપણ પાછો ઉપયોગ બહાર જાય. ક્ષણમાત્રમાં પાછો ઉપયોગ બહાર જાશે. શ્રદ્ધા બહાર નહિ જાય, સમ્યક્દર્શન બહાર નહિ જાય. તો એ ઉપયોગને ખેંચે છે. દષ્ટિ છે એ ઉપયોગને ખેંચે છે. એવું એનામાં વિશિષ્ટપણું છે. તોપણ જ્ઞાનપ્રધાન છે. તોપણ જ્ઞાનપ્રધાન છે. આ એક વિશિષ્ટતા છે.

‘દ્રવ્યદષ્ટિપ્રકાશ’માં શ્રદ્ધા પ્રધાનતાનો ગ્રંથ છે આખો. ‘સમયસાર’ દષ્ટિપ્રધાન ગ્રંથ હોવા છતાં પણ આચાર્યદેવે જ્ઞાનપ્રધાનતા રાખી છે. આ બહુ ઊંડા વિચારનો વિષય છે. પણ ‘દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ’માં તો જ્ઞાનપ્રધાનતા આવી જ નથી કે બહુ અલ્પ માત્રામાં આવી છે. દષ્ટિપ્રધાન જ કથનની પદ્ધતિ છે. તો કોઈ એમ વિચારી લે કે દષ્ટિ પ્રધાન છે. જ્ઞાન પ્રધાન નથી પણ દષ્ટિ પ્રધાન છે. તો એમ નથી. જ્ઞાન જ પ્રધાન છે. આ એક વિશિષ્ટતા છે એની. અને ‘અનુભવપ્રકાશ’માં આ વિષય વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. એમણે એકે પ્રકરણ એ વિષયમાં નથી લખ્યું. જ્ઞાનના વિષયમાં આ પ્રકરણ લખ્યું છે. એ પ્રકરણ નથી લખ્યું.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન અનુસાર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનપૂર્વક જ શ્રદ્ધાન થાય, આ નિયમ છે. એ વિષયમાં થોડો વિવાદ થઈ ગયો, ‘ગુરુદેવ’ની ઉપસ્થિતિમાં. દષ્ટિથી જ કાર્ય થશે. પહેલા દષ્ટિ સ્થાપો. દષ્ટિ આત્મા ઉપર લઈ જાવ. દષ્ટિના વિષય ઉપર વચા જાવ. દષ્ટિથી જ આગળ વધો. એ દર્શનપૂર્વક જ્ઞાન ઉદ્દેશ્ય છે. એ દર્શનપૂર્વક ઉદ્દેશ્યું જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન છે. એવું વચન પણ આવે છે એની અંદર. શાસ્ત્રમાં પણ એવા વચન આવે. એ તો કથન કરવાની જુદી જુદી પદ્ધતિ છે. એ વિવાદ ‘ગુરુદેવ’ સુધી પહોંચ્યો કે જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન થાય કે શ્રદ્ધાનપૂર્વક જ્ઞાન થાય ? ‘ગુરુદેવ’ કહે, જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન થાય.

... જ્ઞાન થાય. શ્રદ્ધાપૂર્વક જ્ઞાન એવો આમાંથી ભાવ નીકળે છે. એટલે એક તો કહેનારને એ ખ્યાલ નથી કે ‘દ્રવ્યદષ્ટિપ્રકાશ’નો જન્મ ક્યાંથી થયો છે. ખુદ ‘સોગાનીજી’નો જન્મ થયો છે ‘સોનગઢ’ ભૂમિમાં. પછી ‘સોગાનીજી’માંથી ‘દ્રવ્યદષ્ટિપ્રકાશ’ થયું છે. એટલે પહેલા તો

‘ગુરુદેવે’ એમ કહ્યું કે આ તમે અમને સમજાવવા માગો છો ? આ બોલ દેખાડીને તમે અમને સમજાવવા માગો છો. જો તમે સમજ્યા હો અને સમજાવવા માગો છો તો વ્યાજબી છે. પણ હજી તમે સમજવાની ભૂમિકામાં ઊભા છો. અને જે વાત દેખાડો છો એ ક્યાંથી આવેલી છે, એ તો પહેલા નક્કી કરો. એની અંદર જાણ્યે અજાણ્યે કુતર્ક શું આવી જતો હતો ? કે આપે એક મહોર મારી છે કે આ ‘દ્રવ્યદષ્ટિપ્રકાશ’ના વચનો છે એ જ્ઞાનીના વચનો છે. આપ પણ જ્ઞાની છો અને આ પણ જ્ઞાની છો. સામે સામી બે વાત આવે છે, હવે શું ?

ઘણીવાર જીવ શું કરે છે જીવ ? કે કાં તો એક જ્ઞાનીને બીજા જ્ઞાની સામે ઊભા રાખી દે. આ જીવની વિપરીતતાનો પ્રકાર છે. અને કાં તો જ્ઞાનીના ને જ્ઞાનીના એના ને એના વચનનો કોસ લઈ આવે કે તમે અહીંયાં આમ કીધું અને તમે અહીંયાં આમ કીધું. એનો અર્થ કે તમે બેય જગ્યાએ ખોટા છો એમ થયું.

મુમુક્ષુ :- મૂંઝાય જાય, આશંકા થાય પછી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુંઝવણની દષ્ટિએ પ્રશ્ન બીજી રીતે થાય છે. અને તમે કહો છો એમ નથી પણ અહીં અહીંયાં આમ કીધું છે એમ છે. એ વાત બીજી થઈ જાય છે આખી. એ તમે શેના આધારે કહો છો ? એમ પૂછી શકાય. એવા જીવને પૂછી શકાય કે તમે આ વચનમાંથી આ અર્થ કાઢ્યો. શબ્દ પણ એવો અર્થ નીકળે એવા દેખાય છે. એવો અર્થ નીકળે જ છે એવું નથી ત્યાંથી, પણ એવું લાગે ખરું, એવો ભાસ થઈ જાય ખરો, એવી શબ્દરચના ત્યાં છે ખરી. વાક્યરચના એ છે ખરી. પણ તમે શેના આધારે અર્થઘટન કરો છો એ સમજાવો. તમારો અર્થઘટન કરવાનો આધાર સ્વાનુભવ છે ? કે તમારો અર્થઘટન કરવાનો આધાર માત્ર વિચારજ્ઞાન છે કે જે વિચારજ્ઞાનમાં હજી તમે રાગની પ્રધાનતામાં ઊભા છો ? રાગની એકતામાં ઊભા છો ? શું તમારી પાસે આધાર છે ? ક્યા બેઝ ઉપર તમે ઊભા છો ?

તમે એક નિર્ણય કર્યો કે આમ છે ને આમ નથી. નિર્ણય કરી નાખ્યો છે ને ? ત્યારે એમ કહે છે ને ? એ નિર્ણયની પાછળ આધારભૂમિ શું છે તમારી પાસે ? કઈ ભૂમિમાં તમે ઊભા છો ? કે રાગની એકત્વની ભૂમિમાં ઊભા છો. ત્યારે ઓઘસંજ્ઞાએ કે લોકસંજ્ઞાએ

કે અસત્સંગના સહવાસમાં જીવને કલ્પના થવાનો સંભવ છે. જીવને આત્માને વિષે, આત્માને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગને વિષે કલ્પના થવાનો કોઈ હેતુ હોય તો આ ત્રણ કારણ છે. બહુ ઊંડા વિચારથી 'શ્રીમદ્જી'એ આ કાઢેલું છે. ૪૪૯મો આ પત્ર છે. કાંઈક ને કાંઈક કલ્પના થાય છે. આ કલ્પનાનો માર્ગ નથી, કલ્પિત માર્ગ નથી.

આ પરમાર્થ છે એટલે વસ્તુનું સ્વરૂપ છે એટલે સિદ્ધાંતનો સાર છે અને એક નક્કર વાસ્તવિકતા છે. આમાં કોઈ કલ્પિત અંશમાત્ર કલ્પના ચાલે એ વિષય આની અંદર નથી. આટલો બધો સોલિડ વિષય છે આ. એટલે (કહ્યું), જુઓ ! 'સમયસાર'ની ૧૭-૧૮મી ગાથા. પ્રથમ-પહેલા આત્માને જાણે પછી જે જાણવામાં આવ્યો છે એવો જ હું છું, એવું જે શ્રદ્ધાન થાય. કેમકે એમાં શું લીધું છે ? કાળ એક છે. જેમ જ્ઞાન-જ્ઞેયનો એક કાળ હોવા છતાં જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે, જ્ઞેયની નહિ. એમ નિર્વિકલ્પ પ્રતીતરૂપ સમ્યક્દર્શન અને જ્ઞાનનો એક કાળ હોવા છતાં પણ જે અનુભવ થાય છે એમાં ખ્યાલ આવે છે કે આવો જ છે. એ પ્રતીતનો ભાવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અનુભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અનુભવના કાળે જેવો અનુભવાય છે એવો જ છું. એ અનુભવપૂર્વક નક્કી થાય છે એટલે જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન છે. હવે જે એ પ્રકારે અનુભવીને કહે છે કે આમ અનુભવપૂર્વક પ્રતીત છે. એને કોઈ શબ્દોની આંટીઘૂંટીવાળી વાક્યરચનાથી બતાવે કે ના ના, જુઓ ! શ્રદ્ધાનપૂર્વક જ્ઞાન અહીંયાં કીધું છે. પણ કીધું શું કામ લાગે ? છે શું ?

મુમુક્ષુ :- અનુભવપૂર્વક શ્રદ્ધાન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શ્રદ્ધાન અનુભવપૂર્વક છે.

કીધું કાંઈ કામ આવે નહિ. કહેવાનો કોઈ આ વિષય નથી, અનુભવવાનો વિષય છે અને વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે એમ છે. કહેવાની શૈલી અનેક છે. વસ્તુના સ્વરૂપને વર્ણવવાની, કથન કરવાની શૈલી અનેક છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે એમ છે. તો જેમ છે એમ જેને અનુભવગોચર થયું એને અનેક પ્રકારની જે વાક્જાળ છે એમાં ફસાવાનું બનતું નથી. અથવા એ વચનો અથવા કથનોથી એને કલ્પના બીજી થતી નથી. એ કલ્પનાએ જીવ ચડતો નથી. એટલે અનેક પ્રકારની તકરાર ઉઠાવનારાઓ ક્યાં ભૂલે છે એ ભેદજ્ઞાની જીવ જાણે છે. એને

જ્ઞાનની પ્રધાનતા થઈ છે એટલે.

એટલે 'સમયસાર'ની ૪૯મી ગાથામાં એમ કહ્યું કે કેવો છે આ ચેતનાગુણ ? કે જેણે પોતાનું સર્વસ્વ ભેદજ્ઞાનીઓને સોંપી દીધું છે એવો છે. આમ કહી દીધું. કે જેને લઈને અનેક વિપ્રતિપત્તિ એટલે ઝઘડા અને તકરાર છે એનો નાશ થઈ જાય છે. એવી વાત ત્યાં ઉઠાવી છે. ચેતનાગુણનું વર્ણન કરતાં કરતાં એવી વાત કરી છે. ચેતનાગુણ એટલે આત્મસ્વભાવ. ચેતનાગુણ એટલે મૂળ આત્મા, જ્ઞાનમાત્ર તત્ત્વ. કેવું છે આ જ્ઞાનમાત્રતત્ત્વ ? કે અનેક વિપ્રતિપત્તિઓનો નાશ કરનાર છે એટલે બધા ઝઘડાને ઉડાવનાર છે અને જેણે પોતાનું સર્વસ્વ ભેદજ્ઞાનીઓને સોંપી દીધું છે.

મુમુક્ષુ :- સર્વસ્વ ભેદજ્ઞાની...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે જે ભેદજ્ઞાની જીવ છે એને ચેતનાગુણ છે કેવો છે એની એને ખબર છે. એટલે એ વિષયમાં કલ્પના ઉઠાવીને જે કોઈ તકરાર વાંધા રજૂ કરે છે એનું એની પાસે ચાલતું નથી. એનો એક દૃષ્ટાંત લઈએ.

જગતની અંદર જે ઘર્ષણો થયા છે એના કેટલાક કારણો છે. અન્યમતિઓમાં પણ અને જૈનમતિઓમાં પણ અનેક બુદ્ધિવાળા જીવો થયા. હવે એ જ્યારે બુદ્ધિ સવળી ચાલે તો તો આત્માનું હિત કરી નાખે. પણ અવળી ચાલે ત્યારે નખોદ પણ એટલું જ કાઢે. એટલે શું કરે કે એ આત્માના વિષયમાં ખુબ કલ્પના કરે. શક્તિ ઘણી વ્યક્ત છે એની ઉઘાડની. એટલે એ આત્માના વિષયમાં તકરાર કરે ત્યારે શું કરે ? કે આત્માનું જેને સાચું આત્મજ્ઞાન છે, અનુભવજ્ઞાન છે એની સામે એ આવીને ઊભા રહે કે નહિ, તમે કહો છો એ ખોટું છે. અમે કહીએ છીએ એ બરાબર છે. જગતના તમામ શાસ્ત્રાર્થી આના ઉપર ચાલ્યા.

એક જીવ એવો લઈએ કે જે જ્ઞાની છે, જેને આત્મજ્ઞાન છે, છતાં એને ઉઘાડ બહુ ઓછો છે. એક જીવ એવો લઈએ કે જેણે આત્મજ્ઞાન નથી છતાં એને ઘણો ઉઘાડ છે. એટલી તર્ક શક્તિ છે, એટલી બુદ્ધિ શક્તિ છે, એટલી સ્મૃતિ શક્તિ છે કે શાસ્ત્રોના હજારો આધાર પણ એ રજૂ કરી શકે. એ ગમે તેટલા પ્રહારો કરે, ગમે તેટલી આંટીઘૂંટીને વાતો લાવે, પણ ભેદજ્ઞાની જીવ, અનુભવની જીવ એમ કહે કે એમાં કાંઈ

વાતમાં માલ નથી. અહીંયાં મારો અનુભવ કહે છે એટલી જ વાત સાચી છે. બાકી તારી બધી વાત છે એ બધી ભૂલવાળી છે અને ક્યાંક ને ક્યાંક એમાં ગડબડ છે.

એ ચેતનાગુણો પોતાનું સર્વસ્વ ભેદજ્ઞાનીને સોંપી દીધેલું હોવાથી એ જીવ ક્યારે પણ પોતાના માર્ગથી ચલિત થતો નથી. પોતાના શ્રદ્ધાનથી ચલિત થતો નથી, પોતાના જ્ઞાનથી ચલિત થતો નથી અને પોતાના માર્ગથી, આચરણથી ચલિત થતો નથી. ભલે પેલો ગમે એટલી દલીલો લાવે એમાં કાંઈ નહિ ફેર પડે. એ એનો નકાર કરશે. એને વધારે ઉઘાડ નથી, એને સમજાવી શકતો નથી, પણ એનો નકાર કરશે કે નહિ. એમ નથી, એમ ન હોય. તું કહે છે એમ ન હોય. તું કહે છે એમાં ફેર છે. આમાં ફેર પડે છે. બસ, એ એને ખબર પડી જાય છે. કેમકે એ સમજી શકે છે કે આ અનુભવ સાથે આ વાત કોઈ એકેય મેળ ખાતી નથી. આ ફેર પડે છે. કેવી કેવી વાતો શાસ્ત્રની અંદર આવી ગઈ છે ! 'સમયસાર'માં કેવી શૈલી કરી છે ! આવી શૈલી કરી છે.

શું કહે છે ? 'અનંત ગુણાત્મક વસ્તુ...' આત્મા અનંત ગુણાત્મક વસ્તુ છે તોપણ તે 'જ્ઞાનમાત્ર જ છે.' તે જ્ઞાનમાત્ર જ છે એમ કહેતા આખો આત્મા, અનંત ગુણાત્મક આખો આત્મા, અખંડ આત્મા, અનંત ગુણનો અભેદ આત્મા લક્ષમાં લઈ લેવો છે. જેમ એક માણસનું નામ પાડવામાં આવે છે. ગમે તે એક નામ પાડવામાં આવે છે. એ માણસની વ્યક્તિ વિશિષ્ટતા અનેક પ્રકારની છે. એના વ્યક્તિત્વમાં અનેક પ્રકારની વિશિષ્ટતા હોવા છતાં, અનેક ગુણસંપન્ન હોવા છતાં પણ એને નામમાત્રથી સમજી લેવામાં આવે છે. 'ગુરુદેવ'. પતી ગયું. પછી એના બધા ગુણોનો વિચાર જેટલી વાર એનું લક્ષ થાય એટલી વાર કાંઈ ચાલતા નથી. તો એવા અભેદજ્ઞાનમાં સર્વ ભેદો સમાય ગયા. જેટલા એમના ગુણો છે એ અભેદજ્ઞાનમાં સમાય ગયા.

સોનું લ્યોને. સોનું એમ કહે છે. તો સોનાની વિશિષ્ટતા ઘણી છે. જેટલા એનામાં ગુણો છે. પણ એક સોનું શબ્દ કહેતા એની કિંમતથી માંડીને એના ધાતુના ગુણો બધું જ્ઞાનમાં આવી જાય છે.

એમ જ્ઞાનમાત્ર કહેતા અભેદપણે આખો આત્મા જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. એક તો મોટો ફાયદો એ છે કે વિકલ્પ લંબાવાનો ત્યાં અવસર

ખલાસ થાય છે. એટલે રાગોત્પાદક જે ક્રિયાઓ છે એ બધી ક્રિયાનો અહીંયાં છેડો આવી ગયો. એક (વાત).

બીજું, જ્ઞાનના આધારે, જ્ઞાનમાત્ર કોના આધારે લેવું છે ? જ્ઞાનના આધારે લેવું છે. તો જે સાવધાની કરવી છે, માત્ર કહીને સાવધાની કરવી છે, સંભાળ કરવી છે, પક્કડ કરવી છે, એ જ્ઞાનમાત્ર એમાં એ પક્કડ આવે છે. હું તો જ્ઞાનમાત્ર છું. એમાં હું અને છું એ કાંઈ લેવાની જરૂર નથી. જ્ઞાનમાત્ર કહેતા એ બે પદ એમાં આવી જાય છે. જ્ઞાનમાત્ર એમ કહેતા સાધકજીવ અંતર સાવધાનીમાં આવે છે. જ્ઞાનમાત્ર એવા લક્ષ્યપૂર્વકની સાવધાનીથી જ આવી જાય છે. શબ્દ પણ વિકલ્પપૂર્વક છે. અહીં શબ્દનો સવાલ નથી. કેમકે એ તો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી જ આખા પદાર્થનો આધાર લેવામાં આવે છે.

એ રીતે ‘આચાર્યે...’ અહીં આચાર્યની સાક્ષી નાખી. ‘ઘણા ગ્રંથોમાં આત્માને એવો કહ્યો છે.’ આત્માને જ્ઞાનમાત્ર ‘સમયસાર’માં તો કહ્યો છે પણ બીજા પણ અનેક ગ્રંથોમાં કહ્યો છે, એમ કહેવું છે. ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યે’ તો એક બીજો પણ વિશેષ ખુલાસો એ કર્યો છે, ત્યાં પરિશિષ્ટની અંદર, કે જ્ઞાનમાત્ર એમ કહેતા રાગાદિ સર્વ અન્ય દ્રવ્યો અને સર્વ અન્ય ભાવથી ભિન્ન. માત્ર એમ કહીને બધેથી એની ભિન્નતા કરાવી છે અને જ્ઞાનમાત્ર એમ કહીને પોતાના અનંત ગુણથી અભિન્નતા કરાવી છે. એમ એકત્વ વિભક્ત આત્માને કહેવાની જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે પાંચમી ગાથામાં, એ જ્ઞાનમાત્રની અંદર પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ ગઈ. જ્ઞાનમાત્ર આત્મા કહીને એ પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ ગઈ. હું એકત્વ-વિભક્ત એવા આત્માને દર્શાવીશ, એવા ‘સમયસાર’ને બતાવીશ. તો ‘સમયસાર’ને ક્યાં બતાવ્યો ? કેવી રીતે બતાવ્યો ? ક્યા શબ્દથી અહીં આ શાસ્ત્રમાં બતાવ્યો ? કે એ એકત્વ-વિભક્ત આત્માને જ્ઞાનમાત્ર શબ્દથી દર્શાવ્યો છે. આ એનો આખા ‘સમયસાર’નો સરવાળો મારી દીધો છે આમાં તો.

‘આચાર્યે ઘણાં ગ્રંથોમાં આત્માને એવો કહ્યો છે. શાથી ? કે’ ‘લક્ષણપ્રસિદ્ધયા લક્ષ્યપ્રસિદ્ધયર્થમ્’ આ ‘સમયસાર’ના પરિશિષ્ટનું વચન છે. એ સંસ્કૃત શબ્દો છે એ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યે’ ‘સમયસાર’ના પરિશિષ્ટમાં લક્ષ લક્ષણની ચર્ચા કરી છે ત્યાં આ શબ્દો વાપર્યા છે. અને ત્યાં પ્રશ્ન એમ ઉઠાવ્યો છે કે તમે જ્ઞાનને અને આત્માને જુદા શું કરવા

પાડો છો ? પહેલા એમ પૂછ્યું કે બેય એક છે કે જુદાં જુદાં છે ? તો કહે, બેય એક છે. તો પછી તમે કહો છો એમાં જુદા જુદા હોય એવું તમારી વચનરચનામાં દેખાય છે. એવા જુદા જુદા શબ્દોથી શા માટે જુદાં જુદાં તો પછી કહો છો ? જો સ્વરૂપે કરીને બંને એક છે તો ભાષામાં એને જુદાં શા માટે પાડો છો ? તો કહે છે, ભાષામાં જુદાં પાડવાનું થોડું કારણ છે. કારણ એ છે કે તું ઓળખતો નથી અને તને ઓળખાવવો છે આત્મા. એટલે થોડું એમ કહેવું પડે છે. બીજો એમાં ઉપાય નથી.

મુમુક્ષુ :- બહુ સરસ પ્રકરણ આવ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનમાં તો .. પ્રકરણ છે. ૪૭ શક્તિ પહેલા.

‘જ્ઞાનમાત્રપણે આત્માનો અહીંયા નિર્દેશ છે અથવા વ્યપદેશ છે એમ કહેવાય છે.’ નિર્દેશ છે એટલે આંગળી ચીંધવી. ચીંધવું, બતાવવું, દર્શાવવું. તો શા કારણે એમ છે ? કે આત્માને અનાદિ કાળથી જીવ ઓળખતો નથી. ઓળખતો નથી એટલે ઓળખાણ થતી નથી ત્યાં સુધી શ્રદ્ધાન થતું નથી. અને શ્રદ્ધાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને અંદરમાં પક્કડ આવતી નથી. અને અંદરની શ્રદ્ધાનની પક્કડ વિના એને ધ્યાનનો તો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી. આ ધ્યાનની શિબિરોનો કાંઈ અર્થ જ નથી. કેમકે મૂળમાં શ્રદ્ધાન તો વિપરીત છે.

જગતના પદાર્થોમાં સુખબુદ્ધિનો અભિપ્રાય ઊભો હોય અને ધ્યાન આત્મામાં કરવા જાય, ક્યાંથી લાગે ? કે જગતના પદાર્થોનો ત્યાગ કરી નાખીએ અને પછી આત્માનું ધ્યાન કરીએ તો ? પણ એ તો દ્રવ્યે ત્યાગ થયો, તારા ભાવમાં એકતાબુદ્ધિ છે એનું શું ? એ તેં ક્યાં તોડી છે ? અહીંયાં ભાવનું પ્રકરણ ચાલે છે. દ્રવ્યનું નહિ. તારે ધ્યાન તો ભાવમાં કરવું છે ને ? તો ભાવના પ્રકરણમાં તો તારો ભાવ ક્યાં ક્યાં ક્યો ભાવ છે (એનું) પૃથક્કરણ કરીએ-એનાલીસીસ કરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે આમાં ધ્યાન થવાનો કોઈ અવસર રહેતો નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞેયના ધ્યાનમાં તદ્દીન છે જ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તદ્દીન જ છે.

મુમુક્ષુ :- ધ્યાન તો આવડે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ધ્યાન તો બરાબર આવડે છે. ધ્યાન વગરનો

જગતમાં કોઈ જીવ નથી. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ ચાર જે ધ્યાનના ભેદ છે, એમાં આર્તધ્યાન તો બધા જીવોને સામાન્યપણે વર્તે જ છે. પછી કોઈ જીવ વધારે આર્તધ્યાનની ઉગ્રતામાં આવે ત્યારે એનું એક સ્ટેજ આગળનું છે એને રૌદ્રધ્યાન કહે છે. અને આર્તધ્યાનનો ત્યાગ કરે જીવ ત્યારે એને ધર્મધ્યાન થાય. અને ધર્મધ્યાનનું કોઈ ઉગ્ર સ્ટેજ પકડે ત્યારે એને શુક્લધ્યાન થાય. આમ મૂળ તો બે ધ્યાન છે. ધર્મધ્યાન અને અધર્મધ્યાન. અધર્મધ્યાનને આર્તધ્યાન કહે છે અને ધર્મધ્યાન છે એ ધર્મસ્વરૂપ છે. જેનું આગળનું સ્ટેજ શુક્લધ્યાનરૂપ છે. અને અધર્મધ્યાનનું આગળનું સ્ટેજ આર્તધ્યાનમાંથી રૌદ્રધ્યાન થાય છે.

શું કહે છે અહીંયાં ? કે આત્માને લક્ષણથી ઓળખાવવામાં આવે છે. ત્યાં લક્ષણ એટલે ચિહ્ન. લક્ષણનો એક અર્થ થાય છે ચિહ્ન. અને લક્ષણનો એક બીજો અર્થ થાય છે કે એ સ્વરૂપ છે એ. જેમકે પરમપારિણામિક ભાવલક્ષણ કારણપરમાત્મા છે. તો ત્યાં પરમપારિણામિકભાવસ્વરૂપ કારણપરમાત્મા છે એમ કહેવું છે. ત્યાં લક્ષણ લક્ષણથી આત્માને ઓળખવાનું પ્રકરણ ચાલતું નથી. ત્યાં એ વિષય જ નથી ચાલ્યો. ત્યાં ભાવનાનો વિષય ચાલ્યો છે. એટલે ત્યાં સ્વરૂપ એવો અર્થ થાય છે.

હવે અહીંયાં એમ કહે છે કે જ્ઞાનલક્ષણથી આત્માને ઓળખાવીએ છીએ ત્યાં અહીંયાં જ્ઞાનલક્ષણ એ ચિહ્ન પણ છે અને આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે પણ છે. અહીં તો બેય અર્થ ઘટિત થાય છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે પણ છે અને આત્મા જ્ઞાનલક્ષણથી ચિહ્નીત પણ થાય છે. તે એનું ચિહ્ન પણ છે. તો સ્વરૂપને ઓળખાવવા માટે સ્વરૂપભૂત ચિહ્ન છે એમ કહેવું છે અહીંયાં. આત્માના સ્વરૂપને ઓળખાવવા માટે સ્વરૂપભૂત ચિહ્ન છે અહીંયાં. લક્ષણ પણ સ્વરૂપભૂત છે. એટલું લેવું છે.

એક તો જ્ઞાનને એટલા માટે લક્ષણ બનાવ્યું એમણે, ચિહ્ન બનાવ્યું કે આત્માનું એ પ્રસિદ્ધ લક્ષણ છે. પ્રસિદ્ધ લક્ષણ હોવાને લીધે 'આત્માનો જ્ઞાનમાત્રપણે વ્યપદેશ કરવામાં આવે છે.' પ્રશ્ન એ ઉઠાવ્યો છે. પહેલેથી લેવું પડશે. આત્મા અનેકાંતમય હોવા છતાં એટલે આત્મામાં અનેક ધર્મ હોવા છતાં અહીં તેને જ્ઞાનમાત્રપણે કેમ વ્યપદેશ કરવામાં આવે છે ? કેમ એવી રીતે દર્શાવવામાં એવું કથન કરવામાં આવે

છે ? નિર્દેષ એમ કેમ કહ્યો જ્ઞાનમાત્ર ? ગુણ તો અનંત છે.

ઉત્તર આપે છે. કે ‘(લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ વડે લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ કરવા માટે આત્માનો જ્ઞાનમાત્રપણે વ્યપદેશ કરવામાં આવે છે).’ આ ટુ ધી પોઈન્ટ સીધો જવાબ છે. એનું આ સંસ્કૃત આપણે ચાલુ ગ્રંથમાં છે. ‘નનુ કિમનિયા લક્ષણપ્રસિદ્ધયા લક્ષ્યમેવ પ્રસાધનીયમ’ પહેલું જ છે. ‘નન્વનેકાન્તમયસ્યાપિ ક્મર્થમત્રાત્મનો જ્ઞાનમાત્રતયા વ્યપદેશઃ ?’ આ પ્રશ્ન છે. ઉત્તર : ‘લક્ષણપ્રસિદ્ધયા લક્ષ્યપ્રસિદ્ધયર્થમ્’ લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ હોવાથી લક્ષ્યની પણ પ્રસિદ્ધિ થવાનું પ્રયોજન અહીંયાં સિદ્ધ થતું હોવાને લીધે આત્માનો જ્ઞાનમાત્રપણે વ્યપદેશ કરવામાં આવે છે.

હવે અહીંયાં એક વિષયનો ખુલાસો આવી જાય છે, સ્પષ્ટીકરણ આવી જાય છે કે લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ કરાવવા માટે જ્ઞાનમાત્રથી આત્માને કહીએ છીએ. તો લક્ષ્ય છે એ જ્ઞાનમાં પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે. ઓળખાય છે ત્યારે પ્રસિદ્ધ થાય છે. માત્ર ઓળખવું એ અહીંયાં કોઈ અનુમાનનો .. છે એમ નથી. આત્માને વિષે જે કલ્પનાએ ચડ્યા છે એ જીવો અનુમાનપૂર્વક આત્માને કહે છે કે આત્મા આવો છે... આત્મા આવો છે... આત્મા આવો છે... આત્મા આવો છે. એવું ન ચાલે અહીંયાં. એવું અનુમાન કેવળ અહીંયાં આત્મામાં ચાલે નહિ. કેમકે આત્મામાં એક એવો ધર્મ છે કે આત્મા અનુમાનનો વિષય થઈ શકે એવો નથી. ૧૭૨ ગાથાની ટીકા. આત્મા અનુમાનનો વિષય થઈ શકે એવો નથી.

તો કહે છે, પ્રસિદ્ધિ લક્ષણ વડે, લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ હોવાથી તે દ્વારા લક્ષ્યની પણ પ્રસિદ્ધિ કરાવવા માટે. અનુમાન કરાવવા માટે નહિ. કેવો શબ્દ વાપર્યો છે ? ‘લક્ષ્યપ્રસિદ્ધયર્થમ્’ લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ કરવાનું પ્રયોજન હોવાથી અમે આમ કહીએ છીએ. લક્ષ્યનું અનુમાન કરાવવાની વાત નથી અમારી, પ્રસિદ્ધિ કરાવવાની વાત છે. (પણ કોઈ કહે કે) અવ્યક્ત છે ને આત્મા તો ? શક્તિસ્વરૂપે છે, સામર્થ્યસ્વરૂપે છે. જેવા સ્વરૂપે છે એવા સ્વરૂપે જ્ઞાનમાં પ્રસિદ્ધ થઈ શકવા યોગ્ય છે. એમ વાત છે. માટે એને એની પ્રસિદ્ધિ કરાવીએ છીએ. પ્રસિદ્ધિ થઈ શકવા યોગ્ય નથી અને પ્રસિદ્ધિ કરાવવાની વાત છે એમ કાંઈ ખરેખર નથી. એટલો બધો સચોટ વિષય લીધો છે અહીંયાં કે અહીંયાં આત્માને માટે એને કલ્પના ન કરવી પડે કે અનુમાન ન દોડાવવું પડે. સીધો જ એ આત્માને

તા. ૨૩-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૫, પ્રવચન નં. ૧૨૨

જ્ઞાન અધિકાર. ‘અનંત ગુણાત્મક વસ્તુ તોપણ જ્ઞાનમાત્ર જ છે. આચાર્યે ઘણાં ગ્રંથોમાં આત્માને એવો કહ્યો છે.’ આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહ્યો છે. ‘સમયસાર’ની આ વાત કરી છે. ‘સમયસાર’ના પરિશિષ્ટમાં ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે’ આત્માને ઓળખવા માટે અથવા આત્માનો નિર્ણય કરવા માટે જ્ઞાનલક્ષણથી આત્માને ઓળખવો, એ વિષયમાં પ્રશ્નચર્ચા કરી છે. ત્યાં શરૂઆતમાં જ આ વાત લીધી છે કે શા માટે આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહેવામાં આવે છે ? કે જ્ઞાનલક્ષણની પ્રસિદ્ધિ છે. જ્ઞાન, આત્માનું પ્રસિદ્ધ લક્ષણ છે અને તેના દ્વારા લક્ષરૂપ જે આત્મસ્વભાવ, આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ જે લક્ષગત કરવા યોગ્ય છે એવું જે લક્ષ્ય છે, તેની જ્ઞાનમાં પ્રગટ પ્રસિદ્ધિ થાય તેના માટે અહીંયાં ઓળખાણને પ્રસિદ્ધિ કહી છે. ઓળખાણને અનુમાન નથી કહ્યું પણ ઓળખાણને પ્રસિદ્ધિ કહી દીધી છે.

જેવું લક્ષણ પ્રસિદ્ધ છે, પ્રગટપણે જણાય છે. એમ જ્ઞાનમાં લક્ષ ભલે અપ્રગટ હોય તોપણ જ્ઞાનમાં એ પ્રસિદ્ધપણે પ્રગટપણે જણાય આવવું જોઈએ. એવા હેતુથી આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહેવામાં આવ્યો છે. જ્ઞાનમાત્ર તો ઠેઠ સુધી રહે છે. ઓળખવામાં જ્ઞાનમાત્ર છે, અનુભવવામાં પણ એ જ સાધન છે અને આગળ વધવામાં પણ એ જ છે. પણ શરૂઆતથી વાત કરે છે. પાયો જ અહીંથી શરૂ થાય છે.

આપણે કાલે એ વિષય શાસ્ત્રમાંથી લીધો હતો. ‘લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ વડે લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ કરવા માટે આત્માનો જ્ઞાનમાત્રપણે વ્યપદેશ (નિર્દેશ) કરવામાં આવે છે. આત્માનું જ્ઞાનલક્ષણ છે, કારણ કે જ્ઞાન આત્માનો અસાધારણ ગુણ છે.’ અહીંયાં પ્રકરણમાં એ વિષય ચાલ્યો છે કે આત્માને અનંત ગુણ હોવા છતાં જ્ઞાન તેનો પ્રધાન ગુણ છે. પહેલા એમ કહ્યું કે જ્ઞાન મોટો ગુણ છે. પણ ગુણ તો બધા જ અનંત શક્તિવાળા હોવાથી કોઈ નાનો-મોટો છે એમ બીજા ગુણની નાનપ દેખાડવા અહીંયાં મોટપ નથી કહેવી. કેમકે બધા ગુણોને પોતાની

શક્તિ છે. પણ જ્ઞાનની મુખ્યતા કરાવવા અર્થે, એની પ્રધાનતા દેખાડવા માટે એક મોટો ગુણ છે એમ કહેવામાં આવે છે. મોટો ગુણ છે તો એમાં એક એની વિશિષ્ટ વાત એ લીધી કે એ અસાધારણ ગુણ છે. તો બીજો પણ તર્ક થઈ શકે એવું છે કે આનંદ પણ આત્માનો અસાધારણ ગુણ છે. પાંચેય દ્રવ્યની અંદર જેમ જ્ઞાન નથી, તેમ સુખ પણ નથી, આનંદ પણ નથી. તો એ પણ અસાધારણ ગુણ છે. છતાં પણ આનંદલક્ષણથી આત્મા ઓળખાતો નથી, જ્ઞાનલક્ષણથી આત્મા ઓળખાય છે એ એની વિશિષ્ટતા છે. કેમકે આનંદ પ્રગટ નથી અને જ્ઞાન પ્રગટ છે. આનંદ પ્રગટ નથી અને જ્ઞાન પ્રગટ છે. તેથી તે પ્રગટ લક્ષણથી આત્માનું ભાન કરાવવામાં આવે છે. ‘પ્રગટ લક્ષણે ભાન’. ‘આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમય સર્વાભાસ રહિત’.

‘જ્ઞાન આત્માનો અસાધારણ ગુણ છે. માટે જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ વડે જ્ઞાન પ્રસિદ્ધિ હોવાથી તેની પ્રસિદ્ધિ વડે તેના લક્ષ્યની-આત્માની પ્રસિદ્ધિ થાય છે.’ અહીંયાં આચાર્યદેવ જરા વધારે ચર્ચા કરે છે કે ‘એ લક્ષણની પ્રસિદ્ધિથી શું પ્રયોજન છે ?’ લક્ષણની પ્રસિદ્ધિને શું કરવા પકડાવો છો ? કેમકે એ લક્ષણ તો પર્યાયઅંશમાં છે અને લક્ષ જ પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે. મહત્વ તો લક્ષનું છે. લક્ષણનું શું મહત્વ છે ? અથવા શું પ્રયોજન છે ? લક્ષનું પ્રયોજન છે તો સીધું લક્ષ દેખાડો અમને. શા માટે વચ્ચે તમે લક્ષણને લાવો છો ? અથવા એક લક્ષણ તો પર્યાયઅંશમાં હોવાથી અને લક્ષ ત્રિકાળી હોવાથી વચ્ચે લક્ષણ આવે એ વાત અમને કાંઈક ઠીક લાગતી નથી. આવો પોતે ને પોતે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે.

અહીંયાં એક વાસ્તવિકતા સમજાવવી છે કે ‘જેને લક્ષણ અપ્રસિદ્ધિ હોય તેને (અર્થાત્ જે લક્ષણને જાણતો નથી એવા અજ્ઞાની જનને) લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ થતી નથી.’ અવ્યક્ત એવું જે આત્મતત્ત્વ, એનું લક્ષણ જો પ્રસિદ્ધ ન હોય તો જ્ઞાનમાં એને સમજી શકાય નહિ, જ્ઞાનમાં એને પ્રસિદ્ધપણે જાણી શકાય નહિ. આ એક વાસ્તવિકતા છે. એટલે તો આનંદલક્ષણ ન લીધું. બીજા અસ્તિત્વ આદિ સાધારણ ગુણને તો લક્ષણ ન બનાવ્યું, પણ આનંદને લક્ષણ એટલા માટે નથી બનાવ્યું કે એ પણ જીવને પ્રસિદ્ધ નથી, એક જ્ઞાનલક્ષણ જ પ્રસિદ્ધ છે. અને એ પ્રસિદ્ધ લક્ષણ વિના લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ થઈ શકે નહિ એવી કોઈ

વાસ્તવિકતા હોવાથી, જો જ્ઞાનલક્ષણ વિના કોઈ બીજી રીતે વિચારવા જાય, આત્માને ઓળખવા જાય તો એ આત્માનું કાંઈક કલ્પિત અનુમાન કરશે, કલ્પના કરીને અનુમાન કરશે પણ એમાં આત્માની સાચી ઓળખ નહિ આવે.

એટલે એમ કહ્યું કે 'જેને લક્ષણ અપ્રસિદ્ધ હોય તેને લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ થતી નથી. જેને લક્ષણ પ્રસિદ્ધ થાય તેને જ લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ થાય છે.' આ એક નિયમબદ્ધ વાત છે, સૈદ્ધાંતિક વાત છે. વાસ્તવિકતાની વાત છે. તેથી લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ વિના લક્ષ્યનું ઓળખાવાનું બની શકે એવું જ નથી, અશક્ય છે. લક્ષ્ય એવો જે આત્મા અને ઓળખવા માટે એનું લક્ષણ પ્રસિદ્ધ હોય તો જ એને ઓળખી શકાય. બીજો કોઈ એની અંદર પ્રકાર કામ આવે એવું નથી. એમ લેવું છે.

હવે અહીંયાં એક ત્રીજો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો કે તો પછી લક્ષ્ય અને લક્ષણ ભિન્ન ભિન્ન છે કે એક છે ? તમે જે લક્ષ્યને ઓળખાવા માગો છો કે જે જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ વડે તેનાથી પ્રસિદ્ધ થાય છે. તો તે ભિન્ન પ્રસિદ્ધ થાય છે ? એમ પૂછે છે. જે લક્ષ્યને તમે ઓળખાવા માગો છો કે જે જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ વડે તેનાથી ભિન્ન પ્રસિદ્ધ થાય છે ? જુદું પ્રસિદ્ધ થાય છે ? એમ છે આની અંદર ? એમ હોય તોપણ વસ્તુવ્યવસ્થા બેસતી નથી. ભિન્નથી ભિન્નની ઓળખાણ કરશો તો એ ઓળખાણ પણ અનુમાનનો વિષય થઈ જાય. આના જેવું. આના જેવું એમ થશે. આ મકાન જેવું આ મકાન, આના જેવું આ, આના જેવું આ. એમ થશે. એટલે એનાથી જો ભિન્ન હશે તોપણ અનુમાનનો વિષય રહી જશે, એમ કહેવું છે. કલ્પના ન કરવી પડે, અનુમાન ન લગાવવું પડે પણ જેવું તત્ત્વ છે તેવું જ જ્ઞાનમાં પ્રસિદ્ધ થાય એવી અહીંયાં પદ્ધતિ હોવી ઘટે છે, એમ કહેવું છે.

'ક્યું તે લક્ષ્ય છે કે જે જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ વડે તેનાથી (-જ્ઞાનથી) ભિન્ન પ્રસિદ્ધ થાય છે ?' તો કહે છે, નહિ, 'જ્ઞાનથી ભિન્ન લક્ષ્ય નથી. કારણ કે જ્ઞાન અને આત્મા અનેક દ્રવ્યપણો અભેદ છે.' એક વસ્તુપણું છે. ભલે જ્ઞાનપર્યાય છે તોપણ એ દ્રવ્યનો જ અંશ છે-વસ્તુનો જ એ અંશ છે. એ વાત ભૂલવા જેવી નથી. અથવા બીજી રીતે લઈએ તો

સ્વભાવ જેમ દ્રવ્યસામાન્યમાં વ્યાપ્યો છે, જેવો જ્ઞાનસ્વભાવ દ્રવ્ય સામાન્યમાં વ્યાપેલો છે તેવો જ સામાન્ય દ્રવ્યસ્વભાવ જ્ઞાનમાં પણ વ્યાપેલો જ છે. પ્રગટ પર્યાયમાં જ્ઞાનના અંશમાં પણ વ્યાપેલો છે. તેથી જ્ઞાનને સ્વભાવનો પ્રગટ અંશ પણ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનને સ્વભાવનો પ્રગટ અંશ પણ કહેવામાં આવે છે.

અહીંયાં થોડી તકલીફ ઊભી થાય એવી છે કે જે જ્ઞાનને સ્વભાવનો પ્રગટ અંશ કહો તો અમારું જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન છે, અજ્ઞાનરૂપ છે, અમારું જ્ઞાન ઈન્દ્રિયજ્ઞાનવાળું, ઈન્દ્રિયજ્ઞાનરૂપ છે, ભાવેન્દ્રિયરૂપ છે, અમારું જ્ઞાન બહિર્મુખી બાહ્ય વલણવાળું છે, બાહ્ય જેનું મુખ છે એવું છે. બહિર્મુખ ભાવરૂપ છે. તો આવો આત્મા છે કાંઈ ? ભાવેન્દ્રિયરૂપ આત્મા છે ? તો એનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. તો આ જ્ઞાન કયું ? આ સવાલ ઊભો થાય છે. આ જ્ઞાન કયું ? કે જ્ઞાન સામાન્ય.

નહિતર પહેલો જ પ્રશ્ન એ થાય છે કે જે જ્ઞાનથી તમે ઓળખાવા માગો છો એ જ્ઞાન તો મતિ-શ્રુતરૂપ છે. તો આત્માનું સ્વરૂપ મતિ-શ્રુતરૂપ છે ? અવધિ, મન:પર્યય તો હજી આગળની વાત છે, પણ મતિ-શ્રુતરૂપ આત્માનું સ્વરૂપ છે ? કે એવું પણ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. તો પછી જ્ઞાનલક્ષણથી કેવી રીતે ઓળખાવો છો ? સામાન્ય જ્ઞાન લેવું છે. કોઈ ઉપાધિવાળું જ્ઞાન એમાં લેવું નથી. મતિની ઉપાધિ નહિ, શ્રુતની ઉપાધિ નહિ, ભાવેન્દ્રિયની ઉપાધિ નહિ, કોઈ બહિર્મુખ થતાં બાહ્ય જ્ઞેયોને જાણે એવી પણ કોઈ ઉપાધિ એમાં નહિ. એમ લીધું છે. સામાન્ય જ્ઞાન છે એ ખરેખર લક્ષણ છે.

જ્ઞાનસામાન્ય. પર્યાયમાં અને પર્યાયમાં જ્ઞાનસામાન્ય અને જ્ઞાનવિશેષ એમ બે ભેદ લેવા છે. જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનવિશેષ છે. જ્ઞાનનો, મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે તે જ્ઞાન વિશેષ છે, શ્રુતજ્ઞાનનો ભેદ છે તે જ્ઞાનવિશેષ છે. શ્રુત એ ઉપાધિ જ છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યય અને કેવળ એ બધી ઉપાધિ છે. એકેય ઉપાધિ આમાં લેવી નથી.

આત્માને જે જે ગુણની પર્યાયો ઉત્પન્ન થાય છે એમાં એક પ્રકાર તો એવો ઉત્પન્ન થાય છે કે જે વર્તમાનના ઉદયમાન કર્મો સાથેથી એ પર્યાયોનું પરિણામનું જોડાણ હોય છે. એવો એક પ્રકાર ઉત્પન્ન થાય છે. પણ એ જોડાણ તો પછી છે. પહેલા તો એ પર્યાયનું ઉત્પન્ન થવું તો

સહજ જ એના સ્વભાવથી અને સ્વરૂપથી છે.

રાગનું એક દૃષ્ટાંત લઈએ. જે બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ છે એમાં મનથી એ સમજી શકાય છે અને કાને સાંભળવાનું, શબ્દ સાંભળવાની અથવા સંગીત સાંભળવાની ઈચ્છા થઈ. સુંઘવાની ઈચ્છા થઈ, જોવાની ઈચ્છા થઈ એવો જે ઈન્દ્રિય મારફતે પ્રવર્તતો જે રાગ છે એ પણ ભાવેન્દ્રિયરૂપ છે. એને શાસ્ત્રમાં બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ કહ્યો છે કે જે પોતે પણ બુદ્ધિ ગ્રાહ્ય કરી શકે છે અને બાહ્ય ચેષ્ટાથી બીજા જીવોને પણ એ અનુમાનથી જાણવામાં આવે છે. ખાવાની ઈચ્છા થઈ, સાંભળવાની ઈચ્છા થઈ, સુંઘવાની ઈચ્છા થઈ, જોવાની ઈચ્છા થઈ તેને ઈન્દ્રિયજન્ય રાગ કહેવામાં આવે છે. એ ઈન્દ્રિયજન્ય રાગ છે. અને એક આત્મપ્રદેશોથી સીધી જ જે પર્યાય ઉત્પન્ન થઈને કર્મની સાથે જોડાય છે તે અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ છે.

આત્માના પ્રદેશોથી ઉત્પન્ન થતી પર્યાય જે કર્મના ઉદય સાથે સીધું જોડાણ કરે છે, વચમાં ઈન્દ્રિયનું કોઈ નિમિત્ત નથી એવો પ્રકાર છે. તેને અતીન્દ્રિય, ઈન્દ્રિયથી નહિ ઉત્પન્ન થયેલો, ઈન્દ્રિયથી સીધો જ અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ જે મન દ્વારા ગ્રહણ નથી થઈ શકતો, એવો અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ શાસ્ત્રના ૧૧૬ નંબરના કળશમાં વાત છે. બુદ્ધિપૂર્વકનો અને અબુદ્ધિપૂર્વકનો 'રાજમલજી'એ એવો અર્થ કર્યો છે. ૧૧૬ કળશનો. પુણ્ય-પાપ અધિકારમાં. સાધકજીવ-સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ બુદ્ધિપૂર્વકના રાગને પણ મટાડે છે અને અબુદ્ધિપૂર્વકના રાગને પણ મટાડે છે.

મુમુક્ષુ :- અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો જાણી જ નથી શકાતો પછી દાખલો ક્યાં રહ્યો ? મન દ્વારા પણ જાણાતો નથી એનો ક્યાં દાખલો રહ્યો ? સમજી શકાય છે. જેમ કે સમ્યગ્દષ્ટિજીવને શુદ્ધોપયોગ થાય છે- નિર્વિકલ્પ ધ્યાન. ત્યારે બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ ઉત્પન્ન ન હોય અને એની વીતરાગ દશા છે એમ કહેવામાં આવે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટ થયા ત્યાં વીતરાગભાવ પ્રગટ થયો. પણ વીતરાગભાવ જો ત્યાં પૂરેપૂરો પ્રગટ થયો હોય તો પછી એને રાગ ઉત્પન્ન ન થાય. પણ ત્યાં પૂર્ણ વીતરાગભાવ નથી પ્રગટ થયો. તો પૂર્ણ વીતરાગભાવ નથી થયો તો

કાંઈક અંશે સરાગભાવ રહ્યો છે. સરાગભાવ રહ્યો છે તેથી તે વીતરાગભાવ પૂર્ણ નથી. સરાગભાવ તો બુદ્ધિગ્રાહ્ય ત્યાં થાય એવો છે નહિ. તો ક્યો છે સરાગભાવ ત્યાં ? કે અબુદ્ધિપૂર્વકનો.

એમ જ્ઞાનની અંદર પણ.. એ તો દૃષ્ટાંત લેવો છે. જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન સમજાય છે. આને જ્ઞાણ્યું... આને જ્ઞાણ્યું... આને જ્ઞાણ્યું... આને જ્ઞાણ્યું... એમ જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન સમજાય છે. પણ (એ) જ્ઞાનવિશેષ છે. જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન છે એ તો જ્ઞાનવિશેષ છે. એ જ્ઞાનવિશેષ શેમાં ઉત્પન્ન થયું ? કે જ્ઞાનસામાન્ય હતું એમાંથી જ્ઞાનવિશેષ ઉત્પન્ન થયું. જેમ દર્પણમાં પ્રતિબિંબ પડેલી અવસ્થા પણ દર્પણની હોય અને તે કાળે પ્રતિબિંબ વિનાની પણ અવસ્થા છે. પ્રતિબિંબ વિનાની અવસ્થા છે ત્યારે એમાં પ્રતિબિંબ પડે છે. એ એની સામાન્ય અવસ્થા છે અને પ્રતિબિંબવાળી એની વિશેષ અવસ્થા છે. એ જે સામાન્ય છે એ સ્વભાવ સદૃશ્ય છે. તે સ્વભાવ સદૃશ્ય છે એ સ્વભાવનું લક્ષણ છે. કેમકે લક્ષણ તો તદ્દુપ હોવું જોઈએ ને ? એના જેવું, એમ કહેવું છે. તદ્દુપ હોવું જોઈએ. એનાથી અભિન્ન હોવું જોઈએ કે જે સ્વભાવ સદૃશ્ય છે, એ સ્વભાવરૂપ છે.

૨૪૬ કળશના ભાવાર્થમાં એક આવો જ વિષય ચાલ્યો છે- આત્માની ઓળખાણનો. આખું 'સમયસાર' પૂરું કર્યા પછી પણ આચાર્ય મહારાજ એમ કહે છે કે ૫૯૦-૯૧ છે. ૫૯૧ પાને ભાવાર્થ ચાલે છે. 'ચેતનતા જોકે આત્માનું (અતિવ્યાપ્તિ અને અવ્યાપ્તિથી રહિત) લક્ષણ છે,...' ચેતનતા એટલે ક્યું ? કે દ્રવ્યસ્વભાવ પારિણામિકભાવ એ આત્માનું લક્ષણ છે 'તોપણ તે શક્તિમાત્ર છે,...' પ્રસિદ્ધ નથી. 'અદૃષ્ટ છે...' તેનાથી પણ આત્મા ઓળખી શકાતો નથી એમ કહેવું છે. પણ 'તેની વ્યક્તિ દર્શન અને જ્ઞાન છે. તે દર્શન અને જ્ઞાનમાં પણ જ્ઞાન સાકાર છે.' દર્શન નથી પકડાતું, નિરાકાર છે એટલે. 'દર્શન અને જ્ઞાનમાં પણ જ્ઞાન સાકાર છે, પ્રગટ અનુભવગોચર છે; તેથી તેના દ્વારા જ આત્મા ઓળખી શકાય છે. માટે અહીં આ જ્ઞાનને જ પ્રધાન કરીને આત્માનું તત્ત્વ કહ્યું છે.' આ કળશમાં આત્માને જ્ઞાનમાત્ર એવો શબ્દ વાપર્યો છે. 'इतिदमात्मनस्तत्त्वं ज्ञानमात्रमवस्थितम्' આ રીતે આત્માનું તત્ત્વ જ્ઞાનમાત્રપણે અવસ્થિત

થાય છે અથવા વ્યવસ્થિત થાય છે. જ્ઞાનમાત્ર કહેતા ઓળખાય છે.

અહીંયાં 'જ્ઞાન સાકાર છે, પ્રગટ અનુભવગોચર છે તેથી તેના દ્વારા જ...' બીજી કોઈ રીતે નહિ. આ વિષય ઉપર 'ગુરુદેવશ્રી'નું પ્રવચન ચાલતું હતું ત્યારે એકવાર બહુ સમજવા જેવી પ્રયોજનભૂત વાત કહી કે પ્રગટ જ્ઞાનની પર્યાયમાં જ્ઞાનસ્વભાવ વ્યાપેલો છે. જેમ નવેય તત્ત્વમાં ચૈતન્યજ્યોતિ છે એ છુપાયેલી છે. એમ અહીં તો જ્ઞાનનો જ પર્યાય છે એમાં જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટપણે વ્યાપેલો છે. જેવો જ્ઞાનની પર્યાયમાં જ્ઞાનસ્વભાવ વ્યક્તપણે વ્યાપકરૂપ છે, તેવો જ જ્ઞાનસ્વભાવ દ્રવ્યની અંદર, દ્રવ્યસામાન્યની અંદર વ્યાપેલો છે. તેથી અહીંથી એ ઓળખાય જાય છે કે આવો છે. પોતે આવો છે એ અહીંથી આ રીતે ઓળખાય જવાનું કારણ બને છે. જેવો પ્રગટપણે એ વ્યાપેલો છે એવો એ દ્રવ્યસામાન્યમાં પણ વ્યાપેલો છે. ત્રિકાળીમાં પણ એવો જ વ્યાપેલો છે. તેથી સ્વભાવની ઓળખાણ જ્ઞાનથી થાય છે એ વાત શાસ્ત્રની અંદર સ્વીકારવામાં આવી છે અથવા પ્રસિદ્ધપણે કહેવામાં આવી છે. અને બીજી કોઈ રીતે આત્મા ઓળખી શકાતો નથી એ વાત પણ પોતાના અનુભવથી, ઓળખીને, સમજીને કહેવામાં આવ્યું છે.

એટલે એમ કહ્યું કે એ ભિન્ન નથી. એ જ્ઞાનનું લક્ષણ ભિન્ન નથી, અભિન્ન જ છે એમ કહેવું છે. કેમકે એમાં કટકા પડતા નથી. સ્વભાવમાં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના કટકા પડતા નથી. પર્યાયનો તો કટકો ન પડે, દ્રવ્યનો કટકો એટલે ભેદ, ગુણનો તો ભેદ ન પડે પણ દ્રવ્યનો પણ ભેદ ન પડે. જો દ્રવ્યનો ભેદ પડે તો વિકલ્પ થઈ જાય. વિકલ્પ થયા વિના રહે નહિ. એટલે ૨૬ કળશમાં, ૧૪૪ ગાથા પહેલા જે ૨૬ કળશ લખ્યા એની અંદર એ બધા દ્રવ્યના ભેદ પણ ઉડાવ્યા છે. દ્રવ્યે તો આત્મા નિત્ય છે. તો કહે, નહિ. 'ખલુ ચિચ્ચિદેવ' ચૈતન્યસ્વભાવ જેવો છે એવો છે. નિત્ય પણ નથી. શુદ્ધ ? તો કહે, એ શુદ્ધ પણ નથી. અશુદ્ધ તો નહિ પણ શુદ્ધ પણ નહિ, અનિત્ય તો નહિ પણ નિત્ય પણ નહિ. અનેક તો નહિ પણ એક પણ નહિ. કેમકે એ ભેદ પડે છે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ભેદ સ્વભાવને વિષે નથી.

તો કહે છે, જો ભેદ નથી તો પછી તમે ભેદથી કહો છો શું કરવા ? પ્રશ્ન એ ઉઠાવ્યો છે. જો લક્ષ્ય અને લક્ષણને તમે અભેદ ઠરાવો છો

તમારા ઉત્તરમાં, તો તમે લક્ષ્ય અને લક્ષણ એવા બે ભેદ પાડો છો શું કરવા ? તો કહે છે, એકમાં ને એકમાં એવા બે ભેદ પાડવાનું અમારે કારણ છે. એમ કહે છે. એ કારણ એ છે કે પ્રસિદ્ધપણું જેને છે, પ્રસિદ્ધત્વ એટલે પ્રસિદ્ધપણું છે. કોને ? જ્ઞાનને પ્રસિદ્ધપણું છે. અને આત્માને પ્રસિદ્ધ થવાપણું છે. જેનાથી પ્રસિદ્ધ થાય એને પ્રસાધ્યમાન કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનને પ્રસિદ્ધપણું છે અને આત્માને તેના દ્વારા પ્રસિદ્ધ થવાપણું જ છે. આ એક કાર્ય બાકી છે, એમ કહે છે. ઓળખવાનું કામ અનાદિથી જીવને બાકી છે.

‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’ સાથે ધ્યાનની ચર્ચા ચાલી હતી તો ઓળખવું.. ઓળખવું... ઓળખવાની વાત બહુ ચાલતી હતી. ઓળખતો નથી ક્યાંથી અનુભવ થશે ? ઓળખતો નથી તો ક્યાંથી ધ્યાન થશે ? કેમકે ઓળખાણ વિના તો-નિર્ણય વિના તો અનુભવ આવતો નથી. એટલે પ્રસિદ્ધપણું અને પ્રસિદ્ધ થવાપણું-પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે એવું, એમ એક વાત બાકી હોવાથી, પ્રસિદ્ધપણા ઉપરથી પ્રસિદ્ધ જેને કરવામાં આવ્યું છે એવું એક કાર્ય બાકી હોવાથી લક્ષ્ય અને લક્ષણમાં વિભાગ નહિ હોવા છતાં વિભાગ કરવામાં આવે છે. વિભાગ નહિ હોવા છતાં વિભાગ કરવામાં આવે છે. કેમકે ઓળખાવવું છે. એ સિવાય બીજો કોઈ ઓળખાવવામાં ઉપાય નથી.

હવે અહીંયાં કેમ એને જ્ઞાનને ઉપયોગાત્મક અથવા વિશેષ જ્ઞાનરૂપ લક્ષણ ન લીધું ? ઈન્દ્રિયજ્ઞાનરૂપ લક્ષણ ન લીધું ?

બીજી રીતે જ્ઞાનલક્ષણને ઓળખાય એવું નથી. એ અહીંયાં સ્પષ્ટ કરે છે કે ‘જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ છે.’ શેનાથી જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ છે ? જ્ઞેયને જાણે છે તેથી જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ છે એ વાત અહીંયાં બાદ કરી નાખી. નહિતર તો જ્ઞાન છે, જ્ઞાન જે પર્યાયનો જે જાણવારૂપ ભાવ છે એનું નામ જે જ્ઞાન છે એ જ્ઞાન નામ ખરેખર જ્ઞેયસાપેક્ષ નામ છે. એ જ્ઞેયપરખ શબ્દ છે. જ્ઞેયને જાણે તે જ્ઞાન. એનું નામ જ જ્ઞેયપરખ છે. ‘જ્ઞાતું યોગ્યં જ્ઞેયં’ એવું એક સૂત્ર છે કે જે જ્ઞેયને જાણે તે જ્ઞાન. જ્ઞેય અધિકારમાં એ લેશે કે જે જ્ઞેયને જાણે તે જ્ઞાન. અહીંયાં એ વાત નથી લેતા.

અહીંયાં આત્માની ઓળખાણ કરાવવી છે ત્યાં એ વાત નથી લેતા. ‘જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ છે.’ શેનાથી પ્રસિદ્ધ છે ? જ્ઞેયને જાણવાથી નહિ.

‘કારણ કે જ્ઞાનમાત્રને સ્વસંવેદનથી સિદ્ધપણું છે...’ જ્ઞાનમાં રહેલું જે જ્ઞાનવેદન એનાથી જ્ઞાન પ્રગટપણે જણાય છે. ક્યું જ્ઞાન જાણવું છે અહીંયાં ? સ્વભાવરૂપ જ્ઞાનને અહીંયાં, સ્વભાવ સદૃશ્ય જ્ઞાનને, જેમાં સ્વભાવ છે એવા જ્ઞાનને જાણવું છે. અહીંયાં સ્વભાવને ઓળખવાનું પ્રયોજન હોવાથી જ્ઞાનમાં રહેલું જે પ્રગટ વેદન, ‘જ્ઞાનમાત્રને સ્વસંવેદનથી સિદ્ધપણું છે...’ જો એકલું જ્ઞાન, જુદું જ્ઞાન, માત્ર જ્ઞાન, છૂટું જ્ઞાન જોવામાં આવે તો એમાં જ્ઞાનવેદન જણાશે. પ્રગટ જ્ઞાનવેદનથી એનું પ્રસિદ્ધપણું જણાશે અને એ પ્રસિદ્ધપણા ઉપરથી એને સ્વભાવ પ્રસાધ્યમાન જે છે એ પણ જાણવામાં આવશે. પ્રસિદ્ધપણે જાણવામાં આવશે. આ રીતે આત્માની ઓળખાણ કરાવી છે.

આત્માની ઓળખાણનો વિષય થોડો ઊંડો છે. ઓઘસંજ્ઞાએ શાસ્ત્ર વાંચીને પણ આત્માની ઓળખાણ થતી નથી. ચાલો, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની વ્યાખ્યા સમજી લીધી માટે આત્માની ઓળખાણ થઈ ગઈ. દ્રવ્યથી આત્મા આવો, ક્ષેત્રથી આવો, કાળથી આવો, ભાવથી આવો. કેમકે કોઈપણ પદાર્થને ઓળખવા માટે એના સ્વચતુષ્ટયનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. તો આત્માને સ્વચતુષ્ટયથી ઓળખવો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી. સ્વથી છે અને પરથી નથી. અસ્તિ-નાસ્તિ. એના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના પ્રયોજનભૂત વિભાગ છે તેનાથી એને ઓળખવો. એમાં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ છે એનાથી એનું અસ્તિત્વ ઓળખવું. એમ નહિ.

એના જ્ઞાનલક્ષણથી જ્ઞાનમાં પણ એનું જે જ્ઞાનમાત્રને સ્વસંવેદનથી જે પ્રસિદ્ધપણું છે તેના દ્વારા એણે સ્વસંવેદનરૂપ પોતાના સ્વભાવને ઓળખવો. આ બધી ભાષા છે એનું મૂર્ત રૂપ છે સર્વજ્ઞદેવ જિનેન્દ્રદેવ પોતે અને જિનપ્રતિમા એ એનું વ્યક્ત રૂપ છે.

જેમ કોઈ (એમ કહે કે) ગુલાબને આવી પાંખડી હોય, ગુલાબને ગુલાબી રંગ હોય. પણ ગુલાબને ગુલાબી રંગ હોય પણ એ જોઈએ ત્યારે રંગ ખબર પડે કે એમ ને એમ સાંભળીએ તો રંગની ખબર પડે ? ગુલાબી રંગનું બહુ વર્ણન કરીએ તો રંગનું જ્ઞાન ન થઈ જાય ? કે જેવું જોવાથી થાય એવું ન થાય એ વાત નક્કી છે. એમ સ્વસંવેદનરૂપ જે સ્વભાવ, આત્મસ્વભાવ, એને સાંભળી સાંભળીને એનું જ્ઞાન થાય ? કે

એના કરતા એને જોવાથી એનું જ્ઞાન થાય ? કે જોવાથી એનું જ્ઞાન થાય. પોતે આગળ કહી દીધું. 'દીપચંદ્ર'એ દેવનો અધિકાર પૂરો કરી અને તરત જ જ્ઞાન અધિકાર લખ્યો છે. ૬૩ પાને. ભગવાનના દર્શન કરવા કેવી રીતે એ વાત છે આની અંદર.

'સ્વસંવેદનરૂપ વીતરાગમુદ્રાને દેખી સ્વસંવેદનભાવરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે...' 'સ્વસંવેદનરૂપ વીતરાગમુદ્રાને દેખી...' વીતરાગમુદ્રામાં સ્વસંવેદન દેખાડે છે. સ્થાપનાનું આ એક જ પ્રયોજન છે કે અનાદિથી તને તારા જ્ઞાનમાં પ્રસિદ્ધ સ્વસંવેદન હોવા છતાં તને તે વેદન જોવામાં આવતું નથી.

'તે પ્રસિદ્ધ એવા જ્ઞાન વડે...' પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે એવું 'તદ્-અવિનાભૂત...' તેની સાથે 'અનંત ધર્મોના સમુદાયરૂપ મૂર્તિ આત્મા છે. માટે જ્ઞાનમાત્રમાં અચલિતપણે સ્થાપેલી દૃષ્ટિ વડે...' એ આખો આત્મા, અનંતધર્મસમૂહ જેવડો આત્મા છે તેવડો લક્ષ્મણગોચર થાય છે અથવા ઓળખાય જાય છે-લક્ષિત થઈ જાય છે. આવું પ્રયોજન જાણીને આત્માને જ્ઞાનમાત્ર પરમાગમોમાં પણ આચાર્યોએ કહ્યો છે. આવો હેતુ જાણીને કહેવામાં આવ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- ઓળખે તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઓળખ્યા વગર તો કોઈ એક ડગલું પણ સન્માર્ગ પ્રત્યે, મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે આત્માને ઓળખ્યા વિના એક ડગલું પણ આગળ વધવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી.

એટલે તો વચનામૃતમાં 'પૂજ્ય બહેનશ્રી' એક જગ્યાએ કહે છે કે નિર્ણયની દિશામાં પહેલા તું પ્રયત્ન કર. પહેલા પ્રયત્ન કર એ નિર્ણયની દિશામાં પ્રયત્ન કર. જો તને નિર્ણય નહિ આવે તો પછી કેવી રીતે આગળ વધવાનું રહે છે ? પછી તો ગોખણપટ્ટીનો વિષય રહેશે. તેનું તે વાંચો, તેનું તે વિચારો, તેનું તે સાંભળો. ઓળખાણ કરવી એવો કોઈ અંદરમાં પ્રયત્ન થવો જોઈએ કે નહિ ?

દૃષ્ટાંત આપે છે. કેવી રીતે અનંત ગુણ જ્ઞાનમાત્રમાં સમાય જાય છે. 'જેમ મંદિરને શ્વેત કહેવામાં આવે છે.' દૂરથી મંદિર જોવે તો એના સફેદ શિખરથી આ સફેદ આખું મંદિર દેખાય છે એમ જોવામાં આવે છે. 'જેમ મંદિરને શ્વેત કહેવામાં આવે છે.' ઓ ધોળી જે ઈમારત છે તે

શિખરબંધી મંદિર છે.

મુમુક્ષુ :- .. આપણે શ્વેત મંદિર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધે. લગભગ શિખર તો બધે શ્વેત જ હોય છે ને ? શિખર તો શ્વેત જ ઠીક લાગે. ક્યાં ગ્યાં ભાઈ ? કે મંદિર તો શ્વેત જ જોઈએ. બીજો કલર હતો એમણે બંધ કરી દો. બધું સફેદ સફેદ કરી નાખ્યું.

‘જેમ મંદિરને શ્વેત કહેવામાં આવે છે. જો કે મંદિર સ્પર્શ, રસ, શ્વેતાદિ ઘણાં ગુણ ધરે છે,...’ એમાં માત્ર વર્ણ જ છે એવું નથી. સ્પર્શ પણ છે, રસ પણ છે. પુદ્ગલના બધા ગુણ છે એનામાં. ‘તોપણ દૂરથી શ્વેત ગુણ વડે ભાસે છે,...’ દૂરથી પણ એ શ્વેત ગુણ વડે ભાસે છે, જણાય છે. ‘તેથી મુખ્યતાથી શ્વેતમંદિર કહેવામાં આવે છે.’ તે દષ્ટાંત લીધો છે.

તેમ ‘પ્રસિદ્ધ લક્ષણ આત્મામાં જ્ઞાન છે,...’ પ્રસિદ્ધ લક્ષણ તો જ્ઞાન જ છે ‘તેથી જ્ઞાનમાત્ર આત્મા કહ્યો.’ ભલે અનંત ગુણ છે આત્મામાં તોપણ આત્મામાં પ્રસિદ્ધ લક્ષણ જ્ઞાન છે. અનંત ગુણ હોવા છતાં જ્ઞાનમાત્રપણાને આત્મા છોડતો નથી. ‘જ્ઞાનમાત્રમયતાં ન જહાતિ ભાવઃ’ આ લક્ષ્ય-લક્ષણની ચર્ચા કર્યા પછી ૪૭ શક્તિની વાત કરી કે જ્ઞાનમાત્ર કહેવા છતાં બીજા ગુણો છે એ આવા આવા છે. પણ આવા આવા અનંત ગુણો હોવા છતાં પણ જ્ઞાનમાત્રપણાને આત્મા છોડતો નથી. જ્ઞાનમાત્ર કહીને આવું વજન દે છે.

એટલે એમ કહેવું છે, એક સંકેત એવો છે એની અંદર કે અનાદિથી આ જીવે રાગનો આધાર લીધો છે. રાગને મુખ્ય બનાવ્યો છે. જ્ઞેયનો આધાર લીધો છે, જ્ઞેયને મુખ્ય બનાવ્યું છે. રાગ પણ જો કે જ્ઞેય છે. પણ એણે કદી જ્ઞાનનો આધાર લીધો નથી અને જ્ઞાનને મુખ્ય કર્યું નથી. જો જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને જ્ઞાનનો આધાર લેવામાં આવે તો એ સ્વભાવનો આધાર લેવાશે એની અંદર. પર્યાયનો આધાર નહિ રહે. ત્યાં સ્વભાવનો આધાર લેવામાં આવે છે.

આ એક વિશિષ્ટતા છે કે જ્ઞાનને માત્ર જ્ઞાનપણે જોતા, પ્રગટ જ્ઞાનપર્યાયમાં જ્ઞાનને માત્ર જ્ઞાનપણે જોતાં લક્ષમાં જે સ્વભાવ આવે છે,

જ્ઞાનસ્વભાવ આવે છે એ સ્વભાવ લક્ષગત થતાં જે પર્યાયપણાનો આધાર હતો, જ્ઞેય અને રાગનો આધાર તો એક બાજુ રહ્યો પણ જે પર્યાયપણાનો આધાર હતો એ પર્યાયત્વપણ એને લક્ષમાં રહેતું નથી. સ્વભાવ લક્ષમાં રહેતા પર્યાયત્વ લક્ષમાં રહેતું નથી. આ એક વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. અને ત્યારે એને આત્મા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ભેદ વિનાનો આત્મા કેવો એ એને સમજાય છે. કેમકે પર્યાયનો ભેદ પણ ન રહ્યો. જે પર્યાયના ભેદમાંથી એણે સ્વભાવ પકડ્યો એ પર્યાયનો ભેદ પણ ત્યાં લક્ષમાં ન રહ્યો. એટલે એને ભેદ વિનાનો આત્મા-નિર્ભેદ આત્મા, અખંડ આત્મા ત્યારે ઓળખાય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો અનિત્ય જ નિત્યને બતાવે છે. ‘ગુરુદેવ’ અવારનવાર કહેતા, અનિત્ય નિત્યને બતાવે છે. એ સિવાય બીજું કોઈ સાધન નથી.

મુમુક્ષુ :- ભેદ રહેતા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ લક્ષમાં ભેદ રહેતો નથી, છૂટી જાય છે. પહેલા પકડેલો હતો ભેદને એ છૂટી જાય છે. ઉલટાની ભેદની પકકડ છૂટી જાય છે. ભેદવાસિત તો અનાદિથી છે. પણ અહીંયાં આત્માને ઓળખવા જતાં, સ્વભાવને ઓળખવા જતાં ભેદની પકકડ છે એ પણ છૂટી જાય છે. પકડાવાનો તો પ્રશ્ન જ નથી. છે એ પણ છૂટી જાય છે. ત્યારે આત્મા ઓળખાય છે એમ કહેવામાં આવે છે.

‘પ્રસિદ્ધ લક્ષણ આત્મામાં જ્ઞાન છે, તેથી જ્ઞાનમાત્ર આત્મા કહ્યો. એક એક ગુણની અનંત શક્તિ, અનંત પર્યાય ગુણની એક-અનેક ભેદાદિ સર્વને જાણે;...’ જ્ઞાનમાં જાણવાનું તો બને કે એક એક ગુણને અનંત સામર્થ્ય છે અને એક ગુણને અનંત પર્યાયો થાય છે. વસ્તુમાં પણ એકપણું અને અનેકપણું એવું ભેદ-અભેદપણું રહેલું છે. આ બધું જ્ઞાન જાણે.

‘જ્ઞાન વિના વસ્તુ સર્વસ્વ નિર્ણયરૂપ સ્વરૂપને ન જાણે;...’ જ્ઞાન વિના વસ્તુનું જે સર્વસ્વ છે એ વસ્તુનો સ્વભાવ છે. વસ્તુનું જે સર્વસ્વ છે તે વસ્તુનો ત્રિકાળી સ્વભાવ છે. એ જ્ઞાન વિના તેના નિર્ણયરૂપ સ્વરૂપને કેવી રીતે જાણે ? આવું જ સ્વરૂપ છે, નિશ્ચિતસ્વરૂપ છે,

નિયતસ્વરૂપ છે એને નિર્ણયરૂપ, નિશ્ચયરૂપ સ્વરૂપને તે ન જાણે. જ્ઞાન વિના જાણે નહિ, જ્ઞાનલક્ષણ વિના જાણે નહિ અને એ જ્ઞાન વિના કાંઈ આગળ વધવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. ‘માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે.’ આ ફરીને પાછું નાખ્યું. ઉપર તો કહી દીધું હતું. અનંત ગુણાત્મક બોલ્ડ ટાઈપ છે ને ? ત્યાં એક વખત સિદ્ધ કર્યું હતું કે ‘જ્ઞાન વિના જ્ઞેયનું જ્ઞાન ન હોત, માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે,...’ અહીંયાં પણ કહે છે કે ‘માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે.’

‘માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે. મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનના પર્યાયો છે. તે ક્ષયોપશમજ્ઞાન અંશ શુદ્ધ થયું.’ ક્યારે ? કે જ્યારે પોતાના સ્વજ્ઞેયને બરાબર જાણ્યું ત્યારે. આમાં જે ‘જ્ઞાતું યોગ્યં જ્ઞેયં’ છે એ પહેલું જ લખ્યું છે જ્ઞેય અધિકારમાં. જાણવાયોગ્ય પદાર્થને જ્ઞેય કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનને ઓળખવામાં જ્ઞેયથી જ્ઞાનને થોડુંક જુદું પાડીને ઓળખવું પડે છે. જ્ઞાનમાત્ર એમ કહેતા એને જ્ઞેયથી જુદું પાડવું છે. વસ્તુએ તો જ્ઞેયથી જુદું જ્ઞાન છે. પણ અનાદિથી જે જ્ઞાન ભાવથી જ્ઞેય સાથે એકત્વ કરે છે અને જે જ્ઞેયને જાણતા જ્ઞેયજ્ઞાયક સંકરદોષ જેને કહેવામાં આવે છે, આને હું જાણું છું એમ કરીને એમાં જે એકત્વ કરી લે છે, એમાં એ જ્ઞાન અને જ્ઞેય જુદાં રહેતા નથી. ભાવે જુદાં નથી રહેતા. જ્ઞાન અને જ્ઞેય દ્રવ્યે જુદાં હોવા છતાં ત્યાં ભાવે જુદાં રહેતા નથી. તો અહીંયાં ભાવે જુદાં પાડવા માટે જ્યારે જ્ઞાનમાં જ્ઞેય જણાય છે ત્યારે પણ માત્ર જ્ઞાનપણે જ્ઞાનને જોવું. જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનને જોવું નહિ.

મુમુક્ષુ :- પરપ્રવેશભાવ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એકત્વ કરે ત્યારે તો પરપ્રવેશ થઈ જ જાય. ત્યારે એને સ્વપ્રવેશ રહેતો નથી. પરપ્રવેશ વસ્તુતાએ થઈ શકતો નથી, ભાવે કરે છે. ભાવે પરપ્રવેશ કરે છે. મને ઠંડુ લાગ્યું, મને ગરમ લાગ્યું, મને આમ થયું... મને આમ થયું. કેમકે તેં એકલા જ્ઞાનને અંદરમાં પકડ્યું નહિ. સામાન્યનો આવિર્ભાવ કર્યો નહિ. સીધી રીતે જોઈએ તો ૧૫મી ગાથાની આ પદ્ધતિ છે કે (જ્ઞાન) સામાન્યનો તેં આર્વિભાવ કર્યો નહિ. અને જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનમાં લુબ્ધ થયો. તેથી અધ્યાત્મના વિષયમાં તો જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનને પણ ગૌણ કરાવ્યું છે. પરજ્ઞેયને તો ગૌણ કરાવ્યા છે. પરજ્ઞેય તરફ લંબાયેલા જ્ઞાન કાળે રાગાદિક ઉત્પન્ન થાય છે એ કોઈપણ

સ્તરના શુભરાગને તો ગૌણ કરાવ્યો છે, પણ જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનને પણ ગૌણ કરાવ્યું છે અને સામાન્યનો આવિર્ભાવ કરાવ્યો છે. ત્યારે પ્રસિદ્ધપણે આત્મા અથવા જ્ઞાન અનુભવમાં આવે છે. ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’નું ત્યાં એ વચન પડ્યું છે કે ત્યારે પ્રસિદ્ધપણે જ્ઞાન અનુભવમાં આવે છે. ત્યાં સુધી જ્ઞાન પ્રસિદ્ધપણે અનુભવમાં આવતું નથી.

‘મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનના પર્યાયો છે.’ જ્ઞાનનો વિષય ચાલે ત્યારે એ પાંચેય પ્રકારના જે જ્ઞાનના પર્યાયો છે એનો ક્ષયોપશમ કયા કયા પ્રકારે છે એટલું સમજવાનું છે. કેવળજ્ઞાન છે એ ક્ષાયિકભાવે છે અને બાકીના ચારેય જ્ઞાન છે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન:પર્યય એ ક્ષયોપશમભાવે છે. તે તે પ્રકારના નિમિત્તપણે જ્ઞાનાવરણીય દ્રવ્યકર્મનો ક્ષયોપશમ થતાં ભાવમાં પણ તે તે પ્રકારનો જ્ઞાનનો વિકાસ થાય તેને એવું નામ પાડવામાં આવે છે કે આ મતિજ્ઞાન, આ શ્રુતજ્ઞાન, આ અવધિજ્ઞાન અને આ મન:પર્યયજ્ઞાન.

સર્વ જ્ઞાનાવરણીય દ્રવ્યકર્મનો ક્ષય થાય અને ભાવમાં પણ જ્ઞાનની પર્યાયમાં ભાવઆવરણનો ક્ષય થઈ જાય ત્યારે નિરાવરણ એવું જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તેને ક્ષાયિકજ્ઞાન અથવા કેવળજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. પણ એ બધા જ્ઞાનોમાં ભવ્ય જીવને આરાધન યોગ્ય હોય તો તે જ્ઞાનસામાન્ય સ્વભાવ છે. જ્ઞાનસ્વભાવ છે, સહજ જ્ઞાન છે, જે સહજપ્રત્યક્ષ છે, પોતાના સ્વરૂપથી સહજ પ્રત્યક્ષતા એનું સ્વરૂપ છે, એ જે જ્ઞાન છે એ અવલંબનનો વિષય છે અને એ આરાધનાનો વિષય છે.

એ વાત લીધી છે ‘નિયમસાર’માં ‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવે’ ૧૧-૧૨ બે ગાથા સાથે છે એની ટીકામાં શરૂઆતમાં લીધી છે. ગાથા છે.

મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યય-ભેદ છે સુજ્ઞાનના;

કુમતિ, કુશ્રુત, કુઅવધિ-એ ત્રણ ભેદ છે અજ્ઞાનના. ૧૨.

એ આઠેય જ્ઞાનની વાત કરી નાખી. આઠ એવા જ્ઞાનની વાત કર્યા પછી એમ કહે છે. હવે ‘વળી વિશેષ એ કે-’ એમ કરીને વાત કરે છે. ‘ઉક્ત (ઉપર કહેલાં) જ્ઞાનોમાં...’ ‘ઉક્તેષુ જ્ઞાનેષુ’ ‘સાક્ષાત્ મોક્ષનું મૂળ...’ ઓલા આઠેયમાં એકેય મોક્ષનું મૂળ નથી કહેતા. ‘(ઉપર કહેલાં) જ્ઞાનોમાં સાક્ષાત્ મોક્ષનું મૂળ...’ ‘સાક્ષાન્મોક્ષમૂલમેકં’

‘નિજપરમતત્ત્વમાં સ્થિત એવું એક સહજજ્ઞાન જ છે;...’ જે સહજજ્ઞાન છે, સ્વભાવરૂપ જ્ઞાન છે, જ્ઞાનસ્વભાવ છે તે મોક્ષનું મૂળ છે. ‘સાક્ષાન્મોક્ષમૂલમેકં નિજપરમતત્ત્વનિષ્ઠસહજજ્ઞાનમેવ’ આ જે સહજજ્ઞાન છે તે મોક્ષનું મૂળ છે. ‘તેમ જ સહજજ્ઞાન (તેના) પારણામિકભાવરૂપ સ્વભાવને લીધે ભવ્યનો પરમસ્વભાવ હોવાથી, સહજજ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઈ ઉપાદેય નથી.’ આરાધન કરવા યોગ્ય નથી. આ પકડાવ્યું ધ્રુવ. સીધી ધ્રુવ ઉપર લઈ ગયા વાતને. પેલી બધી વાત પર્યાયના ભેદોની છે. પણ જે સામાન્ય સહજ સ્વભાવ છે તે એક જ મોક્ષનું મૂળ છે અને એ જ પરમપારિણામિકભાવ સ્વભાવ સ્વરૂપ છે. ભવ્યોનો એ પરમસ્વભાવ છે. ભવ્ય-અભવ્ય બધાને એક સરખો જ સ્વભાવ છે. અભવ્યની વાત ન લીધી. ‘ભવ્યનો પરમસ્વભાવ હોવાથી,...’ ‘ભવ્યસ્વય પરમ-સ્વભાવત્વાત્ સહજજ્ઞાનાદપરમુપાદેયં ન સમસ્તિ’ ‘સહજજ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઈ ઉપાદેય નથી.’ અવલંબન તો એનું-સહજજ્ઞાનનું લેવા જેવું છે. એમ લેવું છે.

૧૧-૧૨ ગાથાનો આટલો ટૂકડો છે એના ઉપર ‘ગુરુદેવશ્રી’નું વ્યાખ્યાન બહુ સુંદર ચાલ્યું છે. જુઓ ! જ્ઞાનની વાત કરે છે કે આ જ્ઞાનસ્વભાવ છે, જે અવલંબનનો વિષય એ જ આધારભૂત છે. એ જ ભવ્યને પરમસ્વભાવ એટલા માટે કહે છે કે એ પરમ ઉપાદેય થાય છે માટે એને પરમ સ્વભાવ કહેવામાં આવે છે. અને એ સિવાય બીજું કાંઈ ઉપાદેય છે જ નહિ. એમ કરીને વાત કરવામાં આવી છે. જ્ઞાન અધિકારમાં તો જ્ઞાનના પર્યાયોની અનેક પ્રકારની સ્થિતિ, અનેક ભેદો જાણીને પણ, સમજીને પણ એ બધું ગૌણ કરાવ્યું છે. વસ્તુનું જે સર્વસ્વ છે એમ કરીને દીધું છે એને જ્ઞાન જાણે છે અને તેથી જ્ઞાનની પ્રધાનતા કરવામાં આવે છે.

‘મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનના પર્યાયો છે. તે ક્ષયોપશમજ્ઞાન અંશ શુદ્ધ થયું. (તેથી) પર્યાય જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનપર્યાય વડે લોકાલોકને જાણે છે.’ જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન પર્યાય દ્વારા તે લોકાલોકને જાણે છે. ભેદથી નહિ પણ અભેદપણે તો મતિ-શ્રુતનો વિષય કેટલો છે ? કે સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયેષુ. ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’માં છે. જેટલો કેવળજ્ઞાનનો વિષય છે ભેદથી, એટલો જ

ભેદ પાડ્યા વિના મતિ-શ્રુતનો વિષય છે. કેમકે ત્યાં જ્ઞાનની શુદ્ધતા છે.

‘જ્ઞેયનો નાશ થાય છે, પણ જ્ઞાનનો નાશ નથી;...’ જ્ઞેયનો નાશ થાય છે પણ કાંઈ જ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. જ્ઞાન તો જ્ઞાનપણે સદાય ઊભું રહે છે. જ્ઞાનનો ક્યારેય નાશ થતો નથી. જ્ઞાનને બંધ કરી શકાતું નથી. ચાલતું એવું જ્ઞાન, પરિણમતું એવું જ્ઞાન એને બંધ પણ કરી શકાતું નથી. અને એ જ્ઞાનને કોઈ જ્ઞેયની સાથે ભાવે ભલે અનંત કાળથી એકત્વ કરી હોવાથી માત્ર જ્ઞાનપણે જો જોવામાં આવે, આ જ્ઞાનમાત્રની પાછળ આટલું રહસ્ય છે, માત્ર જ્ઞાનપણે જો જોવામાં આવે તો એ જ્ઞાન કોઈ કોઈની સાથે હજી સુધી ભળ્યું નથી એમ સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે.

અનંત જ્ઞેયોની સાથે, અનંત રાગાદિ ભાવોની સાથે ભાવથી એકત્વ કરી ગયો હોવા છતાં પણ વસ્તુપણે જોવામાં આવે, જ્ઞાનને માત્ર જ્ઞાનપણે જોવામાં આવે તો એ ક્યાંય કોઈની સામે ભળ્યું નથી, લેપાણું નથી, કોઈ તત્ત્વનું એની સાથે મિશ્રણ થયું નથી. એવું ને એવું રહ્યું છે. એ અનંત કાળથી એવું ને એવું રહી ગયું છે અને વર્તમાનમાં પણ એવું ને એવું રહે છે એમ જોતાં એના અનંત સામર્થ્યનો પણ ખ્યાલ આવ્યા વિના રહેતો નથી. એ એનું અનંત સામર્થ્ય છે.

દેહ સહિત આત્મા છે તો એ કોઈ મશીનમાં આવીને ચેપાઈ જાય, દેહ તો ચેપાઈ ગયેલો દેખાય, આત્મા ? એનું જ્ઞાન ? ન તો આત્માના એક પ્રદેશમાં કાંઈ ફેરફાર થાય કે ન તો એના જાણવાના ભાવમાં કોઈ અજાણવાપણું-નહિ જાણવાપણું થઈ જાય. જાણવું તો જાણવું... જાણવું... જાણવું... જાણવું... જે સામાન્યજ્ઞાન છે (એ) ત્રણે કાળ નિરંતર રહેવાવાળું છે, ત્રણે કાળ નિરંતર રહેવાવાળું છે એ એના અપરિમિત સામર્થ્યને પ્રસિદ્ધ કરે છે. જ્યાં એકલા જ્ઞાનને એના અનંત સામર્થ્ય સાથે જોયું, ઓળખ્યું ત્યારે એ જ્ઞાન સુખસ્વરૂપે છે એવું પણ ત્યાં ઓળખવામાં આવે છે. કેવું ? જ્ઞાન પોતે જ સુખસ્વરૂપ છે. દુઃખ તો કષાયભાવમાં હતું. કષાયરહિત, રાગરહિત જ્યાં જ્ઞાન ઓળખ્યું, જ્ઞાનતત્ત્વને ઓળખ્યું, પર્યાયથી જ્ઞાનતત્ત્વને ઓળખ્યું, માત્ર જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનતત્ત્વ લેવું, ત્યારે એનું સુખરૂપ પણ જોવામાં આવ્યું.

જો જ્ઞાન અનંત છે તો કહેવાની જરૂર નથી કે સુખ પણ અનંત છે. જેણે અનંત જ્ઞાનરૂપે અને અનંત સુખસ્વરૂપે પોતાને જાણ્યો અને

ઓળખ્યો એણે અંદરમાં પોતાની નિધિ જોઈ લીધી. એણે બીજા ગુણોને ઓળખવાની જરૂર નથી. બીજા ગુણો કેવા કેવા છે એને જાણવાનું એને પ્રયોજન નથી. એને જાણ્યા વિના જ એના પ્રયોજનની સિદ્ધિ છે. જે સંસારનું મટવું, જન્મ-મરણનું મટવું અને મોક્ષનું પ્રાપ્ત થવું એવી જે પર્યાયાશ્રિત પ્રયોજનની સિદ્ધિ છે એ સ્વરૂપને ઓળખતા આપોઆપ છે. આ રીતે અનંત જ્ઞાનમય, અનંત સુખમય એટલું ઓળખાય છે. તિર્યચને પણ એટલું ઓળખાય છે અને એ પોતાના મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવા લાગે છે.

મુમુક્ષુ :- અસ્તિત્વ આવી જાય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અસ્તિત્વ તો આવી જ જાય છે. પણ એને એ અસ્તિત્વ... હું એ જ અસ્તિત્વ. હું હું એમ આવ્યું કે નહિ ? અનંત જ્ઞાનસ્વરૂપે અને અનંત સુખસ્વરૂપે હું હું, એમ આવ્યું ને ? કે હું નથી એમ આવ્યું ? બસ, ઈ હું એ હોવાપણું એનું અસ્તિત્વ છે. અસ્તિત્વને જુદું પાડવું નથી પડતું. એનાથી અસ્તિત્વ જુદું છે પણ નહિ. અને અનંત ગુણો સમાવેશ થઈ જાય છે. પણ અનંત ગુણો કેવા ? કેટલા ? એ કોઈ જરૂરનો વિષય નથી, એ કોઈ પ્રયોજનનો વિષય નથી. ક્ષયોપશમ હોય. કેટલાક ગુણો સમજાય, બાકીના ન સમજાય તો એને કાંઈ મોક્ષમાર્ગમાં બાધા આવતી નથી.

એવું જે અહીંયાં લીધું ને ? 'જ્ઞેયનો નાશ થાય છે, પણ જ્ઞાનનો નાશ નથી,...' અનાદિથી વર્તમાન સુધી જ્ઞાનમયપણે પોતે સદાય નિરંતર પ્રસિદ્ધપણે જોવામાં આવે છે. જ્ઞાનપણે તો પ્રસિદ્ધપણે જોવામાં આવે જ છે. 'માટે જેટલું જ્ઞેય તેટલું જ્ઞાન મેચક,...' જેટલું જ્ઞેય તેટલું જ્ઞાન મેચક, 'ઉપયોગલક્ષણ જ્ઞાન (છે), ઉપચારથી જ્ઞાનમાં જ્ઞેય છે,...' વસ્તુતાએ કાંઈ જ્ઞાનમાં જ્ઞેય નથી. એ તો ઉપચારથી છે. 'માટે વસ્તુસ્વરૂપમાં જ્ઞેયના વિનાશથી જ્ઞાનનો વિનાશ નથી.' શું કહે છે ? માટે જેટલું જ્ઞેય તેટલું જ્ઞાન મેચક. મેચક એટલે શું ? કે અનેકપણું જે છે એને મેચકપણું કહે છે. મેચક અને અમેચક. એકપણું અને અનેકપણું. તો અનેક જ્ઞેયો જે જ્ઞાનમાં જણાય છે એટલું જ્ઞાન મેચક છે. અનેક ભેદે એ જ્ઞાન જોવામાં આવે છે.

મેચક એટલે મેલું એમ નહિ. એકપણું અને અનેકપણું. જ્ઞાન એક

હોવા છતાં એમાં અનેકપણું (છે). અનેક જ્ઞેયો જાણાય છે ને ? એટલે એ જ્ઞાનની પર્યાયમાં અનેક જ્ઞેયોના ભેદો ઉપજે છે. જ્ઞાન તો જ્ઞાન છે પણ છતાં એમાં અનેક જ્ઞેયાકારો જોવામાં આવે છે. એમ એક જ્ઞાનમાં અનેક જ્ઞેયાકારોનું પ્રતિભાસવું તે જ્ઞાનનું મેચકપણું છે. અને છતાં જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે એમ ને એમ જ્ઞાનસામાન્યપણે રહે છે તે જ્ઞાનનું અમેચકપણું છે. એ મેચક-અમેચક એક જ કાળે છે. એક જ કાળે છે. માટે જેટલું જ્ઞેય તેટલું જ્ઞાન મેચક. કેમકે જેટલું જ્ઞેય એટલે જ્ઞેય અનેક ભેદે છે. એની સામે જ્ઞાનનું પ્રતિબિંબ પણ અનેક ભેદે છે. એટલું જ્ઞાન મેચક. પણ ઉપયોગલક્ષણ જે ઉપયોગ છે એ ઉપયોગલક્ષણ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન તો ઉપયોગલક્ષણે છે. એટલે એકલા જ્ઞાનને તમે જુઓ તો ખરેખર જ્ઞાનમાં જ્ઞેયો નથી. ઉપચારથી જ્ઞાનમાં જ્ઞેય છે પણ ખરેખર જ્ઞાનમાં કોઈ વસ્તુ આવતી નથી. આવતી નથી એમ નહિ, વસ્તુ કોઈ સ્પર્શતી પણ નથી જ્ઞાનને. કોઈ જ્ઞેયનો સ્પર્શ જ્ઞાનને નથી અને જ્ઞાન કોઈ જ્ઞેયને સ્પર્શતું પણ નથી. ભિન્ને ભિન્ન જ રહે છે.

ભાવની ભિન્નતા કરવી પ્રયોજન છે. કેમકે ભાવની ભિન્નતા નથી થઈ. અને તેથી દ્રવ્યે ભિન્ન હોવા છતાં એ ભાવથી અભિન્નપણું જીવ કરી જાય છે, પરપ્રવેશ કરી જાય છે. અને આ એને માટે અનિષ્ટ છે, દુઃખનું કારણ છે, જન્મ-મરણનું કારણ છે.

‘માટે વસ્તુસ્વરૂપમાં જ્ઞેયના વિનાશથી જ્ઞાનનો વિનાશ નથી.’ જ્ઞેયો ટળશે, જ્ઞેયો બદલશે, જ્ઞાન જ્ઞાનપણે એમ ને એમ રહી જશે. જ્ઞાનનો નાશ નહિ થાય. ઉપચાર લીધો જ્ઞાનમાં જ્ઞેય એનો થોડો ખુલાસો કરવો છે કે કોઈ જ્ઞાનમાં જ્ઞેયનું પ્રતીબિંબ જ ન સમજે, એને જ જૂઠું સમજે તો એવું નથી અહીંયાં. એમ કરીને સ્વપરપ્રકાશકનો વિષય અહીંયાં સ્પષ્ટ કરે છે કેવળજ્ઞાનીને લઈને... (અહીં સુધી રાખીએ...)

ता. २५-२-१९८५, पाना नं. ५७, प्रपचन नं. १२४

‘अनुभवप्रकाश’. पानुं-६७. ज्ञेय अधिकार.

‘गुणसमुदायो द्रव्यं’ ‘तत्त्वार्थसूत्र’का यह सूत्र है. गुण के समुदाय को द्रव्य कहते हैं. एक वस्तु में-एक पदार्थ में अनंत गुण एक वस्तुपक्ष से रहते हैं, उसको द्रव्य कहते हैं. ‘ऐसा जिनवचन है.’ और यह अनादि वस्तुस्वपक्षी जिनवचनमें प्रसिद्ध वस्तुव्यवस्था है. ‘पर्यायअवस्था न हो तो वस्तुको परिणामित कौन करेगा?’ पर्यायपक्ष वस्तुकी कोई हालत न हो तो वस्तु जो समय समय पर अन्य-अन्य स्थितिपक्ष दिखती है तो वह कैसे बन सकता है? प्रगटपक्ष प्रत्यक्षपक्ष से जितने इन्द्रियज्ञानगोचर पदार्थ हैं, अपना भी जो स्थूल मनाश्रित परिणाम है वह पलटते लुभे दिखते हैं, बदलते लुभे दिखते हैं, अकल्पता इसमें दिखती नहीं. अगर पर्यायअवस्था न होती तो वस्तु में ऐसा परिणामन होना, बदलना होना, एक अवस्था से दूसरी अवस्थापक्ष होना वह कैसे बन सकता? नहीं बन सकता.

‘उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य...’ उत्पादन है. न निकाल देना. मिसप्रिन्ट है. ‘उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य (भी) नहीं सधेंगे.’ एक पदार्थ में अवस्थाका उत्पाद-व्यय-ध्रुव है, पदार्थ का स्वपक्ष जो उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यात्मक है वह भी परिणाम न होने से नहीं सधता. परिणाम होने से वह सधता है. ‘षडगुणीवृद्धिहानि नहीं होगी,...’ अनेक प्रकारकी गुणके परिणामनकी जो तारतम्या है, स्थूलपक्ष से देभे तो, तारतम्यता है वह न दिभे. जैसे परमाणुका वर्णगुण है. तो उसमें जो भी वर्ण प्रसिद्ध है उसमें घटपना, आधापना ऐसा दिभनेमें आता है. एक कावा है और एक सकेट है ऐसा नहीं दिभता. है तो वर्णगुण की पर्याय.

जैसे पत्ता है वह हरा दिभता है, वनस्पति का पत्ता हरा दिभता है वही पत्ता पीला भी दिभता है. पीला हो जाता है. यह जो बदलना होता है, हानिवृद्धि होती है वह सीधा ही पीला नहीं होता. पहले झिका होता है, फिर पीला होता है. यह जो अवस्था में एक ही

वर्णगुण की, अके ही गुणकी अवस्था में एानिवृद्धि दिखने में आती है। अधिक-ज्यादा-कम दिखने में आता है, यह भी परिणामन न हो तो नहीं हो सकता। और षट्गुणएानिवृद्धि न होने से अर्थपर्यायिका अभाव हो जाता है। अगर किसी पदार्थ में अर्थपर्यायिका अभाव होवे तो वस्तु का अभाव होवे।

अर्थपर्यायि माने भावपर्यायि। व्यंजनपर्यायि माने आकृतिरूप पर्यायि और अर्थपर्यायि यानि अनेक प्रकारके गुणोके भावकी पर्यायि। पदार्थमें अर्थपर्यायि अगुरुलघुगुण के हिसाबसे, अगुरुलघुगुण के कारणसे और षट्गुणएानिवृद्धि भी वह अगुरुलघुके कारण से है। और उसको अर्थपर्यायि नहीं होवे तो वस्तु अपना प्रयोजनभूत कार्य नहीं कर सके।

जैसे आत्मा में ज्ञानना वह अर्थपर्यायि है। ज्ञानना, देखना, सुनना होना, दुःख होना वह अर्थपर्यायि है, भावपर्यायि है। और उनके शरीररूप जो आकृति है वह व्यंजनपर्यायि है। अर्थपर्यायि न होवे तो वस्तुका अभाव हो जाता है। वस्तु अपना प्रयोजनभूत कार्य नहीं कर सकती। आत्मा ज्ञाननेका कार्य नहीं कर सकता। वस्तुका अभाव हो जाता है।

ईसलिये 'पर्यायिअवस्थासे सर्वसिद्धि है।' ईसलिये पर्यायि अवस्थासे सर्वसिद्धि यानि द्रव्य-गुण-पर्यायि, उत्पाद-व्यय-ध्रुव वह पर्यायि अवस्था से ही सब सिद्ध किया जाता है। व्यक्त पर्यायि नहीं होवे तो वस्तुके अस्तित्वको सिद्ध करना ही मुश्किल हो जाता है। वस्तु की अवस्था न दिखे, अवस्था रहित वस्तु होवे तो वस्तुका जो अस्तित्व है वह अस्तित्व ही सिद्ध नहीं होता। सब सिद्धि जो है, वस्तुके स्वरूपकी पूर्ण सिद्धि है वह अवस्था से ही जाती है, अवस्था ही उसका माध्यम है सिद्ध करने के लिये। ईसलिये अवस्था का अभाव तो मान ही नहीं सकते, स्वीकार नहीं कर सकते।

अब वस्तुके स्वरूपको अधिक स्पष्ट करते हैं। 'द्रव्य, गुण-पर्यायिमें व्यापता है;...' व्यापक है। द्रव्य किसको कहेवे ? कि अपने गुण-पर्यायिमें जो व्याप्य-व्यापकरूप है उसको द्रव्य कहे। द्रव्य यानि यहां द्रव्यसामान्य त्रिकावी नहीं। त्रिकावी स्वभावकी बात नहीं। प्रमाणका विषय और एहों द्रव्य। अके श्रुवद्रव्य नहीं। एहों द्रव्य। श्रुव

हो, पुद्गल हो, धर्मास्ति, अधर्मास्ति, आकाश, कालाणु सब आ जाता है. सभी द्रव्य अपने गुण-पर्याय में व्याप्य-व्यापकरूपसे बराबर व्यापता है. गुण भी द्रव्यका एक अंग है, पर्याय भी द्रव्य का एक अंग है.

जैसे एक वृक्ष है. तो वृक्ष का व्यापना कहां हुआ ? कि मूलमें भी वृक्ष व्यापक है, थंड में भी व्यापक है, उसकी शाखा-प्रशाखा में भी व्यापक है, पत्ते में भी व्यापक है, डूल में भी व्यापक है, इलमें भी व्यापक है. कहां वृक्षत्व नहीं है ? उसके सर्व अवयवमें वृक्षत्व है. जैसे गुण पर्यायमें द्रव्य व्यापक है.

जो 'गुण, द्रव्यपर्यायमां व्यापता है.' गुण जो है वह पूरा द्रव्यमें व्यापक हो गया है. कहां गुण नहीं है ? ज्ञानगुण कहां नहीं है ? आत्माका एक प्रदेश ऐसा नहीं है जिसमें ज्ञानगुण नहीं है या कोई गुण नहीं है. सभी गुण पूरे द्रव्य में व्यापक है और सभी गुण जो है वह अवस्था में भी परिणामरूप व्यापता है. गुण परिणत होता है तो वह पर्याय में व्यापक हुआ. पूरे क्षेत्र में व्यापक हुआ. द्रव्य के पूरे क्षेत्र में यानि द्रव्य में व्यापक हुआ.

'तथा पर्याय, गुण-द्रव्यमें व्यापती है-' पर्याय कहां नहीं होती ? द्रव्य के पूरे क्षेत्र में होती है. और गुण की तो पर्याय है. गुण की पर्याय है तो गुण में नहीं ऐसी तो बात नहीं है. गुणकी पर्याय गुण रहित हो ऐसा नहीं है. अगर गुण पूरे द्रव्यमें व्यापक है तो पर्याय का कलना आवश्यक भी नहीं है कि वह पूरे द्रव्य में व्यापक है. वह तो स्वयं सिद्ध हो जाता है कि पर्याय, द्रव्य-गुणमें बराबर पूरी व्यापती है.

मुमुक्षु :- इससे हमें बोध क्या लेना है ?

पूज्य भाईश्री :- अभी तो ईधर बात चलती है ज्ञानका शेषरूप वस्तु कैसी है ? यह एक सर्वसामान्य बात चलती है. आत्मा के लिये यह बात नहीं चलती. सर्वसामान्य बात चलती है कि हरएक पदार्थ, प्रत्येक पदार्थ की वस्तु व्यवस्था क्या है ? कि इसपर से बोध लेना वह अध्यात्मका विषय है. और यह द्रव्यानुयोग का आगमका विषय है. यह आगम का विषय है. यहां तो आगम का विषय चलता है. प्रकरण जो चलता है वह द्रव्यानुयोग अनुसार वस्तु व्यवस्था आगममें कैसी

बताई है यह बलता है.

यहां अेक बाद समज लेनी थालिये कि द्रव्य, गुण पर्यायमें व्यापक है फिर भी द्रव्य का द्रव्यत्व है वल गुणत्व नली और वल पर्यायत्व नली है. सिद्ध किया न ? कि द्रव्य, गुण-पर्यायमें व्यापक. गुण, द्रव्य-पर्यायमें व्यापक. पर्याय, गुण-द्रव्यमें व्यापक. तीन बोल लिया. फिर भी यह बात वैसी की वैसी है कि द्रव्यत्व है वल गुणत्व और पर्यायत्व नली है. जे वस्तुका गुणत्व है वल द्रव्यत्व नली है और पर्यायत्व नली है. और जे वस्तु का पर्यायत्व है वल गुणत्व नली है और द्रव्यत्व नली है. व्याप्य-व्यापकपसे परस्पर होनेके आवजुद भी जे अपना-अपनापना है वल तो अपनापना है.

‘पदार्थ, सत्व (स्व)-अवस्थासे अस्ति है;...’ यानि अपने स्वयतुष्टयसे अस्ति है. द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव. और ‘परयतुष्टय अवस्थासे नास्ति है.’ जैसे द्रव्यके अस्तित्वकी मर्यादा है, यह सीमा है. इस मर्यादा का उल्लंघन करके उसका परिणामन अपने अपने द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावरूप स्वयतुष्टयमें निवास करता हुआ विश्व के सभी पदार्थ अपने-अपने में कार्यगत होते हैं. किसी अन्य पदार्थ में कार्यगत नली हो सकता. यह वस्तु की जे मर्यादा है उस पर से अेक बोध मिलता है कि मैं अेक आत्मा हूं, वस्तु हूं, मेरे द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावमें हूं, और मैं मेरेमें कार्य कर सकता हूं, किसी अन्य पदार्थ में मेरा कार्य होना अशक्य और असंभवित है. यह यहां से निकलता है.

अध्यात्म में जे भेदज्ञान का विषय है उसके साथ वस्तु की स्वरूपमर्यादा का जे आगम वल बिलकुल जुडा हुआ है. प्रत्येक पदार्थ स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से भिन्न-भिन्न है. तो किसी पदार्थ का कार्य दूसरे अन्य पदार्थ में हो ली नली सकता. प्रत्येक पदार्थ अपने अनंत गुण से कार्यान्वित है, सदा सर्वदा कार्यान्वित है. अेक समय भी अैसा नली है कि कोठ पदार्थ अपना प्रयोजनभूत कार्य करता नली हो. अैसा अेक समय भी नली है.

इसलिये अेक भी पदार्थ, अपने कार्य में सर्व पदार्थ संलग्न है, लगे लगे हैं तो दूसरे पदार्थ के कार्य करने की कूरसद भी, अेक समय की कूरसद भी दूसरे पदार्थ को नली है कि वल अपना कार्य छोड दे और

दूसरे का कार्य करे. ऐसा कभी बन सकता नहीं है. ऐसी वस्तु व्यवस्था है. अके तो यहां से भेदज्ञान शुरू होता है. सर्व पदार्थ अपने अपने में कार्य करते हैं.

दूसरा, सर्व ज्वोंकी जो समस्या है, संसारी सर्व ज्वों की समस्या है कि हमें सुख चाहिए. जैसे-तैसे भी हमें सुख चाहिए. सुख हमें नहीं मिलता और हमें कभी भी दुःख नहीं चाहिए. यह सुख प्राप्त करने की समस्या भी यहां से समाधानरूप हो जाती है. सुख तुझे कहां से लेना है ? अन्य पदार्थमें से सुख आवे ऐसी कोई वस्तुव्यवस्था नहीं है. अन्य पदार्थमें से सुख मिले ऐसी कोई परिस्थिति है ही नहीं. और अचेतन जो पदार्थ है वह अचेतन पदार्थ में कहीं सुख नामक गुण है, सुख गुण है और सुख अवस्था है, यह भी वस्तु में नहीं है. फिर यह सुख कैसे मिले ? बाहर से कहीं से मिले, किसी भी अन्य पदार्थ से मिले यह बात रहती नहीं.

शरीर में रोग होता है. अशांता होती है. दवाएँ से फिर शांता हो जाती है. दवाएँ के लिये पैसा चाहिए. पैसे के लिये धंधा चाहिए. धंधे के लिये अनेक प्रकार के उसके साधन होने चाहिए. यह सब बनता है कि नहीं बनता ? आप यह पंडिताईकी बातें करे लेकिन हम हमारा ज्वन कैसे गुजारे ? हमको बातों से कुछ काम नहीं है. हमारा पेट भरना हुआ हो तो हमें तकलीफ नहीं है. लेकिन ખાલી होवे तो ? अशांता होती है कि नहीं होती है ? और ऐसी बातों से कोई पेट भर जाता है क्या ? अके वस्तु दूसरी वस्तु का कुछ नहीं करती है, तो इसमें से कोई पेट भरता है क्या ?

तू है कौन ? तू पेटवाला है ? या पेट बिना का ? अगर तू पेटवाला है तो पेट भर ले. कभी भरेगा नहीं. और पेट बिना का है तो फिर पेट भरना का सवाल तेरे लिये पैदा होता नहीं. पहले तो निश्चय करना पड़ता है कि मैं शरीरवाला हूँ या शरीरवाला नहीं ? मैं शरीरस्वरूप हूँ ऐसा तो मानकर तो तू अनादि से चला आया है. तेरा यह अभिप्राय तो अनादि से चलता है. और इससे तुझे शांति मिली है यह बात नहीं है. अगर शांति के लिये तुझे और कोई रास्ता निकालना है, शांति के लिये कोई उलझन है तो वस्तु व्यवस्थाको

समझनी पड़ेगी.

सुख नहीं हो रहा है और दुःख ही हो रहा है. यह तो श्रवकी एक वास्तविक परिस्थिति है. संसारीश्रव को कहीं भी सुख-शांति नहीं, कहीं चैन नहीं. इस जमाने में तो अधिकतर टेन्शन का जमाना है. तो यह दुःखका मूल है कौन ? श्रव के दुःख का मूल कहां है ? कहां से पैदा हुआ ?

वस्तुकी अन्यथा कल्पनामें से दुःख की उत्पत्ति होती है. कहां से हुआ है ? वस्तुस्वरूप की अन्यथा कल्पना की है. जैसी वस्तु है वैसी जानी नहीं, वैसा श्रद्धान में उसका स्वीकार नहीं किया, वहां से दुःखकी उत्पत्ति हुआ है. दुःख उत्पत्ति का यह मूल कारण है. इसलिये जिनागम में अकेले बोधका विषय नहीं लिया. अकेले बोध का विषय नहीं लिया. वस्तु व्यवस्था पहले बताई है और बाद में इसपर से बोध कैसे लेना ? ऐसी बात ली है.

विश्व के प्रत्येक संप्रदाय में बोध तो है, लिनाधिक प्रमाण में. कहीं अधिक प्रमाण में बोध की बातें हैं, कुछ कम मात्रा में है. लेकिन है तो सही. और बोध का विषय होने से इसका एक सेक्टर अलग है कि यह धर्म का सेक्टर है. अब तो यह हर जगह दुकानदारी का हो गया है. लेकिन यह धर्म का सेक्टर इसलिये कला गया है कि वहां बोध का एक प्रसंग है. लेकिन जैनदर्शन सिवा वस्तुव्यवस्थापूर्वक बोध होना यह बात कहीं नहीं है. बताईये कहीं हो तो. येलेन्ज कर सकते हैं हम कि वस्तु का विज्ञान कहां है कि जिसपर आधारित बोधके सिद्धांत है, प्रिन्सिपल होवे? बोध के प्रिन्सिपल्स वस्तुव्यवस्था के आधार पर होवे, एक ली संप्रदाय बता दो. जो वस्तुविज्ञान पर आधारित हो. ऐसा कहीं नहीं है.

अपन को गर्व या अभिमान नहीं करना हो तो ईश्वर पर छोड़ देना कि सब कुछ ईश्वर कर्ता है, मैं कुछ नहीं करता हूं. तो मैं.. मैं.. मैंपना छूट जायेगा. ऐसी युक्ति बता देगा. लेकिन यह कोई वस्तु व्यवस्था नहीं है. उसमें अनेक प्रकारकी बाधा आ सकती है. उलज्ज न हो, मनका समाधान न हो सकता हो तो ऐसा कह दे कि ईश्वर जिस परिस्थिति में रचना चाहते हैं, उस तरह हमें रहना चाहिये, संतोष

मान लेना चाहिये. हर लावत में ईश्वरकी की हुई यह लावत है, ऐसा मानकर संतोष पकड़ लेना चाहिये. ज्यादा दुःखी नहीं होना चाहिये. ऐसा हरजगह नहीं होता. लेकिन वह बात टिकनेवाली नहीं है. इसमें जोव टिक नहीं सकता, उसमें मूल से दुःख नहीं मिट सकता. क्योंकि ईश्वर को दुःख देनेकी क्या वजह है ? कोई प्राणी दुःखी होवे वह तो सङ्गन भी नहीं चाहता. ईश्वर तो क्रुणा का सागर है, वह कैसे चाहेगा ? प्राणी कितने दुःखी है विश्व में ? कि दुःख देभ नहीं सके. दुःख देभना दुःखका उत्पादक हो जावे जैसे-जैसे दुःख जगत में होते हैं प्राणीओं को. ईश्वर क्या जैसे-जैसे दुःख को नहीं देभता है ? या जैसे-जैसे दुःख को देता है ? यह बात तो निर्बाध सिद्ध नहीं हो सकती. कहते हैं कि ...

मुमुक्षु :- वस्तु व्यवस्था बिना जैनधर्म में भी कोई बोध की बात...

पूज्य भाईश्री :- वस्तु व्यवस्था समझे नहीं और सिर्फ केवल बोध की ही बात करे तो वह टिकनेवाली नहीं. किस आधार पर टिकेगा ? जैसे अपने मुनिराज को उपसर्ग-परिषद होता है तो कैसे टिकेंगे ? कि मेरी आत्मा अव्याबाध स्वरूप है, शाश्वत है, नित्य है, इसका नाश होने का संभव नहीं और इसे कोई बाधा पहुंचा नहीं सकता. तो वह अपने स्वसंवेदन परिशमनमें, आनंदके परिशमनमें मस्त रहते हैं. चाहे शरीर को कोई प्राणी आकर भा जाये, चाहे कोई दूसरा उपसर्ग करके जला दे, चाहे पानीमें गिरा दे या काट देवे, कुछ भी करे. वे अंदर के आनंदमें से छूटते नहीं है. आनंद इनका स्वभाव है. इसके आधार से मैं आनंदस्वरूप हूं, इसमें बाधा करने का किसीसे हो ही नहीं सकता, बन नहीं सकता. जैसे अपने स्वरूपमें लीन रहने का वस्तु का स्वभाव ग्रहण करने का श्रद्धा-ज्ञान-चारित्र में ईतना जोर है, पुरुषार्थ है तो उसको कोई बाधा, अशांता, दुःख कुछ उत्पन्न नहीं होता.

सामान्य प्राणी धूप में नंगे पैर चले तो जलता है, जलन होती है. मुनिराज कभी जूते तो पहनते नहीं. पहनते हैं क्या ? वे तो सड़क पर चले वह भी नियम नहीं है इनका. कहीं भी चले. 'द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव प्रतिबंध विण' किसीका प्रतिबंध नहीं है. इस क्षेत्र में अच्छा है इसलिये मुझे रहना, ऐसा मुनिराज के लिये तो है

नहीं. इसका कारण यही है कि उनको कहीं दुःख नहीं है. कोई अन्य द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से न तो मुनिराज को सुख है, न तो मुनिराज को दुःख है. जैसे तो किसीको नहीं है. लेकिन दूसरों का यह मानना है कि यह संयोग मेरे सुख का कारण है, यह संयोग मेरे दुःख का कारण है. सुख का अनुभव सुख का विश्वासपूर्वक करता है कि यहां से सुख मिलता है. केवल सुखानुभव नहीं करता है. सुखकी प्रतीति समेत वह सुखानुभव करता है. यह भ्रांति जब छूटेगी तब वस्तुव्यवस्थापूर्वक छूटेगी, वस्तुव्यवस्थाके ज्ञान बिना यह भ्रांति छूट सकती नहीं.

अपने यहां पंचकल्याणक प्रतिष्ठा में मंडप में झपर लो गઈ. प्रतिष्ठा मंडप (जल गया). रातको तीन बजे आग लगी. समाधान कैसे करे ? पांच बजे, साडे चार-पांच बजे 'गुरुदेव' के पास गये. 'गुरुदेव' ने कहा, जहां जिस काल होनेवाला है वह सब परमाणु-परमाणु स्वतंत्र परिणामन करता है. 'श्रीकृष्ण' तीन ऋंड के घड़ी थे. व्यवहार से कलने में. वैसे तो एक परमाणु का कोई घड़ी लो सकता नहीं है. दृष्टान्त दिया. तीनऋंड के पुण्य लेकर आये थे. इसका पुण्य था. लेकिन यह पुण्य पूरा हुआ. तो जो सोने की द्वारिका देवोंने बनाई थी. वह तो देव आकर बनाते हैं. वह जब जवान हुआ, उसके पहले गोकुलमें उसका बचपन गया. मामा कंस उसको मारने के लिये बहुत कोशिश करता था तो गोकुल के ज्वालों के साथ जेलते रहे. फिर जवान हुआ तो देवों को यह हुआ कि यह वासुदेव पुरुष है. अब इनका पुण्यका उदय चालु लो गया है. अब उसको अपना कार्य करना है. बिनती की, महाराज ! अब तो पधारो आपकी द्वारिकामें. उनकी सोलह हज़ार अकसौ आठ रानीयां थी. वह सोलह हज़ार अकसौ आठ तो पहले सुवर्ण के महल बनाये. सुवर्ण के महल बनाये. एक को एक कमरा, दूसरी को दूसरा कमरा ऐसा नहि. सभी के लिये एक-एक महल अलग-अलग. इतने पुण्य होने के बावजूद भी जल गई तो जल गई. उसके सामने जल गई. देखते रह गये. और अपने मा-बाप को बचा नहीं सके.

परमाणु के कार्य पर किसी शिव का अधिकार नहीं है. ईन्द्र, नरेन्द्र, जिनेन्द्र किसीका अधिकार नहीं है. कोई देव कुछ देता है, लेता

है, सुभी करता है, दुःभी करता है वह नितांत भ्रमण है. आत्मा को नुकसान करनेवाली ऐसी भ्रमण जोवके अनुजवी गुणोंको घात करनेवाली है. ज्ञान, दर्शन, सुभ आदि को घात करनेवाली है और दुःभ पहुंचानेवाली मान्यता है.

स्वयतुष्टय से अस्ति और परयतुष्टयसे नास्ति, इसमें से तो किसी भी संयोग-वियोग की परिस्थिति में समाधान नहीं होवे ऐसा बन नहीं सकता. अेक प्रसंग बताईअे कि इसप्रकार से स्व रूप से अस्ति और पर रूप से नास्ति समजे और इस समज को अपने अनुभव में लागु करे और असमाधान और दुःभ रहे, यह कभी बन सकता नहीं. वस्तु व्यवस्थाके ज्ञानके साथ दुःभ का नाश होना और सुभका मिलना अेकदम स्वाभाविक है. क्यों ? कि वस्तुके स्वरूपज्ञानके अभाव में ही दुःभ उत्पन्न हुआ है, कल्पना से ही दुःभ उत्पन्न हुआ है. तो सही वास्तविक वस्तुके ज्ञान से दुःभ का नाश होता है.

वस्तु का यह मूल का यह सिद्धांत है. स्वरूप की यह मर्यादा है. दो पदार्थ का भिन्नपना जैनदर्शन के अलावा कहीं और जगह नहीं है. चेतनपदार्थ हो, अचेतनपदार्थ हो, सज्जतीय पदार्थ हो, विज्जतीय पदार्थ हो, प्रत्येक पदार्थ का स्वरूपअस्तित्व अपने द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव में है और इससे बाहर कहीं भी नहीं है. तनीक भी नहीं है. सूक्ष्मरूप से भी नहीं है, स्थूलरूप से भी नहीं है.

यह प्रश्न हो सकता है कि अन्य द्रव्य से अन्य द्रव्य का कार्य होता है ऐसा देखा जाता है इसका क्या ? यह प्रश्न हो सकता है कि मैंने जाने का विचार किया. विचार तो जोव की पर्याय है कि मैं जा सकता हूं और जाते-जाते विचार किया कि अब नहीं जाना है. जाना छोड सकता हूं. शरीर अचेतन है फिर भी इच्छा होती है कि मैं उसका हलन-चलन कर सकता हूं. ऐसा अेक प्रश्न उपस्थित हो सकता है.

वहां भी जोव यह देजे कि मेरा व्याप्य-व्यापकपना, मेरी व्याप्य-व्यापकता कहां तक है ? मेरे भाव तक है ? या अन्य परमाणु में भी मेरी व्यापकता है ? अगर मेरी व्यापकता शरीर में होती तो शरीर का अेक अंग भी कट जाने से या काट देने से मेरा भी टूकडा हो जाता. ऐसा तो कभी बनता नहीं है. (ईनको) पूछा था. हाथ कट गया. उसी

वक्त पूछा था कि कुछ अपने में से टूकडा लो गया ऐसा कुछ लगता है क्या ? यह अलग टूकडा लगता दिभता है हाथ का. यह पहले जुडा हुआ था अब नहीं है. तो मेरा कुछ वहां भी है ऐसा कुछ दिभता है ? यह स्व रूप दिभता है या अन्य रूप दिभता है ? व्यापकपना वहां दिभता है क्या ? यहां शरीर कटा हुआ १५ फूट, २० फूट दूर है. तो मेरा व्यापकपना वहां भी ऐसा अनुभव में आता है क्या ? नहीं आता. मेरा व्याप्य-व्यापकपना मेरेमें है.

यह स्वरूप संयतन है उसको अच्छी तरह श्रद्धा-ज्ञान में लेना चाहिये कि मैं कहां हूं ? मेरी व्याप्य-व्यापकता की लट कितनी ? यहां से अगर देखे तो पता चलता है कि एक जड परमाणु में मेरी व्याप्य-व्यापकता नहीं है. अगर होती तो मैं जड लो जाता. इसलिये मैं शरीररूप नहीं हूं. जब मैं शरीररूप नहीं हूं तो शरीर तो मेरा नहीं है और शरीर मेरा नहीं है तो फिर शरीर से अतिरिक्त जितने भी पदार्थ हैं, जहां ममत्व लेकर के दुःख होता है (वह भी मेरे नहीं हैं). बिना ममत्व तो दुःख होने का सवाल ही नहीं. ममत्व होता है तो दुःख होता है. यह कल्पना छूट जाती है. यह दुःख कल्पना से उत्पन्न हुआ है. कल्पना छूटने से दुःख नहीं रहेगा.

स्वयत्तुष्टय और परयत्तुष्टयसे प्रत्येक पदार्थ की अस्ति-नास्ति है. 'गुणअवस्थासे अनेक हैं; वस्तुअवस्थासे एक है.' प्रत्येक गुण भिन्न भिन्न होने से या प्रत्येक गुण एक गुण दूसरे गुणरूप नहीं होने से वस्तु स्वयं गुणअवस्था से देही जाये तो अनेकरूप दिभती है. आत्मा आनंदरूप दिभता है, आत्मा ज्ञानरूप भी दिभता है, आत्मा श्रद्धारूप भी दिभता है, अस्तित्वरूप भी दिभता है, विभुत्वरूप भी दिभता है. गुण अवस्थासे अनेकरूप देजा जाता है. वस्तुअवस्थासे-वस्तुरूपसे देखे तो वस्तु एक है. वस्तु अनेक नहीं है. एक ही पदार्थ में एकता भी है और अनेकता भी है.

जैसे जो शास्त्रवचन है वह स्याद्वाट से शास्त्रमें प्रसिद्ध है. जो स्याद्वाट को नहीं समझते यानी वस्तु व्यवस्था को नहीं समझते उसको ऐसा लगता है कि जो एक है वह अनेक कैसे लो सकता है ? और जो अनेक है वह एक कैसे लो सके ? वह तो परस्पर विरुद्ध है. परस्पर

विज्ञता एवे असा भी वस्तु में है. परस्पर विज्ञ धर्म वस्तु में रह सकता है. आपस में विरोध आता नहीं. अकता और अनेकता में विरोध पैदा होता नहीं. क्योंकि गुणअवस्था से अनेकपता है, अनेकपना है, अनेकत्व है वह गुण अवस्थासे है और अकत्व है वह वस्तु के द्रव्यत्वसे है.

द्रव्य से वस्तु अक है. यही वस्तु, गुण पर्याय से अनेक है. और वह तो व्यवहार में भी समझ सकते हैं कि जैसे अक ही मनुष्य वह बालक है, फिर युवान होता है, फिर वृद्ध होता है. तो मनुष्यरूप से उसका अकत्व होने पर भी यह तीन अवस्था हुई की नहीं हुई ? अक ही पदार्थ की तीन अवस्था हुई की नहीं ? दृष्टांत में मनुष्यत्व अक पदार्थ के लो. तो तीन प्रकार हुआ की नहीं ?

अक सोने में सोनापने से अकपता है. फिर भी उसमें वजन भी है, इसमें थणकाट-प्रकाश भी है, पीलापन भी है, अनेक प्रकारकी चिकाश आदि अनेक गुण हैं. जितना पीला रतना सोना यह बात तो नहीं है. पीतल भी पीला हो सकता है. जितना पीला उतना तो सोना नहीं है. इसलिये वस्तु सोनारूपसे अक सोनारूप है और उसको अनेक जो पहलु है उसको इसतरह समझे जाये कि सोनेमें असा होता है. सोने का पीलापन असा होता है, पीतलका असा नहीं होता. असा समझमें आता है. पीलापनको अकेले नहीं समझते. सोना का पीलापन कैसा ? असा समझनेमें आता है. माने इसकी अनेकता और अकताको अकसाथ जोडने में आती है तो वस्तु का परिपक्व ज्ञान होता है. है कि नहीं प्रेक्टिकल ?

वैसे ही गुणों और पर्यायों को अक द्रव्यमें किस प्रकार इसकी वस्तु व्यवस्था है वह आगम से अच्छी तरह समझने से फिर अनेक प्रकारके असमाधान है, समस्या है वह निरस्त हो जाती है.

‘गुणादि भेदसे भेदरूप हैं...’ यह सब बातें छलें द्रव्यमें ले लेना. ‘गुणादि भेदसे भेदरूप हैं, अभेद वस्तुस्वरूपसे अभेद है.’ वस्तु भेद-अभेदात्मक है, अक-अनेकात्मक है, नित्य-अनित्यात्मक है. यह सब बोल असे है. तीसरा पर्याय का विषय लिया है न ? पर्याय से अनित्य है, द्रव्यसे नित्य है. तो अक ही वस्तु अकपता भी है,

अनेकड़प भी है. भेदड़प भी है और अभेदड़प भी है. गुण अपेक्षासे उसमें अनेक भेद है. अक गुण है वल दूसरे गुणड़प नली है. ज्ञान है वल ज्ञानड़प है. ज्ञानने का कार्य करता है. अस्तित्व है वल होनेड़प है, वल ज्ञानने का कार्य नली करता. अस्तित्वगुण ज्ञानने का कार्य नली करता. ज्ञानगुण ही ज्ञानने का कार्य करता है. जैसे अनेकड़प है. सोने में भी जे थिकाश है वल थिकाश का काम करता है और पीलापन है वल पीलापन का काम करता है.

‘द्रव्य से नित्य है; पर्यायसे अनित्य है.’ अवस्था उत्पाद-व्ययड़प है. वल समयवर्ती रहती है और वस्तु सदा रहती है. वस्तु का द्रव्य पर्याय से यथास्थित ज्ञान होने से किर कोर असमाधान का सवाल नली रहता है. आत्मा अक पदार्थ है. उस पदार्थ में अर्थपर्याय माने भावों का तरंग होता ही रहता है. जैसे पानी सरोवरमें भरा हुआ है. तो सारा पानी अक होने पर भी उसमें जे तरंग है वल अनेकड़प है. पानी सदा ही रहता है, तरंग सदा नली रहते. अक तरंग सदा नली रहता है. अक तरंग उत्पन्न होता है किर विनष्ट हो जाता है. र्सी जगल दूसरा तरंग उत्पन्न हो जाता है किर विनष्ट हो जाता है. जैसे पदार्थ में पर्यायतरंग का होने वल वस्तुका स्वभाव है. पर्यायड़प तरंगे हैं वल तरंगका होने वल वस्तुका स्वभाव है, वस्तुका स्वड़प है.

अन्यमत में वल वस्तुव्यवस्था नली होने से र्सप्रकार से बात कली नली यली है. अक ‘दासभोध’ में ऐसी अक बात ली है. स्वामी ‘रामदास’ ‘शिवाज्’के जे गुरु थे. उसको भयपनसे वैराग्य था. किर भी उसके माता-पिताने उसकी शादी के लिये सगाई गई. किर वल लज्मंडपमें से भागे. बहुत प्रसिद्ध कथा है वल. ब्राह्मणने बोला कि सावधान. जैसे सावधान बोलने में आता है. उसको ऐसा लगा कि मुजे वल सावधान करता है कि अभी भी तेरे पास समय है. अगर शादी नली करनी है तो तू यला जा. उनको ऐसा कुछ भास हो गया. पहले रात्रीको शादि होती थी. अंधेरी रात्री थी. लज्मंडपमें से वल भागे. तो छोटा गांव था. गांव बाहर किसी अक पेड पर चढ गया. सारी रात लोगोने ढूंढा. दूर-दूर तक ढूंढने को यले गये. वल तो थोडा उजला होते ही किर जंगल में यले गये. शादि नली की. उसने अक

पुस्तक लिखा है 'दासबोध'. उसमें एक जगह ऐसी बात आती है. बहुत साव पहले पढ़ी थी. जो ब्रह्म है उसमें तरंगें होती हैं. ब्रह्म में तरंग आती है. धतनी वस्तुव्यवस्था स्पष्ट नहीं है वहां. ब्रह्म में तरंग होती है ऐसी बात उन्होंने लिखी है.

आत्मा में, अपनी आत्मा में यह भावों के तरंग होते हैं कि नहीं होते हैं ? शाश्वत ऐसा जो आत्मद्रव्य, भले ही यहां तो अपना अस्तित्व शरीरका जन्म होने से टिजने में आता है और शरीर का मृत्यु होने से नहीं टिजने में आता है लेकिन है तो उसका शाश्वत, नित्य अस्तित्व है उसका. दूसरे भव में जाता है, वही आत्मा तीसरे भव में जाता है. जातिस्मरण ज्ञान से, अधिज्ञानसे यह बात सिद्ध होती है कि मैं वह का वह हूं. मेरी अवस्था पलटी है. यह अवस्था का पलटना, पदार्थ में अवस्थाका पलटना यह पदार्थका तरंग है. यह होता ही रहता है. जैसे पानी में तरंग बिना कारण होते ही रहते हैं, हवामें तरंग बिना कारण होते ही रहते हैं. वैसे प्रत्येक पदार्थ में अवस्थाइय तरंग होना उनका स्वभाव होने से स्वभाव को कारण की अपेक्षा नहीं है. किस कारण से, यह स्वभाव को अपेक्षा नहीं है. वह अकारणइय से अहेतुकइयसे होते हैं.

सिद्धांत ऐसा है कि वह सत् है. एक समय की पर्याय भी सत् है अनित्यइय से और वस्तु का शाश्वत नित्य होना भी सत् है. सत् यानि होना. यह भी अनादि से अहेतुकइय से है. सत् है वह अहेतुकइय से होता है. सत् को कोई हेतु की आवश्यकता नहीं है कि उसको हेतु से सिद्ध किया जाय.

'गुणादि भेदसे भेदइय है; अभेद वस्तुस्वइयसे अभेद है. द्रव्यसे नित्य है; पर्यायसे अनित्य है.' पर्याय का होना ही अनित्य है. जैसे मनुष्यत्व है तो वह स्थूलपर्याय है. लेकिन वह नित्य नहीं है. कोई भी जब अपना मनुष्यत्व छोडना नहीं चाहे वह बन नहीं सकता. वह छूटेगा, छूटेगा और छूटेगा ही. पर्याय है न ? तो पर्याय है उसका मतलब वह अनित्य है. पर्याय नित्य कभी होती ही नहीं. और जब उसको कल्पना से, अज्ञान से नित्य रहने की कोशिश करे तो वह रह जाये क्या ? नित्य हो जाये क्या ? हो ही नहीं सकती. कितना

भी परिश्रम करे, कितनी भी कोशिश करे लेकिन कोई पर्याय नित्य रहे यह वस्तुस्वरूपके विद्ब्रह्म बात है. कभी बन सकती नहीं. यह चला गया, यह छो गया, वैसा छो गया. जिसमें प्रतिकूलता की कल्पना की छो वह ऐसा होता है और अनुकूलता चली जाती है तो श्रवको दुःख छो जाता है. वास्तव में तो कोई अनुकूल प्रतिकूल है नहीं. तुझे पहले से यह सोच लेना चाहिये कि कोई पर्याय है वह शाश्वत रहनेवाली नहीं है. कोई भी पर्याय शाश्वत रहनेवाली नहीं है. पर्याय पलटनहार है, पलटेंगी छी. उसका पलटना यह उसका स्वभाव है. उसको कोई रोक सकता नहीं.

वस्तु 'द्रव्यसे नित्य है; पर्यासे अनित्य है. शुद्धनिश्चयसे शुद्ध है.' शुद्धनिश्चयसे वस्तु शुद्ध है. अशुद्धनिश्चयका विषय छी नहीं लिया है. छलों द्रव्यकी बात लेनी है न ? आकाश, धर्मास्ति, अधर्मास्ति, क्णारुणं, ये चार पदार्थ में तो अशुद्धनिश्चयका विषय छी नहीं है. अक परमाणु में और श्रव में अशुद्ध निश्चयका विषय है. लेकिन यहां कोई श्रव की बात करते हैं या परमाणु की बात करते हैं ऐसा तो नहीं लिया. 'ज्ञातुं योग्यं ज्ञेयं' अस, छतनी बात ली है. जो ज्ञानमें ज्ञानने लायक है उसको ज्ञेय कहने में आता है. अस, छतनी बात है.

'शुद्धनिश्चयसे शुद्ध है.' वस्तुका मूल तत्त्व देजे, मूल स्वरूप देजे तो वस्तु शुद्ध है. प्रत्येक आत्मा संसार अवस्था में विकृत और मलिन अवस्थाएँ देजने में आता है, किर भी शुद्धनिश्चयसे तो वस्तु शुद्ध है. शुद्धनिश्चय. निश्चय यानि मूल स्वरूप. मूल स्वरूपसे देजा जाये तो उसमें मलिनता नहीं, विकृति नहीं. उसमें कमी नहीं, क्षति नहीं. कुछ नहीं. वस्तु अपने स्वरूपसे पूर्ण शुद्ध है.

मुमुक्षु :- अशुद्ध है तब छी शुद्ध है ?

पूज्य भाछीश्री :- तभी शुद्ध है. शुद्धनिश्चयनय से तो तभी शुद्ध है. प्रत्येक आत्मा. निगोदका श्रव भी निगोद अवस्था के काल में शुद्धनिश्चयसे शुद्ध है. जैसे सिद्ध अवस्थाधारक सिद्ध परमात्मा शुद्धनयसे शुद्ध है, शुद्धनिश्चयनयसे शुद्ध है. वह तो व्यवहारनयसे भी शुद्ध है. लेकिन शुद्धनिश्चयनयसे जैसे वे शुद्ध हैं, जैसे छी निगोद की आत्मा शुद्धनिश्चयनयसे ऐसी छी शुद्ध है.

मुमुक्षु:- अभी परमात्मा है ?

पूज्य भाईश्री :- अभी परमात्मा है. अभी भी परमात्मा है और सर्व काल परमात्मा है. कब परमात्मा नहीं है ?

मुमुक्षु :- सबका आत्मा शुद्धनिश्चयनयसे परमात्मा है.

पूज्य भाईश्री :- परमात्मा है.

‘सर्वात्ममें समदृष्टि धो, आ वचनने हृदये लभो.’ हृदय में धारण करो. सर्व आत्म में, समदृष्टि माने उसका मूल स्वरूप परमात्मा है. ऐसा देखो और इस द्रव्यदृष्टिको कभी नहीं लटाओ. हृदय में रहना इसका मतलब यह है कि हृदयमें जो रहा है वह निकाला जाये तो हृदय निकल जायेगा. उसको नहीं छोड़ना. द्रव्यदृष्टि को कभी नहीं छोड़ना है.

इसलिये ज्ञानी यह कहते हैं कि कोई शिरच्छेद करनेवाला आता है, पूरा विरोध करनेवाला आता है, पूरा विरोधी होता है फिर भी हम तो उसको सिद्ध ही देखते हैं. परमात्मा ही देखते हैं. लगे ही वह अपने को नहीं माने या कुछ भी माने कि मैं ऐसा हूं, मैं विरोधी हूं, मैं इसका विरोध करनेवाला हूं. वह कुछ भी माने अपने लिये, लेकिन ज्ञानी तो उसको परमात्मा ही देखते हैं. इसलिये उनको इनकी वर्तमान अवस्था द्रोषित होने पर भी गौण हो जाती है. अरे..! बेचारा वर्तमान में अपने को भूला हुआ है. मूल स्वरूप को भूल गया है. इसलिये अवस्था में-पर्याय में थोड़ा तुझन उसका चलता है. लेकिन जब वह आत्मा भी अपना मूल स्वरूप जानेगा तो उसका तुझन बंद हो जायेगा.

इतनी गौण हो जाती है, वर्तमान द्रोषित अवस्था अन्य ज्योंकी भी, ज्ञानीके ज्ञान में इतनी गौण हो जाती है, इतनी गौण हो जाती है कि जैसे वह है ही नहीं. ऐसा दिखने में आता है. गौण का मतलब यही है कि जैसे दिखती ही नहीं है. जैसे मुख्यरूप से वह सभी ज्योंके परमात्मतत्त्व को मुख्यरूप से देखते हैं. क्योंकि अपने परमात्मतत्त्व को वह शुद्ध निश्चयनयसे मुख्यरूपसे देखते हैं. उसकी देखनेकी दृष्टि बटल गई है.

‘शुद्धनिश्चयसे शुद्ध है. सामान्य-विशेषरूप वस्तु (होनेसे) वस्तुत्व है.’ प्रत्येक पदार्थ, छोटी द्रव्य. ‘सामान्य-विशेषरूप वस्तु

(होनेसे) वस्तुत्व है.' वस्तुपना. वस्तु में वस्तुत्वपना, वस्तुपना. प्रत्येक पदार्थ गुण-द्रव्यसे सामान्य है और अवस्था से विशेषरूप है. ऐसा वस्तुत्व, ऐसा वस्तुपना छलों द्रव्यमें है. इसलिये वस्तुत्व है. वस्तुत्व इसका एक गुण भी है. इस रूप सारा पदार्थ होनेसे सामान्य विशेष स्वरूप होना उसका अस्तित्वरूप वह वस्तुत्व है.

'द्रव्यके भावको धरनेसे द्रव्यत्व है.' द्रव्य, भाव को धारण करता है इसलिये उसमें द्रव्यत्व है. द्रव्यत्व भी उसका एक धर्म है. अनेक गुण होते हुए भी गुण कभी बिभरते नहीं. गुणसे अनेकता होते हुए भी कभी एक गुण अलग नहीं हो जाता. क्यों ? कि वस्तु पदार्थ का जो द्रव्यपना है वह द्रव्यसे एक वस्तुरूप रहता है. द्रव्यत्व होनेके कारण से अनेक गुण भी एकवस्तुरूप रहता है. अनेक पर्याय भी एकवस्तुरूप रहती है. अपने द्रव्य को छोड़कर कहीं जा सकता नहीं. एक गुण भी जा सकता नहीं, एक पर्याय भी जा सकती नहीं. ऐसा द्रव्य भावको धारण करते हुए उसमें द्रव्यत्व है. यानि पर्यायरूप द्रवना यह द्रव्यत्वके कारण से है. समय... समय... समयरूप गुण पर्यायरूप वह द्रवता है. पदार्थ गुण पर्यायरूप द्रवण इसलिये करता है कि उसमें द्रव्यत्व है. अहेतुक है. क्यों है ? वह कोई प्रश्नका विषय नहीं.

'प्रमेयके भावको धरनेसे प्रमेयरूप है.' प्रमाणज्ञान में जिसका नाप आ जाना. चारों ओर से सभी पहलू से पदार्थ का नाप हो जाना वह ज्ञान का कार्य है. नाप करने का ज्ञान का कार्य है. प्रमाणज्ञानका कार्य है. उसमें प्रमेयरूप होना, उसमें ज्ञेयरूप होना. जैसा है वैसा प्रमाण आ जाना, वह प्रमाणरूप आने का भी स्वभाव-धर्म वस्तु में है. इसलिये वह प्रमाणज्ञान में वस्तु प्रमेयरूप होती है. अगर पदार्थ में प्रमेयत्व नहीं होता तो केवलज्ञान भी उसका नाप नहीं ले सकता. मति-श्रुतज्ञान तो भैर नहीं ले सकता लेकिन केवलज्ञान भी वस्तुको नाप नहीं सकता. लेकिन प्रमेयत्व होने से ज्ञान में उसका नाप आ ही जाता है ऐसा धर्म जो है वह वस्तुका स्वरूप है. जैसे अनेक गुण लिये हैं, और भी बहुतसे गुण लिये हैं. (यहां तक रहते हैं...)

તા. ૨૮-૨-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૭, પ્રવચન નં. ૧૨૫

પાનું-૬૭. નીચેથી ચોથી લીટી. સમ્યક્જ્ઞાનમાં પદાર્થનું દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસ્વરૂપ અથવા યથાતથ્ય. સમ્યક્ સ્વરૂપ સમ્યક્પ્રકારે જ્ઞેય થાય છે. એ જ્ઞેય કેવું હોય છે એનું અહીંયાં વિવરણ છે.

પદાર્થને દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયે જેમ છે તેમ જાણવો એ જ્ઞાનનું યથાર્થ જ્ઞેય છે. અનાદિથી પોતાના પદાર્થને વિષે માત્ર પર્યાયસ્વરૂપે જ પોતાને અવધારણ કરી રહ્યો છે, જીવ પ્રવર્તે છે તે પર્યાયબુદ્ધિ છે, મિથ્યાબુદ્ધિ છે અને એ પર્યાયમૂઢપણું અથવા અજ્ઞાનપણું છે. અનેક દોષોનું પરંપરાનું એ કારણ છે. મિથ્યાત્વસ્વરૂપ હોવાથી અનંત જન્મ-મરણનું પણ એ કારણ છે. તેથી પદાર્થના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને યથાર્થપણે જાણીને ત્રિકાળી મૂળ સ્વરૂપ છે તેમાં સ્થિત થવું અને તેમાં સ્થિત થવું એવો જ જેનો સ્વભાવ છે. તેથી તેને ધર્મ કહેવામાં આવે છે.

અહીંયાં તો પદાર્થનું સ્વરૂપ કેવું છે ? કે 'શુદ્ધનિશ્ચયથી શુદ્ધ છે,...' એટલે ત્રિકાળી સ્વરૂપ તો સદાય એવું ને એવું એકરૂપ રહેતું. કદાપિ કોઈની સાથે સેળભેળ નહિ થતું, મિશ્રરૂપ નહિ થતું શુદ્ધ જ રહે છે અથવા પોતા સ્વરૂપે જ રહે છે. કિંચિત્ પ્રકારે એમાં વિકૃતિ આવતી નથી. તેથી શુદ્ધનિશ્ચયથી સ્વભાવને જોવામાં આવે તો સ્વભાવ છે તે શુદ્ધ છે. તે અવલંબનને યોગ્ય છે. તેમાં રક્ત થવા જેવું છે, તેમાં લીન થવા જેવું છે. પર્યાયની લીનતા અને પર્યાયમાં જ્ઞેય થતાં અન્ય પદાર્થો પ્રત્યેની લીનતા છોડવા યોગ્ય છે. તેથી વચ્ચે 'શુદ્ધનિશ્ચયથી શુદ્ધ છે,...' એમ કહ્યું.

'પ્રવચનસાર'માં અધ્યાત્મ ગ્રંથ હોવાથી એ બધા વિષય સાથે લીધા છે, જ્ઞેય અધિકારમાં. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી વસ્તુનું સમ્યક્ સ્વરૂપ પણ નિરૂપણ કર્યું છે અને સાથે સાથે અધ્યાત્મનું પણ નિરૂપણ છે ત્યાં. પહેલી જ ગાથામાં એ વાત કરી છે કે આ અધિકારમાં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ કેવું છે તે કહીશું અને જે પર્યામૂઢ છે તે પરસમય છે, એવી વાત શરૂઆતથી જ કરી છે. આગળ પણ એ કહ્યું

છે કે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ અહીંયાં જેમ પ્રતિપાદિત કર્યું છે તેમ જાણવું, તેમ સ્વીકારવું, સંમત કરવું તે જિનમત છે, તે સમ્યક્ અભિમત છે અને અન્યથા સ્વીકારવું તે અન્ય સમય અથવા પરમત છે. કેમકે બુદ્ધિપૂર્વક એમાં બીજી રીતે સ્વીકાર છે, બીજી રીતે કલ્પના થાય છે. અન્યથા માનવાનું થાય છે, અન્યથા જાણવાનું થાય છે. તો જિનેન્દ્ર ભગવાને કહેલો અભિપ્રાય વસ્તુના સ્વરૂપ સંબંધિ ત્યાં નથી, પણ ત્યાં કાંઈ ને કાંઈ અન્ય પ્રકારે હોવાથી તેને અન્યમત કહેવામાં આવ્યો છે. અહીંથી અન્યમતની ઉત્પત્તિ થાય છે.

પદાર્થના જ્ઞાનમાં પદાર્થનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું જ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાત્મક ભેદ-અભેદાત્મક, નિત્ય-અનિત્યાત્મક જાણવું, એક-અનેકાત્મક સમજવું તે યથાર્થ છે, તે જિનમત છે. ત્યાંથી જ કોઈ અન્યથા કલ્પના થાય, અન્યથા જાણવું, માનવું, વિચારવું થાય તો ત્યાંથી જ અન્યમતની ઉત્પત્તિ છે. એ પરસમયની વાત પણ ત્યાં લઈ લીધી છે કે આમ જાણે તે સ્વસમય છે, બીજી રીતે કોઈ જાણે તો તે પરસમય છે. એટલે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી પદાર્થનું નિરૂપણ કરીને પણ પર્યાયદષ્ટિનો અભાવ કરાવ્યો છે અને સ્વભાવરત, સ્વભાવલીનપણું, સ્વભાવનો આશ્રય કરવાનો ત્યાં ઉપદેશ છે.

મુમુક્ષુ :- શુદ્ધનિશ્ચયથી શુદ્ધ છે, ‘ગુરુદેવશ્રી’ જ પ્રકાશમાં લાવ્યા. શાસ્ત્રમાં તો પડ્યું જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સ્વાનુભવ સિવાય એ દષ્ટિકોણ મળતો નથી, ઉપલબ્ધ થતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચાલે એવું જ છે. જીવ અનાદિનો અજ્ઞાણ્યો છે. પોતાના સ્વરૂપ વિષે જ પોતે પોતાથી અજ્ઞાણ રહ્યો છે. પોતાના જ સ્વરૂપને એણે જાણ્યું નથી. તેથી પરપદાર્થના સ્વરૂપને એણે જાણ્યું હોય એ વાત તો વિચારવાની પણ રહેતી નથી. પોતાના જ સ્વરૂપથી અજ્ઞાણ્યો રહ્યો છે. પોતાના સ્વરૂપને અંતર્મુખ ઉપાદેય કરીને જાણે ત્યારે એને સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય. ત્યારે એને સ્વ-પર પદાર્થ યથાર્થપણે જણાય.

‘સામાન્ય વિશેષરૂપ વસ્તુ (હોવાથી) વસ્તુત્વ છે,...’ સામાન્ય

વિશેષરૂપ વસ્તુ હોવાથી, વસ્તુ પોતે સામાન્ય વિશેષાત્મક હોવાથી વસ્તુમાં વસ્તુપણું છે. વસ્તુમાં-પદાર્થમાં વસ્તુપણું છે કે જેથી એ પોતે સદાય વસ્તુસ્વરૂપે રહે છે અને પોતાના પ્રયોજનભૂત કાર્યને વસ્તુ કરી રહી છે, સાધી રહી છે. પોતાના પ્રયોજનભૂત કાર્યને કરવું તે વસ્તુનો વસ્તુ ધર્મ છે. એવું વસ્તુત્વ છએ દ્રવ્યમાં છે.

કોઈ એમ તર્ક કરે કે આત્મા સંસારભાવે પરિણામી રહ્યો છે તો ત્યાં એ ક્યાં પોતાના ધર્મને સાધે છે ? તો કહે છે કે એ પોતાના ધર્મને નથી સાધતો તેથી તો તેને અધર્મ કહીએ છીએ. પણ એનો સ્વભાવ એવો નથી. એનો સ્વભાવ તો જેવી વસ્તુ છે તેવું જ પરિણામવું, એવા શુદ્ધ પરિણામનશીલ સ્વભાવવાળો આત્મા છે. પદાર્થ તો પોતે શુદ્ધ પરિણામનશીલ સ્વભાવવાળો છે. શુદ્ધ પરિણામન કરવું એવું જેનું શીલ એટલે એવો જ એનો સ્વભાવ છે, એવો જ આત્મા છે. તેથી તેમાં વસ્તુત્વ છે.

‘દ્રવ્યના ભાવને ધરતાં દ્રવ્યત્વ છે,...’ દ્રવ્યભાવને ધારણ કરે છે. અનંત ગુણ અને પર્યાયોને એક પદાર્થ દ્રવ્યભાવે આશ્રય આપે છે. તેથી તેનામાં દ્રવ્યત્વ છે. અને પોતે એક રહીને અનંત ગુણપર્યાયે દ્રવે છે તેથી પણ તેનામાં દ્રવ્યત્વ છે. એવા દ્રવ્યભાવને ધારણ કરતો હોવાથી પદાર્થ પોતે દ્રવ્ય છે. આ બધું વસ્તુવિજ્ઞાન છે. દ્રવ્યાનુયોગનું આ વસ્તુવિજ્ઞાન છે.

મુમુક્ષુ :- સામાન્ય ગુણો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સામાન્ય ગુણ. વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ એ બધા સામાન્ય ગુણ. અગુરુલઘુત્વ, પ્રદેશત્વ એ બધા સામાન્ય ગુણ છે.

‘પ્રમેયના ભાવને ધરતાં પ્રમેયરૂપ છે,...’ અહીં સુધી આવ્યું હતું. પ્રમેય એટલે પ્રમાણજ્ઞાનમાં જેનું યથાસ્થિત માપ આવે, મપાય જાય. મેય એટલે માપવું, માપવું. માપવા યોગ્ય છે તે મેય છે, મપાવા યોગ્ય છે તે મેય છે. અને યથાર્થપણે જેવું છે તેટલું જ મપાય તેને વિશેષે કરીને મપાયું, ખાસ માપણી થઈ. એ ખાસ માપણીને પ્રમેય કહેવામાં આવે છે. અને માપનાર એવા જ્ઞાનને પ્રમાણ કહેવામાં આવે છે. એવા પ્રમેયપણાના ભાવને ધારણ કરતો હોવાથી પદાર્થ પ્રમેયરૂપ છે.

‘અગુરુલઘુના ભાવને ધરતાં અગુરુલઘુ અવસ્થા છે,...’ અગુરુલઘુ એવો ગુણ હોવાથી, એવી વિશેષતા વસ્તુમાં હોવાથી, છએ દ્રવ્યમાં છે, આત્માની અવસ્થા અગુરુલઘુ છે. આત્મા અગુરુલઘુપણે છે. ગુરુમાં પણ અપણું છે અને લઘુમાં પણ અપણું છે. એટલે જેવડો છે તેવડો છે. અગુરુ છે અને અલઘુ છે. અગુરુ છે એટલે એકાંત લઘુ છે એમ નથી. અલઘુ છે એટલે એકાંત ગુરુ છે એમ પણ નથી. અગુરુ અને અલઘુ અવસ્થાએ છે. તેથી જેવડો છે તેવડો છે. અને તેથી અન્યથા થતો નથી. જેવડો છે તેવો જ રહે છે.

‘પ્રદેશને ધરતાં પ્રદેશરૂપ છે,...’ પ્રદેશ એટલે અહીંયાં ક્ષેત્ર. પદાર્થ ક્ષેત્રને ધારણ કરતો હોવાથી.. ૬૭ પાનું પૂરું થયું. ૬૮ પાનું. ક્ષેત્રને ધારણ કરતો હોવાથી. પ્રદેશ એટલે ક્ષેત્ર. પોતે ક્ષેત્રસ્વરૂપે છે અથવા પ્રદેશસ્વરૂપે છે. એટલે એનામાં લંબાઈ, પહોળાઈ અને ઊંડાઈ છે. કોઈપણ પદાર્થને પોતાને યોગ્ય એની લંબાઈ છે, પહોળાઈ છે અને ઊંડાઈ છે. ત્રણ રીતે પદાર્થનું, ક્ષેત્રનું માપ ત્રણ રીતે નીકળે છે. એને ઘન માપ કહેવામાં આવે છે. અંગ્રેજીમાં એને ક્યુબીક મેઝર કહેવામાં આવે છે. ઘન માપ.

આ લોક ચૌદ રાજુ ઊંચો છે. ઊંચાઈમાં ચૌદ રાજુ છે. પહોળાઈમાં એક રાજુલથી માંડીને સાત રાજુ સુધીની પહોળાઈ છે. સૌથી ઉપર સાત રાજુની પહોળાઈ છે. વચ્ચે એક રાજુની પહોળાઈ છે. પાછી નીચે સાત રાજુની પહોળાઈ છે. તો એનું આખું માપ કેટલું ? કે ૩૪૩ ઘન રાજુ. એ ઘનમાં (માપ છે). ઊંડાઈ, પહોળાઈ અને ઊંચાઈ એ ત્રણેનો ગુણાકાર કરવામાં આવે ત્યારે એનું ઘન માપ નિકળે છે.

જેમ કે આ લાકડું છે. એક ઈંચ પહોળું છે, છ ઈંચ લાંબુ છે અને અડધો ઈંચ જાડુ છે. તો છ અડધા ને ત્રણ. ત્રણ એકુ ત્રણ. ત્રણ ઘન ઈંચ થયું. કેટલું માપ થયું એનું ? ત્રણ ઘન ઈંચ થયું. એ ત્રણેનો ગુણાકાર કરી નાખો તો. આ લાકડાનું માપ કેટલું ? ક્ષેત્રનું માપ કેટલું ? કે ત્રણ ઘન ઈંચ. શ્રી ક્યુબીક ઈંચ એને કહેવામાં આવે છે. આ પાણીને એવી રીતે માપે છે. એના ક્ષેત્રફળને માપે છે ને.

એમ આત્મા પણ અથવા પરમાણુ પણ, આકાશ પણ, કાળાણુ પણ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ બધાને પોતાનું ઘનમાપ છે. એ પ્રદેશને

ઘારણ કરે છે, ક્ષેત્રને ઘારણ કરે છે. ક્ષેત્ર વિનાનો કોઈ પદાર્થ હોતો નથી. એક પુદ્ગલ રૂપી છે એટલે ચક્ષુ ઈન્દ્રિય દ્વારા ગમ્ય થાય છે. બાકીના પાંચ પદાર્થો ચક્ષુ ઈન્દ્રિય દ્વારા નહિ જણાતા હોવા છતાં તે બધાને પોતપોતાનું ક્ષેત્ર છે અને પોતપોતાનું માપ છે. ક્ષેત્રના માપ વિનાનો કોઈ પદાર્થ આ જગતમાં નથી. એમ કહેવું છે. એટલે ‘પ્રદેશને ઘરતાં પ્રદેશરૂપ છે,...’

‘અન્યત્વગુણ...’ આ વિજ્ઞાનમાં તો બધો વિષય આવે છે. માપનો, આ-તે બધા પ્રકારનો વિષય ભૌતિકવિજ્ઞાનની અંદર પણ આવે છે. શરૂઆતમાં જ આવે છે. ફિઝિકલ સાયન્સમાં. ‘અન્યત્વગુણ-લક્ષણ-ભેદ અન્યથી અન્યત્વ છે,...’ તેનામાં અન્યત્વ-અન્યપણું એવો ગુણ છે એટલે સ્વભાવ છે. અન્યપણું રહેવાનો સ્વભાવ છે, અન્યપણું રહેવાનું એનામાં લક્ષણ છે અને તેવા પ્રકારથી, તેવા ભેદથી અન્યત્વ ગુણ લક્ષણ ભેદ અન્યથી અન્યત્વ છે. એવા પ્રકારે અન્યથી-બીજાથી પોતે જુદો છે. દરેક પદાર્થ પોતા સ્વરૂપે છે અને પર સ્વરૂપે નથી એવું જે સ્વ પરનું અસ્તિ-નાસ્તિરૂપ આવી ગયું પહેલા. સ્વચતુષ્ટય અને પરચતુષ્ટયનો વિષય લીધો. એમાં અન્યત્વનું જ્ઞાન આવી જાય છે કે અન્યથી અન્ય છે. એક પદાર્થ બીજા અન્ય પદાર્થથી પોતે અન્ય એટલે જુદો છે. એવો એનામાં સ્વભાવ છે, એવું એનામાં લક્ષણ છે, એવો એનો પોતાનો ભેદ એટલે પ્રકાર છે. તે અન્યથી અન્યત્વ છે.

મુમુક્ષુ :- શરીર અને આત્મા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શરીર અને આત્મા પરસ્પર અન્ય છે. તરત જ બોલ લીધો છે ને ?

‘સ્વ પરથી અન્ય છે,...’ પોતે પરથી અન્ય છે. આત્મા પોતે શરીરથી અન્ય છે. શરીર આત્માથી અન્ય છે. અને અન્ય હોવાથી અન્ય ઉપર અન્યનો કોઈ અધિકાર નથી. અથવા અન્યને અન્ય સાથે આધાર આધેય સંબંધ પણ નથી. તકલીફ તો એ છે કે જીવ શરીરની આધારબુદ્ધિએ પરિણમીને જીવી રહ્યો છે. ખરેખર જીવી રહ્યો નથી પણ મરી રહ્યો છે. ભાવમરણ કરી રહ્યો છે. શરીર જ એને પોતાને આધારરૂપ લાગે છે અને એવી આધારબુદ્ધિ એટલે એવો અભિપ્રાય થઈ

ગયો છે. તો એમાં અન્યત્વ નથી રહેતું, શરીરથી અન્યપણું નથી રહેતું. પછી અભિપ્રાયમાં શરીરથી અનન્યપણું માન્યું છે. એટલે શરીરને ટકવાનું જે સાધન છે અન્ન-પાણી, એનો પણ આધાર લીધા વિના જીવ રહી શકે નહિ. અન્ન-પાણીના આધારે, શરીરના આધારે જીવવું થાય છે એટલે કે અન્ન-પાણીના આધારે જીવવું થાય છે. અન્ન-પાણીના આધારે જીવવું થાય છે એટલે કે અન્ન-પાણી મળે એવા સાધનોના આધારે જીવવું થાય છે. એવા સાધનોના આધારે જીવવું થાય છે એટલે એવા સાધનો મેળવી શકાય એવા જે બીજા સાધનો છે એના આધારે જીવવું થાય છે. આમ એક જીવની આધારની પરંપરા એટલી બધી લંબાઈ જાય છે કે એ પોતે આખેઆખો હોવા છતાં વિંખાય જાય છે. પોતે વિંખાય જાય છે.

મુમુક્ષુ :- એક ઘડો ઊંઘો મૂકો એટલે પછી બીજા ઊંઘા જ મૂકાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પછી ઉપર બધા ઊંઘા આવે, ઊલટા જ આવે.

મુમુક્ષુ :- જીવને મારી નાખ્યો છે, બીજું કંઈ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિર્દય થઈને મારી નાખ્યો. મારી નાખ્યો એમ નહિ પણ નિર્દય થઈને મારી નાખ્યો છે. જેમ કોઈની હિંસા નિર્દયપણે કરે કે કચ્ચરઘણ કાઢી નાખ્યો. એમ આ જીવે પોતાની દયા પાળી નહિ. બીજાની દયા પાળવાની હોંશ ઘણી કરી એણે પણ પોતે અનાથ રહીને બીજાનો નાથ થવા, સનાથ થવા જાય છે. આ એક પ્રકારની જીવની મૂર્ખાઈ છે કે પોતે જ પોતાને દુઃખી કરે છે અને બીજા સુખનો વિચાર કરે છે.

‘અન્યત્વગુણ-લક્ષણ-ભેદ અન્યથી અન્યત્વ છે,...’ બીજાથી જુદાંપણું છે, અન્યપણું છે. ઘણા એવો તર્ક કરે છે કે આવું દ્રવ્યાનુયોગનું શિક્ષણ મેળવશો તો પછી તમે બીજાની દયા પાળવાનું ભૂલી જશો એનું શું ? બીજાની દયા પાળવાનું ભૂલી જવાય તો બહુ મોટી આપત્તિ આવશે. પણ પોતાની દયા પાળવાનું અનાદિથી ભૂલી ગયો છે એ આપત્તિ એને લાગી નથી. આ તકલીફ છે.

પાત્રતાનો વિષય ‘શ્રીમદ્જી’એ લીધો છે ત્યાં એવી વાત લીધી છે કે અનાદિથી જન્મ-મરણ કરી ચૂકેલા આ આત્માની અંતર દયા જેને ઊગે છે તેવો જીવ એ આત્માનું સાચું સમ્યક્ નિર્દોષ જીવન જીવવા

માટે, શુદ્ધ પવિત્ર જીવન જીવવા માટે એવી કોઈ પવિત્ર દશાને પ્રાપ્ત, પવિત્ર જીવનને પ્રાપ્ત એવા સત્પુરુષનું શરણ શોધે છે. એ તો બધી વાતને ત્યાં એ બાજુ એવી રીતે લઈ જાય છે.

‘સ્વ, પરથી અન્ય છે,...’ અન્યથી અન્ય છે એટલે સ્વ એટલે પોતે પરથી અન્ય છે. અને પોતે પરથી અન્ય છે ત્યારે જ એને પોતાને પોતાપણું સાચું જણાય છે. અન્યપણું કહો કે ભિન્નપણું કહો. એ ભિન્નપણામાં આગમનો સાર રહેલો છે. ખરેખર તો ભિન્નપણામાં આગમનો સાર ત્યાં રહેલો છે.

જગતના કોઈપણ સાહિત્યમાં, ધર્મના સાહિત્યમાં, વિજ્ઞાનના સાહિત્યમાં પદાર્થની સ્વતંત્રતા જેવી જૈનદર્શનના દ્રવ્યાનુયોગમાં કહી છે એવી ક્યાંય કહી નથી. એક પદાર્થને અનાદિઅનંત નિરપેક્ષ અને નિરાલંબ સિદ્ધ કર્યો છે. કોઈના અવલંબન અને આધાર વિના અને કોઈની પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના પોતાની અનંત શક્તિને સંઘરીને બેઠેલો એવું જે પોતાનું સ્વતત્ત્વ, સ્વદ્રવ્ય એ સદાય પોતે જગતની અંદર અનાદિઅનંત અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પોતાને હયાતપણે રહેવામાં કોઈ પદાર્થને કોઈની જરૂર નથી. તું બીજાની દયા પાળ તો તે જીવ સુખી થાય એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. એ કેટલું સાચું હશે ? કે કોઈ અંશે એ સાચું નથી. આમ છે. પણ ઊંઘા અભિપ્રાયમાં તો સત્યનું ખુન કરીને પણ અમારે તો દયા પાળવી છે એમ કહે છે. સત્યનું ખુન કરીને દયા પાળવી છે. એવો વિષય છે. કોઈ અલૌકિક વિષય છે. દયાનો વિષય તો લોકમાં છે, લૌકિકમાં છે, એનાથી આ કોઈ અલૌકિક વિષય છે. પાછું વળવા માટે થોડું વિચાર આવવો જોઈએ પહેલા. વિચાર આવવો જોઈએ કે આમ થાય છે, આવું ખોટું થાય છે, આમ થાય છે. પછી એ વિષયમાં એ આગળ વધે તો એને કાર્યાન્વિત કરે, એનો અમલ કરે.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યદયા ન કરીએ, ભાવદયા આવે તો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પહેલા તો મારે એ સમજવું છે કે દ્રવ્યદયા કોને કહેવી અને ભાવદયા કોને કહેવી ? આ સમજવું છે. પછી આપણે એનો વિચાર કરીએ. દ્રવ્યદયા કોને કહીએ ? બીજાની દયા પાળીએ તે દ્રવ્યદયા. અને પોતાની દયા પાળીએ તે ભાવદયા. બરાબર છે ? તો

એવો સિદ્ધાંત છે કે જે બીજાની દયા પાળે તે પોતાની દયા પાળે ? કે એવો સિદ્ધાંત છે કે જે પોતાની દયા પાળે તે બીજાની દયા પાળે ? કે ખરેખર જે પોતાની દયા પાળે તે બીજાની દયા પાળી શકે. જે પોતાની જ દયા પાળી ન શકતો હોય તે બીજાની દયા શું પાળશે ?

દસવૈકાલિક છે ને ? દસવૈકાલિકનું પહેલું સૂત્ર આ છે કે જે સ્વદ્રવ્યને જાણતો નથી અને જે પરદ્રવ્યને જાણતો નથી તે સાધુ સંયમને શી રીતે જાણે ? પહેલું વચન આવું લીધું છે. સાધુ સંયમ પાળે છે. સંયમ પાળે છે ત્યારે તે છકાય જીવની દયા પાળે છે. તો એના માટે સીધી આ વાત પહેલા લીધી છે કે જે સ્વદ્રવ્યને જાણતો નથી, જે પરદ્રવ્યને જાણતો નથી તે સાધુ સંયમ શી રીતે પાળશે ? પ્રશ્ન ઊઠાવ્યો છે. સવાલ જ નથી રહેતો કાંઈ. તેને છકાય જીવની દયા પાળવાનો સવાલ ઉપસ્થિત જ થતો નથી એના માટે. કેમકે સ્વપર પદાર્થના સ્વરૂપને તો એ જાણતો નથી.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યદયાનો નિશ્ચય કરતા પહેલા આપણે કર્તાબુદ્ધિ છોડવી જોઈએ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પહેલા કર્તાબુદ્ધિ છોડવી જોઈએ. કર્તાબુદ્ધિ પહેલા છોડવી જોઈએ. નહિતર દયા પાળવાના નિમિત્તે, બહાને કર્તાબુદ્ધિ દઢ થાય. બીજા જીવની રક્ષા કરું છું, બીજાને બચાવું છું, બીજાને જીવાડું છું, બીજાની દયા પાળું છું, બીજાને સુખી કરું છું. એ જે પ્રકાર કર્તાબુદ્ધિએ આવશે તે મિથ્યાત્વને દઢ કરશે. ત્યાં મિથ્યાત્વ દઢ થઈ જશે.

મુમુક્ષુ :- આ વાત પહેલાં જોઈને રાખવી જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પહેલા મુખ્ય આ વાત કરવી જોઈએ. પછી રાગ રહેશે તો એકેન્દ્રિ જીવ પણ પોતાના મન-વચન-કાયાના નિમિત્તે પ્રતિકૂળતાને ન પામે એવો વિકલ્પ આવશે, એવો વિકલ્પ આવશે. એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય પર્યંતના કોઈ જીવને પોતાના મનથી, વચનથી અને કાયાથી પ્રતિકૂળતા ન હો, એવી ભાવના એને આવ્યા વિના રહેશે નહિ. એ સાચી દ્રવ્યભાવ દયા છે. ભાવે અને દ્રવ્યે બેય દયા છે એમાં. પણ વસ્તુનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજીને. નહિતર તો એકની દયા પાળવા જતા બીજાને નિર્દય રીતે માર્યા વિના રહેશે નહિ.

એક માણસે એક માણસને મદદ કરી. અમારા એક મિત્ર હતા. વ્યાપારિક લાઈનના મિત્ર હતા. પણ સજ્જન માણસ હતા. એવી એની એક પ્રકૃતિ કે પોતાની સાધારણ સ્થિતિ હોય પણ જો બીજા કોઈને જરૂરિયાતવાળો માને તો પોતાના ખિસ્સામાંથી પૈસા આપી દે. પછી એનું પોતાનું થાવું હોય એ થાય. તારે દવા લાવવી છે ને ? આ લે પરચીસ રૂપિયા. હું આજે શાક નહિ લાવું. કાંઈ વાંઘો નહિ. શાક લેવા નીકળ્યો હોય અને રૂપિયા આપી દે બીજાને. બીજાને મદદ કરવાની પ્રકૃતિગત સજ્જનતામાં એ પ્રકાર. એક વખત ચર્ચા કરી કે આ સારું કે ખરાબ ? મારો આ પ્રકારનો સ્વભાવ છે એ સારો છે કે ખરાબ છે ?

મેં કહ્યું કે દેખત રીતે તો કોણ ખરાબ કહે ? પણ આવા પરચીસ જ તમારે દેવા છે કે કેટલા દેવા છે ? તો કહે, દેવાય એટલા મારે તો દેવા છે. પણ હોય નહિ તો હું શું કરવું ? મારે તો ઘણાય દેવા છે. જગતમાં જેટલા દુઃખીયા હોય એ બધાને દેવા છે. પણ મારી પરિસ્થિતિ પ્રમાણે દેવાયને. મેં કીધું, તો પછી દેવા માટે લેવાની તો કો'ક જગ્યા જોશે કે નહિ ? તો કહે, હા. મારું કારખાનું છે એમાંથી લેવાની મહેનત કરું છું. કોની પાસેથી લેવા છે ? કોઈની પાસેથી લઈને દેવાના છે કે નહિ ? તો જો કોઈની પાસેથી લઈને દેવાના છે તો જેની પાસેથી લેવાના છે એને તું પ્રતિકૂળ નથી થઈ જતો ? જેને દેવા છે એને અનુકૂળ તું વર્તે છો. તો જેની પાસેથી લેવા છે એને તું પ્રતિકૂળ વર્તે છો. એક પડખું જોવે અને બીજું પડખું ન જોવે તો ન્યાય નહિ સચવાય. એટલે એમાં એકને મારીને બીજાને જીવાડવાનો શું અર્થ છે ? એનો શું અર્થ છે ? એટલે જે કર્તૃત્વબુદ્ધિએ કાર્ય થાય છે એમાં તો ન્યાય સચવાય નહિ. એમાં ન્યાય સચવાઈ શકે નહિ.

જેને બીજાની દયાનો ભાવ આવે છતાં પણ મેં એનું કાંઈ કર્યું નથી. એ અન્યત્વ સમજાય ત્યારે જ એને એ ભાવ આવે. આવે બીજાની દયાનો ભાવ, બીજાને અનુકૂળ જે કાંઈ યથાશક્તિ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ જે કાંઈ વિકલ્પ આવે, વિકલ્પ અનુસાર દ્રવ્યની ક્રિયા થાય, દ્રવ્યક્રિયા થાય, તોપણ પોતાનું અન્યત્વ જાણનાર તો એમ વિચારે છે કે આમાં મેં કાંઈ કર્યું નથી. એનો એ જાતનો પુણ્યનો યોગ હશે એટલે અહીંયાં વિકલ્પ આવ્યો અને બહારમાં જે દ્રવ્યક્રિયા થવાની હતી તે

થઈ. આમ એને વિચાર આવે.

.. અનુરૂપ એવો આપણો નિર્ણય થાય તો આ નિર્ણયમાં શું વિપર્યાસ છે ? આ પ્રશ્ન થવો જોઈએ. આપણો નિર્ણય શાસ્ત્ર કહે છે એવો જ છે. .. તર્કશુદ્ધ રીતે અને ન્યાયથી માન્ય કરીએ તો એને નિર્ણય કેમ ન કહેવો ? આ પ્રશ્ન થવો જોઈએ. .. થવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. .. અથવા .. સ્થુળપણે ન હોય તો સૂક્ષ્મપણે આવી જાય અથવા એમાંથી એ રાગ એવો ચીકણો થઈ જાય કે એમાંથી દ્વેષ પણ જન્મે. કેમકે રાગ અને દ્વેષ એ તો એક જ સિક્કાની બે બાજુ છે. એટલે કોઈ એવું ન કરે, પોતાને વિષે અથવા બીજાને વિષે તો એને આણગમો અને દ્વેષ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. કેમકે રાગ છે ને ? પોતાનો રાગ છે ? જે સ્થિતિમાં પોતાનો રાગ છે તેથી ઊલટી સ્થિતિમાં એને દ્વેષ આવ્યા વિના રહે નહિ. અથવા એ વખતે એ દ્વેષ ઊભો જ છે. જ્યારે જે રાગ છે એના વિરુદ્ધ પડખાનો દ્વેષ ત્યારે ઊભો જ છે. આ માર્ગ તો રાગ-દ્વેષથી પરિમુક્ત થઈને, વિમુક્ત થઈને વીતરાગ થવાનો માર્ગ છે. એટલે અહીંયાં દષ્ટિકોણ જ આખો જુદો છે કે કેમ વીતરાગ થવું ? કેમ રાગી થવું એ અહીંયાં શીખવવામાં આવતું નથી. કેમ વીતરાગ થવું એ અહીં શીખવાનું છે.

મુમુક્ષુ :- મને એમ લાગે છે કે પ્રાથમિક ભૂમિકામાં કર્તાપણાની બુદ્ધિથી દ્રવ્યદયા ન કરવી, અનાસક્ત ભાવે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દ્રવ્યદયા પાળવી પણ કર્તાબુદ્ધિએ ન પાળવી. એમ ને ?

એમાં શું છે કે પહેલા તો બીજની દયા પાળી શકું છું એવું માન્યું હોય તો કર્તાબુદ્ધિ નથી કરવી એ વાત રહેશે નહિ. કર્તાબુદ્ધિ થયા વિના રહેશે જ નહિ. એટલે અન્યત્વ અથવા ભિન્નત્વ એણે સ્વીકાર્યું હોય તો જ એને કર્તાબુદ્ધિ ન થાય. પણ અન્યત્વ અને ભિન્નત્વ ન માન્યું હોય અને કર્તાબુદ્ધિ ન કરવી અને દયા પાળવી તો એ કર્તાબુદ્ધિએ જ દયા પાળશે. ઓલી વાત તો ખાલી ગોખેલી રહી જશે. એમ થઈ જશે. અને પ્રાથમિક... પ્રાથમિક.. પ્રાથમિક... ક્યાં સુધી ? અનંત કાળથી અત્યાર સુધી પ્રાથમિક જ કરતો આવ્યો છે. હવે કાંઈ આગળ ચાલવું છે કે નથી ચાલવું ?

મુમુક્ષુ :- ચલાતું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચલાતું નથી કેમકે જે પકડ્યું છે એ છોડવું નથી. ઉપર ચડવું હોય તો જે પગથિયે પગ મૂક્યો હોય ત્યાંથી પગ ઉપાડી લેવો પડે કે નહિ ? તો જ્યાં પગ મૂક્યો છે ત્યાંથી ઉપાડવો નથી અને આગળ જવાતું નથી એમ કહે છે. ભાઈ ! આગળ જવાતું નથી એનું કારણ છે કે તું પગ ઉપાડતો નથી. સીધી વાત એ છે. જ્યાં ઊભો છો ત્યાં એ બરાબર છે, એ જરૂરી છે, એ કર્તવ્ય છે, એટલું તો કરવું જ જોઈએ પછી આગળની વાત છે, એમ કરીને ત્યાં એવી પકકડ કરે કે ત્યાંથી આગળ ચાલે નહિ. પછી એમ કહે કે આગળ ચલાતું નથી. પણ ક્યાંથી ચલાય ? આગળ ચાલવાનું લક્ષણ તો એમાં છે નહિ. એમ છે.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યાનુયોગ બરાબર સમજે એ જ પ્રાથમિક...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વસ્તુના સ્વરૂપનો નિર્ણય કર્યા વિના પોતે શું કરી શકે અને પોતે શું ન કરી શકે એ જાણ્યા વિના એને શું કરવા યોગ્ય છે અને શું નહિ કરવા યોગ્ય છે એ કેમ ખબર પડે ? કેવી રીતે ખબર પડે ? કોઈ રીતે એ તો નક્કી થાય એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- નિર્ણય એટલે સ્વાનુભવ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, એ પહેલા પણ થાય છે. ખરેખર તો નિર્ણય એટલે ઓળખાણ. ઓળખાણ સ્વાનુભવ પહેલા થાય છે પછી સ્વાનુભવ થાય છે. એટલે તો ૧૪૪મી ગાથામાં જ્યાં સ્વાનુભવની ગાથા લેવી છે, નિર્વિકલ્પ પ્રજ્ઞાતિક્રાંતની, ત્યાં એ વાત કરી કે પ્રથમ તો દ્રવ્યશ્રુત દ્વારા એટલે આગમ દ્વારા એટલે જ્ઞાનઓના વચન દ્વારા પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનો નિર્ણય કરવો, નિશ્ચય કરવો કે જે નિશ્ચય કરવાથી એની મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનની બુદ્ધિ સ્વસન્મુખ થાય એટલે મર્યાદામાં આવે, મર્યાદામાં આવે એટલે સ્વસન્મુખ થાય એટલે કે દિશા બદલે. પહેલા દિશાંતર થાય અને પછી દશાંતર થાય. સ્વાનુભવની દશા ત્યારે થાય.

મુમુક્ષુ :- નિર્ણય ક્ષયોપશમ જ્ઞાનમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્ષયોપશમ જ્ઞાનમાં સ્વરૂપનો પ્રતિભાસ છે. જેવું સ્વરૂપ છે એવું સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસિત થતાં, નિશ્ચિત થતાં સ્વરૂપનો મહિમા આવે છે. અનંત મહિમાવંત સ્વરૂપનો મહિમા આવે

છે. એ મહિમાના કાળમાં સ્વરૂપરસ ઉત્પન્ન થઈને ઘણો ઘટ્ટ થાય છે. તેથી એમ કહેવાય છે કે સ્વરૂપનો મહિમા જ, આત્માનો મહિમા જ આત્માને અનુભવને પ્રાપ્ત કરાવે છે. મહિમા સિવાય કોઈ પમાડશે નહિ.

બીજું, એથી ઊલટી દિશામાં જીવને જગતના પદાર્થનો મહિમા છે. શરીરનો, આબરૂનો, કીર્તિનો, પૈસાનો, પરિવારનો, કુટુંબનો. અને અનેક પ્રકારના સંયોગોનો મહિમા છે, પરપદાર્થનો મહિમા છે. અને એ મહિમા સ્વરૂપના મહિમાપૂર્વક જ્યાં સુધી તૂટે નહિ, ત્યાં સુધી પરિણામ ત્યાંથી ખસીને અંતર્મુખ થાય પણ નહિ. એટલે ઓળખાણમાં કાર્ય થાય છે મહિમાની ફેરબદલી થવાનું. જે મહિમા એ પરપદાર્થનો અને રાગનો કરી રહ્યો છે તે મટીને સ્વપદાર્થનો મહિમા ઉત્પન્ન થાય.

‘સ્વ, પરથી અન્ય છે, નાના (અનેક) પદાર્થોથી અન્ય છે,...’ પરથી અન્ય છે અને બીજા પણ અનેક પદાર્થથી પોતે અન્ય છે. સર્વ પદાર્થોમાં પરસ્પર અન્યત્વપણું છે. સર્વ પદાર્થોમાં ‘દ્રવ્યત્વ છે,...’ સર્વ પદાર્થ દ્રવ્ય હોવાથી દ્રવ્યત્વ છે. દ્રવ્યપણું છે. તેમાં પર્યાયો હોવાથી ‘પર્યાયત્વ છે,...’ સર્વ પદાર્થને વિષે દ્રવ્યત્વ પણ છે અને પર્યાયત્વ પણ છે. આ તો સર્વ પદાર્થમાં સામાન્ય છે.

હવે ‘સર્વગત (છે,...)’ સર્વગત દ્રવ્યે અને ભાવે. આકાશ છે તે દ્રવ્યે સર્વગત છે અને જીવનું કેવળજ્ઞાન છે તે ભાવે સર્વગત છે. સર્વગતપણું બે પ્રકારે છે. સર્વ ઠેકાણે જવું, પહોંચવું તેને સર્વગત કહે છે. ગત એટલે ગયેલું. તો જ્ઞાન સ્વક્ષેત્રમાં રહ્યા છતાં જાણે પરપદાર્થમાં પેસીને પૂરેપૂરો પરપદાર્થનું સ્વરૂપ જાણી લેતું હોય એવું કેવળજ્ઞાન હોવાથી કેવળજ્ઞાનને સર્વગત જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. કેવળજ્ઞાનનું એક એવું નામ છે કે જેને સર્વગત જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. સર્વજ્ઞ કહેવામાં આવે છે. સર્વગત જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. પદાર્થને કેવો જાણે છે ? કે એમાં પેસીને કોઈ જાણી લે અને કાંઈ જાણવાનું બાકી ન રહે એવો પદાર્થ સર્વ પદાર્થને જાણે છે. તેથી એવી જાણવાની વિશિષ્ટતાને સર્વગતપણું કહેવામાં આવે છે.

માત્ર પરપદાર્થને સામાન્ય સ્વરૂપે જાણે છે એમ નહિ, પણ એના સર્વ વિશેષો સહિત, પૂરા વિશેષો સહિત પૂરેપૂરા સર્વ પદાર્થોને જાણે છે. અસર્વગતપણે રહીને, પોતામાં રહીને. એ સર્વગત છે. આકાશ ક્ષેત્ર

અપેક્ષાએ સર્વગત છે, જ્ઞાન જાણવા અપેક્ષાએ, સર્વ પદાર્થના જાણવાના દષ્ટિકોણથી સર્વગત કહેવાય છે.

‘અસર્વગત છે,...’ એટલે પોતાના સ્વરૂપમાં જ રહે છે. પોતાથી બહાર કોઈપણ પદાર્થ ગતિ કરતું નથી, પરિણામન કરતું નથી તેથી સર્વે પદાર્થો અસર્વગત છે. સર્વમાં જતા નથી તે અસર્વગત છે. સર્વગતત્વ છે, અસર્વગતત્વ છે. ‘અપ્રદેશત્વ છે,...’ અપ્રદેશત્વ એટલે બીજાના પ્રદેશમાં નહિ જવું તે અપ્રદેશત્વ છે અથવા તો એક પ્રદેશને પણ અપ્રદેશત્વ કહેવામાં આવે છે. કાળાણું અપ્રદેશ છે. એક પરમાણુ અપ્રદેશ છે. બાકીના પદાર્થોને પ્રદેશત્વ છે એટલે એનું ઘણું દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર છે. છમાંથી ઓછામાં ઓછું માપ એક શુદ્ધ પરમાણુને છે અને એક કાળાણુંને છે. તેથી તે અપેક્ષાએ અપ્રદેશત્વ છે.

‘મૂર્ત છે, અમૂર્ત છે,...’ એક પુદ્ગલ છે તે મૂર્ત છે. અહીંયાં છએ પદાર્થોની વાત ચાલે છે અને બાકીના બધા અમૂર્ત છે. જેમાં રૂપ, રસ, ગંધ, શબ્દ હોય તો મૂર્ત છે અને એવા ગુણો જેનામાં ન હોય તે અમૂર્ત છે. એ મૂર્ત પણ છે, અમૂર્ત પણ છે. ‘સક્રિય,...’ છે. પોતાના પરિણામને પોતે સદાય કરતો હોવાથી, પદાર્થ પોતાના પરિણામને સદાય કરતો હોવાથી પદાર્થ સક્રિય છે અને બીજાના પરિણામને કિંચિત્માત્ર નહીં કરતો હોવાથી પદાર્થ ‘અક્રિય,...’ છે. સક્રિય છે અને અક્રિય પણ છે. પોતે પોતાને માટે સક્રિય છે, પરને માટે અક્રિય છે. અક્રિય છે અથવા નિષ્ક્રિય છે. પોતે સક્રિય પણ છે અને પોતે નિષ્ક્રિય પણ છે. સ્વ અપેક્ષાએ પોતે સક્રિય છે, બીજા પદાર્થોની અપેક્ષાએ પોતે નિષ્ક્રિય છે.

‘ચેતન,...’ પણ છે અને ‘અચેતન,...’ પણ છે. એક જીવ અથવા આત્મા છે તે ચેતન છે અને જીવ સિવાયના બીજા પદાર્થો છે તે અચેતન છે. અથવા પોતે પોતાને અનુભવે છે એટલે પોતાને માટે પોતે ચેતન છે અને બીજાને માટે પોતે અચેતન છે. બીજાને અનુભવી શકતો નથી માટે બીજાને માટે પોતે અચેતન છે. એમ લેવું.

‘કર્તૃત્વ,...’ છે. પોતાના કાર્યને કરતો હોવાથી કર્તૃત્વ છે. પોતાના પરિણામરૂપ કાર્યને કરતો હોવાથી આત્મામાં પોતાના પરિણામનું કરવાપણું છે તેને કર્તૃત્વ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. તે કર્તૃત્વ પણ છે અને

પોતાના સિવાય બીજા પદાર્થના પરિણામને નહિ કરી શકતો હોવાથી આત્મામાં 'અકર્તૃત્વ,...' છે. અથવા સર્વ પદાર્થમાં અકર્તૃત્વ પણ છે. પોતાના પરિણામરૂપ કાર્યની અપેક્ષાએ કર્તૃત્વ છે. બીજાના કાર્યની અપેક્ષાએ સર્વ પદાર્થને અકર્તૃત્વ છે.

મુમુક્ષુ :- ... પરિણામ તો સ્વતંત્ર અહેતુક છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અહેતુક. સ્વતંત્ર અથવા અહેતુક. પણ એ મર્યાદિત વાત છે, અપેક્ષિત વાત છે. અપેક્ષિત એટલે શું છે કે જો પરિણામ સ્વતંત્ર અને અહેતુક ન હોય, સત્ અહેતુક ન હોય તો પરિણામ જેવો પદાર્થ છે એવા જ થવા જોઈએ. પણ જીવ અને પુદ્ગલમાં તો એમ થતું જોવામાં આવતું નથી. એમ નથી થતું તો એનો અર્થ શું છે ? કે એ સ્વતંત્રપણે પરિણામે છે.

બીજું, જો પદાર્થ સત્ અહેતુક હોય તો પદાર્થનો કોઈ અંશ છે તે પણ સત્ અને અહેતુક રહેવો જોઈએ. હોવો જોઈએ. શું ન્યાય છે આમાં ? કે પરિણામ છે એ પદાર્થનું એક અંગ છે. પરિણામ અંગ જેને કહેવામાં આવે છે. જો આખો પદાર્થ સત્ અને અહેતુક છે તો એનો કોઈ એક અંગ છે એ પણ સત્ અને અહેતુક જ રહેવો જોઈએ, હોવો જોઈએ. પણ મર્યાદિત છે. મર્યાદિત છે એટલે પદાર્થને આધીન રહીને. ક્યારે તે પરિણામનું અંગ સર્વથા છૂટું પડીને, પદાર્થથી સર્વથા છૂટું પડીને ક્યાંય આઘુંપાછું થાય એવી મર્યાદામાં એ સ્વતંત્રપણે પરિણામનું નથી. એવી એની હદ નથી. એટલે એ બહુ બહુ તો સ્વતંત્રપણે એ વિકારને કરે અથવા સ્વતંત્રપણે એ અવિકારને કરે. બસ, આટલી એની સ્વતંત્રતા છે. એ સ્વતંત્રપણે વિકારને કરે એમાં કોઈનું ન ચાલે. ન સ્વદ્રવ્યનું, ન પરદ્રવ્યનું. જો સ્વદ્રવ્યનું ચાલતું હોત તો કોઈ જીવ વિકારપણે પરિણામે જ નહિ. જો પરદ્રવ્યનું ચાલતું હોય તોપણ એમ જ થાત કે કોઈ વિકારપણે પરિણામે નહિ. પણ એ સ્વતંત્રપણે પરિણામે છે. એની સ્વતંત્રતા અબાધિત છે. કોઈ એને ફેરફાર કરી શકતા નથી. તેથી તે સ્વતંત્ર છે.

મુમુક્ષુ :- કથંચિત્..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હો, એ તો એમ જ છે. એ કથંચિત્ સ્વતંત્ર છે, કથંચિત્ સ્વતંત્ર નથી એમ પણ છે.

મુમુક્ષુ :- અપેક્ષાએ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અપેક્ષાએ મર્યાદિત છે. કેમકે આખરમાં એ પદાર્થનો પર્યાય છે. પદાર્થની જે મર્યાદા છે એ પદાર્થની મર્યાદા બહાર જઈને કોઈ સ્વતંત્ર પરિણામી શકતું નથી. જેમકે ચેતન પદાર્થ ભલે વિકારભાવે પરિણામે, એને ગળ્યો રસ ભાવતો હોય તો એને ગળ્યો રસ ગમે એવો એને ભાવ થાય, પણ ગળ્યા રસ પ્રમાણે પોતે ગળ્યા રસ સાથે અભેદ ન થઈ શકે. એ મર્યાદાનું ઉદ્ધંધન ન કરી શકે. એને થવું હોય તોપણ ન થઈ શકે. શરીર એને ગમતું હોય પણ શરીરસ્વરૂપે એ થઈ ન શકે. શરીરને એ રાખી ન શકે. એની મર્યાદા છે. પણ એ શરીરના લક્ષે બહુ બહુ તો વિકૃતિ એમાં આવે, વિકાર થાય એટલી વાત છે. એથી આગળ એની મર્યાદા નથી. મર્યાદિત રીતે એ સ્વતંત્ર છે. અમર્યાદિપણે સ્વતંત્ર છે એમ નથી. એટલું લેવું એમાંથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એક જ દ્રવ્યના છે.

મુમુક્ષુ :- .. ચેતન અને અચેતન તો બે દ્રવ્યમાં..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આમાં બે દ્રવ્યની અપેક્ષા આવશે ને કે પોતાના પરિણામનું કર્તૃત્વ છે અને બીજાના પરિણામનું અકર્તૃત્વ છે. બીજાના કાર્યનું અકર્તૃત્વ છે. પરની અપેક્ષા આવશે. ધર્મ પોતાનો છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પણ આમાં તો છએ દ્રવ્યું પ્રકરણ ચાલે છે ને ? છએ દ્રવ્યનું પ્રકરણ ચાલે છે આ. આત્માની વાત છે એમ નહિ, જ્ઞેય કેવા છે ? જગતના જ્ઞેયો કેવા છે ? જણાવાયોગ્ય પદાર્થો 'જ્ઞાતું યોગ્યં જ્ઞેયં'. તે મૂર્ત પણ છે, અમૂર્ત પણ છે, સચેતન પણ છે, અચેતન પણ છે. એમ લેવું છે. છએ દ્રવ્યની વાત કરવી છે. એકલી આત્માની વાત અહીંયાં નથી ચાલતી.

મુમુક્ષુ :- 'પ્રવચનસાર'માં જે ૪૭ નયનું પ્રકરણ છે એમાં કર્તૃત્વ નય અને અકર્તૃત્વ નય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કર્તૃત્વ, અકર્તૃત્વ લાગુ પડે પણ ચેતન, અચેતનમાં નય શું લગાડવો ? મૂર્ત, અમૂર્ત શું નય લગાડવો ? કેમકે પોતે અમૂર્ત છે આત્મા. પોતાને અમૂર્તપણે જાણે પણ મૂર્તપણું ક્યાંથી

લાવશે ? એટલે એમાં નય નહિ લાગુ પડે.

મુમુક્ષુ :- મૂર્ત એમ કહીએ તો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મૂર્તમાં તો જેમાં રૂપ, રસ, ગંધ હોય એને જ મૂર્ત કહેવાય છે. સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એટલું હોય એને મૂર્ત કહેવાય છે. બાકીનાને અમૂર્ત કહેવાય છે. મૂર્ત એટલે ઈન્દ્રિયજ્ઞાન દ્વારા મૂર્તિમંતપણે જણાય તે મૂર્ત.

‘કર્તૃત્વ, અકર્તૃત્વ,...’ જે રીતે છે તે જ રીતે ‘ભોક્તૃત્વ, અભોક્તૃત્વ,...’ છે. પોતાના પરિણામના ભાવને ભોગવી શકે છે અને પોતાના પરિણામ સિવાય અન્યના પરિણામને અથવા અન્ય દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયને ભોગવી શકતો નથી. એટલે આત્મા અભોક્તા છે. સ્વ અપેક્ષાએ ભોક્તા છે, પરઅપેક્ષાએ અભોક્તા છે. ‘નામ,...’ દરેક પદાર્થને છે. છએ દ્રવ્યને નામ છે. નામ છે તેનું ‘ઉપલક્ષણ,...’ પણ છે. જેમ આત્માને જ્ઞાનલક્ષણ છે એ ઉપલક્ષણ છે. ‘ક્ષેત્ર,...’ છે. દરેકને પોતપોતાનું ક્ષેત્ર છે. જેટલા પ્રદેશ છે એટલા. ‘ઉપલક્ષણ, ક્ષેત્ર, સ્થિતિ,...’ શાશ્વતપણું છે. દ્રવ્યે શાશ્વતપણું છે, પર્યાયે ક્ષણિકપણું છે. એવી ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યાત્મક અથવા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાત્મક સ્થિતિ છે. એવી દરેકની સ્થિતિ છે. ‘સંસ્થાન,...’ એટલે આકાર છે. દરેક પદાર્થને પોતપોતાનો આકાર છે. આકાર વિનાનો કોઈ પદાર્થ નથી. જેને ક્ષેત્ર હોય એને ક્ષેત્રનો આકાર હોય, હોય ને હોય જ. એટલે સંસ્થાન એટલે આકાર છે.

‘સરૂપ,...’ એટલે રૂપસહિત છે. રૂપની અંદર સ્વરૂપ પણ લઈ લેવું અને રૂપની અંદર એક જો પુદ્ગલ લઈએ તો માત્ર એક પુદ્ગલને જ વર્ણ નામનો ગુણ હોવાથી કોઈને કોઈ રૂપ છે. પછી એ વર્ણગુણ છે એ કોઈ ને કોઈ રંગરૂપપણે, રૂપપણે પરિણામે છે. સરૂપ છે રૂપસહિત છે. ‘ફલ,...’ ફળ એટલે પરિણામ. રિઝલ્ટ જેને કહેવામાં આવે છે. એટલે દરેક સમયે પ્રત્યેક દ્રવ્યની જે અવસ્થા છે તે તેનું ફળ છે. એ એનો પરિપાક છે. પર્યાય છે તે દ્રવ્યનો પરિપાક છે અથવા ફળ છે. એ રીતે દરેકને ફળ છે.

‘દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ,...’ એ એક પદાર્થના ચારેય અંગ છે. દરેક પદાર્થને દ્રવ્યપણું છે, ક્ષેત્રપણું છે, કાળપણું છે, ભાવપણું છે.

‘સંજ્ઞા,...’ એટલે નામ. ઉપર નામ આવી ગયું. સંજ્ઞાને જ નામ કહે છે. સંજ્ઞા પણ છે. ‘સંખ્યા,...’ પણ છે. આકાશ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય એક એક સંખ્યાવાળા પદાર્થો છે. કાળાણું અસંખ્યાત છે, જીવો અનંત છે અને પરમાણુઓ જીવો કરતા અનંતાઅનંત છે. એવી સંખ્યા પણ છે. એકથી અનેક એવી સંખ્યા પણ છે.

‘લક્ષણ,...’ છે. દરેકને પોતપોતાનું જુદું પાડી શકાય એવું લક્ષણ છે. લક્ષણ એટલે ઓળખવાનું ચિહ્ન. જેનાથી જે ઓળખાય, જેનું સ્વરૂપ ઓળખાય તે સ્વરૂપે તે હોય તેને તે સ્વરૂપ અથવા લક્ષણ કહેવામાં આવે છે. ખાસ લક્ષણ, ભિન્ન પડે એવું લક્ષણ, જુદું લક્ષણ. ‘સંજ્ઞા, સંખ્યા, લક્ષણ, પ્રયોજન,...’ દરેકને પોતાનું પ્રયોજન છે. પોતાના પ્રયોજનભૂત કાર્યને છોડીને કોઈ અન્ય બીજા પદાર્થનું કાર્ય નથી કરી શકતા, તેટલું જ એનું દરેકનું પ્રયોજન છે. એટલું પોતાનું કાર્ય કરવું એટલું દરેકને પ્રયોજન છે. અથવા પોતાની પર્યાયમાં પદાર્થ સંલગ્ન રહે, જોડાયેલો રહે, યોજાયેલો રહે તે ‘પ્રયોજન...’ છે. યુજ-જોડાવું. યોજ એટલે ટુ જોઈન્ટ-જોડાવું. પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય સાથે એનું જોડાણ છે. એટલું જ એનું પ્રયોજન છે. એથી વધારે એનું પ્રયોજન નથી.

મુમુક્ષુ :- આત્મામાં લીનતા કરવી એ જ એનું પ્રયોજન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ એનું પ્રયોજન છે અને એવો જ પ્રયોજનભૂત એનો સ્વભાવ છે. સ્વભાવ પણ એવો જ છે. એવું જ એનું સ્વરૂપ છે.

‘તત્સ્વભાવ...’ તત્સ્વભાવ એટલે તેપણું. દરેકમાં પોતાનું પોતાપણું છે. તે તે પદાર્થમાં તેનું તેપણું છે તેને તત્સ્વભાવ કહેવામાં આવે છે. ‘અતત્સ્વભાવ,...’ બીજાથી અતત્પણું છે. બીજાથી તે પણું નથી. જીવ જીવપણું છે અને જડ જડપણું છે. તો જીવ અતત્પણું છે. જડથી અતત્પણું છે. જડપણું નથી. એમાં જે જડનું તત્પણું છે તે જીવમાં નથી. તત્ એટલે તેપણું. સ્વથી તત્સ્વભાવે છે. પ્રત્યેક પદાર્થ સ્વરૂપથી તત્સ્વભાવે છે અને પરપદાર્થથી અતત્સ્વભાવ છે. એવું અતત્સ્વભાવપણું છે.

‘સમભંગરૂપ અન્યોન્ય ગુણથીસિદ્ધિ,...’ સમભંગરૂપ અન્યોન્ય

ગુણસિદ્ધિ. સાત ભંગ. અસ્તિ-નાસ્તિ. અસ્તિ, નાસ્તિ, વક્તવ્ય, અવક્તવ્ય એમ કરીને જે સાત ભંગ છે, એ રીતે સાત ભંગરૂપ અન્યોન્ય ગુણથી સિદ્ધિ. એકબીજાના ગુણોથી પોતપોતાની સિદ્ધિ થાય છે અથવા પોતપોતાથી પોતાની પણ એ રીતે સિદ્ધિ થાય છે. પરની સાથે લેતા, અન્યોઅન્ય-સામે સામે મેળવતા પોતાની ગુણથી સિદ્ધિ થાય છે એટલે સ્વભાવથી સિદ્ધિ થાય છે. એ સમ ભંગ એવા છે કે એમાં કોઈ બીજાનો વાદવિવાદ ચાલતો નથી. સાત ભંગનો વિષય એવો છે. કોઈપણ શાસ્ત્રાર્થ કરનાર ગમે તેવો તર્કવાદી કે કુતર્કવાદી સામે આવે તો સાત ભંગની સામે એને નિરસ્ત થઈ જવું પડે. એવી જે ગુંથણી છે, વસ્તુની પ્રતિપાદન, વસ્તુને કહેવાની, પ્રતિપાદન કરવાની જે શૈલી છે, આ જિનોક્ત પદ્ધતિ છે, કહેવાની પદ્ધતિ છે એ સમભંગરૂપ છે, સાત ભેદરૂપ છે. અને તેનાથી વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે.

‘ગતિહેતુત્વ,...’ એ ફક્ત ધર્માસ્તિકાયને લાગુ પડે છે. જેમ ચેતનત્વ ફક્ત જીવને લાગુ પડે છે અને બાકીના પાંચ દ્રવ્યને લાગુ પડતું નથી. છે ને આમાં ? ગતિહેતુત્વ માત્ર ધર્માસ્તિકાયને લાગુ પડે છે. ‘સ્થિતિહેતુત્વ...’ માત્ર અધર્માસ્તિકાયને લાગુ પડે છે. ‘અવગાહહેતુત્વ...’ આકાશને મુખ્યપણે લાગુ પડે છે, ‘વર્તનાહેતુત્વ,...’ કાળાણુને લાગુ પડે છે. ‘ચેતનત્વ,...’ જીવને લાગુ પડે છે અને ‘મૂર્તત્વ...’ પુદ્ગલને લાગુ પડે છે. છએ દ્રવ્ય જુદાં જુદાં લઈ લીધા છે. એક દ્રવ્યની વાત નથી.

‘આદિ (જુદા જુદા) પદાર્થ...’ સામાન્ય વિશેષ સ્વભાવને ધારણ કરે છે. આ વગેરે પ્રકારે જગતના વિશ્વના પદાર્થો સામાન્ય ગુણોને અને વિશેષ ધર્મોને ધારણ કરીને રહેલા છે. એવું જ્ઞાનમાં જણાવાયોચ્ય જ્ઞેયરૂપ વિશ્વ છે તેને જાણવું, જાણીને પોતાના સ્વભાવના આધારે સ્વભાવમાં લીન થવું, એમ કહેવું છે. આગમના વિષયમાં ગડબડ કરવી નહિ અને આગમના વિષયને યથાસ્થિત જાણીને અધ્યાત્મમાં આવવું. આટલો હેતુ છે.

મુમુક્ષુ :- આખો પ્રયોજન લઈ લીધો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બહુ ટૂંકામાં ઘણું લઈ લીધું.

તા. ૧-૩-૧૯૮૬, પ્રવચન નં. ૧૨૬, પાના નં. ૬૮

સમ્યજ્ઞાનમાં જાણાવા યોગ્ય પદાર્થ કેવા સ્વરૂપે હોય છે ? જે પદાર્થને વિષે ભિન્ન ભિન્ન સામાન્ય-વિશેષ સ્વભાવો છે, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી જેવું પદાર્થનું સ્વરૂપ છે એવું જ જ્ઞાનમાં જાણવું યોગ્ય છે. ‘પદાર્થ સત્તારૂપ છે.’ ત્યાંથી પેરેગ્રાફ છે. ‘પદાર્થ સત્તારૂપ છે.’ સત્તારૂપ છે એટલે હોવારૂપ છે. પદાર્થની હયાતી છે. એ સત્તા છે. હોવાપણારૂપ સ્વભાવ છે. એ ‘મહાસત્તા અવાન્તર સત્તા (એવા) બે ભેદવાળી છે.’ ફૂટનોટમાં બંનેનો અર્થ કર્યો છે. મહાસત્તા એટલે ‘સમસ્ત પદાર્થોના અસ્તિત્વગુણને ગ્રહણ કરનારી સત્તાને મહાસત્તા કહે છે.’ અથવા મહાસત્તા કહેતા જગતના છએ દ્રવ્યોના અસ્તિત્વનો મહાસત્તાની અંદર સ્વીકાર થઈ ગયો. છએ પદાર્થના છએ દ્રવ્યના અસ્તિત્વને સ્વીકારવું એ મહાસત્તાનો સ્વીકાર છે.

અવાન્તર સત્તા એટલે ભિન્ન-ભિન્ન સત્તા. ‘કોઈ વિવિક્ષિત પદાર્થની..’ કહેવા ધારેલા કોઈ એક ‘પદાર્થની સત્તાને અવાન્તરસત્તા કહે છે.’ એમ સત્તાની પરિભાષા શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારે છે. મહાસત્તાને પણ સત્તા કહેવાય છે. અવાન્તરસત્તાથી પણ સત્તા કહેવાય છે.

મુમુક્ષુ :- અવાન્તર સત્તા એટલે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જીવદ્રવ્ય, પરમાણુ ગમે તે. કોઈપણ કહેવા ધારેલા કોઈ એક પદાર્થના અસ્તિત્વને અવાન્તર સત્તા કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- છમાંથી કોઈપણને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈપણને. અથવા દર્શન ઉપયોગનો વિષય મહાસત્તા છે. જ્ઞાનોપયોગનો વિષય અવાન્તર સત્તા છે. સીધું લઈએ તો. જીવનો દર્શન ઉપયોગ છે એ છએ દ્રવ્યની સત્તાને કોઈપણ દ્રવ્યની સત્તાને ભિન્ન પાડ્યા વિના છએ દ્રવ્યની સત્તાને દેખે છે. અને જ્ઞાન ભિન્ન ભિન્ન એક એક પદાર્થની સત્તાને જાણે છે. અવાન્તર સત્તા એ જ્ઞાનનો વિષય છે. એ જ્ઞાનનો વિષય દર્શન પણ હોવાથી મહાસત્તા પણ જ્ઞાનનો વિષય છે, અવાન્તર સત્તા પણ જ્ઞાનનો વિષય છે. જ્યારે

મહાસત્તા દર્શનનો વિષય છે, પણ અવાન્તર સત્તા દર્શનનો વિષય નથી.

મુમુક્ષુ :- સત્તા એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હોવાપણારૂપ. પદાર્થનું હોવાપણું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ પણ ગુણ જ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનો વિષય, દર્શન અને જ્ઞાનનો વિષય, દર્શનનો વિષય મહાસત્તા છે, જ્ઞાનનો વિષય અવાન્તર સત્તા છે અને મહાસત્તા પણ છે. એનો વિષય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્તા પોતાને પણ છે, સત્તા બીજાઓને પણ છે. પોતાનું અસ્તિત્વ પોતાને પણ છે અને સર્વ પદાર્થને પોતપોતાનું અસ્તિત્વ છે. છએ દ્રવ્યોને પોતાનું અસ્તિત્વ છે. એકસાથે બધાનું અસ્તિત્વ ભેદ પાડ્યા વિના સ્વીકારવું તે મહાસત્તાનો વિષય છે. અને એ પ્રકારે દર્શન મહાસત્તાને દેખે છે. દર્શન ઉપયોગમાં .. છે, મહાસત્તાને દેખવું. જ્ઞાનનું કાર્ય અવાન્તર સત્તાને જાણવું અને જ્ઞાન, દર્શનને પણ જાણવું હોવાથી દર્શનના વિષયરૂપ મહાસત્તાને પણ જાણવું (થાય છે). જ્ઞાનની અંદર તો બંને વિષય થાય છે-સામાન્ય અને વિશેષ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બંને સત્તા જણાય. જ્ઞાનમાં બંને સત્તા જણાય. જો જ્ઞાનમાં બંને સત્તા ન જણાય તો આ વર્ણન કેવી રીતે કરે ? અવાન્તર સત્તા આમ કહેવાય અને મહાસત્તા આમ કહેવાય. એમ જ્ઞાને જાણ્યા વિના કેવી રીતે કહી શકાય ? નિરૂપણ કરી શકાય ?

મુમુક્ષુ :- અવાન્તર એટલે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અવાન્તર એટલે જુદું. અવાન્તર એટલે જુદું. બે વચ્ચે અંતર પડવું તે અવાન્તર છે. આપણે સાહિત્યની પરિભાષામાં તો આ શબ્દ વપરાય છે કે ફલાણાએ આવું કાર્ય કર્યું છે. તે કાર્ય ભલે સારું દેખાતું હોય તોપણ અવાન્તર હેતુથી કરવામાં આવેલું કાર્ય છે. એમ કહે છે કે નહિ ? ખાસ કરીને વકીલો આ ભાષા વાપરે છે. અવાન્તર હેતુથી એટલે બીજા-ત્રીજા હેતુથી. કોઈ જુદા હેતુથી આ કામ

કરવામાં આવ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- મતાંતર.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મતાંતર. અંતર એટલે બીજું. બીજો મત. પર્યાપ્તિ અંતર એટલે બીજી પર્યાપ્તિ. ગુણાંતર એટલે બીજો ગુણ, દ્રવ્યાંતર એટલે બીજું દ્રવ્ય. એવા પ્રકાર પડે છે.

કોઈ દાન આપે છે. તો દાન આપવા પાછળ... કોઈએ જમીનનું દાન આપ્યું કે આ જમીનમાં મંદિર બંધાવો. ... હવે એની આજુબાજુની જમીનમાં વસવાટ કરવો હોય અને એ જમીનના ભાવો વધારવા હોય તો એક જમીનના ટૂકડાનું દાન આપી દે અને પછી ત્યાં એ સંપ્રદાયને માનનારા માણસો ઊંચા ભાવે બાકીની જમીન ખરીદે તો શું કહે છે ? કે દાન આપ્યું છે પણ કોઈ અવાન્તર હેતુથી આ દાન આપવામાં આવ્યું છે. ..., વકિલાતમાં આવી ભાષા વપરાય છે. અવાન્તર એટલે જુદું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનેક જગ્યાએ વપરાય છે.

‘સત્ત્વ અને અસત્ત્વ, ત્રિલક્ષણ અને અત્રિલક્ષણ.’ સત્ત્વ એટલે સત્પણું તેને સત્ કહે છે. પ્રત્યેક પદાર્થ પોતાથી સત્પણું છે અને બીજા પદાર્થથી અસત્પણું છે. સત્ત્વ અને અસત્ત્વ. સત્ એટલે હોવારૂપ અને હોવાપણું. સત્ત્વ એટલે હોવાપણું. સત્ એટલે હોવું. સત્ત્વ એટલે હોવાપણું. દરેક પદાર્થનું પોતાથી હોવાપણું છે. અન્ય પદાર્થથી નહિ હોવાપણું છે. એ ‘સત્ત્વ અને અસત્ત્વ,...’

‘ત્રિલક્ષણ અને અત્રિલક્ષણ.’ ત્રિલક્ષણ એટલે ઉત્પાદ લક્ષણ, ધ્રુવ લક્ષણ, વ્યય લક્ષણ. પ્રત્યેક સત્તાને આ ત્રણ લક્ષણ છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ્યાત્મક સત્ છે. ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ યુક્ત સત્. હોવાપણું ત્રણ લક્ષણ ધરાવે છે, જો ભેદથી જોવામાં આવે તો. તે જ હોવાપણાને સામાન્યપણે જોવામાં આવે, નિર્ભેદપણે જોવામાં આવે તો તે અત્રિલક્ષણ રૂપ છે. એટલે એક લક્ષણરૂપ છે. સત્તાના હોવાના એક લક્ષણરૂપ છે. તેને તે સત્તા ત્રણ લક્ષણરૂપ પણ છે. એક લક્ષણરૂપ પણ છે અને ત્રણ લક્ષણરૂપ પણ છે. ત્રિલક્ષણ અને અત્રિલક્ષણ.

‘એકત્વ અને અનેકત્વ,...’ સત્તાએ કરીને એક છે, ગુણ-પર્યાપ્તિ

કરીને અનેક છે. એમ સત્તામાં એકત્વ પણ છે, સત્તામાં અનેકત્વ પણ છે. ‘સર્વપદાર્થસ્થિતત્વ અને એક પદાર્થસ્થિતત્વ,...’ મહાસત્તા સર્વપદાર્થસ્થિતત્વ છે અને અવાન્તર સત્તા એક પદાર્થમાં રહેલી છે. સ્થિતત્વ એટલે રહેલું, રહેવાપણું. સર્વ પદાર્થમાં રહેવાપણું અને એક પદાર્થને વિષે રહેવાપણું. એવું પણ સત્તાનું સ્વરૂપ છે.

મુમુક્ષુ :- ... પદાર્થમાં ભિન્ન-ભિન્ન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- છે ભિન્ન ભિન્ન સત્તા. પણ ભિન્ન-ભિન્નપણું જોવું, ન જોવું એમ બે પ્રકારે જોવાનું થાય છે. દ્રવ્યને ભેદથી પણ જોવાય અને દ્રવ્યને અભેદથી પણ જોવાય. એમ સત્તામાં પણ આ પ્રકાર છે. એટલે તો દર્શનઉપયોગનો વિષય લીધો. દર્શનઉપયોગ છે એ ભિન્ન ભિન્ન સત્તા દેખતી નથી.

‘વિશ્વરૂપ અને એકરૂપ;...’ વિશ્વ એટલે અહીંયાં અનેક. વિશ્વપણું એટલે અનેકપણું. અનેકપણું પણ છે અને એકપણું પણ છે. એ આવી ગયું ને ? એકત્વ અને અનેકત્વ. એમ એકરૂપ પણ સત્તા છે અને અનેકરૂપ પણ છે-વિશ્વરૂપ પણ છે. ‘અનંતપર્યાયત્વ અને એક પર્યાયત્વ.’ પણ છે. હવે એક દ્રવ્યમાં વિશ્વરૂપ અને એકરૂપ ઉતારે છે. આત્મામાં તો એ લીધું કે આત્મા પદાર્થે કરીને એક છે, પચયિ કરીને વિશ્વરૂપ થાય છે એટલે અનેકરૂપ થાય છે. ક્યારેક દેવ, ક્યારેક મનુષ્ય, ક્યારેક નારકી. વિશ્વના અનેક જે કોઈ પર્યાયો છે એ બધા પર્યાયો ઉત્પન્ન થાય છે તો આત્મા ત્યાં વિશ્વરૂપ થાય છે. છતાં આત્મા આત્મારૂપે એકરૂપ રહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- .. પોતે એ રૂપે પરિણમે છે ને. મનુષ્યપણું પરિણમન તો થયું ને. અનેકરૂપે થાય છે. વિશ્વરૂપે એટલે અનેકરૂપે પોતે થાય છે. અનેકરૂપે પોતાનો અનુભવ કરે છે. હું માણસ થયો, હું બાળક થયો, હું યુવાન થયો, હું પુત્ર થયો, હું પિતા થયો, હું ફલાણો થયો, ફલાણો થયો. એ બધું વિશ્વરૂપપણું છે. અનેકરૂપે પોતાને અનુભવવો તે વિશ્વરૂપપણું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અહીંયાં એ નથી લેવું. કેવળી સમુદ્ઘાત કરે છે

ત્યોર એના પ્રદેશો વિશ્વના આકારે થાય છે. પણ એ બધા કેવળીઓ કાંઈ કેવળી સમુદ્ધાત કરતા નથી. કોઈ કેવળી કરે છે. પણ સર્વ જીવો અનાદિથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા હોવાથી અનેક વિધવિધ ભાવે પરિણમે છે. એ ભાવોની વિવિધતામાં પર્યાયદૃષ્ટિએ પોતાને એ સ્વરૂપે અનુભવે છે તેથી આત્મા વિશ્વરૂપ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. આખા વિશ્વપણે પોતાનો અનુભવ કરે છે. હું આવો... હું આવો... હું આવો.. એમ અનેકરૂપે પોતાનો અનુભવ કરે છે. એ વિશ્વરૂપપણું છે. ‘સમયસાર’માં આ શબ્દ વાપર્યો છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પોતાને વિશ્વરૂપ કરતો થકો નાશ પામે છે. પાછળ જે ૧૪ કળશ છે ને એક અને અનેકના એમાં. એક અનેકમાં. સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ પોતાને એકરૂપ માનતો થકો જીવે છે. વિશ્વરૂપ ... ત્યાં એવો શબ્દ વાપરેલો છે.

‘અનંતપર્યાયત્વ અને એક પર્યાયત્વ.’ અનંત ગુણોની પર્યાયો થાય છે ત્યાં અનંતપર્યાયપણું છે. એક જ પદાર્થને વિષે અનંત પર્યાયપણું છે. આ જ્ઞાનની પર્યાય, દર્શનની પર્યાય, અસ્તિત્વની પર્યાય, સુખની પર્યાય, પુરુષાર્થની પર્યાય. એવા અનંત ગુણોની પર્યાયમાં અનંત પર્યાયત્વપણું છે. અને દ્રવ્યપણે એક જીવની આ જીવની પર્યાય છે એમ કહીને એક પર્યાયત્વ પણ છે. અનંત પર્યાયત્વ પણ છે અને એક પર્યાયત્વ પણ છે.

‘દ્રવ્ય’ એવો દ્રવ્યભાવ સર્વ દ્રવ્યમાં તે મહાસત્તા.’ દ્રવ્ય એવો દ્રવ્યભાવ એટલે સર્વ દ્રવ્યોની સત્તા તે મહાસત્તા. અને ‘જીવદ્રવ્ય, પુદ્ગલદ્રવ્ય એવા સ્વરૂપે વર્તે તે અવાન્તરસત્તા.’ આ જુદું પાડ્યું. ‘દ્રવ્ય’ એવો દ્રવ્યભાવ સર્વ દ્રવ્યમાં તે મહાસત્તા.’ છએ દ્રવ્યમાં. સર્વ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યભાવ તે મહાસત્તા. અને આ જીવદ્રવ્ય, આ પુદ્ગલદ્રવ્ય એવા પોતપોતાના સ્વરૂપે વર્તે છે એ અવાન્તર સત્તા છે. ફરીને ચોખવટ કરી એ વિષયની.

‘દ્રવ્યસત્તા અનાદિ-અનંત છે. પર્યાયસત્તા સાદિ-સાંત છે.’ દ્રવ્ય અનાદિઅનંત હોવારૂપ છે. પર્યાયની શરૂઆત થાય છે અને પર્યાયનો અંત આવે છે. સ્થુળ પર્યાય લઈએ તો મનુષ્યપર્યાય જેટલું આયુષ્ય છે એનો આદિ અંત છે. જન્મ-મરણ છે તે સાદિ સાંત છે. એક સૂક્ષ્મ પર્યાય લઈએ તો સમય સમયની આયુષ્યવાળી, એક

સમયની આયુષ્યવાળી પર્યાય એ સાદિ સાંત છે. એ પર્યાયનું હોવાપણું સાદિસાંત છે અને દ્રવ્યનું હોવાપણું અનાદિઅનંત છે.

મુમુક્ષુ :-...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતાન સ્વરૂપનો દ્રવ્યપણે નાશ થતો નથી અને પોતાના સ્વરૂપમાં રહેલી અવસ્થાને કાયમ ટકાવી શકાતી નથી. બે વાત એકસાથે છે. અવસ્થાને કાયમ ટકાવી રાખવા ચાહે તો ટકશે નહિ અને પદાર્થનો નાશ કદી થશે નહિ. એક પદાર્થની પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્થિતિ ઉત્પાદવ્યરૂપ અને ધ્રુવરૂપ એવી પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્થિતિ એકસાથે છે, એક કાળે છે. અને છતાં પદાર્થને એ બંને વિરૂદ્ધ ધર્મો સાથે રહેવાનો કોઈ વિરોધ આવતો નથી. સાથે રહેવાનો કોઈ વિરોધ નથી. જગતમાં વિરૂદ્ધ ધર્મવાળા પદાર્થો સાથે રહે છે કે નહિ ? જીવ ચેતન પદાર્થ છે, પુદ્ગલ પણ અચેતન પદાર્થ છે. અનાદિથી વિશ્વમાં બંને પદાર્થો છે. છે કે નહિ ? વિશ્વમાં એનું રહેવું પોતાના અસ્તિત્વથી (છે). એમ સદૃશ્ય સદૃશ્યપણે હોવાપણે ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ.. ધ્રુવ.. હોવાપણે પદાર્થ રહે છે. પ્રતિ સમયે એની અવસ્થામાં ઉત્પાદવ્ય.. ઉત્પાદવ્ય... ઉત્પાદવ્ય.. થાય છે. એક જ પદાર્થમાં અવિકલ રૂપે રહેવું, એકરૂપે રહેવું અને બદલતારૂપે રહેવું એમ બંને એકસાથે છે.

મુમુક્ષુ :- જે સ્થાનમાં છે પર્યાય છે, એ જ સ્થાનમાં દ્રવ્ય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ સ્થાનમાં ધ્રુવ છે. પદાર્થનું આવું વિચિત્ર સ્વરૂપ હોવાથી એનું જ્ઞાન અન્યમતમાં નથી. આ તો સર્વજ્ઞ અનુસારી શાસન ચાલે છે એટલે પદાર્થનું આવું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ છે. બાકી જૈનદર્શન સિવાય કોઈપણ દર્શનમાં પદાર્થનું સ્વરૂપ આ રીતે સ્પષ્ટ નથી. કોઈ એક ધ્રુવ માને છે તો અધ્રુવ અંશને સ્વીકારતા નથી. સાંખ્ય વગેરે. બૌદ્ધ અધ્રુવ માને છે, ઉત્પાદ-વ્યયને માને તો ધ્રુવને સ્વીકારતા નથી. આમ છે.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બસ. પોતાનું હોવાપણું સદાય અનુભવગોચર છે કે નહિ ? આ સમયે આવો વિચાર છે ત્યારપછીના સમયે બીજો વિચાર છે એ બંનેનો વિચાર ધરનાર કોઈ એક છે કે જુદો જુદો છે ? તો પોતે એક છે અને વિચારો જુદા જુદા છે. એકપણું અને જુદા જુદાપણું

પોતામાં અને પોતામાં અનુભવગોચર થાય છે કે નહિ ? અનુભવગોચર થાય છે.

જ્ઞાન છે. જ્ઞાન છે તે જ્ઞાન છે. અનેક જ્ઞેયો જ્ઞાનના પડદા ઉપર આવે છે, જ્ઞેયાકાર થાય છે તે જ્ઞેયાકાર વિનષ્ટ થાય છે. વળી નવો જ્ઞેયાકાર ઉત્પન્ન થાય છે, પાછો તે જ્ઞેયાકાર વિનષ્ટ થાય છે. આ અવાજ લ્યો. શબ્દો સંભળાય છે તો એ જ્ઞાનના પડદા ઉપર ખ્યાલ આવે છે કે આમ શબ્દ આવ્યો. પાછો બીજો શબ્દ આવે ત્યારે પહેલા શબ્દનો જ્ઞેયાકાર હોતો નથી. પણ જ્ઞાન એમ ને એમ હોય છે. જ્ઞાન તો એમ ને એમ હોય છે ને ? જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે એમ ને એમ છે. જ્ઞેયાકારો બદલી જાય છે. જ્ઞાન તો જ્ઞાનરૂપે જ રહી જાય છે. જ્ઞાનમાં ફેરફાર પડતો નથી. તો એ જ્ઞાનનું સદૃશ્યપણું છે. એવો જ સ્વભાવ સદૃશ્ય છે. વ્યક્ત સદૃશ્યપણું છે એવું જ અવ્યક્તપણું છે. તે દ્રવ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મન દ્વારા વિચાર થાય છે ત્યારે પણ જ્ઞાન એમાં જોડાય છે. જ્ઞાન એમાં જોડાય છે ખરું. પણ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સામાન્ય વિશેષાત્મક છે. જ્ઞાન સામાન્ય પણ છે, જ્ઞાન વિશેષ પણ છે. જ્ઞેયાકારરૂપ થયેલું જ્ઞાન જ્ઞાનવિશેષ છે. અને જ્ઞ... જ્ઞ... જ્ઞ... જ્ઞ... જ્ઞ... જ્ઞપણું એનું જે સામાન્યસ્વરૂપ છે એ એનું જ્ઞાનસામાન્યપણું છે. જે જ્ઞાન સામાન્ય છે એ જેમ ધ્રુવ સદૃશ્ય છે એમ જ્ઞાન સામાન્ય સદૃશ્ય છે. ધ્રુવ જેમ નિર્વિકલ્પ છે એમ જ્ઞાનસામાન્ય નિર્વિકલ્પ છે. જ્ઞાન સામાન્ય જેમ પ્રત્યક્ષ છે, ઈન્દ્રિયનું અવલંબન એને નથી એમ ધ્રુવને ઈન્દ્રિયનું અવલંબન નથી. જ્ઞાન સામાન્ય અતીન્દ્રિય છે, ધ્રુવ અતીન્દ્રિય છે. જ્ઞાન સામાન્ય પ્રત્યક્ષ છે, ધ્રુવ પ્રત્યક્ષ છે. જ્ઞાન સામાન્ય નિર્વિકલ્પ છે, ધ્રુવ નિર્વિકલ્પ છે. જેવું લક્ષણ છે એવું જ સ્વરૂપ છે. એટલે ત્યાંથી આત્મા ઓળખવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાન વખતે પણ જ્ઞાન સામાન્ય તો ચાલુ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાન સામાન્ય વિના જ્ઞાન વિશેષ કહેવું કોને ? વિશેષ પોતે સામાન્યની અપેક્ષિત છે. જો તમે એમ કહો કે આ જ્ઞેયાકાર થયેલું જ્ઞાન વિશેષ છે. કેમકે એક જ્ઞેયનું જ્ઞાન. પછી એ વિશિષ્ટ જ્ઞાન બીજા જ્ઞેયના જ્ઞાનમાં તે જ્ઞેય વિશિષ્ટ જ્ઞાન થયું. ત્રીજા જ્ઞેય વખતે તે

વિશિષ્ટ થયું. તો જ્ઞાનમાં એવી વિશેષતાઓ ઉત્પન્ન થતી હોય તેથી તે જ્ઞાનને વિશેષ જ્ઞાન કહીએ. તો સામાન્ય વગર વિશેષ કોનું? આંગળી મોટી કહી તો નાની આંગળી વિના મોટી કેવી રીતે કહી ? એ તો જેવડી છે એવડી જ છે. એ તો સાબિત કરવાની જરૂર નથી. સામાન્યને ત્યાં સાબિત કરવાની જરૂર નથી. આપોઆપ સાબિત થઈ જ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- કારણ મળવું જોઈએ. મસાલો તૈયાર જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધું જ તૈયાર છે. પોતે અવલોકન કરે એટલી વાર છે. બધું તૈયાર છે. કારણપરમાત્મા જ્ઞાનના દરવાજે આવીને ઊભો છે. અને આલારામ મારે છે, ઘંટારવ કરે છે. મંદિરમાં દાખલ થઈને જેમ ઘંટારવ કોઈ કરે, એમ અંદરથી પરમાત્મા ઘંટ વગાડે છે. જાગ તું જાગ. મારા સામું જો. પણ આ સામું જોતો નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન સામાન્ય એટલે ચેતના...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચેતનામાં તો દર્શન-જ્ઞાન બંને આવે છે. જ્ઞાનમાં તો અહીંયાં અનુભવ છે. જ્ઞાનમાં અહીંયાં અનુભવ છે. ચેતનામાં પણ અનુભવ છે. કારણ કે જ્ઞાન ચેતનાનો જ અંશ છે ને. પણ એ જ્ઞાનના અંતરંગને સૂક્ષ્મ અનુભવ દ્રષ્ટિથી જોવે. વિષય સૂક્ષ્મ છે. તો એને પોતાનું જુદાંપણું સ્પષ્ટ અનુભવગોચર થાય એવું છે. કે મારું જ્ઞાન જ્ઞ... જ્ઞ.... જ્ઞ... જ્ઞ... જ્ઞપણે જ રહે છે. જ્ઞેયાકારે પણ ખરેખર જ્ઞાન થાય છે એ મારું સ્વરૂપ નથી. એવું મારું સ્વરૂપ નથી.

મુમુક્ષુ :- જોડાય છે તે જ્ઞાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પર સાથે જોડાય છે એવો મારો સ્વભાવ નથી. સ્વભાવ સ્વરૂપ એવું નથી. મૂળ સ્વરૂપ સ્વભાવ સ્વરૂપ એવું છે કે જે નિર્વિકલ્પ છે અને સ્વસંવેદનરૂપ છે. એ જ્ઞેયાકારે જ્ઞાન છત્રસ્થનું થાય છે એમાં એને સ્વસંવેદન હોય નહિ. પર સાથે જોડાય એમાં સ્વસંવેદન આવે નહિ. એમાં આકુળતાનું વેદન આવે.

જે છે ઈ આવો છે. એના પરિચયમાં જતાં એ ગમે તેટલો સૂક્ષ્મ હોય તોપણ સ્પષ્ટ સમજાય એવો છે. આત્માનું સ્વરૂપ એ રીતે સ્પષ્ટ છે અથવા વિષદ છે એમ કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં એને વિષદ શબ્દ કહ્યો છે. વિષદલસતિ. ચૈતન્ય મહિમ્નીધામ્ને. એવા શબ્દો છે 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય'ના. અંદરમાં ચકચકાટ કરતું ચૈતન્ય સુસ્પષ્ટપણે,

વિષદપણે ચૈતન્યધામમાં બિરાજમાન છે. પડખું ફરે તો એનો-ચૈતન્યનો ભંડાર દેખાય એવું છે. ચૈતન્યના તેજનું પુર છે. જેમ કોઈ કહેને આ તો તેજનો અંબાર છે. એમ ચૈતન્યનું તેજનું પુર છે અંદરમાં. પણ આમ પડખું ફરે તો જ ખ્યાલ આવે. આમ પડખું ફેરવ્યું છે. આમ સન્મુખ થાય તો એ છે, એ જણાય છે. આમ રહે તો ફાંફાં માર્યા કરે પોતાના સુખ માટે. પરસન્મુખ રહીને પોતાના સુખ માટે ફાંફાં માર્યા કરે. જ્ઞાન માટે ફાંફાં માર્યા કર્યા અને સુખ માટે ફાંફાં માર્યા કરે. પણ કાંઈ હાથમાં આવે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ... સાથે ઊંઘો પકડ્યો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઊંઘો પકડ્યો છે અને ઊંઘો પાડ્યો છે. એવો ઊંઘો પાડ્યો છે કે અંધારું ઘોર લાગે છે એને. છે પોતે પ્રકાશની મૂર્તિ છતાં એને અંધારું ઘોર લાગે છે. એકવાર શાંત ચિત્તે પોતાના સ્વરૂપને અવલોકવાનો પ્રયત્ન કરે તો સહજમાત્રમાં જણાય એવું પોતાનું સ્વરૂપ છે. સહજમાત્રમાં જણાય એવું છે એટલા માટે કે જે ચૈતન્યગુણથી સદાય અનુભવમાં આવી રહ્યો છે. એ 'સમયસાર' ૪૯ ગાથામાં શબ્દ વાપર્યો છે. ૪૯ ગાથામાં ચેતનાગુણનું વર્ણન કર્યું છે એમાં એ વાત લીધી છે.

'પોતાના અનુભવમાં આવતા ચેતનાગુણ વડે સદાય અંતરંગમાં પ્રકાશમાન છે.' બહાર નથી પ્રકાશ એનો. અંતરંગમાં પ્રકાશમાન છે. વળી એમ કહ્યું કે સદાય. 'પોતાના અનુભવમાં આવતા ચેતનાગુણ વડે સદાય અંતરંગમાં પ્રકાશમાન છે.' ક્યારેક પ્રકાશે છે એમ નથી. સદાય પ્રકાશમાન જ છે એ તો. પ્રકાશી જ રહ્યો છે. ક્યાંથી જણાય ? કે સદાય અનુભવમાં આવતા ચેતનાગુણ દ્વારા તે જણાય. ચેતનાગુણ વડે તે જણાય એવો છે. અને 'તેથી (જીવ) ચેતનાગુણવાળો છે. કેવો છે ચેતનાગુણ ?' કે આ એક ચેતનાગુણને સમજે તો બધા પ્રકારના ઝઘડાઓ નાશ પામે એવું છે.

'જે સમસ્ત વિપ્રતિપત્તિઓનો (જીવને અન્ય પ્રકારે માનવારૂપ ઝઘડાઓનો) નાશ કરનાર છે, ...' ... પ્રકાશમાન છે એવું જ્ઞાન થાય છે. બહુ સારો વિષય આવ્યો છે. ૪૯. 'અરસમરૂવમગંધં'

અલિંગગ્રહણની ગાથા. અલિંગગ્રહણનો પણ બહુ સરસ અર્થ કર્યો છે.

અહીંયાં બીજા બોલના છ-છ અર્થ કર્યા. અરૂપના અને અગંધના, અસ્પર્શના, અવ્યક્તના, અસંસ્થાનના. અલિંગગ્રહણનો એક જ અર્થ કર્યો. પણ બહુ સુંદર કર્યો છે. ‘પ્રવચનસાર’માં બીજા કોઈના અર્થ નથી કર્યા, એક અલિંગગ્રહણના વીસ અર્થ કર્યા છે. તેના તે ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ છે. એક શબ્દનો એક અર્થ થાય કે એક શબ્દનો ભિન્ન ભિન્ન અર્થ થાય? એક પણ થાય અને ભિન્ન ભિન્ન પણ થાય. અહીંયાં એક કર્યો છે. ત્યાં શાસ્ત્ર બદલ્યું નથી, ગાથા બદલી નથી છતાં ત્યાં ને ત્યાં ૨૦ અર્થ કર્યા છે. ત્યાં ને ત્યાં ૨૦ અર્થ તો કર્યા છે. નહિતર કોઈ એમ કહે કે ગાથા બદલી એટલે વિવિધતા બદલાણી. શાસ્ત્ર બદલાણું એટલે અપેક્ષા બદલાણી. પણ તેને તે ગાથામાં ત્યાં ને ત્યાં જ ૨૦ અર્થ કર્યા છે. અર્થ શબ્દોને પૂછીને કરવા કે જ્ઞાનમાંથી કાઢવા ? શબ્દોમાંથી અર્થ કાઢવા કે જ્ઞાનમાંથી કાઢવા ? એ સવાલ છે. પંડિતોની તકરાર શબ્દોના અર્થમાં થાય છે. પંડિતોની જે તકરાર થાય છે એ શબ્દના અર્થમાં થાય છે. કારણ કે એને બીજી તકરાર કરતા આવડે નહિ. પંડિતો વેદિયા થઈ જાય એટલે એને બીજી તકરાર કરતા ન આવડે, એ શબ્દના અર્થની તકરાર કરે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક અક્ષરસઃ. એક જ ગાથા પાંચ શાસ્ત્રમાં છે. ‘કુંદકુંદાચાર્યે’ ચાર શાસ્ત્રમાં લીધી છે અને એક ‘ઘવલ’માં છે. પાંચ શાસ્ત્રમાં આ ગાથા છે. અક્ષરસઃ.

મુમુક્ષુ :- ... અલિંગગ્રહણના બોલનું પુસ્તક છાપેલું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ૧૭૨ ગાથા. એ ૧૭૨ ગાથા ઉપર છે.

અહીંયાં કહે છે કે ‘આ પ્રમાણે રસ, રૂપ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દ, સંસ્થાન અને વ્યક્તપણાનો અભાવ હોવા છતાં પણ...’ આ બધા ધર્મો નાસ્તિરૂપ ધર્મો એનામાં નથી. આત્મામાં રસ નથી ખારો, ખાટો, તીખો. રૂપ નથી. લાલ, પીળું આદિ. ગંધ નથી-સુગંધ કે દુર્ગંધ. સ્પર્શ નથી. સુંવાળો, ખરબચડો, હલકો, ભારે એવો કોઈ સ્પર્શ નથી. શબ્દ નથી-અવાજ નથી. અને સંસ્થાન એટલે ઈન્દ્રિયજ્ઞાનથી દેખાય એવો આકાર નથી. અને પર્યાયની જેમ તે વ્યક્ત નહિ હોવા છતાં, ઉત્પાદરૂપ

નહિ હોવા છતાં ક્યારેય નવો ઉત્પાદ થતો નથી સ્વભાવનો. એવું વ્યક્તપણું, એ બધાનો અભાવ હોવા છતાં પણ, આવું બધું નહિ હોવા છતાં પણ ‘સ્વસંવેદનના બળથી પોતે સદા પ્રત્યક્ષ હોવાથી...’ સ્વસંવેદનના બળથી સદાય પ્રત્યક્ષ છે પોતે. પેલા પણે સ્વસંવેદન શબ્દ નથી લીધો-૧૮મી ગાથામાં. ત્યાં તો આબાળ-ગોપાળને અનુભૂતિ સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા અનુભવમાં આવી રહ્યો છે.

અહીંયાં કહે છે કે ‘સ્વસંવેદનના બળથી પોતે સદા પ્રત્યક્ષ હોવાથી...’ સ્વસંવેદનના બળથી પોતે પ્રત્યક્ષ છે. ક્યારે ? કે સદાય પ્રત્યક્ષ છે. અને એ સદાય પ્રત્યક્ષ હોવાને લીધે ‘અનુમાનગોચરમાત્ર-પણાના અભાવને લીધે (જીવને) અલિંગગ્રહણ કહેવામાં આવે છે.’ કોઈપણ ચિહ્નથી એનું અનુમાન કરવું, કે હોવાપણાથી એનું અનુમાન કરવું, સુખ-દુઃખથી એનું અનુમાન કરવું, કે જ્ઞાનથી એનું અનુમાન કરવું એમ નહિ. આ અનુમાનનો બોલ ત્યાં લીધો છે શરૂઆતમાં. અલિંગગ્રહણમાં ૧૭૨ ગાથા ‘પ્રવચનસાર’માં છે ત્યાં. અહીંયાં એક જ વાત લીધી છે. અને ત્યાં સાદિ વાત લીધી છે કે આત્મા અનુમાન કરનારો નથી. અનુમાતા નથી. અને આત્મા અનુમાનથી જણાનારો નથી એટલે અનુમેય પણ નથી. અને આત્મા કોઈ અનુમાનસ્વરૂપે પણ નથી. એમ અનુમાતા, અનુમેય અને અનુમાન ત્રણમાંથી એકેય આત્મા નથી.

અહીંયાં તો ફોડ પાડીને કહ્યું છે કે ‘સ્વસંવેદનના બળથી પોતે સદાય પ્રત્યક્ષ હોવાથી,...’ અંદરમાં એનું વેદન છે એ સદાય પ્રત્યક્ષપણે રહેતું હોવાથી, આત્માને ઓળખવા માટે એની અનુમાન કરવાની કોઈ જરૂર નથી. એને સ્વસંવેદનના બળથી ઓળખી લેવો અને જાણી લેવો. અનુમાન કરવું નહિ. એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- આપણે સામાન્યજ્ઞાન લીધું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સામાન્ય સદાય પ્રત્યક્ષ છે.

મુમુક્ષુ :- ...વેદન છે એ પ્રત્યક્ષ છેય

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વેદન પ્રત્યક્ષ છે. કેમકે વેદનને ઈન્દ્રિયની જરૂર નથી. આંખથી રંગ જોવામાં ચક્ષુ ઈન્દ્રિયની મદદ પડે છે, નિમિત્ત પડે છે. વિચાર કરવામાં મન નિમિત્ત પડે છે. પણ જે જ્ઞાન સીધું જ એના

પ્રદેશથી પ્રગટી રહ્યું છે એને ક્યાં કોઈ ઈન્દ્રિયની જરૂર છે ? એ તો ગુણ જ પરિણામે છે. જ્ઞાનગુણ પોતે જ પરિણામે છે. ક્યાંથી ચાલી ગયું ?

‘અનાદિ-અનંત છે. પર્યાયસત્તા સાદિ-સાંત છે.’ એમાંથી ચાલ્યું. ‘દ્રવ્યસત્તા અનાદિ-અનંત છે. પર્યાય સત્તા સાદિ-સાંત છે, સ્વરૂપ-સત્તાના ત્રણ પ્રકાર છે-’ એક પદાર્થને વિષે, એક પદાર્થની સ્વરૂપની સત્તાના ત્રણ ભેદ છે, ત્રણ પ્રકાર છે. ‘દ્રવ્યસ્વરૂપસત્તા, ગુણસત્તા, પર્યાયસત્તા.’ એકના જ ત્રણ ભેદ છે. વળી ‘ગુણસત્તાના અનંત ભેદ છે. જ્ઞાનસત્તા, દર્શનસત્તા, અનંતગુણસત્તા...’ એમાં એ લીધું છે.

‘(એ બધા) પૃથક્ત્વભેદ નથી, પણ અન્યત્વભેદ છે.’ એટલે દ્રવ્ય છે તે ગુણરૂપે નથી, દ્રવ્યત્વ છે તે ગુણત્વ નથી, ગુણત્વ છે તે પર્યાયત્વ નથી. એ જ રીતે જ્ઞાન છે તે દર્શન નથી, દર્શન છે તે જ્ઞાન નથી, અસ્તિત્વ છે તે જ્ઞાન નથી, જ્ઞાન છે તે અસ્તિત્વ નથી. દરેક ગુણની, પ્રત્યેક ગુણની અવાન્તર સત્તા જુદી જુદી છે. છતાં જેમ જીવ અને પરમાણુ પૃથક પૃથક સત્તા ધારણ કરે છે, એમ આ ભેદો પૃથક સત્તા ધારણ કરતા નથી. એમ લેવું છે. પણ અન્ય અન્યપણું છે. એક પર્યાય બીજી પર્યાયની સત્તા અન્ય છે, પણ પૃથક નથી. એક જીવદ્રવ્યમાં છે તેથી તે પૃથક નથી. અન્યત્વ છે પણ પૃથકત્વ નથી. એમ લેવું છે.

ચાર અભાવ જે લીધા છે. ચાર અભાવ લીધા છે એમાં જીવ અને પુદ્ગલ વચ્ચે સર્વથા અભાવ છે. એકબીજામાં સર્વથા એકબીજાનો અત્યંત અભાવ લીધો છે. જ્યારે અન્યોઅન્ય, ગુણ અને દ્રવ્ય વચ્ચે અન્યોન્ય ભાવ છે. પર્યાય અને પર્યાય વચ્ચે અન્યોન્ય અભાવ છે. અત્યંત અભાવ નથી. અન્યોઅન્ય આપસમાં અભાવ છે. પૃથકત્વભેદ છે ત્યાં અત્યંત અભાવ છે અને અન્યત્વભેદ છે ત્યાં અન્યોન્ય અભાવ છે. અત્યંત અભાવ એમાં નથી.

‘જેટલા કાંઈ નિજદ્રવ્યગુણ,...’ આ દ્રવ્યગુણપર્યાયનો વિષય ચાલે છે. ભાઈ શરૂઆતમાં કહેતા હતા, દ્રવ્યગુણપર્યાયનો વિષય કો’ક દિ’ લ્યો. બહુ શરૂઆતમાં એ વાત ચાલતી. દ્રવ્યગુણપર્યાયનું બહુ ઝીણું કાંત્યું છે. પંડિતજીએ ‘દીપચંદ્રજી’એ બહુ ઝીણું કાંત્યું છે.

‘ચિદ્વિલાસ’માં તો આથી સૂક્ષ્મ વિષયો લીધા છે. એક એક અધિકાર લીધા છે. એક એક વિષયમાં અધિકાર લીધા છે. અહીંયાં એક પ્રકરણમાં બધું સંકેલે છે. ત્યાં એના એક એક અધિકાર લીધા છે. એક ગુણને અનંત ગુણનું રૂપ. એક અધિકાર. એવી રીતે. ગુણ અધિકાર, દ્રવ્ય અધિકાર બધાયનો એક એક અધિકાર લીધો છે. એની સૂક્ષ્મતાઓ ત્યાં લીધી છે.

‘જેટલા કાંઈ નિજદ્રવ્યગુણ પરદ્રવ્યગુણ છે, સર્વ દ્રવ્યના અતીત, અનાગત વર્તમાનરૂપ ત્રણ કાળના જેટલા પર્યાયો છે, નવ પદાર્થ,...’ નવ પદાર્થ એટલે નવ તત્ત્વ. ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય, ઉત્પાદવ્યયઘ્નોવ્ય-એ બધાયને આગમમાં જ્ઞેયના નામથી કહ્યાં છે.’ દ્રવ્યાનુયોગના આગમમાં આ બધા ભેદો કહ્યા છે. નિજ દ્રવ્ય ગુણ પણ કહ્યા છે. પરદ્રવ્યોના પણ ગુણો કહ્યા છે. પોતાના દ્રવ્યના ગુણ પણ કહ્યા, પરદ્રવ્યના પણ ગુણો કહ્યા. ‘સર્વ દ્રવ્યના...’ ત્રણે કાળ. ‘અતીત,...’ એટલે વ્યતીત થઈ ગયેલા પર્યાયો ‘અનાગત...’ એટલે હવે આવવાના પર્યાયો અને વર્તમાન વર્તતા પર્યાયો. અ ‘ત્રણ કાળના જેટલા પર્યાયો છે,...’ આ બધું જ્ઞેય જ છે. નવ તત્ત્વ પણ જ્ઞેય છે, ‘દ્રવ્યગુણ પર્યાય,...’ પણ જ્ઞેય છે. ‘ઉત્પાદવ્યયઘ્નોવ્ય-’ પણ જ્ઞેય છે. ‘એ બધાયને આગમમાં જ્ઞેયના નામથી કહ્યાં છે. જે કાંઈ જ્ઞાનગોચર હોય...’ અથવા જે કાંઈ જ્ઞાનગોચર થાય ‘તે સર્વને જ્ઞેયના નામથી જાણો.’ તે બધાને જ્ઞેયના નામથી સમજો. જ્ઞાનમાં જણાય તે જ્ઞેય. જ્ઞાનમાં જણાવાયોગ્ય તે સઘળું જ્ઞેય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ પણ જ્ઞેય છે. જ્ઞેય છે. અને અન્ય પદાર્થ પણ જ્ઞેય છે. જ્ઞેય તરીકે બધા જ્ઞેયો જ છે. ‘જ્ઞાતું યોગ્યં જ્ઞેયં’ જ્ઞાનમાં જણાવાયોગ્ય તેને જ્ઞેય કહીએ. આ એની પરિભાષા છે. જ્ઞેયની પરિભાષા શું ? અધિકાર જ્ઞેયનો છે ને અહીંયાં ? તો કહે છે, જે જ્ઞાનમાં જણાવાયોગ્ય તેને જ્ઞેય કહીએ. પોતાનો આત્મા જ્ઞાનમાં, પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં જણાય ? તો કહે છે, હા જણાય. પોતે જ્ઞેય છે. બીજો પદાર્થ જ્ઞાનમાં જણાય ? તો કહે, હા. તો એ પણ જ્ઞેય છે.

દ્રવ્યગુણપર્યાય જણાય ? તો કહે હા. ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ જણાય ? હા. નવ તત્ત્વ જણાય ? હા. બધું જગતમાં સર્વ પદાર્થો અને સર્વ પદાર્થના ભેદપ્રભેદો બધું જ જ્ઞેય છે. જ્ઞાનમાં જણાવા યોગ્ય છે. એક ચીજ એવી નથી કે જેમાં જ્ઞેયત્વ નથી કે જેથી એ જ્ઞાનમાં જણાતું નથી. એવો એક પણ પદાર્થ, એકેય પદાર્થનો ભેદ નથી એવો (કે જે ન જણાય).

ભેદથી જાણે ત્યારે સામાન્ય માણસ પણ સમજી શકે કે આનું જ્ઞાન બરાબર છે. જેમ કોઈ ડૉક્ટર કહે કે આને આ રોગ છે એનું કારણ આ છે, એનું કારણ આ છે. તો એનો ભેદ બતાવ્યો. કારણભેદ બતાવ્યો તો વિશ્વાસ આવે કે આને આ નિદાનનું જ્ઞાન સાચું છે. એમ ભેદથી જાણે ત્યારે એ જ્ઞાનની પ્રતીતિ થાય છે. અન્યમતિઓમાં પણ ભેદ-પ્રભેદનો વિષય જ્યાં જેટલી મતિ જેની પહોંચી એટલો ચાલ્યો છે. તો અનેક ભેદથી ત્યાં પણ વાત ચાલે છે.

કેવળજ્ઞાન છે એમાં કેટલા ભેદોથી જણાય ? કે એને તો કોઈ એવો ભેદ છે કે જેમાં કાંઈ જણાવું બાકી ન રહે એટલા બધા ભેદો કેવળજ્ઞાનમાં પ્રસિદ્ધ થઈને જણાય જાય છે. 'ગુરુદેવ' એનો દષ્ટાંત લેતા કે એક કંદમૂળની કણીમાં કેટલી ? સોયના ટોપકા જેટલી એક કણીમાં અસંખ્ય શરીર છે. કેટલા ? લાખ, કરોડ, અબજની સંખ્યાથી બહાર જાવું પડે. અસંખ્ય શરીર છે. એક શરીરમાં અનંત જીવ છે. કેટલા ? કે કોઈપણ કાળે થયેલા સિદ્ધો કરતા અનંત ગુણા અનંત જીવ છે. એક શરીરમાં. કોમન બોડી. શરીર એક. એક એક શરીરમાં અનંતા જીવો છે. એ અસંખ્યમાં એટલા અનંતા છે. અસંખ્યા અનંત છે. એ પ્રત્યેક નિગોદિયા જીવને અનંત ગુણ છે. કેટલા? આકાશના પ્રદેશોથી અનંત. આકાશના પ્રદેશો અનંતાઅનંત છે. એનાથી અનંત ગુણ એક એક જીવને છે. તે સર્વ ગુણો પરિણામી રહ્યા છે. એની એક એક સમયની જે પર્યાય છે, એક સમયની એક જીવની પર્યાય એના અનંત ભેદ, અનંત પર્યાયો, એવા એક પર્યાયને અનંત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો છે. આ કેવળજ્ઞાનનો વિષય છે. અહીં સુધી કેવળજ્ઞાનને લીધું. ષટ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ સહિત આટલું કેવળજ્ઞાન જાણે છે. આ ભેદપ્રભેદ ક્યાંય બીજે મળે નહિ.

આટલું કેવળજ્ઞાન છે એટલું જ નહિ. હજી આથી વધારે પણ

કેવળજ્ઞાનમાં છે. જ્ઞેય પૂરા થઈ ગયા. બીજું, આ તો એના બહિરંગમાં ઝળકતી વાત છે. એ તો કેવળજ્ઞાનનું બહિરંગ છે. એના અંતરંગની વાત તો કોઈ થઈ શકે નહિ એવી જુદી છે, એમ કહે છે. એટલે તારી પાસે ભેદ-પ્રભેદનો ખજાનો હશે પણ અહીં તો એ બધા ગોડાઉનના ગોડાઉન ભર્યા છે. તારી પાસે એકાદી તિજોરીમાં થોડાક પડ્યા હશે પણ અહીં તો ભેદ-પ્રભેદના ગોડાઉનના ગોડાઉન ભર્યા છે.

બીજું, જે સાચું ઝવેરાત છે, આ ઝવેરાતની હજી બહુ કિંમત નથી અમારે ત્યાં. જ્ઞેયોને જ્ઞાન જાણે એની કાંઈ બહુ વેલ્યું નથી. અહીં તો અંતર્મુખ થઈને જે સ્વરૂપ સ્વસંવેદનમાં પડેલું જ્ઞાન છે, પરિપૂર્ણ સ્વસંવેદનરૂપ જ્ઞાન છે એ વચનાતીત વિષય છે. એની તો કોઈ વાત જ થઈ શકે એવું નથી. એ ચૈતન્યની સિદ્ધિ છે. જો કેવળજ્ઞાનને ઋદ્ધિ કહીએ તો એ રિદ્ધિ છે અને સ્વસંવેદન છે એ એની સિદ્ધિ છે. અને રિદ્ધિ પાસે સિદ્ધિ તો બહુ આગળની વાત છે. એવો આત્મા રિદ્ધિ-સિદ્ધિથી સમૃદ્ધ છે. રિદ્ધિ-સિદ્ધિ સમૃદ્ધ છે.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અહીંયાં ઊભા છે એમ લઈ જવું. આ રિદ્ધિ-સિદ્ધિથી સમૃદ્ધ છે એમ ત્યાં પોતાના અસ્તિત્વમાં લઈ જવું. ત્યાં અસ્તિત્વનું ગ્રહણ કરવું. એનો અસ્વીકાર છે એ એનો અનાદર છે. એવા પૂર્ણ શુદ્ધ તત્ત્વનો અનાદર કરીને હું રાગવાળો, હું ફલાણાવાળો, હું ફલાણાવાળો, શરીરવાળો, રાગવાળો, સંયોગવાળો, આબરૂવાળો, કીર્તિવાળો એ અનાદર છે. પોતાના ભગવાનનો અનાદર છે.

‘જ્ઞાતું યોગ્યં જ્ઞેયં’ ‘આ જ્ઞેયાધિકાર (પર)જ્ઞેયને જાણતાં પરને પ્રગટ કરે છે,...’ અથવા પરજ્ઞેય ત્યાં-જ્ઞાનમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. પણ પરજ્ઞેયને પ્રગટ કરવાનું જ્ઞાનને પ્રયોજન નથી. પ્રયોજનનો વિષય નથી આ. ભલે અનેક ભેદો-પ્રભેદો, અનેક દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય બધું જ્ઞાનમાં જણાય પણ જ્ઞાનને એનું પ્રયોજન નથી. સ્વ-પર જ્ઞેયની વાત લઈને ઉડાવી એ વાતને. એ ‘(પર)જ્ઞેયને જાણતા પરને પ્રગટ કરે છે, તેથી નિજજ્ઞેયને જાણી સ્વરૂપાનુભવ કરવો.’ પ્રયોજન તો સ્વરૂપાનુભવ કરવો તે છે. પરજ્ઞેયને જાણવાનું કોઈ પ્રયોજન આત્માને નથી. એ તો સામેથી આવીને પોતાના સ્વરૂપને જણાવે છે. અન્ય જ્ઞેયો જ્ઞાનમાં

પોતાના સ્વરૂપનું સમર્પણ કરી દે છે. અન્ય જ્ઞેયો પોતાના સ્વરૂપને જ્ઞાનની અંદર સમર્પિત કરે છે. જ્ઞાનને કાંઈ જોઈતું નથી કે તું આવી આવીને મને જણાઈ જા. એ જ્ઞાનને જોઈતું નથી. અને એવું જો જ્ઞાનને જાણવું જોઈતું હોય તો એ જ્ઞાન લાચાર જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન યાચકજ્ઞાન છે. મારે આ જાણવા જોઈએ.. મારે આ જાણવા જોઈએ. જાણવા પાછળ લંબાય છે ને જ્ઞાન ? એ યાચકવૃત્તિથી પ્રવર્તતું જ્ઞાન છે. પછી ભલે પુસ્તકો વાંચીને જાણવા માટે લંબાય કે પર્યટન, દેશાટન કરીને જાણવા માટે લંબાય, એ જ્ઞાન છે એ જ્ઞાનની જાત નથી.

મુમુક્ષુ :- ‘સોગાનીજી’એ કહ્યું, ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મારે ક્ષયોપશમ વધારવો નથી. કેવળજ્ઞાનમાં બધું જણાય જવાનું છે, એ સમજાણું ત્યારથી હવે જાણવામાં, ઘણું જાણવામાં પુરુષાર્થને રોકવાની ઈચ્છા થતી નથી. એ તો જણાઈ જવાનું છે. કાંઈ જાણવાનું બાકી રહેવાનું નથી.

‘તેથી નિજજ્ઞેયને જાણી સ્વરૂપાનુભવ કરવો.’ આખા જ્ઞેય અધિકારનું તાત્પર્ય કાઢ્યું કે ભલે અનેક જ્ઞેયો જણાવાયોગ્ય હોય ત્યારે ભલે જણાય. જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત થવા યોગ્ય હોય ત્યારે ભલે એનું પ્રતિબિંબ જ્ઞાનમાં પડે, પણ એ બાજુ ખેંચાવું નહિ, એ બાજુ લંબાવું નહિ, એ બાજુ હર્ષાન્વિત થાવું નહિ, એ બાજુ ખેદાવું નહિ. જ્ઞાનને એથી કાંઈ નથી. કોઈપણ જ્ઞેય જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત થાય તેથી જ્ઞાનને કાંઈ નથી. જ્ઞાન તો જ્ઞાન જ રહે છે. તેથી તેના ઉપરનું વજન ઘટાડીને, અન્ય જ્ઞેય પ્રત્યેનો જુકાવ છોડી દઈને સ્વરૂપાનુભવ (કરવો), સ્વજ્ઞેયને, જ્ઞાનમાં લઈને સ્વરૂપાનુભવ કરવો, પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો. એ નિર્દોષ વીતરાગી ધર્મરૂપ પયયિ છે. એમ પરિણમવાનો આત્માનો ધર્મ છે એ સાચો ધર્મ છે અને એ સત્ય ધર્મ છે. એને ખરેખર જૈનધર્મ કહ્યો છે. સંપ્રદાયને જૈનધર્મ કહ્યો નથી. આને જૈનધર્મ કહ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- આખો દ્રવ્યાનુયોગ કહીને ટોટલ માર્યો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સરવાળો મારી દીધો. અહીં સુધી રાખીએ. કાલથી બીજો અધિકાર લઈશું...

તા. ૨-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૯, પ્રવચન નં. ૧૨૭

‘(હવે નિજધર્માધિકાર કહેવામાં આવે છે).’

‘વસ્તુસ્વભાવ તે નિજધર્મ,...’ સ્વધર્મ અથવા નિજધર્મ કહો કે સ્વધર્મ કહો કે આત્માનો ધર્મ કહો, આત્મધર્મ કહો. ફલાણા-ફલાણા સંપ્રદાયનો ધર્મ એવી વાત નથી કરી. જૈન સંપ્રદાયનો ધર્મ, વેદોક્ત સંપ્રદાયનો ધર્મ એવી કોઈ વાત નથી કરી. નિજધર્મ એટલે જીવનો પોતાનો સ્વધર્મ. આત્મધર્મ એને નિજધર્મ કહે છે. અને એની વ્યાખ્યા એવી કરી છે કે ‘વસ્તુસ્વભાવ તે નિજધર્મ,...’ જીવ એક વસ્તુ છે. હયાતી ધરાવતું એક તત્ત્વ છે. એ જે સ્વભાવને ધારણ કરે તે તેનો સ્વધર્મ છે અથવા નિજધર્મ છે.

અહીંયાં એમ ન કહ્યું કે ભગવાનની પૂજા-સેવા કરે તે ધર્મ છે. અથવા નામસ્મરણ કરીને માળા ગણે, માળા ફેરવે તે ધર્મ છે. મંદિર જાય તે ધર્મ છે કે ઉપવાસ કરે તે ધર્મ છે. એવી કોઈ વાત નથી કરી. ધર્મ એટલે વસ્તુ જે પોતાના સ્વભાવને ધારણ કરે, જે જીવ પોતાનો સ્વભાવ છે એ સ્વભાવને ધારણ કરે તેને નિજધર્મ કહેવામાં આવે છે. માગધીનું એવું સૂત્ર છે. વત્યુ સહાવો ધમ્મો. ધર્મની પરિભાષા સ્વભાવપરજ કરી છે. સ્વભાવની વિવિક્ષાથી કરી છે, સ્વભાવની અપેક્ષાથી કરી છે. અથવા તો વસ્તુમાં રહેલા જે ગુણધર્મ છે, એવું જે વસ્તુવિજ્ઞાન છે તે વિજ્ઞાન અનુસાર અહીંયાં ધર્મની પરિભાષા કરી છે. પરિભાષા એટલે વ્યાખ્યા.

‘તો આત્માનો નિજધર્મ-નિર્વિકાર સમ્યક્ યથારૂપ અનંત ગુણપર્યાયસ્વભાવ-તેને ધર્મ કહીએ.’ પછી નીચે વાત કરશે કે અહીંયાં આત્માના ધર્મમાં કેટલા કેટલા નામ શા માટે આપ્યા છે. ધર્મને અનેક નામથી કહેવાય છે. તો એ નામ પાછળ શું એનો ભાવાર્થ છે, આશય છે, એટલું કહીને જ આ અધિકાર પૂરો કરે છે. એટલું કહેવા માટે જ આ આટલું પ્રકરણ છે.

‘તો આત્માનો નિજધર્મ-નિર્વિકાર સમ્યક્ યથારૂપ અનંત ગુણપર્યાયસ્વભાવ-તેને ધર્મ કહીએ.’ આત્માનો નિજધર્મ કોને કહીએ ?

કે ‘નિર્વિકાર...’ એટલે નિર્દોષ, વિકૃતિ વિનાનો, ‘સમ્યક્...’ એટલે સત્ય જેવો છે તેવો. યથારૂપ જેવો છે તેવો, સમ્યક્ એટલે સત્ય. ‘સમ્યક્ યથારૂપ...’ જેવો છે તેવો સત્ય ‘અનંતગુણપર્યાયસ્વભાવ...’ અનંત ગુણ. જેવા ગુણ એવી જ એની દશા, પર્યાય એટલે દશા. એવો જે સ્વભાવ ‘તેને ધર્મ કહીએ.’ જગતમાં જે ચાલતી વાત ધર્મના વિષયમાં છે એના કરતા બીજી રીતે અહીંયાં વાત છે. જગતમાં તો એમ કહે કે અમારો સ્થાનકવાસીનો ધર્મ છે તો કોઈ કહે, અમારો દિગંબરનો ધર્મ છે તો કોઈ કહે, અમારો વૈષ્ણવનો ધર્મ છે, અમારો શિવનો ધર્મ છે, અમારો મુસલમાન ધર્મ છે, ક્રિશ્ચયન ધર્મ છે. એ કોઈ વાત નથી અહીંયાં.

જીવને જેવા એના અનંત ગુણો શુદ્ધ છે એવી જ એની શુદ્ધ અવસ્થા થાય તેને તેનો આત્માનો ધર્મ, જીવનો ધર્મ, સ્વધર્મ કહેવામાં આવે છે. આવી ધર્મની વ્યાખ્યા છે. એમાં વિજ્ઞાનને કોઈ એક સંપ્રદાયની અંદર કેદ કરી શકાય નહિ. કોઈ સંપ્રદાયવાળા એમ કહે કે આ અમારો ધર્મ છે. નાતની વાડી હોય એમાં એમ કહે. વાડો અથવા વાડી જે કહો એ. આ વાડીમાં બીજાનો હક નહિ લાગે. કેમકે અમે લોકોએ ભેગા થઈને આ વાડી બંધાવી છે. આ મિલકત અમારી છે. અહીંયાં તો કોઈ મિલકતનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. ધર્મની અંદર કોઈ મિલકતનો પ્રશ્ન તો ઊભો થતો નથી. એટલે માલિકી ધોરણે તો કોઈ પ્રશ્ન આની અંદર લાગુ પડે એવું નથી.

પ્રત્યેક જીવોને પોતાનો જે સ્વભાવ છે તે અનુસાર શુદ્ધ પવિત્ર નિર્દોષ પરિણામન કરે, નિર્વિકાર સમ્યક્ પરિણામન કરે તે તેનો ધર્મ છે. અને એમાં બધા જ જીવો સમસ્વભાવી-સરખા સ્વભાવવાળા હોવાથી કોઈનો એમાં પ્રતિબંધ લાગુ પડતો નથી કે એમાં કોઈ ઈજારાશાહી જેવી પદ્ધતિ પણ લાગુ પડતી નથી કે આટલા માણસોનો આ કોન્ટ્રાક્ટ છે. બીજાને એની અંદર કામ કરવા દેવામાં આવશે નહિ. કેમકે બહારમાં કામ કરવું નથી. અંદરમાં કામ કરવું છે. પોતાના આત્મામાં અંદરમાં જ કામ કરવું છે. કોઈ બહારમાં કામ કરવાનો ધર્મને માટે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી.

હવે કહે છે કે ‘નિશ્ચયજ્ઞાનદર્શનાદિ પોતાના ધર્મ છે.’ આત્માને

જ્ઞાન નામની શક્તિ છે, જે જાણવાનું કાર્ય કરે છે. દર્શન નામની શક્તિ છે, જે દેખવાનું કામ કરે છે. આદિ કહેતા આનંદ નામની, સુખ નામની શક્તિ સંખ્યાએ છે તે આનંદરૂપે રહેવાનું-થવાનું કામ કરે છે. એ વગેરે સંખ્યાએ અનંત શક્તિઓ આત્મામાં છે. તે તેનો પોતાનો ધર્મ છે. આત્મા નિજ જ્ઞાનરૂપે પરિણામે એટલે પોતાના સ્વસંવેદનજ્ઞાન રૂપે પરિણામે તે તેનો ધર્મ છે. આત્મા નિર્દોષ આનંદરૂપે પરિણામે, નિરાકુળ શાંતિ સુખરૂપે પરિણામે તે તેનો ધર્મ છે.

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચય જ્ઞાન દર્શન આદિ કહ્યું એમાં નિશ્ચય શબ્દ કેમ કહ્યો છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિશ્ચયજ્ઞાન એટલે ખરેખર. એના જ. નિશ્ચય-એના જ. આત્માના જ જ્ઞાન અને દર્શન. જે પોતાના હોય તે નિશ્ચય અને ઉપચરિત હોય તે વ્યવહાર. નિશ્ચયજ્ઞાનદર્શન એટલે એના પોતાના જ એ ધર્મ છે. જ્ઞાનદર્શન એ એના નિશ્ચય ધર્મ છે.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એમ નથી લેવું. અહીં તો શું લેવું છે ? જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનો પ્રશ્ન નથી. કોઈપણ જીવ. કોઈપણ જીવને જ્ઞાન અને દર્શન એના નિશ્ચય ધર્મ છે. એટલે નિશ્ચય એના ગુણ છે એવો પરિણામાવે તો, તે જેવા ગુણ છે એવું પરિણામન કરે તો તે સ્વધર્મમાં છે. એવું પરિણામન ન કરે તો તે પરધર્મમાં છે. પરધર્મો ભયાવ: 'ગીતા'માં એક એવું વાક્ય આવે છે. પરધર્મો ભયાવ: ... જો પોતપોતાના ધર્મ રહે તો તે સિદ્ધિને પામે. ત્યાં સંપ્રદાયની વાત લીધી. સંપ્રદાય કોઈએ બદલવો નહિ.

ચાર વર્ણાશ્રમ લીધા છે. ઈ કથન જે ચાલ્યું છે એમાં એવી અપેક્ષા ચાલી છે. બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણના ધર્મમાં રહેવું, ક્ષત્રિયોએ ક્ષત્રિયોના ધર્મમાં રહેવું, વૈશ્યોએ વૈશ્યોના ધર્મમાં રહેવું. શુદ્રોએ શુદ્રોના ધર્મમાં રહેવું. એમ પોતપોતાના ધર્મમાં રહેતા એની સિદ્ધિ મળે છે. એવી વાત ચાલી છે ત્યાં તો. પરધર્મો ભયાવહ. બીજાનો ધર્મ અંગીકાર કરવો તે ભયનું કારણ છે, આપત્તિનું કારણ છે. એવી વાત ચાલી છે.

અહીંયાં કહે છે કે આત્મા પોતાના નિશ્ચયજ્ઞાનદર્શન જેવા ગુણ-સ્વભાવ છે તેવું પરિણામન કરે તે તેનો સ્વધર્મ છે. એવું ન કરે તે

પરધર્મ છે અને તે ભયાવહ છે, તે ભયસ્વરૂપ છે. એમાં ભય થાય છે. એમ લાગુ પડે છે. અધ્યાત્મમાં એમ લાગુ પડે છે.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાનીની બુદ્ધિ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિશ્ચય એટલે મૂળ સ્વરૂપ. નિશ્ચય એટલે ખરેખર, વાસ્તવિક.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાનીને તો ખોટું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એનું તો ખોટું છે. પણ એને ખબર નથી. એનું સાચું છે, ખોટું છે એની એને ખબર નથી. જ્ઞાનીને ખ્યાલ છે કે એ એક તો ઈન્દ્રિયજ્ઞાનને જ્ઞાન માને છે. પણ એની અંદર જે ખરેખર જ્ઞાન સ્વભાવ છે, કોઈપણ અજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં પણ જે જ્ઞાપણું છે, જે શક્તિપણું છે, સ્વભાવપણું છે એ એનો ધર્મ છે. પણ એને એટલી ઊંડાણની ખબર નથી.

મુમુક્ષુ :- ...ચોથી લીટી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિજને પરધર્મથી અનંત દુઃખ અને નિજધર્મથી અનંત સુખ છે આ. પરધર્મથી અનંત દુઃખ. પરધર્મ એટલે બીજાના ધર્મમાં. બીજાના એટલે સંપ્રદાયમાં નહિ. અજીવ જે અચેતન પદાર્થો છે એના જે ગુણધર્મો છે-રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ વગેરે, એને પોતાના કરવા જાય છે, એમાંથી પોતાનું સુખ લેવા જાય છે તો એમાંથી એને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ કહેવું છે. એ એનો પરધર્મ છે.

જીવ ચેતન. જગતમાં બીજા અચેતન પરમાણુ, એ અચેતનના જે ધર્મો છે એને અંગીકાર કરવા જાય છે, એને ગ્રહણ કરવા જાય છે, ગ્રહણ કરી શકતો નથી છતાં ગ્રહણ કરવા જાય છે તો એને દુઃખ થાય છે. એ પરધર્મથી દુઃખ થાય છે. સંપ્રદાયનો પરધર્મ એમ નહિ. અહીંયાં તો સંપ્રદાયને યાદ પણ કરતા નથી. એટલી વૈજ્ઞાનિક વાત લીધી છે કે સંપ્રદાયનો વિષય જ હાથમાં લેતા નથી.

‘જીવ નિજધર્મ ધરતાં જ પરમ શુદ્ધ છે.’ પોતાના જે જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, શાંતિ છે એને ધારણ કરે એટલે એવા જ પર્યાયે પરિણમે. આમ તો ગુણ તો ધારણ કરેલા જ છે પણ અજ્ઞાનદશામાં પોતાના ગુણની ખબર નથી એટલે પોતાના ગુણસ્વરૂપની ખબર નથી એટલે એની અવસ્થામાં બીજા જડ પદાર્થોના ગુણ જે છે, ગુણપર્યાયો

છે એને અંગીકાર કરવા જાય છે, એને ધારણ કરવા જાય છે. એનાથી દુઃખ પામે છે.

‘જીવ નિજધર્મ ધરતાં જ પરમ શુદ્ધ છે.’ સ્વભાવે શુદ્ધ છે પણ અવસ્થાએ ગુણ અનુસાર પરિણમતા, જેવા ગુણ છે તેવું પરિણમન થતાં પચાંચે પણ શુદ્ધ છે એટલે પરમ શુદ્ધ છે. ‘જીવ નિજધર્મ ધરતાં જ પરમ શુદ્ધ છે. નિજ કહેતાં સ્વ, તેનો ધર્મ કહેતાં સ્વભાવ, તેને નિજ ધર્મ કહીએ.’ બહુ સ્પષ્ટ કર્યું છે. ખાલી શબ્દના અર્થથી જ વિષય સ્પષ્ટ થાય છે. ‘નિજ કહેતાં સ્વ, તેનો ધર્મ કહેતાં સ્વભાવ, તેને નિજ ધર્મ કહીએ.’ પોતાનો જે સ્વભાવ તેને નિજધર્મ કહીએ. તે બે પ્રકારે છે. સ્વભાવ બે પ્રકારે છે. શક્તિરૂપ અને વ્યક્તિરૂપ. શક્તિસ્વરૂપ સ્વભાવ છે તે અપ્રગટ સ્વભાવ છે અને વ્યક્તિરૂપ સ્વભાવ છે તે પ્રગટ સ્વભાવ છે, અનુભવગોચર સ્વભાવ છે. જેવો સ્વભાવ-શક્તિ છે એવી જ સ્વાભાવિક અવસ્થા થાય તો તે જીવ નિજધર્મમાં છે અને વિકૃતિવાળી વિકારરૂપ અવસ્થા થાય તો તે જીવ પરધર્મમાં છે. આમ સ્વધર્મ અને પરધર્મની આટલી જ પરિભાષા અહીંયાં કરી છે.

આટલી જે ધર્મ સંબંધીની વ્યાખ્યા કરી તેની સામે એક પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો કે આ તો તમે જીવની વાત કરી કે જ્ઞાન, દર્શન આદિ જીવના સ્વભાવ છે તે જીવનો ધર્મ છે. પણ અમારો પ્રશ્ન એ છે કે ‘પોતાના સ્વભાવરૂપ સર્વ પદાર્થો છે.’ પરમાણુને પણ પોતાનો સ્વભાવ છે, આકાશને પોતાનો સ્વભાવ છે, કાળને પોતાનો સ્વભાવ છે. એમ દરેક પદાર્થ-સર્વ પદાર્થો પોતાના સ્વભાવ સ્વરૂપે જ છે. ‘તેમનો ધર્મ તે તેમનો નિજધર્મ છે.’ તેમનો સ્વભાવ, તેમનો ધર્મ તે તેમનો નિજધર્મ છે અને ‘આત્માનો (ધર્મ) આત્મામાં છે;...’ આત્માનો સ્વભાવ કહો, આત્માનો ધર્મ કહો તે આત્મામાં છે. ‘તેથી દર્શનજ્ઞાનને જ નિજધર્મ એમ ન કહો.’ બીજા પદાર્થોમાં પણ એના નિજ નિજ ધર્મો છે. તો તમે એક દર્શન-જ્ઞાનને જ નિજધર્મ કેમ કહો છો ? આત્માના સ્વભાવને જ નિજધર્મ કેમ કહો છો ? આ પ્રશ્ન કર્યો છે.

કહે (છે), અહીંયાં પ્રયોજનથી વાત ચાલે છે. જીવને પોતાનું પ્રયોજન શું છે એની મુખ્યતાથી વાત કરતા હોય, અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર છે ને ?

એટલે એમાં પોતાનું સુખ-દુઃખનું પ્રયોજન છે. પ્રત્યેક જીવને સુખ જોઈએ છે અને કોઈપણ જીવને દુઃખ જોઈતું નથી. થોડું પણ દુઃખ કોઈને જોઈતું નથી અને એક સેકન્ડ માટે પણ કોઈને દુઃખ જોઈતું નથી. થોડા કાળ માટે પણ દુઃખ જોઈતું નથી. થોડા પ્રમાણમાં પણ દુઃખ જોઈતું નથી. થોડું સુખ જોઈએ છે અને સદાય પૂરું સુખ જોઈએ છે. સર્વ કાળ માટે પૂરું સુખ જોઈએ છે. આ તમામ જીવોનો અભિપ્રાય છે. વિચારેલો કે વણવિચારેલો આ સર્વ જીવોનો અભિપ્રાય છે. એમાં કોઈ ફેર પડે એવું નથી. એવું જે સુખનું પ્રયોજન છે એ પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે, એ પ્રયોજન હાંસલ થાય એટલા માટે અહીંયાં જીવના નિજધર્મને મુખ્યપણે કહેવામાં આવે છે. બીજાના ધર્મની સાથે પોતાના સુખ-દુઃખનો સંબંધ નહિ હોવાથી એને અહીંયાં મુખ્યપણે કહેતા નથી. એમ કહેવું છે.

પ્રશ્નનું સમાધાન કરે છે અથવા ઉત્તર આપે છે કે ‘સ્વભાવ તો સર્વ બધાયને (સર્વ ગુણોને) જ કહેવાય છે.’ સર્વ ગુણોને જ કહેવાય છે. સ્વભાવ તો સર્વ-બધાયને જ અથવા સર્વ ગુણોને જ કહેવાય છે. તેમનો ધર્મ તે તેમનો સ્વભાવ એ તો એમ જ છે. એમાં કાંઈ બીજી વાત નથી. એનો ધર્મ તે એનો સ્વભાવ અથવા એનો સ્વભાવ તે એનો ધર્મ. જે તે પદાર્થોનો જે સ્વભાવ તે જ પદાર્થનો તે ધર્મ. પરમાણુને સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણપણે પરિણમવું તે તેનો સ્વભાવ અને તેનો ધર્મ છે. એમ કહેવામાં કાંઈ બાધા નથી. એ નિર્દોષ કથન છે.

‘પણ તારણધર્મ, સજીવધર્મ, પ્રકાશધર્મ તેમના ધર્મને ધર્મને પ્રકાશે છે.’ શું કહેવું છે ? કે અહીંયાં સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો જીવ દુઃખી છે, જન્મ-મરણ કરતો જીવ દુઃખી છે. જન્મે છે ત્યારે એને દુઃખ થાય છે. પછી મરણ પર્યંત જે-તે અવસ્થામાં એ રહે છે ત્યારે અનેક ઉપાધિ સહિત દુઃખી થઈ થઈને એ પોતાનો સમય પસાર કરે છે. મરણના કાળે પણ પોતે દુઃખી થઈને દેહત્યાગ કરે છે. વળી નવો દેહ ગ્રહણ કરે છે ત્યારે પણ દુઃખી થઈને જન્મ ધારણ કરે છે. જન્મ્યા પછી પણ એ અનેક રોગ, શોક અને મુંઝવણ આદિ અનેક અવસ્થાઓની અંદર દુઃખી થતો થતો એનો કાળ નિર્ગમન કરે છે. વળી દેહત્યાગ કરે છે ત્યારે પણ દુઃખી થઈને. એનાથી તરી જવું, એવા

દુઃખભાવોથી, એવા દુઃખના પ્રસંગોથી, એવા જન્મ-મરણથી, એવા મૂંઝવણના પ્રકારથી, એવા રોગાદિ વેદનાના પ્રકારથી, (એવા) પ્રકારના દુઃખોથી તરી જવું. તરી જવું એટલે એવું ન થવું, એનાથી જુદાં પડી જવું. એનાથી ગ્રસિત થયા છે.

સંસારના તમામ જીવો વેદના, ઉપાધિ, જન્મ-મરણના દુઃખથી ગ્રસિત છે. કાળના કોળિયા થયેલા છે. માણસ નથી કહેતા ? કે ભાઈ! મૃત્યુ ગમે ત્યારે આવે છે. એટલે કે જીવ કાળના મોઢામાં જ બેઠો છે. મોઢું બંધ કરે એટલી વાર છે. એમ કહેવાય છે કે નહિ ? ગ્રસિત છે એમાંથી છૂટો પડી જાય એને તારણધર્મ અહીંયાં કહ્યો છે. એવા સંસારરૂપી દુઃખના સાગરને તરીને પાર થઈ જાય, કિનારે એવી જાય અને જન્મ-મરણ છૂટી જાય એને તારણધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે. દ્વિગંબરમાં તારણ ધર્મ કહે છે કે નહિ ? તારણપંથ. એ તો નામથી, વ્યક્તિના નામથી એ ધર્મ છે. ‘તારણસ્વામી’ કરીને નથી થઈ ગયા ? એના અનુયાયીઓ તારણપંથી કહેવાયા. અહીંયાં તો વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. દુઃખથી તરી જાય, જન્મ-મરણથી તરી જાય, સંસારથી તરી જાય તે તારણધર્મ છે.

તે ‘સજીવધર્મ,...’ છે. જેમાં ભાવમરણ અને દ્રવ્યમરણ ન હોય. દેહત્યાગરૂપ દ્રવ્યમરણ અને સમયે સમયે પોતાની શાંતિનું ખુન કરે તે ભાવમરણ. અશાંતિ ઊભી કરે તે ભાવમરણ. એ મરણરહિત એટલે શાંત જીવન અને જન્મ-મરણ રહિતનું જીવન તે સજીવધર્મ છે. તારણધર્મ કહો, સજીવધર્મ કહો, ‘પ્રકાશધર્મ...’ કહો. પોતાના સ્વસંવેદનને પ્રકાશતો ધર્મ. જ્ઞાનથી પોતાના સ્વસંવેદનને પ્રકાશતો ધર્મ. ‘તેમના ધર્મને પ્રકાશે છે.’

અહીંયાં ‘પણ તારણધર્મ, સજીવધર્મ, પ્રકાશધર્મ, તેમના ધર્મને પ્રકાશે છે.’ એટલે અહીંયાં તે ધર્મ ઉપર પ્રકાશ પાડવો છે. એવો જે ધર્મ છે તેને પરમધર્મ કહે છે. એ ઉત્કૃષ્ટ હોવાથી તેને પરમધર્મ કહે છે. તે પરમ ઉપાદેય હોવાથી પણ એને પરમધર્મ કહેવામાં આવે છે. પરમ ઉપાદેય-સર્વોત્કૃષ્ટપણે ઉપાદેય હોવાથી પણ એને પરમધર્મ કહેવામાં આવે છે. નિર્વિકાર શાંતભાવરૂપ હોવાથી પણ એને પરમધર્મ કહેવામાં આવે છે. પરમપવિત્ર હોવાથી પણ એને પરમધર્મ કહેવામાં આવે છે.

‘હિતરૂપ ધર્મ,...’ એટલે હિત નામ સુખ અને અહિત નામ દુઃખ. અહિત એટલે દુઃખ અને હિત એટલે સુખ. તો હિતરૂપ ધર્મ. આ આત્મધર્મ છે એ સુખરૂપ ધર્મ છે, એમ કહે છે. આમાં દુઃખ નથી. લોકો એમ કહે છે કે જુઓ ! પણ આમાં બધો ત્યાગ કરે એટલે દુઃખ થાય. લોઢાના ચણા ચાવવાનો આ ધર્મ છે. એવું નથી. ખરેખર એવું નથી. ધર્મમાં પ્રવેશતા પહેલા પણ મનની શાંતિ પહેલા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આત્માની શાંતિ આવવાની છે અને અંદરમાં અનંત શાંતિનો સાગર ભર્યો છે. એની શાંતિ શક્તિમાંથી પ્રગટ થવાની છે. શાંતિની શક્તિમાંથી શાંતિ પ્રગટ થવાની છે એટલે પહેલા મનની શાંતિ ઊભી થઈ જાય છે. કેમકે જીવ મનથી ઘણો અશાંત છે. એટલે આમાં મનની શાંતિ પહેલા ઊભી થાય છે. પછી ધર્મના પ્રવેશ કાળે, એના પ્રથમ પ્રવેશમાં જ એને અવર્ણનીય આત્મશાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે. પછી જેટલો જેટલો ધર્મનો વિકાસ થાય છે તેટલી એની શાંતિ વધતી જાય છે, સુખ વધતું જાય છે. એટલે એને હિતરૂપ ધર્મ અહીંયાં કહેવામાં આવ્યો છે. આ ધર્મ ન તો પોતાનું અહિત કરે છે, પોતાને દુઃખ દે છે કે ન તો બીજાને દુઃખનું નિમિત્ત થાય છે. દુઃખનું કારણ નથી. એ હિતરૂપ છે. સ્વ-પર હિતરૂપ ધર્મ છે. પોતાને તો હિતરૂપ છે પણ બીજાને પણ એ હિતમાં જ નિમિત્ત પડે છે. અહિતમાં નિમિત્ત થતું નથી.

‘અસાધારણ ધર્મ,...’ અસાધારણ ધર્મ છે. અસામાન્ય ધર્મ છે. જગતમાં જે ધર્મને જે કાંઈ ચાલી રહ્યું છે એનાથી આ એક વિલક્ષણ પ્રકારનો ધર્મ છે. લૌકિક ધર્મથી કોઈ અસાધારણ હોવાથી એને અલૌકિક અથવા અસાધારણ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. ‘અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ,...’ લ્યો ! ફોડ પાડીને વાત કરે છે. જે સુખનો નાશ ન થાય, શાશ્વત સુખ રહે એવો આ અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ છે. આ ધર્મમાં ઉત્પન્ન થયેલા સુખનો કદી નાશ થતો નથી. પહેલા સુખ શરૂ થાય છે ત્યારે ભલે એનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે પણ એ સુખ આગળ વધીને પૂર્ણ સુખરૂપ થાય છે અને એ પૂર્ણ સુખ સદાય રહે છે, સદાય ટકે છે. એવો આ પૂર્ણ સુખી થવાનો ધર્મ છે.

‘ગુરુદેવશ્રી’ તો કેટલીક વખત વ્યાખ્યાન એવી રીતે શરૂ કરતા હતા. વ્યાખ્યાનનો પ્રારંભ એવી રીતે કરતા હતા. શાસ્ત્ર ગમે તે વંચાતું

હોય અને ગમે તે શાસ્ત્રના વિષયના કોઈપણ પ્રકરણનો ટોપિક ચાલતો હોય, વિષય ગમે તે હોય. પણ પોતે એવી જ રીતે શરૂ કરતા હતા કે જેને સુખી થવું હોય તેને માટે આ વાત છે. હવે કોને સુખી નથી થવું એ કહો. જેને સુખી થવું હોય તેને આ કહેવાય છે. તને તારા નિજ સુખની, આત્મિક સુખની રુચિ થાય છે ? તો તને કહીએ છીએ. જો એની તને અરુચિ હોય તો આ વાત કદાચ તને ન રુચે તોપણ માફ કરજે. એમ કહે. માફ કરજે. અમારી પાસે તો જે માલ છે એ જ નીકળવાનો છે. બીજું તો અમારી પાસે કાંઈ નીકળશે નહિ.

જેની દુકાને જે માલ હોય એ મળે ને ? શાક માર્કેટમાં જાય અને એમ કહે કે હીરાનો દાગીનો આપો ઊંચામાં ઊંચો. બે-પાંચ-દસ લાખ રૂપિયાનો હીરાનો દાગીનો બતાવો. શાકવાળો ક્યાંથી બતાવે ? એમ કહેશે કે ભાઈ ! આ મૂળાભાજી છે અમારી પાસે. દોઢ રૂપિયે કીલો અને બે રૂપિયે કીલો છે અમારી પાસે. કોઈ દાગીના નથી અમારી પાસે. એ ઝવેરી બજારમાં જાવું પડે.

મુમુક્ષુ :- હીરા કરતાં શાક વધારે કિંમતી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કિંમત કોની વધારે ચુકવવી પડે છે ? હીરાની કે શાકની ? શાક લેવા ન જાવ તો ફેરી કરવાવાળો નીકળે. ઘર આંગણે આવીને દઈ જાય. હીરાની ફેરી કરવા કોઈ નીકળે ? એ તો ખિસ્સામાં નોટુના બંડલ લઈને જાવું પડે ત્યાં, ચેકબુક લઈને ત્યાં જાવું પડે.

‘અવિનાશી સુખધર્મ, ચેતનાપ્રાણધર્મ,...’ છે. ચેતનાપ્રાણ. ચેતનારૂપી જેનો પ્રાણ છે. ચૈતન્યપ્રાણરૂપી ધર્મ છે આ. શ્વાસોશ્વાસનો પ્રાણ નહિ. શ્વાસોશ્વાસરૂપ પ્રાણ છે એ જડ પ્રાણ છે. આયુષ્ય પ્રાણ છે એ જડ પ્રાણ છે. પાંચ ઈન્દ્રિય અને છઠ્ઠા મનના પ્રાણ છે એ બધા જડ પ્રાણ છે. દસ પ્રાણ કહેવાય છે ને ? એ દસેદસ પ્રાણ જડ છે. આત્મામાં ચેતનાપ્રાણ છે. આત્માનો પ્રાણ તો એની ચેતના છે. આત્માની ચેતના તે તેનો પ્રાણ છે અને ચેતના વડે આત્મા અનાદિઅનંત એનો એ સ્વભાવ હોવાથી ચેતના વડે જીવી રહ્યો છે. જીવત્વ શક્તિ છે. આત્મામાં જીવવાની શક્તિ છે. આત્માને કોઈ મારી શકે એ આ જગતની અંદર અશક્ય પ્રસંગ છે. આત્માને કોઈ મારી શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :- પોતે મારી શકે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતે પોતાના ચેતના અને શાંતિના પ્રાણનું ખુન કરે, અશાંતિ ઊભી કરીને, ત્યારે એને ભાવમરણ કહેવાય છે. તોપણ સ્વભાવનો તો નાશ થતો નથી. અંદર શક્તિનો નાશ નથી થતો. અવસ્થાનો નાશ થાય છે. શક્તિનો નાશ અંદર થતો નથી.

..પ્રારંભમાં જેને ફિઝિકલ સાયન્સ કહેવામાં આવે છે એવું આ વિજ્ઞાન છે. એક તત્ત્વ હોય છે એને એની પ્રોપર્ટી હોય છે અને એના ગુણધર્મો એટલે એના કેરેક્ટર્સ હોય છે. આ તો પ્રાથમિક ઇન્ડામેન્ટલ પ્રિન્સિપલ છે. પદાર્થ વિજ્ઞાનના આ પાયાના સિદ્ધાંતો છે. એ બિલકુલ વૈજ્ઞાનિક રીતે આત્માને લાગુ પડે છે.

મુમુક્ષુ :- મૂળ તત્ત્વનો નાશ નથી થતો એ બહુ મોટી વાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મૂળ તત્ત્વનો ક્યારેય નાશ ન થાય. જો એક તત્ત્વનો પણ જગતની અંદરથી નાશ થાય તો ક્રમશઃ બધા જ તત્ત્વનો નાશ થાય અને જગત શૂન્યતામાં પરિણમે. પણ શૂન્યતામાં પરિણમે એવું કોઈ દિ' બની શકે નહિ. એમ નવા કોઈ તત્ત્વો ઉત્પન્ન થાય એવું પણ બની શકે નહિ. શૂન્યમાંથી ન સર્જન થાય, ન જે છે એનો અભાવ થઈને કોઈ શૂન્ય થાય. એવું કદી બની શકે નહિ.

'ગાંધીજી'એ 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી'ને પ્રશ્ન કર્યો છે કે આ વિશ્વનો ક્યારેય પ્રલય થશે ? એવું પૂછ્યું છે. કેમકે કેટલાક લોકો એવા ગપ્પા મારે છે કે અમુક ટાઈમે આટલા હજાર વર્ષ પછી આ વિશ્વનો પ્રલય થઈ જવાનો છે. જળબંબાકાર બધું થઈ જશે. જળબંબાકાર થાય તો પ્રલય ન કહેવાય. તોપણ જળ તો રહ્યું ને બધે ભરેલું ? જળમાં કેટલા જીવો છે. જળ પરમાણુ છે અને એની અંદર અનેક જીવો છે. જળકાય છે. પોતે જ જળકાય છે. પણ એમ કે મનુષ્યનો નાશ થઈ જશે. એમ સમજીને એમ કહે છે. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય નહિ રહે અને પ્રલય થઈ જશે. વનસ્પતિ નહિ રહે. એકલું પાણી જ રહેશે. એ ગપ્પાવાળી વાત છે. એવું કદી બનતું નથી. ન પહેલા કદી બન્યું છે કે ન ભવિષ્યમાં કદી બનવાનું છે. ચારેય ગતિના જીવો સદાય અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પશુ, પંખી, ઢોર, ઢાંખર, મનુષ્ય, દેવ અને નારકી. ચારેય ગતિના દેવો સદાય વિશ્વની અંદર હયાતી ધરાવે છે અને ધરાવતા રહેશે.

‘ચેતનાપ્રાણ ધર્મ,...’ છે. જીવને ચેતના નામનો પ્રાણ છે એ એનો ધર્મ છે અને તેનાથી જીવ શાશ્વતપણે જીવી રહ્યો છે, હયાતી ધરાવી રહ્યો છે. જીવંત તત્ત્વરૂપે એ હયાતી ધરાવી રહ્યો છે. ‘પરમેશ્વર ધર્મ,...’ આત્માની પોતાની અનંત શક્તિનું પરમ ઐશ્વર્ય, ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્ય. ઐશ્વર્ય એટલે સામર્થ્ય પોતે ધરાણ કરતો હોવાથી આત્મા પોતે સ્વભાવે, સ્વરૂપે કરીને પરમેશ્વર છે. એવી જ દશા ઉત્પન્ન કરે ત્યારે એને જગતમાં પણ પરમેશ્વર કહેવામાં આવે છે.

જેટલા કોઈ તીર્થંકર થયા, જેને પરમેશ્વર આપણે કહીએ છીએ, એ બધા પહેલા સંસારી હતા. કોઈ પહેલેથી પરમેશ્વર હતા દશાએ કરીને, અવસ્થાએ કરીને, એવું હતું નહિ. અન્યમતમાં એવો સ્વીકાર છે કે કોઈ પહેલેથી અનાદિ ઈશ્વર છે. એવું ખરેખર છે નહિ. જે પરમેશ્વરપદ પામે છે એ પણ પહેલા સંસારી હતા.

સંસારી જીવમાં ગુણ અને અવગુણની મિશ્રરૂપ દશા છે. ગુણ-અવગુણની મિશ્રરૂપ દશા છે. જે અવગુણનો નાશ કરીને માત્ર ગુણમય દશાને પ્રગટ કરે છે તેને પરમેશ્વર દશા કહેવામાં આવે છે. ગુણ તે એનું ઐશ્વર્ય છે. ગુણ તે જીવનું ઐશ્વર્ય છે. અને અવગુણ છે તે ઐશ્વર્યનો ઘાતક પરિણામ છે. અવગુણનો નાશ કરીને ગુણમય, કેવળ ગુણમય દશા ઉત્પન્ન થવી એનું નામ પરમેશ્વર દશા છે. એને પરમેશ્વરપણું કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- એના ઉપર કોઈનું ઐશ્વર્ય ચાલે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એના ઉપર કોઈનું ઐશ્વર્ય ચાલે નહિ. એ કોઈને આધીન ન હોય. એવો આ પરમેશ્વરધર્મ છે. કેવો છે આ ધર્મ ? પરેશ્વરધર્મ છે.

તું બીજા પરમેશ્વરની ભક્તિ કર. કોઈ તારા પરમેશ્વર હોય અને તું એનો ભક્ત હોય એવો આ ધર્મ નથી. બીજા પરમેશ્વર અને તું પણ એની બરાબરીનો એના જેવો પરમેશ્વર થા એવો આ ધર્મ છે. એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ‘સમયસાર’માં કીધું, ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે હું મારા આત્મામાં સિદ્ધપણું સ્થાપીને અને તારા આત્મામાં પણ સિદ્ધપણું સ્થાપીને

‘સમયસાર’ની વ્યાખ્યા કરું છું. અધિકારની અંદર પાયો આવી રીતે નાખ્યો છે. કેવી વાત આવી છે !

જંગલમાં બેઠા છે ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’. ૯૦૦ વર્ષ પહેલા આ ભારતભૂમિના જ કોઈ જંગલમાં બેઠા છે. બેઠા બેઠા ‘કુંદકુંદાચાર્યો’ના સૂત્રો ઉપર ટીકા લખે છે. વિકલ્પ ઉત્પન્ન થયો છે. ગહન મહાન અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર છે, લાવ એની ટીકા લખું. સામે કોઈ શિષ્ય બેઠો નથી. જંગલમાં પોતે એકલા છે. સામે કોઈ એમનો શિષ્ય બેઠો નથી. તોપણ એમ કહે છે કે હું મારા આત્મામાં સિદ્ધપદને સ્થાપું છું અને હે શિષ્ય ! કોઈ આનો વાંચનાર નીકળે, એના આત્મામાં પણ હું સિદ્ધપદને સ્થાપું છું. લખે છે ત્યારે કોઈ વાંચનારની અપેક્ષા છે નહિ. એના આત્મામાં પણ હું સિદ્ધપદને સ્થાપું અને આ ‘સમયસાર’નું પરિભાષણ કરું છું. પરિભાષા કરવી એને પરિભાષણ કહે છે.

જગતની અંદર પારસમણિ રત્નને માટે એમ કહેવાય છે કે પારસમણિ જેને અડે એ લોઢાને અડે તો લોઢું સોનું થઈ જાય. લોઢાને પારસમણિ અડાડે તો લોઢું સોનું થાય. એમ જગતની અંદર એવા મહાપુરુષો હોય છે કે જે અવગુણી જીવોને સાચા રસ્તે ચડાવે છે. અવગુણનો રસ્તો છોડાવીને સાચા રસ્તે ચડાવે છે. પણ અહીંયાં તો આ એવો પારસમણિ છે કે બીજાને અડાડતા બીજાને પણ પારસમણિ બનાવે છે. લોઢામાંથી સોનું નથી બનાવતા પણ એને જ પારસમણિ બનાવે છે.

આ જૈન પરમેશ્વર એવા છે કે બીજાને પણ જૈન પરમેશ્વર બનાવે છે. એના ભક્ત તરીકે નથી રાખતા કે તું મારું ભજન કર્યા કરજે. મારી સ્તુતિ કર્યા કરજે, મારી પ્રશંસા કર્યા કરજે, મારા ગુણ ગાયા કરજે અને મારી પૂજા કર્યા કરજે. હું જેવો પરમેશ્વર છું, સ્વરૂપે કરીને શક્તિએ તત્ત્વતઃ તો તું પણ એવો જ પરમેશ્વર છો. મારી દશા જોઈને તું અનુકરણ કર અને એવી જ દશા તું પ્રગટ કરીને તું પ્રગટ પરમેશ્વર થઈ જા. આમ વાત છે. અમારે કોઈની ભક્તિ જોઈતી નથી. એવી અપેક્ષા અમારે છે નહિ અને તારે પણ અમારી ભક્તિ કરવાની જરૂર નથી. તું પણ પરમેશ્વર થઈ જા. આ ભગવાન પગ પાસે નથી બેસાડતા. તું મારા ચરણમાં બેસ એમ નથી કહેતા. મારી બાજુમાં બેસ બરાબર. જેટલી

ઊંચાઈએ હું બેઠો છું, જે પદ ઉપર હું બેઠો છું એ પદ ઉપર તું મારી બાજુમાં બેસ. તું મારા જેવો છો. મારાથી નીચો છો એમ અમે તને કહેતા નથી.

સમવસરણમાં એમ જ થાય છે. સમવસરણમાં ભગવાનની વાણી, તીર્થંકરદેવની વાણી સાંભળતા સાંભળતા કેટલાક જીવો કેવળજ્ઞાન પામે છે એટલે પરમેશ્વર દશાને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યારે ભગવાન ઉપર પાંચસો ધનુષ્ય ઊંચે આકાશની અંદર એટલું સ્થાન ઊંચું છે. આમ તો જે પૃથ્વી છે એનાથી પાંચસો ધનુષ્ય ઊંચે સમવસરણની રચના થાય છે. જમીન પર પાયો ખોદીને ક્યાંય બિલ્ડીંગ બાંધવાની જરૂર પડતી નથી. પૃથ્વીથી પાંચસો ધનુષ્ય ઊંચે સમવસરણની રચના થાય છે અને એ સમવસરણનું જે તળિયું છે જ્યાં બધા સાંભળવા બેસે છે, દેવો, મનુષ્યો અને તિર્યંચો, તેનાથી પાંચસો ધનુષ્ય ઊંચે તીર્થંકર, જિનેન્દ્ર પરમાત્માનું સ્થાન હોય છે. ત્યાંથી વાણી છૂટે છે. જેને કેવળજ્ઞાન થાય છે એ ફડાક ત્યાંથી સીધા પાંચસો ધનુષ્ય ઉપર ઊંચે આકાશમાં ચાલ્યા જાય છે.

જે લેવલ ઉપર જિનેન્દ્ર પરમાત્મા છે એ જ લેવલ ઉપર એ પોતે ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બિરાજમાન થઈ જાય છે. પચાસને હોય તો પચાસને, ખડગાસને હોય તો ખડગાસને. કોઈ કાયોત્સર્ગ સ્થિતિમાં ઊભા હોય ને કેવળજ્ઞાન પામે. ખડગાસને હોય તો ત્યાં પાંચસો ધનુષ્ય ઊંચે ચાલ્યા જાય છે. નીચે એમનું સ્થાન હોતું નથી. કેમકે જે પરમાત્મ દશા તીર્થંકરદેવની છે, એ જ અરિહંત દશા બીજા મુનિની થઈ જાય છે. હોય છે એ મુનિ. કોઈ તિર્યંચ હોય ને પરમાત્મપદમાં ચાલ્યો જાય, કોઈ મનુષ્ય હોય, ગૃહસ્થ હોય અને પરમાત્મપદમાં જાય કે કોઈ દેવલોકનો દેવ પરમાત્મપદમાં જાય એવું બનતું નથી. મુનિદશામાં આવેલા જીવો છે એ જીવો પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. એવો આ પરમેશ્વર ધર્મ છે.

‘સર્વોપરી ધર્મ,...’ લ્યો ! જગતમાં આથી ઊંચો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. આપણો ધર્મ છે એટલે ઊંચો કહેવો એમ નથી. કુળધર્મને લોકો આપણો ધર્મ કહે છે. પણ કુળ તારું નથી પછી વાત ક્યાં રહે છે ? અમે દિગંબર કુળમાં જન્મ્યા માટે અમારો દિગંબર ધર્મ ઊંચો છે. એમ હશે ? પણ કુળ તારું છે નહિ. આત્માને કુળ હોતું નથી. આમ છે. આ અમારું કુળ છે એ તારી ભ્રાંતિ છે એમ કહે છે. આત્માને કોઈ

કુળ હોતું નથી.

‘સર્વોપરી...’ નિજ ધર્મ છે. જ્ઞાન, દર્શન આદિ નિજધર્મ છે તે સર્વોપરી ધર્મ છે. એટલે ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. એમાં કોઈ કુળ અથવા સંપ્રદાયની સાથે લેવાદેવા નથી. ‘અનંત ગુણધર્મ,...’ આત્મામાં અનંત ગુણો છે એના આ ધર્મની વાત છે. બીજી કોઈ રૂઢિરિવાજરૂપ ધર્મની આ વાત નથી. અનંત આત્મામાં રહેલા અનંત ગુણોના ધર્મની વાત છે. તે અનંતગુણરૂપ ધર્મ છે. હજી બધાના અર્થ કરશે, હોં ! આ તો આપણે ટૂંકા અર્થ કરીએ છીએ. પાછળ પાછા બધા એક એકના અર્થ કરશે કે શા માટે આમ કહીએ છીએ.

‘શુદ્ધસ્વરૂપપરિણતિધર્મ,...’ જેવા ગુણ છે એવી અવસ્થા થાય એને શુદ્ધસ્વરૂપ પરિણતિ કહેવામાં આવે છે. એ રૂપ આ ધર્મ છે. એટલે કે અશુભરાગ કે શુભરાગ, પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત રાગરૂપ આ ધર્મ નથી. એમ એમાં આવી જાય છે. આત્મા પોતે રાગસ્વરૂપે નહિ હોવાથી જેવો છે તેવા જ સ્વરૂપે પરિણતિ થવી તેને શુદ્ધ પરિણતિ કહેવામાં આવે છે અથવા તેને શુદ્ધસ્વરૂપ પરિણતિ કહેવામાં આવે છે. એ રૂપ આ ધર્મ છે. પણ રાગરૂપ આ ધર્મ નથી.

‘અપારમહિમાધારક ધર્મ,...’ છે. જેની કિંમત, જેની મહિમા કોઈપણ ટર્મમાં આંકી શકાય નહિ. કઈ ટર્મમાં એની કિંમત આંકવી ? કોઈ નથી. જગતની અંદર એની આંકણી કરવા માટે કોઈ સાધન નથી. એવો ‘અપારમહિમાધારક ધર્મ...’ છે. ‘નિજશુદ્ધાત્મસ્વભાવરૂપ ધર્મ...’ છે. પોતાનો જે શુદ્ધ આત્મા છે એનો જે સ્વભાવ છે તે રૂપ ધર્મ છે ‘તે નિજ ધર્મ છે.’ એટલા માટે એને અહીંયાં આત્માના ધર્મને નિજધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે. પ્રત્યેક પદાર્થના પોતાના ધર્મો હોવા છતાં આવી વિશિષ્ટતા હોવાથી તેને આત્માના ધર્મને નિજધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ ટૂંકામાં. નિજધર્મ કહો કે આત્મધર્મ કહો.

‘ગુરુદેવ’ના વ્યાખ્યાનોને પ્રસિદ્ધ કરતા માસિકને ‘આત્મધર્મ’ નામ એટલે આપવામાં આવ્યું છે. તેમાં આત્માના ધર્મને અનુકૂળ હોય એવો જ વિષય આવવો જોઈએ. આત્માના ધર્મને પ્રતિકૂળ હોય એવો વિષય

એની અંદર ચાલે નહિ. આત્મધર્મ છે. નામ પણ 'આત્મધર્મ' આપ્યું છે પહેલેથી. એવું જ નિરૂપણ હોવું જોઈએ.

'તેમનો વિશેષ ભેદ કહેવામાં આવે છે :-' હવે એ જે એટલા જે ટૂંકામાં નામ કહ્યા તેને ખોલીને કહે છે. કે 'અનાદિ સંસારમાં જીવ કર્મયોગથી જન્માદિ દુઃખ ભોગવે છે.' હવે જીવની કથા માંડી. જીવની કથા કહે છે. બધા જીવની કથા આવી જાય છે. 'અનાદિ સંસારમાં...' અનાદિથી આ સંસાર ચાલે છે. નવો નથી કાંઈ થયો. કોઈ ઈશ્વરે આ સંસારને ઉત્પન્ન કર્યો છે એ વાત તદ્દન ખોટી છે. એ જૂઠાણું ઊભું થયેલું છે. ખરેખર કોઈ ઈશ્વરે સૃષ્ટિને ઊભી કરી છે, સંસારને ઊભો કર્યો છે એમ છે નહિ. અનાદિથી ચારેય ગતિની અંદર જીવો જન્મ-મરણ કરી રહ્યા છે. જેવા જેવા પરિણામ કરે છે તેવા તેવા તે કર્મ બાંધે છે. તે કર્મનો પરિપાક ઉદય આવે છે, એમાં એ જીવના પરિણામ જોડાય છે. જોડાય છે. કર્મના ઉદયમાં જોડાતા પરિણામને કર્મયોગ કહેવામાં આવે છે.

'ગીતા'માં એક કર્મયોગનું પ્રકરણ છે. ત્યાં તો એમ કહેવું છે કે તું કર્મ કર. કોઈને કોઈ તું કાર્ય કર. એમાં શું છે કે 'અર્જુન' હતાશ થઈ ગયો છે. લડાઈ કરવા માટે નિરાશ થઈ ગયો છે તો એને 'શ્રીકૃષ્ણ' એમ કહે છે કે તું કર્મ કર. યુદ્ધ કરવું એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે, ક્ષત્રિયોનું કર્મ છે અને જે પોતપોતાના વર્ણ પ્રમાણે વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે કર્મ કરે તેને તે કર્મનો કર્મયોગી કહેવામાં આવે છે. એવા અર્થમાં ત્યાં કર્મયોગ ચાલ્યો છે.

અહીંયાં પુદ્ગલ કર્મ છે, જડ કર્મ છે એનો ઉદય થાય ત્યારે જીવ એમાં જોડાઈને રાગ-દ્રેષ-મોહના વિકારી પરિણામ કરે, એ યોગ એટલે જોડાણ અહીંયાં, કર્મમાં જોડાણ તેને કર્મયોગ કહે છે. અહીંયાં એવી વાત છે. આ નથી કહેતા લોકો ? બહુ કામઢા હોય, બહુ કામ કરે, નવરા ન રહે. એને કાંઈક કામ જોઈએ, જોઈએ ને જોઈએ. નવરા રહે તો એનો મગજ ખરાબ થઈ જાય, અણગમો ઉત્પન્ન થઈ જાય. તો એને કર્મઠ માણસ કહેવામાં આવે છે. કામ કર્યા જ કરે. પછી સારા કામ કરતા હોય તો એને કહે કે એ તો કર્મયોગી થઈ ગયા. કેવા થઈ ગયા ? લૌકિકની અંદર એને શું કહે ? કર્મયોગી થઈ ગયા. બહુ કામ કર્યા એણે.

અહીંયાં કહે છે કે કર્મના ઉદયમાં જોડાય એનાથી જીવ અનાદિથી જન્મ-મરણના દુઃખને ભોગવે છે. આદિની અંદર અશાતાના દુઃખને, મૂંઝવણના દુઃખને, પિડાના દુઃખને, રોગના દુઃખને, શોકના દુઃખને ભોગવે છે. કર્મના ઉદયમાં જોડાવાથી સંસારી જીવો અનાદિથી દુઃખને ભોગવે છે. કોઈ એમ કહે કે પણ સુખને ભોગવે છે ને. એવો કોઈ શાતા કર્મનો ઉદય આવે તો સુખને ભોગવે. પૈસાવાળો થાય, શેઠિયો થાય, રાજા થાય, વડોપ્રધાન થાય, દેવ થાય લ્યો મોટો. ત્યારે તો એને એનું સુખ ખરું કે નહિ ? કે એક એકને જઈને પૂછી લેવું. તમે કેટલી ઉપાધિના દુઃખને ભોગવો છો એ એને પૂછી લેવું. દૂરથી ડુંગર રળિયામણા. નજીક જાય તો મોટા મોટા કાળમીઠા પાણા હોય. બીજું કાંઈ હોય નહિ. એમ દૂરથી લોકો જોવે છે કે આ મોટરમાં બેઠો છે, આ એરોપ્લેનમાં બેઠો છે, બહુ સારા દાગીના પહેર્યા છે, કપડા પહેર્યા છે અને ખડખડાટ હસે છે. માટે સુખી છે. ઉનાળાના દિવસો હોય અને ઠંડા સુગંધી ફુવારામાં નહાતો હોય અને શીખંડ-પૂરી ઝાપટતો હોય તો એને સુખી કહેવો કે ન કહેવો ? એને પૂછવું તારે ઉપાધિ કાંઈ છે કે નથી ઉપાધિ ? તો એ પછી કહેશે કે ભાઈસાહેબ ! ઉપાધિની તો વાત જ કરશો નહિ. કોઈ ઉપાધિ વગરનો એકેય દેખાતો નથી.

એમાં આ કાળમાં તો વળી વિશેષ છે. ક્યારે શું થાય એ કહેવાય નહિ. એમાં રેડ પાડવાવાળાએ ઉપાધિ વધારી મૂકી છે. ઓચિંતા છાનામાના જ આવે. લુંટારા આવે એવી રીતે, ચોર આવે એવી રીતે આવે. કોઈ પૈસાવાળાને અત્યારે તો ક્યાંય સુખ દેખાતું નથી. ચોરી ન કરે તો પૈસાવાળા ન થવાય. ચોરી ન કરે તો પૈસાવાળા થવાય નહિ. થવાય ? પ્રમાણિકપણે થવાય એવું છે ? સમુનો ગરીબ થઈ જાય. જો વધારે કમાણી થતી હોય અને ચોરી ન કરે તો ગરીબ થઈ જાય. પૈસાવાળો થવાને બદલે ગરીબ થઈ જાય એ તો. એવા કાયદા છે. એટલે ફરજિયાત ચોરી કરે. ચોરી કરે એટલે પછી એને ક્યારે રેડ પડે એની કાંઈ એને ઊંઘ આવે નહિ.

મુમુક્ષુ :- આવી ચોરી નથી કરતા, વ્યવસાયધર્મ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વ્યવસાયધર્મ હોય તો પછી એના ઉપર રેડ ન પાડવી જોઈએ.

અહીં તો એમ કહેવું છે કે એને સુખ કેટલું ? ઉપાધિ દુઃખનું નામ છે અને નિરૂપાધિ સુખનું નામ છે.

મુમુક્ષુ :- પાંચ કરોડની પાર્ટી હતી. એને મગજ ઉપર એટલું બધું પ્રેશર આવી ગયું.. પછી શોક ટ્રીટમેન્ટ લેવડાવી ત્યારે સાજા થયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આવે જ ને પ્રેશર. વાતમાં કાંઈક કલ્પના જ છે. પ્રેશર છે પણ એને તો કલ્પના થઈ ગઈ હોય છે કે એય મને આવી પ્રતિકૂળતા આવી ગઈ. કાં આવશે અને કાં આવી ગઈ. બીજું કાંઈ નથી.

જવ કલ્પનાથી દુઃખી છે. અથવા દુઃખનો ઉત્પાદક, દુઃખની ઉત્પાદક એકમાત્ર કલ્પના છે, બીજું કાંઈ નથી. વસ્તુની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ જોવામાં આવે તો આ જગતમાં જીવને દુઃખ થાય એવું કાંઈ છે નહિ. અને કલ્પનાએ ચડે તો દુઃખનો પાર નથી જીવને. આ સિદ્ધાંત છે. સુખ-દુઃખનો આ સિદ્ધાંત છે.

જવ અનાદિથી દુઃખ ભોગવે છે. કારણ કે 'તે આ પરધર્મને નિજધર્મ માને છે માટે દુઃખ પામે છે.' જે પરપદાર્થોમાં સુખ નથી, સુખ તો નથી પણ સુખની ગંધ પણ નથી, નામ-નિશાન નથી ત્યાંથી એને સુખ લેવું છે. કલ્પના કરી કરીને કલ્પનાથી. પણ ત્યાંથી સુખ આવતું નથી એટલે એને દુઃખ થાય છે, બીજું કાંઈ થતું નથી. સુખ લેવાના જોરથી ઘસે છે એ પરપદાર્થ બાજુ એના પરિણામ, એ દુઃખના ઉત્પાદક થઈ જાય છે. એ પરિણામની અંદર દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજું કાંઈ દુઃખનું કારણ છે નહિ. આ એક જ દુઃખનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- સંજોગોવશાત ભૂલ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. હકીકત તો મનાય કેવી રીતે ? દોષને દોષ જ મનાય. એમાં હકીકત શું ? હકીકતે એ દોષ છે. દોષ છે તે હકીકતે દોષ જ છે. અને સંજોગોવશાત શું ? સંજોગ એમ નથી કહેતા કે હું તને વશ કરું. આમાં શું છે ? ઓલો બળદ છે ને બળદ ? એને સવારમાં ગાડે જોડે. પણ જેવું ધોંસરું ઊંચું કરેને એ ભેગું આમ ડોક નાખે. તો એમાં ઓલા ધોંસરાએ એની ડોકને પકડી ? એ પોતે જ ડોક નમાવીને નીચે ગયો છે. એમ સંજોગોને પોતે અનુસરે છે. સંજોગો ક્યા કહે છે કે મને તું અનુસરણ કર. પોતે હાથે કરીને જાય છે. જે દોષ છે એ દોષ છે. ત્રણે કાળે દોષ છે. પોતાનો હોય કે બીજાનો હોય, દોષ છે

એ ત્રણે કાળે દોષ જ છે. એમાં કાંઈ બીજી ગડબડ કરવી નહિ. સીધી વાત એ છે. ન તો પોતાના દોષનો બચાવ કરવો કે ન તો પોતાને જેના ઉપર મમત્વ કે પક્ષપાત હોય એના દોષનો બચાવ કરવો. જો ગુણદૃષ્ટિ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેળવવી હોય તો. નહિતર ગુણદૃષ્ટિ કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહો કે ગુણદૃષ્ટિ કહો, એનાથી વિરુદ્ધ જાવું પડશે.

અહીંયાં તો ‘દીપચંદ્રજી’એ આ વાતની શરૂઆત સુખ-દુઃખથી કરી છે. જ્યાં ધર્મનું પ્રકરણ લેવું છે ત્યાં ધર્મના પ્રકરણને સુખ-દુઃખનો મુદ્દો બનાવ્યો છે. સુખ-દુઃખના મુદ્દાથી ધર્મની વાત કરે છે. ‘પરધર્મને નિજધર્મ માને છે, માટે દુઃખ પામે છે.’ જન્મ-મરણના દુઃખને પામે છે કે રોગ-પિડાના દુઃખને પામે છે, કે મૂંઝવણના દુઃખને, ઉપાધિના દુઃખને પામે છે એનું કારણ પરધર્મને નિજધર્મ, પરવસ્તુને નિજવસ્તુ માને છે. જગતમાં પણ પારકાની ચીજને પોતાની ચીજ કરી લે તો એને કાયદેસર દંડ મળે. આ વીતરાગ જિનેન્દ્રનો કાયદો-કાનુન છે. એમાં એમ કહે છે કે તું આત્મા છો. જડપદાર્થ તે જડપદાર્થ છે. એના ઉપર તારો અધિકાર અજમાવા જઈશ, જમાવવા જઈશ તો જન્માદિ દુઃખને ભોગવીશ. દંડ પડશે તને. એમાં કુદરતના કાનુન પાસે કાંઈ બીજું થવાનું નથી.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ટ્રેસ પાસ છે એ તો. કો’કના ક્ષેત્રમાં તો ન જ જવાય ને. બીજું કોઈના ઘરમાં ઘુસી જાય તો એ દંડ જ ભોગવે. અહીંયાં કહે છે કે તું જડપદાર્થ છે એના ઉપર અધિકાર જમાવવા જાય છે. બીજો જીવ છે એના ઉપર તારો અધિકાર ચાલવો જોઈએ. આ શરીર જડપદાર્થ છે, બીજા સંયોગો જડપદાર્થ છે એના ઉપર મારો અધિકાર હોવો જોઈએ. એ તને દુઃખ થવાનું કારણ છે, એ ઉપાધિનું કારણ છે. બીજું કોઈ દુઃખનું કારણ નથી. માટે દુઃખ પામે છે એમ કહ્યું. વિશેષ કહેશે...

તા. ૩-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૬૯, પ્રવચન નં. ૧૨૮

પાનું-૭૦. નીચે છેલ્લા પેરેગ્રાફથી. નિજધર્મ એ સ્વધર્મનો અધિકાર છે. ધર્મના અનેક ગુણ છે ધર્મમાં. એ ગુણ અનુસાર કેટલાક નામ ઉપર કહ્યા. એ વિષયમાં છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં એક એક નામનો ખુલાસો કર્યો છે. એ પહેલા આ જીવ પોતાના સ્વધર્મને પામ્યો નથી અને અનાદિથી સંસારમાં પરધર્મને અનુસરતો આવ્યો છે, દુઃખને ભોગવતો આવ્યો છે એ વાત કરી છે.

‘આ અનાદિસંસારમાં જીવ કર્મયોગથી જન્માદિ દુઃખ ભોગવે છે.’ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા સર્વ જીવો પોતાના કર્મના ઉદયમાં જોડાઈને અનેક પ્રકારે પુદ્ગલપ્રકૃતિને અનુસરીને પરિણામ કરે છે. અનેકવિધ પ્રકારે પુદ્ગલની કર્મપ્રકૃતિને અનુસરીને પરિણામ કરે છે અને જન્મ-મરણના અને વેદના વગેરેના અનંત દુઃખને ભોગવે છે. તેનું કારણ કે ‘તે આ પરધર્મને નિજધર્મ માને છે.’ જે જડ પરમાણુના ગુણધર્મો છે, જ્ઞાનમાં એનું જાણવાનું થાય છે, જ્ઞાનમાં એનું પ્રતિબિંબ પડવું થાય છે ત્યારે તેને એ પોતાનું સ્વરૂપ માને છે. પોતે એવો થયો છે એમ માને છે. જ્ઞેયાકારે જ્ઞાન થતાં જ્ઞેયસ્વરૂપ પોતાને માને છે. ‘માટે દુઃખ પામે છે.’ તેથી દુઃખની ઉત્પત્તિ, પોતાને ભૂલીને અને ઉદયમાં સાવધાન થઈને ઉત્પન્ન કરે છે. ‘એ તો સત્ય છે.’ દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ આ મૂળ કારણ છે, આ સાચું કારણ છે. આ સત્ય છે. ‘શાથી ?’

એક દાખલો આપે છે ‘જો સરદાર, પ્રધાન પુરુષને નિંદામાં ગણો તો તે દંડ સહે.’ એટલે કે ન્યાય કરનાર નિંદા પુરુષને દંડ આપે છે. નિંદા કરવાયોગ્ય કાર્ય કર્યું હોય તેને તે દંડ આપે છે. તેવી રીતે ‘નિંદા દેહમાં ચેતનધર્મ માને તો તે દુઃખ પામે ને પામે જ.’ તેવી રીતે આ નિંદા કરવાયોગ્ય એવો દેહ છે. પ્રશંસા કરવાયોગ્ય નથી, એમ કહે છે. શરીર છે એ પ્રશંસા કરવા યોગ્ય નથી પણ નિંદા કરવા યોગ્ય છે અથવા તો ધૃણાસ્પદ છે. ધૃણાસ્પદ એવા દેહમાં ચેતન આત્મા પરમ પવિત્ર પદાર્થ પોતે, પોતાનો ધર્મ એમાં માને, દેહમાં ધર્મ માને, દેહમાં સાવધાન થાય,

દેહનું લાલન-પાલન કરે અને દેહને ઠીક રાખવા પાછળ જીવન ગુજારે. અનેક પ્રકારની અનુકૂળતાઓ હોય અને કોઈ તકલીફ ન પડે એવું જીવન હોય તો એ જીવન તો ક્ષણમાત્રમાં પૂરું થવાનું છે. પછી શું ? મનુષ્ય આયુ કેટલું ? કે અનંત કાળમાં તો એક સાગરના બિંદુ જેટલું છે. ક્ષણમાત્રમાં પૂરું થશે. પછી શું એનો વિચાર કોઈ વિચારવાન જીવ કરે છે. ત્યારે તે પોતાના સ્વરૂપની સંભાળ કરે. પણ દેહમાં જ ચેતનધર્મ માને એટલે દેહને જ આત્માપણે માને, દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ માને તો તે દુઃખ પામે અને પામે જ. નહિ પામવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. પોતાના સ્વરસે કરીને નિજરસથી દેહમાં પરિણામને જોડે તો એ દુઃખ પામે ને પામે જ. એમાં તો દુઃખ સિવાય એનું બીજું કોઈ ફળ આવવાનો કોઈ સંભવ નથી.

‘શુદ્ધચૈતન્યધર્મને જ્યારે ધર્મ જાણે ત્યારે તે સંસારતારણ-ધર્મ,...’ પહેલો શબ્દ જે લીધો હતો ને એ અહીંથી શરૂ કરે છે. તારણધર્મ. તારણધર્મ એટલે સંસારથી તરવામાં જેનું નિમિત્ત છે, જેનું કારણ છે એવો ધર્મ. કહે છે કે પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય, એને પોતાનો ધર્મ જ્યારે જાણે, શુદ્ધ ચૈતન્યધર્મને સ્વધર્મ જાણે ત્યારે તે સંસારતારણધર્મ છે. તેમાં ‘અનંતચેતનારૂપ ધર્મ જાણે...’ સંસારતારણ ધર્મ. અનંતચેતનારૂપ ધર્મ જાણે ‘તે વડે શુદ્ધચૈતન્યજીવધર્મ,...’ પછી સજીવધર્મ લીધો છે ને ? ‘અનંતચેતનારૂપ ધર્મ જાણે તે વડે શુદ્ધચૈતન્યજીવધર્મ, સ્વજ્ઞેયપરજ્ઞેયને પ્રકાશે માટે પ્રકાશધર્મ,...’ ત્રીજો. ‘એણે સર્વ દ્રવ્યોના ધર્મને પ્રગટ કર્યા, તેમના ધર્મને પ્રગટ જાણ્યા.’ કોણે ? પ્રકાશધર્મ. શું કહ્યું ?

ફરીથી. શુદ્ધ ચૈતન્યધર્મને જ્યારે ધર્મ જાણે અને શુદ્ધ ચૈતન્યધર્મને એટલે સ્વધર્મને, સ્વસ્વભાવને અનુસરે ત્યારે ધર્મ પ્રગટ થાય. તેને ધર્મ જાણે, તેને આત્મધર્મ જાણે તો તે સંસારતારણ ધર્મ છે. એ ધર્મથી સંસાર તરી જવાશે. જન્મ-મરણ એના મટશે. શુદ્ધ ચૈતન્ય એ સ્વધર્મ છે, આત્મધર્મ છે. એનાથી જન્મ-મરણ મટે છે. એક જ જન્મ-મરણ મટવાનું સાધન છે.

મુમુક્ષુ :- સાવ સહેલું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહારનો કોઈ પરિશ્રમ નહિ. આમ તો એક

ન્યાયે એમ કહેવાય છે કે એક પાયનો ખર્ચો નહિ. પણ એક બીજી આકરી શરત છે કે તે જે કાંઈ તારું ઉદયમાં માન્યું છે પોતાપણું, એમાં એક પાય પણ મારી નહિ. જેમ એક પાયનો ખર્ચો નહિ તો આ બાજુ એક પાય પણ મારી નહિ. એમ સાથોસાથ લેવાનું છે. એ જરા આકરું પડે છે. ઓલું તો ઠીક લાગે. વાત સારી છે. આમાં તો એક પાયનો ખર્ચો નથી, એક પાય દેવાની વાત નથી. પણ અહીંયાં કહે છે કે એક પાય પણ તારી નહિ. એક પાય ઉપર પણ તારો અધિકાર નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તપાસવાનું છે. તપાસવું કે અંદરમાં હું વ્યાપું છું ? જે સંયોગો મારા ગણાય છે એમાં હું વ્યાપું છું ? મારું કેવી રીતે ? પૂર્વકર્મ અનુસાર સંયોગો વધ્યા તો સંયોગોમાં વધ્યા, કોઈ પૂર્વકર્મને કારણે સંયોગો ઘટી ગયા તો સંયોગોમાંથી ઘટ્યા છે. વધ્યા ત્યારે મારામાં વધ્યું નથી, ઘટ્યા ત્યારે મારામાં ઘટ્યું નથી. પોતાને સંભાળતો જાય. એમ લેવું છે.

મુમુક્ષુ :- એક પાય પણ મારી નહિ તો શું કરવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મારો તો શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવ તે મારો ધર્મ છે. વત્થુ સહાવો ધમ્મો. ત્યાંથી વાત ચાલી છે. એટલે એમ કહ્યું શુદ્ધ ચૈતન્ય એ સ્વભાવ છે મારો, એ મારો ધર્મ છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય એ ધર્મ છે.

મુમુક્ષુ :- આ બધો પથારો છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પથારો એના આત્મામાં ક્યાં છે પણ ? કોના આત્મામાં છે ? 'ગુરુદેવ' કહેતા કે લખપતિ થાય, કરોડપતિ થાય, અબજપતિ થાય, દુકાનવાળો થાય, ઘંઘાવાળો થાય, કારખાનાવાળો થાય, કુટુંબ પરિવારવાળો થાય. પણ એને તો એ બધા પદાર્થોની મમતા એના આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પદાર્થો એના આત્મામાં આવે છે ? અસ્તિત્વ એનું આવે છે ક્યાંય ? તે પદાર્થોનું અસ્તિત્વ તે પદાર્થોમાં રહે છે. ફક્ત આ જીવ મમતા ઉત્પન્ન કરે છે કે આ આટલા આટલા મારા.

મુમુક્ષુ :- મમતા ન ઘટે... ત્યાં જ પડ્યા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મમતા કરે કે ન કરે પદાર્થોમાં એથી શું ફેર પડે છે ? મમતાથી એનો રસ લે છે. આ બધા મારા એવો રસ લે છે. એ એને દુઃખદાયક થઈ પડે છે. પોતાનું દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનું એ કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- મમત્વ જ કારણ છે. મારા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ અહીંયાં પડ્યા રહેશે. ક્ષણમાત્રમાં જીવન પૂરું થશે. મનુષ્ય આયુ પૂરું થશે ગમે ત્યારે, અનિશ્ચિત સમયે અને આ બધું એમ ને એમ અહીં રહી જશે. મારા મારા કરીને વિભાવરસ ઘણો લીધો એ જીવે દુઃખના કારણને સેવ્યું. બાકી પદાર્થો તો એના થવાના નથી, થયા નથી અને થશે પણ નહિ.

મુમુક્ષુ :- આ શૈલી 'ગુરુદેવ' સિવાય ક્યાંય સાંભળવા મળતી નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અલૌકિક વાત હતી એ તો ! તને શું મળ્યું ? કે તને મમતા મળી. આ બધા પદાર્થો રૂપિયા તને મળ્યા ? અમે માનતા નથી. તું ભલે માનતો હોય પણ અમે માનતા નથી. તને મમતા જરૂર મળી છે અત્યારે. અને એ મમતાને કારણે તું દુઃખી થવાનો છો. એટલું અમને નજર સામે ચોખ્ખું દેખાય છે. બાકી બીજું કાંઈ આમાં માલ નથી. પણ તે કદી વિચાર ન કર્યો કે આ મનુષ્ય આયુ પૂરું થશે અને પછી શું એનો ક્યારેય વિચાર કર્યો ? એ સંબંધમાં અત્યારે કોઈ હવે તૈયારી કરવી એનો વિચાર મમતા આડે આવતો નથી. મમત્વના રસ આડે એનો વિચાર જીવને આવતો નથી. નહિતર વર્તમાન સંયોગોને અને ઉદ્યને ગૌણ કરીને પોતાના હિતનો વિચાર વિવેકપૂર્વક કરે તો એને પોતાનું આત્મજ્ઞાન સહજમાત્રમાં થવા યોગ્ય છે. પણ એક વખત એને ગૌણ (કરી), એક બાજુ મૂકી દેવું પડે કે આ એક બાજુ રાખો હમણા. મારું હિત કેમ થાય એ અત્યારે પહેલા જોવું છે, એ સંભળાવું છે અને એ વિચારવું છે.

મુમુક્ષુ :- આ બધા સંયોગોમાં આત્મજ્ઞાનીનું પરિણામન કેવું હોય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મજ્ઞાનમાં શુદ્ધ ચૈતન્યનો અનુભવ છે. બીજો અનંત ચેતનારૂપ ધર્મ લીધો ને ? સજીવધર્મ. તે શુદ્ધ ચૈતન્ય જીવધર્મ. ઓલામાં સજીવધર્મ લીધો છે. જીવતો ધર્મ. સ્વરૂપસંચેતન તે આત્માનું જીવન છે, શુદ્ધ જીવન છે. શુદ્ધ પરિણામન કહો, શુદ્ધ જીવન કહો. જેમાં ભાવમરણ અને દ્રવ્યમરણનો અભાવ છે એવું એ જીવન છે. આ તે કાંઈ જીવન કહેવાય ? એમ કહે છે. મરતા મરતા જીવે તે કાંઈ જીવન કહેવાય ? આમ લોકો કહે છે ને ? ૯૦ વર્ષ ઉપરની અવસ્થા

થઈ હોય. હાલતા-ચાલતા પડીને હાડકા ભાંગી ગયા હોય. હાડકાની હોસ્પિટલમાં લઈ જઈને ઉપર પગ ટીંગાડ્યા હોય. પછી ભૂખ મરી ગઈ હોય. પીડાથી ઉંહકારા કરતા હોય, વેદના સહન થતી ન હોય. ત્યારે માણસ એમ કહે આ તે કાંઈ જીવન છે ? એ બધું પ્રતિકૂળ દેખાય છે.

મુમુક્ષુ :- બીજાને છે, મારે ક્યાં છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાચી વાત છે. જીવ પોતે માથે ઓઢતો નથી. કાઢી નાખે છે.

કહે છે કે તું સમયે સમયે ભાવમરણ કરે છો. અને શુદ્ધ ચૈતન્યનું જે અનંત ચેતનારૂપ ધર્મ છે એનું જીવન જીવતો નથી, એનું પરિણામન કરતો નથી. શુદ્ધ પવિત્ર પરિણામન ન કરે અને મલિનભાવે પરિણામન કરે એ તે કાંઈ જીવન છે ? એમ કહે છે. કેમ કે એમાં દુઃખ છે. મલિનતામાં દુઃખ છે. તો દુઃખનું જીવન એ કાંઈ જીવન છે ? શુદ્ધ ચૈતન્ય સજીવધર્મ છે એ તો સુખમય પરિણામન છે. એ જીવન છે જીવનું ખરેખર. એવું જીવન જીવવા યોગ્ય છે. બાકી જેમાં દુઃખ હોય એ જીવન કાંઈ જીવવા યોગ્ય છે ? એમ કહેવું છે. એ જીવન કાંઈ જીવવા યોગ્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીના વચન ઉપર વિશ્વાસ લાવવા શું વિચારવું ? સંયોગો ઉપર જે વિશ્વાસ છે એ તૂટે કેવી રીતે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જો જ્ઞાનીના વચનો વિષે પ્રતીતિ આવે તો એને સંયોગો ઉપર વિશ્વાસ કર્યો છે એ ખોટો વિશ્વાસ કર્યો હતો. વિશ્વાસ એણે શું કર્યો હતો ? કે આ સંયોગો મને કામના છે, એનો મને આધાર છે, એની હુંક છે અને આ સંયોગો અનુકૂળ છે એટલે હવે મને વાંધો નથી. એવો વિશ્વાસ કર્યો હતો. એક ક્ષણમાત્રમાં એને એ દગો દે છે કે ચાલ્યા ભાઈ અહીંથી. હવે એના આધારનું શું ? એટલો બધો એના પરિણામ ઉપર પ્રત્યાઘાત આવે છે કે બહુભાગ મનુષ્યો બેશુદ્ધ અવસ્થામાં દેહત્યાગ કરે છે. એ વખતે એણે સંયોગની હયાતીમાં જે મમત્વનો રસ ઘૂંટ્યો છે, એ વખતે એનું રિએક્શન આવે છે. જ્યારે એને છોડીને જવાના સમયનો ખ્યાલ આવી જાય છે. ત્યારે બેશુદ્ધ થઈ જાય છે. દુઃખનો માર્યો બેશુદ્ધ થઈ જાય છે. એટલે એ વિશ્વાસ કર્યો છે એ દુઃખદાયક છે.

પુદ્ગલો ઉપરનો વિશ્વાસ તને દગો દેશે. એ કોઈ તને આધાર આપી શકે એવું નથી કે જીવન આપી શકે એવું નથી. જીવન પણ આપી શકે એવું નથી અને આધાર પણ આપી શકે એવું નથી. એ તો દગો દેવાના છે. અત્યારથી જ સમજી લે દગાબાજોને તું. તો પછી તું એનો આધાર લેવા જઈશ નહિ.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવ’ કહેતા, આખી જિંદગી કાંદા ખાધા હોય એને બીજો ઓડકાર ક્યાંથી આવે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્યાંથી આવે ? આખી જિંદગી રસ લીધા હોય, સંયોગના રસ લીધા હોય એને પછી છેલ્લે ટાણે તો કાંઈ પાછા વળવાનું બનતું નથી. કેમકે બહુ દિનવીર્ય થઈ ગયો છે જીવ એ વખતે. પોતાના પુરુષાર્થ એ ઉપાડી શકે એવી પરિસ્થિતિ એની રહેતી નથી.

એટલે જ્ઞાનીના, શ્રીગુરુના વચન ઉપર વિશ્વાસ પોતાના સુખને કારણે લાવવો. પોતાના સુખનું કારણ સમજીને લાવવાની વાત છે કે આ વાત કહેવા પાછળ એમને કોઈ સ્પૃહા નથી. નિઃસ્પૃહપણે પોતે જે માર્ગ ચાલે છે એ માર્ગ જગતને દેખાડતા જાય છે. આંગળી ચિંધ્યાનું પુણ્ય છે, બાકી એમને કાંઈ લેવા-દેવા નથી. માણસ કહે છે ને આંગળી ચિંધ્યાનું પુણ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- કાર્ય ન થયું એટલે જ્ઞાનીના વચન ઉપર વિશ્વાસ નહિ, એમ નક્કી થયું ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાવ સારી વાત છે. જાણે તો છે કે આ દેહ ક્ષણભંગુર છે, રહેવાનો નથી. જાણે તો છે કે આ સંયોગોનું ગમે એટલું લાલનપાલન કરું, દેહનું લાલનપાલન કરું તોપણ છોડ્યે છૂટકો છે. પણ એનો વિશ્વાસ નથી. જાણવા છતાં એ વાત ઉપર એને વિશ્વાસ નથી. વિશ્વાસ તો એમ છે કે જાણે હું સદાય નિત્ય આ સંયોગોની વચ્ચે રહેવાનું છું અને ક્યારેય જવાનો નથી. એવા વિશ્વાસથી ચાલે છે. એટલે એને પોતાના સ્વકાર્યની, સ્વસ્વરૂપની સંભાળ અને અંતર સાવધાની ઉત્પન્ન થતી નથી.

મુમુક્ષુ :- પાછો વિચાર આવે કે આપણે કે દિ’ સુધારશું ? તોપણ સુધારો થાતો નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલું બળ પડ્યું છે બીજી બાજુનું. બીજી

બાજુનું, ઊલટી બાજુનું બળ પડ્યું છે એટલે આ વિચાર બેકાર જાય છે. અથવા પરિણતિ પડી છે. જે રસ પૂર્વે લીધો છે એની પરિણતિ પડી છે. એટલે વિચાર બેકાર જાય છે. જેમ જ્ઞાનીને શુદ્ધ ચૈતન્યની પરિણતિ પડી છે તો એનો ઉદય સંબંધીનો વિચાર બેકાર જાય છે. કાર્યગત નથી થતો. એનું સફળપણું નથી.

જેમ અહીંયાં આત્માનો વિચાર કરે, આત્માના હિત સંબંધીનો, હિતના ઉપાયનો વિચાર કરે તો બેકાર જાય છે, કાર્યગત થતો નથી. કેમકે ઊલટી પરિણતિ પડી છે. જ્ઞાનીને સુલટી પરિણતિ પડી છે એટલે ઉદયમાં લક્ષ જાય છે. હવે પછીનું પ્રકરણ એ છે. ઉદયમાં ઉપયોગ જાય છે છતાં એનો ઉપયોગ નિષ્ફળ જાય છે. એ ઉપયોગ સફળ થતો નથી.

મુમુક્ષુ :- પરિણતિ સુધારવાનો પ્રયત્ન..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જરા રસથી,.. રસ લેવો જોઈએ. ઉપયોગમાં અને પ્રતીતિમાં લાવીને, વારંવાર એને પ્રત્યક્ષ કરીને એનો રસ વધારવો જોઈએ. રસ વધારવો એમ કહો કે આવિર્ભાવ કરવો એમ કહો. શુદ્ધ ચૈતન્યધર્મ, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવ એનો રસ આવિર્ભાવ થાય તો વિરૂદ્ધ રસ ગળે, વિરૂદ્ધ ટળે. એ તો ત્રાજવાના પદ્મા જેવું છે પરિણામ તો. રસ આપે એટલે વજન આપે. જે બાજુ વજન આપો એટલે ઓલું પદ્મું ઊંચું થઈ જવાનું છે. જેટલું વજન આપ્યું છે એનાથી વધારે વજન આપો એટલે ખલાસ.

મુમુક્ષુ :- ‘સોનગઢ’ આવ્યા પહેલા કાંઈ સમજતા નહોતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જાણવા મળ્યું પણ એનો ઉપયોગ તો થવો જોઈએ ને ? જાણવા મળ્યું એટલેથી કાંઈ સંતોષ પામવા જેવું નથી. એ જાણ્યું તો એનો મારા પરિણામનમાં અને મારા જીવનમાં હું ઉપયોગ કેવી રીતે કરું ? કરું છું કે નથી કરતો ? કરું તો કેવી રીતે કરું ? એ બાજુ એણે આગળ વધવું જોઈએ એ દિશામાં. ખરેખર તો સમજવાના કાળે એનો એ દષ્ટિકોણ હોવો જોઈએ કે આ સમજવા ખાતર સમજવું નથી. નથી સમજાતું અને માત્ર સમજવું છે એટલો હેતુ નથી. પણ સમજીને એનો ઉપયોગ કઈ રીતે થાય મારા પરિણામનમાં, એ રીતે અત્યારથી સમજવું છે અને સમજતાવેંત એનો ઉપયોગ કરવો છે.

જે જીવ સમજણમાં આવીને તાત્કાલિક પ્રયોગ કરે, શીઘ્ર પ્રયોગ

કરે તે વર્તમાનપાત્ર છે. એ પાત્રતાનું લક્ષણ છે. પાત્રતાના લક્ષણોમાં એ વાત લીધેલી છે.

એ શુદ્ધચૈતન્યસજીવધર્મ છે, લ્યો. સજીવધર્મ કલ્પો છે. જેમાં ચેતન છે, ચેતના છે, સંચેતન છે, સ્વરૂપ સંચેતન છે. એટલે એને સજીવ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. ‘સ્વજ્ઞેયપરજ્ઞેયને પ્રકાશે માટે પ્રકાશધર્મ,...’ પ્રકાશધર્મ લીધો છે ને ? એ સ્વપરપ્રકાશ ઉપર લીધો છે. સ્વજ્ઞેય પણ જેમાં જણાય જાય, પરજ્ઞેય પણ જેમાં જણાય જાય. સ્વપદાર્થનું સ્વરૂપ પણ જે જ્ઞાનમાં જ્ઞાનગોચર થઈ જાય. પરજ્ઞેયનું સ્વરૂપ પણ જ્ઞાનગોચર થાય. એવું એનું સ્વરૂપ હોવાથી તેને પ્રકાશધર્મ કહેવામાં આવે છે. પ્રકાશ નામ સ્વભાવ.

મુમુક્ષુ :- સ્વસંવેદનમયી પ્રકાશશક્તિ લીધી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અહીંયાં સ્વપરપ્રકાશનું ચાલે છે. બેય અર્થમાં પ્રકાશ શબ્દ વપરાય છે. એક સંવેદનના અર્થમાં પણ વપરાય છે. અને એક જાણવાના અર્થમાં પણ વપરાય છે.

એ સ્વપરપ્રકાશક ધર્મ દ્વારા ‘એણે સર્વદ્રવ્યોના ધર્મ પ્રગટ કર્યા,...’ પોતાના સ્વદ્રવ્યના ધર્મ પ્રગટ કર્યા અને ‘તેમના ધર્મને પ્રગટ આણ્યા.’ પ્રકાશધર્મ તેમના ધર્મને પ્રકાશે છે. એમ લીધું છે. ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં. પ્રકાશધર્મ એમ કહીને તેમના ધર્મને પ્રકાશે છે અથવા પ્રકાશધર્મએ સર્વ દ્રવ્યોના ધર્મ પ્રગટ કર્યા અને તેમના ધર્મને પ્રગટ આણ્યા એટલે પ્રગટ પ્રકાશમાં લાવ્યા. પુદ્ગલો આવા છે, આકાશ આવું છે, ધર્માસ્તિકાય આવું છે, જીવ આવા છે, પ્રકૃતિ આવી છે એ બધું એણે પ્રકાશમાં, સ્વપરપ્રકાશકપણાને લઈને પ્રકાશમાં લાવ્યા.

‘સર્વથી ઉત્તમ માટે પરમધર્મ,...’ એવો ધર્મ છે તે પરમધર્મ છે. પહેલો શબ્દ છે ને ? સર્વથી ઉત્તમ છે માટે તેને પરમધર્મ કહીએ. પરમ એટલે ઉત્તમ. ‘નિજરૂપથી અનંત સુખ થાય માટે હિતધર્મ,...’ બીજો શબ્દ હિતધર્મ. હિતરૂપ ધર્મ. હિત એટલે સુખ. અહિત એટલે દુખ અને હિત એટલે સુખ. આ અર્થ કર્યો છે ‘રાજમલજી’એ પહેલા કળશની ટીકામાં. ‘સમયસાર’ની વ્યાખ્યા કરે છે કે સમય એટલે અહીંયાં જીવ નામનો પદાર્થ, સાર એટલે હિતરૂપ છે. હિતરૂપ છે એટલે સુખકર છે, સુખરૂપ છે. સાર એટલે હિતરૂપ. અસાર એટલે દુઃખરૂપ, અહિતરૂપ.

એમ અહીંયાં હિતરૂપ ધર્મ...

મુમુક્ષુ :- હિન નહિ પણ હિત.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. હિન નહીં પણ હિત લેવું. આ બાબું હિત જ છે. છાપવામાં ભૂલ છે. ન ના બદલે ત કરવો. કંપોઝમાં ભૂલ થઈ જાય ને.

એ હિતરૂપ ધર્મ છે કેમકે ‘નિજરૂપથી...’ નિજ સ્વભાવથી ‘અનંત સુખ થાય...’ છે. અનંત સુખ પ્રગટે છે. એટલે આત્માને દુઃખ થતું નથી માટે આ હિતરૂપ ધર્મ છે. એટલે તો શ્રીગુરુ કહે છે કે, ભાઈ ! આ તારા હિતની વાત અમે તને કહીએ છીએ. તારા સુખ માટે પણ તને ગરજ નથી ? તો પછી બીજો એમાં કોઈ ઉપાય રહેતો નથી. એમાં બીજાનો પછી શું ઉપાય રહે ? પોતાને સુખી થવા માટે તો પોતાને ગરજ હોવી જોઈએ. સુખની પ્રાપ્તિ માટે.

‘નિજરૂપથી અનંત સુખ થાય માટે હિતધર્મ, અન્યમાં નથી માટે અસાધારણ ધર્મ,...’ છે. હિતરૂપ ધર્મ પછી અસાધારણ ધર્મ લીધો છે. અન્યમાં નથી. બીજા પાંચેય પ્રકારના જડપદાર્થમાં નથી. પોતાનો જે ધર્મ છે એ પોતામાં છે. બીજા આત્મામાં પણ પોતા જેવો ધર્મ હોવા છતાં પણ એ પોતાનો ધર્મ નથી. બીજા જીવોમાં જ્ઞાન છે, સુખ છે, ચેતના છે, પણ એ એના છે. એ કાંઈ આ આત્માના નથી.

‘ગુરુદેવ’ એવી એક વિવિક્ષા કરતા કે સિદ્ધ પરમાત્મા શુદ્ધ આત્મા થયા. છતાં એ આ આત્મા માટે અજીવ છે. શું કહેતા ? આ આત્મા માટે તે અજીવ છે. પોતે પોતાને માટે જીવ છે અને પોતાની અપેક્ષાએ પોતે જીવ છે અને પોતાની અપેક્ષાએ બીજો જીવ તે અજીવ છે. ગમે તે હોય. સંસારી કે સિદ્ધ. તે બધા પોતાને માટે અજીવ છે. જીવ નથી. પોતે પોતાનો જીવ છે, બીજો પોતાનો જીવ નથી.

મુમુક્ષુ :- અનાયતન..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આયતન. આયતન એટલે સ્થાન. ધર્મસ્થાનને આયતન કહે છે. દેવ, ગુરુ અને શાસ્ત્ર એ ધર્મસ્થાન ગણવામાં આવે છે. આયતન એટલે સ્થાન.

મુમુક્ષુ :- અનાયતન એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનાયતન એટલે અસ્થાન. અસ્થાન. ધર્મના

સ્થાન નહિ તે. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર મારા માટે અનાયતન છે. એમ કહ્યું. કેમકે મારું ધર્મસ્થાન મારો આત્મા છે. મારો ધર્મ મારા આત્મામાંથી પ્રગટ કરીને અનુભવ કરું છું. એટલે મારું ધર્મસ્થાન ક્યાં ? કે મારો આત્મા મારુ ધર્મસ્થાન છે. ત્યાં મારા અનંત ધર્મો છે. નિવાસ કરે છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રમાં મારા ધર્મો નથી. તેથી તે મારું ધર્મસ્થાન નથી. તેથી તેને અનાયતન કહેવામાં આવે છે.

પોતાના ધર્મમાં-સ્વધર્મમાં રહેવા માટે એમ કહેવામાં આવે છે. એવું પોતાના ઉપર વજન લેવામાં આવે છે. રાગનું નિમિત્ત (છે). ભલે પ્રશસ્ત રાગનું નિમિત્ત છે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર, તોપણ. એ પ્રશસ્ત રાગનું નિમિત્ત હોવા છતાં પણ ધર્મનું કારણ નથી. રાગનું કારણ છે. તેથી તેને અનાયતન, જેને વ્યવહારે ધર્મના આયતન કહે છે તેને નિશ્ચયથી અનાયતન કહેવામાં આવે છે. આમ છે. વ્યવહારનો જેને પક્ષ હોય એને થોડું કડક લાગે, કઠોર લાગે કે હવે એક તો માંડ માંડ દુકાન છોડીને મંદિર આવવા માંડ્યા. હવે તમે કહો છો કે આ અનાયતન છે. તો મંદિર આવવાનું બંધ કરી દેશે. વેપાર કરશું. તો કહે છે, એને ક્યાં આયતન કીધું છે. એને આયતન કીધું હોય તો તું વેપાર કરવા જા. એને તો આયતન કહ્યું નથી.

... તમે શું કહો છો ? વાંચે એ બધા પંડિતજી. આપણી જેમ નહિ. જેટલા વાંચન કરે એ બધાને પંડિતજી જ કહેવાય. શું કહો છો આ પંડિતજી ? પરસ્પર એક પદાર્થ અને બીજા પદાર્થ વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે એટલે એકબીજાનું (કારણ-કાર્ય નથી). ભગવાનની વાણીથી જ્ઞાન ન થતું હોય તો અમારે વાત સાંભળવી નથી. હમકો નહીં સુનના હૈ. ભગવાનકી વાણી સે જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ તો હમકો નહીં સુનના હૈ. ઊભા થઈને કાંઈ સાંભળે જ નહીં ને, ચાલતા જ થઈ ગયા.

મુમુક્ષુ :- મૂળ દિગંબર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાં તો જૈન એટલે દિગંબર જ. પૂછ્યું કે 'દહેરાદુન'માં પાંચેક લાખની વસ્તી છે. કેટલા મંદિર છે ? તો કહે, ત્રણ મંદિર છે. શ્વેતાંબરના કેટલા ? તો કહે, જિનમંદિર કહો એટલે દિગંબર જ સમજે. અહીંયાં શ્વેતાંબરને કોઈ ઓળખે જ નહિ. ત્યાં બધી દિગંબરોની જ વસ્તી છે. પણ હાલત અંદરની આ છે. એ નિશ્ચયધર્મ

શું? વ્યવહારધર્મ શું ? નિશ્ચય વ્યવહારની અપેક્ષા શું ? કાંઈ ખબર નથી. તદ્દન અન્યમત જેવી સ્થિતિ છે. સંપ્રદાયની સ્થિતિ તદ્દન અન્યમત જેવી છે. શુભથી ધર્મ થાય એવું જે જગતના સંપ્રદાયો માને છે, એવું જ આ સંપ્રદાયમાં રહેલા જીવો વર્તમાનમાં માને છે.

મુમુક્ષુ :- ... અહીં તો આચાર્યોએ આ વાત કહી છે. ભગવાનની વાણીથી ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો બધા એક જ સ્થિતિમાં છે, એક જ સ્થિતિમાં છે.

શું કહ્યું (અહીંયાં) ? હિતરૂપ ધર્મ, અસાધારણ ધર્મ. અન્યમાં નથી માટે અસાધારણ ધર્મ. પોતા સિવાય પોતાનો ધર્મ અન્યમાં નહિ હોવાથી તેને અસાધારણ કહેવામાં આવે છે. પોતામાં પણ વ્યાપે અને પરમાં પણ વ્યાપે, પોતામાં પણ વ્યાપે અને પરમાં પણ વ્યાપે તો સાધારણ વ્યાપ્તિ થઈ ગઈ. પણ પોતાનો ધર્મ પોતા સિવાય અન્યમાં વ્યાપતો નથી માટે તે અસધારણ ધર્મ છે.

‘સહજરૂપ અવિનાશી આનંદ છે માટે અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ,...’ પછી અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ લીધો છે. એ સહજરૂપ અવિનાશી આનંદ આત્મામાં છે. સહજ સ્વરૂપે. નાશ ન થાય એવો આનંદ છે. સહજ જ એ આત્માનું અનાદિનું સ્વરૂપ છે. માટે અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ છે. નાશ ન થાય એવો આ સુખસ્વરૂપ ધર્મ છે. ધર્મ એ કાંઈ દુઃખસ્વરૂપ નથી અને ધર્મ એ કાંઈ દુઃખનું કારણ કે દુઃખનું નિમિત્ત પણ નથી. બાહ્ય પદાર્થોથી, બાહ્ય દૃષ્ટિથી જેણે સુખ માન્યું છે એ એમ ગણે છે કે આટલા પદાર્થોનો, સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ કર્યો માટે એને દુઃખ. એમ નથી.

મુનિરાજ માટે આહારની આગળથી વ્યવસ્થા, આગોતરી વ્યવસ્થા નથી હોતી. આગોતરા જામીન લે છે ને ? આહારની આગોતરી વ્યવસ્થા નથી હોતી કે બાર વાગશે અને મુનિને આહારનું ટાણું થાશે માટે કાંઈક વ્યવસ્થા રાખો. એવી વ્યવસ્થા મુનિ સ્વીકારતા નથી. એ સ્વીકારવામાં દુઃખ છે અને નહિ સ્વીકારવામાં સુખ છે. એવી વ્યવસ્થા સ્વીકારવામાં જો મુનિદેશાનો રાગ લંબાઈ જાય તો એમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય. એ રાગમાં મુનિને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય. જે દુઃખ એના સંજ્વલન

કષાયથી વધારે દુઃખ છે. જે સંજ્વલન કષાયમાં દુઃખ છે એનાથી એ ઘણું વધારે દુઃખ છે. એટલે સંજ્વલન કષાય હજી ત્યાં બાધા નથી કરતો મુનિદેશને, પણ આ કષાય મુનિદેશને બાધા કરી નાખે છે. મુનિની શાંતિને તોડી નાખે છે. મુનિદેશને બાધા કરે છે એટલે કે મુનિયોગ્ય જે શાંતિ છે એનો ઘાત કરે છે.

જો પોતે પોતાના આહાર, પાણી, રહેઠાણ કે કોઈપણ પ્રકારની અનુકૂળતાને, આહાર, પાણીથી બધી નીચેની વ્યવસ્થા છે. રહેઠાણની વ્યવસ્થા, શરીરની અનેક પ્રકારની સુશ્રુષા, કોઈપણ જાતની અનુકૂળતા એ બધી આહાર-પાણીથી નીચેની વ્યવસ્થા છે. જ્યારે આહાર-પાણીની આગોતરી વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર નથી, એનો અર્થ કે બીજી કોઈપણ આગોતરી વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર નથી એને. અહીંથી મુનિ વિહાર કરીને ફલાણે ગામ ગયા છે માટે આગળ જઈને ત્યાં ઓરડો સાફ કરી આવો, રૂમ સાફ કરી આવો અને અપાસરો સાફ કરી આવો. મુનિને અહીં ઉતારશું. એ આગોતરી વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર એ એની શાંતિનો ઘાત કરી નાખે. શાંતિ તૂટી જાય.

મુમુક્ષુ :- શ્રાવકોએ ભક્તિ કરવી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભક્તિ એટલે મહિમા. આવા મુનિરાજની વીતરાગતાનો મહિમા કરવો તે તેની ભક્તિ છે. મુનિને દોષમાં નાખવા એ એની ભક્તિ નથી. ઉદ્દેશિક આહાર બનાવીને માલ-પાણી જમાડવા એ એની ભક્તિ નથી. એ અભક્તિ છે. જેનો જેને ત્યાગ હોય એનું એને ગ્રહણ કરાવવું એ ભક્તિ છે કે અભક્તિ છે ? તમને બીડીનું વ્યસન નથી, દાડનું વ્યસન નથી. પીતા જ નથી તમે. ત્યાજ્ય છે. ત્યાગ નહિ પણ ત્યાજ્ય છે. એનો વિકલ્પ જ નથી. ત્યાગ કરવાનો એનો વિકલ્પ નથી. છે ? એની કાંઈ પ્રતિજ્ઞા લેવાની હોય ? એ તો ત્યાજ્ય છે. પછી કોઈ એમ કહે કે આ બહુ ઊંચો દાડ છે. એક હજાર રૂપિયાનો આટલી બાટલીમાં આવ્યો છે. એક હજારનો. એની મહિમા કરી ? તમારો આદર સત્કાર કર્યો ? કે તમારું અપમાન કર્યું એ ? અપમાન કર્યું છે એ તો. આદર-સત્કાર ન કહેવાય એને.

મુમુક્ષુ :- ત્યાગથી પુણ્ય અને ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાજ્યમાં તો પરિણામ ક્યાં છે એના ?

ત્યાગમાં તો ત્યાગવાના પરિણામ કરે છે એટલે પુણ્ય બાંધે છે. ત્યાજ્યમાં ક્યાં પરિણામ કરીએ છીએ ? આ છોડવું છે... આ છોડવું છે... એના પરિણામ છે ? પરિણામ જ નથી પછી ક્યાં સવાલ છે. પરિણામે બંધ છે.

શું કહેવું છે ? કે અવિનાશી આનંદ છે. ‘સહજરૂપ અવિનાશી આનંદ છે માટે અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ,...’ સ્વભાવ કેવો છે એ ? સ્વભાવ એટલે ધર્મ કેવો છે. અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ છે. મુનિદશા એટલે વધારે સુખ અને વધારે આનંદની દશા છે. એને કોઈ બંધનમાં આવવું, પ્રતિબંધમાં આવવું એ સ્વીકારતા નથી એ. ‘વિચરવું ઉદ્યાધીન વિતલોભ જો.’ આત્માની મસ્તીમાં જેમ જંગલમાં સિંહ ડોલતો ચાલે છે એમ જંગલમાં એ જંગલના સિંહ છે. એટલે તે આચાર્યો એવું સંબોધન કરે છે, હે મુનિ શાર્દુલ ! શાર્દુલ એટલે સિંહ. મુનિ શાર્દુલ એમ કહે. હે મુનિ શાર્દુલ ! તમારા પુરુષાર્થને તમારા પરાક્રમને જોઈને કોને ધર્મ પામવાનું મન ન થાય ? એમ કહે. દશા છે એવી.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવ’ ટ્રસ્ટીઓને ઘણીવાર કહેતા, આ બધું તમે માંડો છો, હું કાંઈ અહીંયાં રહેવાને બંધાયેલો નથી. મારું મન ફરશે તે દિ’ ચાલ્યો જઈશ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્વાધ્યાય મંદિરનો પાયો નાખ્યો તે દિ’ આ વાત કરી હતી. કોઈ જાતનું બંધન (સ્વીકારતા નથી). ‘ગુરુદેવ’ને ખબર છે. આ લોકોની, વાણિયાઓની, શેઠિયાઓની પ્રકૃતિ શું હોય ? સત્તાપ્રિય પ્રકૃતિ હોયને ઘણાની ? અમે કહીએ, અમે વિચારીએ એવું બધું થવું જોઈએ. એવું ન થાય તો જરાક ગડબડ થાય પરિણામમાં. એવી રીતે કોઈ દીનતાથી અહીંયાં રહેવાનું કારણ નહોતું.

મુમુક્ષુ :- શ્વેતાંબરમાં તો પ્રથા હતી. શેઠ આવે પછી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સંઘપતિ આવે પછી વ્યાખ્યાન શરૂ થાય. મહારાજ છે એ એની અંડરમાં, સંઘપતિની અંડરમાં, સમાજની અંડરમાં. મુનિપદ તો ઉચ્ચપદ છે. શ્રાવકનું એનાથી નીચેનું પદ છે. ઉચ્ચપદવાળા નીચપદની અંડરમાં ! એ પંચમકાળનો-કળિકાળનો પ્રભાવ છે એ બધો.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવ’...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- .. ખરેખર તો એમ છે. સદ્ગુરુ અંજન કરે. 'આનંદઘનજી'એ તો ગાયું છે. શું પદ છે ? 'સદ્ગુરુ અંજન કરે...' એનાથી એ બધું પ્રકાશ થાય છે. એવું એક પદ છે.

'અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ, ચેતનાપ્રાણ ધરે છે માટે ચેતનાપ્રાણધર્મ,...' છે. ચેતનાપ્રાણ ધર્મ. ચેતનારૂપી પ્રાણ છે આત્માના. પ્રાણથી જીવવામાં આવે છે એવું પ્રસિદ્ધ છે. પ્રાણ એટલે સર્વસ્વ. આત્માનું સર્વસ્વ શું ? કે ચેતના તે આત્માનું સર્વસ્વ છે. માટે ચેતનાને પ્રાણ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- શ્વાસોશ્વાસ શરીરના પ્રાણ છે. આ જીવના.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો જડ પણ પ્રાણ છે. દસેય પ્રાણ છે એ. જીવ માતાના ગર્ભમાં સંજી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય આવે છે ત્યારે એને પર્યાપ્તિમાં દસ પ્રાણના પુદ્ગલોની રચના થાય છે. પાંચ ઈન્દ્રિય, છઠ્ઠું મન, આયુ, શ્વાસ એ રીતે બીજા બે છે. મનબળ, કાયબળ. એ તો આવી ગયા ને ? પછી વચનબળ આવી ગયું. કાયબળ, આયુષ્ય અને શ્વાસોશ્વાસ. એ બધી પુદ્ગલની રચના છે. એ પ્રાણ છૂટી જાય છે. નવા સંયોગરૂપે આવે છે પાછો એનો વિયોગ થાય છે. જીવ ચેતનાપ્રાણ સાથે સદાય જીવે છે. અનાદિઅનંત એ એનું જીવન છે. જીવત્વશક્તિમાં એ વાત લીધી છે. જ્ઞાન અને દર્શન જેના પ્રાણ છે એવી જીવત્વશક્તિ છે.

'સહજરૂપ પરમેશ્વર છે એવો સ્વભાવમય પરમેશ્વરધર્મ,...' આત્મામાં છે. પોતે જ સહજરૂપે પરમેશ્વર છે અંદરમાં. પરમેશ્વરની મૂર્તિ પોતે જ છે. સહજ અનાદિઅનંત. સહજ એટલે ? અકૃત્રિમ અનાદિઅનંત. જેમ અકૃત્રિમ જિનબિંબ હોય છે એમ આ આત્મા પણ અકૃત્રિમ ચૈતન્યબિંબ છે. અકૃત્રિમ ચૈતન્યબિંબ છે. અકૃત્રિમ ચૈતન્ય જિનબિંબ છે. લ્યો ! ચૈતન્ય જિનસ્વરૂપે છે, પરમેશ્વરસ્વરૂપે છે. નીચે પહેલા પાતાળમાં કરોડો-અબજો અકૃત્રિમ પ્રતિમા છે. એક પૂજામાં આપણે છે. આઠ કરોડ બોતેર.

મુમુક્ષુ :- સાત કરોડ અને બોતેર લાખ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાત કરોડ અને બોતેર લાખ અકૃત્રિમ ચૈત્યાલયો છે અને એક એક ચૈત્યાલયમાં ૧૦૮ પ્રતિમા છે. અકૃત્રિમ પ્રતિમા છે. ૧૦૮. એટલે નવ અબજ અને છપ્પન કરોડ અને કાંઈક

એટલા લાખ ને ૫૩ લાખ એટલી અકૃત્રિમ પ્રતિમાઓ તો પહેલા પાતાળમાં છે. ત્યાં આઠ પ્રકારના અસુરકુમાર દેવો હોય છે. ત્યાં એટલી અકૃત્રિમ પ્રતિમા છે. પછી મધ્યલોકમાં છે. એ સંખ્યાત છે. નંદીશ્વર વગેરેમાં સંખ્યાત છે. પછી ઉપર છે. શરૂઆતના દેવલોકમાં તો અસંખ્ય છે. પછી ઉપર ઉપર એની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. જેમ જેમ ઉપરના દેવલોકમાં જાય (તેમ તેમ સંખ્યા ઘટતી જાય છે).

મુમુક્ષુ :- ... મોટા મોટા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બહુ મોટા મોટા હોય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાં તો દેવો જાય છે. મનુષ્યો તો મોટા છે. અહીંયાં નાના મનુષ્યો છે. મહાવિદેહમાં તો બધી સાઈઝ મોટી છે, ઊંચાઈ મોટી છે.

પરમેશ્વર ધર્મ લીધો એ. સહજ પરમેશ્વર છે અંદરમાં. એવો સ્વભાવમય આત્મા છે તે પરમેશ્વર ધર્મમય છે. 'સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે માટે સર્વોપરી ધર્મ,...' છે. પહેલામાં ઉત્તમ શબ્દ લીધો હતો. સર્વથી ઉત્તમ છે માટે પરમધર્મ છે. અથવા પરમ ઉપાદેય છે માટે પરમધર્મ છે એમ પણ લઈ શકાય. અને અહીંયાં 'સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે...' એનાથી બીજો કોઈ ઉત્કૃષ્ટ નથી જગતમાં. માટે આત્માના સ્વભાવથી બધું અનુત્કૃષ્ટ હોવાથી એ સર્વોપરી ધર્મ છે. અસાધારણ અવિનાશી ચેતનાપ્રાણ પરમેશ્વર સર્વોપરી ધર્મ.

હવે અનંતગુણ ધર્મ. 'જેનો સ્વભાવ અનંતગુણરૂપ છે માટે અનંતગુણધર્મ,...' જેનો સ્વભાવ અનંતગુણરૂપ છે. એક સ્વભાવ, આત્માના એક અખંડ સ્વભાવમાં અનંત ગુણ છે માટે અનંત ગુણરૂપ સ્વભાવ છે અથવા અનંત ગુણરૂપ ધર્મ છે. અને સમ્યક્ થતાં સર્વ ગુણો સમ્યક્પણે પરિણમે છે. સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ. તેથી અનંત ગુણ પ્રગટ થાય છે. તેથી ધર્મની એક અવસ્થા પણ અનંત ગુણમય છે. ધર્મની એક પર્યાયમાં ગુણ કેટલા ? કે અનંત ગુણ છે.

એ તો લીધું 'પૂજ્ય બહેનશ્રી'એ કે સમ્યક્માં સિદ્ધપદ સુધીની સર્વ લબ્ધિ આવીને મળે છે. સમ્યક્માં... બે-ત્રણ દિવસ પહેલા જ વાંચ્યું હતું. ૨૪૭ છે. શુદ્ધાત્માનુભૂતિમાં શબ્દ વાપર્યો છે. 'આત્મસાક્ષાત્કાર

તે જ અપૂર્વ દર્શન છે.’ આવા સ્વભાવનું અનંત ગુણરૂપ સ્વભાવનું દર્શન તે અપૂર્વ દર્શન છે. ‘અનંતકાળમાં ન થયું હોય એવું,...’ હોવાથી તેને અપૂર્વ દર્શન કહીએ. ‘ચૈતન્યતત્ત્વમાં...’ ચૈતન્યસ્વભાવમાં ‘જઈને જ...’ વ્યાપીને ‘જે દિવ્યદર્શન એ જ અલૌકિક દર્શન છે. સિદ્ધદશા સુધીની સર્વ લબ્ધિ...’ આ શબ્દ વાપર્યો છે. સિદ્ધદશા પર્યંતની સર્વ લબ્ધિ ‘શુદ્ધાત્માનુભૂતિમાં જઈને મળે છે.’ ઠીક ! જેમ નદીનો પ્રવાહ, સર્વ નદીનો પ્રવાહ સમુદ્રમાં જઈને મળે છે. શું કહે છે ? સમુદ્રમાં જાવ એટલે ? કે બધી નદીઓનું પાણી એમાં આવેલું છે, આવીને મળેલું છે. એનું નામ સાગર છે. તો કહે છે કે શુદ્ધાત્માનુભૂતિ કેવી છે ? કે ‘સિદ્ધદશા સુધીની સર્વ લબ્ધિ શુદ્ધાત્માનુભૂતિમાં જઈને મળે છે.’ આ શુદ્ધાત્માનુભૂતિ પહેલી પ્રગટ થાય તો સિદ્ધ દશા પર્યંતની સર્વ લબ્ધિ એની અંદર આવી ગઈ.

એક સામાન્ય ચમત્કાર થાય તો માણસને એમ થાય કે એની પાસે કાંઈક લબ્ધિ છે. આ ‘શ્રીમદ્જી’ના અનુયાયીઓમાં આ પરિસ્થિતિ છે લબ્ધિની. અહીંયાં કહે છે કે એક શુદ્ધાત્માનુભૂતિમાં સિદ્ધ દશા સુધીની સર્વ લબ્ધિ પડી છે. પહેલેથી જ આટલી લબ્ધિ છે જેનામાં. જે માર્ગના પ્રારંભમાં આ પરિસ્થિતિ છે એ માર્ગની સુંદરતા કેટલી ગણવી જગતમાં ! એની પાસે જગતમાં બીજું બધું તુચ્છ થાય છે તો એ સહજ અને સ્વભાવિક છે.

મુમુક્ષુ :- ક્યા આત્માની વાત કરી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શુદ્ધાત્માનુભૂતિ સંપન્ન. અંદરમાં છે. અનુભૂતિ સંપન્ન છે. બધી લબ્ધિ એમાં છે.

અનંત ગુણ. અનંત ગુણની વાત ચાલે છે. અનંત ગુણરૂપ છે જેનો સ્વભાવ માટે અનંતગુણધર્મ. ‘શુદ્ધ હોતાં...’ થતાં છે ને ત્યાં હોતા લેવું. ‘શુદ્ધ હોતાં...’ એટલે શુદ્ધ હોવાને લીધે. થયો છે એમ નથી. કેમકે થતાંમાં તો એની આદિ થઈ જાય છે. હોવામાં આદિ નથી લેવી એટલે ત્યાં અક્ષર બદલ્યો છે. ‘શુદ્ધ હોતાં સદાય શુદ્ધસ્વરૂપે પરિણમે માટે શુદ્ધસ્વરૂપરિણતિધર્મ,...’ થતાં અને હોતાંમાં ફેર પડી જાય છે. કહે છે કે શુદ્ધ હોવાને લીધે, અનાદિથી શુદ્ધ હોવાને લીધે, સ્વભાવ તો અનાદિથી શુદ્ધ હોવાને લીધે તે સદાય શુદ્ધસ્વરૂપે પરિણમે

છે. પરિણામે માટે શુદ્ધસ્વરૂપપરિણતિધર્મ છે. શુદ્ધસ્વરૂપે પરિણમવું, સદાય શુદ્ધસ્વરૂપે પરિણમવું એવો આત્માનો સ્વભાવ છે. કેવો સ્વભાવ છે ? પરિણામન અપેક્ષાએ જુઓ તો શુદ્ધ પરિણામનશીલ સ્વભાવ છે. શુદ્ધ પરિણામન થવું એવું જેનું શીલ-એવું જેનું ચારિત્ર, એવો જેનો ધર્મ છે એવો એ સ્વભાવ છે. શુદ્ધ પરિણમવું એવો જ એનો સ્વભાવ છે. અશુદ્ધ પરિણમવું એ એનો સ્વભાવ નથી. અને તેથી અશુદ્ધ પરિણામનને વિભાવ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- સ્વભાવે સદાય શુદ્ધ જ છે માટે શુદ્ધ પરિણામવાનો સ્વભાવ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શુદ્ધ હોવાને લીધે. સ્વભાવે કરીને પોતે સદાય શુદ્ધ હોવાને લીધે શુદ્ધસ્વરૂપે પરિણમવું એવો એનો સ્વભાવ હોવાથી તેને શુદ્ધસ્વરૂપપરિણતિ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. આ ત્રિકાળીની વાત ચાલે છે. શુદ્ધસ્વરૂપપરિણતિધર્મ. શુદ્ધસ્વરૂપે પરિણતિ થાય એવો જ એનો ધર્મ છે, એવો જ એનો સ્વભાવ છે. એવો એને જોતાં પરિણામનમાં શુદ્ધતા પ્રગટ થયા વિના રહે નહિ. એમ લેવું છે.

‘સમયસાર’ની આખી શૈલી છે. ૪૭ શક્તિની પણ એ શૈલી છે. ‘ગુરુદેવશ્રી’ની પ્રવચનશૈલી બરાબર ‘સમયસાર’નું જે મૂળ તત્ત્વ છે એ શૈલીમાં પ્રવચનો આવ્યા છે. સ્વભાવ કેવો છે ? શુદ્ધ છે એમ નહિ, શુદ્ધ પરિણામે એવો સ્વભાવ છે. સ્વભાવ શુદ્ધ છે એટલું જ નહિ, પણ શુદ્ધ પરિણામે પરિણમવું એવો જ એનો સ્વભાવ છે, એવો શુદ્ધ સ્વભાવ છે. એમ જ્યાં પોતાને જોવે ત્યાં પરિણામનમાં અશુદ્ધતા રહેવાનો પ્રશ્ન છે નહિ. પરિણામ શુદ્ધ જ પરિણમિત થાય.

મુમુક્ષુ :- ‘રાજમલજી’એ ઘણું લીધું, શુદ્ધ સ્વભાવ પરિણામનશીલ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, લ્યે છે. શુદ્ધ સ્વભાવ પરિણામનશીલ. એમની ટીકા એવી જ છે.

‘અપારમહિમાસહિત છે...’ અપારમહિમાધારકધર્મ એમ લેવું છે ને. ‘અપારમહિમાસહિત છે માટે અપારમહિમાધારકધર્મ છે,...’ આત્મા અપાર મહિમાવંત છે. સહિત છે એટલે અપાર મહિમાવંત છે. અપાર મહિમાવંત સ્વદ્રવ્ય છે. સ્વદ્રવ્ય કેટલી મોટાઈ ધારણ કરે છે ?

કેટલી એની મહિમા છે ? કે જેનો અંત નથી. અનંત મહિમાવંત છે અથવા અપાર મહિમાવંત છે.

આ ઘણા માણસ પ્રશ્ન પૂછે કે આત્મામાં અનંત ગુણ છે. આત્મા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી આવો છે એ સમજ્યા પછી એનો મહિમા કેવી રીતે કરવો ? આમ પ્રશ્ન કરે છે.

કહે છે કે મહિમાવંત તેં જાણ્યો કે તેં જાણ્યો એમાં એનો કાંઈ મહિમા નથી એવો જાણ્યો ? જો એનો મહિમા છે એવો જાણ્યો તો એ મહિમાવંતનો મહિમા કેમ કરવો એ પ્રશ્ન અસ્થાને છે. એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થઈ શકે એવું નથી. પણ તારો પ્રશ્ન જ એમ સૂચવે છે, સ્પષ્ટ કરે છે કે આત્મા અપાર મહિમાવંત હોવા છતાં તને એનો મહિમા જ ભાસ્યો નથી. તેથી તું એમ કહે છો કે હવે મારે મહિમા કેમ કરવો ? પણ મહિમા કોઈ કૃત્રિમતાથી કરવાની ચીજ નથી. જે સ્વરૂપથી-સ્વભાવથી જ અપાર મહિમાવંત છે, એના લક્ષમાં લેતા, એને જ્ઞાનમાં સીધું લેતા, એ તત્ત્વને સીધું જ્ઞાનમાં લેવાથી પરિણામમાં એનો મહિમા ઉત્પન્ન ન થાય એ પ્રશ્ન જ નથી. એનો મહિમા આવે જ આવે.

મુમુક્ષુ :- કરોડપતિ દીકરીના સાસરિયા આવતા હશે ત્યારે પાડોશીને પૂછવા જાતો હશે કે આનો મહિમા મારે કેમ કરવો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મહિમા કરતા એને આવડે છે. જગતના પદાર્થોનો મહિમા કરવામાં તો ગાંડો-ઘેલો થઈ જાય છે. અહીંયાં એને પોતાનું મહિમાવંત સ્વરૂપ દેખાતું નથી એટલે પૂછે છે. પણ એને એમ કહે છે કે તું તારા સ્વરૂપને મહિમાવંત છે એના મહિમાને જ સમજાને. જો તારા મહિમાવંત સ્વરૂપને તું સમજે તો મહિમા આપોઆપ છે. અને એ મહિમા તને સ્વાનુભૂતિ પમાડશે. મહિમા જ પમાડે છે, બીજું કોઈ પમાડતું નથી. માટે એક વાત સ્પષ્ટ છે કે તારા અંતર સ્વરૂપનો તને મહિમા, તારા પરમેશ્વરપદનો મહિમા તને આવે છે કે નહિ ? ન આવે તો એની સમજ કર. હજી સમજ કરવી બાકી રહી જાય છે. એમ એનો અર્થ છે. વિશેષ લઈશું...

તા. ૪-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૭૧, પ્રવચન નં. ૧૨૯

પાનું-૭૧. સ્વભાવને અનેક નામથી ગુણ અનુસાર કહેવામાં આવે છે. સ્વભાવમાં અનંત ગુણ હોવાથી ગુણ અનુસાર એના અનેક નામ છે. અનંત ગુણમાં અનંત તો અવકતવ્ય છે, વાણીગોચર નથી. કેટલાક જ વચનગોચર છે. અહીં સુધી આપણે આવ્યું છે.

‘અપારમહિમાસહિત છે...’ એ આવી ગયું. ‘એક ગુણના અનંત પર્યાય એવા અનંતગુણ મહિમાને ધારે છે. તે નિજ ધર્મના મહિમાને ક્યું સુધી કહીએ ?’ છેલ્લે અનંતગુણધર્મ શુદ્ધ પરિણતિ, શુદ્ધ સ્વરૂપ પરિણતિ ધર્મ, અપાર મહિમાધારક ધર્મ અને નિજ શુદ્ધ આત્માસ્વભાવરૂપ ધર્મ. એટલા નામ લીધા છે. તે નિજ ધર્મ છે અથવા તે નિજ સ્વભાવ છે. એવા એવા અનંત ગુણ અનંત મહિમાને ધરે છે એ નિજ ધર્મના મહિમાને ક્યાં સુધી કહીએ ? સ્વરૂપમાં એક એક ગુણ અનંત મહિમાને ધારણ કરે છે. એવા અનંત ગુણ છે તેથી એની અનંત અનંત મહિમા છે. તેને ભાષામાં ક્યાં સુધી કહીએ ? વચન દ્વારા ક્યાં સુધી કહી શકાય ? અર્થાત્ એ વચન દ્વારા પૂરું કહેવાય એવો સ્વભાવ નથી.

‘એકદેશ નિજધર્મ ધરતાં પણ સંસાર પાર થાય છે.’ શું કહે છે ? એવા સ્વભાવને એકદેશે ધારણ કરતા, અંશે ધારણ કરતા પણ સંસારનો પાર થાય છે, સંસાર નાશ થઈ જાય છે. પ્રથમ જ સમ્યગ્દર્શન થતાં સંસારનો અભાવ થાય છે. જન્મ-મરણની પરંપરા સિમિત થઈ જાય છે, મર્યાદિત થઈ જાય છે. તેથી સ્વભાવનો મહિમા એવો છે કે એકદેશ જઘન્ય અંશે ધારણ કરતા પણ સંસાર પાર થાય છે.

‘શાથી ? કે એકદેશ થતાં સર્વદેશ થાય ને થાય જ.’ પાછો એ એકદેશ સ્વભાવ પ્રગટ થયો તેથી જેને એકદેશ-એક અંશે સ્વભાવ પ્રગટ થયો છે તેને પૂરેપૂરો સ્વભાવ, સર્વદેશ એટલે પરિપૂર્ણ સ્વભાવ વ્યક્ત થાય, થાય ને થાય જ. એવો એક પણ ત્રણ કાળને વિષે અપવાદરૂપ કેસ પણ નહિ હોય કે જેને એકદેશ ધર્મ ધારણ થયો એને જન્મ મરણ

ન મટ્યા હોય, એને પરિપૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટ ન થઈ હોય. એવો એક પણ અપવાદ ખાતર પણ એવો કેસ બનશે નહિ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીનું બહુમાન એટલે જ કરવામાં આવે છે કે જ્ઞાની તરી ગયા. જ્ઞાની અનુભવી પુરુષોનો મહિમા બહુ જ કરવામાં આવે છે કેમકે એ સંસાર પાર તરી ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સંસાર પાર તરી ગયા. સ્વાનુભૂતિમાં તો કહ્યું ને કે સિદ્ધપદ સુધીની સર્વ લબ્ધિઓ આવીને મળે છે. પવિત્ર ધર્મ પ્રગટ કર્યો હોવાથી. એવી પવિત્રતા જેને પ્રાપ્ત કરવી છે એનો એને મહિમા આવે છે. બહારમાં પણ બાહ્ય પદાર્થોનો મહિમા કોણ કરે છે ? કે જેને તે તે પદાર્થો મેળવવા છે તે તેની મહત્તા કરે છે.

‘એકદેશ નિજધર્મ ધરતાં પણ સંસાર પાર થાય છે.’ એટલે ત્યારે ને ત્યારે એને એકદેશ નિજધર્મ ધારણ કર્યો ત્યારે એનો મોક્ષ થઈ ગયો છે એમ નથી કહેવું. પણ નિયમ એવો છે અહીંયાં કે જેને એકદેશ નિજધર્મ ધારણ થાય તેને સર્વદેશ થાય, થાય ને થાય જ. પરિપૂર્ણ થાય જ. આવો નિયમ હોવાથી... વસ્તુસ્વરૂપ છે એ. તેથી સ્વભાવનો અનંત મહિમા છે.

‘તેથી એવું જાણો (સમજો) કે પરધર્મથી અનંત દુઃખ, નિજધર્મથી અનંત સુખ.’ આ સરવાળો લીધો. તેથી આનો સારાંશ એવો છે, આનું તાત્પર્ય એવું છે કે પરપદાર્થના પુદ્ગલ પરમાણુના ધર્મને એટલે એની પ્રકૃતિને અનુસરવાથી, એની પર્યાયને અનુસરવાથી જીવને અનંત દુઃખ થાય છે, અનંત જન્મ-મરણ થાય છે. અને પોતાના સ્વધર્મમાં રહેતા, નિજ સ્વભવને ધારણ કરતા અનંત સુખ થાય છે. બેય બાજુ અનંત અનંત લીધું છે. આ બાજુ અનંત દુઃખ છે, આ બાજુ અનંત સુખ છે.

સમજણની ભૂમિકામાં આટલું સમજાય તો જીવનો પુરુષાર્થ દુઃખદાયક ભાવથી, દુઃખદાયક માર્ગથી પાછો વળીને સુખી થવાના ઉપાયમાં લાગ્યા વિના રહે નહિ. આ સ્વાધ્યાય છે એ સમજણની ભૂમિકાનો વિષય છે. સ્વાધ્યાયના કાળમાં સમજણ આટલી થાય તોપણ એના પુરુષાર્થને સાચી દિશા મળે. પુરુષાર્થ તો સર્વ જીવોનો ચાલે જ છે, પણ એ પુરુષાર્થ પોતાના અંતર્મુખની દિશામાં વળે, પોતાના

ધર્મની દિશામાં વળે, સ્વભાવની દિશામાં વળે તો એને સુખદાયક છે અને નહિતર દુઃખદાયક તો અનાદિકાળથી પ્રયત્ન એનો ચાલે જ છે. આટલું તોળવાનું છે. તુલનાત્મક બુદ્ધિએ આટલું તોળવાનું છે કે આ રસ્તે જતાં અનંત દુઃખ છે અને આ રસ્તે જતાં અનંત સુખ છે. કયો રસ્તો પકડવો ? પોતાના સુખને માટે. કોઈના માટે નહિ પણ પોતાના સુખને માટે કયો રસ્તો પકડવો ?

‘માટે નિજધર્મને ધારી પોતાના પરમેશ્વરપદને પ્રગટ કરો.’

એકદેશ થતાં સર્વદેશ થાય છે અને સર્વદેશ છે તે પરમેશ્વરપદ છે. તેથી નિજ ધર્મને ધારણ કરી પોતાના પરમેશ્વરપદને પ્રગટ કરો, પ્રસિદ્ધ કરો. સ્વભાવનો આશ્રય લઈને પોતાના પરમપદમાં નિવાસ કરો. સરવાળે અંતે પરમેશ્વરપદ પ્રગટ થશે. જગતનું સર્વોત્કૃષ્ટ પદ પ્રગટ થશે. કોઈપણ પ્રકારની આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ રહેશે નહિ. એમ કહેવું છે.

અહીંયાં તો ઉદયના લક્ષે જીવને ઉપાધિનો પાર નથી. ઉદયના લક્ષે જીવોને ઉપાધિનો પાર નથી. કોઈને કાંઈ... કોઈને કાંઈ... કોઈને કાંઈ. એને કહે છે કે, ભાઈ ! તું જ્ઞાતા-દૃષ્ટા સ્વભાવ છો. ઉપાધિ કરીને પણ તું બીજાનું કોઈ કાર્ય કરી શકે છો એ તારા અધિકારનો વિષય નથી. અને હોય, તારા અધિકારનો એ વિષય હોય તો તારા બધા કાર્યો સવળા થાય તેથી તારે ઉપાધિ રહે નહિ. જો જીવની શક્તિ સંયોગના કાર્યો કરવાની હોય તો એ શક્તિથી જ એ નિશ્ચિંત થઈ જાય કે જ્યારે મારે જે કાર્ય કરવું હશે તે હું કરી લઈશ. મૂડી હોય તો ગમે ત્યારે હું વાપરીશ. એને ઉપાધિ કરવાની રહેતી નથી.

ઉપાધિ તો જીવને ત્યારે થાય છે કે જીવ કરવા ચાહે છે એવું થતું નથી તેથી. પરિણામમાં ઉપાધિ ક્યારે આવે છે ? કે જીવની ઈચ્છા અનુસાર બનતું નથી ત્યારે એના પરિણામમાં તણાવ ઊભો થાય છે, એક ટેન્શન ઊભું થાય છે. આમ કેમ થાય છે ? આમ થવું જોઈએ અને આમ ન થવું જોઈએ. નહિ થવું જોઈએ એવું થાય છે અને થવું જોઈએ એવું થતું નથી. તેથી જીવને ઉપાધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

મુમુક્ષુ :- એ જ સાબિત કરે છે કે કરી શકતો નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અને એથી સિદ્ધ થાય છે કે તું કરી શકતો નથી. કરી શકતો હોય તો આ સમસ્યા તારા માટે હોઈ શકે નહિ.

‘માટે નિજ ધર્મને ધારી પોતાના પરમેશ્વરપદને પ્રગટ કરો. નિજધર્મની ધારણા અનુભવથી થાય છે.’ આવા સ્વભાવને ધારણ કરવો એમ જે વાત આવી. ધરતા.. ધરતા... ધરતા.. એમ લીધું છે ને ? એ નિજ ધર્મની ધારણા એટલે ધારણ કરવો, નિજ ધર્મને ધારણ કરવો એ અનુભવમાં થાય છે. અનુભવ સિવાય બીજી રીતે થતો નથી. નિજ ધર્મનું ધારણપણું અનુભવ સિવાય બીજી કોઈપણ રીતે થતું નથી. એકમાત્ર સ્વાનુભવમાં નિજ ધર્મનું ધારણપણું થાય છે. અથવા નિજધર્મ થતાં અનુભવ થાય છે. ‘માટે અનુભવ સાર સિદ્ધિ અર્થે...’ સારભૂત એવા અનુભવની સિદ્ધિ અર્થે આ ‘નિજધર્મ-અધિકાર કલ્પો.’ પોતે શા માટે આ અધિકાર કલ્પો ? કે બાર અંગમાં પણ સારભૂત સ્વાનુભવને સારભૂત કલ્પો છે.

‘ગુરુદેવશ્રી’ આ વાત કરતા. બાર અંગનો વિસ્તાર બહુ મોટો છે. પણ એ બારેય અંગનો કોઈ સાર હોય અથવા બાર અંગમાં ગણધરદેવ ભગવાનની વાણી પૂરી શક્તિથી ગુંથે છે. તેથી વધારે વાણીમાં વિષયને પ્રકાશિત કરવાનું ગણધરદેવ સિવાય કોઈનું સામર્થ્ય નથી. એ ચાર જ્ઞાનના ધારણ કરનારા ગણધરદેવ ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિથી બાર અંગની રચના કરે છે એનો સાર આટલો જ છે કે જ્ઞાનમાત્ર એવા પોતાના સ્વભાવનો, સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો. આ અનુભૂતિમાં આખું જૈનશાસન, સમસ્ત જૈનશાસન સમાય છે. એ ‘કુંદકુંદાચાર્યદેવે’ ‘સમયસાર’ની ૧૫મી ગાથામાં કલ્પું. સમસ્ત જિનશાસન. ‘જિણસાસણં સલ્લં’ એવા શબ્દ છે. એ સ્વાનુભૂતિમાં આવીને સમાય જાય છે. જિનશાસન ક્યાં છે ? કે જિનશાસન સ્વાનુભવી જીવની સ્વાનુભવની પર્યાયમાં જિનશાસન છે. એ આખું જિનશાસન છે.

એટલે અહીંયાં સાર શબ્દ વાપર્યો છે. ‘માટે અનુભવ સાર સિદ્ધિ અર્થે...’ અનુભવરૂપી જે બાર અંગનો સાર છે તેની સિદ્ધિ અર્થે, તેની પ્રાપ્તિ અર્થે. આટલું વર્ણન નિજ ધર્મનું કર્યું છે. સ્વાનુભવ સિવાય.. આ અર્પિત વા અનર્પિત એટલી વાત છે. સ્વાનુભવ સિવાય ક્યાંય પણ નિજધર્મ નથી. જેટલો સ્વાનુભવ છે એટલો જ નિજધર્મ છે અને એ સિવાય ક્યાંય નિજધર્મ નથી. ધર્મ નથી ત્યાં. એટલે સ્વાનુભવ સિવાયના પરિણામને ધર્મ તરીકે માનવો જોઈએ નહિ.

જે કોઈ જીવ સ્વાનુભવ સિવાયના શુભ પરિણામોને પણ ધર્મ માને છે તેને અન્યમત કહેવામાં આવ્યો છે. આ જિનમત છે. એક સ્વાનુભવના પરિણામને જ ધર્મ માનવો એ જિનમત છે. અને એ સિવાય અન્ય પરિણામમાં ધર્મ માનવો તે અન્યમત છે. જગતના તમામ સંપ્રદાયોમાં એ વિષય છે-શુભભાવને ધર્મ માનવાનો. એ નિજધર્મ અધિકાર પૂરો થાય છે.

‘હવે મિશ્રધર્મ-અધિકાર કહેવામાં આવે છે.’ મિશ્રધર્મ એટલે અહીંયાં સાધકજીવની મિશ્ર પર્યાયિ. જેમાં શુદ્ધતા પણ છે અને અશુદ્ધતા પણ છે. એક જ પર્યાયિમાં ધર્મભાવ પણ છે અને અધર્મભાવ પણ છે. બીજી રીતે કહીએ તો. જો સર્વથા ધર્મભાવ હોય તો તે સિદ્ધપદમાં બિરાજમાન હોય. સર્વથા અધર્મભાવ હોય તો તે અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વમાં પહેલા ગુણસ્થાને હોય. એટલે એથી ઉપર બધે મિશ્રભાવ છે. અને મિશ્રભાવ છે એમાં શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એક અવસ્થાની અંદર (રહેલી છે). એક સમયની એક અવસ્થામાં શુદ્ધ પણ છે અને અશુદ્ધ પણ છે. અને એને સાધકદશા કહેવામાં આવે છે. પોતાના સ્વરૂપનું સાધન કરી રહ્યો છે. પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ અર્થે તે સાધનામાં પડેલો છે એવા જીવને સાધક કહેવામાં આવે છે. સાધના કરનાર તે સાધક. એમ લેવું છે.

‘તે મિશ્રધર્મ અંતરાત્માને છે.’ અહીંથી શરૂ કર્યું છે. પર્યાયિની પ્રધાનતાથી આત્માના ત્રણ પદ લીધા છે. બહિરાત્મપણું, અંતરાત્મપણું અને પરમાત્મપણું. ‘પરમાત્મપ્રકાશ’માં આ વિષય વધારે સ્પષ્ટ છે. ‘યોગીન્દ્રદેવ’નું (બનાવેલ છે). એમાં જે જીવો મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની છે તે બધા બહિરાત્મા છે. બહિરાત્મા છે એટલે પોતાના આત્મસ્વરૂપ સિવાય બાહ્ય તત્ત્વમાં, બાહ્ય દ્રવ્યમાં આત્માપણું માનનાર તે બધા બહિરાત્મા છે. આમ લેવું છે. જેને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ નથી, સ્વરૂપની રુચિ નથી અને સ્વરૂપને છોડીને જે બાહ્ય પદાર્થમાં રુચિ કરે છે અને તેને પોતા સ્વરૂપે અનુભવ કરે છે, અનુભવ કર્યો હોવાનું સ્વીકારે છે. એમ છે ખરેખર તો. અનુભવ તો ક્યાં થઈ શકે છે ? એ બધા જીવો બહિરાત્મા છે.

જગતમાં સર્વથી વધુ જીવો છે એ બહિરાત્મા છે. આખા વિશ્વમાં

વધુમાં વધુ જીવો બહિરાત્મા છે. અનાદિથી જીવ બહિરાત્મ દશામાં છે. એ બાહ્ય તત્ત્વને સ્વીકારે છે, પોતાના અંતઃતત્ત્વને સ્વીકારતા નથી. એ બહિરાત્મ જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. એવો એક મોટો વિભાગ છે.

ત્યારપછી જે જીવો અંતર્મુખ થયા અને જેના પરિણામમાં અંતર્મુખ પરિણામની ધારા શરૂ થઈ, એવા જે સાધકજીવો છે તે બધા અંતરાત્મા છે. અંતર્મુખ થયા તે બધા અંતરાત્મા. બહિર્મુખ પરિણાતિ છોડીને અંતર્મુખ પરિણાતિમાં જે આવ્યા તે બધા અંતરાત્મા કહેવાયા.

જે જીવો પરમેશ્વરપદને પૂર્ણ શુદ્ધતાએ પ્રાપ્ત થયા એ બધાને પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે. જેમની દશામાં જરાપણ કષાયકલંક રહ્યું નથી, દોષનું કલંક રહ્યું નથી, એવી સંપૂર્ણ નિષ્કલંક દશા, પવિત્ર દશા (પ્રગટ કરી) તેને પરમાત્મ દશા કહેવામાં આવે છે. તે પરમાત્મા (છે).

અહીંયાં અંતરાત્માનો અધિકાર છે એમ કહેવું છે. મિશ્રધર્મ કોને હોય છે ? કે અંતરાત્માને હોય છે. અહીંયાં સરવાળે ટોટલ માર્યો છે. બારમા ગુણસ્થાન સુધી વાત લીધી છે. શું કહે છે ? ‘મિશ્રધર્મ અંતરાત્માને છે, એમ શાથી ? કે સ્વરૂપશ્રદ્ધાન સમ્યક્ (છે, અને) જેટલો કષાય-અંશ છે તેટલી રાગદ્વેષ ધારા છે.’ શું કહે છે ? કે અંતરાત્માને પોતાના અંતર સ્વરૂપનું સમ્યક્શ્રદ્ધાન પ્રગટ થયું છે. પોતાના સ્વરૂપને જ શ્રદ્ધે છે. એ સિવાય બીજું કંઈ શ્રદ્ધાનમાં લેતા નથી. ‘સ્વરૂપશ્રદ્ધાન સમ્યક્ છે,...’ અથવા સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન શુદ્ધ છે. શુદ્ધ સ્વરૂપના શુદ્ધ શ્રદ્ધાને એ પરિણામેલા છે અને તેમને કષાયઅંશ પણ વર્તે છે. જેટલો કષાય છે તેના પ્રમાણમાં રાગદ્વેષની ધારાવાહી પરિણાતિ પણ છે. રાગદ્વેષની ધારા પણ છે. એમ બંને ભાવો-શુદ્ધશ્રદ્ધાનરૂપ પરિણામ અને કષાયઅંશરૂપ પરિણામ. કષાયઅંશ લીધો છે, હોં ! કષાય પણ અંશે છે. એટલી રાગ-દ્વેષ ધારા છે.

‘આત્મશ્રદ્ધાભાવમાં આનંદ હોય છે,...’ આત્મશ્રદ્ધાભાવમાં આનંદનો અનુભવ હોય છે. ‘કષાય સર્વથા નથી ગયા.’ શું કીધું ? કે જ્યાં આત્મશ્રદ્ધાભાવ થયો ત્યાં આનંદ પણ ઊપજ્યો. એ એટલા માટે સાથે લે છે કે કેટલાક જીવો આનંદની અનુભૂતિ સિવાય પણ એમ માને છે કે અમારું માનવું સાચું હોવાથી, વિકલ્પવાળી પણ અમારી માન્યતા

સાચી હોવાથી અમારું પ્રધાન સાચું છે અથવા અમારું શ્રદ્ધાન સમ્યક્ છે. આવી ભૂલ (કરે છે). શ્રદ્ધાન સાચું નહિ હોવા છતાં સાચું શ્રદ્ધાન માનવાની ભૂલ કરે છે. એને એમ કહે છે કે આત્મશ્રદ્ધાભાવમાં આનંદ હોય છે. આનંદ હોય, હોય ને હોય જ. એને આનંદ ન હોય એમ બને નહિ. આ વિશિષ્ટતા સાથે સાથે લીધી. એનું અસાધારણ ચિહ્ન લીધું.

કોઈ એમ કહે કે અમારી શ્રદ્ધામાં ભૂલ નથી. પૂર્વાચાર્યોએ ગ્રંથમાં જેવું તત્ત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું છે એવું જ અમે માનીએ છીએ. માટે અમારું શ્રદ્ધાન સત્ય શ્રદ્ધાન છે. એને પૂછે છે કે તને એ શ્રદ્ધાભાવમાં આનંદની અનુભૂતિ થઈ ? આ લક્ષણ છે, એનું ઉપલક્ષણ છે. તો તારું શ્રદ્ધાન સાચું અને નહિતર તારું શ્રદ્ધાન સાચું નહિ. એ શ્રદ્ધાન સંબંધી વિકલ્પ થયો. શ્રદ્ધા જુદી વસ્તુ છે, શ્રદ્ધા સંબંધીનો વિકલ્પ જુદી વસ્તુ છે. વિકલ્પ વિકલ્પસ્વરૂપે છે અને શ્રદ્ધા પોતે નિર્વિકલ્પસ્વરૂપે છે. બેમાં ઉત્તર-દક્ષિણનો ફેર છે. શ્રદ્ધા તો નિર્વિકલ્પ પરિણામસ્વરૂપ છે અને વિકલ્પવાળી માન્યતામાં તો એકલા વિકલ્પ ચાલે છે કે હું આમ માનું છું... હું આમ માનું છું... હું આમ માનું છું... હું આમ માનું છું. એને એમ કહે છે કે નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધાનના કાળમાં ઉત્પન્ન થતી જે આનંદની અનુભૂતિ એવી કોઈ અનુભૂતિ છે ? તો શ્રદ્ધાન સમ્યક્ છે નહિતર શ્રદ્ધાન સમ્યક્ નથી. આમ લેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ઉપર જે કષાયનું ... રાગ-દ્વેષ લેવા કે મિથ્યાત્વ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. મિથ્યાત્વ તો નથી એમ કહ્યું. સ્વરૂપ શ્રદ્ધાન સમ્યક્ છે એટલે મિથ્યાત્વ ચાલ્યું ગયું છે એમ લેવું છે. આખું વાક્ય શું છે ? કે 'સ્વરૂપશ્રદ્ધાન સમ્યક્ (છે, અને) જેટલો કષાય-અંશ છે તેટલી રાગદ્વેષધારા છે;...' એટલે કષાયઅંશ છે ત્યાં. જ્યાં સ્વરૂપશ્રદ્ધાન થયું ત્યાં પણ અનંતાનુબંધીના રાગ-દ્વેષ ગયા. ત્યાં અનંતાનુબંધીના રાગ-દ્વેષ સ્વરૂપશ્રદ્ધાની જીવને હોય નહિ. આમ છે. એટલે એ રાગ-દ્વેષ છે એ અનંતાનુબંધી સિવાયના જે ત્રણ કષાય છે એટલા પૂરતા રાગ-દ્વેષ છે. એટલે અંશ લીધા છે એમણે. કષાયઅંશ છે તેટલી રાગ-દ્વેષ ધારા છે.

એ ઉપરાંત 'આત્મશ્રદ્ધાભાવમાં આનંદ હોય છે,...' કેમકે આત્મામાં આનંદ ભર્યો છે. જો આત્મા અનંત આનંદસ્વરૂપ છે તો એનું

શ્રદ્ધાન થતાં આનંદનો પણ અનુભવ થવો જોઈએ, હોવો જોઈએ. તો જ એ સ્વરૂપશ્રદ્ધાન સ્વરૂપશ્રદ્ધાન તરીકે ગણવું જોઈએ. નહિતર સ્વરૂપ શ્રદ્ધાન નથી, કાંઈક બીજી ગડબડ છે.

‘આત્મશ્રદ્ધાભાવમાં આનંદ હોય છે, કષાય સર્વથા નથી ગયા.’

ત્યાં પણ હજી કષાય સર્વથા ગયા નથી. આનંદ પ્રગટ થયો છે. પણ કષાય સર્વથા નથી ગયા એટલે અંશે ગયા છે અને અંશે રહ્યા છે. સર્વથા નથી ગયા એટલે કથંચિત્ નથી ગયા અને કથંચિત્ ગયા છે, એમ એનો અર્થ છે.

મુમુક્ષુ :- .. બધા અંશે ગયા એટલે આનંદ અમુક અંશે ... પૂર્ણ આનંદ પણ નથી અને પૂર્ણ કષાય ગયા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આનંદ હોય છે અને બધા કષાય ગયા નથી એટલે કષાયની અંદર થોડું દુઃખ પણ હોય છે.

મુમુક્ષુ :- આનંદના અનુભવ થયા સિવાય જે વીતરાગ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા હોય છે એ તો શ્રદ્ધા તો ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એ સાચી શ્રદ્ધા નથી. આજે તો એ વીતરાગ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માને છે, પાછો કાલે ક્યારે નહિ માને એનું ઠેકાણું નથી. આમ થઈ જાય. વાર ન લાગે. જો પોતાના આનંદ સહિત સ્વરૂપશ્રદ્ધાન પ્રગટ થયું હોય તો એવો ફેરફાર ન થાય. નહિતર એવો ફેરફાર થવાની પૂરી સંભાવના છે.

ખાસ કરીને એટલા માટે તો અહીંયાં તો કહે છે કે જે જીવો સત્શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરે છે, સત્શ્રુતનો પરિચય કરે છે એવા જીવોને શ્રદ્ધાના વિષયમાં એમ લાગે છે, ખાસ કરીને વિદ્વાન થાય છે, પંડિત થાય છે એને એમ લાગે છે, કે અમારી માન્યતા સાચી છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની અમને શ્રદ્ધા છે, નવ તત્ત્વનું અમને શ્રદ્ધાન છે અને તેથી અમારુ શ્રદ્ધાન સાચું છે અને એવી ભૂલ કરે છે કે જેને સ્વરૂપશ્રદ્ધાન હોય છે, સાચું આનંદ સહિતનું સ્વરૂપશ્રદ્ધાન હોય છે, એના અભિપ્રાયમાં પણ એને ભૂલ દેખાય છે, એની વાતમાં પણ એને ભૂલ દેખાય છે અને એના કાર્યમાં પણ એને વિરૂદ્ધતા દેખાય છે. એ ગડબડ થાય છે.

મુમુક્ષુ :- પોતાની ભૂલ છે એટલે આચાર્યને ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે એને સાચું સાચા સ્વરૂપે દેખાતું નથી. આ ભૂલ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- પરથી રુચિ તૂટી ગઈ હોય તો જ શ્રદ્ધાન યથાર્થ કહેવાય ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રથમ સ્વરૂપની રુચિ અનન્ય પ્રગટે પછી શ્રદ્ધાન થાય છે. રુચિપૂર્વક શ્રદ્ધાન થાય છે. અથવા રાગની અને પરની રુચિ તૂટે ત્યારે સ્વરૂપની રુચિ થાય ત્યારે સ્વરૂપશ્રદ્ધાન પ્રગટ થાય.

સાચા માર્ગે આવવાનો એને અવકાશ છે. જો એ સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માનતો થયો હોય તો તે દ્વારા તેને સમ્યક્ શ્રદ્ધાન થવાનો અવકાશ છે. જે સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રમાં એક પણનો નિષેધ કરતો હોય તો એને સ્વરૂપ સમ્યક્ શ્રદ્ધાન થવાનો અવકાશ પણ નથી. અથવા કોઈ એમ કહે કે અમે સાચાને પણ માનીએ છીએ અને બીજાને પણ માનીએ છીએ. એને સ્વરૂપશ્રદ્ધાન થાય કે ન થાય ? એને પણ સ્વરૂપશ્રદ્ધાન થાય નહિ. તો એ સાચાને માને છે અને બીજાને પણ માને છે. તો બેયને માને છે કે નહિ ? કે બેયને માનતા નથી. એકને જ માને છે. એ બેને માને છે એમ તો ચોખ્ખું દેખાય છે. કે નહિ. ખરેખર એને બંનેને માનવાનું બની શકે નહિ. કોઈ સત્યને પણ સત્ય તરીકે સ્વીકારે અને અસત્યને પણ સત્ય તરીકે સ્વીકારે એ વાત જેટલી અયથાર્થ છે એટલી જ આ વાત અયથાર્થ છે.

મુમુક્ષુ :- બધા વીતરાગદેવને માનીએ છીએ પણ એકને નથી માનતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એકેયને માનતા નથી. એકને ન માને તો એકેયને માનતા નથી.

મુમુક્ષુ :- સંતોષ માને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પણ અંદર બીજું બધું પડ્યું છે એનું શું ? અનંતાનુબંધીનો કષાય પડ્યો છે, સ્વરૂપનું વિપરીત શ્રદ્ધાન પડ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણીવાર ગુમડાને ઉપરથી રુઝ આવી જાય છે અને અંદર પાક પડ્યો હોય. તાત્કાલિક પીડા ન પણ દેખાતી હોય, પણ એ પીડા કર્યા વિના રહેશે નહિ. કુદરતી અંદર જે થોડું રહી ગયું છે

એ વધી જાશે. અંદર જે પાક રહી ગયો છે એ વધશે કે નહિ વધે ? વધી જ જવાનો છે. એટલે એવો જૂઠો સંતોષ માનવાથી શું કાયદો ? સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માનીએ છીએ પણ એ માન્યતા તો તારી રાગના આધારે છે. વીતરાગતા અને આનંદ તો પ્રગટ થયો નથી. રાગના આધારે વીતરાગતા (માની) છે. આજે તને આવો રાગ થયો અને કાલે તને કાંઈક બીજાનો પાછો રાગ થાશે. એટલે એ માન્યતા ટળી જશે. રાગમાં તો કાંઈ એવી દૃઢતાની શક્તિ નથી. રાગ પોતે જ નબળી ચીજ છે. રાગ પોતે જ નબળાઈનું પ્રદર્શન છે. એના આધારે રહેલી તારી જે શ્રદ્ધા-માન્યતા એ ક્યાં સુધી ટકવાની હતી ? ફરી જશે. અત્યારે એવો કોઈ પૂર્વ કર્મનો ઉદય છે કે તું સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માન એવા તારા સંયોગો થયા છે. પણ પાછો ઉદય તો બદલવાનો છે. ઉદય બદલાતા પાછા તારા પરિણામ બદલી જશે. કેમકે ઉદયના આધારે તારા પરિણામ થયા. તો બીજો ઉદય થયો તો એના આધારે પરિણામ થાશે તારા.

એટલે જ્યારે સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માનવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે ત્યારે ગંભીરતાથી એણે એટલો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ કે જેથી પોતાના નિશ્ચય સ્વરૂપશ્રદ્ધાનમાં આવે અને આનંદની ઉત્પત્તિ થાય. વળી સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર એમ કહે છે કે તું અંતર્મુખ થઈને તારા સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન કર અને તારા આનંદની અનુભૂતિ કર. અનંત ગુણની લક્ષ્મી તારામાં છે એને આનંદથી તું ભોગવ. એની ના પાડવાનું તારે શું કારણ છે ? માણસ કહે છે કે લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે ત્યારે મોઢું ધોવા ન જવાય અને જાય તો એને મૂરખ કહેવામાં આવે.

અહીંયાં ભગવાન કહે છે કે તને તારા સ્વરૂપશ્રદ્ધાની અને આનંદની વાત કરીએ છીએ એમાં અનંત ગુણની પ્રાપ્તિની વાત કરીએ છીએ. તું શા માટે એનો નકાર કરે છો ? ચાલો, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને તો માનીએ છીએ. પણ બીજું તને અનંતુ અહીંયાં મળે એવો અવકાશ થયો ત્યાં શા માટે ન જવું ? અને વચ્ચે અટકવું તે શા માટે અટકવું જોઈએ ? એટલી વાત છે.

‘આત્મશ્રદ્ધાભાવમાં આનંદ હોય છે, કષાય સર્વથા નથી ગયા.’ થોડા રહ્યા છે, થોડા ગયા છે. હવે બંને પરિણામ હોવા છતાં એ પરિસ્થિતિ બતાવે છે કે ‘મુખ્ય શ્રદ્ધાભાવ છે, અને ગૌણ પરભાવ છે.’

સાધકની દશામાં મુખ્ય અંશ છે તે શ્રદ્ધા અને શ્રદ્ધાને અનુસરીને ઉત્પન્ન થયેલા બીજા ગુણના પણ જે શુદ્ધતાના અંશો પ્રગટ થયા છે, પરિણમી ગયા છે એવા જે પરિણામ છે, એ મુખ્ય પરિણાતિ છે, એ મુખ્ય પરિણામ છે અને જેટલો કષાયભાવ રહ્યો, જે કાંઈ રહ્યો તે ગૌણ છે. તે પરભાવ છે અને તે ગૌણ છે.

છન્નસ્થ જીવના પરિણામમાં મુખ્ય-ગૌણ હંમેશા હોય છે. તો ત્યાં મુખ્ય શું છે અને ત્યાં ગૌણ શું છે ? એ વિચારવાનું છે. જ્યાં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માને છે, દષ્ટાંતમાં હવે એ જ વાત લઈએ કે જીવ સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માને છે. એમાં ગડબડ નથી એવાને લેવા છે, હોં! ગડબડ છે એનો કાંઈ વિચાર કરવાની જરૂર નથી. જેને સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું માનવું બુદ્ધિપૂર્વક બરાબર છે, ભાવના પણ છે કે આ જ સાચા છે. એવા જીવને જ્યાં સુધી સમ્યક્શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન નથી થયું ત્યાં સુધી એની મુખ્યતા નથી રહેતી. એને એ બધું ગૌણ છે. આત્મા પણ એનો ગૌણ છે અને આત્માને બતાવનારા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પણ એને ગૌણ હોય છે, મુખ્ય નથી થતાં. આ ફેર પડે છે.

જ્યારે જેને શ્રદ્ધાનેભાવ મુખ્ય છે તેને પરભાવ બધા ગૌણ છે. પરદ્રવ્ય બધા ગૌણ છે, પરભાવ બધા ગૌણ છે અને એક પોતાનો આત્મા શ્રદ્ધામાં, જ્ઞાનમાં, આચરણમાં મુખ્ય થઈ જાય છે. આ જે મુખ્ય ગુણ બદલાઈ જાય છે એમાં પરિણામમાં જ્યાં પોતાને ઊભું રહેવું છે એ ઊભા રહેવાનું પ્લેટફોર્મ બદલાય છે.

વ્યાપારની અંદર એવું હોય છે કે ગ્રાહક તમારી દુકાને આવે અને તમે ગ્રાહકના ઘરે સામેથી જાવ એમાં ફેર પડે છે. પડે કે ન પડે ? માણસ નથી કહેતા કે એ આખું ઊલટુ-સુલટું ટેબલ થઈ જાય છે. તમારી ઓફીસમાં કોઈ ઓફર લઈને આવે કે મારે તમારી સાથે આ જાતનો ધંધો કરવો છે. ખરીદનો કે વેચાણનો. એના બદલે તમે સામાના ઘરે જાવ ખરીદવા કે વેચાણ કરવા. કેટલો ફેર પડે ? આખું પ્લેટફોર્મ બદલાઈ જાય છે કે નહિ વાત કરવાનું ? કોને ગરજ છે એમ નક્કી થઈ ગયું.

એમ મુખ્યતા અને ગૌણતા ઉપર પરિણામનો આખો દોર છે. અને એ પરિણામના આખા દોર ઉપર આગળના ફળની નિષ્પત્તિ-

ઉત્પત્તિ થવાની છે. જેને આત્મા ગૌણ થયો, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ગૌણ થયા એને સંસાર મુખ્ય થયો. એ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહેવાનો. અને જન્મ-મરણ રહિત જેને આત્મા મુખ્ય થયો તેને તે આત્માના કહેનારા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પણ બહારમાં મુખ્ય રહેવાના. અને બાકી બધું એનાથી ગૌણ રહેવાનું છે. એનો સંસાર તૂટી જશે. એમ ફરક પડે છે.

‘મુખ્ય શ્રદ્ધાભાવ છે, અને ગૌણ પરભાવ છે.’ દરેક કાર્યોમાં. બહારમાં પણ છન્નસ્થની આ સ્થિતિ હોવાથી દરેક કાર્યમાં જેની મુખ્યતા હોય છે તે બાજુ જીવનું વલણ છે આજું. અને એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે કે આને આની મુખ્યતા હોવાથી તે આ કરશે અને આ નહિ કરે. એમ સમજી શકાય છે. એ આ કરશે નહિ કરે એમ સમજી શકાય છે મુખ્ય-ગૌણ ઉપરથી.

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દષ્ટિ ચક્રવર્તી હોય .. .. મુખ્ય શ્રદ્ધાભાવ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુખ્ય એને શ્રદ્ધાભાવ છે. સોએ સો ટકા એને મુખ્ય શ્રદ્ધાભાવ છે અને બીજું બધું ગૌણ છે. એ છએ ખંડને સાધ્યા પછી પણ એમ જોવે છે કે આમાં મારું કંઈ નથી. મારાથી એ શૂન્ય છે, એને ખાલીખમ દેખાય છે. મિથ્યાદષ્ટિને ઝુંપડી જેવું ઘર હોય તોપણ ભર્યું ભર્યું લાગે છે કે આ મારું ઘર. જ્યારે એને છ ખંડનું રાજ અને મહેલમહેલાતો એ બધું શૂન્ય લાગે છે. ખાલી લાગે છે. એટલો બધો ફેર છે. ગૌણ છે એટલે એટલું ગૌણ છે.

આ ચોવીસીના પ્રથમ ચક્રવર્તી. કેટલા ચક્રવર્તી (થાય છે) ? બાર થાય છે ને ? બાર ચક્રવર્તી થાય છે. એમાં પ્રથમ. દરેક ચોવીસીમાં બાર ચક્રવર્તી થાય. ચોવીસ તીર્થંકર થાય, બાર ચક્રવર્તી થાય, નવ નારદ થાય. એ બધા ત્રેસઠ શલાકાપુરુષ છે ને. એ ‘ભરત’ ચક્રવર્તી પહેલા થયા. એમને છ ખંડનું રાજ છોડતા કેટલી વાર લાગી ? તો વાર ન લાગી એનું કારણ શું ? કે પહેલેથી જ એને એની ગૌણતા હતી. જે ગૌણ હોય એને છોડતા વાર લાગતી નથી. અને મુખ્ય હોય એ જીવને એમ નથી કહેતા આને આ ગળેથી છૂટતું નથી. એ છોડી શકે નહિ. એ એમ બતાવે છે કે એને રાજકાળમાં પણ એની મુખ્યતા નહોતી.

મુમુક્ષુ :- મુનિનો રેકોર્ડ છે મુનિદશા લીધી ને કેવળજ્ઞાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ ચોવીસીના ઈતિહાસનો, પૌરાણિક

પુરુષોના ઈતિહાસનો એ એક બહુ મોટો દટાંત છે. પુરુષાર્થ તો આવો હોવો જોઈએ એમ કહેવું છે. ધુબકો માર્યો કે સીધો પરિપૂર્ણ. અંતર્મૂર્તમા ! બાહ્ય દશામાં આવ્યા જ નહિ. વ્યવહારરત્નત્રયનું પરિપાલન કરવાની પરિસ્થિતિમાં જ આવ્યા નહિ. સીધા જ દીક્ષા અંગીકાર કરી ધ્યાનમાં બેઠા. બધા ભાવલીંગી મુનિ સાતમા ગુણસ્થાને પહેલા આવે છે. બસ, શ્રેણી જ માંડી સીધી એમણે. સાતમાથી સીધી શ્રેણી માંડી. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં ન આવ્યા. ટપી ગયા. એક પગથિયું ટપી ગયા. એટલી શક્તિ હતી. આત્મામાં એટલી શક્તિ છે, હોં ! એ એમ બતાવે છે કે પ્રત્યેક આત્મામાં એટલી શક્તિ છે. તો શક્તિ છે એ વ્યક્ત થઈ.

‘મુખ્ય શ્રદ્ધાભાવ છે, અને ગૌણ પરભાવ છે.’ હવે પરભાવ છે ને એ બહારમાં બાહ્ય નિમિત્તો સાથે સંબંધ ધરાવતો હોવાથી પરભાવ છે એ જણાય છે. બાહ્ય ભાવ છે એટલે એ જણાય છે. જીવોને એનો પરિચય છે. બાહ્ય ભાવનો પોતાને અનુભવ છે તેથી બીજાના બાહ્ય ભાવને પણ સમજે છે. અને પોતાને બાહ્ય પરિણામ મુખ્ય હોવાથી તે સાધકના પણ બાહ્ય પરિણામને મુખ્ય સમજે છે. અથવા પોતે જે વ્યવહાર પાળે છે એવો વ્યવહાર જો જ્ઞાની પાળતા હોય તો એ એમ સમજે કે અમે પણ આમ કરીએ છીએ, અને તે પણ આમ કરે છે. એમ પોતાની તુલના એની સાથે કરે છે. એ અંતર પરિણામને સમજતા નથી. એને તો ગૌણ છે એ. વ્યવહારના પરિણામ એને ગૌણ છે. શુભ હોય તોપણ ગૌણ છે અને અશુભ હોય તોપણ એ ગૌણ છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાદષ્ટિને મુખ્ય પરભાવ છે. આ તો છે જ નહિ. હવે એ સમજાવો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુખ્ય પરભાવ છે તો એને જે મુખ્ય છે એની મુખ્યતા છોડવી રહી. એનું નુકસાન સમજીને.

મુમુક્ષુ :- બધી ક્રિયા પાળે છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પાળે છે પણ પોતાને અંદરમાં આત્મલાભ નથી એનું શું ? ત્યાં તો સંતોષાઈ જાય છે એટલે એ એમાંથી પાછો વળી શકતો નથી. હમણાં પ્રશ્ન ચાલ્યોને આપણે ? કે સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માનીએ છીએ અને એમાં સંતોષ રાખીએ તો ? એટલે

દ્રવ્યલિંગી પણ એ જ ભૂલ કરે છે. એ સંતોષ માને છે. જેટલું કરે છે એમાં એ સંતોષ માને છે.

સાચા આત્માર્થીને તો આત્માની અપ્રાપ્તિના હોવા વિષે અસંતોષ રહેવો જોઈએ. આત્મપ્રાપ્તિનો અભાવ એ એના અસંતોષનું કારણ છે. એ પ્રકારનું પરિણામન એ આત્માર્થીનું એક લક્ષણ છે. બીજી રીતે કહીએ તો તે આત્માર્થીનું લક્ષણ છે કે એને આત્મપ્રાપ્તિનો અભાવ છે એ એને ખૂંચે છે, એને ખટકે છે. મુમુક્ષુ હોવાથી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના પ્રસંગમાં જોડાય પણ એને પોતાના આત્મપ્રાપ્તિનો અભાવ અંદરમાં ખટક્યા કરે.

જેમ આંખમાં કણું ખટકે છે અને હખ પડતું નથી. કણું તો બહુ ઝીણું છે. આવડી મોટી એક ઈંચની આંખમાં જરાક જેટલું કણું હોય. કેટલું ? સોયના ટોપકા જેટલું. તો પડ્યું રહે એક બાજુ. એમાં ક્યાં ઓછું દેખાય છે કાંઈ ? એ કાંઈ દેખવામાં નડતું નથી. પણ એ કેવું ખટક્યા કરે છે ? કે બીજે બધે ક્યાંય ઉપયોગ જાય નહિ, એ ખટકે છે ત્યાં એનો ઉપયોગ રહ્યા કરે કે આ નીકળે તો સારું, આ નીકળે તો સારું.

એમ અનેક બાહ્ય શુભપ્રસંગોમાં ઉદય હોય, પ્રતિષ્ઠાનો ઉદય હોય. બીજાનો, સ્વાધ્યાયનો ઉદયભાવ છે. એ પ્રકારે ઉદય હોય. તોપણ આત્માર્થીને અંદરમાં ખટક્યા કરે. એ એનું લક્ષણ છે. અને ન ખટકે તો તે આત્માર્થી નથી. ખરેખર મુમુક્ષુ નથી. અને સંતોષ પામવો એ તો ત્યાં મિથ્યાશ્રદ્ધા અને દર્શનમોહને તીવ્ર કરવાનો વિષય છે. દર્શનમોહ તીવ્ર થાય ત્યારે સંતોષ થાય. એટલે જ્યાં સુધી પરિપૂર્ણ ન થવાય, સમ્યક્દર્શન તો ઠીક પણ પરિપૂર્ણ ન થવાય ત્યાં સુધી સંતોષ પકડવાની ક્યાં વાત મોક્ષમાર્ગને વિષે છે નહિ. નિરાંત વાળીને, જંપ વાળીને બેસતા નથી. અવિરતપણે, સતતપણે પુરુષાર્થ કરે છે. સાધકજીવ તો સતતપણે પુરુષાર્થ કરે છે. એ પુરુષાર્થઉદ્યમી હોય છે હંમેશાં. અપ્રમાદી હોય છે. પ્રમાદી હોતા નથી. સ્વકાર્યમાં અપ્રમાદી લીધા છે.

પૂજ્ય 'બહેનશ્રી'એ દૃષ્ટાંત લીધો છે. ચક્રવર્તીને ચક્રવર્તીના પુણ્યનો પ્રારંભ થાય. જન્મથી કોઈ ચક્રવર્તી ન હોય. પણ અમુક કાળે એના પુણ્યના ઉદયની શરૂઆત થાય ત્યારે પહેલાવહેલા એને એની આયુધશાળામાં ચૌદ રત્નો પ્રગટ થાય છે. એમાં ચક્રરત્ન છે, અશ્વ છે, પછી એની તલવાર છે, એવા ઘણા રત્નો છે. એ ચૌદ રત્નોનું પુણ્ય

પ્રગટ થયું પછી ચક્રવર્તી પગ વાળીને બેસી રહેતો નથી. જેવો એને ખબર આપે છે, આયુષ્યાળા ઉપર જે કમાન્ડર હોય છે એ ખબર આપે છે કે મહારાજ ! આયુષ્યાળામાં દિવ્ય આયુષ્યો ઉત્પન્ન થયા છે. તો કહે, ચાલો તૈયારી કરો. છ ખંડની તૈયારી કરો. એ કાંઈ પગ વાળીને બેસી રહેતા નથી. એવો દૃષ્ટાંત આપ્યો છે.

એમ સાધકજીવ સમ્યક્દર્શન થયું એટલે એમ પગ વાળીને બેસી રહેતા નથી. સતત પુરુષાર્થ કરે છે. નિરૂદ્ધમ થતા નથી. સદાય ઉદ્યમવંત રહે છે. સતત. મુનિદશામાં તો એકલા ઉદ્યમ સિવાય કાંઈ નથી. પુરુષાર્થ સિવાય કાંઈ નથી. કેમકે સર્વસાવધયોગને છોડ્યા હોવાથી કોઈ સંસારના કાર્યો નથી. અને પ્રશસ્ત કાર્યોની પણ કોઈ જવાબદારી મુનિરાજ લેતા નથી. કે આ ફંડકાળો કરવો છે, કે મંદિર બંધાવવું છે, કે શાસ્ત્ર છપાવવા છે કે શાસ્ત્ર લખવા છે. કોઈ એમ કહે કે આ કરણાનુયોગનું શાસ્ત્ર અમને લખી દો, મારે સમજવું છે. (એવા કોઈ) બંધનમાં આવતા નથી. કોઈ કામની જવાબદારીમાં તે ઊભા રહેતા નથી. તો શું કરે ? કે ચોવીસ કલાક એક આત્માનો પુરુષાર્થ કરવા માટે એ સતત ઉદ્યમવંત રહે છે. પૂરું ખાતા નથી, પૂરું પીતા નથી. શેના માટે ? કે આત્માનો ઉદ્યમ કરવા માટે. અને પૂરો આરામ પણ કરતા નથી. ખાવું, પીવું અને આરામ જેને નથી. અને બીજા કામ જેને નથી. એને શું છે ? કે એકલો આત્માનો પુરુષાર્થ કરીને પૂર્ણ થઈ જવું છે. એવી સ્થિતિ હોવાથી આયુષ્ય લાંબા હોય છે તોપણ મુનિદશાનો કાળ બહુ થોડો હોય છે. બીજી જીવોની તો ખબર નથી પણ તીર્થકરોના તો પુરાણ લખાય છે.

આ વખતે અમારે 'ઘોઘા'માં રેકોર્ડ સાથે લેતા આવ્યા હતા. મેં તો વાંચ્યું છે, આ મહાપુરાણ ચોવીસ તીર્થકરનું. ચોવીસે તીર્થકરોનો મુનિદશાનો કાળ બહુ અલ્પ છે. ઓછો-વત્તો છે પણ આયુષ્યના પ્રમાણમાં બધાને અલ્પ છે. તો જેને કરોડો પૂર્વના આયુષ્ય છે એને પણ બહુ ઓછા વર્ષો છે. અને કોઈને તો છ દિવસ છે. 'મલ્લિનાથ' કે.. 'મલ્લિનાથ' છે બનતા સુધી. છ દિવસની મુનિદશા છે. કેવળજ્ઞાન લઈ લીધું છે. ભગવાન 'મહાવીરસ્વામી'ને બાર વર્ષ છે. બોત્તેર વર્ષમાંથી બાર વર્ષ મુનિદશા છે. વીસ વર્ષે મુનિદશા અંગીકાર કરી છે. ૪૨મા વર્ષે કેવળજ્ઞાન છે. ૪૦ વર્ષ અરિલંત દશામાં છે. પણ મુનિદશાનો કાળ મોટા

મોટા આયુષ્યમાં પણ બુદ્ધિ ઓછો હોય છે. કેમ ? એવું શા માટે ? કે એક જ કાર્યની પાછળ સતત લાગેલા રહે છે. અને અનંત શક્તિ એને સાથ આપે છે. પોતાના અંદરમાં આત્મામાં રહેલી જે અનંત શક્તિ, એ એની કાર્યસિદ્ધિમાં એનો સાથ છે. એટલે મુનિદશામાં પૂર્ણ મોક્ષદશાને સાધી લેવામાં આવે છે.

‘એક અખંડ ચેતનાભાવ સર્વથા થયો નથી...’ સાધકદશામાં મોક્ષદશા જેવો ‘એક અખંડ ચેતનાભાવ સર્વથા થયો નથી તેથી મિશ્રભાવ છે.’ તેથી વચ્ચે જે દોષ રહી ગયા તેટલો મિશ્રભાવ છે. એ ‘બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ-’ એટલે પૂર્ણ જ્ઞાન નહિ. અજ્ઞાન એટલે વિપરીત જ્ઞાન નહિ. અજ્ઞાન ભાવ. ‘એકદેશ અજ્ઞાનચેતના છે...’ અજ્ઞાનભાવ છે તે એકદેશ અજ્ઞાનચેતના છે. ‘અને કર્મચેતના પણ છે,...’ જ્ઞાન પણ ત્યાં પરિપૂર્ણ નથી અને કર્મ બંધાય એવા અલ્પ ગૌણપણે થતાં (રાગાદિક છે). એને અલ્પ એટલા માટે કહ્યા છે કે ગૌણ છે માટે.

નહિતર કોઈ એમ કહેશે કે ચક્રવર્તીના વૈભવનું જે વર્ણન આવે છે અને એના છ ખંડને સાધવાનું જે વર્ણન આવે છે અને તમે એમ કહો છો કે એને અલ્પ રાગ છે અને અલ્પ કષાય છે. એ કેમ માનવું અમારે ? એમના કરતા તો બીજા ઘણાં ત્યાગી અને વૈરાગી જોવામાં આવે છે. પણ મિથ્યાદર્શન સહિત હોય તો તમે એને કાંઈ જરાય સ્થાન આપતા નથી, એને મહત્તા આપતા નથી. ત્યાગ વૈરાગ્ય દેખાય એને તમે મહત્તા ન આપો અને જેનો ત્યાગ-વૈરાગ્ય કાંઈ દેખાય નહિ, પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયો એટલા ભરપૂર, દોમદોમ સાહેબી છે એને, તો તમે કહો છો કે એ ઘરમાં વૈરાગી છે. પણ માલ-મલિદા ખાય છે. એના આહારની અંદર રત્નોની ભસ્મ હોય છે. માંદા હોય અને ભસ્મ ખાય એમ નહિ, હોં ! એનું તો શરીરબળ ઘણું હોય છે. કોઈ એને પહોંચી શકે નહિ. શરીરબળમાં એને કોઈ ન પહોંચી શકે. એનું આખું સૈનિક છે એ એનો એક કોણિયો ન પચાવી શકે. એનો એક કોણિયો આખા દળના રાંધણું હોય એમાં નાખી દો. એક કોણિયો. હજારો માણસો ખાય એટલી રસોઈમાં એનો એક કોણિયો નાખી દયો તો જાડા થઈ જાય બધાને. કોઈ પચાવી ન શકે. એટલો ભારે ખોરાક હોય છે અને એ પચાવી શકે

છે. એટલો એનો જઠરાગ્નિ હોય છે. વૈરાગી એવું ખાય ? ગૌણ અને મુખ્યનો સવાલ છે. એ બધું ગૌણ છે. લોકો પ્રશ્ન કરે કે તો પછી પણ ખાય છે શું કરવા ગૌણ છે તો ? એને ઉદય છે એવો. એવો એનો ઉદય છે. ઉદય તો બધાને છે. તેરમા ગુણસ્થાન સુધી ઉદય છે. ચૌદમાંથી ઉદય ખલાસ. શરીર છૂટ્યું, ઉદય ખલાસ. ચારેય બાકીના અઘાતિ ગયા. તેરમા સુધી ઉદય છે.

મુમુક્ષુ :- ઉદય હોય તો બહારમાં...ખાવાનો રાગ તો છોડવાનો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ જ વિચાર કરીએ છીએ હવે આપણે. એનો જ વિચાર કરીએ છીએ કે બહારમાં ઉદય છે અને ઉદય અનુસાર રાગ છે. હવે મિથ્યાદષ્ટિને પણ ઉદય છે અને રાગ છે. સમ્યગ્દષ્ટિ પણ પૂર્ણ વીતરાગ નહિ થયા હોવાથી એને ઉદય પણ પૂર્વકર્મનો છે અને રાગ એટલે એની અશક્તિને લઈને જોડાણ પણ છે. એકને મુખ્ય છે અને એકને ગૌણ છે. એટલો ફેર છે.

જેમ મીંદડી પોતાના બચ્ચાને પકડે અને ઉંદરડાને પકડે એટલો ફેર છે. પકકડ તો બેયની જોવામાં આવે છે. પકકડ પકકડમાં ફેર છે. પોતાની શક્તિ એટલી વ્યક્ત નથી થઈ તેથી રાગ થાય છે. જરા પણ રાગ આંશિક પણ રાગ થતો નથી એમ તો કહેતા નથી. પણ એ રાગ ગૌણપણે થાય છે એ એક મહત્વનું પાસુ વિચારવા જેવું છે. એ મહત્વનું પાસુ છે અને એ વિચારવા જેવું છે. બંનેને એક ત્રાજવે તોળી શકાય નહિ. એકસરખા ત્રાજવે ન તોળી શકાય.

‘બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ-એકદેશ અજ્ઞાનચેતના છે...’ એટલે જ્ઞાન ઊણું છે, ઓછું છે, અવરાયેલું છે. ‘અને કર્મચેતના પણ છે,...’ અને કર્મચેતના પણ છે. ‘તેથી મિશ્રધારા છે.’ તેથી એ બંને શુદ્ધતા અને અશુદ્ધતાની મિશ્રતાને મિશ્રધારા કહેવામાં આવે છે.

(અહીં સુધી રાખીએ...)

તા. ૭-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૭૨, પ્રવચન નં. ૧૩૦

મિશ્રધર્મ અધિકાર. સાધકજીવના પરિણામમાં દોષ અને ગુણ બંને છે. આત્માના ગુણો પણ પ્રગટ થયા છે અને પરિપૂર્ણ શુદ્ધિ થઈ નથી તેથી કેટલાક દોષ પણ રહ્યા છે. બંનેનું મિશ્રણ હોવાથી મિશ્રધર્મ કહે છે. શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બંને અંશો હોવા છતાં, એક અવસ્થામાં શુદ્ધ અંશ અને અશુદ્ધ અંશ બંને હોવા છતાં શુદ્ધ અંશ છે તે પ્રધાન છે, મુખ્ય છે અને અશુદ્ધ અંશ છે તે ગૌણ છે. એ રીતે મુખ્ય-ગૌણની પરિણતિ ચાલતી હોવાને લીધે અશુદ્ધતા ઘસાતી જાય છે અને શુદ્ધતા વધતી જાય છે. સંપૂર્ણ અશુદ્ધતા મટે છે અને સંપૂર્ણ શુદ્ધતા થાય છે એટલે સિદ્ધ અવસ્થા પ્રગટ થાય છે.

હવે એવા સાધક અંતરાત્મા કહો, ધર્માત્મા કહો, સમ્યગ્દષ્ટિ કહો, જ્ઞાની કહો, એના પરિણામમાં કેવી કેવી સૂક્ષ્મતા છે એનું સૂક્ષ્મ નિરૂપણ આ અધિકારમાં કર્યું છે. પહેલો પેરેગ્રાફ છે એમાં વચ્ચેથી લઈએ છીએ. ‘બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ-એકદેશ અજ્ઞાનચેતના છે અને કર્મચેતના પણ છે, તેથી મિશ્રધારા છે.’ બારમા ગુણસ્થાન સુધી જ્ઞાન પરિપૂર્ણ નહિ હોવાને લીધે અહીંયાં અજ્ઞાન કહ્યું છે. સમ્યગ્જ્ઞાન હોવા છતાં અહીંયાં જ્ઞાન પરિપૂર્ણ નથી. અથવા જ્ઞાનનો દોષ એટલો કે માત્ર સ્વરૂપને વિષય કરવાને બદલે જ્ઞાનનો ઉપયોગ પરપદાર્થને પણ અવલંબીને, પરપદાર્થની સન્મુખ થઈને વિષય કરે છે. જ્ઞાનમાં પરપદાર્થ જણાય છે તે દોષ નથી, પણ જ્ઞાન પરપદાર્થની સન્મુખ થાય, પરપદાર્થનું અવલંબન લે તે જ્ઞાનના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ છે. તેથી તેને દોષ કહ્યો. કહે છે, અહીંયાં કર્મચેતના એટલે કર્મ બંધાય તેવી પણ ચેતના છે.

‘ઉપયોગમાં સ્વરૂપની પ્રતીતિ થઈ પણ શુભાશુભ કર્મની ધારા વહે છે.’ ક્યાં પ્રતીતિ થઈ ? કે શુદ્ધોપયોગ પ્રગટ થયો. ઉપયોગ એટલે અહીંયાં શુદ્ધોપયોગ. શુદ્ધોપયોગ પ્રગટ થયો અને એમાં પોતાના મૂળ સ્વરૂપ પરમાત્મતત્ત્વનો સ્વાનુભવ થયો કે હું આવો છું. એવો જે

સ્વસંવેદનપૂર્વક સ્વાનુભવ થયો ત્યારે નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ પણ ઉત્પન્ન થઈ. જેવો અનુભવાય રહ્યો છું તેવો જ છું, એવી જે નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ એ પણ ઉપયોગમાં થઈ. સ્વરૂપની પ્રતીતિ ક્યાં થઈ ? ઉપયોગમાં થઈ. એ પહેલા પ્રતીતિ નથી એટલે દર્શન નથી, સમ્યગ્દર્શન નથી એટલે સમકિત નથી. ઉપયોગ પ્રગટે ત્યારે સમકિત છે. એમ લેવું છે. અનુભવલક્ષ પ્રતીતિ. 'શ્રીમદ્જી'એ લીધું. 'અનુભવલક્ષ પ્રતીતિ'. અનુભવ થયો અને એ અનુભવમાં સ્વરૂપલક્ષે જે સ્વરૂપની પ્રતીતિ આવી તેને પરમાર્થે સમકિત કહ્યું છે. એવી ગાથા લખી છે. પરમાર્થે સમકિત છે. વાસ્તવિક સમ્યક્ત્વ છે એ.

'ઉપયોગમાં સ્વરૂપની પ્રતીતિ થઈ પણ શુભાશુભ કર્મની ધારા વહે છે.' એટલે ભાવકર્મની ધારા, હોં ! શુભ અને અશુભભાવ કર્મ ધારાવાહીપણે હજી ચાલુ જ છે. હજી ચારિત્રમોહના રાગાદિ મટ્યા નથી. એટલે એ ચાલુ છે. 'તેનાથી...' તે શુભાશુભ કર્મધારાને લીધે 'રંજકભાવ કર્મધારામાં છે.' રંજકભાવ એટલે રંજાયમાન થવું, પરપદાર્થને વિષે રાગની ઉત્પત્તિ થવી, દ્વેષની ઉત્પત્તિ થવી. નિમિત્તે, પરપદાર્થના નિમિત્તે. અને ચારિત્રમોહની ઉત્પત્તિ થવી. અને પછી એના પેટામાં પણ બીજા સૂક્ષ્મ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. રતિ, અરતિ વગેરેના. એ હજી કર્મધારામાં છે.

'પરંતુ સ્વરૂપશ્રદ્ધાન મોક્ષનું કારણ છે, ભવબાધા મટાડવાને સમર્થ છે.' અહીંયાં જે સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન થયું, ઉપયોગમાં જે સ્વરૂપની પ્રતીતિ થઈ તે મોક્ષનું કારણ છે. અહીંયાં મોક્ષનું બીજા પાકેપાકું વવાઈ ગયું. અને આ બીજા ઊગીને ચંદ્ર થવાનો, થવાનો ને થવાનો જ. આમાંથી મોક્ષક્રમ આવવાનું જ છે. નહિ આવવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પછી લબ્ધમાં જાય છે. એ વખતે હજી લબ્ધમાં નથી આવ્યું. જ્યારે ઉપયોગ થયો ત્યારે સ્વરૂપનો વિષય નિર્ણયથી લબ્ધમાં આવ્યો હતો. જ્યારે નિર્ણય થયો ત્યારે ઉપયોગાત્મક વિચારધારામાં નિર્ણય થયો. ત્યારે જે લબ્ધ થયું એમાં લક્ષ રહે છે, સ્વરૂપલક્ષી પરિણામ થઈ જાય છે, સમ્યક્ સન્મુખના પરિણામ થઈ જાય છે ત્યારે એનું લબ્ધ છે એમાં ફેર પડે છે. પહેલોવહેલો ત્યાંથી ફેર

પડે છે. પછી ત્યાં હજી પરિણતિ નથી ઉત્પન્ન થઈ. સ્વસંવેદનની પરિણતિ નથી, વેદનની પરિણતિ વધી. લબ્ધની પરિણતિ કેટલીક છે તોપણ હજી વેદનની પરિણતિ નથી. લક્ષ છે પણ વેદન નથી. અહીંથી વેદનની પરિણતિ ચાલુ થશે.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગમાં ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઉપયોગ સ્વસંવેદનવાળો થઈને શુદ્ધોપયોગ છે એને. પછી એ ઉપયોગ છૂટી જાય ત્યારે પરિણતિમાં પણ વેદન રહે છે. એ વેદનની પરિણતિ ચાલુ રહે છે. એ નિર્ણય થયો ત્યાં સુખ નથી થયું હજી. નિર્ણય થયો ત્યાં અનુભવ નથી થયો. પરોક્ષજ્ઞાનમાં અનુભવનો નિર્ણય થયો છે. છતાં પણ જેટલી રુચિ થઈ છે એટલી પરિણતિ ત્યાં પણ થાય છે. લક્ષ થઈ ગયું છે એટલી પરિણતિ પણ ત્યાં થાય છે પણ એમાં વેદન હોતું નથી. ખાલી લક્ષ જ હોય છે.

મુમુક્ષુ :- આ ઉપયોગમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. શુદ્ધોપયોગ છે. ઉપયોગમાં જે પ્રતીતિ થાય છે એ અહીં શુદ્ધોપયોગની વાત છે. ઉપયોગમાં સ્વરૂપની પ્રતીતિ થઈ ત્યાં શુદ્ધોપયોગની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વખતે ઉપયોગ છે તે પહેલા તો હજી ઉપયોગપૂર્વક લબ્ધ થાય ને. લબ્ધ કેવી રીતે થાય ? ઉપયોગપૂર્વક લબ્ધ થાય. જે ઉપયોગ થયો હોય તે લબ્ધમાં જાય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વખતે ઉપયોગપૂર્વક લબ્ધ થાય છે. લબ્ધ હોય છે ખરું પણ ત્યારે સ્વરૂપ લબ્ધની વેદનની પરિણતિ લબ્ધમાં નથી. વેદન પ્રથમ ઉપયોગમાં આવ્યું ત્યારે હજી લબ્ધમાં વેદન નથી. ઉપયોગમાં વેદન છે. ઉપયોગ પૂરો થયા પછી એ વેદન લબ્ધમાં જાય. એમ છે. એ આ અધિકાર થોડો સૂક્ષ્મ છે.

અહીંયાં સમ્યક્નો એક બોલ છે. કેવી રીતે સમ્યક્ સન્મુખ દશામાં લક્ષ રહે છે. એનો 'પરમાગમસાર'નો એક બોલ છે. ૩૫૮મો. 'હું પૂર્ણાનંદનો નાથ જ્ઞાયક પ્રભુ છું.' આ લક્ષનો વિષય છે. હું પૂર્ણાનંદનો નાથ માત્ર જ્ઞાયક પ્રભુ પરમેશ્વર તત્ત્વ છું. 'એમ જ્ઞાયકના લક્ષે જીવ

સાંભળે છે.’ શ્રવણ કાળે પણ એનું આ લક્ષ ન છૂટે. કોને ? જેને નિર્ણય થયો છે, જેને સમ્યક્ સન્મુખતા થઈ છે એ જ્ઞાયકના લક્ષ સાંભળે છે. ‘તેને સાંભળતા પણ લક્ષ જ્ઞાયકનું રહે છે. તેને ચિંતવનમાં પણ હું પરિપૂર્ણ જ્ઞાયક વસ્તુ છું એમ જોર રહે છે...’ ચિંતવન કાળે એનું જોર આવે છે, પોતાના સ્વરૂપનું જે લક્ષ છે એનું.

‘તે જીવને સમ્યક્ સન્મુખતા રહે છે. મંથનમાં પણ લક્ષ જ્ઞાયક રહે છે. આ ચૈતન્યભાવ પરિપૂર્ણ વસ્તુ છે...’ આ એટલે પોતે. આ એટલે પોતે. હયાતી ધરાવનાર. લક્ષમાં હયાતી એની આવી ગઈ છે. અસ્તિત્વ પકડાણું છે. એ એના જોરમાં રહે છે. ‘એમ એના જોરમાં રહે છે, તેને ભલે હજુ સમ્યક્દર્શન ન થયું હોય...’ બહુ સ્પષ્ટ વિષય છે. ‘જેટલું કારણ આપવું જોઈએ તેટલું કારણ ન આપી શકે...’ આપણે ‘નિર્ભ્રાત દર્શનની કેડી’માં આનું ઉદ્ધરણ કર્યું. (સ્વરૂપ) નિર્ણયનું પ્રકરણ લીધું છે એમાં. ‘તોપણ તે જીવને સમ્યક્ની સન્મુખતા થાય છે. એ જીવને અંદર એવી લગની લાગે કે હું જગતનો સાક્ષી છું, જ્ઞાયક છું, જ્ઞાયક છું. એવા દૃઢ સંસ્કાર અંદરમાં પાડે કે જે સંસ્કાર ફરે નહિ.’ જે જીવ સમ્યક્ સન્મુખ થાય એને સંસ્કાર તો પડી જ ગયા. એને તો સંસ્કાર તો આવી જ ગયા. જેને આવા સંસ્કાર આવ્યા એને સમ્યક્દર્શન નહિ થાય એ પ્રશ્ન જ નથી. જેને સમ્યક્દર્શન થશે એને મોક્ષ નહિ થાય એ પ્રશ્ન જ નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો એવી લગની છે કે ટકે જ, નહિ ટકવાનો પ્રશ્ન નથી.

જન્મથી દરિદ્ર હોય અને ઘરમાં નિધાન ભાળી જાય. પછી ભૂલી જાય ખરો ? પાછો હું દરિદ્રી છું એમ માગવા નીકળી પડે ? ભૂલ ભૂલમાં ન માગવા નીકળે ? ઘરમાં હીરા-ઝવેરાતના ચરુ નીકળ્યા. ચરુના ચરુ નીકળ્યા. એક ખોદે ને બીજો નીકળે, બીજો ખોદે ત્યાં ત્રીજો નીકળે, ત્રીજો ખોદે ત્યાં ચોથો નીકળે. હવે આ તો થાકી ગયા ખોદતા ખોદતા. રાત પડી ગઈ. ચોવીસ કલાક થઈ ગયા. હવે પછી ખોદશું. ઘણું ભર્યું છે. અખુટ ભંડાર ભર્યો છે. એટલું બધું નિધાન ભાળે, અખૂટ નિધાન ભાળે અને પાછો ભૂલી જાય ? કેવી રીતે ભૂલે ?

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પણ અહીંયાં આદત છૂટી જાય એવી વાત છે. અનાદિની આદત છૂટી જાય એવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. આદત છે ને એનું એટલું બળ નથી કે જેટલું આ નિર્ણયનું અને લક્ષનું બળ છે. એનો રસ એટલો રેડાય ગયો છે. એટલો રસ ત્યાં (રેડાય ગયો છે). એટલો મહિમા ઉત્પન્ન થયો છે કે એનો રસ ઘણો અધિક ઉત્પન્ન થયો છે. એમ કહે છે.

‘શ્રીમદ્જી’એ તો આ વિષયમાં ત્યાં સુધી લીધું છે, કે જેને એકવાર અસ્તિત્વનું ગ્રહણ થયું એટલે નિર્ણય થયો એટલે સમ્યક્ સન્મુખ થયો તેને સંસ્કાર પડે છે. એ જીવ સમ્યક્દર્શનને પામે છે. કદાચ પામ્યા પછી સમ્યક્દર્શન વમી જાય તોપણ ફરીને એ સમ્યક્ત્વમાં આવે છે તેનું કારણ એને આ સંસ્કાર પડ્યા તે છે. એટલું બધું સંસ્કારનું બળ લીધું છે. એક ન્યાયે સંસ્કાર એટલે સમ્યક્દર્શન પાકું થયું એટલે મોક્ષ પાકો થયો. અહીં સુધીની વાત છે સંસ્કારની.

‘એવા દૃઢ સંસ્કાર અંદરમાં પાડે કે જે સંસ્કાર ફરે નહિ. જેમ સમ્યક્દર્શન થતાં અપ્રતિહત ભાવ કહ્યો છે...’ લ્યો ! આ તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આવ્યો. ભૂલી જાય કે નહિ ? ‘જેમ સમ્યક્દર્શન થતાં અપ્રતિહત ભાવ કહ્યો છે તેમ સમ્યક્ સન્મુખતના એવા દૃઢ સંસ્કાર પડે કે તેને સમ્યક્દર્શન થયે જ છૂટકો.’ અપ્રતિહતભાવ લીધો.

(અહીંયાં કહે છે), ‘પરંતુ સ્વરૂપશ્રદ્ધાન મોક્ષનું કારણ છે, ભવબાધા મટાડવાને સમર્થ છે.’ જે નિર્વિકલ્પ અભેદ પ્રતીતિ થઈ તે સ્વરૂપશ્રદ્ધાન છે. તે મોક્ષનું કારણ છે અને ભવભ્રમણને તોડવાનું એ સમર્થ બળવાન કારણ છે. સમર્થ બળવાન પરિણામન છે. કારણ છે એટલે પરિણામન છે. ‘ટોડરમલજી’એ તો ત્યાં સુધી લીધું કે સિદ્ધ આત્માઓ સાદિઅનંત કાળ સિદ્ધદશામાં ટકી રહે છે, તેનું કારણ તેમનું સમ્યક્દર્શન છે. શું લીધું ? તેનું કારણ કેવળજ્ઞાન છે, તેનું કારણ યથાખ્યાતચારિત્ર છે, તેનું કારણ અનંતવીર્ય પ્રગટ થયું છે એવું કાંઈ ન કહ્યું. બહુ ઊંડેથી વાત લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે સમ્યક્દર્શન શું ચીજ છે એ અમને ખબર છે. ત્યાંથી એ વાતની પ્રતીતિ આવી છે. પોતે છન્નસ્થ છે. હજી સિદ્ધદશા પોતાને પ્રગટ થઈ નથી. બીજા સિદ્ધ ભગવંતો ચક્ષુ ઈન્દ્રિયથી દેખાતા નથી. અરિહંત તો દેખાય છે, સિદ્ધ તો દેખાતા નથી. અરિહંત તો સદેહે છે એટલે દેખાય છે. છતાં અનંતા સિદ્ધો સાદિઅનંત કાળ પર્યંત સિદ્ધદશામાં બિરાજમાન રહે છે, ટકે છે અને પાછા ફરતા નથી સિદ્ધાલયમાંથી, સિદ્ધદશામાંથી, પરિણાતિમાં ફેર પડતો નથી એનું કારણ એમનું સમ્યક્દર્શન છે.

આ સમ્યક્દર્શનને કેટલે ઊંડેથી સમજ્યા છે, સમ્યક્દર્શનનો પાવર કેટલો છે ! એક ગુણ પૂર્ણ શક્તિથી પરિણામન કરી રહ્યો છે પહેલેથી જ તે. સવળો થયો ત્યારથી જ તે પૂર્ણ શુદ્ધ થઈને પરિણામી રહ્યો છે. એ એની પૂર્ણ શક્તિ કેટલી બધી છે એ બતાવવા માટે એમણે આ વાત કરી છે. સમ્યક્દર્શનની તાકાત બતાવવા માટે આ વાત કરી છે કે સિદ્ધાલયમાં એ ટકે છે એ સમ્યક્દર્શનને લઈને. સાદિઅનંત કાળ પર્યંત રહે છે એનું કારણ એનું સમ્યક્દર્શન છે. આવું સમ્યક્દર્શન છે. સંપ્રદાયમાં અને વાડામાં માને છે એવું સમ્યક્દર્શન નથી. આવું છે.

અહીંયાં કહ્યું કે ‘ભવબાધા મટાડવાને સમર્થ છે.’ મોક્ષનું કારણ છે અને મોક્ષમાં ટકવાનું પણ એ કારણ છે. મોક્ષ થવાનું પણ એ કારણ છે અને મોક્ષમાં ટકવાનું પણ એ કારણ છે. એમ લેવું. ‘એવી કોઈ કર્મધારાની દુર્નિવાર ગાંઠ છે કે જો કે પ્રતીતિમાં સ્વરૂપનો બરાબર નિર્ણય કર્યો છે તોપણ સર્વથા (સ્વરૂપ) ન્યારું નથી, મિશ્રરૂપ છે.’ શું કહે છે ? કે પૂર્વે અનંત કાળ સુધી કર્મધારાની એવી દુર્નિવાર-ઘણા પ્રયત્નથી અથવા ઘણા પુરુષાર્થથી નિવારી શકાય તેને દુર્નિવાર કહે છે. અશક્ય નથી. નિવારી શકાય એવું છે પણ ઘણા પ્રયત્નથી અને ઘણા પુરુષાર્થથી નિવારણ થાય છે. તેથી તે ‘એવી કોઈ કર્મધારાની દુર્નિવાર ગાંઠ છે કે જો કે પ્રતીતિમાં સ્વરૂપનો બરાબર નિર્ણય કર્યો છે...’ ઉપયોગકાળે જે પ્રતીતિ થઈ શુદ્ધોપયોગમાં, ત્યારે આવો જ હું છું એવો સ્વરૂપનિશ્ચય, સ્વરૂપ પ્રતીતિ બરાબર થઈ છે ‘તોપણ સર્વથા (સ્વરૂપ) ન્યારું નથી,...’ તોપણ પૂરેપૂરું ભિન્ન થઈને રાગ સર્વાંશે નાશ થયો હોય એવું નથી. હજી દશામાં મલિનતા થોડી રહી ગઈ છે એ હજી ચાલે છે.

સર્વથા ભિન્ન, સર્વથા સિદ્ધ થયા નથી. ન્યારું થયું નથી એટલે સિદ્ધ થયા નથી. હવે અહીંયાં પોતે ને પોતે કેટલાક પ્રશ્ન ઉઠાવે છે.

‘અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-સમ્યક્ગુણ ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિને સર્વથા થયો છે કે નથી થયો ? તેનું સમાધાન કહો.’ શું કહે છે ? ‘અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-સમ્યક્ગુણ ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિને સર્વથા થયો છે કે નથી થયો ? તેનું સમાધાન કહો.’ શું કહેવું છે ? ઉપશમ ન લીધું, ક્ષયોપશમ ન લીધું પણ ક્ષાયિકસમકિત લીધું. ક્ષાયિકસમકિત એટલે શ્રદ્ધાગુણ પૂરેપૂરો શુદ્ધ થયો. અને કોઈને ક્ષાયિકસમકિત ચોથા ગુણસ્થાને થઈ જાય. ઉપશમમાંથી સીધા ક્ષાયિકમાં આવે. અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને શુદ્ધોપયોગના કાળમાં પ્રથમ ઉપશમ થાય બધાને, પછી ક્ષાયિકમાં આવી જાય. કોઈ ક્ષયોપશમમાં આવે, કોઈ ક્ષાયિકમાં આવે. પણ ક્ષાયિકમાં ચોથા ગુણસ્થાને આવી જાય. કેવળી, શ્રુતકેવળીની સમીપતા હોય છે તો સમવસરણની અંદર એવું અનેક જીવોને બને છે.

મુમુક્ષુ :- ક્ષાયિક સમ્યક્...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કેવા પરિણામ આવ્યા છે ! મારા દેહનો એ છેદ કરે એના બદલે હું જ દેહ ત્યાગ કરું. એવો ભાવ આવી ગયો. છતાં એ રૌદ્રધ્યાન એટલું નથી જેટલું મિથ્યાદષ્ટિને થાય એટલું રૌદ્રધ્યાન નથી. કેમકે દેહ સાથે એકત્વબુદ્ધિ ત્યાં નથી રહી એટલે. નરકમાં એને કારણે નથી ગયા. એ તો મિથ્યાદષ્ટિપણામાં દોષ કર્યો હતો એને કારણે ગયા છે. અને ત્યારે તો ત્રીજી નારકીનું આયુષ્ય બાંધ્યું હતું. ગતિ નારકીની પડેલી. આયુષ્ય ત્રીજી નારકીનું બાંધ્યું હતું. પણ આયુષ્યનો ઉદય થાય એ પહેલા આયુષ્યમાં ફેરફાર થાય છે. આયુષ્ય ઉદયમાન થઈ જાય પછી આયુષ્યમાં ફેરફાર થતો નથી. કોઈપણ કર્મ ઉદયમાન થાય અથવા ઉદયાવળીમાં આવી જાય, કેટલાક સમય પહેલા એ ઉદયાવળીમાં આવે છે (પછી ફેરફાર ન થાય).

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ કરણાનુયોગનું તો બહુ મને પણ જ્ઞાન નથી. એ વાંચ્યું પણ નથી. ઉદયાવળી. એને કેટલાક સમયની ઉદયાવળી કહે છે. અસંખ્ય સમય અંતર્મૂર્તના હોવા જોઈએ. અનુમાનથી કહું છું. ત્યારથી એમાં ફેરફાર ન થાય. એની સ્થિતિમાં ફેરફાર ન થાય.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આમાં કરણાનુયોગમાં પરિમાણ આવે. પણ આપણને કરણાનુયોગનો એટલો અભ્યાસ નથી. વાંચ્યું છે, એક વાર 'ગોમ્મટસાર' વાંચી ગયો છું પણ યાદ રહ્યું નહિ. ઘણી વાત છે, સેંકડો, હજારો વાતો છે.

'જો એમ કહેશો...' પોતે ને પોતે દલીલ કરે છે. 'જો એમ કહેશો કે સર્વથા થયો છે તો (તેને) સિદ્ધ કહો.' ક્ષાયિકગુણ સર્વથા શુદ્ધ થયો છે કે નહિ ? હવે પોતે ને પોતા પાછા પ્રશ્નને લંબાવે છે કે જો તે સર્વથા ક્ષાયિકગુણ શુદ્ધ થયો છે તો તેને સિદ્ધ કહો. 'શાથી ? કે એક ગુણ સર્વથા વિમલ થતાં સર્વ (ગુણ) શુદ્ધ થાય.' આ પોતે દલીલ કરે છે. જો ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન થયું હોય તો એને સિદ્ધ દશા થઈ જવી જોઈએ. એક ગુણ સર્વથા શુદ્ધ થાય તો બધા ગુણ સર્વથા શુદ્ધ થવા જોઈએ. તો કહે છે, એમ નથી.

'સમ્યક્ગુણ સર્વ ગુણોમાં ફેલાયો છે, (તેથી) સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન સર્વ ગુણો સમ્યક્ થયા. (પણ) સર્વથા સમ્યગ્જ્ઞાન નથી, એકદેશ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.' સમ્યગ્જ્ઞાન એટલે પૂર્ણ જ્ઞાન અહીં લેવું છે. અહીંયાં સમ્યક્ એટલે સમ્યક્ મિથ્યા નહિ. સમ્યક્ એટલે શુદ્ધ. જો શ્રદ્ધાગુણ પૂરો શુદ્ધ થયો છે તો એમ કે જ્ઞાન પણ પૂરું શુદ્ધ થવું જોઈએ. અહીં સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ ગણીને. અર્થ કરવામાં ફેર પડે તો ગડબડ થાય એવું છે. અપૂર્ણ શુદ્ધ છે. જ્ઞાન પૂરેપૂરું શુદ્ધ નથી થયું, આવરિત છે હજી. કહે છે કે સમ્યક્ગુણ સર્વ ગુણોમાં ફેલાયો છે તેથી સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન સર્વ ગુણો સમ્યક્ થયા છે. બધામાં સમ્યક્ આવ્યું છે. પણ આંશિક શુદ્ધ થયા છે એમ લેવું છે. '(પણ) સર્વથા સમ્યગ્જ્ઞાન નથી, એકદેશ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.'

'સર્વથા સમ્યક્જ્ઞાન હોય તો સર્વથા સમ્યક્ગુણ શુદ્ધ હોય તેથી સર્વથા કહેવાય નહીં.' એકદેશ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. 'સર્વથા સમ્યક્જ્ઞાન હોય તો સર્વથા સમ્યક્ગુણ શુદ્ધ હોય તેથી સર્વથા કહેવાય નહીં.' આ હજી પોતે ને પોતે પ્રશ્ન કરે છે. '(વળી) જો કિંચિત્ સમ્યક્ગુણ શુદ્ધ કહીએ તો સમ્યક્ત્વગુણનું ધાતક જે મિથ્યાત્વ-અનંતાનુબંધી કર્મ હતું તે તો

ન રહ્યું, ...' હવે શું કહે છે ? કે સમ્યક્ત્વગુણ એવો છે કે એ પ્રગટ થાય ત્યારે કિંચિત્ થતો નથી. એની ખાત્રી શું ? કે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ છે, દેશઘાતિ પ્રકૃતિ નથી. એનાથી મિથ્યાત્વની અને અનંતાનુબંધીનો સર્વઘા ઘાત થાય છે. એને મિથ્યાત્વ સર્વઘા જાય, એને અનંતાનુબંધી સર્વઘા થાય. સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ છે. દેશઘાતિ પ્રકૃતિવાળો ગુણ નથી. સર્વઘાતિ પ્રકૃતિવાળો ગુણ છે. સર્વને ઘાતે. એની જે વિરુદ્ધ પ્રકૃતિ છે એને પૂરેપૂરી ઘાતે. ગુણ પ્રગટ થવામાં દેશઘાતિ અને સર્વઘાતિ એવા બે ભેદ છે. સમ્યક્ત્વગુણ તો એવો છે કે એ તો સર્વઘાતિ છે. એની પ્રકૃતિનો બરાબર પૂરેપૂરો ઘાત કરે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૪૭નો બંધ એને ન થાય. ૪૭નો બંધ ન થાય. પણ ઘાતિ એટલે એનો પ્રતિપક્ષ કર્મ. જ્ઞાનનો પ્રતિપક્ષ જ્ઞાનાવરણી છે. પુરુષાર્થનો પ્રતિપક્ષ અંતરાય છે. અહીંયાં સમ્યક્નો પ્રતિપક્ષ મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિ છે. પોતાની જે પ્રતિપક્ષની પ્રકૃતિ છે એને પૂરેપૂરું ઘાતે છે. મિથ્યાત્વને સંપૂર્ણ ઘાતે. સમ્યક્ થાય તો મિથ્યાત્વ સંપૂર્ણ જાય એનું.

એ અધૂરો શુદ્ધ થયો છે એમ તો તમે કહી નહિ શકો, એમ કહે છે. દલીલ કરનાર કરણાનુયોગના અભ્યાસી છે. હજી તો એની દલીલ ચાલે છે. પ્રશ્ન ચાલે છે કે '(વળી) જો કિંચિત્ સમ્યક્ગુણ શુદ્ધ કહીએ તો સમ્યક્ત્વગુણનું ઘાતક જે મિથ્યાત્વ-અનંતાનુબંધી કર્મ હતું તે તો ન રહ્યું, જે ગુણનું આવરણ જાય તે ગુણ (સર્વઘા) શુદ્ધ થાય માટે (સમ્યક્ગુણ) કિંચિત્ (શુદ્ધ) પણ બનતો નથી.' આ અમારો પ્રશ્ન છે કે સમ્યક્ત્વ પૂરેપૂરો શુદ્ધ થઈને પ્રગટ્યો. તો પછી બીજા ગુણો શા માટે પૂરેપૂરા શુદ્ધ ન થયા ? પૂરા શુદ્ધ નથી થયા એ તો ખુલ્લી વાત છે. ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શન ચોથા ગુણસ્થાને થાય છે અને તે જીવના પરિણામમાં આવરણ અને મલિનતા જોવામાં આવે છે. મિશ્રધર્મ અધિકાર લેવો છે ને ? સમ્યક્દૃષ્ટિને એની અવસ્થામાં મિશ્રધર્મ છે. આમ કેમ થયું આ ? એક ગુણ સર્વઘા શુદ્ધ થાય તો બધા ગુણ સર્વઘા શુદ્ધ થઈ જવા જોઈએ. એમ એની-પ્રશ્નકારની માન્યતા છે.

વસ્તુતાએ સમ્યક્ત્વમાં એ લાગુ પડતું નથી. સમ્યક્ત્વમાં પણ નથી લાગુ પડતું અને ચારિત્રમાં પણ નથી લાગુ પડતું. જ્યારે

યથાખ્યાત ચારિત્ર બારમા ગુણસ્થાનના પ્રારંભમાં પ્રગટ થાય છે ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટતું નથી. બારમા ગુણસ્થાનનો વ્યય થાય અને તેરમા ગુણસ્થાનનો ઉત્પાદ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. બારમા ગુણસ્થાને યથાખ્યાત ચારિત્ર એટલે ચારિત્ર પરિપૂર્ણ શુદ્ધ હોય અને જ્ઞાન આવરિત હોય. આવરિત એટલે ? અનંતમા ભાગે. કેવળજ્ઞાનના અનંતમા ભાગે હોય. મતિ-શ્રુત છે એ કેવળજ્ઞાનના અનંતમાં ભાગે છે.

ગણધરદેવનું જ્ઞાન કેવડું અરિહંતદેવ કરતા ? તો ગણધરદેવ એવી રીતે અરિહંત ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે કે હે પરમાત્મા ! (ક્યાં આપનું કેવળજ્ઞાન અને ક્યાં અમારું અલ્પ જ્ઞાન). ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન અંતર્મુહૂર્તમાં જેને પ્રગટ થઈ જાય એવી લબ્ધિવાળા ગણધર હોય છે. કહે છે કે મારું શું ગજુ છે ? એટલે ચૌદ પૂર્વ છે એ કેવળજ્ઞાનના અનંતમા ભાગે છે. જોકે આમાં 'ત્રિલોકસાર'માં તો એવું આવે છે. 'ત્રિલોકસાર'. ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પાસે, કેવળજ્ઞાન જે થયું છે એમાં જે પદાર્થનું જ્ઞાન છે, લોકાલોકનું જ્ઞાન છે અને વાણી છૂટે છે એ વાણીમાં અનંતમા ભાગે આવે છે. કેમકે પદાર્થના અનંત ધર્મો અવક્રતવ્ય છે. પદાર્થના અનંત ધર્મો અવક્રતવ્ય છે એટલે અનંતમે ભાગે વાણીમાં આવે છે. વાણીમાં આવે છે એનાથી અનંતમે ભાગે ચૌદ પૂર્વમાં આવે છે. ગણધરદેવના જ્ઞાનમાં ચૌદ પૂર્વ આવે છે. એમાંથી ઘણું વિચ્છેદ ગયું અને કેટલાક શાસ્ત્રો રહ્યા છે. એ ચૌદ પૂર્વમાંથી તો બહુભાગ અંશ વિચ્છેદ ગયા અને બહુ અલ્પ અંશ રહ્યો છે. એટલા શાસ્ત્રો રહ્યા છે. તોપણ મોક્ષમાર્ગ ખુલ્લો રહી ગયો છે. એ એક આપણું સદ્નસીબ છે, સારું નસીબ છે. મોક્ષમાર્ગ રહી ગયો છે. અખંડ ! કોઈને પામવું હોય તો મોક્ષમાર્ગ અખંડ રહી ગયો છે.

આગમ... આગમ... આગમની બુમ ઉઠી હતી ને ? આગમનો આધાર લાવો, આગમનો આધાર લાવો. પછી પૂછ્યું હતું, મોટા વિદ્વાન અહીંયા આવ્યા. આગમનો આધાર તમે માગો છો તો આગમ કેટલા છે અને કેટલા ગયા ? એ કહો. વિદ્યમાન આગમ કેટલા ? ચૌદ પૂર્વમાંથી. એક પૂર્વનો પણ બહુ ઓછો અંશ છે. એક પૂર્વમાંથી પણ બહુ ઓછો અંશ છે. ચૌદ પૂર્વનો તો સવાલ નથી પણ એક પૂર્વનું અહીંયાં સાહિત્ય નથી, એનો પણ અલ્પ ભાગ છે. અને જેટલા શાસ્ત્રો અને સાહિત્ય છે

એ બધાનો વાંચનાર એક પંડિત નથી. તમારા દિગંબર સંપ્રદાયમાં જેણે બધા શાસ્ત્ર વાંચ્યા હોય એવો એક પંડિત લાવો અને પછી આધાર માગો. તું કહે છે કે જેટલા આગમ છે એમાં કાંઈ આધાર નીકળે છે ? પણ એવો એકેય નથી. હવે આગમનો આધાર કેવી રીતે ગોતવો ? આવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, અહીંયાં ક્ષાયિકગુણની વાત લેવી છે. અહીંયાં ક્ષાયિક સમ્યજ્ઞાનની દલીલ આપી છે. પ્રશ્ન કર્યો છે એણે ક્ષાયિક સમ્યજ્ઞાન પ્રગટની વાત કરી. શું કહેવું છે ?

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કાંઈ ન મળેને. આટલો ઊંડો આપણો અભ્યાસ છે એવી કોઈ એ લોકોને ગણતરીમાં નહિ. અંડર એસ્ટીમેન્ટમાં જ ચાલ્યું, જે બધું ચાલ્યું ઈ. પછી કહ્યું, ભાઈ ! આ તો સ્થાપનાનો વિષય છે એ નિક્ષેપનો વિષય છે અને નિક્ષેપ નયજ્ઞાનનો વિષય છે અને નય સમ્યજ્ઞાનના સમ્યજ્ઞાનમાં પ્રગટે છે. તો જે સમ્યજ્ઞાની હોય એને જે શ્રુતજ્ઞાન, સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ હોય એના નયમાં આ વિષય નિક્ષેપ સંમત થયો હોય તો પછી બીજા શાસ્ત્ર આધાર શોધવા જવાની જરૂર નથી. એ જ શાસ્ત્ર છે. એમનું શ્રુતજ્ઞાન છે એ જ શાસ્ત્ર છે. એ શ્રુતને જ શાસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રને શ્રુત કહેવામાં આવે છે. આ શાસ્ત્ર તો દ્રવ્યશ્રુત છે અને ઓલું ભાવશ્રુત છે. કિંમત ભાવશ્રુતની વધારે છે. દ્રવ્યશ્રુતની નહિ. એ કહ્યું હતું. પણ (એમને) જ્ઞાની માન્ય નથી. મોટી વાત એ છે કે જ્ઞાની માન્ય નથી. એટલે શ્રુતજ્ઞાન માન્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્જ્ઞ’એ કહ્યું છે કે હું કહું છું એ શાસ્ત્રમાં ... હું કહું છું એ શાસ્ત્ર જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેટલી જગ્યાએ એવું કહ્યું છે કે આ કહું છું તે શાસ્ત્રમાં નીકળશે અને ન નીકળે તો આ શાસ્ત્ર છે એમ માનજો. એમ જ કહી દીધું છે. મુનિરાજો પણ એમ જ કહે છે ને કે અમારા મુખ્યારવિંદમાંથી પરમાગમ ઝરે છે. પરમાગમનું અમૃત ઝરે છે. પોતે ને પોતે કહે છે. ‘પદ્મપ્રભમલધારિદેવ’ (કહે છે).

શું કહે છે ? પ્રશ્ન ફરીથી લેવો છે. કેમકે બહુ લાંબો લાંબો પ્રશ્ન છે.

શું કહ્યું છે ? કે સમ્યક્ગુણ છે. ટાઈમ થાય તો કહેજો. ઘડિયાળ અહીંયાં નથી. મારી પાસે પણ નથી. ‘સમ્યક્ગુણ ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિને સર્વથા થયો છે કે નથી થયો ?’

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ત્યાંથી જ લીધું ને કે ‘અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-સમ્યક્ગુણ ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિને સર્વથા થયો છે કે નથી થયો ? તેનું સમાધાન કહો.’ એ સમ્યક્દષ્ટિને સર્વથા એટલે સર્વથા શુદ્ધ. સર્વથા પ્રગટ થયો છે કે નથી થયો ? એમ કહો. પછી પોતે ને પોતે હજી પ્રશ્ન લંબાવે છે કે જો સર્વથા થયો છે તો બીજા બધા ગુણ પણ સર્વથા ‘એક ગુણ સર્વથા વિમલ...’ વિમલ એટલે શુદ્ધ થતાં બધા ગુણો પણ શુદ્ધ થવા જોઈએ. આમ પોતાની દલીલ છે. જોકે એમ વસ્તુસ્થિતિ નથી. પણ પોતે એવી દલીલ કરી. અને એનું કારણ આપ્યું છે દલીલ પાછળ. શા માટે હું આવી દલીલ કરું છું કે એક ગુણ આખા દ્રવ્યમાં વ્યાપે છે એટલે બધા ગુણોમાં વ્યાપે છે.

ગુણ છે એ પૂરા દ્રવ્યમાં વ્યાપે છે. ગુણ પૂરા દ્રવ્યમાં વ્યાપે છે અને પર્યાયમાં પણ ગુણ વ્યાપે છે. પરિણામે છે, ગુણ પોતે પરિણામે છે. તો એક ગુણ શુદ્ધ થતાં બધા ગુણો પણ પૂર્ણ શુદ્ધ પરિણામવા જોઈએ. કેમકે ગુણ આખા દ્રવ્યમાં વ્યાપી ગયો. આવી એક દલીલ કરી છે. અહીંયાં સૂક્ષ્મતા એટલી છે કે એક ગુણ પૂરા દ્રવ્યમાં વ્યાપતો હોવા છતાં અથવા અનંતે અનંત ગુણ પૂરા દ્રવ્યમાં વ્યાપક હોવા છતાં, વ્યાપેલા હોવા છતાં કોઈ ગુણ અન્ય ગુણરૂપે ન થાય. કોઈ ગુણ અન્ય ગુણરૂપે ન થાય. પણ એક દ્રવ્યમાં પૂરી વ્યાપકતા હોવાથી, પ્રત્યેક ગુણની પોતાના દ્રવ્યમાં પૂરી વ્યાપકતા હોવાથી પ્રત્યેક ગુણને અનંત ગુણનું રૂપ હોય છે. એક ગુણને અનંત ગુણનું રૂપ હોય છે પણ એક ગુણ બીજા ગુણરૂપ ક્યારેય થાય નહિ.

જેમ કે અહીંયાં લઈએ કે શ્રદ્ધા છે એને માટે એમ ઉપર કહ્યું કે સ્વરૂપશ્રદ્ધાન મોક્ષનું કારણ છે અને અનંત ભવભ્રમણને તોડવાને એ સમર્થ બળવાન છે. સમર્થ એટલે બળવાન છે. તો અનંત જન્મ-મરણને તોડવા માટે પ્રથમ સમ્યક્દર્શન પ્રગટ થયું, પ્રથમ સમયમાં જ, એણે અનંત જન્મ-મરણની શ્રંખલાને તોડી. જો એમ છે તો એની શક્તિ,

એનું જે સામર્થ્ય છે, એ સામર્થ્ય છે એ સમ્યગ્દર્શનમાં વીર્યગુણનું રૂપ છે. એ વીર્યગુણનું રૂપ છે. સમર્થ કીધું એટલે ત્યાં વીર્યગુણનું રૂપ આવ્યું. કેમકે સામર્થ્ય છે ને ? તો એ સામર્થ્ય તો પોતાનું છે. સમ્યગ્દર્શનને પણ પોતાનું બળ છે એમ કહેવા જાવ તો એ વીર્યગુણનું રૂપ છે. પણ વીર્યગુણ એમાં નથી આવતો. વીર્યગુણ વીર્યગુણ રૂપે રહે છે, શ્રદ્ધાગુણ શ્રદ્ધાગુણ રૂપે રહે છે. આવી દ્રવ્યાનુયોગના વિષયમાં સૂક્ષ્મતા છે.

એટલે સર્વ ગુણ ‘વિભવ યતાં સર્વ(ગુણ) શુદ્ધ થાય.’ એવું બનતું નથી. એક ગુણ વિભવ યતાં, પૂરેપૂરો શુદ્ધ યતાં સર્વ ગુણ શુદ્ધ થાય એમ બનતું નથી. કેમકે એક ગુણ બીજા ગુણમાં નથી ચાલ્યો જતો અને બીજા ગુણરૂપ નથી થઈ જતો. પણ નિમિત્ત પડે છે બીજા બધા ગુણોને આંશિક શુદ્ધતા થવામાં. સમ્યક્ત્વ થાય અને કોઈપણ ગુણ સંપૂર્ણ અશુદ્ધ રહે એવું ન બને. આંશિક શુદ્ધતા તો બધા ગુણની પ્રગટ થાય, થાય ને થાય જ. આ વસ્તુવિજ્ઞાન છે. વસ્તુનું આ વિજ્ઞાન છે, વસ્તુનું આ સ્વરૂપ છે. અલેતુકપણે એમ છે. આમ કેમ થાય છે અને આમ કેમ થતું નથી એ તર્ક અસ્થાને છે. આ વસ્તુવિજ્ઞાન છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગુણનું અસ્તિત્વ મટવાનો પ્રશ્ન જ નથી. એ તો દ્રવ્ય છે તો દ્રવ્યની વિશેષતા (છે). દ્રવ્ય અનાદિઅનંત છે તો ગુણ તો એની વિશેષતા છે. એ પણ અનાદિઅનંત જ હોય. ન સ્વીકારે, એક ગુણને ન સ્વીકારે એ આખા દ્રવ્યને સ્વીકારતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગુણ સ્વતંત્ર છે, એ રીતે.

‘સમ્યક્ગુણ સર્વગુણમાં ફેલાયો છે,...’ આ તો દલીલ કરે છે, હોં ! સર્વ ગુણોમાં ફેલાયો છે એમ નથી, દ્રવ્યમાં ફેલાયો છે. ગુણોમાં ફેલાયો નથી. ‘(તેથી) સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન સર્વ ગુણો સમ્યગ્ થયા.’ દ્રવ્યમાં ફેલાયેલો છે એટલે બધા સમ્યક્ થયા. ‘(પણ) સર્વથા...’ એટલે પૂરેપૂરા સમ્યક્ નથી. શુદ્ધ થયા છે પણ પૂરેપૂરા શુદ્ધ નથી. અહીં સમ્યક્ એટલે શુદ્ધ લેવા છે.

‘એકદેશ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.’ એટલે એકદેશ શુદ્ધ જ્ઞાન છે. ‘સર્વથા

સમ્યક્જ્ઞાન હોય તો સર્વથા સમ્યક્ગુણ શુદ્ધ હોય તેથી સર્વથા કહેવાય નહીં.’ શું દલીલ કરે છે ? કે સર્વથા સમ્યક્જ્ઞાન હોય એટલે પૂર્ણ જ્ઞાન હોય તો અમે આ સમ્યક્દર્શનને શુદ્ધ કહીએ. પૂરેપૂરો શુદ્ધ કહીએ. પણ પૂરેપૂરો શુદ્ધ તો સમ્યક્ત્વને પૂરું શુદ્ધ નહિ કહેવાય. કેમકે જ્ઞાન અશુદ્ધ છે. તો આ ગુણ પણ પૂરો શુદ્ધ નહિ થયો હોય એવું લાગે છે. વળી પાછા પોતે ને પોતે એની સામે દલીલ આપે છે કે સમ્યક્ ગુણને જો કિંચિત્ શુદ્ધ કહીએ તો તો પછી એના ગુણની જે, મિથ્યાત્વની જે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ છે એને સર્વથા ઘાતિ (નહિ હોય). ત્યાં મિથ્યાત્વનો ઉદય હોય નહિ, અનંતાનુબંધીનો ઉદય હોય નહિ. શુદ્ધ તો માનવો જ પડશે કે સમ્યક્ત્વગુણ પૂરેપૂરો શુદ્ધ થયો જ છે.

એટલે ‘મિથ્યાત્વ-અનંતાનુબંધી કર્મ હતું તે તો ન રહ્યું, જે ગુણનું આવરણ જાય તે ગુણ (સર્વથા) શુદ્ધ થાય...’ અને એનું આવરણ ગયું છે એટલે સર્વથા શુદ્ધ થયો છે. મિથ્યાત્વ ગયું છે, અનંતાનુબંધી ગયો છે એટલે સર્વથા શુદ્ધ થયો છે. માટે તે કિંચિત્ શુદ્ધ હોય એમ પણ બનતું નથી. હવે રસ્તો શું છે એમ કહે છે. પૂરો શુદ્ધ હોય એમ તો લાગે છે અને પૂરો શુદ્ધ હોય તો બીજા બધા પૂરા શુદ્ધ થવા જોઈએ. એમ થતું નથી માટે અધૂરો શુદ્ધ હોય એમ લાગે છે. પણ અધૂરો શુદ્ધ હોય તો આમ બને નહિ. આનું સમાધાન શું થયું ? આવો પ્રશ્ન કર્યો છે. ‘તો કેવી રીતે છે ? તેનું સમાધાન કરવામાં આવે છે :-’ આનું સમાધાન કરવું છે હવે. બહુ મુદ્દાનો પ્રશ્ન નીકળ્યો છે.

મિશ્રધર્મ અધિકારમાં સમ્યક્દર્શનને પકડીને પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો કે મિશ્રતા કેમ રહી છે એને ? સાધકજીવને મિશ્રતા શા માટે ? એના પરિણામમાં દોષ શા માટે ? એનું શ્રદ્ધાન પૂરેપૂરું છે કે હું સિદ્ધ સમાન શુદ્ધ આત્મા છે. આવું પૂરું શ્રદ્ધાન છે, અધૂરું શ્રદ્ધાન નથી, પછી ચારિત્રમાં એ દોષ શું કરવા કરે છે ? લ્યો, આ પ્રશ્ન છે સીધો. એને મિશ્ર શું કરવા ? મિશ્ર પરિણામ શું કરવા એના ? મિશ્રધર્મવાળા પરિણામ એને ન હોવા જોઈએ. એમ દલીલ કહેનારને આ કહેવું છે. ઠીકને ભાઈ ! ન હોવા જોઈએ ને ? પણ એ પરિસ્થિતિ છે. અનિવાર્ય, દુર્નિવાર છે ત્યાં. કર્મની ગાંઠ ત્યાં દુર્નિવાર છે, એમ લીધું છે.

કહે છે કે તે ‘આવરણ તો ગયું પણ સર્વ ગુણો સર્વથા સમ્યક્

થયા નથી.’ સમ્યક્ એટલે અહીંયાં શુદ્ધ લેવું, હોં ! સર્વ ગુણો સર્વથા શુદ્ધ થયા નથી. એ આવરણ ગયું છે. તે એટલે ક્યું ? મિથ્યાત્વનું અને અનંતાનુબંધીનું આવરણ ગયું છે. શ્રદ્ધાનની વિરુદ્ધ પ્રકૃતિ છે એ તો ગઈ છે. પણ સર્વ ગુણો સર્વથા શુદ્ધ થયા નથી. ‘આવરણ જવાથી સર્વ ગુણો સર્વથા સમ્યક્ ન થયા...’ આવરણ જવાથી સર્વ ગુણો સર્વથા સમ્યક્ ન થયા ‘ તેથી પરમ સમ્યક્ નથી.’ આવરણ ગયું એટલે ક્યું અહીંયાં આવરણ ? મિથ્યાત્વનું અને અનંતાનુબંધીનું આવરણ જવા છતાં સર્વ ગુણો પૂર્ણ શુદ્ધ થયા નથી તેથી એને અહીંયાં પરમ સમ્યક્ કહેતા નથી. બીજા ગુણની અપેક્ષાએ, હોં ! એ તો પૂરેપૂરો શુદ્ધ થયો છે. બીજા ગુણ શુદ્ધ થાય નથી તો એ જ્યારે બધા ગુણ પૂરા શુદ્ધ થશે ત્યારે એમ કહેશે કે અહીંયાં પરમ સમ્યક્ત્વ થયું. પરમ અવગાઢ સમ્યક્ત્વ થયું, એમ કહેશે. એવું નામ આપવામાં આવે છે. તેથી તેને પરમ સમ્યક્ એવું નામ ન હોય.

‘સર્વ ગુણો સાક્ષાત્ સર્વથા શુદ્ધ થાય ત્યારે પરમ સમ્યક્ એવું નામ હોય.’ એમ કહે છે. ત્યાં સુધી હોય નહિ. પરમ સમ્યક્ એવું નામ ત્યારે આપવામાં આવે છે. સિદ્ધ દશામાં. ‘વિવિક્ષાપ્રમાણથી કથનપ્રમાણ છે.’ જે કહેવા ધારે છે તે પ્રમાણ લઈને કથનની પ્રમાણિકતા સમજવી, એમ કહે છે. જે કહેવા ધારે છે એથી ઓછું પણ ન લેવું અને અધિક પણ ન લેવું. જેટલું જ્યાં જે કહેવા ધારે છે તે પ્રમાણે તે કથનની પ્રમાણિકતા સમજવી. એટલે એને માન્ય કરવામાં તે પ્રમાણમાં માન્ય કરવું. તે પ્રમાણે સમજીને માન્ય કરવું. ઓછું અધૂરું લેવું નહિ એમ કહે છે.

‘વિવિક્ષાપ્રમાણથી કથનપ્રમાણ છે. તે દર્શન પ્રત્યેની પૌદ્ગલિકસ્થિતિ જ્યારે નાશ થઈ ત્યારે જ આ જીવનો જે સમ્યક્ત્વગુણ મિથ્યાત્વરૂપ પરિણામ્યો હતો તે સમ્યક્ત્વગુણ સંપૂર્ણ સ્વભાવરૂપ થઈ પરિણામ્યો,-પ્રગટ થયો.’ જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વગુણ એટલે શ્રદ્ધાને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી, દર્શન પ્રત્યેની પૌદ્ગલિક સ્થિતિ જ્યારે નાશ થઈ એટલે આ મિથ્યાત્વકર્મનો-મિથ્યાદર્શનનો નાશ થયો એ મિથ્યાદર્શનની પૌદ્ગલિક સ્થિતિ છે.

ભાવમિથ્યાદર્શન એ જીવની સ્થિતિ છે અને પ્રકૃતિમાં જે મિથ્યાદર્શન તે પૌદ્ગલિક સ્થિતિ છે. તે ઉદય આવીને નાશ થયો. ઉદયમાં આવ્યા પહેલા એનો નાશ કરે છે. પહેલા ઉપશમ કરે છે ને ? તેથી એને પહેલાં ઉપશમ કરે છે. ઉપશમાવીને ક્ષય કરે છે. એને ઉદયમાં આવવા દેતા નથી. એના નાશ થવાની પ્રક્રિયા એવી રીતે છે કે મિથ્યાત્વની કર્મની પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવે જ નહિ. જેને સમ્યક્ત્વ થાય તેને મિથ્યાત્વ કર્મની પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવે નહિ. એ પહેલા દબાઈ જાય, ઉપશમ થઈ જાય. પછી ક્ષાયિક થાય ત્યારે એનો ઉદયાભાવિ ક્ષય થઈ જાય. ઉદયનો અભાવ થઈને ક્ષય થઈ જાય, એમ ને એમ જ. એ ઉદયમાં આવી શકે નહિ. ક્ષયોપશમવાળાને પણ મિથ્યાત્વ કર્મની પ્રકૃતિ ઉદયમાં નથી આવતી. મિથ્યાત્વની કર્મની પ્રકૃતિ તો મિથ્યાદષ્ટિને જ ઉદયમાં હોય અને એને નિયમથી ભાવમિથ્યાદર્શન હોય, હોય ને હોય જ. એમ લેવું છે.

પ્રયોજનભૂત એટલી કરણાનુયોગની થોડી સમજ કરવી જોઈએ. ભલે બહુ ઊંડા ન ઉતરવાનું થાય. કેમકે વિષય બહુ બહોળો છે. પણ જેટલો અજ્ઞાનને, મિથ્યાત્વને, પુરુષાર્થને-ચાર જે મુખ્ય ગુણ છે. મોહનીય કર્મ છે, પછી અંતરાય કર્મ છે. પછી અંતરાય કર્મ છે, જ્ઞાનાવરણી છે, દર્શનાવરણી છે. એના અમુક મુખ્ય મુખ્ય જે ઉદય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષય એ બધા સામાન્ય પ્રયોજનભૂત છે એટલા સમજી લેવા જોઈએ. કેમકે એને અધ્યાત્મના પ્રકરણને શાસ્ત્રની અંદર સમજાવવાની અંદર એ વિષય સાથે સાથે મૂકે છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં પણ કરણાનુયોગનો એટલો વિષય સાથે લે છે. સમજાવવું સહેલું પડે તેથી. એકલી ભાવની વાત લે તો ઘણાને ન સમજાય. એટલે કર્મની-દ્રવ્યકર્મની વાત સાથે લે છે.

‘તે દર્શન પ્રત્યેની પૌદ્ગલિકસ્થિતિ જ્યારે નાશ થઈ ત્યારે જ આ જીવનો જે સમ્યક્ત્વગુણ મિથ્યાત્વરૂપ પરિણમ્યો હતો...’ ભાવમાં. તે સમ્યક્ત્વગુણ સંપૂર્ણ સ્વભાવરૂપ થઈને પરિણમ્યો અથવા પ્રગટ થયો. પરિણમ્યો અથવા પ્રગટ થઈ ગયો. એમાં સંપૂર્ણ થઈ ગયો લીધું, જોયું ! અધૂરો થયો એમ નથી લીધું. સમ્યક્ત્વગુણ તો સંપૂર્ણ પ્રગટ થઈ ગયો. કેમકે સામે પૌદ્ગલિક સ્થિતિ નાશ પામી છે. સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ છે એ તો.

કાં તો એ સમ્યક્નો સર્વથા ઘાત કરે. કોઈને ઓછું સમ્યક્ હોય, દેશઘાતિ હોય તો શું થાય ? કે કોઈને ઓછું મિથ્યાત્વ હોય અને કોઈને વધુ મિથ્યાત્વ હોય. એટલે થોડા અંશે સમ્યક્ હોય અને થોડા અંશે મિથ્યાત્વ હોય. એવી દેશઘાતિ પ્રકૃતિ જ નથી મિથ્યાત્વની. મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિ સર્વઘાતિ છે. એ સમ્યક્ત્વના ગુણને પૂરેપૂરો ઘાતે છે. એટલે એ પૂરેપૂરું મિથ્યાત્વ હોય છે. જ્યાં મિથ્યાત્વ ત્યાં પૂરેપૂરું મિથ્યાત્વ, જ્યાં સમ્યક્ત્વ ત્યાં પૂરેપૂરું સમ્યક્ત્વ. નાશ થાય તો એ પ્રકૃતિનો સર્વ નાશ થાય. અંશે નાશ ન થાય. અહીંયાં ગુણમાં પણ અંશે પ્રગટ ન થાય. પૂરેપૂરું પ્રગટ થાય કાં પૂરેપૂરું ઊંઘું ચાલે.

મુમુક્ષુ :- એક જ ગુણ એવો છે આ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ એક ગુણ એવો છે. જબરદસ્ત ગુણ છે આ. મૂળ ગુણ છે. દસ્સણ મૂલ્લો ધમ્મો. એ ઊંઘો પડ્યો છે એને સવળો કરવો કઠણ છે. અને સવળો થયો તો એ સિદ્ધદશામાં સિદ્ધ એને લીધે ટક્યા છે. એમ કહે છે. એટલી તાકાત છે એની. એટલું એનું પોતાનું વીર્ય છે. સમ્યક્ગુણનું એટલું વીર્ય છે (કે) એ સિદ્ધદશામાં અનંતકાળ સુધી એને લઈને ટકેલા છે. આમ લીધું છે.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન થઈ ગયું. સંપૂર્ણ શબ્દ શ્રદ્ધાન છે.

મુમુક્ષુ :- ... ઉપશમ, ક્ષયોપશમ એવા ભેદ કેમ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપશમની અંદર શું છે કે મલિનતા દબાયેલી છે. એટલે ઉદયમાન નથી. જેવું ક્ષાયિક નિર્મળ હોય છે એવું જ ઉપશમ નિર્મળ હોય છે. અહીં તો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની વાત (છે). દલીલ ક્ષાયિકની કરી છે ને ? અહીંયાં ક્ષાયિકની વાત ચાલે છે.

‘અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-સમ્યક્ગુણ ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિને સર્વથા થયો છે કે નથી થયો ?’ એનો ઉત્તર ચાલે છે. એને સર્વથા નાશ પામી છે પ્રકૃતિ ? હજી શું છે ? કે ક્ષયોપશમ સમ્યક્દષ્ટિને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય છે. મિથ્યાત્વ મોહનીયનો તો એને પણ ઉદય હોતો નથી. એને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય હોય છે અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય છે એ સમ્યક્ત્વનો ઘાતક નથી. સમ્યક્ત્વ મોહનીય

સમ્યક્ત્વને ઘાતતી નથી. એટલે એ ભલે ઉદયમાં હોય પણ એ નલ એન્ડ વોઈડ જેવું છે. એની કોઈ અસર આવતી નથી. પણ જે શ્રદ્ધાનની મલિનતા લીધી છે એ કેવળીગમ્ય લીધી છે, ભાવની અંદર.

એટલે શુદ્ધ શ્રદ્ધાનમાં બુદ્ધિપૂર્વક ક્ષયોપશમ સમ્યક્દષ્ટિને તો એમ લાગે છે કે જેવું સિદ્ધ પરમાત્માનું ક્ષાયિક શ્રદ્ધાન છે એવું જ મારું શ્રદ્ધાન છે. મારા શ્રદ્ધાનમાં અને એમના શ્રદ્ધાનમાં કિંચિત્માત્ર ફેર નથી. પણ ક્ષયોપશમવાળો પડે ખરો. ક્ષાયિકવાળો પડે નહિ. એ એની મલિનતાનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્તામાં નથી. નાશ થઈ ગયો. ઉપશમવાળો છે પણ ક્ષયોપશમમાં નથી. ઉપશમમાં શું છે કે ક્ષયોપશમમાં અનંતાનુબંધીનો પણ થોડો ઉપશમ હોય છે. ઉદય નથી હોતો પણ ઉપશમ હોય છે. ઉદય ન હોય. અનંતાનુબંધીનો ઉદય ન હોય, મિથ્યાત્વનો ઉદય ન હોય. બેય ઉદય સર્વઘાતિ છે ને ? પણ અહીંયાં તો ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિની વાત ચાલે છે. એને સંપૂર્ણ સ્વભાવરૂપ થઈને પરિણમ્યો છે અને પ્રગટ થયો છે.

‘ચેતન-અચેતનની જુદી પ્રતીતિથી તે સમ્યક્ત્વગુણ નિજજાતિસ્વરૂપ થઈ પરિણમ્યો, તેનું લક્ષણ-જ્ઞાનગુણ અનંતશક્તિ દ્વારા વિકારરૂપ થઈ રહ્યો હતો, તે ગુણની અનંતશક્તિમાં કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઈ.’ આ એનું લક્ષણ લીધું. શું કીધું ? જ્યાં સમ્યક્ત્વ સંપૂર્ણ શુદ્ધ થઈને નિજ જાતિરૂપે પ્રગટ્યું, ત્યાં જ્ઞાનમાં પણ શુદ્ધતા પ્રગટ થઈ, આંશિક શુદ્ધતા પ્રગટ થઈ એ એનું લક્ષણ લીધું. સમ્યક્ત્વશુદ્ધ થયું છે એનું લક્ષણ જ્ઞાન સમ્યક્ થયું છે તે. એમ લીધું છે. સમ્યક્ત્વને અને બીજા ગુણોની આંશિક શુદ્ધતાને અવિનાભાવી સંબંધ છે. શું કહેવું છે ? એટલે જ્ઞાન પણ ત્યાં આંશિક શુદ્ધ થાય, ચારિત્ર પણ આંશિક શુદ્ધ થાય, પુરુષાર્થ પણ આંશિક શુદ્ધ થાય, સુખ અને આનંદ પણ આંશિક શુદ્ધ થઈને પરિણમે છે, એમ કહેવું છે. બીજી વિશેષ વાત લેશે...

તા. ૮-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૭૩, પ્રવચન નં. ૧૩૧

અંતરાત્માના પરિણામમાં મિશ્રધર્મ કેવી રીતે હોય છે એનું અહીંયાં વિવરણ છે. પ્રશ્ન એ ઉઠાવ્યો છે કે સમ્યક્ત્વગુણ સમ્યગ્દષ્ટિને સર્વથા શુદ્ધ થયો છે. તેમ પછી બીજા ગુણ શા માટે સર્વથા શુદ્ધ નથી પરિણમતા ? અને એક ગુણ સંપૂર્ણ શુદ્ધ પરિણામે તો બધા ગુણ સંપૂર્ણ શુદ્ધ પરિણમવા જોઈએ એવું લાગે છે. પરંતુ એવું વસ્તુસ્વરૂપ નથી. શ્રદ્ધાગુણ શુદ્ધ પરિણામે તોપણ બીજા ગુણનું અશુદ્ધ અંશે પરિણમવાનું ચાલુ રહે છે અને તેથી મોક્ષમાર્ગ શરૂ થાય છે અને સંપૂર્ણ મોક્ષદશા પ્રગટ થાય છે એ વચ્ચે મિશ્રધર્મ રહ્યા કરે છે. એ મિશ્રધર્મના ચોથા ગુણસ્થાનથી ઉપરના ગુણસ્થાન એ બધા મિશ્રધર્મના છે. ગુણસ્થાનભેદ એમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી, બીજા ગુણો આંશિક શુદ્ધ પરિણામે છે અને આંશિક અશુદ્ધ પરિણામે છે તો શ્રદ્ધા પણ એ રીતે અંશે શુદ્ધ અને અંશે અશુદ્ધ પરિણતિ હશે, એવી શંકાનું પણ નિરાકરણ કર્યું છે. એમ પણ બનતું નથી. શ્રદ્ધા તો પૂરી શુદ્ધ પરિણામે છે. કેમકે તેની જે વિરુદ્ધ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વની છે, અનંતાનુબંધી છે તેનો સંપૂર્ણ ઘાત થયો છે. એની એ વાત લીધી કે પૌદ્ગલિકસ્થિતિ નાશ થઈ. દર્શન પ્રત્યેની પૌદ્ગલિક સ્થિતિનો નાશ થયો ત્યારે, આ જીવનો સમ્યક્ત્વગુણ મિથ્યાત્વરૂપ પરિણામ્યો હતો તે સમ્યક્ત્વગુણ સંપૂર્ણ સ્વભાવરૂપ થઈને પ્રગટ્યો, પરિણામ્યો, પ્રગટ થયો. હવે એ સમ્યક્ત્વગુણ પ્રગટ થયો છે એનું લક્ષણ જ્ઞાનથી સમજાવે છે.

‘ચેતન-અચેતનની જુદી પ્રતીતિથી તે સમ્યક્ત્વગુણ નિજજાતિસ્વરૂપ થઈ પરિણામ્યો,...’ ચેતન અને અચેતનની પ્રતીતિ ભિન્ન ભિન્ન થઈ. એટલે પ્રતીતિએ પોતાના સ્વરૂપે અચેતનને મિથ્યાત્વ દશામાં પ્રતીત કરતો હતો તે પલટીને માત્ર ચૈતન્યસ્વભાવને જ પોતાના સ્વરૂપે પ્રતીત કરતો થકો સમ્યક્ત્વગુણ નિજ જાતિસ્વરૂપ થઈને પરિણામ્યો અને એ પરિણામ્યો તેનું લક્ષણ એ છે કે એમ કરીને સાથે

જ્ઞાનની વાત જોડી દે છે.

‘તેનું લક્ષણ-જ્ઞાનગુણ અનંતશક્તિદ્વારા વિકારરૂપ થઈ રહ્યો હતો, તે ગુણની અનંતશક્તિમાં કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઈ.’ શું કહે છે ? કે જ્યારે મિથ્યાત્વપણે પરિણમન હતું, સમ્યક્ત્વગુણ જ્યારે મિથ્યાત્વરૂપ પરિણમતો હતો ત્યારે જ્ઞાન પણ પૂરેપૂરું મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમતું હતું. જ્ઞાનગુણ પણ અનંત શક્તિ દ્વારા વિકારરૂપ થઈ રહ્યો હતો. એટલે જ્ઞાનનું પરિણમન પણ પૂરેપૂરું વિકૃતરૂપ થઈ રહ્યું હતું. ‘તે ગુણની અનંતશક્તિમાં કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઈ.’ ત્યારે જ્ઞાનમાં પણ આંશિક શુદ્ધતા પ્રગટ થઈ, આંશિક અશુદ્ધતા રહી એમ કહેવું છે. જ્ઞાન સંપૂર્ણ શુદ્ધ થાય તો કેવળજ્ઞાન થાય એમ અહીંયાં લેવું. જ્ઞાન સમ્યક્ થયું પણ જ્ઞાન સંપૂર્ણ વિકાસરૂપ નથી થયું. એની કેટલીક શક્તિ શુદ્ધ થઈને પ્રગટ થઈ, કેટલીક શક્તિ અશુદ્ધપણે રહી છે.

જ્ઞાનની વિશિષ્ટતા એટલી છે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞાનનો જાણવાનો દષ્ટિકોણ છે એમાં ભૂલ નથી પડતી. પરિણમનમાં શક્તિ ભલે પૂર્ણપણે શુદ્ધ થઈને પ્રગટ નથી થઈ, કેવળજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનશક્તિ, તોપણ જાણવાનો જે દષ્ટિકોણ છે એ સમ્યક્ થઈ ગયો છે. એટલે એને જે પ્રયોજનભૂત જાણવું અને અપ્રયોજનભૂત જાણવું, એ વિષયમાં જ્ઞાન ભૂલ ખાતું નથી. ભલે અપૂર્ણ શુદ્ધ છે તોપણ એ શુદ્ધ અંશ આટલું મહત્વનું કામ કરે છે. મોક્ષમાર્ગની અંદર જ્ઞાન આટલું મહત્વનું કામ કરે છે કે એનો દષ્ટિકોણ જૂઠો નથી હોતો.

એમ તો મિથ્યાદષ્ટિનું જ્ઞાન પણ જાણવારૂપ તો કામ કરે છે, પણ તે પ્રયોજનભૂત વિષયને જાણી શકતું નથી કે આમાં મારું હિત છે, આમાં મારું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય. એમ મિથ્યાદષ્ટિનું જ્ઞાન જાણવારૂપ કાર્ય કરતું હોવા છતાં એ પ્રકારે જાણી શકતું નથી. જ્યારે સમ્યક્દષ્ટિનું જ્ઞાન પોતાના પ્રયોજનને સાધતું થકું પરિણમે છે એટલી વિશિષ્ટતા પ્રગટ થઈ ગઈ છે.

એ વિષય ‘ટોડરમલજી’એ સારી રીતે લીધો છે. ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં એ વિષય સ્પષ્ટ કર્યો છે. ‘ગુરુદેવશ્રી’ના એ ઉપરના જે પ્રવચનો છે એમાં એ વિષય આવ્યો છે. સમ્યક્દષ્ટિનું જ્ઞાન અને મિથ્યાદષ્ટિનું એમ હતું. ૯૩૩ છે. ૯૩૩, ૯૩૪, ૯૩૫ એ બધામાં એ

વિષય છે. 'સિદ્ધસમાન આત્માનો અંશે અનુભવ થવો તે ધર્મ છે. આનંદકંઠ પ્રભુની નિર્વિકારી શાંતિને ધર્મ કહે છે. દ્રવ્યલિંગી સાધુ થયો છતાં તેને ધર્મ પ્રગટતો નથી કેમકે તેનું લક્ષ અપ્રયોજનભૂત ઉપર જાય છે. મિથ્યા શ્રદ્ધાને લીધે અપ્રયોજનભૂત ઉપર તેનું લક્ષ જાય છે.' સમ્યક્ત્વગુણ મિથ્યારૂપે પરિણમ્યો હોવાથી ત્યાં પ્રયોજનભૂત અને અપ્રયોજનભૂત વિષયને પોતે સમજી શકતો નથી, પકડી શકતો નથી. દ્રવ્યલિંગી સાધુ થવા છતાં.

અંદરમાં આનંદકંઠ એટલે જે 'ગુરુદેવ' દૃષ્ટાંત આપતા હતા કે ટોપરાનો ગોળો છે એવો આનંદકંઠનો ગોળો છે એના ઉપર લક્ષ નથી, તેનું શ્રદ્ધાન નથી. આ હું છું એવી પ્રતીતિ નથી. ક્યાં એની પ્રતીતિ છે ? કે પેલી જે રાતી છાલ છે, માત્ર પાતળી એક દોરા જેટલી માંડ પાતળી છે. એમાં હુંપણાનું એને શ્રદ્ધાન છે. ત્યાં પકડાયેલો છે. અને ત્યાં એ પ્રયોજન અને અપ્રયોજનની વહેંચણી કરે છે. એટલે શુભ અને અશુભમાં. અશુભમાં જતો નથી અને શુભમાં રહેવું એમ પ્રયોજન (ગણે છે). એટલામાં એની રમત રમ્યા કરે છે. આખો જે આનંદકંઠ છે એના ઉપર એનું લક્ષ જતું નથી. એની અવસ્થામાં શુદ્ધતા થાય એના ઉપર પણ એનું લક્ષ જતું નથી.

મુમુક્ષુ :- નાળિયેરના દૃષ્ટાંતથી આત્મા અંદર શુદ્ધ છે અને વિકાર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એક અવસ્થામાં વિકાર છે. જરાક જેટલી એક સમયની અવસ્થામાં વિકાર છે. પણ આખો પકડાણો છે. અને જે આખો અખંડ આત્મા છે એને ભૂલ્યો છે. એ પણ ત્યાં જ છે. એ પણ એક સમયની અવસ્થામાં જ છે. છે તો એટલું જ.

'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક'માં એ દૃષ્ટાંત આપ્યો છે કે કોઈ માણસ હોય એના પગને કાચા સૂતરના તાંતણાથી બાંધ્યો હોય અને પછી એ દેકારો કરે, બુમાબુમ કરે કે મને બાંધ્યો રે બાંધ્યો, એવો બાંધ્યો છે કે હવે હું શું કરીશ ? ત્યારે એને કહે છે કે, ભાઈ ! તારા હાથ છૂટા છે. તું હાથે કરીને એ બંધન છોડી નાખ કે તોડી નાખ. કાચા સૂતરના તાંતણા છે. તો તને કાંઈ ચાલવામાં તકલીફ પડે એવું નથી. એટલે તારો બહુભાગ અંશ ખુલ્લો છે. એક જરાક જેટલું તને બંધન છે એમાં તું આટલો બધો

દેકારો શું કરે છો ? એમ કહે છે. બંધાણો રે બંધાણો.

તેમ આ જીવ બંધાણો એવી રીતે છે કે અરે..રે..! શરીર સરખું ચાલતું નથી, અરે..રે..! આ બધું શરીરના અનુકૂળતાના સાધનો કોણ જાણે બધા ટકી રહેશે કે નહિ રહે ? પૈસા રહેશે કે નહિ રહે ? એ બધાની અંદર એને એટલો બધો પરપદાર્થમાં વિશ્વાસ છે કે એ વિશ્વાસમાં એવો પકડાણો છે કે એ નહિ હોય તો મારું શું થશે ? તારું કાંઈ થવાનું નથી. તું શાશ્વત પદાર્થ છો, અખંડ પદાર્થ છો અને તારામાં કાંઈ થઈ શકે એવું છે નહિ. અવ્યાબાધ તત્ત્વ છો. પોપટ ઉડવાની ચાલ ભૂલીને પકડાણો. એમ તું નિરંતર ટકવાનો તારો સ્વભાવ ભૂલીને પકડાણો કે અરે..રે..! હું મરી જઈશ, આમ થાશે તો હું મરી જઈશ, તેમ થાશે તો હું મરી જઈશ. શરીર નહિ રહે તો હું મરી જઈશ. શરીરને પોષણના સાધનો પૈસા આદિ નહિ રહે તો હું મરી જઈશ. આબરૂ નહિ રહે તો હું કેમ જીવીશ ? આ બધું એને જીવવા માટે ખોટી રીતે એવો પકડાણો છે કે પોતાની કાયમ પરિપૂર્ણ ગુણસંપત્તિથી ટકવાની સ્થિતિને એ ભૂલી ગયો છે. સ્વભાવને ભૂલી ગયો છે.

મુમુક્ષુ :- ...ટોપરાની મીઠાશ તો ... એટલે પેલું પ્રત્યક્ષ છે અને આ પ્રત્યક્ષ નથી એટલે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ એ તો આ બાજુ વળે તો આનો અનુભવ થાય. એમાં ને એમાં પકડાણો છે. પોપટ એક ક્ષણ ભૂલે છે કે હું પડીશ તો મરી જઈશ. માટે ભૂંગળીને પકડી રાખે છે. ડાળમાં પરોવેલી ભૂંગળીને. તો ઊલટો થઈ જાય છે. તો ઊલટો થયા પછી એ ભૂલે છે. એને એમ છે કે હું છોડીશ તો પડીને મરી જઈશ. એટલે પકડી રાખે છે તો પકડાય જાય છે. જો છોડી દે તો એની ઉડવાની શક્તિ જ છે. એમાં તો એને કાંઈ થાય એવું નથી.

એમ આ જીવ પરપદાર્થના વિશ્વાસમાં પકડાણો છે. એને પ્રતીતિ છે કે આનાથી જ હું જીવું છું. એટલે પોતાની શાશ્વત રહેવાની શક્તિને ભૂલ્યો છે. શાશ્વત અસ્તિત્વને ભૂલ્યો. એની પકકડ છોડી દે તો એને કાંઈ થાય એવું નથી. અનંતા આત્માઓ સિદ્ધાલયમાં પરમાનંદમાં મોજ કરે છે. કાંઈ એને થાય એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- બુદ્ધિપૂર્વક સમજાય છે પણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બુદ્ધિપૂર્વક સમજાય છે પણ વિશ્વાસ ઉઠવો જોઈએ. ઊંઘો વિશ્વાસ ઉઠી જવો જોઈએ અને સવળો વિશ્વાસ સ્થાપિત થવો જોઈએ. નહિતર બુદ્ધિપૂર્વક સમજાયેલાની અસર નહિ રહે. નિશ્ચય બદલાઈ જવો જોઈએ. વિશ્વાસ ક્યારે ફરે ? કે એનો નિશ્ચય બદલાઈ જાય ત્યારે. આમ જ છે અને બીજી રીતે નથી એવો એને નિશ્ચય આવવો જોઈએ. સ્વ-પર પદાર્થનું સ્વરૂપ સમજીને એનો નિશ્ચય થવો જોઈએ. નિશ્ચય વગર એનું બળ ન આવે. એટલે બળ ન આવે તો એનું વલણ ઊભું ન થાય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કુબુદ્ધિ. બુદ્ધિપૂર્વક પણ સમજાતું નથી ત્યાં ભૂતકાળની અંદર મતિવિપર્યાસ જે ઊભો કર્યો છે એ ચાલુ રહ્યો છે. મતિ વિપરીત થાય એવા પરિણામ કર્યા છે, એવું જ્ઞાન કર્યું છે એ મતિવિપર્યાસ દૂર થયો નથી. મિથ્યાત્વ દશામાં તો મતિવિપર્યાસ હોય છે. એટલે સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષનું નિમિત્ત સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. એકલો એકલો તારા મતિવિપર્યાસમાં ઊભો રહીને તું કેવી રીતે સવળો થઈશ ? એ મતિવિપર્યાસ કેમ થાય એ સમજાવે ત્યારે એને મતિવિપર્યાસ દૂર કરવાનો પ્રસંગ આવે. બુદ્ધિપૂર્વક જ્યાં સુધી બરાબર સમજાતું નથી ત્યાં સુધી તો મતિવિપર્યાસ છે. બુદ્ધિપૂર્વક સમજાય ત્યારે એ સ્થૂળ મતિવિપર્યાસ દૂર થઈ ગયો છે પણ સૂક્ષ્મ મતિવિપર્યાસ રહી જાય છે. પણ સાધન તો જ્ઞાન છે. મતિજ્ઞાન જ એને સાધન છે.

બીજામાં (પરમાગમસાર-૯૩૪માં) સ્પષ્ટ છે કે 'મારો દ્રવ્યસ્વભાવ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તેમાં દ્રવ્યના અવલંબને સમ્યક્ પર્યાય પ્રગટે છે. તેવી પ્રયોજનભૂત વાતને મિથ્યાદષ્ટિ પકડતો નથી. મિથ્યાદષ્ટિને પ્રયોજનભૂત ને અપ્રયોજનભૂત પદાર્થો બન્ને જાણવાનો ઉઘાડ છે. પણ પ્રયોજનભૂત તત્ત્વને જાણવામાં તેનું લક્ષ જશે નહિ. તે દર્શનમોહના કારણે છે.' દર્શનમોહને વશ પ્રયોજનભૂત ઉપર જેટલું એનું વજન આવવું જોઈએ, જેટલું એનું લક્ષ જવું જોઈએ એટલું નથી જતું. અને અપ્રયોજનભૂત ઉપર એનું લક્ષ જાય છે, ત્યાં એનું વજન રહે છે. 'ઉઘાડ તો ઉઘાડ છે, પણ ઊંઘી શ્રદ્ધાના કારણે તેનું જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન છે.' એનું જ્ઞાન છે તે મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ પરિણામે છે.

(૯૩૫) જ્યારે જ્ઞાનીને 'પ્રયોજનભૂત ને અપ્રયોજનભૂત તત્ત્વ બન્ને જાણવાનો ઉઘાડ છે. છતાં મિથ્યાત્વના અભાવને લીધે પ્રયોજનભૂતને જાણવા ઉપર તેનું લક્ષ જશે અને તે સુખી થશે. અજ્ઞાની કદાચિત વ્યવહાર ધારણા કરે...' આ અહીંયાં બોલ આવ્યો. ઉઘાડ હોય અને વ્યવહાર ધારણા કરે 'પણ અંતર્મુખ દષ્ટિ કરતો નથી.' ધારણા કરે કે આમ થાય, આમ ન થાય, આમ છે, આમ છે, આમ નથી, આમ છે. પણ અંતર્મુખ દષ્ટિ કરતો નથી. 'તેથી અપ્રયોજનભૂત હોય તેને જ તે જાણે છે.' અને તેને જ તે પકડે છે. એમાં હજી કાંઈ ફેર પડ્યો નથી.

ત્યારે (૯૩૬માં) પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'જો જ્ઞાન થયા પછી શ્રદ્ધાન થાય છે તો પહેલા મિથ્યાજ્ઞાન કહો અને પછી મિથ્યાદર્શન કહો ?'

ઉત્તર :- કહે છે કે 'છે તો એ જ પ્રમાણે , કારણ કે જાણ્યા વિના શ્રદ્ધાન થાય નહિ,...' એ પ્રશ્ન અહીં લઈ લીધો. 'પરંતુ જ્ઞાનમાં મિથ્યા સંજ્ઞા મિથ્યાદર્શનના નિમિત્તથી અને સમ્યક્ સંજ્ઞા સમ્યક્દર્શનના નિમિત્તથી થાય છે.' નિમિત્ત પડે છે એમાં. મિથ્યા શ્રદ્ધાન અને સમ્યક્ શ્રદ્ધાન એને સવળું અવળું જાણવામાં નિમિત્ત પડે છે.

મુમુક્ષુ :- સમ્યક્દષ્ટિનું જ્ઞાન પ્રયોજનભૂતને સાધે,..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રયોજનભૂતને સાધે છે. ભલે તે જ્ઞાન સંપૂર્ણ શુદ્ધ થઈને કેવળજ્ઞાનરૂપ પરિણમ્યું નથી તોપણ તે પ્રયોજનભૂતને સાધતું હોવાથી તે જ્ઞાન વિકસિત થઈને, વિકાસ પામીને કેવળજ્ઞાન સુધી શુદ્ધરૂપે થઈ જાય છે.

'જ્ઞાનગુણ અનંતશક્તિ દ્વારા વિકારરૂપ થઈ રહ્યો હતો, તે ગુણની અનંતશક્તિમાં કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઈ.' કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઈ એટલે શુદ્ધતા આવી. શુદ્ધતા આવી એટલે ઉઘાડ તો ઉઘાડરૂપ રહ્યો. સમ્યક્દર્શન થયું એટલે જ્ઞાન વધી ગયું એમ નહિ. ઉઘાડ જેટલો છે એટલો રહ્યો, પૂર્વનો ક્ષયોપશમ. પણ અંદર નિર્મળતા પ્રગટ થઈ. જ્ઞાનમાં નિર્મળતા થઈ અને જ્ઞાનનો જાણવાનો દષ્ટિકોણ બદલાઈ ગયો. પોતાને મુખ્ય કરીને, પોતાને મુખ્યપણે જાણતો થકો, પોતાને

મુખ્યપણે જાણવામાં પોતાને વેદતો થકો, પોતાને અનુભવતો થકો તે અન્ય પદાર્થને અન્યરૂપે જાણે છે. પહેલાં પોતાને જાણતો નહોતો ત્યારે પોતાને તો બિલકુલ જાણતો નહોતો. પણ અન્ય પદાર્થને જાણતો હતો સ્વસ્વરૂપે. અન્યરૂપે નહોતો જાણતો પણ સ્વરૂપે જાણતો હતો. એ દષ્ટિકોણ આખો બદલાઈ ગયો. ફેર એટલો પડ્યો.

મુમુક્ષુ :- ક્ષયોપશમ જ્ઞાન અને પરિણતિ બંને જુદી જુદી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જુદી જુદી થઈ ગઈ. મોક્ષમાર્ગ શરૂ થતાં બેયની ચાલ જુદી જુદી થઈ ગઈ. મોક્ષમાર્ગ શરૂ થયો ત્યારે ઉપયોગ છે એ પરદ્રવ્ય તરફ જાય છે એટલી જ્ઞાનની અશુદ્ધતા છે. તેથી પરસત્તા અવલંબનશીલ જ્ઞાનના અંશને અથવા જ્ઞાનને મોક્ષમાર્ગ કહેવામાં આવતો નથી. એ 'ટોડરમલજી'એ કહ્યું કે કોઈ ધર્માત્મા, કોઈ જ્ઞાની પરસત્તા અવલંબનશીલ જ્ઞાનને મોક્ષમાર્ગ કહેતા નથી. કદાપિ કહેતા નથી. ભલે તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ સત્શાસ્ત્રને અવલંબતો હોય તોપણ. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ સાક્ષાત વીતરાગ પરમાત્મા સામે કેવળી તીર્થંકર બિરાજમાન હોય તેના દર્શન કરતો હોય તોપણ તે મોક્ષમાર્ગ નથી. તે મોક્ષમાર્ગ નથી.

મુમુક્ષુ :- પરિણતિ એ જ મોક્ષમાર્ગ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાં તો પરિણતિ છે એટલો જ મોક્ષમાર્ગ છે. અને જ્યારે શુદ્ધોપયોગ થાય છે ત્યારે તેમાં ઉપયોગમાં પણ મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે એ રીતે. ઉપયોગમાં પણ મોક્ષમાર્ગ ક્યારે છે ? કે નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગ થાય ત્યારે. અથવા ઉપયોગ સ્વસત્તાનું, નિજસત્તાનું અવલંબન લે ત્યારે. ત્યારે મોક્ષમાર્ગ છે. ત્યારે પરિણતિ અને ઉપયોગ બંનેમાં મોક્ષમાર્ગ છે.

'તે ગુણની અનંતશક્તિમાં કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઈ. સામાન્યથી તેનું નામ મતિશ્રુત થયું કહીએ,...' સામાન્યપણે તેનું નામ, એવી જે શક્તિ પ્રગટ થઈ જ્ઞાનની શુદ્ધ શક્તિ, તેને સમ્યક્મતિ અને સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન થયું કહીએ. 'અથવા નિશ્ચયશ્રુતજ્ઞાનપર્યાય કહીએ,...' નિશ્ચય વસ્તુસ્વરૂપને જાણનાર અને અનુભવનાર એવું નિશ્ચયશ્રુતજ્ઞાન પર્યાય કહીએ. અથવા એને 'જઘન્ય જ્ઞાન કહીએ,...' એને આત્માનું જઘન્યજ્ઞાન કહીએ. કેમકે કેવળજ્ઞાન તો અનંત ગુણું છે એટલે અહીંયાં

જઘન્ય જ્ઞાન કહીએ. પાનું છે ૭૩.

મુમુક્ષુ :- જઘન્ય એટલે અંશે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જઘન્ય એટલે થોડું.

મુમુક્ષુ :- અંશ ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અંશ તો ખરો, પણ અંશમાં પણ થોડો અંશ એને જઘન્ય કહેવાય. અંશમાં વધે એને મધ્યમ કહેવાય. જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ. એમ જઘન્ય એટલે થોડો અંશ.

‘જ્ઞાનની બાકીની સર્વ શક્તિ રહી તે અજ્ઞાન વિકારરૂપ હોય છે.’ શું કહ્યું ? આ જઘન્યજ્ઞાન સિવાયની જે બાકીની શક્તિ છે તે અજ્ઞાનરૂપ છે અને વિકારરૂપ છે. પરપદાર્થને ઉપયોગ અવલંબવા જાય છે, પરસત્તા અવલંબનશીલ ઉપયોગ થાય છે તે જ્ઞાનનો વિકાર છે અથવા જ્ઞાનનો વિભાવ છે અને તેને અજ્ઞાન અથવા જ્ઞાન નથી એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનની બાકી શક્તિ એટલે જે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનપર્યાયિ પરિણામે છે એમાં લબ્ધ ઉપયોગ બે છે ને ? તો લબ્ધની શક્તિ અને ઉપયોગની શક્તિ. લબ્ધની શક્તિ આત્મા સાથે લપેટ છે, અભેદ છે. ઉપયોગની શક્તિ બહાર જાય છે, પરપદાર્થ જાણવા ઉપયોગ જાય છે. બાકીની સર્વ શક્તિ એટલે લબ્ધ સિવાયની બાકીની સર્વ શક્તિ. એમ. જેટલી શુદ્ધ થઈ એ સિવાયની બાકીની જે તે અશુદ્ધ પરિણામી રહી છે. બાકીની બધી. સર્વ એટલે બધી.

મુમુક્ષુ :- એક જ્ઞાનની પર્યાયિમાં બે ભાગ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બે ભાગ થઈ ગયા છે. એક જ્ઞાનની પર્યાયિમાં બરાબર બે ભાગ થઈ ગયા છે. એક આમ પરિણામે છે, બીજો આમ અંદર પરિણામે છે. એક અંતર્મુખ પરિણામે છે, એક બહિર્મુખ પરિણામે છે. પર્યાયિ એક છે એટલે એમાં આવી મિશ્રતા ઊભી થઈ. એને મિશ્રધર્મ કહ્યો. મિશ્રણ છે.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બેયના પ્રકાર જુદા જુદા પછી સરખા, વગર સરખા કેવી રીતે લેવું ?

મુમુક્ષુ :- અંદરમાં મુખ્યતા થાય બહાર ગૌણ કહેવાય ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. મુખ્ય આ છે. મુખ્ય-ગૌણ લઈએ તો ઉપયોગ ગૌણ છે ત્યાં. જે પરસત્તાને અવલંબનારો જ્ઞાનનો ઉપયોગ છે તે ગૌણ છે અને નિજસત્તાને અવલંબનારી પરિણતિ છે તે મુખ્ય છે. અને મુખ્ય છે એને મોટો ભાગ કહો, ઉપયોગને નાનો ભાગ કહો. પણ લોકોને ઉપયોગ દેખાય છે. લોકોને પરિણતિ દેખાતી નથી. લોકોને ઉપયોગ દેખાય છે અને પરિણતિ દેખાતી નથી. એટલે એ પોતાની રીતે (માપ કાઢે છે). એ ઉપયોગનો પરિચય છે બધાને. લબ્ધ પરિણતિનો પરિચય નથી. એટલે એ ઉપયોગથી જોવે છે, ઉપયોગથી માપે છે બાહ્યદૃષ્ટિથી કે જ્ઞાની ખાય છે, પીવે છે, ફલાણું કરે છે. આપણી જેમ જ બોલે છે, આપણી જેમ ચાલે છે, આપણી જેમ ખાય છે, આપણી જેમ પૂજા-ભક્તિ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય કરે છે. એ વિષયમાં પૂજ્ય 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત'ના કેટલાક બોલ બહુ સારા છે.

'બહારનો લોક છે તેનાથી ચૈતન્યલોક જુદો જ છે.' તે જ્ઞાનીની દુનિયા છે. બીજા બધાને આ બહારની દુનિયા છે. આ છે... આ છે... આ છે... આ છે... સવારમાં છાપું જોવે ત્યાં છાપ્પન વાતો છે ને છે ને છે. જુઓ આમ છે. એ બહારની દુનિયામાં જીવ ઊભો છે. જ્ઞાની અંદરના ચૈતન્યલોકમાં ઊભો છે. 'બહારમાં માણસો દેખે કે આણે આમ કર્યું, આણે આમ કર્યું...' લોકો જ્ઞાનીને એમ જુએ કે આણે આમ કર્યું અને આણે આમ કર્યું. અને જ્ઞાની થઈને અન્યાય કરે ? અનીતિ કહેવાય એ તો. શું ? જ્ઞાનીના હાથે અન્યાય થાય તો તો અનીતિ થઈ ગઈ, એમ કહે. આમ કર્યું અને તેમ કર્યું એમ લોકો જોવે છે. 'પણ અંદરમાં જ્ઞાની ક્યાં રહે છે, શું કરે છે, તે જ્ઞાની પોતે જ જાણે છે.' બીજાને એનો ખ્યાલ આવતો નથી.

'બહારથી જોનાર માણસોને જ્ઞાની બહારમાં કાંઈક ક્રિયાઓ કરતા કે વિકલ્પોમાં જોડાતા દેખાય,...' છે. શરીરથી કેટલીક ક્રિયાઓ કરતા, હાલતા, ચાલતા અને વિકલ્પોમાં જોડાતા દેખાય છે. 'પણ અંદરમાં તો તેઓ ક્યાંય ઊડે ઊડે ચૈતન્યલોકમાં વિચરતા હોય છે.' ૨૮૨ નંબર હતો. આ છે ૨૯૨.

‘જે વખતે જ્ઞાનીની પરિણતિ બહાર દેખાય તે જ વખતે તેને જ્ઞાયક જુદો વર્તે છે. જેમ કોઈને પાડોશી સાથે ઘણી મિત્રતા હોય, તેને ઘરે જતો આવતો હોય,...’ એમ કહે કે આ તો અમારું જ બીજું ઘર છે. આ ઘર તો અમારું જ ઘર છે. ઘનિષ્ટ મિત્રતા હોય તો કહે આ તો અમારું ઘર છે. પણ છતાં પાડોશીની મિલકતને પોતાની માનતો નથી. માને તો ? ઉપાધિ થઈ જાય. માની નથી લેતો. ‘પણ તે પાડોશીને પોતાનો માની નથી લેતો, તેમ જ્ઞાનીને વિભાવમાં કદી એકત્વ પરિણમન થતું નથી.’ જ્ઞાનીને વિભાવમાં, પાડોશમાં વિભાવ છે. વ્યવહારરત્નત્રયમાં પરિણમે છે તેને કદી એકત્વપરિણમન થતું નથી. ‘જ્ઞાની સદા કમળની જેમ નિર્લેપ રહે છે.’ એનું દ્રવ્ય નિર્લેપ છે, એની પરિણતિ નિર્લેપ થઈ છે. ‘વિભાવ ભિન્નપણે ઉપર તરતા તરતા રહે છે.’

(૨૯૪) ‘જ્ઞાનીને ‘હું જ્ઞાયક છું’ એવી ધારાવાહી પરિણતિ અખંડિત રહે છે. તે બહારના ભક્તિ-શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય આદિ પ્રસંગોમાં ઉદ્ઘાસપૂર્વક જોડાતા દેખાય ત્યારે પણ તેમની જ્ઞાયકધારા તો અખંડિતપણે જુદી જ કાર્ય કર્યા કરે છે.’ એ તો જુદી જ કાર્ય કર્યા કરે છે. એ શાસ્ત્રજ્ઞાનમાં અને અંદરની પરિણતિમાં ફેર છે એમ કહે છે.

ગણધરદેવનો ઉપયોગ જાય છે ચૌદ પૂર્વની રચના કરવાનો. છતાં પરિણતિ એનાથી જુદી ચાલે છે, ઉપયોગ જુદો ચાલે છે. એ ઉપયોગની એ કિંમત આંકતા નથી. એને ધર્મ માનતા નથી. ચૌદ પૂર્વની રચના થાય જે ઉપયોગ દ્વારા, એ ઉપયોગ ધર્મનો પર્યાય નહિ એમ કહે છે. ઠીક ! લોકો શાસ્ત્રજ્ઞાનને જ્ઞાન માને છે. પાંચ, પચાસ પુસ્તકો વાંચ્યા હોય અને થોડું બોલતા આવડ્યું હોય તો એમ થાય કે આને જ્ઞાન છે. બહુ સરસ આ તો વાત કરે છે. એને જ્ઞાન છે એમ કહે. કહે છે, ધર્મના ક્ષેત્રમાં તો ગણધરદેવના શાસ્ત્રજ્ઞાનના ઉપયોગને પણ ધર્મ કહેતા નથી. આવો આંક જુદી જાતનો છે. અને આ આંક જુદી જાતનો છે. એટલો બધો ફેર છે.

શું કહે છે ? તે જઘન્ય શક્તિ છે. બાકીની સર્વશક્તિ અજ્ઞાન અને વિકારરૂપ હોય છે. ‘તે વિકારશક્તિને કર્મધારારૂપ કહીએ. તે જ પ્રમાણે...’ જુઓ ! અહીંયાં જ્ઞાનની વિકારશક્તિ જે પરિણમી તેને

કર્મધારા કહી દીધી છે, હોં ! જે ઉપયોગ બહાર ગયો તેને કર્મધારા કહી. કષાયને કર્મધારા ન કહી અહીંયાં. રાગને કર્મધારા ન કહી. જ્ઞાનમાં જેટલો વિભાવ રહ્યો તેના નિમિત્તે જ્ઞાનાવરણી આદિ કર્મ બંધાશે એને કર્મધારા કહી દીધી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જોડાતા નથી એટલે એકત્વપણે જોડાતા નથી, એકત્વબુદ્ધિએ જોડાતા નથી. જેટલો ઉપયોગ ગયો એટલું જોડાણ છે. પણ એક જ પર્યાયમાં 'હું જ્ઞાયક આત્મા છું' એવો અનુભવભાવ જ્ઞાનમાં હોવાથી, અનુભવની પરિણાતિનો ભાવ જ્ઞાનમાં હોવાથી એ જ અંશમાં, એ જ પર્યાયના તે જ અંશમાં તે ભાનમાં છે કે આટલો અંશ બહાર જાય છે, આટલો અંશ અંદર રહે છે. એના ભાનમાં છે એ. જ્ઞાનની પર્યાય તો એક છે ને ? અખંડ એક જ્ઞાનની પર્યાય છે એક સમયની. એક અંશ આમ છે તો એક અંશ આમ છે. એ જ્ઞાન જાગૃત થઈ ગયું છે. કારણ કે પર્યાય એક છે ને ? એટલે.

એટલે આ બાજુ જે જાય છે એની શક્તિ ઘટી ગઈ છે. નિજ શક્તિ છે એ વધી ગઈ છે. નિજ શક્તિ વધી ગઈ છે. આ શક્તિ ઘટી ગઈ. એ નિર્બળ અંશ છે, આ સબળ અંશ છે. એટલો ફેર છે. અથવા શ્રદ્ધાનનું બળ અંતર્મુખ થતાં અંશ સાથે છે. બહારની પર્યાય બહિર્ અંશની પર્યાય અને બહિર્ પદાર્થો ઉપર એને જરાય શ્રદ્ધા નથી. એને પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા પોતાના સ્વરૂપ ઉપર છે.

જેમ એક ન્યાયાધીશ પાસે બે વાદી અને પ્રતિવાદીના કેસ આવે છે. બંને જણા પોતાની હકીકત રજુ કરે છે અને એ હકીકતના સમર્થનમાં બંને જણા પુરાવા રજુ કરે છે. સાક્ષીઓ રજુ કરે છે. બંને પોતપોતાના સાક્ષીઓ લાવે કે આ ભાઈ કહે છે એ બરાબર છે. હું સાક્ષી છું એનો. હકીકત વિરુદ્ધ છે કેમકે બંને વચ્ચે તકરાર છે. વિરુદ્ધતા ન હોય તો તકરાર ન હોય. હવે બંનેની હકીકત આવી, બંનેના સાક્ષી-પુરાવા આવ્યા. તો ન્યાયાધીશે શું નક્કી કરવાનું રહે છે ? કે કોનું માન્ય કરવું અને કોનું અમાન્ય કરવું ? ત્યારે જજમેન્ટની અંદર એમ લખે છે કે હું આને માનતો નથી અને હું આને માનું છું માટે હું આ ફેસલો આમ આપું છું. બરાબર છે ? તો જાણે છે તો બેય પક્ષને, પણ માને છે

એકને. કે બેયને માને છે ?

એમ જ્ઞાન સ્વને જાણે છે અને પરને જાણે છે. પણ માને છે એકને. પરને જાણવા છતાં પરને માનતો નથી. આટલો ફેર છે સમ્યગ્દષ્ટિમાં. મિથ્યાદષ્ટિ તો સ્વને જાણતો જ નથી. એ તો એકલો પરને જાણે છે અને પરને માને છે. એની તો એક જ દિશા છે. બીજી દિશા જ નથી એની પાસે. માનવા ઉપર ઘણો આધાર છે. આખા પરિણામનો આધાર, મૂળિયું અહીંયાં છે. દંસણું મૂલ્યો ધમ્મો. માનવા ઉપર મૂળિયું છે. શું કહે છે ?

‘એ વિકારશક્તિને...’ સર્વશક્તિ જે અજ્ઞાન અને વિકારરૂપ બાકીની હોય છે તે વિકારશક્તિને અહીંયાં ‘કર્મધારારૂપ કહીએ.’ કેમકે તેનાથી નવું કર્મ બંધાય છે. માટે તેને કર્મધારા કહીએ. આમ તો સ્થૂળપણે સમજાવવું હોય એટલે એમ કહેવામાં આવે છે કે જે રાગ છે એને કર્મધારા કહીએ છીએ.

‘દીપચંદ્ર’એ અહીંયાં જરા સૂક્ષ્મ વિષય લીધો છે કે જ્ઞાનની જેટલા અંશે સ્વરૂપ પરિણાતિ થઈ તે નિષ્કર્મધારા, મોક્ષધારા, મોક્ષમાર્ગની ધારા એ અબંધ પરિણામ અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ બાકીની શક્તિથી જે બહારમાં ગયો તે કર્મધારા. તે બંધ પરિણામ. કેમકે તે પરવિષય સાથે તે અંશ પ્રતિબદ્ધ થયો. તેથી તેનાથી બંધન (થાય). અને જે પરવિષય સાથે ન પ્રતિબંધ થયો, અપ્રતિબંધ રહ્યો તે મોક્ષ. એમ બંધ અને મોક્ષ એક પર્યાયમાં સિદ્ધ થયા.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ત્યારે એને જ્ઞાનાવરણી કર્મ બંધાય. પછી એમાં બીજો એક ભેદ છે એ વિચારી લેવો. નહિતર મુશ્કેલી થાશે. શાસ્ત્ર રચના કરે ત્યારે એની જ્ઞાનની પરિણાતિ જે શુદ્ધ અંશની છે એ વધારે ઉગ્ર થાય ત્યારે કર્મ બંધાય એના કરતા કર્મ ખરે જાજા. એટલે એની પરિણાતિ મલિન થવાને બદલે વિશુદ્ધ થાય. ત્યારે ઉપચાર શાસ્ત્રો ઉપર નાખે કે અમારા પૂર્વાચાર્ય જે ગુરુ હતા એ શ્રીગુરુના શાસ્ત્રની ટીકા કરતા કરતા અમારી પરિણાતિ વિશુદ્ધ થઈ ગઈ. ટીકા કરતા વિશુદ્ધ નથી થઈ. પણ ટીકા કરવાના કાળમાં જે પરિણાતિની ઉગ્રતા થઈ એને લઈને વિશુદ્ધતા થઈ. શુદ્ધતા શુદ્ધતાને સાધે છે, અશુદ્ધતા શુદ્ધતાને સાધતી

નથી. વિકાર શુદ્ધતાને ન સાધે. નિર્મળતા નિર્મળતાને સાધે, વિકાર વિકારને સાધે. એમ છે. પણ આરોપ આવે છે. નિમિત્ત ઉપર આરોપ આવે છે અને બાહ્ય અંશ ઉપર પણ આરોપ આવે છે. વ્યવહાર રત્નત્રય ઉપર આરોપ આવે છે. એ જ્ઞાનનો વ્યવહાર છે ને ? શાસ્ત્રજ્ઞાન તે જ્ઞાનનો વ્યવહાર છે એટલે એના ઉપર આરોપ આવે છે.

મુમુક્ષુ :- એ વિકારભાવને કર્મધારા વર્તે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક જ વાત છે આમ તો.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એમાં શું છે કે એ અજ્ઞાન વિકારરૂપ હોય છે. એમાં ઉપરની સાથે અનુસંધાન (છે). 'જ્ઞાનની બાકીની સર્વ શક્તિ...' એટલે પરિણામનમાં પ્રગટ થયેલી શક્તિ. ઉપયોગની જે શક્તિ છે એને અહીંયાં બાકીની શક્તિ કહી. એ વિકાર શક્તિ એટલે પ્રગટ થયેલો જે ઉપયોગ. બાહ્ય પદાર્થને વિષય કરતો પ્રગટ થયેલો ઉપયોગ. એમાં ઉપયોગમાં શક્તિ છે ને જાણવાની ? એ કર્મધારારૂપ છે. એનાથી કર્મ બંધાશે. એમ કહ્યું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બેસાડી દઈએ એમ નહિ. જેમ અર્થ થતો હોય એમ કરવો જોઈએ ને. પ્રકરણ અનુસાર અર્થ કરવો જોઈએ ને ? બીજી રીતે અર્થ કરીએ તો બેસતું નથી. ગુણ તો અમસ્તો પણ નિષ્ક્રિય છે. ગુણ તો અનાદિઅનંત છે. જે ગુણ નિગોદના જીવને છે જ્ઞાનગુણ એ જ ગુણ જ્ઞાનગુણ સિદ્ધના જીવને છે. એ ગુણને કારણે ન તો બંધ છે કે ગુણને કારણે ન તો મોક્ષ છે. તો ગુણની સાથે સંબંધ નથી. અહીંયાં બંધન થાય કે મોક્ષ થાય એ પરિણામથી છે. અબંધ પરિણામ અને બંધ પરિણામ. બસ, આ બે વિચારવાના છે.

'તે જ પ્રમાણે જીવની દર્શનશક્તિ અદર્શનરૂપ રહી છે.' અહીં દર્શનઉપયોગ લેવો. દર્શનશક્તિ એટલે. શક્તિ એટલે અહીંયાં પરિણામવાનો, જે પ્રગટ પરિણામવાની શક્તિ વ્યક્ત થાય છે એને અહીંયાં શક્તિની વ્યક્તિ જ લેવી. તે અદર્શનરૂપ રહી છે એટલે પૂરેપૂરું નથી જાણવા જેટલી. તે જ પ્રમાણે...

મુમુક્ષુ :- દર્શનની ક્રિયા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, દેખવાની ક્રિયા. દર્શન એટલે દેખવાની ક્રિયા.

તે જ પ્રમાણે હવે બધા ગુણ ઉપર ઉતારે છે. જ્ઞાનની જે વાત લીધી ને ? 'તે જ પ્રમાણે જીવના ચારિત્રની કેટલીક શક્તિ ચારિત્રરૂપ અને બાકીની કેટલીક શક્તિ વિકારરૂપ છે.' બધે શક્તિ-શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે. જોયું ! શૈલી એ છે. દરેકની શૈલી એકસરખી ન હોય.

મુમુક્ષુ :- ઘણી જગ્યાએ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો જુદી જુદી શૈલી હોય પણ અર્થ પ્રકરણ અનુસાર સમજવો પડે.

'તે જ પ્રમાણે જીવના ચારિત્રની કેટલીક શક્તિ ચારિત્રરૂપ...' એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપાચરણરૂપ 'અને બાકીની કેટલીક શક્તિ વિકારરૂપ છે.' એટલે એમાં રાગ-દ્વેષ-કષાય થાય છે. 'એવી રીતે ભોગગુણનું (સમજવું). આનંદગુણનું સમજવું. કેટલોક આનંદ છે અને કેટલુંક દુઃખ છે. એમ 'સર્વગુણ જેટલા નિરાવરણ તેટલા શુદ્ધ, બાકીનો વિકાર.' ગુણ એટલે ગુણના પરિણામ ગણવા અહીંયાં. 'સર્વ ગુણ જેટલા નિરાવરણ...' પરિણામનમાં જેટલું નિરાવરણપણું પ્રગટ થયું મોક્ષમાર્ગમાં તેટલી શુદ્ધતા થઈ. તેટલા શુદ્ધ થયા પરિણામનમાં. બાકીનું પરિણામન વિકાર 'તે બધો મિશ્રભાવ થયો.' તે બધો મિશ્રભાવ થયો. જ્ઞાનગુણથી સમજાવ્યું પછી બીજા ગુણો પણ લઈ લીધા અને એ રીતે અનેક ગુણોમાં શ્રદ્ધાને છોડીને, અનેક ગુણોમાં બે ભાગ પડતા હોવાથી તેને મિશ્રભાવ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનગુણનું ફરીથી લઈએ. તેનું લક્ષણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'તેનું લક્ષણ જ્ઞાનગુણ અનંત શક્તિ દ્વારા વિકારરૂપ થઈ રહ્યો હતો.' એટલે ફક્ત એ અજ્ઞાનપણામાં, મિથ્યાત્વની દશામાં એકલો પરને જ વિષય કરતો હતો, પૂરેપૂરો. સ્વને જરાય વિષય કરતો નહોતો. એટલે સ્વને જાણવાની જે શુદ્ધતા એ બિલકુલ નહોતી. જ્ઞાનમાં સ્વને જાણવાની શુદ્ધતા બિલકુલ નહોતી. એકલો પરને જ જાણતો હતો અને પરને સ્વરૂપે જ જાણતો હતો. એ એની પૂરેપૂરી અનંત શક્તિ વિકારરૂપ થઈ ગઈ હતી. અહીં શક્તિ એટલે પરિણામ લઈ લેવા.

મુમુક્ષુ :- સમ્યક્ત્વ સંપૂર્ણ શુદ્ધ થયું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પછી જ્યારે સમ્યક્દર્શન થયું ત્યારે તે ગુણની અનંત શક્તિમાં કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઈ અથવા વ્યક્તિ પ્રગટ થઈ. શક્તિ એટલે અહીંયાં પરિણામ અંશ. કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઈ. ગુણમાં કેટલીક શુદ્ધતાની શક્તિ આવી પરિણમવામાં.

મુમુક્ષુ :- સમ્યક્ત્વગુણને કારણે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિમિત્ત પડે છે. એ નિમિત્ત પડે છે. શ્રદ્ધાન છે તે અનંત ગુણના શુદ્ધ પરિણામનમાં નિમિત્ત પડે છે.

જ્યારે શ્રદ્ધાન શુદ્ધ થાય ત્યારે પૂરેપૂરું થાય અને બાકીના સર્વ ગુણો આંશિક શુદ્ધરૂપે પરિણમે. આ નિયમબદ્ધ છે. આ વસ્તુ વિજ્ઞાન છે. બીજે ક્યાંય આવું વસ્તુ વિજ્ઞાન નથી કે આત્મા એક પદાર્થ છે, એને આવા આવા ગુણ છે, એના પરિણામનનું વિજ્ઞાન આવું આવું આ પ્રકારે છે. અહીંયાં તો એક એક ગુણનો સ્વભાવ પકડીને, તે ગુણની કાર્ય કરવાની શક્તિને પકડીને તે શરૂઆતમાં કેવી રીતે કામ કરે ? આગળ કેવી રીતે કામ કરે ? પૂર્ણપણે કેવી રીતે કામ કરે ? બધું વિજ્ઞાન ચોખ્ખે ચોખ્ખું છે. અને અનુભવથી સિદ્ધ થયેલું. બીજા પણ જે પ્રયોગ કરવા ધારે તો એને પણ આ પ્રકારે અનુભવથી સિદ્ધ થાય એવું. વાંચનારા તો પછી એનો પ્રયોગ કરીને અનુભવસિદ્ધ કરશે. કહેનારે અનુભવથી સિદ્ધ કરીને કહ્યું.

મુમુક્ષુ :- સર્વગુણ ન કહેવાય પણ આમ નિમિત્ત પડે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ અનેક ગુણોને અંદર અંદર છે. જેમ કે બહારમાં કોઈ એવો પ્રસંગ જાણવાનો મળે છે કે માણસને એકદમ દુઃખ થાય. એકસીડન્ટ થઈ ગયો. તો જાણવાને અને સુખ-દુઃખને નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ થયો. એકસીડન્ટ તો કેટલાક કલાક પહેલા થયો હશે. પણ જ્યારે એને કોલ મળ્યો કે ભાઈ ફલાણા ફલાણી જગ્યાએ ફલાણે ઠેકાણે જાતા હતા એમાં આમ એકસીડન્ટ થયેલો છે. તરત દુઃખ થયું. તો જ્ઞાન દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનું નિમિત્ત થયું કે ન થયું ? દુઃખની ઉત્પત્તિમાં જ્ઞાન નિમિત્ત થયું કે ન થયું ?

મુમુક્ષુ :- કારણ નહિ, નિમિત્ત થયું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિમિત્ત થયું. એના નિમિત્તે દુઃખ થયું. એવી

રીતે સુખમાં નિમિત્ત થાય છે. પુરુષાર્થની ઉગ્રતામાં જ્ઞાન નિમિત્ત પડે છે. જ્ઞાન પણ અનેક ગુણોને નિમિત્ત પડે છે. શ્રદ્ધા થવામાં પણ જ્ઞાન નિમિત્ત છે એટલે જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધા થાય છે. આત્માને જાણ્યો, જેવો આત્મા છે તેવો પ્રતિભાસ આવ્યો ત્યારે એની શ્રદ્ધા બદલાણી કે આ રાગ તે હું નહિ, પર તે હું નહિ, દેહ-શરીર તે હું નહિ. દેહ વિનાનો, રાગ વિનાનો હું મારા અનંત ગુણ, અનંત ગુણના સામર્થ્યસ્વરૂપ હું છું. તેમ જાણીને એને શ્રદ્ધયો છે. તો શ્રદ્ધામાં જ્ઞાનમાં નિમિત્ત થયું. પહેલા રુચિ ઉપજી તો રુચિમાં જ્ઞાન નિમિત્ત થયું. ગુણની રુચિ ઉપજી. એ સંબંધીનો અંતર્મુખનો વેગ ઉત્પન્ન થયો તો પુરુષાર્થમાં જ્ઞાન નિમિત્ત થયું. સ્વસંવેદન થયું ત્યારે સ્વસંવેદનમાં જે આનંદ આત્માનો આવ્યો, શાંતિ ઉત્પન્ન થઈ એમાં જ્ઞાન નિમિત્ત થયું. એમ જ્ઞાન પણ અનેક ગુણને નિમિત્ત પડે છે. એવી રીતે અંદરોઅંદર એકબીજાને નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધો છે.

જેટલો પુરુષાર્થ ઉગ્ર થાય એટલી સર્વ ગુણમાં શુદ્ધિ વધવા લાગે અને પરિપૂર્ણ પુરુષાર્થ થતાં સર્વ ગુણ શુદ્ધ થઈને પરિણમવા લાગે. એવો વીર્યગુણને અનંત ગુણની શુદ્ધતા સાથે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. એમ અનેક ગુણને આપસમાં નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. ભલે કામ દરેક પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ગુણો કામ કરે છે. કોઈ ગુણના સ્વભાવે કોઈ ગુણનું કામ નથી કરતું. છતાં એકબીજાને આપસમાં નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે.

મુમુક્ષુ :- એક સુલટે, બધા સુલટે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. શ્રદ્ધા સુલટે બધા સુલટે. શ્રદ્ધાને સુલટવામાં જ્ઞાન કારણ. કારણ જ્ઞાન.

મુમુક્ષુ:- સર્વ ગુણ અસહાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અસહાય છે એટલે કોઈ કોઈનું કાર્ય ન કરે. નિમિત્ત થાય પણ કોઈ કોઈનું કાર્ય ન કરે. શિષ્યને ગુરુ નિમિત્ત થાય પણ શિષ્યનો પુરુષાર્થ ગુરુ ન કરી દે. એ તો એણે જ કરવો પડે. અને શિષ્ય પણ એમ સમજે કે આ ગુરુનો બોધ હું સાંભળું છું. મને સુહાય છે, સારો લાગે છે, અંદરમાં ગોઠે છે, રુચે છે. પણ પુરુષાર્થ મારે કરવાનો છે. એની સાથે સાથે સમજે છે. કે એ મારો પુરુષાર્થ કરી દેશે

એમ સમજે છે ? એમ દરેક ગુણો પોતપોતાનું કાર્ય કરે છે એનું કારણ કે દરેકમાં પોતાનું કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય છે. ગુણ એટલે શક્તિનું જ સ્વરૂપ છે એ તો. પોતાની અનંત શક્તિ લઈને દરેક ગુણ ઊભેલો છે. એમાં કોઈની મદદની એને જરૂર પણ નથી. છતાં નિમિત્ત પડે છે. નિમિત્ત પડે છે તો નિમિત્ત પડે છે એમ જાણવું જોઈએ. એને ન માને તો આખી વસ્તુવ્યવસ્થા ખોરવાઈ જશે.

બહારમાં નિમિત્તને ન માને તો ઉપાદાનને પણ માનશે નહિ. 'ગુરુદેવ'નો તો એવો સિદ્ધાંત છે. લોકોએ બહુ ખોટી અફવા ઉડાડી કે 'કાનજીસ્વામી' નિમિત્તને માનતા નહોતા. એ એમ કહેતા હતા કે નિમિત્તના સ્થાનમાં નિમિત્તને ન માને એટલું સ્થૂળ, આ તો બહારનો વિષય છે નિમિત્તનો તો, એટલું સ્થૂળ પણ જેને જ્ઞાન નથી એને સૂક્ષ્મ ઉપાદાનનું જ્ઞાન હોઈ શકે નહિ. એટલે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષના નિમિત્તમાં ત્યાં સુધી વાત લીધી કે કોઈ કુદેવ આદિને માને, કોઈ અજ્ઞાની નિમિત્તને માને તો એને નિમિત્તનો વિવેક નથી, એને આત્માનો વિવેક નથી. જેને નિમિત્તનો વિવેક નથી તેને આત્માનો વિવેક નથી. એવી વાત કરી નાખી. વિવેકની જગ્યાએ આત્માને મૂકી દીધો. એટલી બધી વાત કરી છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિમિત્તને નિમિત્તના સ્થાનમાં બરાબર માનવું જોઈએ. એમાં આઘુંપાછું કરે તો ઉપાદાનનું જ્ઞાન એનું સાચું હોય એ ત્રણ કાળમાં વાત ખોટી છે.

જેમ એક ન્યાય છે કે જીવ રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ દોષ કરે છે. ભલે શુદ્ધનિશ્ચયનયની દૃષ્ટિની પ્રધાનતાથી રાગને પુદ્ગલનો કહેવાય છે પણ વાસ્તવિકપણે તો જીવ કરે છે. હવે કોઈ નિશ્ચયનું જોર દેવામાં એમ કહે કે રાગ હું કરતો જ નથી તો. રાગ તો પુદ્ગલ કરે છે. એમ નિશ્ચય પકડી લે તો ? તો ત્યાં એક વખત 'પંચાસ્તિકાય' ઉપર 'ગુરુદેવ'નું પ્રવચન ચાલતું હતું. 'ગુરુદેવે' એવો ન્યાય કાઢ્યો છે કે જેને પ્રમાણિકપણે રાગ પોતે કરતો હોવા છતાં પોતે કરે છે એ બાબતનું સાચી સમજણવાળું જ્ઞાન નથી, એટલો ન્યાય પણ જે પકડી શકતો નથી. અને જે પોતાનો દોષ બીજા ઉપર ઓઢાડે છે કે તમારે લઈને મને

રાગ થયો, કર્મના ઉદયથી રાગ થયો. અથવા એવા સંયોગો ઊભા કર્યા. તમે અપમાન કર્યું તેથી મને ક્રોધ થયો. માટે મારા ક્રોધમાં તમારું કારણ છે. એ તો એટલો મોટો અન્યાય કરે છે, એટલી મોટી એના જ્ઞાનમાં સ્થૂળતા છે કે એને રાગરહિત એવો શુદ્ધ સ્વભાવ છે એ ગ્રહણ કરવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. રાગ આત્માનો નથી એ વાત એની સમજણમાં આવવાનો પ્રશ્ન જ નથી. રાગ પોતે કરે છે એવું જેને સમજાય, એને પછી સમજાય કે રાગરહિત સ્વભાવ કેવો હોય. પણ રાગ બીજા મને કરાવે છે એવું સ્થૂળપણે ઊંઘું જાણતો હોય, માનતો હોય એને રાગરહિત આત્મસ્વરૂપ છે એ વાત સમજવાનો બિલકુલ અવકાશ નથી. એ વાત ઘણી સૂક્ષ્મ છે અને એને સમજણમાં કદી આવી શકે નહિ. કેમકે જેની જ્ઞાનની ચાળણીમાં મોટી વાત ચળાતી નથી. જાડી વાત પકડાતી નથી એને ઝીણી વાત ક્યાંથી સમજાશે ? એ સમજવાનો પ્રશ્ન જ નથી.

(અહીંયાં) કહે છે, એ રીતે સર્વ ગુણોમાં લઈ લીધું છે. સામાન્યથી તેનું નામ મતિ-શ્રુત કહીએ. એટલે સામાન્યપણે. તેનું નામ મતિ-શ્રુતજ્ઞાન કહીએ અથવા નિશ્ચય શ્રુતજ્ઞાનપર્યાય પણ તેને કહીએ. જઘન્યજ્ઞાન કહીએ અને જઘન્યજ્ઞાન હોવાથી બાકીની સર્વશક્તિ છે એ વિકારરૂપ છે અથવા અજ્ઞાનરૂપ છે-નહિ જાણવારૂપ. એટલે એ ખુલાસો આપણે કરી લીધો કે અજ્ઞાનરૂપ છે, વિકારરૂપ છે છતાં દષ્ટિકોણ એની અંદર સાચો છે. એનો દષ્ટિકોણ ખોટો હોઈ શકે નહિ. દષ્ટિકોણ તો એનો સાચો જ હોય. એ શ્રદ્ધાના નિમિત્તને લઈને દષ્ટિકોણ સાચો છે. અંદર શ્રદ્ધા આત્માની છે ને ? એટલે એ પરને જાણવા છતાં પરને શ્રદ્ધે નહિ એ રીતે એનો દષ્ટિકોણ સાચો છે.

મુમુક્ષુ:- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એનું માનવું, બેયને જાણવા છતાં માનવું એક બાજુ રહે છે. એટલે જ્ઞાનને જૂઠો દષ્ટિકોણ હાથમાં આવતો નથી. એ બહુ મોટી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- વહેંચણી થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વહેંચાય જ જાય કે આ માનવું અને આને ન માનવું. આને માનવું અને આને ન માનવું એ વહેંચાય જાય છે.

‘એ વિકારશક્તિને કર્મધારારૂપ કહીએ.’ તેના નિમિત્તે કર્મ બંધાય તેથી. ‘તે જ પ્રમાણે જીવની દર્શનશક્તિ...’ તે જ પ્રમાણે જીવની ચારિત્રશક્તિ, તે જ પ્રમાણે જીવનું ભોગગુણનું સમજવું. કેટલીક શુદ્ધરૂપ પરિણામે છે, કેટલીક અશુદ્ધરૂપ પરિણામે છે અને એ રીતે જેટલા ગુણ નિરાવરણ થયા તેટલા શુદ્ધ, બાકીનો વિકાર. એક જ પર્યાયનો હોવાથી ‘તે બધો મિશ્રભાવ થયો.’ મિશ્રભાવ થયો. તે બધો થઈને મિશ્રભાવ ગણવામાં આવે છે.

‘પ્રતીતિરૂપ જ્ઞાનમાં સર્વશુદ્ધશ્રદ્ધાભાવ થયો છે,...’ વળી પાછી આગળની વાત ઉપાડી. બરાબર છે ને ? સાત-આઠ મિનિટ બાકી છે. થઈ ગયો છે ટાઈમ ? આ ઘડિયાળ બંધ પડી છે.

જ્ઞાન (મોક્ષમાર્ગમાં) શ્રદ્ધા અનુસાર સ્વરૂપને આરાધે છે. તે જ્ઞાનનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. પરંતુ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં સત્પાત્રતા થયા વિના અનાદિ વિપરીત શ્રદ્ધા સ્વરૂપ સન્મુખ થતી નથી. તેવું જ્ઞાન, વિવેકની ભૂમિકામાં, આચરણ, પુરુષાર્થ વગેરે અનેક ગુણોના કાર્યોને અને કાર્ય - પદ્ધતિને સમજી, વિવેક (અંતર્બાહ્ય પ્રવૃત્તિ સંબંધિત) કરે છે, તેમાં અભિપ્રાય શ્રદ્ધા સાથે રહે છે, તોપણ આચરણના ક્રમમાં ઉત્સર્ગ-અપવાદનો વિવેક સ્વીકારે છે કે જેથી કરીને તેવું અનેકાંતિક વલણ પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિમાં હેતુભૂત થાય. આ પ્રમાણે જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્રના વિભિન્ન પરિણામન સ્વભાવ વચ્ચે સંતુલન જાળવવાનું, જ્ઞાન દ્વારા થાય છે, જેના ફળ સ્વરૂપે સમ્યક્ પ્રકારે આત્મહિત સઘાય છે. - આ અપેક્ષાએ માર્ગની દુર્લભતા સમજાય છે, તોપણ પ્રાપ્તિનું એકમાત્ર લક્ષ હોય તેને સુલભ પણ છે.

(અનુભવસંજીવની - ૯૧૭)

તા. ૯-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૭૩, પ્રવચન નં. ૧૩૨

પાનું-૭૩. નીચેથી ચોથી લીટી છે. મિશ્રધર્મ અધિકાર છે. સાધક અંતરાત્માને ગુણ અંશે પ્રગટ થયા છે અને કેટલાક દોષ પણ રહ્યા છે. એવી મિશ્રપર્યાયને અહીંયાં મિશ્રધર્મ કહ્યો છે.

હવે કહે છે કે 'તે બધો મિશ્રભાવ થયો.' બધા ગુણ અનુસાર વાત કરી. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આનંદ વગેરે. 'પ્રતીતિરૂપ જ્ઞાનમાં સર્વશુદ્ધશ્રદ્ધાભાવ થયો છે,...' પ્રતીતિરૂપ જ્ઞાનમાં. એકલું જ્ઞાન ન લીધું. કેવું જ્ઞાન લીધું ? કે જે જ્ઞાનમાં પ્રતીતિ સાથે છે એવું જ્ઞાન. જેવું જાણે છે એવી જ પ્રતીતિ છે. તેમાં સર્વશુદ્ધ એટલે દ્રવ્યસ્વરૂપે સર્વશુદ્ધ છે અથવા દ્રવ્ય સર્વથા શુદ્ધ છે એવો શ્રદ્ધાભાવ થયો છે. બહુ ટૂંકી ભાષા કરી છે.

શુદ્ધશ્રદ્ધાભાવનો અર્થ એ છે કે શ્રદ્ધા પણ શુદ્ધ છે, એનો વિષય પણ શુદ્ધ છે અને તે માત્ર પ્રતીતિ છે એમ નહિ, પણ જ્ઞાનમાં એવી પ્રતીતિ છે, અનુભવમાં એવી પ્રતીતિ છે કે મારું દ્રવ્ય ત્રિકાળ શુદ્ધ છે. એવું શ્રદ્ધાન પણ શુદ્ધ છે. પૂર્ણ શુદ્ધ શ્રદ્ધાન છે. કેમકે શ્રદ્ધાન પહેલેથી જ પૂર્ણ શુદ્ધ પ્રગટ થાય છે. અને એ રીતે એ શ્રદ્ધાન જ્ઞાનપૂર્વકનું શ્રદ્ધાન છે, અંધશ્રદ્ધાન નથી. એમની ભાષા પણ આગળ પણ બધે એવી આવે છે અનેક જગ્યાએ. જ્ઞાન અને પ્રતીતિ સાથે જ લે છે એ. કેમકે પ્રતીતિ વિનાનું જ્ઞાન તો અભવિને પણ હોય છે. અગિયાર અંગ, નવ પૂર્વના જ્ઞાનમાં જ્ઞાન છે પણ પ્રતીતિ નથી તેથી તે જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રતીતિ એટલે પરિણતિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રતીતિ એટલે હું આવો છું એવો વિશ્વાસ, એવી શ્રદ્ધા, એવી નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ. પ્રતીતિ ખરેખર શ્રદ્ધાને જ પ્રતીતિ કહેવાય છે. પણ અહીંયાં જ્ઞાનમાં પ્રતીતિ લીધી છે એટલે જ્ઞાનમાં અનુભવાયને પ્રતીતિ આવી છે. અધ્ધરથી કોઈ પ્રતીતિ આવી છે એમ નહિ પણ અનુભવજ્ઞાનમાં પ્રતીતિ આવી છે કે જેવો

અનુભવાય રહ્યો છું તેવો જ છું, એવી જે પ્રતીતિ તે સર્વશુદ્ધશ્રદ્ધાને છે. એ સર્વશુદ્ધશ્રદ્ધાભાવ છે. અને એનો વિષય પણ જે દ્રવ્ય છે તે સર્વથા શુદ્ધ છે એવો પણ એમાંથી અર્થ નીકળે છે. બેય અર્થ નીકળે છે એમાંથી.

‘સર્વશુદ્ધશ્રદ્ધાભાવ થયો છે,...’ એટલે શ્રદ્ધાભાવનો વિષય સર્વશુદ્ધ છે અને શ્રદ્ધાભાવ પણ પરિપૂર્ણ શુદ્ધ છે. શુદ્ધ શ્રદ્ધાને છે. શ્રદ્ધાનેમાં અમુક અંશે અશુદ્ધતા છે અને અમુક અંશે શુદ્ધતા છે એવું બનતું નથી. ભલે અહીંયાં મિશ્રધર્મ હોવા છતાં શ્રદ્ધામાં મિશ્રપણું નથી. જ્ઞાનમાં મિશ્રપણું છે, ચારિત્રમાં મિશ્રપણું છે, સુખ-દુઃખનું મિશ્રપણું છે, પુરુષાર્થમાં મિશ્રપણું છે. એ બધા મુખ્ય ગુણોમાં મિશ્રપણું છે પણ શ્રદ્ધાનેમાં મિશ્રપણું નથી. શ્રદ્ધાને શુદ્ધ છે.

મુમુક્ષુ :- વેદને સહિતનો અનુભવ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વેદને સહિતનો અનુભવ છે. વેદને સહિતની પ્રતીતિ છે. વેદને પોતે જ અનુભવસ્વરૂપે છે.

‘પણ જ્ઞાનને તથા બીજા ગુણોને આવરણ લાગ્યું છે માટે મિશ્રભાવ છે,...’ સર્વશુદ્ધશ્રદ્ધાભાવ હોવા છતાં અથવા શ્રદ્ધાભાવ સર્વશુદ્ધ હોવા છતાં, પૂર્ણ શુદ્ધ હોવા છતાં પણ જ્ઞાનને અને બીજા ગુણોને આવરણ લાગ્યું છે. જ્ઞાન પણ આવરીત છે હજી. ચોથા ગુણસ્થાને તો શ્રદ્ધા પ્રગટ થઈ ગઈ. જ્ઞાન પણ આવરીત છે બારમા ગુણસ્થાને સુધી. અને બીજા ગુણોને પણ આવરણ લાગ્યું છે. ચારિત્ર પણ અગિયારમા સુધી આવરિત છે. યથાખ્યાત બારમે પ્રગટ થાય છે. એવી રીતે આનંદ પણ બારમા સુધી આવરિત છે. પુરુષાર્થ પણ બારમા સુધી આવરિત છે.

મુમુક્ષુ :- ભોગગુણમાં આનંદગુણ લીધો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભોગવું એટલે આનંદ. આનંદને ભોગવે છે ને ? આનંદનો ભોગવટો છે એ ભોગવું એટલે આનંદ. આનંદ લેવો ત્યાં. આત્માનો સ્વભાવ આનંદને ભોગવવાનો છે. બાહ્ય પદાર્થને તો આત્મા અજ્ઞાનભાવે પણ ભોગવી શકતો નથી. પણ રાગનો ભોગવટો જે થાય છે અજ્ઞાન દશામાં, દુઃખનો ભોગવટો થાય છે જે છત્રસ્થ દશામાં એ ખરેખર એનો સ્વભાવ નથી, એવું સ્વરૂપ નથી. દુઃખપણું પરિણમવું,

દુઃખ પરિણામે પરિણામવું, દુઃખભાવે પરિણામવું એ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. આત્મા નામનો જે પદાર્થ છે એ પદાર્થનું તો આનંદરૂપે પરિણામવું એવો જ એનો સ્વભાવ છે. દુઃખરૂપે પરિણામવું એ એનો સ્વભાવ નથી. એ વિભાવ છે. તેથી તે ટળી શકવા યોગ્ય છે, નાશ થવા યોગ્ય છે અને એનો નાશ કરીને આનંદ ભોગવાય એવો એનો સ્વભાવ છે.

આનંદગુણ છે પણ આનંદપણે પરિણામવું એવો એ ગુણ છે. ગુણ કેવો છે ? આનંદરૂપે જ પરિણામવું એવો એ ગુણ છે. માત્ર આનંદગુણ છે એમ નહિ. એનું પરિણામનશીલપણું પણ જેવો ગુણ છે એવું જ એનું પરિણામનશીલપણું છે. એમ ગુણને જોવો.

અન્ય ગુણોને આવરણ લાગ્યું છે. અથવા અન્ય ગુણોના પરિણામનમાં તે વિકૃતિ છે. ‘માટે મિશ્રભાવ છે. સ્વસંવેદન છે,...’ જ્ઞાનમાં સ્વસંવેદન છે. જ્ઞાનને આવરણ છે છતાં જ્ઞાનમાં સ્વસંવેદન છે. ‘પણ સર્વપ્રત્યક્ષ નથી.’ સ્વસંવેદન સ્વાનુભવીને છે પણ તે સર્વપ્રત્યક્ષ નથી. જ્ઞાન ત્યાં સર્વપ્રત્યક્ષ થતું નથી. સ્વસંવેદન પણ ગુણસ્થાન અનુસાર તારતમ્યભેદે એના અંશોમાં ફેર છે. ચોથા ગુણસ્થાને જેટલું સ્વસંવેદન છે. મુનિદશામાં એથી સ્વસંવેદન ઘણું પ્રચુર હોય છે. મુનિદશાને તો એમ કહી છે કે પ્રચુર સ્વસંવેદન અને આનંદની મહોરછાપવાળી જેની દશા છે તેને મુનિદશા કહીએ. મુનિદશાની એવી પરિભાષા છે. ગુણસ્થાન અનુસાર સ્વસંવેદનમાં પણ ગાઢપણું, અવગાઢપણું એની તારતમ્યતામાં ફેર પડે છે.

‘સમયસાર’માં એવી ભાષા લીધી છે કે જેમ જેમ આત્મા વિજ્ઞાનઘન થતો જાય છે તેમ તેમ આસ્રવ અને વિભાવ ટળતો જાય છે. અને જેમ જેમ આસ્રવ દૂર થતો જાય છે, વિભાવ ટળતો જાય છે તેમ તેમ આત્મા વિજ્ઞાનઘન થતો જાય છે. એવી ભાષા વાપરી છે. એ વિજ્ઞાનઘન થાય છે સ્વસંવેદનજ્ઞાનનું ઘનિષ્ટપણું લેવું છે. અનુભવમાં જ્ઞાનની તારતમ્યતા, વેદનની તારતમ્યતામાં હિનાધિકપણું ગુણસ્થાન અનુસાર છે.

તેથી અહીંયાં પણ જ્યાં શ્રદ્ધા પૂર્ણ પ્રગટ થઈ છે ત્યાં પણ સ્વસંવેદન હોવા છતાં પણ તે સર્વપ્રત્યક્ષ નથી, પરિપૂર્ણ નથી અથવા જ્ઞાન પણ સર્વપ્રત્યક્ષ પોતાના આત્માને સર્વપ્રત્યક્ષ જાણતું નથી, અન્ય

પદાર્થોને પણ સર્વ પ્રત્યક્ષ જાણતું નથી. સર્વથા પ્રત્યક્ષ નથી.

પોતાને સર્વપ્રત્યક્ષ જાણે ત્યારે પોતાના અનંત ગુણોને અને અનંતઘર્મોને જાણે. સર્વ ભેદથી. અને પોતાના અનાદિઅનંત પર્યાયોને પણ જાણે. સર્વ ભેદથી. એ જ પ્રકારે અન્ય પદાર્થોના ગુણધર્મો અને સર્વ પર્યાયોને સર્વ ભેદથી જાણે એને સર્વ પ્રત્યક્ષ કહેવામાં આવે છે. પણ એવું સર્વપ્રત્યક્ષ અહીંયાં શ્રદ્ધા થાય ત્યારે થતું નથી. અહીંયાં હજી પરોક્ષજ્ઞાન છે. મતિશ્રુત છે ને ? એટલે પરોક્ષ છે.

‘સર્વ કર્મ-અંશ ગયે શુદ્ધ છે અઘાતિ રહ્યે (પણ) શુદ્ધ છે.’ સિદ્ધદશામાં કર્મ બધા નાશ થાય ત્યારે તે જ્ઞાન શુદ્ધ છે. અને ચાર અઘાતિ રહે અને ચાર ઘાતિ જાય ત્યારે જ્ઞાન તો શુદ્ધ થઈ જાય છે. જ્ઞાનમાં અશુદ્ધતા રહેતી નથી. સિદ્ધદશામાં બધા કર્મોના નાશ કાળે પણ શુદ્ધ છે અને અરિહંત દશામાં ચાર અઘાતિ કર્મ રહ્યા છે ત્યારે પણ જ્ઞાન સર્વથા શુદ્ધ છે. ત્યારે સર્વપ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે, સકલ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રતીતિ ને જ્ઞાનમાં સર્વશુદ્ધ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતાના પૂર્ણ શુદ્ધ દ્રવ્યનું ત્યાં શ્રદ્ધાન પણ છે અને અનુભવ પણ છે. પણ ત્યાં આના જેવું છે કે કોઈ આજન્મ દરિદ્રી હોય એને નિધાન પોતાના જ મકાનમાંથી નીકળે ત્યારે તે શ્રીમંત થયો. પૂરેપૂરો શ્રીમંત થયો એના જેવું છે. કેમકે એના કબજામાં તો પૂરેપૂરું ધન છે. પણ એ ધનનો ઉપભોગ નથી એને. મકાન હજી બનાવ્યું નથી. બીજું પણ એણે રાચરચિલું-ફર્નિચર ખરીદ્યું નથી, દાગીના બનાવ્યા નથી, કપડા બનાવ્યા નથી. તો ધન છે પણ ધનનું જે પર્યાયાંતરપણું થવું જોઈએ અને અનેક સાધનસામગ્રીની સુવ્યવસ્થા થવી જોઈએ એ હજી અવસ્થામાં થઈ નથી. એમ એ અપેક્ષાએ તે પૂરેપૂરો શ્રીમંત તો છે જ.

એમ પોતે સર્વશુદ્ધ છે એવો અનુભવજ્ઞાનમાં પ્રતીતિ સહિત પરિણામે છે ત્યારે પોતે પૂર્ણ મુક્ત છે. પૂર્ણ મુક્ત છે એમ નહિ, મને બંધન હતું જ નહિ તો મુક્ત થવાનો પ્રશ્ન પણ મારા વિષે નથી. મારા સ્વરૂપમાં મોક્ષ પ્રગટ કરવો એ ભ્રાંતિ છે. સ્વરૂપમાં એ કલ્પના છે ખરેખર તો. સ્વરૂપને વિષે એ લાગુ પડતું નથી. તેમ કોઈ ગુણ પ્રગટ કરવો છે એ પણ ત્યાં વસ્તુસ્થિતિ નથી. અનંત ગુણો અનુભવમાં અને પ્રતીતિમાં પ્રસિદ્ધ જ છે, પ્રગટ જ છે. તેમ કોઈ દોષ નાશ કરવો છે એ

પણ ત્યાં નથી. કેમકે ત્યાં છે જ નહિ. પછી નાશ કરવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. એવો પોતે છે એનો અનુભવ, એવો પોતે છે એનો અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અનુભવ અને એવું નિર્વિકલ્પ અભેદ પ્રતીતિરૂપ શ્રદ્ધાન, એને ચોથા ગુણસ્થાનનું શ્રદ્ધાન અને જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. અહીંયાંથી ધર્મ પ્રગટ થયો. ધર્મની શરૂઆત અહીંથી થઈ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કામ બહુ મોટું થઈ ગયું. કેમકે તે જ કાળે તે સ્વરૂપશ્રદ્ધાન ભવબાધા મટાડવાને સમર્થ છે. એ આગળ કહી ગયા. એનું ભવભ્રમણ તોડવા માટે પ્રથમ ક્ષણનો અનુભવ સમર્થ છે. એને ભવબાધા મટાડી દીધી. એના જન્મ-મરણ છૂટી ગયા, તૂટી ગયા. એને પછી અનંત જન્મ-મરણ હોય નહિ.

મુમુક્ષુ :- આવા સમ્યક્દષ્ટિની કિંમત જ થાય નહિ ને ! આવું જબરજસ્ત કામ કર્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો મોટી વાત છે. ત્યાં આખો આત્મા જ્ઞાનમાં અને શ્રદ્ધામાં પ્રાપ્ત છે. અખંડ આત્મા ત્યાં પ્રાપ્ત થયો છે. એટલે એ એમ કહે છે કે હવે હું રાગનો ઘણી નથી, પુદ્ગલ પદાર્થોનો ઘણી નથી પણ હવે હું મારા અનંત ગુણસંપન્ન જે મારી સંપત્તિ છે, સંપદા છે એનો હું ઘણી છું. એટલો મોટો ફેર પડી ગયો.

‘અઘાતિ રહ્યે (પણ) શુદ્ધ છે. ઘાતિયાના નાશથી જ સકલ પરમાત્મા છે.’ ઘાતિ કર્મના નાશથી જ પોતે પૂરેપૂરા પરમાત્મા થઈ ગયા છે. અરિહંત પરમાત્મા એ પરિપૂર્ણ પરમાત્મા છે. ભલે અઘાતિકર્મ રહ્યા છે તોપણ તેમને અપૂર્ણ પરમાત્મા કહેવાતા નથી. પરિપૂર્ણ પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- અઘાતિયા બાકી છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. તોપણ. અઘાતિયા છે એની કોઈ ગણતરી નથી. એ તો આખું જગત પડ્યું છે એમ અઘાતિયા કર્મો પણ પડ્યા છે. આખા જગતના પુદ્ગલો પરિણામે છે, એમ અઘાતિ કર્મના પુદ્ગલો પણ સમયે સમયે પરિણામે છે. એ તો બધા જ પરિણામે છે. આખું વિશ્વ પૃથ્વી પિંડ છે એવી રીતે એ પણ પરમાણુ છે એની સાથેના. એમાં એની સાથે કોઈપણ પ્રકારે વિભાવ ઉઠવાનો ત્યાં અવકાશ નથી.

મુમુક્ષુ :- ‘સીમંધરસ્વામી’ ભગવાનને બહુ મોટું આયુષ્ય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ આયુષ્ય વ્યવહારથી એમને છે. આત્મા અનાદિઅનંત આયુનો ધારક છે, શાશ્વત પદાર્થ છે. એમાં આ ફલાણાને એક ભવનું આયુષ્ય છે એમ કહેવું માત્ર વ્યવહાર છે. વ્યવહારે એમ કહેવાય છે. આયુષ્ય એમનું નથી. એનો અર્થ એમ છે કે આયુષ્ય એમને નથી. આયુષ્યકર્મ એમને નથી. કહેવામાત્ર છે.

મુમુક્ષુ :- અમારે આયુષ્યકર્મ નથી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આયુષ્ય કર્મ કોઈને નથી. મિથ્યાદષ્ટિ માને છે કે મારો આ મનુષ્યભવ છે, હું ફલાણો-ફલાણો છું. પણ ખરેખર તો પોતે આત્મા છે. અનાદિઅનંત આયુષ્યનો ધરનાર છે. વર્તમાન ભવ જ ખરેખર એને નથી. પોતાને નથી. એને એટલે પોતાને નથી. પોતે ભવ રહિત છે અને ભવના કારણ રહિત પણ છે. ભવ રહિત તો છે જ પણ ભવના કારણ રહિત પણ પોતે છે. ભવ ઉત્પન્ન થાય એવું કારણ કોઈ સ્વભાવને વિષે નથી. આવું પોતાનું સ્વરૂપ છે. એની પ્રતીતિ કરવી, એનો અનુભવ કરવો એને સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- કારણ નથી પોતાનું છતાં વિભાવરૂપે પરિણામે છે તો ઈ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ રાતી છાલ છે ઉપરની. નાળિયેરના ગોળાની એ રાતડની જરાક છાલ છે.

મુમુક્ષુ :- ...પૂછ્યું તો એણે ત્યાંથી જ કહી દીધું કે આશ્ચર્ય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ છે એનું બહુ વજન દેવા જેવું નથી. વજન દેવા જેવું આ સ્વભાવ ઉપર છે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું વજન આવા પરિપૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર જાય તો એ હોવા છતાં નહિ હોવા બરાબર થઈ જાય છે. ઉપાધિ તો લક્ષમાં એનું હોવાપણું રહે છે એટલે એની ઉપાધિ છે. જીવને આ દેહનું લક્ષ છે તો એની ઉપાધિ થઈ. બીજા સંયોગોનું લક્ષ છે તો એની ઉપાધિ છે કે આ બધું મારે છે. ઉપાધિમાં શું છે ? આ બધું મારે છે. અને એમાં ફેરફાર હખળડખળ થાય છે એટલે અંદર આત્મા આખો હખળડખળ થાય છે. કેમકે આ બધું મારે છે, એમ લઈને બેઠો છે.

મુમુક્ષુ :- ઈ કારણ થઈ ગયું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બસ, એ કારણ છે. પોતે પોતાને ભૂલ્યો છે એ કારણ છે. પોતાના મૂળ સ્વરૂપને ભૂલ્યો છે એ કારણ છે. અને પોતે જીવ હોવા છતાં અજીવને પોતા સ્વરૂપે માન્યું છે એ કારણ છે. માન્યું છે છતાં થાશે નહિ. અનંત કાળ સુધી અનંત પરમાણુને પોતાના કરવા માટે અનંત પુરુષાર્થ કર્યો. છતાં એક પણ જીવને, એક પણ પરમાણુ હજુ સુધી મળ્યો નથી. એક સમય માટે પણ. એક પણ જીવને એક સમય માટે એક પણ પરમાણુ, અરે..! એક પરમાણુનો કોઈ અંશ પણ એને મળ્યો નથી. કેમકે એ અશક્ય છે. રેતીમાંથી તેલ નીકળવું અશક્ય છે. એમ જડમાંથી, પુદ્ગલમાંથી સુખ મળવું એ આત્મા થવો, એમાં જીવ થવો, એમાં સચેતનપણું થવું તે અશક્ય અને અસંભવિત છે. કોઈ દિ' બની શકે એવું નથી.

‘ઘાતિયાના નાશથી જ સકલ પરમાત્મા છે.’ નીચે એનું એક પદ આપ્યું છે.

‘.....તિનમેં ઘાતિ નિવારી;

શ્રી અરહંત સકલ પરમાતમ, લોકાલોક નિહારી.’

‘પંડિત દૌલતરામજી’ના ‘છ ઢાળા’નું પદ છે. એમાં અરિહંતપદ માટે એટલી વાત લીધી છે કે એમણે ઘાતિકર્મ નિવારણ કર્યા છે. અને લોકાલોકને જાણે છે, નિહાળે છે એવા શ્રી અરિહંત છે તે સકળ પરમાત્મા છે, પરિપૂર્ણ પરમાત્મા છે. ‘પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તો થયું છે.’ તેમને સર્વથા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થયું છે. કોઈ પદાર્થ, સ્વપરપદાર્થ એમના જ્ઞાનમાં પૂરેપૂરો ન જણાય એવું બનતું નથી. પોતે નિરવશેષ અંતર્મુખ શુક્લધ્યાનમાં બિરાજમાન હોવા છતાં અને જરાપણ ઉપયોગ બાહ્યમાં પરપદાર્થ સન્મુખ એક અંશે પણ નહિ થતો હોવા છતાં લોકના અનંત સર્વ પદાર્થો પોતાના સર્વ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય સહિત એમાં પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે, પ્રકાશિત થઈ જાય છે, જણાઈ જાય છે. ત્યારે એવો ભાષા અલંકાર કરવામાં આવે છે કે અરિહંત ભગવાનના કેવળજ્ઞાનના પ્રગટ થવામાં સર્વ પદાર્થોએ પોતાનું સમર્પણ કરી દીધું. શું કર્યું ? સર્વ પદાર્થોએ પોતાની જાતનું કેવળજ્ઞાનને સમર્પણ કર્યું. એટલે કે કેવળજ્ઞાનમાં બધા જણાઈ ગયા, આવી ગયા. એમ. એ ‘પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તો થયું છે.’

‘વળી સિદ્ધ નિકલ સકલ કર્મરહિત પરમાત્મા છે.’ જે સિદ્ધ પરમાત્મા છે, જેમને ચાર અઘાતિ પણ ચાલ્યા ગયા. ઘાતિ તો અરિહંતદશામાં ગયા હતા પણ અઘાતિ પણ ચાર હતા તે નાશ પામ્યા. ત્યારે તે સર્વ કર્મ રહિત નિકલ પરમાત્મા છે. એટલે એમને હવે કર્મનો કાંઈ સંબંધ રહ્યો નથી. વ્યવહારે પણ સંબંધ નથી. એનું પદ નીચે લીધું છે. કે-

‘જ્ઞાનશરીરી ત્રિવિધિ કર્મમલ, વર્જિત સિદ્ધ મહન્તા;
તે હૈં નિકલ અમલ પરમાતમ, ભોગેં શર્મ અનન્તા.’

જ્ઞાનશરીરી. હવે એમને આ પુદ્ગલ શરીર ન રહ્યું. જ્ઞાનશરીર છે. કેવળજ્ઞાન જેમનો દેહ છે એમ કહેવાય છે. જોકે આત્માને તો જ્ઞાન જ આત્માનો દેહ છે. જ્ઞાન વપુ. વપુ એટલે શરીર. આત્માને જ્ઞાનશરીર છે. આ જડશરીર એ ખરેખર આત્માનું શરીર નથી. પૂર્વકર્મના નિમિત્તે એ પરમાણુનો સંયોગ છે, છતાં તે પરમાણુ આત્મારૂપ થયા નથી, આત્મા પરમાણુ સ્વરૂપે કદી થયો નથી. એકપણ પરમાણુ સ્વરૂપે કદી થતો નથી. સિદ્ધ પરમાત્મા તો જ્ઞાનશરીરી રહ્યા. આ અશરીરી થઈ ગયા. પુદ્ગલ છે એનું અશરીરપણું થઈ ગયું. હવે એમને શરીર નથી. છતાં તેઓ..

લોકો તો એમ કહે કે શરીર ન હોય તો મરી જાય જીવ. મરી જાય. એવું નથી. જન્મ અવસ્થા પહેલા શરીરનું ગ્રહણ થાય છે. જ્યારે બીજી કોઈપણ ગતિમાંથી આવે છે ત્યારે મનુષ્યયોનિમાં માતાના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે શરીર પ્રથમ પર્યાપ્તિ કાળમાં એને શરીરના પુદ્ગલોનો સંયોગ થાય છે. પછી એમાં વૃદ્ધિ થાય છે. પણ બધે એવું નથી. આ જીવ જીવાંત તો હવામાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. સંમુર્છન જીવો ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એ એમ ને એમ વાતાવરણમાં જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. સીધું જ શરીર (મળે), એને શરીરના પુદ્ગલો મળી જાય છે. જેમ કે આ ચોમાસામાં શું થાય છે ? દિવાબત્તી કરો, બત્તી પહેલા કાંઈ ન હોય. બત્તી કરો એટલે હજારો જીવાત ત્યાં ને ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એટલી ગરમીથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે એ.

ત્યાં એ જીવો ક્યાંકથી પોતાનું આયુષ્ય પૂરું કરે છે, અહીંયાં નવો જન્મ ધારણ કરે છે અને વાતાવરણમાંથી જ એ પુદ્ગલો નરી આંખે

દેખાય એવા મોટા શરીરવાળા થઈ જાય છે. સેકન્ડોમાં એવડું શરીર થઈ જાય છે એમનું. કોઈ બનાવવા માગે તો એટલા પ્રમાણમાં એટલા શરીર, એટલી સેકન્ડમાં કેવી રીતે તૈયાર થાય ? કોઈપણ જાતની મશીનરી અને સાધન વિના. છે કાંઈ ત્યાં ? કેટલીક સેકન્ડમાં તો હજારો જીવડાઓ ત્યાં ને ત્યાં થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- કાળી મસી થાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કરોડો અબજો. કરોડો અબજો થઈ જાય છે. વાતાવરણમાં એમ ને એમ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એને એ દેહ બંધાઈ જાય છે. એ જીવોને દેહના પરમાણુની રચના થઈ જાય છે. આપોઆપ ઓટોમેટિક થાય છે. ઈન્દ્રિયોની રચના, બધી આપોઆપ બધું એની અંદર થઈ જાય છે. એકેન્દ્રિય, બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચાર ઈન્દ્રિય સુધીના જીવો થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- રત્નોની વૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે આકાશમાંથી પરમાણુ રત્નપણે પડે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એમ જ છે. એમ જ છે. આ વરસાદ આવે છે ત્યારે એમ જ છે ને. એ ઊંચેથી બધું પાણી પડે છે એવું નથી. બધે જેટલું વાતાવરણ હવામાન હોય છે ત્યાં બધે પાણી થઈ જાય છે. પાણી પાણી થઈ જાય છે. હવામાનમાં. અમુક ટેમ્પરેચર એવું હોય છે કે જ્યાં સીધું આપોઆપ જ પાણી થવા માંડે છે. બધું કાંઈ ઉપરથી છાંટો પડે છે એવું નથી. નીચે પણ પાણી જ થવા માંડે છે.

એ નથી કહેતા ? પુણ્ય હોય તો લીંબુમાં માણેક પાકે. લીંબુ કાપે તો અંદરથી લાલ રંગનો શુદ્ધ માણેક નીકળે. લાખો-કરોડો રૂપિયા એની કિંમત હોય. અને પુણ્ય પૂરા થાય તો રત્નો અને સોનુ-ચાંદી દાટ્યું હોય એ માટી થઈ જાય. ઘન દાટ્યું હોય. પહેલા તો ચાંદીના રૂપિયા હતા, સિક્કા હતા. એ દાટ્યું હોય. કોઈ લૂંટી ન જાય એટલે દાટી રાખે જમીનમાં. જરૂર પડશે ત્યારે એમાંથી ઉપયોગ કરાશે. પુણ્ય ખૂટે અને એમ થાય કે ચાલો આમાંથી કાઢો હવે. ત્યાં અંદરથી માટી જ નીકળે. પુણ્ય ખૂટે તો શું થાય ?

મુમુક્ષુ :- કેમિકલ ઈએક્શન થાય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ કેમિકલ, વગર કેમિકલ પણ આના પુણ્ય

ખૂટ્યા એટલે અંદરમાં બધો ફેરફાર થઈ જાય. એવું છે.

‘ગુરુદેવ’ કહેતા હતા. ઘણા સંક્ષેપ વૃત્તિવાળા જીવો હોય, યોગ્ય સ્થાનમાં ધનનો ઉપયોગ ન કરી શકતા હોય એ લોભની પરિભાષા કરી છે ‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવે’. યોગ્ય સ્થાનમાં ધનના વ્યયનો અભાવ, એને લોભ કહેવામાં આવે છે. યોગ્ય સ્થાનમાં (એટલે) દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર. યોગ્ય સ્થાનમાં ધનનો વ્યય ન કરે તે લોભી છે. આ લોભની પરિભાષા છે. ‘ગુરુદેવ’ કહેતા. ‘ગુરુદેવ’ તો નામ-દામ દઈને કહેતા. ‘સોનગઢ’માં પહેલુંવહેલું મંદિર (એક મુમુક્ષુએ) બંધાવ્યું ત્યારે કહ્યું કે ભાઈ ! ખર્ચે ખૂટતા નથી. પૈસા ખર્ચે ખૂટતા નથી. પુણ્ય ખૂટે બધું ખૂટે છે. શું ? પુણ્ય ખૂટે એટલે બધું ખૂટે છે. એ પૂર્વકર્મ છે. એ પૂરું થઈ ગયું અથવા એમાં ફેરફાર થઈ ગયો, વર્તમાન પાપના નિમિત્તે, લોભના નિમિત્તે. લોભ એ પાપ છે. એ બધો ફેરફાર (થઈ ગયો). બાકી ખર્ચે કોઈનું ખૂટે છે એમ છે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...બીજા લોકોની આગતા-સ્વાગતામાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈની આગતા-સ્વાગતા કરવામાં, દીકરા-દીકરીના લગ્ન પ્રસંગે લોકો ખર્ચે છે તો ઉદાર ગણવા કે લોભી ગણવા ? એ તો આબરૂ માટે કરે છે. શેના માટે કરે છે ? એને એમ છે સમાજની અંદર કે આ બધા ભેગા થયા છે. મારા સગા-સ્નેહીઓ, ગામનું મહાજન (ભેગું થયું છે). હવે અહીંયાં હું વાપરીશ, ખર્ચ કરીશ તો મારી મોટાઈ દેખાશે. બસ, આટલી ગણતરી છે. બીજાની નજરમાં મોટાઈ દેખાવી એવી એક માનકષાયની, લોકદષ્ટિની જીવને પ્રકૃતિ છે. એને લોકદષ્ટિ કહે છે. લોકોની નજરમાં સારા દેખાવું, મોટા દેખાવું એવી લોકદષ્ટિ છે. એ લોકદષ્ટિ છે તે પ્રત્યક્ષ ઝેર છે એમ પહેલેથી આત્માર્થી જાણે છે કે આ ઝેર છે. આ ઝેર જેવું બીજું એકેય ઝેર નથી.

મુમુક્ષુ :- પૈસા ન હોય તો ઘર ગીરો મૂકીને લગનમાં ખર્ચે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દેવું કરીને કરે જ છે ને. ત્યાં આશય ખોટો છે. જૂઠો આશય છે. આત્માને અત્યંત હાનિકારક છે એ. અને એનો રસ ચડે છે. અભિપ્રાય સહિત થાય છે એટલે એનો રસ ચડે છે. એટલે એ રસ છે એમાં આત્મા બંધાય છે, વીંટાઈ જાય છે. એમાંથી છૂટવું એને મુશ્કેલ પડે છે.

‘જ્ઞાનશરીરી ત્રિવિધિ કર્મમલ, વર્જિત સિદ્ધિ મહન્તા;....’ ત્રણે પ્રકારના કર્મના મળ જેણે છોડ્યા છે. ત્રણ પ્રકારના એટલે દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મ. એ ત્રણ પ્રકાર છે કર્મમળના. જ્ઞાન જેનું શરીર છે. દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મરૂપ ત્રણે પ્રકારના કર્મમળનો જેણે વર્જિત એટલે ત્યાગ થઈ ગયો છે, છૂટી ગયા છે. એવા સિદ્ધપરમાત્મા મહાન છે. મહંતા. મહાન છે. સર્વથી મહાન છે. સિદ્ધપદથી બીજું કોઈ ઊંચું મહાન પદ નથી. એટલે મહન્તા લીધું છે.

‘વર્જિત સિદ્ધિ મહન્તા; તે હૈં નિકલ અમલ પરમાતમ,...’ મળરહિત. નિકલ એટલે જેને કાંઈપણ અશુદ્ધિ નથી, કલંક નથી. એ અનંત સુખને ભોગવે છે, અનંત આનંદને ભોગવે છે. ‘ભોગેં શર્મ અનન્તા.’ અનંતા આનંદને એ ભોગવી રહ્યા છે. શરીર નથી એટલે પછી સુખ શેનું ? એ પ્રશ્ન અહીંયાં નથી. શરીર તો દુઃખનું નિમિત્ત છે. ક્યારેય શરીર સુખનું નિમિત્ત તો છે જ નહિ. શરીર છે એ દુઃખનું નિમિત્ત છે. એના લક્ષે પણ જીવને આકુળતા થાય છે અને એમાં રોગાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે એ પણ અશાતાવેદનીને જ ઉત્પન્ન કરે છે. એમાં શાતાવેદની છે ત્યારે તો સુખ્યેન છે કે નહિ ? કે એના લક્ષે તો દુઃખ જ છે. મારું શરીર તંદુરસ્ત છે અને મને જરાપણ બેચેની નથી, એવું મારું શરીર સુખાકારી છે. એ સુખભાવ છે કે દુઃખભાવ છે ? કે એ પણ એવા શરીરના લક્ષે ઉત્પન્ન થયેલો ઉપાધિરૂપ આકુળતાનો ભાવ છે. લોકો એને સુખ કહે.

મુમુક્ષુ :- પોતે પણ બોલે કે ચાલીસ વર્ષ થયા પણ સુંઠ ચોપડી નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એક ભાઈ મળ્યા હતા. મુમુક્ષુ હતા. અત્યારે નથી. એમ કહે કે, મને ૬૦ વર્ષ થયા. ૬૦ વર્ષ હતા, હોં ! રોજ ત્રણ માઈલ ચાલું છું, ચાર માઈલ ચાલું છું. ત્રણથી ચાર માઈલ તો ચાલું છું. અને કાંઈ થતું નથી. કોઈ દિવસ કાંઈ થતું નથી. રાત્રી રાણ જેવું શરીર છે. એમ કહે. શરીર દેખાવમાં એવું જ તે. એકદમ તંદુરસ્ત દેખાય, કાંઈ રોગ નહિ અને જુવાન માણસની જેમ ચાલ્યા જાય ૬૦ વર્ષે તો. ઓચિંતો એક દિ’ સીધો પક્ષઘાતનો હુમલો થયો. પરમાણુને ફરતા વાર શું લાગે ? એક સેકન્ડમાં પરમાણુ ફરે. કાંઈ નહોતું. ઘરમાં ને

ઘરમાં ચાલતા ચાલતા પડ્યા. કેમ ? પક્ષઘાત થઈ ગયો. એક અંગ ખોટું. ચાલતા પડે હેઠા. લાકડીની જેમ પડે હેઠા. પરમાણુ ફરી ગયા.

જે પરમાણુનો ભરોસો તને છે કે હવે મને વાંધો નથી. એ ભરોસો રાખવા જેવો નથી. દગો દેશે. પછી તને આઘાત લાગશે કે અરે..રે...! મને આમ થઈ ગયું. પણ તને નથી થયું. તું તો જ્ઞાનશરીરી જેવો છો એવો છો. જે થયું છે એ પાડોશીને થયું છે. એની સાથે પાડોશી જેટલો સંબંધ રાખ. બાજુમાં રહે છે એટલે પાડોશીથી વધારે સંબંધ રાખવા જેવો નથી. અને કાં તો એટલો સંબંધ રાખ કે ઘર ભાડે લીધું હોય, મકાન ભાડે લીધું હોય તો મલિને-મલિને ભાડુ ચુકવવું. ચડે ચડ્યુ ભાડુ ચુકવવું પડે ને ? એમ એને આહાર-પાણી માત્ર ભાડુ આપવા પૂરતા દેવા. કેટલા ? ભાડુ આપવા પૂરતા. એમાં તું કાંઈ એમ કરે છે ? કે આ ભાડુ દેવા જઈએ તો એની અંદર થોડી સુગંધ નાખીએ, રૂપિયાને થોડું સેંટ અત્તર છાંટીને આપીએ. એવું રાખે છે કાંઈ ? કે એને બહુ ઊંચા સારા કાગળમાં, ઊંચા પાકીટમાં દેવા જાવું. કોથળી સારી બનાવવી કે એની અંદર થોડા મરી-મસાલા ભભરાવીને પૈસા દેવા એવું કાંઈ રાખે છે ? ભાડુ દઈ દેવાનું. ટાઈમ થયો કે ભાડુ દઈ દો. વાત પૂરી થઈ ગઈ. ભાડુ દેવામાં કેટલી હોંશ ? પ્રમાણિકપણે રહે છે એટલે દેવું પડે. એમાં હોંશ, નહિ હોંશનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. બસ, એટલી વાત છે.

અહીં જગતના જીવોને તો શું છે કે આહારમાં, ખોરાકમાં અનેકવિધ પ્રકારના સ્વાદ પણ લેવા છે અને દુઃખી થાવું નથી એટલે રોગીષ્ટ થાવું નથી. બે વાત કોઈ દિવસ બનવાની નથી. બે વાત કોઈ દિવસ બને નહિ. એને રુચિને અનુકૂળ, રુચિનું પોષણ થાય એવું, રુચિપૂર્વક આહારમાં ગ્રહણ કરવાનો ભાવ આવે અને એના શરીરને રોગ ન થાય એવું કદી બને નહિ. રુચિપૂર્વક પરપદાર્થને સેવતા, પાંચ ઈન્દ્રિયમાંથી કોઈ વિષય (સેવતા) દુઃખ થાય, થાય ને થાય જ. એના ક્ષણમાં દુઃખ ઉત્પન્ન ન થાય એવું કદી બને નહિ. આ પુદ્ગલ પદાર્થોનો નિયમ છે. વસ્તુનું આ સ્વરૂપ છે અને સ્વભાવ છે. એનું ઉદ્વેગન કરવા કોઈ સમર્થ નથી. ઈન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર એમાં ફેરફાર ન કરી શકે.

‘અંતરાત્મા-ને જ્ઞાનધારા અને કર્મધારા છે.’ હવે આ પરમાત્માની વાત કર્યા પછી પાછી પ્રકરણ ચાલે છે મિશ્રધર્મ

અધિકારનો, તો કહે છે કે અંતરાત્માને જ્ઞાનધારા છે અને કર્મધારા છે. એટલે અનંત ગુણોની પરિણતિ આંશિક શુદ્ધ છે. તેને અહીંયાં જ્ઞાનધારા કહે છે અને જેટલો વિભાવ છે એ વિભાવ અનુસાર જે કર્મ બંધાય છે તેને ભાવકર્મની ધારા કર્મધારા કહેવામાં આવે છે. એ પરિણામમાં સતતપણે બંને અંશોનું પરિણમન ચાલુ રહે છે. ધારાવાહીપણે ચાલુ રહે છે, અત્રુટકપણે ચાલુ રહે છે એટલે એને ધારા કહી છે.

‘કોઈ પ્રશ્ન કરે કે જો બારમે ગુણસ્થાને બે ધારા છે કે એક જ્ઞાનધારા જ છે ?’ આવો એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય કે બારમું ગુણસ્થાન છે ત્યાં યથાખ્યાત ચારિત્ર થઈ ગયું, પછી ત્યાં કોઈ અંશે કષાય નથી રહ્યો. રાગનો અંશ નથી. મોહનો અંશ નથી, દ્વેષનો અંશ નથી. પછી એની કોઈ પેટા પ્રકૃતિનો પણ કોઈ અંશ ભાવમાં નથી. રાગ, દ્વેષ, મોહ ત્રણે ગયા છે અને સર્વથા વીતરાગ ચારિત્ર થઈ ગયું છે, શુદ્ધ ચારિત્ર થઈ ગયું છે ત્યાં. તો ત્યાં એક ધારા છે કે બે ધારા છે ? આવો પ્રશ્ન થઈ શકે છે.

‘જો (એક) જ્ઞાનધારા જ છે...’ હજી પ્રશ્ન ચાલે છે, હોં ! ‘તો (તેને) અંતરાત્મા ન કહો;...’ તેને ત્યાં પરમાત્મા કહો. અને ‘તથા જો બંને ધારા છે તો બારમા ગુણસ્થાને મોહ ક્ષય થયો છે.’ ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન તો એનું નામ છે. ત્યાં મોહ ક્ષય થયો છે. બારમા ગુણસ્થાનનું નામ છે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન. અગિયારમાનું ઉપશાંતમોહ અને બારમાનું ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન છે. ત્યાં મોહ તો ક્ષય થયો છે. ‘રાગદ્વેષમોહ સર્વ ગયા છે (તો) બીજી કર્મધારા ત્યાં ક્યાં રહી ?’ ત્યાં કેમ ગણો છો એને ? કર્મધારા કેમ ગણો છો ? એને પરમાત્મા કેમ કહેતા નથી ? તેરમા ગુણસ્થાનથી અરિહંત પરમાત્મા કહ્યા. બારમા ગુણસ્થાને કેમ ન કહ્યા ? ત્યાં રાગ-દ્વેષ-મોહ તો છે જ નહિ.

‘તેનું સમાધાન :- જ્ઞાન પરોક્ષ છે...’ ત્યાં પણ હજી જ્ઞાન, મતિ શ્રુતજ્ઞાન અથવા ચાર જ્ઞાન હોય તો મતિ, ક્ષુત, અવધિ અને મનઃપર્યયજ્ઞાન (છે), એ જ્ઞાન હજી પરોક્ષજ્ઞાન છે અથવા અંશ પ્રત્યક્ષ છે. ‘(કારણ કે) કેવળજ્ઞાનાવરણ છે...’ ત્યાં કેવળજ્ઞાનાવરણી કર્મનો ઉદય વર્તે છે અને કેવળજ્ઞાન ત્યાં બારમા ગુણસ્થાને હજી પ્રગટ થયું નથી. ‘તેથી અજ્ઞાનભાવમાં બારમા ગુણસ્થાન સુધી છે.’ તેથી જ્ઞાનના

અભાવરૂપ ભાવ એને અજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનનો અભાવ છે. વિપરીત જ્ઞાન નહિ. જ્ઞાનનો અભાવ તે અજ્ઞાન. તે બારમા ગુણસ્થાન સુધી છે. તેથી 'અંતરાત્મા છે.'

જુઓ ! આ અધિકારમાં આ વાત ફરીને સ્પષ્ટ કરે છે. પ્રારંભમાં પણ એ વાત એમણે સ્પષ્ટ કરી છે. ત્યાં ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિની વાત લઈને એમ કહ્યું. ઉપર પહેલા કહી દીધું. બારમા ગુણસ્થાનની વાત લે છે ને ? પહેલેથી પાંચમી લીટી. 'બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ-એકદેશ અજ્ઞાનચેતના-છે અને કર્મચેતના પણ છે, તેથી મિશ્રધારા છે.' એ વાત પહેલા એમણે સ્થાપી છે. એની સામે અહીંયાં પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે કે બારમા ગુણસ્થાને કેમ બે ધારા તમે કહી ?

અહીંયાં સ્પષ્ટીકરણ શું કરે છે ? કે લોકો રાગ-દ્રેષ-મોહ જે ચારિત્રના દોષ છે એને જ દોષ જોવે છે. જ્ઞાનના દોષને લોકો સમજતા નથી, જ્ઞાનના વિભાવને લોકો સમજતા નથી. એ વાત અહીંયાં સ્પષ્ટ કરી છે કે જ્ઞાનમાં પણ વિભાવ છે, જ્ઞાનને પણ દોષ છે. જ્યાં કેવળજ્ઞાન ન પ્રગટ થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાન સર્વશુદ્ધ, સર્વથા શુદ્ધપણે પ્રગટ થયું નથી. તો એ જ્ઞાનગુણ મુખ્ય ગુણ છે. આત્મા તો જ્ઞાનપ્રધાન અનંત ગુણનો પિંડ છે. કેવો ? જ્ઞાનપ્રધાન અનંત ગુણનો પિંડ છે. તો એ જે મુખ્ય ગુણ છે, મહાન ગુણ છે એ જ હજી બારમા ગુણસ્થાને હજી પૂર્ણ શુદ્ધ થઈને, વ્યક્ત થઈને પરિણમ્યો નથી. પ્રગટ થઈને નથી આવ્યો. તો એ ત્યાં દોષ છે એટલો.

મુમુક્ષુ :- બારમા ગુણસ્થાને ક્ષીણમોહ છે, સર્વથા ક્ષય નથી થયો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્ષીણમોહ. સર્વથા ક્ષય થઈ ગયો મોહ ત્યાં. મોહ ત્યાં સર્વથા ક્ષય થઈ ગયો.

મુમુક્ષુ :- ક્ષીણમોહ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ક્ષીણમોહ બારમા ગુણસ્થાને વીતરાગ થઈ ગયા. જે આત્મા બારમા ગુણસ્થાનમાં આવ્યા તે વીતરાગ થઈ ગયા, પૂર્ણ વીતરાગ થયા. આમ તો અગિયારમા ગુણસ્થાને પૂર્ણ વીતરાગ છે. પણ ત્યાં મોહ દબાયેલો છે, ઉપશાંત છે. એટલે એને ઉપશાંત મોહ નામનું ગુણસ્થાન કહ્યું છે અને અહીંયાં ક્ષીણમોહ નામનું ગુણસ્થાન કહ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- બળી સિંદરીવત..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તેરમા ગુણસ્થાનનું છે.

મુમુક્ષુ :- બાર ગુણસ્થાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એ જે અઘાતિ રહ્યા તે બળી સિંદરીવત રહ્યા છે. એ તેરમા ગુણસ્થાનથી વાત લીધી. એ પછી એમને ચાર કર્મ રહ્યા છે. બળી સિંદરીવત. બારમા ગુણસ્થાને એ ચાર નથી રહ્યા. ત્યાં તો હજી જ્ઞાનાવરણી છે, દર્શનાવરણી છે. ત્યાં જ્ઞાનાવરણી અને દર્શનાવરણીમાં અનંત દર્શન પણ નથી ખુલ્યું અને અનંત જ્ઞાન પણ નથી ખુલ્યું. બેયમાં દોષ છે હજી.

‘જ્ઞાન પરોક્ષ છે (કારણ કે) કેવલજ્ઞાનાવરણ છે તેથી અજ્ઞાનભાવમાં બારમા ગુણસ્થાન સુધી છે. તેથી અંતરાત્મા છે.’ તેથી તેમને ત્યાં બારમા ગુણસ્થાને અંતરાત્મા કહેવાય છે પણ પરમાત્મા કહેવાતા નથી. ત્યાં સકળ પરમાત્મા નથી.

મુમુક્ષુ :- બારમા ગુણસ્થાનમાં અનંત વીર્ય ક્યાં પ્રગટ થઈ જાય છે ? અનંતવીર્ય પણ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અનંતવીર્ય પણ નથી. અનંતવીર્ય નથી. અનંત સુખ પણ નથી. એ તો બરાબર છે. અનંત વીર્ય નથી. એટલે તો એને અંતરાત્મા કહે છે. પરમાત્મા કહેતા નથી. બરાબર છે.

‘તેથી અંતરાત્મા છે.’ એ બધું ન સમજાય. જ્ઞાનની વાત સમજાય એવી છે એટલે જ્ઞાનથી સમજાવે છે. એ બધી વાત નથી લેતા, અહીંયાં વિસ્તાર નથી કરતા. પણ જ્ઞાન તો એવું છે કે ત્યાં કેવળજ્ઞાન નથી. મતિ-શ્રુતજ્ઞાન છે એ કેવળજ્ઞાનના અનંતમા ભાગે છે. આટલો મોટો ફેર છે. કેટલો ? અનંતમા ભાગે હજી જ્ઞાનનો ઉઘાડ છે. જ્ઞાનગુણ પરિણામે છે પણ જે કેવળજ્ઞાન હોય એનું પરિણામન અને આનું પરિણામન જુઓ તો અનંતમા ભાગે છે. એટલો બધો ફેર છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વીતરાગ છે, એ વીતરાગતા છે એ અહીંયાં ચારિત્રગુણમાં લેવું છે. પણ જ્ઞાનમાં તો વીતરાગપણું કાંઈ નથી લેવું ત્યાં. જ્ઞાનમાં તો જ્ઞાનપણું જ લેવું છે. વીતરાગપણું લેવું છે એ ચારિત્રમાં લેવું છે. બે ગુણ જુદાં જુદાં છે.

‘પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિના તે પરમાત્મા નથી,..’ પરમાત્માને તો ત્રણ કાળનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોય એવું ન હોય ત્યાં સુધી તે પરમાત્મા નથી. ‘કષાય ગયા પણ અજ્ઞાનભાવ છે માટે તે પરમાત્મા નથી, અંતરાત્મા છે.’ કષાયભાવ બધા જ ગયા છે. કોઈ કષાય નથી રહ્યો. કષાય બારમા ગુણસ્થાને નિરંશ થઈ ગયો છે. પણ અજ્ઞાનભાવ છે માટે તે પરમાત્મા નથી અને અંતરાત્મા છે.

ત્યાં પ્રશ્ન ફરીને ઉઠાવ્યો કે ‘બારમા (ગુણસ્થાન)માં અજ્ઞાન શું ?’ ત્યાં કેવા પ્રકારનું અજ્ઞાન વર્તે છે ? અજ્ઞાનના બે અર્થ થાય એક વિપરીત જ્ઞાનને પણ અજ્ઞાન કહે છે, મિથ્યાજ્ઞાનને પણ અજ્ઞાન કહે છે અને જ્ઞાનના અભાવને પણ અજ્ઞાન કહે છે. તો અહીંયાં અજ્ઞાન કેવું લેવું છે ?

‘તેનું સમાધાન :- કેવલજ્ઞાન વિના સકલ પર્યાય ભાસતા નથી...’ કેવલજ્ઞાન વિના બધા પર્યાય ભાસતા નથી. ‘તે જ અજ્ઞાન,...’ છે. એટલે જ્ઞાનનો અભાવ છે તેને અજ્ઞાન કહેવું છે અહીંયાં. ‘નિજ પ્રત્યક્ષ વગરનું પણ અજ્ઞાન છે,...’ અને પોતાને પણ સર્વથા પ્રત્યક્ષપણે જાણતા નથી એ પણ અજ્ઞાન છે. સર્વને પણ પ્રત્યક્ષ જાણતા નથી, પૂરેપૂરા જાણતા નથી અને પોતાને પણ પૂરેપૂરા જાણતા નથી. ‘તેથી અજ્ઞાન સંજ્ઞા થઈ.’ સંજ્ઞા એટલે નામ. અજ્ઞાન નામની સંજ્ઞા થઈ. એને અજ્ઞાન કહ્યું છે. આ રીતે અહીંયાં મિશ્રઅધિકાર પૂરો કર્યો છે.

મિશ્ર અધિકારમાં એ કહેવા માગે છે કે કેટલાક જીવો એવી અપેક્ષા રાખે છે કે આત્માનું જ્ઞાન થયું, ધર્મ પ્રગટ થયો, બીજા માટે, તો હવે એને આવો રાગ કેમ થયો ? આવો દ્વેષ કેમ થયો ? આવો મોહ કેમ થયો ? એવી અપેક્ષા રાખે છે. તેથી તેને ધર્મી અથવા ધર્માત્મા પ્રત્યે બહુમાન આવવાને બદલે એને જરાપણ માન આવતું નથી. આવી એક પરિસ્થિતિ થાય છે. માન તો આવે જ નહિ. પછી દોષ દેખાય ત્યાં માન આવવાનો તો પ્રશ્ન, બહુમાન થવાનો તો પ્રશ્ન રહેતો જ નથી. પણ એને પોતાની દોષદષ્ટિ હોવાથી દોષ મુખ્યપણે એને જણાય છે. દોષનું જ્ઞાન કરવું એક વાત છે. સરળતાથી. દોષની મુખ્યતા થવી તે બીજી વાત છે. એને દોષ મુખ્ય થઈ જાય છે. તેથી એ ધર્માત્માને ઓળખતો

નથી, એના પ્રત્યે એને વિનય-વિવેક પણ રહેતો નથી, અવિનય પણ થઈ જાય છે. એ પ્રકારે અનેક પ્રકારે પોતાને નુકસાન થાય એવું કારણ બને છે. એટલે અહીંયાં મિશ્રધર્મથી સાધકની દશા ઓળખાવી છે કે ગુણ અને દોષ બંને જેમાં હયાતી ધરાવે એવી સાધકદશા છે. એમાં સાધકદશામાં એવી કોઈ અપેક્ષા રાખે કે ધર્માત્માને જરા પણ રાગ-દ્વેષ-મોહ થવો જ ન જોઈએ અને જરા પણ એને અજ્ઞાન હોવું જ ન જોઈએ. તો એ વાત સમજણ વગરની છે અને એવી સમજણથી એને પોતાને નુકસાન થાય છે.

‘શ્રીમદ્જી’એ તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે આ જીવનો મોટામાં મોટો દોષ એ છે કે અનંત કાળમાં એણે જ્ઞાનીને ઓળખ્યા નથી. આત્માને ઓળખ્યો નથી એ એનો મોટો દોષ છે એવી વાત ન કરી. પણ જ્ઞાનીને એણે ઓળખ્યા નથી એ સૌથી મોટો દોષ છે, એમ વાત કરી. કેમકે આત્માને ઓળખવો એ તો બહુ અઘરી વાત છે. કેમકે આત્મા તો અંદરમાં સામર્થ્યરૂપે, અવ્યક્તરૂપે અપ્રગટ સત્ છે. અને જ્ઞાનીની જ્ઞાનદશામાં પ્રગટ વ્યક્ત થયેલો આત્મા પ્રગટ સત્ છે. જો પ્રગટ સત્ની તને ઓળખાણ થતી નથી તો અપ્રગટ સત્ની ઓળખાણ ક્યાંથી થાશે ? જે વાત ખુલ્લી દેખાય એવી કાંઈક છે, સમજાય એવી છે, અજ્ઞાનદશામાં પણ કાંઈક પ્રતીતિ આવે એવી વાત છે, સમજણમાં બેસે એવી વાત છે, એની ઓળખાણ પણ તને ન થઈ, તો તને આત્માની ઓળખાણ થવાનો તો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી.

જ્ઞાનીને એની અંતર પરિણતિથી ઓળખવા જોઈએ. એની મૂળ પરિણતિ એ છે. એનાથી એની ઓળખાણ થાય તો એને આત્મજ્ઞાન થવાનું નિમિત્ત ત્યાં થાય છે, બને છે. તો તેને તે જ્ઞાની પ્રત્યે બહુમાન આવે છે અને એ આત્મા બરાબર કહી શકશે, સમજાવી શકશે અને તેનાથી મને સમજાશે એ વાતનો એને ખ્યાલ આવી જાય છે. એટલે એને પામવાનું નિમિત્ત થાય છે.

‘શ્રીમદ્જી’એ એ પણ વાત કરી છે. પોતાનો દાખલો લઈને કરી છે કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અમને એ રીતે થઈ હતી. જે જ્ઞાની છે એના ચરણમાં રહેતા, ચરણારવિંદ શબ્દ વાપર્યો છે-ચરણકમળ, જેના ચરણારવિંદ, જ્ઞાનીના ચરણારવિંદ જે સેવે છે તે ક્રમે કરીને તેના જેવા થાય છે.

૧૯૪ નંબરનો પત્ર છે. 'જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અમને પણ એથી થઈ હતી.' એ ત્યાં એમણે એ વાત લખી છે પોતે. ૨૩મા વર્ષમાં. જાતિસ્મરણ હતું ને પોતાને. અમને પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એ રીતે થઈ હતી. અને બીજા મુમુક્ષુજીવોને પણ એમણે એ જ ભલામણ કરી કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે આ એક બહુ સુગમ સાધન છે બહારમાં. બીજું તો કોઈ બહારમાં સાધન પણ નથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું, જે આ સાધન છે. એમનું વજન છે એ એ વિષયમાં બહુ આવ્યું છે. (અહીં સુધી રાખીએ...)

પૂર્વ પ્રારબ્ધવશાત્ જ્ઞાની ધર્માત્મા - નિવૃત્તિ ચાહતા હોવા છતાં, - પ્રવૃત્તિમાં રહીને આરાધના / પુરુષાર્થ કરે છે. યદ્યપિ સાંસારિક પ્રવૃત્તિ આરાધનાને અનુકૂળ (વ્યવહારથી) નથી. બાહ્ય નિવૃત્તિ જ નિવૃત્તિ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ માટે - અંતર નિવૃત્તિ માટે અનુકૂળ છે. તોપણ કોઈનો મુખ્ય અપરાધ થતો હોય વા ઉપકાર ઓળવાતો હોય ત્યાં, હઠ વડે ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી. (જ્યાં મુનિદશા - યોગ્ય વીતરાગતા / પુરુષાર્થ હોય / થાય ત્યાં થતો ત્યાગ હઠ ગણવા યોગ્ય નથી.) પરંતુ પોતાની માત્ર બાહ્ય અનુકૂળતા માટે અન્યની પ્રતિકૂળતાનું દુર્લક્ષ કે અવગણના કરી નિવૃત્તિમાં રહેવું તે વ્યવહારે પણ ન્યાય સંપન્ન નથી. અને શ્રી જિનના પવિત્ર અને નિર્દોષતાના માર્ગ સાથે સુસંગત પણ નથી. - તેથી પ્રવૃત્તિની પ્રતિકૂળતામાં રહીને જ્ઞાની (પુરુષાર્થ) આરાધના વધારે છે, તેવું મહાપુરુષનું ચિત્ત - ચરિત્ર ઉદ્દાત્ત હોય છે. જે વંદનીય છે. જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં જોઈ શંકામાં કે ભ્રાંતિમાં પડવા યોગ્ય નથી.

(અનુભવસંજીવની - ૯૨૨)

તા. ૧૦-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૭૫, પ્રવચન નં. ૧૩૩

‘અનુભવપ્રકાશ’. પાનું-૭૫. ‘નિશ્ચયવસ્તુસ્વરૂપ’ નિશ્ચય એટલે મૂળ આત્માનું સ્વરૂપ શું છે. મૂળ સ્વરૂપ શું છે ? સત્ય સ્વરૂપ શું છે ? એનો આ અધિકાર છે.

‘હવે નિશ્ચયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું તેનું કંઈક વર્ણન કરવામાં આવે છે.’ નિશ્ચયથી એટલે વાસ્તવિકપણે ખરેખર વસ્તુનું સ્વરૂપ, આત્મપદાર્થનું સ્વરૂપ, અહીંયાં આત્માનો અધિકાર છે એટલે આત્મપદાર્થનું, જીવપદાર્થનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ‘તેનું કંઈક વર્ણન કરવામાં આવે છે.’ પૂરું વર્ણન કરવું તો અશક્ય છે. એટલે જેટલું કાંઈ વચનગોચર થશે એટલું કાંઈક વર્ણન કરવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- એમ લાગે કે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ તો મૂળ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે.

જીવ જેનાથી અનંતકાળથી અજ્ઞાણ્યો છે એવું જે પોતાનું જ મૂળ સ્વરૂપ છે તેનો આ અધિકાર છે. વસ્તુમાં અનંત ગુણધર્મો છે તે બધાનું વર્ણન કરવું તો અશક્ય છે. તીર્થંકર પરમાત્માની દિવ્યધ્વનિમાં પણ એનું સંપૂર્ણ વર્ણન ભાષાગોચર થઈ શકતું નથી. છત્રસ્થની વાણી તો એને શું કહે ? તોપણ, પૂરેપૂરું નહિ કહી શકાતું હોવા છતાં પણ, જેટલું કાંઈ કહી શકાય છે એના ઉપરથી પૂરાનું જ્ઞાન અને પૂરાની શ્રદ્ધા થાય છે. પૂર્ણનું જ્ઞાન થાય છે અને પૂર્ણની શ્રદ્ધા થાય છે. એ તો શ્રદ્ધા જ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે. જો પૂર્ણ શુદ્ધાત્માની પરિપૂર્ણ આત્માની શ્રદ્ધા થાય છે તો પરિપૂર્ણ આત્માનું જ્ઞાન થઈને થાય છે. એટલે ભલે બધું કહેવાતું ન હોય અને કાંઈક કહેવાય છે તોપણ પ્રયોજનભૂત માટે તો બધું જ કહેવાય છે. પૂરેપૂરું જીવનું સ્વરૂપ કહી શકાતું નથી તોપણ જીવનો સ્વરૂપનો અનુભવ કરવા અર્થે જે કાંઈ કહી શકાય છે એટલું તો બરાબર કહી શકાય છે. તેથી જેટલું કહેવાય છે તેના ઉપરથી અનેક જીવોએ પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન-ભાન કરીને સિદ્ધિને પામ્યા છે.

‘વસ્તુનું પોતાનું નિજ સ્વરૂપ અનંતગુણમય છે,...’ વસ્તુનું

જીવપદાર્થનું, આત્માનું પોતાનું નિજ સ્વરૂપ છે તે અનંત ગુણમય છે. અનંત ગુણો એની અંદર છે. ગુણમય છે, ગુણથી તન્મય છે. ગુણસ્વરૂપે, અનંત ગુણસ્વરૂપે આત્મદ્રવ્ય છે. 'તેમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રધાન છે.' એ અનંત ગુણોમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર છે એની પ્રધાનતા છે. આ ત્રણ ગુણો પ્રધાન છે એટલે સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગઃ જે કલ્પો, એ મોક્ષમાર્ગમાં તો અનંત ગુણો શુદ્ધ થઈને પરિણમ્યા છે તોપણ મોક્ષમાર્ગનું નામ અહીંથી મુખ્ય ગુણથી જ લેવામાં આવ્યું કે સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગઃ. કેમકે એ મુખ્ય ગુણો છે.

'શાથી ? કે દેખવા-જાણવા પરિણામન વડે વેદવાથી રસાસ્વાદ અનુભવ થાય છે, ત્યાં સુખ સમકિત પ્રગટે છે.' સુખ અને સમકિત બંને પ્રગટે છે. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું કાર્ય શું ? કે દેખવું-જાણવું, વેદવું અને પોતાના સ્વરૂપનો રસાસ્વાદ લઈને, સ્વરૂપરસનો આસ્વાદ લઈને અનુભવ કરવો તે તેનું મુખ્ય કાર્ય છે વેદવાનું. ત્યાં સુખનો અનુભવ થાય છે. સુખ પ્રગટે છે અને સમ્યક્-સમકિત પણ પ્રગટે છે.

નારકીમાં જીવ હોય, સાતમી નારકીમાં સમ્યક્ લઈને તો કોઈ જાય નહિ. સમ્યક્ લઈને જાય પૂર્વે આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો પહેલી નારકી સુધી જાય. સાતમી નારકીમાં પારાવાર દુઃખ હોવા છતાં જ્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે ત્યારે એને આત્માના નિરાકુળ સુખનો અનુભવ થાય છે. અને તે અનુભવમાં ક્યાંય પણ એને દુઃખનો અનુભવ નથી. જ્યારે એને સુખનો અનુભવ થાય છે, નિર્વિકલ્પ આનંદપણે પરિણમે છે ત્યારે એને નારકીના સંયોગોના કોઈપણ પ્રકારનું દુઃખ નથી ત્યાં. ત્યાં શરીરમાં પણ મહારોગની વેદના હોય છે. સાતમી નારકીમાં શરીરની પણ ઘણી અત્યંત તીવ્ર અશાતા છે. અહીંયાં તો એનો કાંઈ લાખ-કરોડમો ભાગ નથી, અબજમો ભાગ નથી. અહીંયાં અશાતા થાય છે. અહીંયાં થાય છે ને ? કોઈને એક્સીડન્ટ થાય, હાડકુ ભાંગે, કાંઈક થાય. એ નારકીના દુઃખના પ્રમાણમાં તો નહિવત્ છે.

એટલી તીવ્ર અશાતા હોવા છતાં પણ જ્યારે સ્વાનુભવ થાય છે- પોતાના સ્વરૂપસુખનું વેદન થાય છે ત્યારે એને કિંચિત્માત્ર દુઃખનો તે ક્ષણે અનુભવ થતો નથી. કેમકે ઉપયોગ તો એકસાથે એકને વેદે, બેને

વેદી શકે નહિ. જે ઉપયોગ સ્વરૂપસુખમાં લીન થયો, સ્વરૂપમાં જે ઉપયોગ લીન થયો અને એ સુખાનુભવ પ્રગટ થયો ત્યારે દુઃખનો એને ઉપયોગમાં કિંચિત્માત્ર અનુભવ નથી.

મુમુક્ષુ :- એને પણ જ્ઞાનધારા ચાલુ થઈ ગઈ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પછી જ્ઞાનધારા ચાલે છે બરાબર. અને તેથી એ સંયોગને અને કિંચિત્ વિકૃતભાવને ભિન્ન જાણે છે, જુદાં જાણે છે.

મુમુક્ષુ :- એ ધારા એને મુખ્ય ગણાય ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુખ્ય ધારા છે. દરેક સમ્યગ્દષ્ટિને અત્યંત સ્વરૂપરસથી ઉત્પન્ન થયેલી તે ધારા છે. અત્યંત સ્વરૂપરસથી.

‘તેમના વડે ચેતના જાણવામાં આવી,...’ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પ્રધાન છે તેમના વડે ચેતના જાણવામાં આવી. ‘ત્યારે ચેતનસત્તા, ચેતન્વસ્તુત્વ, ચેતનદ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ એ કહ્યાં.’ જ્યારે એ ચેતના જાણવામાં આવી કે આ પદાર્થ ચૈતન્યમય છે, ત્યારે એના અસ્તિત્વને ચેતનસત્તા કહી. એમ જે વસ્તુ છે એને ચેતનવસ્તુપણું કહ્યું, દ્રવ્ય છે એને ચેતનદ્રવ્યપણું કહ્યું અને પ્રમેયત્વ પ્રદેશત્વ જ્ઞાનમાં જણાવાપણું, ક્ષેત્રપણું એનો વિસ્તાર-ક્ષેત્રવિસ્તાર એ બધા સચેતન છે એમ કહ્યાં. ચેતનમય છે એમ કહ્યાં. ચેતના પ્રધાનતાથી એ ચેતન છે એવું નામ આપ્યું. પોતે ચેતન સત્તાધારી છે, ચેતનવસ્તુ છે, ચેતનદ્રવ્ય છે.

‘માટે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર જીવવસ્તુનું સર્વસ્વ છે.’ આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ કર્યું, માટે એટલે એમ સિદ્ધ થાય છે, એમ ફલિત થાય છે કે અનંત ગુણ હોવા છતાં, જીવવસ્તુમાં અનંત ગુણ હોવા છતાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે એ જીવવસ્તુનો મુખ્ય સ્વભાવ છે અને એ એનું સર્વસ્વ ગણવામાં આવે છે. એ એનું સર્વસ્વ છે. ‘દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જીવવસ્તુનું સર્વસ્વ છે.’ એ મુખ્ય ગુણને લઈને એને સર્વસ્વ કહેવામાં આવે છે. અનંત ગુણોમાંથી કેટલાક જ આ મુખ્ય છે એ વિભાવરૂપ પરિણામે છે. બાકી અનંત તો સ્વભાવરૂપ પરિણામે છે. એવા ગુણો છે.

મુમુક્ષુ :- અનંતા ગુણને ચેતન શબ્દ લગાડીએ. ચેતનસત્તા, ચેતનવસ્તુત્વ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધાયને ચૈતન્ય લાગુ પડે. કેમકે ચેતના આખા

દ્રવ્યમાં વ્યાપેલી છે એટલે બધા ગુણ એના સચેતન છે. બધા જ ગુણો એના સચેતન છે. જેમ પરમાણુ જડ છે તો એનું અસ્તિત્વ પણ જડ છે. જડનું અસ્તિત્વ પણ જડ, ચેતનનું અસ્તિત્વ ચેતન. એ મુખ્ય ગુણ ઉપરથી એ બધા ગુણોને જડ-ચેતનપણું લાગુ પડે છે.

‘દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય એ વસ્તુની અવસ્થા છે.’ એ વાત શરૂઆતમાં લીધી છે. દ્રવ્ય અવસ્થા, ગુણ અવસ્થા અને પર્યાય અવસ્થા. એ વાત શરૂઆતમાં લીધી હતી. નિજધર્મ અધિકારમાં છે. જ્ઞેય અધિકારમાં છે. જ્ઞેય અધિકાર, ૬૭ પાને છે. એમાં પેરાગ્રાફથી બીજી લીટી છે. ત્યાં ‘દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમાં વ્યાપે છે, ગુણ દ્રવ્ય-પર્યાયમાં વ્યાપે છે તથા પર્યાય ગુણ-દ્રવ્યમાં વ્યાપે છે, ત્રણે અવસ્થા પદાર્થની છે.’ અહીંયાં એ સ્થાપેલું છે પહેલાં. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસ્વરૂપ જ્ઞેય કેવું છે ? છએ દ્રવ્યો ત્યાં લઈ લીધા છે.

અહીંયાં આત્માનો અધિકાર ચાલે છે એટલે ‘દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય એ વસ્તુની અવસ્થા છે.’ એટલે ત્રણ ભેદે, ત્રણ પ્રકારે વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપને વિષે રહેલી છે. દ્રવ્યપણે રહેલી છે. એક દ્રવ્યપણે રહેલી છે, અનંત ગુણપણે રહેલી છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્રવ્યની એક પર્યાય, ગુણભેદની અપેક્ષાએ અનંત ગુણોની અનંત પર્યાય એ રીતે દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય ત્રણ અવસ્થાએ વસ્તુ રહેલી છે. ‘એ વસ્તુની અવસ્થા છે.’ અથવા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી વસ્તુ વ્યવસ્થા છે. વૈજ્ઞાનિક ધોરણથી વસ્તુની જે વ્યવસ્થા છે એ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયપણે છે.

‘અનાદિનિધન વસ્તુ અખંડ ચેતનારૂપ વર્તે છે, પણ અનાદિ કર્મજોગથી અશુદ્ધ થઈ રહી છે; સુખનિધાનને જાણતી નથી તો પણ શુદ્ધસ્વરૂપ છે.’ શું કહી દીધું ? આટલામાં તો બધી વાત કરી નાખી કે વસ્તુ ચેતનારૂપ અનાદિનિધન (છે). અનાદિ અનિધન. એની આદિ પણ નથી અને એનું નિધન પણ નથી. એવી શાશ્વત ‘વસ્તુ અખંડ ચેતનારૂપ વર્તે છે,...’ અખંડ ચેતનારૂપ વર્તે છે-એમાં ક્યાંય વચ્ચે ખંડ પડતો નથી. વર્તે છે એનો અર્થ કે છે... છે... છે... છે... છે... છે... છે... એવું એનું અસ્તિત્વ છે.

અનાદિઅનંત ચેતનાવસ્તુનું ચેતનાસ્વરૂપે અસ્તિત્વ સદાય છે.

એક સમયને માટે પણ વસ્તુ અચેતન થઈ નથી. ચેતનસ્વરૂપ જ રહી છે. નિગોદની અવસ્થામાં ? ત્યાં પણ ચેતનસ્વરૂપે રહી છે. સર્વત્ર સર્વ કાળે વસ્તુ અનાદિઅનંત ‘અખંડ ચેતનારૂપ છે, પણ અનાદિ કર્મજોગથી...’ કર્મની સાથે અવસ્થાનું.. ખાસ કરીને પહેલા તો જ્ઞાનનું વલણ પહેલા જાય છે. પછી બીજા ગુણો પણ એને અનુસરવા લાગે છે. કર્મજોગ. જોગ એટલે યોગ. યોગ એટલે જોડાણ થવું.

દ્રવ્યથી તો દ્રવ્યનું જોડાણ થઈ શકતું નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય સાથે દ્રવ્યથી દ્રવ્યનું જોડાણ તો કોઈ કાળે થઈ શકતું નથી. ચેતનવસ્તુ મુખ્યપણે ભાવાત્મક પદાર્થ હોવાથી ચૈતન્યભાવનું કર્મના ઉદય સાથે અનાદિથી જોડાણ છે. ભાવે જોડાણ છે. ભાવથી એ સંયોગને પોતાના કરીને પોતાની સાથે ભાવમાં જોડે છે. આ શરીર મારું છે, આ સંયોગ મારા છે, એમ ભાવે જોડે છે. દ્રવ્યથી તો દ્રવ્ય મળતું નથી. ભાવથી જોડાણ છે.

કર્મના ઉદયમાં ઉપયોગ જોડાય ત્યારે એને કર્મજોગ અથવા કર્મયોગ કહેવામાં આવે છે. એ કર્મયોગ એટલે ખરેખર ભાવનું જોડાણ. હવે અહીંયાં સામાન્ય રૂઢ માન્યતા, સંપ્રદાયની રૂઢ માન્યતા એવી છે કે અનાદિથી જીવને કર્મનો ઉદય રાગ-દ્રેષ-મોહ કરાવીને અશુદ્ધ કરે છે. અશુદ્ધપણે પરિણમાવે છે. આ એક માન્યતા થઈ ગઈ છે. અને સાચો રસ્તો કોઈ નહિ સૂઝતો હોવાથી, માર્ગ નહિ મળતો હોવાથી એટલો વિચાર કરે છે કે શું કરીએ ? કર્મનો ઉદય છે. અનાદિથી કર્મનો ઉદય છે અને એની સાથે જોડાણ થાય છે અનાદિથી. પાણીની તરસ લાગે અને પાણી પીધા વગર ચાલતું નથી. એવું જ સર્વ કર્મ ઉદયનું છે. એ પણ એક કર્મનો ઉદય છે ને અશાતાવેદનીનો ? તો ત્યાં એ રીતે વિચાર કરે છે કે આમાં કાંઈ બીજો રસ્તો નથી. આમ ને આમ સંસાર ચાલે છે અને ચાલવાનો છે. શું કરીએ બીજું ?

એમ માણસ વિચાર કરવાની શક્તિ આવે તોપણ પોતાના હિતનો માર્ગ ન સૂઝે ત્યારે પછી આ રસ્તે ચડી જાય છે કે કર્મનો ઉદય છે. કર્મનો ઉદય જીવની અશુદ્ધતા રાગ-દ્રેષ-મોહના પરિણામ કરાવે છે અને આમાં બીજો કોઈ ઉપાય દેખાતો નથી. કેટલાક તો દૂરથી જ વિચારે છે કે આવું બધું સમજવા જઈએ પણ જ્ઞાનનો તો કાંઈ અંત જ

નથી, જ્ઞાનનો કોઈ અંત નથી. જેટલા ઊંડા ઉતરો ત્યાં એમ લાગે કે આ તો ગમે તેટલા ઊંડા જઈએ પણ આમાં જ્ઞાનનો અંત નથી. એટલે મૂકો માથાકૂટ. અત્યારે આપણે શું જરૂર છે ? એ ચીજ મળે છે કે નહિ ? ન મળે તો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો. બસ. એટલે ત્યાં દૂરથી જ છોડી દે છે. પણ ખરેખર એવું નથી.

પ્રયોજનભૂત જ્ઞાન થઈ શકે એવું છે. ભલે જીવદ્રવ્યના અનંત ગુણધર્મો હોય અને એ બધા ન જણાય તોપણ મુખ્ય મુખ્ય ધર્મ જે જણાય છે તેનાથી પોતાને મોક્ષમાર્ગ મળે એવું છે. અને એ મોક્ષમાર્ગના ફળમાં જે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એમાં તો બધું જ જણાય છે. પછી નહિ જણાવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

શું કહ્યું અહીંયાં ? કે ‘અનાદિનિધન વસ્તુ અખંડ ચેતનારૂપ વર્તે છે, પણ અનાદિ કર્મજોગથી...’ એટલે કર્મની સાથે જોડાવાથી ‘અશુદ્ધ થઈ રહી છે;...’ હવે અહીંયાં એમ કહે છે કે કર્મની સાથે જોડાવું કે આત્માના સ્વભાવની સાથે જોડાવું, એના માટે જીવ સ્વતંત્ર છે. એવું પણ નથી કે જીવ કર્મની સાથે જોડાય જ, જોડાવું જ પડે. એવો કોઈ સિદ્ધાંત નથી, એવો કોઈ નિયમ નથી. કર્મનો ઉદય કર્મના ઉદયમાં રહે છે અને જીવના પરિણામ અંતર્મુખ થઈ શકે છે. એવું નથી કે જ્યારે જીવ અંતર્મુખ થઈને પોતાના સ્વભાવમાં જોડાય ત્યારે એને કોઈ કર્મનો ઉદય હોય જ નહિ. એવું કાંઈ નથી. કર્મનો ઉદય તો પૂર્વકર્મ અનુસાર સતત ધારાવાહીપણે હોય છે. કોઈ જીવને આઠેય કર્મનો ઉદય સંસારમાં ન હોય એવો એક પણ જીવ નથી. એક ક્ષણ માટે પણ, એક સમય માટે પણ.

નિરંતર આઠ કર્મનો ઉદય છે. વિગ્રહગતિમાં આયુષ્યનો ઉદય નથી. એટલે શાસ્ત્રમાં એમ આવે કે સાત કે આઠ કર્મનો ઉદય નિરંતર છે. એ સાત લે ત્યારે એટલા લેવા કે વિગ્રહગતિમાં એટલા નથી. દેહ છોડે અને બીજે પર્યામિથી દેહ ધારણ કરે એ પહેલા વચ્ચેના જે માર્ગના સમયો છે એને વિગ્રહગતિ કહે છે. એટલે આઠેય કર્મનો ઉદય હોવા છતાં જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં-સ્વભાવમાં જોડાયને અંતર્મુખ થઈ શકે છે. ન થઈ શકે એવું કાંઈ નથી. સ્વતંત્ર છે. એને કર્મમાં જોડાવું કે સ્વભાવમાં જોડાવું એના ભાવ માટે એ સ્વતંત્ર છે. કોઈ કર્મના ઉદયથી

એ પરાધીન નથી કે સંયોગથી પણ એ પરાધીન નથી. પણ આ તો શું થઈ રહ્યું છે (એ દર્શાવે છે).

‘અનાદિનિધન વસ્તુ અખંડ ચેતનારૂપ...’ હોવા છતાં પણ જીવપદાર્થની અવસ્થામાં, અવસ્થા કર્મની સાથે જોડાયને અશુદ્ધ થઈ રહી છે. એમાં ભાવ મલિનતા ઊપજે છે. ભાવની મલિનતા ઊપજે છે. મેલા ભાવ થાય છે. ‘સુખનિધાનને જાણતી નથી તો પણ શુદ્ધસ્વરૂપ છે.’ પોતામાં અનંત સુખનું નિધાન છે તેના જ્ઞાન વિના, તેને જાણ્યા વિના અશુદ્ધપણો પરિણામે છે, દુઃખપણો પરિણામે છે, તોપણ વસ્તુ અંદરમાં જેવી છે તેવી છે. જેમ ચોસઠ પહોરી પીપર છે એ એનું અસલ વ્યક્ત સ્વરૂપ છે. પણ જ્યારે એ એક પહોરી અથવા સામાન્ય ગાંધીને ત્યાં વહેંચાય છે એવી પીપર હોય ત્યારે પણ મૂળ સ્વરૂપે તો જેવી છે તેવી જ છે. કે બીજી રીતે છે ? જેવી છે તેવી જ છે મૂળમાં.

‘સુખનિધાનને જાણતી નથી તો પણ શુદ્ધસ્વરૂપ છે.’ અથવા જેવું છે તેવું છે. મૂળ વસ્તુનું સ્વરૂપ તો જેવું છે તેવું જ છે. અહીં અશુદ્ધ એટલા માટે લીધું કે કર્મયોગથી, કર્મના ઉદય સાથે જોડાવાથી જે ભાવમલિનતા ઉત્પન્ન થાય છે એવી મલિનતા મૂળ વસ્તુમાં નથી એટલે એને શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એમ કહેવામાં આવે છે. બાકી વસ્તુ જેવી છે તેવી છે. એ પહેલી લીટીમાં એવી ભાષા લીધી છે કે વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું. શુદ્ધ છે એમ ન લીધું ત્યાં. નિશ્ચયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ શુદ્ધ છે એવો શબ્દ ત્યાં નથી લીધો. નિશ્ચયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું. કેમકે અશુદ્ધતા અને શુદ્ધતા છે એ એકબીજાને અપેક્ષિત સંબંધ ધરાવે છે. શુદ્ધતાની અપેક્ષાએ અશુદ્ધતા છે અને અશુદ્ધતાની અપેક્ષાએ શુદ્ધતા છે. તો ભાવમાં મલિન થઈ રહી છે, અશુદ્ધ થઈ રહી છે પણ મૂળ વસ્તુ તેવી નથી એટલે શુદ્ધ છે એમ કહેવામાં આવે છે. એની અપેક્ષાએ શુદ્ધ કહે છે. મલિન ભાવોની અપેક્ષાએ વસ્તુ શુદ્ધ છે. પણ અશુદ્ધતા હતી અને શુદ્ધતા થઈ એવું ત્યાં ન લેવું. એ રીતે લઈએ તો વસ્તુ જેવી છે તે અનાદિઅનંત છે. એમાં શુદ્ધતા-અશુદ્ધતાની ખરેખર અપેક્ષા લાગુ પડતી નથી.

‘જેમ કોઈએ કોઈ એક જ્ઞાનવાન પુરુષને પૂછ્યું...’ અહીંયાં એક દૃષ્ટાંત આપે છે. બહુ સારો દૃષ્ટાંત છે. ‘જેમ કોઈએ કોઈ એક જ્ઞાનવાન

પુરુષને પૂછ્યું કે અમને શુદ્ધ ચેતનની પ્રાપ્તિ બતાવો ?' કોઈએ જ્ઞાનીને જઈને કહ્યું કે આપ જ્ઞાની છો, મહાપુરુષ છો, મહાત્મા છો. અમને પણ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ બતાવો અથવા ચૈતન્યનની પ્રાપ્તિ કરાવો.

‘ત્યારે તે પુરુષે કહ્યું કે :- અમુક એક જ્ઞાનવાન છે. તેમની પાસે જાઓ તે તમને બતાવશે-પ્રાપ્તિ કરાવશે.’ તેણે એ ભાઈને બીજા જ્ઞાની પાસે મોકલ્યા. તમને હું કહું છું ત્યાં તમે જાવ. એની પાસે તમે માગણી કરો. તે તમને બતાવશે. ‘ત્યારે તે (ત્યાં) ગયો. જઈને પ્રશ્ન કર્યો કે અમને ચેતનની પ્રાપ્તિ કરાવો. ત્યારે તેણે તેને કહ્યું કે દરિયામાં એક મચ્છ રહે છે, તેની પાસે તમે જાઓ.’ એણે એને દરિયાના એક મચ્છ પાસે મોકલ્યા. ‘તે મચ્છ તમને ચૈતન્યપ્રાપ્તિ કરાવશે.’ એટલે એણે જનારે એ સ્વીકાર્યું છે કે આ કોઈ ખરેખર મહાપુરુષ છે. અને એના કહેવા પ્રમાણે કરવાથી જરૂર લાભ થશે. એટલો અહીંયાં વિશ્વાસ મૂક્યો છે. અવિશ્વાસથી નથી જોતા. અહીં શું લેવું છે દૃષ્ટાંતમાં ? કે જેને ચેતનની પ્રાપ્તિ કરવી છે, એવી જરૂરિયાત છે, એ જ્ઞાની જે કહે છે તે કરવા તૈયાર છે. ત્યાં તે તર્ક-વિતર્ક નથી કરતો કે હું મનુષ્ય છું અને માછલી મને ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ, મચ્છ મને ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ તિર્યચ કેવી રીતે કરાવશે ? હું તો એનાથી બુદ્ધિમાન છું. તિર્યચ કરતા તો મનુષ્યની બુદ્ધિનો ઉઘાડ વિશેષ છે. એ મને આત્માનો બોધ શું દેવાની હતી ? એવો તર્ક-વિતર્ક નથી લીધો.

મુમુક્ષુ :- આ બેહુદ્ધ લાગે ઉપરછદ્ધુ જોઈએ તો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બેહુદ્ધ લાગે પણ એમાં સિદ્ધ શું કરવું છે દૃષ્ટાંત આપીને ? કે જ્ઞાની એમ કહે છે કે દિવસ તો દિવસ અને રાત તો રાત. એમ લેવું છે.

મુમુક્ષુ :- દરેક વચનમાં વિશ્વાસ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગુરુવચનમાં વિશ્વાસ. એમાં શંકા કરે એ શોભતું નથી. એમ લેવું છે.

‘ત્યારે તે (ત્યાં) ગયો. જઈને પ્રશ્ન કર્યો કે અમને ચેતનની પ્રાપ્તિ કરાવો.’ તો એને મચ્છ પાસે મોકલ્યા. ‘ત્યારે તેના ઉપદેશથી તે પુરુષ પેલા મચ્છ પાસે ગયો.’ વાંધો પાડ્યો નહિ. ગયો. તમે એમ કહો છો

તો એમ કરું. તમે જેમ કહો એમ. પણ મારે તો ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ કરવી છે. તમે જે કહો એ કરવા હું તૈયાર છું. પ્રતીતિ આવે તો એમ જ થાય. જ્ઞાનીને વિષે પ્રતીતિ આવે એટલે એમાં પછી સામે બીજો વિરોધ ઉઠતો નથી.

‘જઈને પ્રશ્ન કર્યો કે અમને શુદ્ધ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ કરાવો. ત્યારે મચ્છે એવું વચન કહ્યું...’ અહીંયાં દૃષ્ટાંત છે એટલે ભાષા વ્યવહાર થાય છે એવી રીતે વાત લીધી છે. ‘ત્યારે મચ્છે એવું વચન કહ્યું કે-અમારું એક કામ છે તે પહેલા કરો, તો પછી તમને ચિદાનંદમાં લીન કરીએ.’ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ કરાવવાનું કહ્યું પણ એક અમારું થોડું કામ કરી દ્યો. તમને અમે જરૂર ચિદાનંદમાં લીન કરશું. ફલાણા સંત મહાત્માએ તમને મોકલ્યા છે. સમજીને મોકલ્યા છે. મચ્છનું એમ કહેવું છે કે એણે તમને સમજીને મોકલ્યા છે. પણ તમે થોડું અમારું કામ કરો અમે તમને જરૂર ચિદાનંદમાં લીન કરાવશું. મચ્છ એમ કહે છે. અમે તમને જરૂર ચિદાનંદમાં લીન કરીએ.

હવે મચ્છ એમ કહે છે કે ‘તમે મહાન સંત છો. અમારું કાર્ય કોઈએ હજી સુધી કર્યું નથી. તમે પરાક્રમી દેખાઓ છો;...’ જોયું ! એને એમ ન કહ્યું કે તમે એ જ્ઞાની મહાત્માને છોડીને અમારી પાસે આવ્યા એટલે તમારામાં કાંઈ ઠેકાણું નથી. એમ ન કહ્યું. તમે એની વાત ઉપર અહીં સુધી આવ્યા તો જરૂર તમે કોઈ પરાક્રમી છો એટલે આવ્યા છો. એમ લીધું.

‘અમારું કાર્ય કોઈએ હજી સુધી કર્યું નથી. તમે પરાક્રમી દેખાઓ છો;...’ ઘણા વખાણ કરશે. ‘તેથી આ નિયમ (નિશ્ચય) છે કે અમારું કાર્ય કરતાં અવશ્ય તમારું કાર્ય કરીશું એમ સાચું જાણો.’ ચોક્કસ જાણો કે તમે અમારું કાર્ય કરશો તો અમે જરૂર તમારું કાર્ય કરશું જ. એટલે એમ કે તમે વિશ્વાસ રાખો. અમારા ઉપર તમે વિશ્વાસ રાખો કે તમે અમારું કામ કરશો એટલે તમને જરૂર ચિદાનંદમાં લીન કરશું. શું કહે છે ? કે જ્ઞાની એમ કહે છે કે અમારા બોધને તમે અનુસરશો, જરૂર તમને ફળસિદ્ધિ થશે. આમાંથી દૃષ્ટાંતમાંથી સીધું એ ઉતરે છે. અને એ પ્રતીતિ આવી જાય છે. જેને સર્વાર્પણબુદ્ધિ આવે છે ત્યારે એને સર્વાર્પણબુદ્ધિવાળાને પ્રતીતિ આવી જાય છે કે હવે મારું અલિત થવાનું

છે એ વાત રહેતી નથી. જરૂર આ મહાત્માના-જ્ઞાનીના સંગે મારું હિત થવાનું જ છે, એવી એને પ્રતીતિ પામ્યા પહેલા પણ એને પ્રતીતિ આવી જાય છે. પણ એટલી એને સર્વાર્પણબુદ્ધિ આવવી જોઈએ.

‘અમારું કાર્ય કરતાં અવશ્ય તમારું કાર્ય કરીશું એમ સાચું જાણો. ત્યારે તે પુરુષ બોલ્યો કે તમારું કાર્ય કરીશ, સંદેહ ન કરો.’ હું જરૂર આપ કહેશો એમ જ કરીશ. એમાં જરાય તમારે શંકા કરવાની જરૂર નથી. જેવું તમે જેમ કહેશો એમ કરવા તૈયાર છું. એમાં કોઈ શંકાનું સ્થાન નથી. એટલે એને બરાબર એની આજ્ઞા શીરોધાર્ય થઈ કે હવે કાંઈ મારે વાત કરવાની રહેતી નથી.

મુમુક્ષુ :- સ્વરૂપપ્રાપ્તિ કોને થાય એનો સંકેત કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એનો સંકેત કરે છે. ‘શ્રીમદ્જી’એ તો આખો ગ્રંથ, એમના પત્રોમાં આખો ગ્રંથ જ એ પોકારી પોકારીને કહે છે.

‘ત્યારે મચ્છે તેને કહ્યું કે-હું ઘણા દિવસનો તરસ્યો આ દરિયામાં રહું છું.’ ઘણા દિવસનો તરસ્યો આ દરિયામાં હું રહું છું. ‘મારી તરસ ન છીપી,...’ પણ મને ક્યાંય પાણી મળતું નથી. ‘પાણીનો જોગ ન ખાધો,...’ પાણી નથી. રહું છું દરિયામાં પણ પાણી નથી. માને કોઈ ? આ એવી વાત છે. ‘પાણીનો જોગ ન ખાધો, ક્યાંયથી સાચવીને પાણી લાવો,...’ શું ? પાણી લાવો એમ ન કીધું. ક્યાંકથી સાચવીને પાણી લાવો. હું પીઉં એટલું પાણી ક્યાંકથી સાચવીને લાવી ઘો. જાળવીને લાવજો.

‘તમે મોટો ઉપકાર કરો,...’ આટલો તમે મારા ઉપર બહુ મોટો ઉપકાર કરો. ‘મારી તરસ મટાડો, મહાજનની રીત છે...’ લ્યો ! એને મહાજન કહ્યા. પહેલા સંત કહ્યા. તમે મહાન સંત છો. હવે કહે છે કે ‘મહાજનની રીત છે કે પર દુઃખ મટાડે.’ બીજાનું દુઃખ મટાડે એ મહાજનની રીત છે. પહેલા મહાજન તો એમ જ કહેવાતા ને ? પાંજરાપોળનું ધ્યાન રાખે, દયાના જે બધા કાર્યો હોય એમાં મહાજન લોકો મુખ્યપણે જોડાય. એ જોડાણા હોય એને મહાજન કહેવામાં આવે છે.

‘મહાજનની રીત છે કે પર દુઃખ મટાડે. માટે આટલો ઉપકાર કરો,...’ અમારા ઉપર તમે આટલો ઉપકાર કરો. ‘હું તમને ચિદાનંદ પ્રત્યક્ષ બતાવીને પ્રાપ્તિ કરાવીશ.’ ઠીક ! એક તમે મને મારી તરસ મટે

એટલું પાણી લાવી દ્યો. હું તમને પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય આનંદનો અનુભવ કરાવીશ. તમને દેખાડીશ કે આ રહ્યો ચૈતન્ય અને આ એનો અનુભવ. આ બધું કરાવી દઈશ તમને, જાવ.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્જી’એ કીધું છે ને કે મારી પાસેથી લેજે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એમાં એમ કહ્યું છે કે ગમે તેમ કરીને એક જ્ઞાનીને શોધ. એમ કહે છે. જો તને જીવનમાં કોઈ જ્ઞાની મળી જાય તો એની બધી વાત ઉપર તું વિશ્વાસ રાખ. પછી જો તને મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લઈ જજે. આમ કીધું છે. એટલે ગેરેન્ટેડ વાત છે. પછી મોક્ષ નહિ મળવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. ‘જ્ઞાનામૃત’માં આવ્યું છે. બહુ ભાવવાલી શબ્દો છે.

૭૬મો પત્ર છે. ‘બીજું કાંઈ શોધ મા.’ પહેલા એમ કીધું. ‘બીજું કાંઈ શોધ મા. માત્ર એક સત્પુરુષને શોધીને તેના ચરણકમળમાં સર્વભાવ અર્પણ કરી દઈ વત્યો જા.’ એના ચરણકમળમાં સર્વભાવની અર્પણતા કરીને વર્ત. ‘પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજે.’ આટલું સહેલું બતાવ્યું છે. કેટલું ? બહુ સહેલું પણ હવે એ સર્વભાવ અર્પણ કરવો એમાં તો બધો ભોગ દઈ દેવાની વાત આવી ગઈ. એમાં એણે બધું માનેલું મૂકવું પડે, પકડેલું મૂકવું પડે. સંયોગ બધા માણસ દાન કરી દે, હોં ! મુનિદીક્ષા અંગીકાર કરવી હોય તો બધી લાખો-કરોડોની સંપત્તિ છોડીને દીક્ષા લે. પણ માનેલું મૂકવા જીવ તૈયાર નથી. આ મોટી તકલીફ છે. કેમકે એ એનો આત્મા છે. એટલે જૂનું છોડે નહિ ત્યાં સુધી એને સર્વભાવની અર્પણતા નથી. એમ છે.

એના ઉપરનું જ એવું વાક્ય છે (પત્રાંક-૬૨) કે ‘પરમાત્માને ધ્યાવવાથી પરમાત્મા થવાય છે.’ ધ્યાન કરવું તેને ધ્યાવવું કહે છે. પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી પરમાત્મા થવાય છે. ‘પણ તે ધ્યાવન આત્મા સત્પુરુષના ચરણકમળની વિનયોપાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.’ આમ લીધું. પરમાત્માનું ધ્યાન ક્યારે લાગશે ? કે સત્પુરુષના ચરણકમળમાં અત્યંત વિનયભાવે રહેવારૂપ જે ઉપાસના છે, એ વિના પરમાત્માનું ધ્યાન શક્ય નથી. ‘એ નિર્ગ્રંથ ભગવાનનું સર્વોત્કૃષ્ટ વચનામૃત છે.’ લ્યો ! નિર્ગ્રંથ ભગવાનનું આ સર્વોત્કૃષ્ટ

વચનામૃત છે. એમનું બહુ વજન છે આ વિષય ઉપર.

‘સત્પુરુષ એ જ કે નિશ્ચિત્ત જેને આત્માનો ઉપયોગ છે,...’ સાવધાની છે. નિરંતર જેને જ્ઞાનધારા અંદરમાં વર્તે છે અને જે પોતાની સ્વરૂપ સાવધાનીમાં પડેલા છે અંદરમાં, એવા એ સત્પુરુષ છે. ‘શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી...’ એવી વાતો હોય. શાસ્ત્રમાં ન હોય, સાંભળવા મળી ન હોય એવી વાતો હોય. ‘છતાં અનુભવમાં આવે એવું જેનું કથન છે.’ કેટલાક તો કોઈ વાત પોતાને અભિપ્રાયમાં ન આવતી હોય અને શાસ્ત્રમાંથી મળે તો કહે પણ આ તો એક જ શાસ્ત્રમાં લખી છે. આવું બીજે ક્યાં લખ્યું છે ? એમ કહે. તારે કેટલી વખત કહેવડાવું છે ? તો સાચું અને નહિતર સાચું નહિ. અનેક શાસ્ત્રોમાં આવે તોપણ જેને પોતાનું માનેલું મૂકવું નથી એને તો મૂકવું નથી. આ પરિસ્થિતિ છે.

‘શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી છતાં અનુભવમાં આવે એવું જેનું વચન છે. અંતરંગમાં સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્તઆચરણા છે.’ અંતરંગથી જે નિઃસ્પૃહ છે. અને નિઃસ્પૃહ હોવા છતાં નિઃસ્પૃહપણે રહેવાની આચરણા પણ એની ગુપ્ત છે. એટલે શું છે ? કે બીજાને એમ દેખાય છે કે આ બધો સંબંધ છે, જ્ઞાનીને આટલા સાથે સંબંધ છે એટલી તો એમની સ્પૃહા થઈ કે નહિ ? નહિ, એ ગુપ્ત આચરણા છે. અંદરમાં એને કોઈની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી.

‘ગુરુદેવ’નું દૃષ્ટાંત છે બહુ મોટું આપણી પાસે તો. આટલો તત્ત્વ પ્રચારનો બહારમાં યોગ હતો. અનેક જીવો સંપર્કમાં આવતા. કોઈને એમ લાગે કે ‘ગુરુદેવ’ને અમારા પ્રત્યે ખુબ લાગણી છે, ફલાણું છે, આમ છે. અંતરંગ નિઃસ્પૃહ. જાણે કાંઈ લેવા કે દેવા. એવી ગુપ્ત આચરણા હોય છે. ઘણા બોલ છે. એ વિષયમાં ઘણી વાતો છે.

નીચે આવ્યું ને ? ‘ત્યારે તે પુરુષ બોલ્યો કે-તમે એમ કેમ કહો છો ?’ જ્યારે પાણી લાવવાનું કહ્યું ત્યારે એણે પ્રશ્ન કર્યો કે ‘જલસમૂહમાં તો તમે સદાય રહો છો, (માટે) એમ ન કહો કે જલ લાવો.’ જળ લાવવાનો ક્યાં પ્રશ્ન છે ? પાણીમાં તો તમે ડૂબેલા છો. ‘દરિયા તરફ જુઓ, આ જલથી પ્રત્યક્ષ ભર્યો છે.’

‘ત્યારે મરછ બોલ્યો કે-’ આ જે એને કહેવું હતું એ સમજીને કહ્યું છે મરછે. આત્માની પ્રાપ્તિ કરાવો તો શું આત્મા ક્યાંયથી લાવીને દેવાનો છે ? આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવો એટલે કોઈ આત્મા ક્યાંકથી લાવવાનો છે એનો આત્મા ? કોઈ નવો બનાવવાનો છે આત્મા ? એ તો કાંઈ પ્રશ્ન નથી. ‘ત્યારે મરછ બોલ્યો કે-એમ જો તમે કહો છો, વળી એ વાત તમે માનો છો,...’ એમ ? પાણીની. તમે એમ કહો છો અને જેમ કહો છો એમ માનો છો. બેય વાત લીધી. તમે આમ કહો છો અને વળી એમ માનો છો.

‘તમે ચિદાનંદ પ્રત્યક્ષ છો,...’ તમે કાંઈ જડ છો ? તમે તો ચૈતન્ય સ્વરૂપે છો. તમે ચિદાનંદ પ્રત્યક્ષ છો. ‘ચેતના છે તો આવો વિચાર તમે કર્યો છે.’ તમે વિચાર ક્યારે કર્યો ? આત્મ પ્રાપ્તિનો તમે વિચાર કર્યો તો તમે ચેતના તમારામાં છે તો તમે વિચાર કર્યો. હવે એ ચેતના જો તમારામાં છે તો પછી એ ચેતના તમારામાં છે એની શોધ બહાર ક્યાં કરો છો ? એમ કહેવું છે. તમારામાં ચેતના છે. તમે જ ચેતનાસ્વરૂપે છો, ચૈતન્યસ્વરૂપે તમે છો. હવે તમે એની શોધ બહાર ક્યાં કરો ? કે મને ક્યાંયથી આત્મપ્રાપ્તિ થાય, ક્યાંયથી આત્મપ્રાપ્તિ થાય એવી વાત ક્યાં રહે છે ? એમ કહે છે.

‘તમે ચિદાનંદ પ્રત્યક્ષ છો, ચેતના છો તોય, આવો વિચાર તમે કર્યો છે. હવે તમે મને પૂછવા આવ્યા છો, પણ ચિદાનંદ હંસ પરમેશ્વર તમે જ છો,...’ એક શબ્દ ઉમેર્યો. ‘પણ ચિદાનંદ હંસ...’ હંસ જેમ મોતીનો ચારો ચરે એમ ચિદાનંદ આત્મા તો ચિદાનંદ ચૈતન્યના આનંદના ભાવનું આસ્વાદન કરે. રાગની મલિનતાનું આસ્વાદન ચિદાનંદ હંસ કરે નહિ. એમ કહેવું છે. ‘પણ ચિદાનંદ હંસ પરમેશ્વર તમે જ છો, તેથી સ્થિર થઈ સંદેહ ત્યાગો...’ તેથી સ્થિર થઈને એટલે થોડું તમારી ચેતનાનું અવલોકન કરવામાં આવીને તમારી શંકાને છોડો.

અહીંયાં વિચાર શું કરવાનો છે ? કે હું માણસ છું કે હું આત્મા છું ? માણસ છું એમ ને એમ માનીને તો પ્રવર્તે છે. ફલાણો માણસ છું એમ માનીને તો જીવ પ્રવર્તે છે. હવે થોડા સ્થિર થઈને. સ્થિર થઈને એટલે બધી ઉપાધિથી જરાક ખસીને. બીજી ઉપાધિ જે વ્હોરી છે એનાથી

જરાક જુદા પડીને, હળવા થઈને અંતર અવલોકન કરો તો તમારી ચૈતના તમે પોતે જ છો. ચૈતન્યમય તમે પોતે જ છો એવું તમને જણાયા વિના રહેશે નહિ.

અહીંયાં તો કહે છે કે સંદેહને ત્યાગો. આત્મા વિષેની શંકા કાંઈ હોય તો એ છોડો. અથવા તમે ચૈતન્ય છો અને તમે મનુષ્ય એટલે ચાર ગતિના કોઈ પ્રાણી નથી. પણ તમે ચૈતન્યસ્વરૂપી આત્મા છો એ નિઃશંક વાત છે. એમાં શંકા કરવા જેવી નથી. ‘પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ અનુભવો...’ ‘સ્થિર થઈ સંદેહ ત્યાગો, પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ અનુભવો,...’ અનુભૂતિસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા છે. ઉપયોગ ત્યાં દઈને, દષ્ટિ ત્યાં દઈને તેનો અનુભવ કરો. બહાર જે દષ્ટિ દીધી છે કે આ હું... આ હું... આ હું... આ હું... બહારની દષ્ટિનો અર્થ આ છે. દષ્ટિ સત્તા પકડે છે ને ? આ હું... આ હું... આ હું... આ હું... એમ જે બહારની દષ્ટિ છે એ છોડીને અંતરંગમાં પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપને અનુભવો. એ તો અનુભૂતિસ્વરૂપ જ છે. જરાક ત્યાં ઉપયોગ દઈને દષ્ટિ દઈને એનો અનુભવ કરો.

‘પરના અનાદિજોગમાં પણ આત્મા જેવો ને તેવો છે;...’ અનાદિનો જે પરસંયોગ છે, ગમે તેવો સંયોગ મળ્યો હોય, એકેન્દ્રિય, બે ઈન્દ્રિય, ત્રણે ઈન્દ્રિય, ચાર ઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયના કોઈપણ દેહ હોય, એ સિવાય બીજા કોઈપણ પ્રકારના સંયોગ હોય, ત્રણે લોકના. ઉપર દેવલોકના સંયોગ હો, અહીંયાં મનુષ્યલોકના, નીચે નારકીના. સર્વ સ્થાનમાં, અનાદિ યોગમાં પરના અનાદિ યોગમાં, અન્ય પદાર્થોના અનાદિ સંજોગમાં પણ ‘આત્મા જેવો ને તેવો છે;...’ આ એના અનંત સામર્થ્યને બતાવનારી વાત છે.

કેટલી જગ્યાએ છેદાણો, ભેદાણો, શરીરને આગ લાગી, બળી, ભડથું થઈ ગયું, છુંદાઈ ગયો, ચેપાઈ ગયો, શરીરના ટૂકડે ટૂકડા થઈ ગયા, પણ આત્મા જેવો ને તેવો જ રહ્યો છે. એમ સૂચવે છે કે એનું અનંત સામર્થ્ય છે. પોતાના મૂળ સ્વરૂપે જેમ ને તેમ, એમ ને એમ રહેવું એવું એનું અનંત સામર્થ્ય છે. એમાં કોઈ પ્રકારે કોઈ રીતે કોઈ સંયોગથી કિંચિત્માત્ર કાંઈ ફેરફાર થઈ શકતો નથી.

અનાદિ પરના સંયોગમાં પણ ‘આત્મા જેવો ને તેવો છે; પરમાં

અત્યંત ગુમ થયો છે,...’ એટલે પરમાં ઘણો ખોવાઈ ગયો છે. શું કહે છે ? અત્યંત ગુમ થયો છે એનો અર્થ એ છે કે પરપદાર્થને લક્ષે ખોવાઈ ગયો જાણે. પોતે આત્મા જ નથી. એટલે પૂછે છે કે મારો આત્મા મને બતાવો. ‘પરમાં અત્યંત ગુમ થયો છે,...’ પરમાં અત્યંત લુપ્ત થયો છે, ગુમ થયો છે, ખોવાઈ ગયો છે, પોતાને ભૂલી ગયો છે. ‘તો પણ દેખવાનો સ્વભાવ ગયો નથી, જ્ઞાનભાવ ગયો નથી,...’

‘વચનામૃત’માં એક વાત આવે છે. ભૂલકણો છોકરો હોય છે. ‘ગોસળિયો’ નામ આપ્યું. એની માં એને બજારમાં મોકલે છે કે જા ફલાણું લઈ આવ. બજાર નજીક હોય. ગામડામાં તો બજાર નજીક હોય. જા જરાક ઊભા પગે આટલું લઈ આવ. બજારમાં ઘણા માણસ હોય, ઘણી ગડદી હોય. હું કાંઈક ખોવાઈ જઈશ તો ? બુદ્ધિ ઓછી હતી. કે હું ખોવાઈ જઈશ તો પછી હું ઘરે કેવી રીતે આવીશ ? હું તો ભૂલી ગયો તો ? હું જ ખોવાઈ જાઉં તો ? એટલે એની માએ યુક્તિ કરી. લાલ દોરો એના કાંઠે બાંધ્યો. તું ખોવાઈ જાય એવું તને લાગે ત્યારે આ લાલ દોરો જોજે. લાલ દોરો જોણે બાંધ્યો હોય એ ગોસળિયો. આવો એક દષ્ટાંત છે. લાલ દોરો બાંધ્યો હોય એ ગોસળિયો. પછી (સમજી જજે કે) આ ગોસળિયો આ રહ્યો, અહીંયાં જ છે. તું ઘરે આવતો રહેજે. એ લાલ દોરો છે.

અહીંયાં જ્ઞાન દોરો છે. જેને જ્ઞાનદોરો છે તે આત્મા છે. જ્ઞાનવાન આત્મા છે. એ ચૈતન્યમય આત્મા છે. એ જ્ઞાનદોરાથી જ્ઞાયકને પકડી લેવો, જાણનાર પોતે છે એમ પકડી લેવું. એ ઓળખીને અનુભવ કરવાની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- વિભાવથી સ્વભાવને પકડાવ્યો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિભાવથી નહિ. એનો અંશ છે. જ્ઞાનદોરો (એનો જ અંશ છે).

મુમુક્ષુ :- પૂછવા આવ્યા છો એમ કીધું ને ? પૂછવા આવ્યા છો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પૂછવા આવ્યો છો તમે. પણ એ તો તમે અનાદિ સંયોગમાં ભલે હો, પણ તમારો દેખવાનો અને જાણવાનો સ્વભાવભાવ છે, જ્ઞાનભાવ છે એ તમારો ગયો નથી. એ તો એવો ને એવો છે. જાણવું છે ત્યાંથી તમે જાણનાર તત્ત્વ છો, આખો આત્મા

જાણનાર છે એમ જાણવા ઉપરથી તમે આખા જ્ઞાયક આત્માનું ગ્રહણ કરો એમ કહેવું છે. એ સ્વભાવ ઉપરથી લે છે. વિભાવ ઉપરથી નહિ પણ સ્વભાવ ઉપરથી.

પરમાં ખોવાઈ ગયો છે ‘તો પણ દેખવાનો સ્વભાવ ગયો નથી, જ્ઞાનભાવ ગયો નથી, પરિણામ (પરરૂપે) થયા નથી.’ ભલે પરની સાથે તન્મયપણે સંબંધ કરે છે તોપણ એ પરિણામ તો આત્માના જ રહ્યા છે. પરિણામ કાંઈ પરસ્વરૂપે થયા નથી. ગોળ ખાય ત્યારે ગોળનો સ્વાદ જ્ઞાનમાં આવે છે. જણાય છે કે આ ગળ્યું છે. પણ એ પરિણામ-જ્ઞાનનું પરિણામ ગોળરૂપે થતું નથી કે ગોળ જ્ઞાનના પરિણામરૂપે થતો નથી. દ્રવ્ય તો દ્રવ્ય ભિન્ને ભિન્ન રહે છે એમ કહેવું છે. પરપરિણામ કર્યા ખરા પણ પરિણામ પરસ્વરૂપે થઈ ગયા છે, ચેતનના પરિણામ જડસ્વરૂપે થયા છે એવું તો નથી.

‘પરના આવરણથી અવરાયા, મલિન થયા;...’ જ્યારે એણે પોતાના પરિણામ પર પ્રત્યે લગાવ્યા ત્યારે એને પરનું આવરણ આવ્યું, એની શક્તિ અવરાઈ ગઈ અને એમાં અશુદ્ધતા અને મલિનતા ઉત્પન્ન થઈ. જ્યારે એણે પરની અપેક્ષાથી પર પ્રત્યે પરિણામ લગાવ્યા, અપેક્ષા બુદ્ધિએ, પરની અપેક્ષા બુદ્ધિએ પર પ્રત્યે પરિણામ લગાવ્યા ત્યારે એમાં રાગ-દ્રેષની ઉત્પત્તિ થયા વિના રહે નહિ.

મુમુક્ષુ :- મલિનતા છે એમ સિદ્ધ કર્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરિણામમાં તો મલિનતા થાય છે. પરિણામ તો પર પ્રત્યે લગાવે અને મલિનતા ન થાય એમ કેમ બને ?

‘પણ નિશ્ચયથી અખંડસ્વરૂપ ચિદાનંદ અનાદિનો છે. તે જેવો ને તેવો...’ જોયું ! અહીંયાં પણ જેવો ને તેવો શબ્દ વાપર્યો છે. ‘તે જેવો ને તેવો બની રહ્યો છે, કાંઈ ઘટ્યો કે વધ્યો નથી,...’ વાત તો એટલી ટૂંકી છે આ, ભલે લાંબુ લાંબું ગમે તેટલા શાસ્ત્રોથી કહેવાય છે, પણ વાત એટલી ટૂંકી છે કે અનાદિનો અવસ્થામાં રાગ-દ્રેષ, વિભ્રમ હોવા છતાં પણ એટલે મિથ્યાદર્શન અને મિથ્યાજ્ઞાન હોવા છતાં પણ, મૂળ સ્વરૂપને એ જ્યારે જોવે તો એને સ્પષ્ટપણે પ્રતીત પણ થાય છે, અનુભવ પણ થાય છે કે હું અનાદિઅનંત જેવો ને તેવો જ અનંતગુણ સંપન્ન, અનંત સામર્થ્ય સંપન્ન જેવો ને તેવો જ છું. એમાં કોઈ ફેરફાર

થયો નથી. ત્યારે જ એને દ્રવ્ય પર્યાયનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે કે મૂળ સ્વરૂપે તો હું જેવો ને તેવો છું. તો અવસ્થામાં પર બાજુ જેટલા ભાવ ખેંચાઈને જાય છે, આકર્ષિત થઈને જાય છે એટલી રાગ-દ્વેષ-મોહની મલિનતા અવસ્થામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ-મોહની મલિનતા થાય છે ત્યારે પણ મૂળ સ્વરૂપે તો જેવો ને તેવો છે. એમાં કોઈ ફેર પડતો નથી.

મુમુક્ષુ :- બુદ્ધિપૂર્વક એટલો ખ્યાલ આવે છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બુદ્ધિપૂર્વક એટલો ખ્યાલ આવે છે પણ અહીંયાં જે ઉપર કહ્યું ને ? કે 'ચિદાનંદ હંસ પરમેશ્વર તમે જ છો, તેથી સ્થિર થઈ સંદેહ ત્યાગો...' થોડું અવલોકનમાં આવવાની જરૂર છે.

વિચાર બે રીતે થાય છે. એક અંતર્લક્ષી અને એક બહિર્લક્ષી. બહિર્લક્ષી વિચારમાં બુદ્ધિ ચાલે છે તોપણ એ બુદ્ધિની દિશા નથી બદલાણી. અંતર્લક્ષી વિચારમાં ફેર પડે છે. એટલે ચાલતા પરિણામનમાં જ્ઞાનદોરાને પકડવો એટલે જ્ઞાનમાં અનુભવ શું છે ? એ જ્ઞાનમાં સામાન્યનો આવિર્ભાવ કરવો જોઈએ. જ્ઞાનમાં વિશેષ જ્ઞેયાકાર છે એ પકડાય છે એટલે એની સાથે એ જ્ઞેયાકારે રહેલું જે જ્ઞેય છે એ પકડાય છે. કેમકે બહિર્વૃત્તિ છે. એટલે બહિર્જ્ઞાનમાં એ સ્થિતિ ઊભી થાય છે. પરપદાર્થને તો ગૌણ કરો, પરપદાર્થ સંબંધીના રાગને તો ગૌણ કરો, પણ પરપદાર્થ સ્વરૂપે થયેલો જે જ્ઞાનાકાર છે, જ્ઞેયાકાર અનુસાર થયેલો જે જ્ઞાનાકાર છે એને પણ ગૌણ કરો. અને એકલા જ્ઞાનને, અંદરમાં અંતરંગ સૂક્ષ્મ અનુભવદષ્ટિથી એકલા જ્ઞાનને જુદું પાડે, જુદું અનુભવે, જુદું જોવે, જુદું અવલોકન કરે તો એને ભેદજ્ઞાન થાય છે અને તો એને અનુભવ થાય છે. નહિતર પરપદાર્થ સાથેની આ જીવના પરિણામની ચિકાશ એટલી બધી છે કે ઉપર ઉપરનો બહિર્લક્ષી બુદ્ધિમાં વિચાર થાય છે, તેમાં વાત સમજાય છે એટલી મેલી બુદ્ધિ છે તોપણ હજી વાત સમજાય છે. એટલો તો એનામાં પાવર છે હજી. પણ એથી કોઈ કામ થતું નથી. એ તો મલિન છે તોપણ એમાં સમજાય છે. જેમ ડહોળા પાણીમાં પણ પ્રતીબિંબ પડે. કેમકે સપાટી ચકચકીત છે એટલે. પાણીની સપાટી ચકચકીત છે એટલે ડહોળા પાણીમાં પણ પ્રતીબિંબ પડે.

એમ તમને શાસ્ત્રની વાત સમજાય ડહોળા પાણીમાં, પણ એથી કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. એટલે ત્યાં વાત સમજાય છે એમ લેવાને બદલે ભાવ ભાસવો જોઈએ. અને એ ભાવ પોતાના ચાલતા પરિણામનમાં જ્ઞાનને ચૈતન્યને જુદાં પાડીને અવલોકન કરવાની પદ્ધતિમાં આવે ત્યારે એને ભાવ ભાસે છે પહેલા. એ ભાવભાસન છે ત્યાં સમજણ છે, ત્યાં સમજાયું છે. એ પહેલા જે સમજણ છે એ ખરેખર સમજણ નથી. કેમકે એ તો એટલી ઉપર ઉપરની હોય છે કે ક્ષણમાત્રમાં એ વાતને વિસરી જાય છે. હું આત્મા છું એમ સાંભળ્યું. ક્ષણમાત્રમાં એ વિસરી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- પેલી વાત ફરીને. જ્ઞેયને ગૌણ કરે એટલે જ્ઞેય સંબંધીનો જે અંદર જ્ઞાનાકાર થાય છે એ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞેયને તો ગૌણ કરવા યોગ્ય છે. જ્ઞેય સંબંધી, જ્ઞેય પ્રત્યે જતા રાગને ગૌણ કરવો છે એટલું જ નહિ. જ્ઞેયાકાર થયેલા જ્ઞાનાકારને ગૌણ કરીને માત્ર જ્ઞાન સામાન્ય, એકલું જ્ઞાન, માત્ર જ્ઞાન એને અંતરંગ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકવામાં આવે તો એમાં પોતાનો અનુભવ છે, અનુભવદૃષ્ટિથી અવલોકવામાં આવે કે આમાં અનુભવ શું છે ? જ્ઞાનસામાન્યમાં અનુભવ, જ્ઞાનનો અનુભવ શું ચીજ છે ? કેમકે જ્ઞાનમાં જ્ઞાન સિવાય બીજો અનુભવ થઈ શકે એવી જગ્યા જ નથી. જ્ઞાનઘન છે પોતે. ત્યારે એને માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા, એનો ભાવ ભાસે પ્રથમ. ભાવ ભાસે....

મુમુક્ષુજીવનું જીવન એવું હોવું ઘટે છે કે તેના સહવાસ / સમાગમ દ્વારા અન્ય મુમુક્ષુના ભાવમાં - અંતરંગમાં નિર્મળતા થાય વા નિર્મળતામાં વૃદ્ધિ થાય. - આ પ્રકાર સ્વપર હિતકારી છે. સર્વ જ્ઞાનીપુરુષોની આ શિક્ષા પરમ આદર કરવા યોગ્ય છે. તેમ થવામાં કૃત્રિમતા ન થાય તે લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.

(અનુભવસંજીવની - ૯૧૫)

તા. ૧૯-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૭૬, પ્રવચન નં. ૧૩૪

‘નિશ્ચયવસ્તુસ્વરૂપ’ નિશ્ચય એટલે વાસ્તવિક. આત્માનું સ્વરૂપ, ખરું સ્વરૂપ, અસલ સ્વરૂપ. મૂળ વસ્તુ અનંત ગુણમય વાણીથી અગોચર એવું સ્વરૂપ છે. તેથી શરૂઆતમાં જ એમ કહે છે કે ‘નિશ્ચયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું તેનું કંઈક વર્ણન કરવામાં આવે છે.’ ‘કંઈક’ એ શબ્દ વાપર્યો છે. કેમકે અનંત ગુણો તો વાણીથી અગચોર છે. કથંચિત્ વક્તવ્ય છે. તેથી નિશ્ચયવસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું શુદ્ધ, અશુદ્ધ, એક, અનેક કાંઈ ભેદ ન પાડ્યો. પણ જેવું છે તેવું તેનું પણ કાંઈક એટલે આંશિક વર્ણન કરવામાં આવે છે. ભલે એ થોડું કહેવામાં આવે છે તોપણ તેના ઉપરથી સાંભળનારને શ્રુતજ્ઞાનમાં પૂરું વસ્તુ સ્વરૂપ જ્ઞાનગોચર થાય છે. આ વિશેષતા છે. ભલે પૂરું કહી શકાતું નથી અને તે તો દિવ્યધ્વનિમાં પણ કહી શકાતું નથી, છદ્મસ્થની વાણીમાં તો કહી જ ન શકાય. પરંતુ જેટલું કાંઈ કહી શકાય છે તેના ઉપરથી, તેના નિમિત્તે સાંભળનારને, વાંચનારને વસ્તુના પૂરા સ્વરૂપનું, અખંડ સ્વરૂપનું, પૂર્ણ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, શ્રદ્ધાન થાય છે અને મોક્ષમાર્ગમાં કેવળજ્ઞાનની લબ્ધિ થાય એટલે પ્રવેશ થાય છે. કહેવાતું નથી પૂરું પણ કેવળજ્ઞાનમાં પૂર્ણ આવે છે, એવું અભેદપણે શ્રુતજ્ઞાનમાં પૂર્ણ આવે છે. કેવળજ્ઞાનમાં સર્વ ભેદોથી પૂર્ણ જ્ઞાનમાં જણાય જાય છે, જ્યારે શ્રુતજ્ઞાનમાં અભેદપણે પૂર્ણ જણાય છે.

વસ્તુનું સ્વરૂપ ‘વસ્તુનું પોતાનું નિજસ્વરૂપ અનંતગુણમય છે, તેમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રધાન છે.’ અનંત ગુણો છે. સંખ્યાએ એટલા અનંત ગુણ છે કે ગણનામાં કોઈ છેલ્લો ગુણ છે એવું પૂરું ન થાય એટલા અનંત ગુણની સંખ્યા હોવા છતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ત્રણ ગુણ પ્રધાન છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ ગુણ આમાં પ્રધાન છે. પછી પુરુષાર્થ, આનંદ એ એમાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં આવી જાય છે.

‘દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રધાન છે. શાથી ? કે દેખવા-જાણવા પરિણામન વડે વેદવાથી રસાસ્વાદ અનુભવ થાય છે, ત્યાં સુખ

સમકિત પ્રગટે છે.’ દેખવા-જાણવાના પરિણામન વડે. દેખવા-જાણવાના પરિણામન વડે વેદવાથી એટલે અનુભવ કરવાથી. અનુભવ કરવાનું જ્ઞાનમાં સામર્થ્ય છે. તેથી દેખવા-જાણવા ને પરિણામન વડે અનુભવ કરવાથી, વેદવાથી કલો કે અનુભવ કરવાથી કલો, વસ્તુના મૂળ સ્વરૂપના રસાસ્વાદનો અનુભવ થાય છે.

એક મીઠાઈની અંદર સેંકડો ચીજ નાખી હોય. તેનો લાડવો બનાવ્યો હોય કે મીઠાઈ બનાવી હોય. કેટલી કેટલી કેવી કેવી ચીજ છે એનું જ્ઞાન ભલે ખાવાવાળાને જુદું જુદું ન હોય કે આમાં એલચી આઠસો રૂપિયે કીલોવાળી વાપરી છે, પિસ્તા છસ્સો રૂપિયે કીલોના વાપર્યા છે. એવું ભલે એને જ્ઞાન ન હોય. અને એવી કેટલી સેંકડો ચીજ વાપરી છે એ બધું જાણવામાં ન હોય, પણ એક બટકું ખાય ત્યારે એને સેંકડો ચીજનો રસાસ્વાદ આવે છે. એ રસાસ્વાદનું સુખ છે, એની જે પ્રતીતિ છે એ બધું એક વખત રસાસ્વાદ લેતા થઈ જાય છે. એની પ્રતીતિ પણ થાય છે કે આ ચીજ ઘણી સારી છે, એનો સ્વાદ પણ આવે છે કે આમાં ઘણો સારો સ્વાદ છે. કેવો કેવો કેટલી કેટલી ચીજનો કેવો કેવો એનું કોઈ પ્રયોજન નથી. પૂરી મીઠાઈ કેવી સ્વાદિષ્ટ છે એનો બરાબર સ્વાદ આવે છે અને એક ટૂકડો ખાતા જ એનો બરાબર સ્વાદ આવે છે.

એમ દેખવા, જાણવાથી, દેખવા-જાણવાના પરિણામન વડે, દેખવા-જાણવાના વિકલ્પ વડે નહિ. જાણવું અહીંયાં અનુભવથી જાણવું છે એટલે માત્ર દેખવા-જાણવાનો વિકલ્પ નહિ, પણ દેખવા-જાણવાનું સાક્ષાત્ પરિણામન થતાં. કોને ? નિજ વસ્તુસ્વરૂપને. દેખવા-જાણવાનું પરિણામન થતાં ‘વેદવાથી રસાસ્વાદ અનુભવ થાય છે,...’ અનુભવ ભલે આંશિક છે પણ એનો વિષય કોઈ અંશ નથી. એનો વિષય પૂર્ણ વસ્તુ સ્વરૂપ છે. અનુભવ આંશિક છે એ તો તારતમ્યતાએ આંશિક છે. પૂર્ણ અનુભવ અને શરૂઆતના અનુભવમાં તારતમ્ય ભેદ છે-અવગાઢતા ભેદ છે. વિપરીતતા નથી કે એ અંશને વિષય કરે છે અને બાકી રહી જાય છે કેટલુંક એવું પણ નથી. ભલે ખાય છે થોડું એક બટકું પણ પૂરી મીઠાઈ કેવી છે એનું બરાબર જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન થાય છે.

અનુભવ થાય છે ત્યાં સુખ પ્રગટે છે અને સમકિત પણ પ્રગટે છે. દેખવા-જાણવામાં સુખ પ્રગટે છે તે ચારિત્ર છે અને સમકિત પ્રગટે છે તે શ્રદ્ધાન છે. પ્રતીત પણ આવે છે કે જેવો અનુભવમાં આવી રહ્યો છે એવો જ હું છું. કેવો અનુભવમાં આવે છે ? કે જેવો કેવળજ્ઞાન થતાં અનુભવમાં આવે છે એવો જ અહીંયાં શ્રુતજ્ઞાનમાં અનુભવમાં આવે છે. જ્ઞાન તો બંને અનુભવજ્ઞાન જ છે. તેથી ત્યાં સુખ પણ પ્રગટે છે અને સમકિત પણ પ્રગટે છે. એટલે પ્રતીતિ પણ આવે છે.

‘તેમના વડે ચેતના જાણવામાં આવી, ત્યારે ચેતનસત્તા, ચેતનવસ્તુત્વ, ચેતનદ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ...’ બધાને ચૈતન્યપણું છે. ‘એ કહ્યાં.’ બીજા ગુણોના પણ કેટલાક ભેદો જાણવામાં આવે છે. વસ્તુ છે, સત્તાધારી વસ્તુ છે. સત્તા અને પ્રદેશત્વ એકાર્થમાં છે. વસ્તુત્વ અને દ્રવ્યત્વ પણ એકાર્થમાં છે. જણાય છે, પ્રમાણજ્ઞાનમાં મપાય છે. પૂરેપૂરું આવું છે એમ વિશેષે કરીને મપાય છે તેથી તેનું પ્રમેયત્વ છે. એ પણ સાથે સાથે કહ્યાં. એ છ સામાન્ય બીજા દ્રવ્યોને છે એવા ચૈતન્યદ્રવ્યને પણ પોતાના નિજ વસ્તુ સ્વરૂપને પણ છે.

‘માટે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર જીવવસ્તુનું સર્વસ્વ છે.’ એ મુખ્ય ગુણ છે. તે ‘જીવવસ્તુનું સર્વસ્વ છે.’ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમાં સર્વસ્વ આવી ગયું. મુખ્ય ગુણ છે એટલા માટે. જરૂર નથી કે બીજા ગુણ એ જાણે તો ત્યાં શ્રદ્ધાન અને આનંદ આવે, સુખ પ્રગટે અને ન જાણે તો-બીજા ગુણોને ન જાણે તો એને શ્રદ્ધાનમાં ખામી રહે અને આનંદ ન આવે, સુખ ન થાય. એવું કાંઈ નથી. અનાદિથી જીવને જે સુખનું પ્રયોજન છે એ પ્રતીતિસહિત સુખનું પ્રયોજન અહીંયાં સિદ્ધ થઈ જાય છે. પ્રતીતિસહિત સુખ થાય છે. આવું જ સુખ છે, આવો જ સુખસ્વરૂપે હું છું એવું પ્રતીતિસ્વરૂપે ત્યાં સુખાનુભવ થાય છે અને એ સુખમાં સુખ આવ્યું ત્યાં સર્વસ્વ આવ્યું. તેથી દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર જીવવસ્તુનું સર્વસ્વ છે એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સુલટ્યા એટલે બધું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સર્વસ્વ આવી ગયું એને. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર થતાં પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન, પોતાના સ્વરૂપનું અભેદ સ્વસંવેદન જ્ઞાન અને એમાં લીનતા થઈ એટલે જીવવસ્તુનું એ સર્વસ્વ છે. પ્રશ્ન નથી ને

આમાં ?

‘દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય એ વસ્તુની અવસ્થા છે.’ અથવા વસ્તુની જે વ્યવસ્થા છે એમાં વ્યવસ્થિતપણે, પદ્ધતિસરપણે દ્રવ્યપણે, ગુણપણે અને પર્યાયપણે વસ્તુ રહેલી છે. અવસ્થિત છે અથવા વસ્તુ રહેલી છે. વસ્તુ દ્રવ્યપણે પણ રહેલી છે, વસ્તુ ગુણપણે પણ રહેલી છે અને વસ્તુ પર્યાયપણે પણ રહેલી છે. એ વસ્તુ એ રીતે અવસ્થિત છે. એમાં દૃષ્ટિમાં ઉપાદેય કેટલું એ બીજો વિષય છે. જ્ઞાનમાં મુખ્ય-ગૌણ કેટલું એ બીજો વિષય છે. પણ વસ્તુ આવી છે એમ પહેલાં એણે જ્ઞાન કરવું જોઈએ. સમજણમાં તો બરાબર લેવું જોઈએ. પછી એમાં મુખ્ય-ગૌણનો વિષય સમજ્યા પછી છે. સમજે જ ઊલટું-સુલટું તો એને મુખ્ય ગૌણ કરવાનું પણ બરાબર બની શકતું નથી. કેમકે બરાબર જ્યારે સમજણમાં આવતું નથી ત્યારે એને ગૃહીત મિથ્યાત્વ જરા વિશેષ ગાઠપણે છે. મંદ પણ થયું નથી. મિથ્યાત્વ તીવ્ર રહ્યું છે તેથી જ્ઞાનમાં વિપર્યાસ થાય છે, ઊલટી-સુલટી-અન્યથા કલ્પના થાય છે.

‘અનાદિનિધન વસ્તુ અખંડ ચેતનારૂપ વર્તે છે,...’ અનાદિનિધન વસ્તુ અખંડ ચેતનારૂપપણે વર્તે છે. એટલે મૂળ વસ્તુ છે તે તો અનાદિઅનંત ચૈતન્ય સ્વરૂપે રહે જ છે. એનું મૂળ સ્વરૂપ છે અખંડ ચેતના એ તો અખંડ ચેતનાસ્વરૂપ રહે છે. વર્તે છે એટલે રહે છે. વર્તે છે શબ્દ વર્તમાન હયાતી ધરાવે છે. સર્વ કાળે સર્વ વર્તમાનમાં હયાતી ધરાવે છે એટલે સદાય વર્તે છે, અનાદિઅનંતપણે વર્તે છે એમ કહેવામાં આવે છે. વર્તે છે એમ લખ્યું જ છે ને ? શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ અમને કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, મુખ્ય નયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે. એવી રીતે વર્તે છે શબ્દ વાપર્યો છે. એટલે છે ત્યાં. હયાત છે એમ લેવું છે.

‘પણ અનાદિ કર્મજોગથી અશુદ્ધ થઈ રહી છે;...’ કર્મને ઉદયની સાથે જોડાવાથી અનાદિથી વર્તમાન પરિણામમાં અશુદ્ધતા થઈ રહી છે, આવરણ આવી રહ્યું છે, મલિનતા થઈ રહી છે. અને પોતાનું જ સુખનિધાન છે એને પોતે જાણતો નથી. તોપણ પોતાનું સુખનિધાન છે એમાં કોઈ કર્મજોગથી મલિનતા થઈ છે એવું નથી. ત્યાં કર્મજોગથી મલિનતા નથી થઈ. મૂળ નિશ્ચય વસ્તુસ્વરૂપ છે એ મલિન નથી થયું એમ કહેવા માટે એમ કહે છે કે એ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. શુદ્ધ સ્વરૂપ એ

અપેક્ષાએ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. કેમકે અહીંયાં અનાદિ કર્મયોગથી અશુદ્ધ થઈ રહી છે વસ્તુ તોપણ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એમ સાથે સાથે કહેવું છે. અશુદ્ધતાની અપેક્ષા લઈને એમ કહેવું છે કે અશુદ્ધતા મૂળ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી પેસી, પહોંચી નથી. તેથી મૂળ વસ્તુ તો શુદ્ધસ્વરૂપે જ છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવશ્રી’ પ્રગટ કર્યું. શાસ્ત્રમાં તો મોજૂદ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ બેસતું નથી કે એક બાજુથી શાસ્ત્રકાર એમ કહે કે અનાદિથી કર્મજોગથી વસ્તુ અશુદ્ધ થઈ રહી છે. વળી શાસ્ત્રકાર ત્યાં ને ત્યાં એમ કહે કે તોપણ શુદ્ધસ્વરૂપે છે. વસ્તુ અશુદ્ધ થઈ રહી છે તોપણ વસ્તુ શુદ્ધસ્વરૂપે છે. કપડું મલિન છે તોપણ કપડું શુદ્ધ છે. મેલ કાઢો એટલે કપડું તો શુદ્ધ જ છે. કપડાની જાતથી કપડું મેલું થયું છે એમ નથી. પણ મેલનું આવરણ કપડા ઉપર આવ્યું છે એ રીતે એને મલિનતા ગણવામાં આવે છે. પહેલો પેરેગ્રાફ ફરીને લેવો હતો ને.

પાછળ ૭૬ પાને. દેખવાનો-જાણવાનો સ્વભાવ ગયો નથી. ભલે પરમાં ઘણો તન્મય થયો આત્મા. પરના અનાદિ જોગમાં.. ત્યાં પણ એ વિષયનું અનુસંધાન લાગે છે ત્યાંથી. અનાદિથી કર્મના ઉદયમાં જોડાવાથી તેમાં ઘણો લીન થયો તોપણ જેવો ને તેવો છે. તેનો જે દેખવા-જાણવાનો સ્વભાવ છે તે જ્ઞાનસ્વભાવ ગયો નથી. જ્ઞાનની જે શક્તિ છે એ શક્તિ તો અકબંધ એમ ને એમ રહેલી છે. શક્તિમાં ઓછા-વત્તાપણું લાગુ પડતું નથી.

દિવાસળીના ટોપકામાં શક્તિ છે. જેટલી દાઢ્ય છે-જેટલા બળવાયોગ્ય અનંત પદાર્થો હોય એ બધાને બાળે એટલી શક્તિ છે. સળગાવો ત્યારે એની જાળ ભલે નાની દેખાય પણ એથી કાંઈ શક્તિ નાની છે એમ નથી.

એમ અહીંયાં દેખવા-જાણવાના ઉપયોગમાં આવરણ હોવાથી વ્યક્તિ ભલે નાની દેખાય, જ્ઞાનની વ્યક્તિ ભલે નાની દેખાય પણ શક્તિનું સ્વરૂપ અનંત છે. શક્તિને કોઈ નાના-મોટાપણું નથી. પૂર્ણ શક્તિ છે. એ જાળમાં પણ પૂર્ણ શક્તિ છે. જાળ કેટલાને બાળે ? જેટલું બળવાયોગ્ય હોય એને બાળે છે. તો જે શક્તિ છે તે અંદર છે અને બહાર છે. શક્તિ તો જે છે તે જ છે. પૂર્ણ છે. એમાં ઓછા-વત્તાપણાનું માપ લેવા જાય તો એને શક્તિનું સ્વરૂપ એને અન્યથા

ભાસે છે, એને શક્તિનું સ્વરૂપ શક્તિસ્વરૂપે ભાસતું નથી.

એમ અહીંયાં જ્ઞાનસ્વભાવ ગયો નથી. દેખવા-જાણવાનો જે જ્ઞાનસ્વભાવ તે ગયો નથી. તેનો જ્ઞાનનો પર્યાય જ્ઞાનભાવ પણ ગયો નથી. એ પણ ક્યારેય સર્વથા નષ્ટ થાય, અભાવ થાય એવું બનતું નથી. પરિણામ પરરૂપે થયા નથી. પરિણામ પોતે પરિણામ મટીને, જીવના પરિણામ મટીને પરસ્વરૂપે થઈ ગયા નથી. અધ્યાસમાં એવો અધ્યાસ થાય છે કે હું શરીરરૂપે છું તેથી શરીરની અશાતારૂપે પણ હું જ છું. શરીરસ્વરૂપે હું છું તેથી શરીરની શાતા-અશાતા પણ હું જ છું. એવું એને લાગે તોપણ ખરેખર પોતાના પરિણામ પરસ્વરૂપે થઈ શકતા નથી. જીવના પરિણામ ખરેખર શરીરના પરિણામરૂપે થઈ શકતા નથી કે એની શાતા-અશાતાના પરિણામરૂપે થઈ શકતા નથી.

‘પરના આવરણથી અવરાયા, મલિન થયા; પણ નિશ્ચયથી અખંડસ્વરૂપ ચિદાનંદ અનાદિનો છે. તે જેવો ને તેવો બની રહ્યો છે, કાંઈ ઘટ્યો કે વધ્યો નથી,...’ પોતાના અસ્તિત્વનું શ્રદ્ધાન તે સમ્યક્દર્શન છે. અને તે શ્રદ્ધાન આવું છે કે હું જેવો છું તેવો અનાદિઅનંત શાશ્વત છું, ત્રિકાળ છું અને એમાં વધવું-ઘટવું કાંઈ થઈ શકતું નથી. અનેક પ્રકારના સંયોગિક ફેરફાર થવા છતાં, કોઈપણ પ્રકારના સંયોગિક ફેરફારના કારણે પણ મારામાં વધવું નથી, મારામાં ઘટવું નથી. એ જ મારા અવ્યાબાધ ત્રિકાળી સામર્થ્યને સિદ્ધ કરે છે. હું સદાય એવો ને એવો છું. એવી જે પ્રતીત, એવી જે સ્વરૂપ અસ્તિત્વની, ત્રિકાળ એકરૂપ સ્વરૂપઅસ્તિત્વની પ્રતીત તેને અહીંયાં સમ્યક્શ્રદ્ધાન કહેવામાં આવે છે.

‘કાંઈ ઘટ્યો કે વધ્યો નથી, (માત્ર) ભ્રમકલ્પનાથી સ્વરૂપ ભૂલ્યો છે.’ આવો જ છું એવું એને નથી રહ્યું, પણ હું માણસ છું એવું એને થઈ ગયું. માણસ થયો ત્યારે. અત્યારે મનુષ્ય છે. તો મનુષ્યપણું તો એક વિકૃતભાવ છે, એક વિકૃત સ્થિતિ છે. મૂળ વસ્તુ સ્વરૂપ એવું નથી. પણ મૂળમાંથી હું આખેઆખો માણસ છું અને મૂળ સ્વરૂપને ભૂલ્યો છે એટલે માણસ તરીકે જ બધી પ્રવૃત્તિ કરે છે, મનુષ્યોચિત બધી પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એ ભ્રમકલ્પનાથી એ પ્રવૃત્તિ જેટલી કરે છે તેમાં એને અનેક પ્રકારનું નવું કર્મબંધન થાય છે. માનવધર્મ ઉપર લોકો વ્યાખ્યાન આપે

છે ને ? ફલાણા માનવધર્મ ઉપર વ્યાખ્યા આપશે. માનવધર્મ આમ પાળવો અને માનવધર્મ આમ પાળવો.

અહીંયાં કહે છે કે તું મનુષ્ય છે તે જ, મનુષ્ય છું એવી પ્રતીતિ તે જ મિથ્યાત્વ છે. બુદ્ધિપૂર્વક એમ માનવાથી ગૃહીત મિથ્યાત્વ છે એટલે દઢ મિથ્યાત્વ છે અને એમાં તારા પરમસત્નો, તારા નિજ પરમાત્માનો બહુ જોરથી અનાદર રહેલો છે. તેથી એ માનવધર્મની સ્થાપના આત્મધર્મથી તદ્દન વિરોધવાળી છે. અથવા એ ધર્મના બદલે આત્માના ધર્મની જગ્યાએ તો એ અધર્મ છે. ધર્મ નથી પણ અધર્મ છે.

માનવ માનવની મદદ કરે, માનવ માનવની સુખાકારી ચાહે, માનવ માનવમાં વિખવાદ ન કરે, એકબીજાને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય એવું ન કરે, એને અધર્મ કહેવાય ? જરા કઠોર પરિભાષા છે. આત્મધર્મને ભુલવે છે અને એવું દઢ કરે છે. દેખાતી સારી વાતો છે, દેખાવમાં ઘણી સારી વાતો લાગે છે. પણ આત્માનું એમાં દઢપણે કેટલું અહિત થાય છે એનો ખ્યાલ રહેતો નથી એટલે કઠોર ભાષાથી પણ કહેવામાં આવે છે. કેમકે બહુ સારું સારું લાગે છે એને સારું લગાડીને કહેવા જાય છે તો એ એનું ખરાબ છે એ સારુ થાતું નથી. એવું ને એવું ખરાબ રહે છે.

મુમુક્ષુ :- માનવધર્મ ખરેખર નિગોદમાં લઈ જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ગૃહીત મિથ્યાત્વનું ફળ તો એવું જ છે. તીવ્ર મિથ્યાત્વમાં શુ થાય ? શુભ પરિણામ થોડા થયા હોય તો અલ્પ કાળ એકાદુ સ્ટેશન બંધાય એને, મનુષ્યનું કે દેવગતિનું કે મનુષ્યનું. કોઈપણ. કોઈ મનુષ્યનું થાય. મિથ્યાદષ્ટિ છે એટલે કોઈ મનુષ્ય મરીને મનુષ્ય પણ થાય. કોઈ હલકો દેવ પણ થાય. દેવ થાય તો હલકો દેવ થાય. સમ્યક્દષ્ટિ જે દેવલોકમાં ઉપર જાય એવો દેવ થાય નહિ. તો ત્યાં શ્રદ્ધાનની વિપરીતતાને લઈને ફરીને પાછા તીવ્ર પાપના પરિણામ થઈ જાય છે અને અધોગતિમાં જીવ ચાલ્યો જાય છે.

‘(માત્ર) ભ્રમકલ્પનાથી સ્વરૂપ ભૂલ્યો છે. પરને જ સ્વ માન્યું તો શું થયું ! એ કહીએ છીએ-’ ભ્રમકલ્પનાથી ભૂલ્યો છે. પોતાને ભૂલ્યો છે એટલે પરને સ્વપણે માન્યું છે અને સ્વપણે માન્યું છે તો એની શું દશા થઈ છે ? તો શું થયું એ હવે કહેવામાં આવે છે. એના ઉપર એક ‘જ્ઞાનદર્પણ’નું ‘દીપચંદ્રજી’નું જ ૪૭ નંબરનું પદ લીધું છે.

‘નિહચૈ નિહારત હી આતમા અનાદિ સિદ્ધ,
આપ નિજ ભૂલહીતૈ ભયો વિવહારી હૈ;
જ્ઞાયકશક્તિ યથાવિધિ સો તો ગોપ્ય દર્શ પ્રગટ
અજ્ઞાનભાવદશા વિસતારી હૈ.
અપનો ન રુપ જાને ઓરહીસ્યો ઓર માને
ઠાને બહુ ખેદ નિજ રીતિ ન સંભારી હૈ;
ઐસે તો અનાદિ કહો કહા સિદ્ધિ સાધી
અબ નૈકહૂ નિહારૌ નિધિ ચેતના તુમ્હારી હૈ.’

‘નિહચૈ નિહારત હી આતમા અનાદિ સિદ્ધ,...’ જો નિશ્ચયથી જોવામાં આવે તો આત્મા અનાદિ સાક્ષાત્ સિદ્ધપદસ્વરૂપે છે. અનાદિથી અનંત કાળ-સર્વ કાળમાં આત્મા સાક્ષાત્ સિદ્ધપદસ્વરૂપે છે. સંસારમાં ગમે તે દેહ હોવા છતાં એ દેહમાં રહેલું તત્ત્વ છે એ તો સાક્ષાત્ સિદ્ધની મૂર્તિ છે. ચૈતન્યમૂર્તિ સિદ્ધ છે આત્મા. સર્વ કાળે. અત્યારે પણ સિદ્ધપદસ્વરૂપ છે.

‘આપ નિજ ભૂલહીતૈ ભયો વિવહારી હૈ;...’ પણ એવા પોતાના નિજસિદ્ધપદને ભૂલીને વ્યવહારી છે એટલે સંસારી છે એમ પોતે પોતાને માને છે અને એમ પોતે વર્તે છે અને એ વર્તનામાં એ દુઃખી-દુઃખી થાય છે. તોપણ મૂળ વસ્તુસ્વરૂપ મટતું નથી. ‘જ્ઞાયકશક્તિ યથાવિધિ...’ જે સ્વરૂપે જ્ઞાયકશક્તિ છે એ તો અનાદિઅનંત જ્ઞાયકશક્તિ તે જ સ્વરૂપે છે. શક્તિમાં ફેર પડતો નથી.

‘સો તો ગોપ્ય દર્શ...’ તેને તો ઢાંકી દઈને, તેનાથી વિમુખ થઈને ‘પ્રગટ અજ્ઞાનભાવદશા વિસતારી હૈ.’ પ્રગટપણે તો અજ્ઞાનભાવની દશાનો ઘણો વિસ્તાર થયો છે. અનાદિકાળથી અજ્ઞાનદશા ફેલાય રહી છે. એ અજ્ઞાનદશામાં ‘અપનો ન રુપ જાને ઓરહીસ્યો ઓર માને...’ પોતાનું સ્વરૂપ તો જાણતો નથી અને બહારમાં પણ એને કાંઈ વિવેક રહેતો નથી. ‘ઓરહીસ્યો ઓર માને...’ પરને પર માનવું જોઈએ. એમાં પણ એનું પર સંબંધીના જ્ઞાનમાં પણ ઠેકાણું નથી. કાંઈકનું કાંઈક માને છે, એમ કહે છે. પોતાનું સ્વરૂપ જાણતો નથી અને કાંઈકનું કાંઈક માને છે. ઘણું દુઃખ પામે છે.

‘ઠાનૈ બહુ ખેદ...’ ઘણો ખેદ એટલે ઘણું દુઃખ, ઘણી આકુળતા ભોગવી રહ્યો છે. એટલો આકુળતામાં ડૂબી જાય છે. ‘નિજ રીતિ ન સંભારી હૈ;...’ પણ પોતાના સ્વરૂપને અનુભવવાની એની જે વિધિ છે, રીતિ છે એ રીતિને એ સંભાળતો નથી. સ્વરૂપસન્મુખ રહેવું, સ્વરૂપ સન્મુખ થવું અને સ્વરૂપની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનથી સંભાળ કરવી કે આ જ હું છું. એવી એણે પોતાની રીતિને સંભાળી નથી.

‘ઐસે તો અનાદિ કહો કહા સિદ્ધિ સાધી...’ આમ કરતા કરતા અનંત કાળ વ્યતીત કર્યો એમાં એના હાથમાં શું આવ્યું ? એમ કહે છે. શું સિદ્ધિ સાધી ? પોતાને ભૂલીને આવું અનંત કાળથી કરી રહ્યો છે. તો એને પૂછે છે કે શું તારા હાથમાં આવ્યું ? ‘કહા સિદ્ધિ સાધી...’ તને શું સિદ્ધિ થયું છે ? દુઃખ એકલું પામ્યો છે. તને દુઃખ સિવાય કાંઈ મળ્યું નથી.

‘ઐસે તો અનાદિ કહો કહા સિદ્ધિ સાધી અબ નૈકહૂ નિહારૌ...’ હવે પ્રમાણિકતાથી, સરળતાથી જરા અવલોકન કરો ‘નિધિ ચેતના તુમ્હારી હૈ.’ અંદરમાં તમારી અનંત ચેતનાનિધિ ભરી છે. એને તમે સરળતાથી પ્રમાણિકપણે અવલોકનમાં તો લ્યો. છે એની હયાતીને તો અવલોકો કે આ છે. અનંત ચેતનાનિધિ, અનંત સુખની નિધિ સાક્ષાત્ પ્રગટપણે ભરી પડી છે એવું તમે અવલોકન કરો.

પરને જ સ્વ માન્યું તો શું થયું ? દૃષ્ટાંત આપીને વાત કરે છે. ‘જેમ કોઈ હાથમાં રહેલા ચિંતામણિને ભૂલી કાચના કકડાને રત્ન માની ચલાવે તો તે રત્ન ન થાય અને ચિંતામણિને કાચ જાણે તો તે કાચ ન થાય. ચિંતામણિપણું ન જાય.’ બે વાત લીધી છે. એક ચિંતામણિ છે, એક કાચનો કટકો છે. ચિંતામણિના સ્વરૂપને ભૂલ્યો (અને) કાચના કટકાને રત્ન માન્યું. તેથી કાચનો કટકો કાંઈ રત્ન થતો નથી અને ચિંતામણિનું ચિંતામણિપણું કાંઈ ચાલ્યું જતું નથી.

એમ આ આત્મા પોતાની ચૈતન્ય ચિંતામણિ નિધિને ભૂલ્યો, બહારમાં પૌદ્ગલિક સંયોગોને સર્વસ્વ માન્યું, આ મારો પુણ્યનો ઉદય, આ મારો પાપનો ઉદય, આ મારી અનુકૂળતાઓ, આ મારું સર્વસ્વ. એમ જેમાં જેની કાંઈ કિંમત નથી ત્યાં ઘણી કિંમત આપીને પ્રવર્ત્યો.

તોપણ એ ચીજો કામમાં આવી નહિ. કામમા તો ન આવી પણ સરવાળે દુઃખનું નિમિત્ત થઈ. કેમકે સંયોગમાં પ્રાપ્ત થયાનો રસ ચડ્યો. એ જ વખતે ઝેર ખાધું-એની મીઠાશ લીધી. એના વિયોગમાં એને દુઃખ થયા વિના રહેશે નહિ. પણ એ વખતે એને ખ્યાલ આવતો નથી કે આ બધું મારું છે એમ કરતા, એવો ભાવ કરતા અત્યારે જ દુઃખનું મૂળ ઊભું કર્યું છે. રુચિથી પરનું સ્વ કરે અને દુઃખજ્વર ઉત્પન્ન ન થાય એવું કદી બને નહિ. એને દુઃખ થાય, થાય ને થાય જ. જેમ રુચિથી ખોટો આહાર-અપથ્ય આહાર લે અને એને તાવ આવ્યા વિના રહે નહિ. વૈજ્ઞાનિક વિષય છે. એમ રુચિથી પરનું સંયોગનું સેવન કરે અને એને દુઃખ ન થાય એવું કદી બને નહિ. એ દૃષ્ટાંત લીધો છે.

‘તેમ આત્માને પર જાણો તો પર ન થાય, અને પરને આત્મા જાણો તો તે આત્મા ન થાય.’ પોતાને ભૂલી જાય એટલે સ્વરૂપનો ત્યાગ થઈ જાય એમ બને નહિ. પરને ઘણી સંભાળથી, કાળજીથી રાખવાનો ભાવ કરે કે આ શરીર મારું. બરાબર એને તંદુરસ્ત રાખું. તો તેથી કાંઈ એ પર રજકણો કોઈ આત્મારૂપ, ચેતનારૂપ થાય નહિ. એના સ્વરૂપે ન થાય. ‘આત્માને પર જાણો...’ પોતાને પરસ્વરૂપે જાણો તો પોતે પરસ્વરૂપે થઈ જાય નહિ. દેહસ્વરૂપે થઈ જાય નહિ. અને દેહને આત્મા જાણો તો આત્મા પર થાય નહિ. ખોટું માનવાથી કાંઈ વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપને ફેરફાર કરી નાખતી નથી. માન્યતામાં ભૂલ થાય તો માન્યતાના ભૂલનો ભોગ ભોગવવો પડે છે, દંડ ભોગવવો પડે છે. પણ તેથી કાંઈ વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપમાં પલટો મારી જાય એવું બનતું નથી.

‘વસ્તુ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કોઈ કાળે ન કરે.’ અથવા ‘વસ્તુ વસ્તુત્વને ન તજે, પોતાના દ્રવ્યને ન તજે, પોતાના પ્રમાણને ન તજે, પોતાના પ્રદેશને ન તજે, ઈત્યાદિ ભાવને ન તજે,.....’ એના ઉપર ‘જ્ઞાનદર્પણ’નું એક બીજું પદ નીચે ફૂટનોટમાં છે.

‘જ્ઞાન ઉપયોગ યોગ જાકૌ ન વિયોગ હોય

નિહચૈં નિહારે એક તિહૂં લોક ભૂપ હૈ;

ચેતના અનંત ચિદ્દૃષ્ટ સાસતૌં વિરાજમાન

ગતિ ગતિ ભ્રમ્યૌં તોઊં અચલ અનૂપ હૈ.

જૈસેં મણિમાંહિ કોઈ કાચખંડ માને તોઉ

મહિમા ન જાય વામેં વાલીકો સરુપ હૈ

ઐસેં હી સંભારિકૈ સરૂપકો વિચાર્યો

મેં અનાદિકો અખંડ મેરો ચિદાનંદ રૂપ હૈ.’

હુ ભાવવાલી પદ લીધા છે. એમ કહે છે કે જો તો ખરો ! આ ‘જ્ઞાનનો ઉપયોગ...’ છે. જેનો આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ છે, જે વસ્તુનો આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ છે એનો સંબંધ ‘યોગ...’ એટલે એ ઉપયોગનું થવું. યોગ. એનો યોગ થવો. ‘ન વિયોગ હોય...’ એનો ક્યારેય વિયોગ થતો નથી. ક્યારેય આ આત્માએ જ્ઞાનનો ઉપયોગ છોડી દીધો હોય અને જ્ઞાનના ઉપયોગનો ત્યાગ કરીને ઉપયોગ વિનાનો થઈ ગયો હોય એવું તો કદી બનતું નથી. જેમ રત્નચિંતામણિનો પ્રકાશ સદાય પ્રકાશમાન રહે છે. એને કાચ માને તોપણ એ પ્રકાશ્યા કરે છે. એમ આત્માને જડરૂપ માને, દેહરૂપ માને તોપણ એના ઉપયોગનો વિયોગ થતો નથી. જો તો ખરો, એમ કહે છે.

‘જ્ઞાન ઉપયોગ યોગ જાકૌ....’ જેનો જ્ઞાનનો ઉપયોગ છે જે વસ્તુનો, એનો વિયોગ હોય, એનો તો કદી વિયોગ નથી. ‘નિહચૈં નિહારૈ...’ ખરેખર નિશ્ચયથી, વાસ્તવિકપણે એનું પદ નિહારે-અવલોકે તો પોતે ‘એક તિહૂં લોક ભૂપ હૈ;...’ ત્રણ લોકનો નાથ પોતે છે. કોઈ સામાન્ય પ્રાણી નથી. પણ ત્રણ લોકનો નાથ પોતે છે. સંયોગથી જીવ પોતાને ઊંચો-નીચો માને છે. ગોત્રથી ઊંચો-નીચો માને છે ને. આ ચાંડાળ છે, ફલાણું છે. તિર્યચનું ખોળિયું હોય તો અંદર તો ત્રણ લોકનો નાથ છે.

‘નિહચૈં નિહારે એક તિહૂં લોક ભૂપ હૈ;...’ બસ, આ હુંક છે. સમ્યગ્દષ્ટિને આ નિશ્ચય નિહાળવાનું થાય છે એની હુંક છે કે હું ત્રણ લોકનો નાથ છું. કોઈની અપેક્ષા કરવી એ મારું સ્વરૂપ નથી. રાજા કોઈની અપેક્ષા કરે ? કે આ મને મદદ કરે તો સારું. એને કોઈની અપેક્ષા હોઈ શકે નહિ. ‘નિહચૈં નિહારે એક તિહૂં લોક ભૂપ હૈ; ચેતના અનંત...’ અનંત ચેતના અંદર ભરેલી છે. અનંત ચેતનાશક્તિ ચૈતન્યરૂપે, ચિદ્રૂપે ચૈતન્યરૂપે શાશ્વતપણે બિરાજમાન છે, હયાતી

ધરાવે છે, શાશ્વતપણે મોજુદગી ધરાવે છે.

જેની હયાતી પ્રગટ છે એની શંકા શી ? અને જે શાશ્વત છે એનો ભય શો ? અને જે અનંત ચેતનાસ્વરૂપે છે એ પોતાની અનંતતા હોવાને લીધે બીજી અપેક્ષા (નથી). એમ કહે છે કે કોઈને જરૂર નથી એ શું કરવા લાચારી કરે ? એમ પોતાની અનંત ચૈતન્યનિધિ પોતામાં ભરી છે એને બીજાની અપેક્ષા શું ? પોતાનું શાશ્વતપણું છે ત્યાં ભય શો ? પોતે હયાત છે ત્યાં એની શંકા શી ? જ્યાં નિઃશંકપણું છે, નિર્ભયપણું છે અને નિર્વાચ્યકપણું છે, ત્યાં પછી બીજી કોઈ દુઃખની રેખા પણ ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી.

‘ચેતના અનંત ચિદ્વૃપ સાસતોં વિરાજમાન, ગતિ ગતિ ભ્રમ્યોં તોઊં અચલ અનૂપ હૈ.’ ચાર ગતિમાં અનંતકાળ ભ્રમણ થયું તોપણ પોતાના અચળ સ્વરૂપે, અનુપમ સ્વરૂપે એમ ને એમ અખંડ રહી ગયો છે. કેટલી શક્તિ એની ! નિગોદમાં ગયો તોપણ કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ અને કોઈ કાળે કાંઈ ફેર પડવાનો જેમાં કોઈ અવકાશ નથી. ‘શ્રીમદ્જી’ એવા શબ્દો લખે છે કે અનઅવકાશપણે આત્માકારપણું જ્યાં છે, ત્યાં બીજો વિકલ્પ શો ? અનઅવકાશપણે આત્માકારપણું છે. હું મારા આત્મસ્વરૂપે એવી રીતે છું કે એમાં બીજો કોઈ અવકાશ, ગુંજાઈશ કાંઈ રહેતું નથી, થતું નથી. ત્યાં અન્ય વિકલ્પ શો ? બીજો વિકલ્પ શો એને ? એને કોઈ વિકલ્પનો પ્રશ્ન નથી. ભલે પોતાને ભૂલીને, આવા સ્વરૂપને ભૂલીને ગતિ-ગતિ ભ્રમ્યો, એને ભૂલીને ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કર્યું તોપણ એણે પોતાના મૂળ સ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યો છે એવું તો કદી બન્યું નથી. ‘તોઊં અચલ અનૂપ હૈ.’

‘જૈસેં મણિમાંહિ કોઈ કાચખંડ માનૈ...’ આ દૃષ્ટાંત આખ્યું છે એ આના ઉપરથી આખ્યું છે. ચિંતામણિ રત્નને કોઈ કાચનો ટૂકડો માને ‘તોઉ મહિમા ન જાય વામૈં વાહીકો સરુપ હૈ...’ તોપણ એ રત્નચિંતામણિની કિંમત ઘટતી નથી. કેમકે એમાં એનું સ્વરૂપ છે. આત્માને કોઈ નથી માનતો પોતે કે બીજો મિથ્યાદૃષ્ટિ એને નથી માનતો કે અનંત મિથ્યાદૃષ્ટિઓ આત્માના સ્વરૂપને જેવું છે એવું અનંત મહિમાવંત સ્વરૂપને જાણતા નથી, માનતા નથી, સ્વીકારતા નથી, એનો મહિમા આવતો નથી તેથી એની કિંમત ચાલી જાય છે ? જેમ રત્નની

કિંમત ચાલી જતી નથી. કેમકે એમાં એનું સ્વરૂપ છે. એમ આત્મામાં આત્માનું અનંત મહિમાવંત સ્વરૂપ છે. માને, ન માને, સ્વરૂપનો ત્યાગ થાશે નહિ.

‘મહિમા ન જાય વામૈં વાહીકો સરુપ હૈ એસૈં હી સંભારિકૈ...’ એમ મૂળ સ્વરૂપને સંભાળીને ‘સરૂપકો વિચાર્યો...’ મેં સ્વરૂપને જ્ઞાનમાં લીધું, મેં સ્વરૂપને શ્રદ્ધાનમાં લીધું કે મારું તો અનાદિથી અખંડ ચિદાનંદરૂપ છે. ચૈતન્ય આનંદ એ મારું અનાદિનું સ્વરૂપ છે. અને એનો આધાર હોવાથી હવે મને કોઈ ચિંતા નથી. એના ઉપર વાત લીધી છે. કે આત્માને જાણે તો એમ જાણે કે વસ્તુ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કોઈ કાળે ન કરે. વસ્તુ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કોઈ કાળે ન કરે. પોતાના સ્વરૂપને છોડીને એનો સર્વનાશ થાય કે કિંચિત્માત્ર ઘાત થાય એવું કોઈ કાળે ન કરે. વસ્તુ વસ્તુત્વને ન તજે. પોતાની વસ્તુપણાને ન તજે એટલે પોતાના પ્રયોજનભૂત કાર્ય કરવાના સ્વભાવને કદી વસ્તુ છોડે નહિ. વસ્તુ પોતાના પ્રયોજનભૂત કાર્ય કરવાના સ્વભાવને કદી છોડે નહિ. એટલે વસ્તુપણાને ન છોડે. પોતાના દ્રવ્યને ન તજે એટલે પોતાનું જે દ્રવ્યત્વ છે, આત્મદ્રવ્યપણું છે એ છોડીને પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપે થાય એવું કદી ન બને. ભલે અધ્યાસેથી અત્યંત તન્મય થાય ભાવમાં તોપણ દ્રવ્યત્વપણું ન છૂટે. ભાવમાં ભૂલ થાય પણ દ્રવ્યમાં ભૂલ થાય નહિ, એમ કહે છે. દ્રવ્ય તો દ્રવ્ય જ રહે છે.

‘પોતાના દ્રવ્યને ન તજે, પોતાના પ્રમાણને ન તજે,...’ પોતાના પ્રમાણને ન તજે એટલે પોતાનું જે ચોક્કસ માપ છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અનંત ગુણ વગેરે એને ન છોડે. ‘પોતાના પ્રદેશને ન તજે,...’ એક પ્રદેશ પણ એમાંથી ઓછો થાય નહિ. દેખાવમાં ભલે ઓછા-વત્તાપણું દેખાય કે લાથીનું કદ મોટું છે, ક્ષેત્ર પ્રદેશ ઘણો વિસ્તારવાળો છે. કંથવો એ જરાક જેટલો છે. તોપણ એને એક પ્રદેશ પણ ગુમાવ્યો છે કે ઓછો થયો છે, એનું ક્ષેત્ર ઘટ્યું છે એવું બનતું નથી.

‘પોતાના પ્રમાણ ન તજે, પોતાના પ્રદેશને ન તજે, ઈત્યાદિ ભાવને ન તજે,...’ ઈત્યાદિ ભાવને ન તજે એટલે પોતાના મૂળ સ્વભાવને ન તજે. ‘માટે તે અનાદિપ્રદેશપ્રમાણને (અનાદિથી ચાલ્યા

આવતા પોતાના પ્રદેશ પ્રમાણને) ન તજે.’ અનાદિથી જે એનું ક્ષેત્રપ્રમાણ છે એ એટલું ને એટલું રહે છે. જો વિસ્તાર કરવામાં આવે તો જેટલો આ લોક છે, ચૌદ બ્રહ્માંડ છે એના જેટલા પ્રદેશો છે એટલા પ્રદેશો પ્રત્યેક આત્માના છે. જ્યારે કેવળી સમુદ્ઘાત થાય છે ત્યારે લોકપ્રમાણ ક્ષેત્ર એનું વ્યાપી જાય છે. એક આત્માનું, કેવળીના આત્માનું. એટલે નિશ્ચયથી એનું ક્ષેત્રપ્રમાણ અસંખ્ય પ્રદેશ, અસંખ્ય લોકપ્રમાણપ્રદેશ (છે). લોકના જેટલા અસંખ્ય પ્રદેશો છે એટલા એક આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો છે. પછી એ સંકોચાઈને ગમે તેટલો નાનો દેખાય, એક રજકણ જેટલો, દેહ એવો સૂક્ષ્મ મળે અને વિસ્તાર પામીને એ ભલે લોકપ્રમાણ વિસ્તાર પામે તોપણ કોઈના પ્રદેશો ઓછા નથી, કોઈના પ્રદેશો વધારે નથી.

મુમુક્ષુ :- નિગોદનો જીવ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિગોદમાં પણ એવડો છે. કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે પણ એવડો છે. ક્ષેત્રમાં ફેર પડતો નથી. ક્ષેત્રની એટલી વાત સ્પષ્ટ કરી છે.

‘માટે તે અનાદિપ્રદેશપ્રમાણને (અનાદિથી ચાલ્યા આવતા પોતાના પ્રદેશ પ્રમાણને) ન તજે.’ અનાદિથી ચાલ્યા આવતા જે અસંખ્ય પ્રદેશોનું પ્રમાણ છે એમાંથી એક પણ પ્રદેશ ઓછો થતો નથી. કે એક પણ પ્રદેશની અંદર કોઈપણ પ્રકારની ક્ષતિ ઊપજતી નથી. માણસ નથી કહેતા ? કે ક્યાંય એ ખાંગો થાતો નથી. જેમ હીરો છે, રત્ન છે એની મજબુતાઈ ઘણી છે. એને હાર્ડનેસ કહે છે. વિજ્ઞાનની ભાષામાં હાર્ડનેસ કહે છે. હીરાની હાર્ડનેસ, ડાયમંડ ટેન. ટેન છે ને ? ડાયમંડ ટેન કહે છે. એનું જે માપ છે એને. એના ઉપર લોઢાનો હથોડો મારે તો હથોડામાં ઘોબો પડે, લોઢામાં ઘોબો પડે. કેમકે લોઢા કરતા હીરો વધારે હાર્ડ છે-કઠણ છે.

એમ આ આત્મા જે ચૈતન્યરત્ન છે એનો એક પ્રદેશ ખાંગો થાતો નથી, ક્યાંય ઘોબો પડતો નથી એક પ્રદેશમાં. એટલી એની હાર્ડનેસ છે કે કાંઈ એમાં ફેરફાર, એક પ્રદેશમાં ફેરફાર થાય નહિ. એક ગુણમાં ફેરફાર થાય નહિ. એટલે કોઈ એક શક્તિમાં ફેરફાર થાય નહિ કે એના ક્ષેત્રમાં ફેરફાર થાય નહિ. એના દ્રવ્યત્વમાં ફેરફાર થાય નહિ કે એના વસ્તુત્વમાં ફેરફાર થાય નહિ. જેવડો છે, જેવો છે એવો અનાદિઅનંત રહે છે. કોઈ

ચિંતા એને કરવાની જરૂર નથી કે એની નિજ નિધિ છે એમાં કાંઈપણ ઓછોપ થાય. ગુમાવાનો તો સવાલ જ નથી કે મારું બધું ચાલ્યું જશે, પણ ઓછું થવાનો પણ સવાલ નથી.

‘(વસ્તુ) શુદ્ધ-અશુદ્ધ બન્ને અવસ્થામાં પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની દશા ન તજે.’ ગમે તે અવસ્થા હોય. શુદ્ધ અવસ્થા હોય કે અશુદ્ધ અવસ્થા હોય. બંનેની ચરમસીમા લઈએ તો સિદ્ધદશા હોય કે નિગોદની દશા હોય, બંને અવસ્થામાં પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જેવા છે તેવા એટલા જ રહે છે. એમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી. આમ છે.

મુમુક્ષુ :- અનાદિ કાળથી રઝળ્યો, રખડ્યો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તોપણ. ‘ગતિ ગતિ ભ્રમ્યો તોડી અચલ અખંડ છે.’ અચળ છે. પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરતો નથી. અચળપણે એવો ને એવો રહે છે. સ્વરૂપથી ચલાયમાન થતો નથી. એમ લેવું છે.

‘સોગાનીજી’એ દૃષ્ટિમાં લીધું છે કે અવસ્થામાં સિદ્ધપણું હો કે અવસ્થામાં નિગોદપણું હો, મને કાંઈ લાભ નથી અને મને કાંઈ નુકસાન નથી. આમ લીધું છે. શ્રદ્ધાનનો વિષય આવો છે. આમ શ્રદ્ધા શ્રદ્ધે છે એમ કહેવું છે. જ્ઞાનમાં ખબર છે કે જેટલી અશાંતિ એટલું ભાવમાં નુકસાન, જેટલી શાંતિ એટલો ભાવમાં લાભ. લોકો તો સંયોગના હિનાધિકતાને લાભ અને નુકસાનનું માપ ગણે છે કે રૂપિયા કમાણો તો લાભ, ખોટ ગઈ તો નુકસાન. એ તો બહાર રહ્યું. જીવન, મરણ, લાભ, અલાભ, સુખ-દુઃખનું કારણ એ તો બહાર મૂકી દીધું. પણ અહીંયાં આત્માની શાંતિ પ્રગટી, જેને શાસ્ત્રમાં આત્માને સ્વરૂપલાભ થયો એમ કહેવામાં આવે, આત્મા પામ્યો ત્યારે એને શાંતિ થઈ, આનંદ થયો, સ્વરૂપલાભ થયો એમ કહે. અને જેણે મિથ્યાદષ્ટિ થઈને આત્મા ગુમાવ્યો એને નુકસાન થયું એમ કહે. તો કહે છે, નિગોદનું નુકસાન મને નથી. પરમાનંદનો લાભ સિદ્ધદશાનો મને નથી. કેમ ? કે મારા મૂળ સ્વરૂપમાં હું એવો ને એવો સદાય બિરાજમાન છું. અકબંધ છું. આવી શ્રદ્ધા એ વાસ્તવિક શ્રદ્ધા છે. એ મૂળ શ્રદ્ધા અસલ શ્રદ્ધા છે, એ સમ્યક્ શ્રદ્ધા છે. એ સુખનું મૂળ છે અવસ્થાને. સમ્યક્ શ્રદ્ધા તે સુખનું મૂળ છે.

શ્રદ્ધાને સુખની ઉત્પત્તિ સાથે સીધો જ સંબંધ છે. પણ એ

અવસ્થામાં શ્રદ્ધા થાવ અને સુખ થાવ એવી અપેક્ષા પણ મને નથી, એમ કહે છે. કેમકે હું જેવો છું એવો છું. શ્રદ્ધાની અપેક્ષા કે કોઈ અવસ્થાની અપેક્ષા હું રાખતો નથી. આવો શ્રદ્ધાનો વિષય છે અને આ રીતે શ્રદ્ધા પોતાના વિષયને શ્રદ્ધે છે.

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચય વસ્તુસ્વરૂપમાં આ આવ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ નિશ્ચય વસ્તુસ્વરૂપ. નિશ્ચય શ્રદ્ધાનો જે વિષય છે, નિશ્ચય જ્ઞાનનો જે વિષય છે, નિશ્ચય આચરણનો જે વિષય છે, નિશ્ચય આનંદનો જે વિષય છે અને નિશ્ચય પુરુષાર્થનો જે વિષય છે તે મૂળ નિશ્ચય વસ્તુસ્વરૂપ છે. એમ કહેવું છે.

‘શુદ્ધ-અશુદ્ધ બન્ને અવસ્થામાં પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની દશાને ન તજે.’ જો વસ્તુ કોઈપણ કાળે કોઈપણ હાલતમાં પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડતી નથી તો તેનો મહિમા કેટલો ! એમ કહે છે. ‘તેનો મહિમા અનંત અને અમીટ છે.’ તેનો મહિમા અનંત છે અને તે મહિમાવંત પદાર્થની મહિમાને મટાડી શકાય એવું નથી. મહિમાવંત પદાર્થ છે એ મહિમાધારી પદાર્થ છે. એ મહિમાને પણ મટાડી (શકાય એવું નથી), એવી મોટાઈને પણ મટાડાય એવું નથી, એની અનંતતાને પણ મટાડાય એવું નથી.

‘(અર્થાત્) કોઈથી મટાડ્યો મટતો નથી,...’ જેમાં સ્વરૂપનો મહિમા કોઈથી મટાડ્યો મટે એમ બનતું નથી. અનંત મિથ્યાદષ્ટિ જીવો એ સ્વરૂપનો મહિમા કરતા નથી અને અવર્ણવાદ કરે છે, તેથી સ્વરૂપનો મહિમા કાંઈ ચાલ્યો જતો નથી કે મટી જતો નથી. ‘નિશ્ચયથી જે છે તે છે.’ જોયું ! નિશ્ચયથી તો જે છે તે છે. અને જે છે તે છે. જે છે તે અનંત કાળમાં હતો, વર્તમાનમાં જે છે તે છે અને ભવિષ્યમાં જે છે તે જ રહેવાનો છે.

‘(માટે) નિજ વસ્તુને શ્રદ્ધાન, જ્ઞાનાદિ અનંતગુણમાત્ર (રૂપ) જાણી અનંત સુખ કરે તો સુખી થાય.’ આવી વસ્તુને શ્રદ્ધે, જાણે એને સુખનું કારણ છે. સુખની જરૂરિયાત લાગે તો શ્રદ્ધે, જાણે. ન સુખની જરૂરિયાત લાગે તો એને ઠીક પડે એમ કરે. આ અમને લાગ્યું તે કહેતા જઈએ છીએ. એમ કહે છે ‘દીપચંદ્રજી’. અહીં સુધી રાખીએ...

તા. ૨૧-૩-૧૯૮૬, પાના નં. ૭૭, પ્રવચન નં. ૧૩૫

પાનું-૭૭. છેલ્લી બે લીટી બાકી છે. નીચેથી ચોથી લીટી.

‘(વસ્તુ) શુદ્ધ-અશુદ્ધ બન્ને અવસ્થામાં પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની દશા ન તજે. (તેનો) મહિમા અનંત અમિટ છે,...’ ગમે તે સંયોગમાં કોઈપણ પ્રકારના પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં અને વર્તમાનની શુદ્ધ અશુદ્ધ અવસ્થામાં વસ્તુ પોતાનું સ્વરૂપ ન તજે. વસ્તુ કદી પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ ન કરે. જો વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરે તો વસ્તુનો નાશ થાય. અને જો વસ્તુ કદી પણ ત્યાગ ન કરે તો વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપે રહેવાનું એનું સામર્થ્ય છે એ અનંત સામર્થ્ય છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

કોઈપણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપે ટકી રહે છે અને સ્વરૂપમાં હાનિ પામતી નથી તો એ વસ્તુના પોતાના સામર્થ્યને લીધે છે. તેથી પોતાના સ્વરૂપે એવું ને એવું સ્વરૂપ ટકાવી રાખવું એવી શક્તિની મહિમા અનંત છે. એ અનંત મહિમા છે અને એ મહિમા અમિટ છે. ક્યારેય મટતો નથી. સદાય એવો મહિમા ધારણ કરે છે. મહિમા એટલે મોટાઈ, મહત્તા. વસ્તુની પોતાની એ મહત્તા છે અને તે મહત્તા કોઈથી પણ મિટાવી ન શકાય એવી મહત્તા છે.

‘(અર્થાત્) કોઈથી મટાડ્યો મટતો નથી,...’ આવો વસ્તુનો મહિમા, અનંત મહિમા કોઈથી મટાડ્યો મટતો નથી. પોતે એનો મહિમા ન સમજે તોપણ વસ્તુ મહિમાવંત છે, બીજા સમજે તો મહિમાવંત છે, બીજા ન સમજે તોપણ મહિમાવંત છે. વસ્તુ તો અનંત મહિમાવંત છે તે છે. એની મહત્તા ઘટાડી શકાય એમ નથી. ‘નિશ્ચયથી...’ એટલે મૂળ સ્વરૂપે ‘જે છે તે છે.’ અને જે છે તે સદાય છે. આવું વસ્તુનું કોઈ મહાન સ્વરૂપ છે.

‘(માટે) નિજ વસ્તુને શ્રદ્ધાન, જ્ઞાનાદિ અનંતગુણમાત્ર (રૂપ) જાણી અનંત સુખ કરે તો સુખી થાય.’ માટે નિજ વસ્તુને, આવી નિજ વસ્તુને શ્રદ્ધે, પ્રતીત કરે કે આવી જ વસ્તુ છે-પોતે આવો જ

અનંત મહિમાવંત છે. તેનું શ્રદ્ધાન અને જ્ઞાન 'નિજવસ્તુને શ્રદ્ધાન, જ્ઞાનાદિ અનંતગુણમાત્ર(રૂપ) જાણી અનંત સુખ કરે ...' આવી વસ્તુને શ્રદ્ધે, જાણે, તેના અનંતગુણસ્વરૂપ જાણીને પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે કે અનંત સુખ કરે અને અનંત સુખ કરે તેથી પોતે સુખી થાય. આ વસ્તુના સ્વરૂપજ્ઞાનને અને સુખને સીધો સંબંધ છે. અથવા દુઃખની જે સમસ્યા છે, સંસારમાં જીવમાત્રની, પ્રાણીમાત્રની જે દુઃખની સમસ્યા છે કે મને દુઃખ ન હો, એનું એકમાત્ર સમાધાન, સર્વ પ્રકારના દુઃખની સમસ્યાનું એકમાત્ર સમાધાન પોતાના નિજ સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન કરવું તે છે. બહુ સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત છે આ. અનંત વીતરાગોએ, અનંત જિનેન્દ્રોઓએ સ્વાનુભવથી સિદ્ધ કરેલો આ સિદ્ધાંત છે.

'ઉપાયથી ઉપેયને પમાય છે.' ઉપાય એટલે વિધિ. કાર્ય કરવાની પદ્ધતિ, સાચી પદ્ધતિને ઉપાય કહે છે. ઉપેય એટલે જે કાંઈ કાર્ય સાધવા માગે છે તેને ઉપેય કહે છે. ઉપાયથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય તે ઉપેય. જેમ પ્રમાણનો વિષય તે પ્રમેય, જ્ઞાનનો વિષય તે જ્ઞેય. તેમ ઉપાયથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય તે ઉપેય. ભાષામાં એવી રીતે ગોઠવાણી છે. 'ઉપાયથી ઉપેયને પમાય છે. તે ઉપેય આનંદઘન પરમાત્મા પરમેશ્વર છે.' તે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, સાધ્ય કરવા યોગ્ય પોતાનું પરમેશ્વરપદ છે કે જે આનંદઘન છે. જેમાં અનંત પરમાનંદ ઉત્પન્ન થાય છે, અનંત પરમાનંદપણું, પરમાત્મપણું જેમાં હોય છે તે ઉપેય છે અથવા તે સાધ્ય કરવા યોગ્ય છે.

'તેનો ઉપાય એટલા માટે કરવો કે...' એ પરમેશ્વરપદ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય એટલા માટે કરવો કે 'સંસાર અવસ્થામાં જ શરીરમાં કર્મબંધથી ગુમ થયો, પરભાવનાથી દુઃખી થયો, પોતાનું પરમેશ્વરપદ ન પામ્યો.' શું કહે છે ? કે અહીંયાં ધ્યેય કોઈ નાની વાત નથી. પરમેશ્વરપદને પ્રાપ્ત કરવું એવું ધ્યેય છે. પહેલેથી, બહુ શરૂઆતથી, પ્રવેશકાળે, શરૂઆતકાળે જ આ ધ્યેય છે કે પોતાના નિજ પરમેશ્વરપદને પ્રાપ્ત કરવું. આટલેથી અટકવું, આટલું થાય એટલે બસ. એ વાત અહીંયાં નથી. પોતાનું જે પૂર્ણ પરમેશ્વરપદ છે એ જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. અને તે એટલા માટે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે કે સંસાર અવસ્થામાં શરીરના કર્મબંધનથી પોતે અવરાઈ ગયો છે, ગુમ થઈ ગયો છે, ખોવાઈ

ગયો છે. આવું મહાન પરમેશ્વર પદ સામર્થ્યરૂપે છે. ઉપાય કરે તો તે પ્રગટ થવા યોગ્ય છે. છતાં પણ સંસાર અવસ્થામાં શરીરને વળગીને એકલા શરીરની જ વ્યવસ્થા કરવામાં, અનુકૂળતાઓ એ બધી શરીરની વ્યવસ્થા જ છે ને ? તેમાં ગુપ્ત થયો, તેમાં ખોવાઈ ગયો અને પરભાવનાથી દુઃખી થયો.

જુઓ ! સંસારમાં જીવ દુઃખી થયો એનું કારણ એણે પરપદાર્થની ભાવના રાખી છે. મને આ હો અને મને તે હો. એ સિવાય જગતના જીવોને બીજું કંઈ નથી. એક વાક્યમાં... સર્વજ્ઞ અનુસારી વાણી છે ને ? એક વાક્યમાં આખા જગતને આવરી લીધું. એવા તો કેટલાય વચનો છે આ વાણીમાં કે એક એક વાક્યમાં આખા જગતની વાત લઈ લીધી હોય. કોઈ બાકી ન રહે. શું છે જગતના જીવોને ? મને આ હો અને મને તે હો. કદી રાજાના ઘરે પણ કંઈ નથી જોઈતું એવો દિવસ નથી ઊગતો. ઊગે છે ? એ પણ એમ કહે છે કે આજે આ લાવજો અને આજે તે લાવજો. લાવવાની જરૂરિયાતનું વિસ્ત કોઈનું પૂરું થઈ ગયું હોય કે હવે અમારે કોઈની જરૂર નથી, એવું એક ઘર બતાવો. છે સંસારમાં કોઈનું એવું ઘર ?

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવે’ મોટા માગણ કહ્યા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વધારે જરૂરિયાતવાળાને તો મોટા માગણ કહ્યા છે. પણ જગતમાં બધા પરપદાર્થની માગણી કર્યા જ કરે છે. શા માટે કર્યા કરે છે ? કે એને પરપદાર્થની ભાવના છે. અને એ પરપદાર્થની ભાવના તે દુઃખનું મૂળ છે. જગતમાં જીવને દુઃખ થવાનું આ એકમાત્ર કારણ છે કે પરભાવનાથી જીવ દુઃખી છે. જેટલી એની અપેક્ષા ગઈ એટલો જીવ સુખી. લોકોમાં પણ આટલી તો કહેવત પડી છે કે ‘સંતોષી નર સદા સુખી.’ સંતોષ થયો. એણે પકડી લીધું કે જે કંઈ આપણને ધંધો-વેપાર કરતા મળી ગયું, કંઈ નહોતું અને મળી ગયું, હવે આપણે વધારે લેવા પ્રયત્ન કરવો નથી, ફાંફાં મારવા નથી, આ છે એટલામાં સંતોષ છે. તો એને જેને ઘણું મેળવવું છે એવી ઉપાધિમાં આવવાનું થાતું નથી. આ તો રોજિંદા સામાન્ય અનુભવથી પણ તારણ કાઢેલી વાત છે. તારણ કાઢેલી માખણ કાઢીને મૂકેલી વાત છે. તો જે મોક્ષમાર્ગ પરમ નિરપેક્ષ છે અને જે વસ્તુ પોતાના પરિપૂર્ણ ગુણસમૃદ્ધિથી સમૃદ્ધ

છે અને તેથી કરીને વસ્તુને કોઈની અપેક્ષા નથી, જરૂરિયાત નથી. એવી પરમેશ્વરપદ સ્વરૂપ વસ્તુ છે એ પરમેશ્વરપદને પ્રગટ કરવા માટે એનો જે ઉપાય છે એ ઉપાય ન કરે તો જીવ દુઃખી... દુઃખી... દુઃખી.. ત્રણે કાળમાં એ પરભાવનાથી દુઃખી થાય છે.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યલિંગીએ બધું છોડી દીધું છે. નીકળી ગયા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બધું છોડે છે પણ અપેક્ષા નથી છોડી. બહારમાં બધો ત્યાગ કરેલો દેખાય છે પણ અંદરમાં ભાવમાં અપેક્ષા છૂટી નથી. અભિપ્રાય એનો છૂટ્યો નથી અને પરિણતિ પણ એની છૂટી નથી. અભિપ્રાય સાથે તો પરિણતિ અભિપ્રાયસ્વરૂપ જ રહે છે.

પરની અપેક્ષા અને પરની ભાવનામાં એણે આખા જગતની સૃષ્ટિ રચી છે કે આ જગતમાંથી મારે આટલું આટલું જોઈએ. ત્યારે એને આખું જગત છે એ એની અપેક્ષાબુદ્ધિમાં, ઈચ્છાબુદ્ધિમાં એક રજકણમાત્ર જેવું થઈ જાય છે. એવી મોટી એક જીવની અપેક્ષાબુદ્ધિ ઊભી થાય છે કે આખા જગતના પદાર્થો એની અંદર આણુ-રેણુવત્ થઈ જાય છે.

જેમ અલોકાકાશમાં લોક છે એ આણુરેણુવત્ છે. એમ ઈચ્છારૂપી આકાશમાં પણ આખો લોક આણુરેણુવત્ છે. એવું મોટું ઈચ્છાનું આકાશ એક જીવનું છે. અને તેથી આ જગતની અંદરથી સંઘર્ષ અને લડાઈ ક્યારેય મટતી નથી. કેમકે જગત છે એવડું છે અને ઈચ્છા અનંત જીવોને એક જ જગતને પ્રાપ્ત કરવાની છે. તેથી એમાં ખેંચાખેંચી ન થાય તો બીજું થાય પણ શું ? ત્રણ લોકનું રાજ, આખા જગતનું રાજ તો કોઈને મળતું નથી. કેમકે મનુષ્યમાં ચક્રવર્તી મનુષ્યઈન્દ્ર છે અને દેવમાં દેવેન્દ્ર છે. નીચે નાગેન્દ્ર છે. પોત પોતાના ક્ષેત્રમાં સૌ ઘણી છે. ત્યાં કોઈની બીજાની સત્તા ચાલે નહિ. મર્યાદિત પુણ્ય હોય છે. પુણ્ય કોઈના પૂરા હોતા નથી. પણ ઈચ્છા અમર્યાદિત, પરભાવ છે તે અમર્યાદિત છે. અને એનું દુઃખ પણ અનંત અથવા અમર્યાદિત છે.

એ અનંત દુઃખને મટાડવાનો એકમાત્ર ઉપાય પોતાના પરમેશ્વરપદને પ્રાપ્ત કરવું, ઉપેયને પ્રાપ્ત કરવું એટલો જ છે. પરભાવના પાછળ દોડ્યો તેથી પોતે દુઃખી થયો અને પોતાનું પરમેશ્વરપદ ન પામ્યો. 'તેનો ઉપાય...' તેને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય 'હોય તો ઉપેયને

પામીએ.’ તેને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય હોય તો ઉપેયને પામીએ. સાધ્ય સાધક દ્વારા પમાય છે. સાધકતમ એનો માર્ગ હોય તો સાધ્યની પ્રાપ્તિ થાય. ‘સમયસાર’માં સાધ્ય-સાધક અધિકાર છેલ્લો છે. ઉપાય-ઉપેય અધિકાર કહો કે સાધ્ય-સાધક અધિકાર કહો. છેલ્લે એ છે.

મુમુક્ષુ :- ત્યાં ઉપાય-ઉપેય શબ્દ વાપર્યો છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાં ઉપાય-ઉપેય શબ્દ વાપર્યો છે.

‘ત્યાં ઉપાય કહેવામાં આવે છે :-’ જેટલો વિસ્તાર છે એ આ ઉપાયનો છે. અને ધર્મના મત-ભેદો છે એ બધા આ ઉપાયમાં છે. કોઈ એમ કહે કે અમે કરીએ તે ઉપાય સાચો. બીજો એમ કહે કે અમે કરીએ તે ઉપાય સાચો. આ જે વિચારભેદ છે એને લઈને સંપ્રદાયો ઊભા થયા. ભિન્ન-ભિન્ન સંપ્રદાયો ઊભા થયા. પરંતુ ત્રણે કાળમાં વસ્તુનું વિજ્ઞાન એકસરખું રહેતું હોવાથી જે માર્ગ છે એમાં કોઈ ફેર પડતો નથી. એટલે એક જિનમાર્ગ જ સત્ય છે. જિનેન્દ્રએ અનુભવીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે, ઉપેયને પ્રાપ્ત કર્યું છે, પરમેશ્વરપદે પોતે પહોંચ્યા છે. એમણે જે ઉપાય કહ્યો કે અમે અનુભૂત કરેલો આ માર્ગ છે. આ માર્ગે તમે પ્રવર્તો તો તમે સાચા માર્ગે છો અને નહિતર ભ્રમણાથી કોઈ ને કોઈ અન્યથા માર્ગને સાચો માર્ગ માની લીધો છે એથી પરમેશ્વરપદની સિદ્ધિ નહિ થાય, પરેશ્વરપદ પ્રાપ્ત નહિ થાય.

‘તે ઉપાય કહેવામાં આવે છે :- ઉપાય પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો, પોતાનો ઉપયોગ છે.’ પોતાના પરમેશ્વરપદરૂપ પોતાનું જે સ્વરૂપ છે તેને પામવાનો ઉપાય તો પોતાનો ઉપયોગ છે. પોતાનો ઉપયોગ છે એ જ એનો ઉપાય છે. લ્યો ! એને એ ઉપાય કરવા માટે ક્યાંય બહાર જવું પડે એવું નથી. કોઈ અન્ય સાધનની પ્રાપ્તિ કરવી પડે અને અન્ય સાધન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેનો તે ઉપાય આદરી શકે એવું નથી. કોઈપણ વર્તમાન સમયમાં એટલે કે અત્યારે આ વર્તમાન સમયમાં પણ આ જીવને ઉપાય કરવો હોય તો એનું સાધન ઉપયોગ અત્યારે એની પાસે છે. સર્વ કાળે ઉપયોગ મોજૂદ છે. ઉપયોગ વિનાનો કોઈ જીવ કોઈ કાળે છે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગ કેવી રીતે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપયોગ છે એ સાધન છે. ઉપયોગ છે એ

લક્ષણ છે. ઉપયોગ છે કે જેને લઈને એ સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થઈ શકે છે. ઉપયોગ છે કે જેને લઈને એ પોતે ઉપયોગ દ્વારા પોતાના સ્વરૂપનો સ્વસંવેદનરૂપ અનુભવન કરી શકે છે. તેથી આ ઉપયોગ છે એ એનું સાધન છે. ઉપયોગલક્ષણથી ઓળખાય છે.

મુમુક્ષુ :- અહીં ઉપયોગને સાધન કીધું. મૂળ સાધન તો શ્રદ્ધા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શ્રદ્ધાન પણ જ્ઞાનથી શ્રદ્ધાન પ્રગટ થાય છે. શ્રદ્ધાન ક્યારે પ્રગટે છે ? જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન પ્રગટે છે. એટલે મૂળ સાધન જ્ઞાન થયું. આત્મા અનંત ગુણસ્વરૂપ છે, તોપણ આત્મા જ્ઞાનપ્રધાન અનંત ગુણસ્વરૂપ છે. સર્વ ગુણોમાં જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે. એ વિષય ઉપર તો પ્રકરણ ચાલી ગયું.

મુમુક્ષુ :- એ વિષય તો શ્રદ્ધા અને રુચિના આધારે થયું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે કે શ્રદ્ધા અને રુચિ છે એનું નિમિત્ત એમાં આવે છે. નિમિત્ત પડે છે. રુચિ અથવા શ્રદ્ધાનું નિમિત્ત એમાં પડે છે. અને જ્ઞાનનું નિમિત્ત શ્રદ્ધા-રુચિને પડે છે. આપસમાં, પરસ્પરમાં બંને ગુણોને નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે. બંને એકબીજામાં નિમિત્ત પડે છે. પણ કોના પૂર્વક કોનું કાર્ય થાય છે એમ જો વિચારવું હોય તો જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન થાય છે. આ તો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયેલો 'ગુરુદેવ'ની ઉપસ્થિતિમાં. 'પંચાધ્યાયી'માં એના ઉપર તો ૪૦૧ નંબરની ગાથા લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- એ તો બરાબર. જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન, પણ અહીંયાં ઉપયોગ ઉપર ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન. ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન.

મુમુક્ષુ :- અહીં ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન.

અનુભૂતિનો એક હેતુ માત્ર અને જ્યાં સાધનની મીમાંસા કરવામાં આવે છે ત્યાં. એટલે ટુ ધી પોઈન્ટ જ્યાં પ્રકરણ છે કે સાધન શું ? ઉપાય શું અથવા સાધન શું ? એ સાધનની મીમાંસા કરતા 'જ્ઞાનમેવૈકં સાધનાદિવિધૌ ચિત્તઃ.. તસ્માત્તત્પરમં પદમ્' માટે એ જ્ઞાનને અમે પરમપદ કહીએ છીએ.

તરવાનો ઉપાય જ્ઞાન છે એમ કહ્યું. એ જ્ઞાનને શ્રદ્ધાનનો સધિયારો

મળે છે ત્યારે એ જ્ઞાનરસ છે એ અધિક વૃદ્ધિગત થાય છે. શ્રદ્ધા જો વિપરીત ચાલે, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માના જ્ઞાનને અનુકૂળ શ્રદ્ધા ન હોય તો મુશ્કેલી ઊભી થાય. પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું જ્ઞાન કરતા આવો જ છું, જેવો અનુભવમાં આવું છું એવો જ છે, એવું શ્રદ્ધાન ઉદય પામે છે. જ્ઞાનથી શ્રદ્ધાન ઉદય પામે છે. અને જ્યારે જ્ઞાન શ્રદ્ધાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાનું સામર્થ્ય પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને આ રીતે જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન અને આચરણથી સાધ્યની સિદ્ધિ છે. એ ૧૭-૧૮ ગાથાનો વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- શ્રદ્ધા થયા પછી જ્ઞાન સમ્યક્ થાય ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બેય એક કાળે જ થાય છે. પણ સમ્યક્શ્રદ્ધા સહિતના જ્ઞાનને સમ્યક્જ્ઞાન કહેવાય છે. પણ એ સમ્યક્શ્રદ્ધા જ્ઞાનપૂર્વક ઉત્પન્ન થયેલી શ્રદ્ધા છે. કેમકે જે પદાર્થની શ્રદ્ધા છે એવું જે નિજ પરમતત્ત્વ, એને જાણ્યા વિના શ્રદ્ધા કેવી રીતે થાય ? જે પદાર્થ જાણવામાં ન આવે એ જાણ્યા પહેલા જ એને શ્રદ્ધા કેવી રીતે ? જેને જાણે કે આવો છું એને એવો જ છું એમ શ્રદ્ધા. જાણ્યા વિના શ્રદ્ધા કેવી રીતે થાય ?

અથવા બીજી રીતે લઈએ તો જે શ્રદ્ધાન, જ્ઞાનની ચતુર્થ ગુણસ્થાનમાં મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત થાય છે, પ્રારંભ થાય છે એની પૂર્વ પર્યાય લઈએ તો પહેલા જ્ઞાનમાં નિશ્ચય થયો છે. જ્યાં હજી શ્રદ્ધા મિથ્યા છે ત્યાં પણ જ્ઞાનમાં પહેલા નિશ્ચય થયો છે, જ્ઞાનમાં પહેલા પ્રતિભાસ થયો છે અને જ્ઞાનમાં અનંત ગુણના સામર્થ્યસ્વરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ અવભાસ્યું છે. ત્યારે પોતાના અનંત ગુણોને જાણતા ગુણની અનન્ય રુચિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે મિથ્યાશ્રદ્ધાન પૂર્વભૂમિકામાં અત્યંત મંદ થયું. હજી સવળું નથી થયું. પણ એનો જે રસ હતો, મિથ્યાત્વનો રસ હતો, મિથ્યાત્વની શક્તિ હતી એ ગાળી નાખી. એની શક્તિ ગળી ગઈ એવું મિથ્યાત્વ મંદ થયું. ક્યારે ? કે જ્યારે અનંત ગુણસ્વરૂપ પોતાના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થયો, એ નિશ્ચયના બળમાં એને રુચિ પણ ઉત્પન્ન થઈ અને એ રુચિ અને સ્વરૂપ નિશ્ચય, એ બંને પ્રકારના પરિણામન સાથે ચાલતા એ આગળ વધવા લાગ્યો. તો ત્યાં જો જ્ઞાનમાં અંતર સંશોધનથી સ્વરૂપનો નિશ્ચય કર્યો કે મારામાં અનંત ગુણ છે. નિશ્ચય

ક્યો કોણે ? કે જ્ઞાને. કોનો નિશ્ચય ક્યો ? કે જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનો. પોતાના જ સ્વભાવનો જ્ઞાને નિશ્ચય ક્યો. ત્યારે એને સ્વરૂપની અનન્ય રુચિ ઉત્પન્ન થઈ. નહિતર તો પહેલા પરરુચિ હતી.

એ સ્વરૂપસુખની રુચિ થઈ ત્યારે એ જ્ઞાન અને રુચિથી આગળ વધ્યો. આગળ વધીને જ્યારે એ સ્વસંવેદનમાં આવ્યો ત્યારે જે એનું શ્રદ્ધાનું કોકડું ઊંઘું હતું એ આખેઆખી શ્રદ્ધા પલટીને સવળી થઈ ગઈ. અવળી આખી શ્રદ્ધા મટી અને સવળી થઈ ગઈ. એ શ્રદ્ધા અનંત સામર્થ્યથી પરિણમતી હોવાથી, એવો જ શ્રદ્ધાનો પરિણમવાનો ગુણ છે, સ્વભાવ છે, ધર્મ છે, ઊંઘી પડેલી શ્રદ્ધાને સવળી કરવી એમાં એ જ્ઞાનનું જ સામર્થ્ય કામ કરી શકે છે. જ્ઞાનબળ દ્વારા જ એ શ્રદ્ધાને સવળી કરી શકાય. બીજી કોઈ રીતે ગમે તે પદાર્થનો ત્યાગ કરે એથી શ્રદ્ધા સવળી ન થાય.

જેમ ગણિત શીખવામાં એકડો શીખવો હોય તો એને ગણિતમાં એકડાથી જ પ્રારંભ કરવો પડે. એમાં ઉપવાસ કરવાથી એકડો ન આવડે. ‘પરમાગમસાર’માં એક બોલ છે કે ઉપવાસ કરવાથી જેમ એકડો ન શીખી શકાય અને દાન દેવાથી પણ એકડો ન શીખી શકાય. એકડો શીખવા માટે એકડાનું જ જ્ઞાન કરવું પડે. એમ આત્મજ્ઞાન અને આત્મશ્રદ્ધાન કરવા માટે આત્માનું જ જ્ઞાન કરવું પડે. એમાં બીજી વિધિએ જાય તો માર્ગના બદલે ઉન્માર્ગ થાય, એ મત આખો બદલાય છે. એ જિનેન્દ્રની સાથે અભિપ્રાય ફેર થાય છે. એટલે એને જિનમત નહિ કહેતા અન્યમત કહેવામાં આવે છે. જેનો મત બદલાય ગયો કે આમ નહિ ને આમ કરવું જોઈએ, એનો માર્ગ બદલાઈ ગયો. એનો માર્ગ બદલાઈ ગયો.

જેમકે જ્ઞાની આમ કહે છે. તો કહે નહિ, અમે આમ કહીએ છીએ. તો એ જ્ઞાની કહે છે જે જ્ઞાનીનો મત છે, તે જિનમત છે, તે જિનેન્દ્રનો મત છે, તે જિનમાર્ગમાં પ્રવર્તે છે. પ્રવર્તી રહ્યા છે. એના મતથી ફેર થયો એટલે અન્યમતમાં ગયો. જિનમતમાં ન રહ્યો. આવડો મોટો ફેર પડે છે. શરૂઆતમાં એક ડિગ્રીનો ઍંગલ, આ ભૂમિતિ-જ્યોમેટ્રી આવે છે ને ? એક ડિગ્રીનો ખૂણો પડે ત્યારે કોઈ એમ વિચારે કે આમાં ક્યાં જાજો ફેર છે ? આ તો સાવ બાજુ બાજુમાં જ છે. પણ ભાઈ ! એ

આગળ વધીને બહુ મોટું અંતર ઊભું કરશે. એટલે માર્ગમાં એક ડિગ્રીનો ફેર પડ્યો એ થોડો ફેર પડ્યો કે પૂરો ફેર પડ્યો ? કે પૂરો ફેર પડ્યો. થોડો ફેર નથી પડ્યો, આખો માર્ગ ભૂલ્યો છે. થોડો માર્ગ નથી ભૂલ્યો પણ આખેઆખો માર્ગ ભૂલ્યો છે.

એટલા માટે જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ રહેવાનું જે 'શ્રીમદ્જી'એ ઉપદેશ્યું છે એનું કારણ એ છે કે તું માર્ગ બહાર તો જતો જ નહિ. માર્ગ પામ્યા પહેલા પણ માર્ગને અનુસરવા માટે માર્ગ બહાર ન ચાલ્યું જવાય એની આ મર્યાદા છે, એની આ બાઉન્ડરી છે. આ મર્યાદાનું તો તું ઉલ્લંઘન કરીશ જ નહિ. નહિતર સીધો જ માર્ગ બહાર ચાલ્યો જઈશ. અન્યમતમાં ચાલ્યો જઈશ. તને નહિ ખબર પડે કે આ જિનમત છે કે અન્યમત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ બધું સ્વરૂપમાં લાગુ પડે છે. પોતે જ પોતાના સ્વરૂપનું દાન દે છે. પોતામાં એકાગ્રત થઈને તપ કરે છે. પોતે જ પોતાના સ્વરૂપ આચરણમાં શીલને પાળે છે. એ નિશ્ચયથી એક જ પરિણામના બધા ગુણ છે. એવા અનંત ગુણ છે. એક ધર્મના પરિણામને એવા અનંત ગુણ છે.

મુમુક્ષુ :- અંદરમાં એ સ્થિર થાય છે અને બહારમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહારમાં વિકલ્પ આવે. રાગના કાળે એવો વિકલ્પ આવે.

શું કહે છે ? બહુ મોટો સિદ્ધાંત મૂક્યો છે. આ બહુ નિચોડ છે. અનુભવીઓનો આ નિચોડ છે. જે 'પંચાધ્યાયી'માં લીધું, જે ૧૭-૧૮ ગાથામાં 'સમયસાર'માં લીધું અને જેના એક મુદ્દા ઉપર આખું 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્ર રચાયું. જ્ઞાનપ્રધાન શાસ્ત્ર છે એ. 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્ર છે એ આખું જ્ઞાનપ્રધાન શાસ્ત્ર છે. અનંત ગુણોમાં જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે. અને 'સમયસાર' શ્રદ્ધાપ્રધાન શાસ્ત્ર હોવા છતાં (આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહ્યો છે).

... જે જ્ઞાનમાત્ર ભૂમિનો આશ્રય કરે છે. સાધ્ય-સાધક અધિકારમાં એવો કળશ લીધો છે. સાધ્ય-સાધક અધિકાર છે એમાં એવો કળશ લીધો છે કે જ્ઞાનમાત્ર ભૂમિનો જે આશ્રય કરે છે. છે તો

અનંત ગુણ, છતાં જ્ઞાનમાત્ર ભૂમિ લે છે. એક શક્તિથી ભરેલો છતાં જ્ઞાનમાત્ર ભાવને છોડતો નથી. એ સાધ્યસાધક અધિકારનો પહેલો કળશ છે. જે ત્રીજો કળશ છે

ये ज्ञानमात्रनिजभावमयीमकम्पां

भूमिं श्रयन्ति कथमप्यपनीतमोहाः।

ते साधकत्वमधिगम्य भवन्ति सिद्धा

मूढास्त्वमूमनुपलभ्य परिभ्रमन्ति॥૩-૨૬૬॥

એક શ્લોકમાં બધો ફેંસલો કર્યો છે. જે આ જ્ઞાનમાત્ર ભૂમિને (અર્થાત્) નિજભાવમયી જે અકંપભૂમિ છે. નિજસ્વરૂપમયી, નિજભાવમયી જે અકંપભૂમિ છે. ભૂમિ એટલા માટે કહે છે કે જેનો આધાર લેવામાં આવે છે, જેના આધારે પરિણમન ચાલે છે, જેનો આશ્રય કરવામાં આવે છે એવી જે નિજભાવમયી અકંપભૂમિ છે, એવું જે જ્ઞાનમાત્રપણું છે તેનો આશ્રય કરે છે.

‘કથમપ્યપનીતમોહાઃ’ ગમે તેમ કરીને. પૂરો પાછળ પડીને. ગમે તેમ કરીને એટલે પૂરી લગનીથી, પૂરો પાછળ પડીને ‘કથમપ્યપનીત-મોહાઃ’ મોહને ત્યજીને, મોહને છોડીને ‘તે સાધકત્વમધિગમ્ય’ તે સાધકપણું પામીને ‘ભવન્તિ સિદ્ધા’ એ સિદ્ધ થાય છે. ‘મૂઢાસ્ત્વમૂમ’ અને જે મૂઢ છે. આ વિષયને એ રીતે ઉપાયઉપેયને જે જાણતા નથી, તે તેને નહિ પામતા થકા ‘મનુપલભ્ય પરિભ્રમન્તિ’ એ સંસારનું પરિભ્રમણ કરે છે. એક સિદ્ધ થાય છે અને એક સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. બેય વાત ચોખ્ખી કરી.

મુમુક્ષુ :- અકંપ ભૂમિ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અકંપ ભૂમિ છે. જ્ઞાનમાત્ર નિજ ભૂમિ છે એ અકંપ ભૂમિ છે. જરાય ડગતી ભૂમિ નથી. નિશ્ચળ ભૂમિ છે. એનો આધાર લેનાર સાધકપણું પામીને સિદ્ધ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- બધે એક જ સૂર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનુભવમાં બીજું કેવી રીતે બને ? અનુભવીના કોઈપણ વચનો લ્યો તો એમાં એનો એક પ્રકારે જે અનુભવ થઈ રહ્યો છે. કોઈપણ કાળમાં તે થઈ ગયા હોય તે તે જ વાત કરવાના છે. બીજી

કોઈ વાત કરવાના નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ નિશ્ચળ ભૂમિ, અકંપ ભૂમિ છે. ધ્રુવ ભૂમિનું ધ્રુવ ...

‘ઉપાય પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો, પોતાનો ઉપયોગ છે. અન્ય ઉપાય જપ-તપ-સંયમાદિ શુભક્રમ છે.’ જપ-તપ-સંયમ એ બધું પછી એને સાથે કરવાનો ભાવ થાય છે એ બધું અન્ય કર્મ છે. એ શુભકર્મ છે એ અન્ય વાત છે. એ ખરેખર ઉપાય નથી. સાથે એ વાત કરી ઉત્પન્ન થાય છે. જેને પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થવું છે, પોતાની અકંપ જ્ઞાનભૂમિમાં રહેવું છે એને જપ-તપ-સંયમના પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે.

‘જેમાં પરમાત્માની ભક્તિ...’ કારણ પણ છે. ‘જેમાં પરમાત્માની ભક્તિ શુભ પણ પ્રતીતિથી, કારણ છે;...’ સ્વરૂપની પ્રતીતિ પરમાત્માસ્વભાવની પ્રતીતિથી કારણ પણ છે. એટલે ઓઘભક્તિ માત્ર ન થવી જોઈએ, એમ લીધું છે. કાલે રાત્રે ભક્તિનો પ્રશ્ન ચાલ્યો હતો ને ? એનો આ જવાબ છે. પ્રતીતિથી કારણ પણ છે એમ લેવું છે. પરમાત્માની ભક્તિ, પરમાત્મસ્વરૂપ કહો કે આત્માનું પ્રગટ થયેલું પ્રગટ સ્વરૂપ કહો, બેય એક જ છે. એની પ્રતીતિ હોવી કે આવું જ સ્વરૂપ છે, ત્યારે જે મહિમા આવે એ કારણ છે. ત્યારે જે ભક્તિ થાય એ કારણ છે. એ તો શુભ છે. ખરેખર તો ભક્તિ છે એ પરદ્રવ્યાશ્રિત હોવાથી શુભ છે. પણ એમાં જે સ્વરૂપની પ્રતીતિ છે એ કારણ છે. સ્વરૂપની પ્રતીતિને લઈને એમાં આત્મભાવ ઉત્પન્ન થાય એ કારણ છે ખરેખર તો.

‘પરમાત્માની ભક્તિ...’માં પરમાત્મા પ્રત્યેનો રાગ મુખ્ય થાય તે કારણ છે એમ અહીંયાં નથી કહેવું. ત્યાં શુભ પણ છે. પણ ખરેખર તો પરમાત્મસ્વભાવની જ્ઞાનમાં મુખ્યતા થાય તે ખરેખર કારણ છે. લોકો રાગને જોવે છે, ભક્તિમાં રાગને જોવે છે. પણ જ્ઞાનમાં એનો મહિમા જે ભાસે છે એ ખરેખર જ્ઞાનભક્તિ છે. જોડે ઉત્પન્ન થતો રાગ તે શુભભાવ રૂપ ભક્તિ છે. પ્રધાનતા કોની ? કે જ્ઞાનની છે. રાગ પણ ક્યારે શુભરાગ ઉત્પન્ન થયો ? કે જ્ઞાનમાં એનો મહિમા પરમાત્મપદનો ભાસ્યો એટલે.

જો એ પરમાત્મપદનો મહિમા જ્ઞાનમાં ન ભાસ્યો અને એકલો ભક્તિનો રાગ ઉત્પન્ન થયો કે આ અમારા કુળમાં, અમારા સંપ્રદાયમાં તો આને ભગવાન માનીએ છીએ માટે એની ભક્તિ કરવી. એ ભક્તિ કાંઈ એને કાર્યકારી બિલકુલ થતી નથી.

મુમુક્ષુ :- મોહભોજન કીધું આમાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એમાં જ મોહભોજન કહ્યું છે. પૂજા મોહભોજન છે. અનુભવ વિના પૂજા મોહભોજન છે અને વનમાં તપ કરનાર અજ્ઞાન તપસી, જેમ વનમાં હરણ ભમે છે એમ હરણની જેમ ભ્રમણ કરે છે. અને કોઈ શહેરમાં રહે છે તો શહેરમાં જેમ શ્વાન રહે છે, કૂતરા ફરે છે એમ એ ફરે છે. એનું શહેરનું ફરવું, નગર-ઉપનગરમાં ફરવું તે શ્વાનના પરિભ્રમણવત્ છે અને જંગલમાં ફરવું તે હરણના પરિભ્રમણવત્ છે. એની સાથે સરખામણી કરી નાખી.

એની સ્મૃતિ, શાસ્ત્રોની સ્મૃતિ વિસ્મૃતિ છે એમ કહી દીધું છે. બહુ યાદ રાખે છે, ઘણા શાસ્ત્રની વાત એને યાદ છે. એ સ્મૃતિ, વિસ્મૃતિ બરાબર છે. અને સર્વ કાર્યો, એના નિર્વિઘ્ન કાર્યો પણ વિઘ્નસ્વરૂપે છે. એના આત્માને વિઘ્ન કરે છે. નિર્વિઘ્ન કાર્યો પાર પડે ત્યારે એને એ કાર્યનો રસ ચડે છે. કહે છે, એ તારા આત્માને વિઘ્ન છે. જે સંયોગમાં સફળતા મળી એનો જે તને રસ ચડ્યો એ ખરેખર તને નિર્વિઘ્નપણું નથી પણ તારા આત્મામાં મોટું વિઘ્ન ઊભું કર્યું છે. ઘણા બોલ લીધા છે.

‘કારણ ધ્યાનથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે.’ કારણ પણ છે એટલે પરમાત્માની પ્રતિમા સાક્ષાત્ પરમાત્માના દર્શન ધ્યાનનું નિમિત્ત છે તેથી ધ્યાનથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. એથી એને કારણ કહેવામાં આવે છે. ધ્યાનનું એ નિમિત્ત છે. સર્વજ્ઞ પ્રતિમા ધ્યાનસ્થ પ્રતિમા હોવાને લીધે એ ધ્યાનનું નિમિત્ત છે ખરેખર તો. સ્વરૂપજ્ઞાનીને તે ધ્યાનનું નિમિત્ત છે. અને સ્વરૂપના અજ્ઞાનીને તે જ્ઞાનનું નિમિત્ત છે. અજ્ઞાનીને તે જ્ઞાનનું કારણ પડે છે અને જ્ઞાનીને તે ધ્યાનનું કારણ પડે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનનું નિમિત્ત એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે સ્વસંવેદનજ્ઞાન કેવું હોય ? એ પ્રયોગપણે દેખાડવામાં આવે છે. પ્રયોગ, સાક્ષાત્ પ્રયોગ છે. સાક્ષાત્ પ્રયોગથી સ્વસંવેદનને દર્શાવવાની એ વાત છે. તેથી જે સ્વસંવેદનને

અથવા અંતર્મુખપણાને ન જાણતો હોય એને અંતર્મુખપણું કેવું હોય અને સ્વસંવેદન કેવું હોય એ ચોખ્ખે ચોખ્ખું દર્શાવવામાં આવે છે, મૂર્તિમંત રીતે. તેથી એને આત્મજ્ઞાન, સ્વરૂપજ્ઞાન ન થયું હોય તો તે સ્વરૂપજ્ઞાનનું કારણ છે અને જેને સ્વરૂપનું સ્વસંવેદનજ્ઞાન થયું હોય તેને તે ધ્યાનનું કારણ થાય છે. કેમકે ભગવાન ધ્યાનમાં અંતર્લિન થયા છે. તો અંતર્લિન થવામાં એને એ પ્રોત્સાહિત કરે છે, પ્રેરિત કરે છે, નિમિત્ત પડે છે.

મુમુક્ષુ :- ધ્યાન વીતરાગતાનું કારણ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વીતરાગતા... એ તો ધ્યાન વીતરાગતા જ છે. ધ્યાન પોતે જ વીતરાગસ્વરૂપ પરિણામે છે. પોતે જ વીતરાગ સ્વરૂપ છે. અને એ મૂળ માર્ગ છે. તેથી જિનેન્દ્રનો નિષેધ એ બહુ મોટો અપરાધ છે. વીતરાગ મુદ્રિત જિનેન્દ્ર પ્રતિમા.. એ પ્રતિમા નથી એ જિનેન્દ્ર જ છે ખરેખર તો. એ બહુ મોટો અપરાધ એટલા માટે કહ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- એનો નિષેધ એ તો મહાદુઃખ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મહાદુઃખ છે. એનું ક્ષણ વિચારતા કંપારી છૂટે એવું છે. એટલી મોટી ગડબડવાળી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- એનું ક્ષણ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નરક નિગોદ છે એનું ક્ષણ. કષાયની તીવ્રતામાં આવીને નિષેધ કરે તો નારકીમાં ચાલ્યો જાય અને મૂઢતામાં નિષેધ કરે અજ્ઞાનભાવથી તો નિગોદમાં ચાલ્યો જાય. બહુ ઝડપથી ચાલ્યો જાય.

મુમુક્ષુ :- જેને ખબર ન હોય એને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખબર ન હોય એની જ વાત છે ને. અજ્ઞાનપણે જ જીવ ભૂલ કરે છે ને. ભૂલ કરે છે એ તો અજ્ઞાનથી જ કરે છે. ખબર નથી. રસ્તામાં દારૂની બાટલી લઈને નીકળે અને પોલીસ પકડે. તો પોલીસને એમ કહે કે તું શું કરવા ભાઈ મને પકડે છે ? કે આ દારૂની બાટલી તારા હાથમાં છે. તને ખબર નથી કે દારૂનો નિષેધ છે આ રાજ્યની અંદર ? તો કહે, ના. મને ખબર નથી. ખબર હોય તો કાંઈ હું લઈને નીકળું ? તો કહે, તને ખબર નથી એ પહેલો ગુનો. અને લઈને નીકળ્યો એ બીજો ગુનો. બે ગુના લાગુ પડે. બે કલમ લાગુ પડે એને. એમ અજ્ઞાન છે, એ અજ્ઞાન છે એ બચાવ નથી. અજ્ઞાન છે એ

બચાવ નથી. અજ્ઞાનથી અજ્ઞાણપણે ઝેર ખાય તો શું થાય ? એને ઝેર માફ કરી દે ? કે તેં મને ભૂલથી ખાધું છે. જાણી જોઈને નથી ખાધું માટે હું તને બચાવી લઈશ. કેમકે તેં ભૂલથી ખાધું છે. એમ બચી શકાતું નથી. ભૂલ તો અજ્ઞાનથી કરે કે ભૂલ તો જાણી જોઈને કરે, ભૂલનું ફળ મળે, મળે ને મળે. એને ઈન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર કોઈ ફેરવવા સમર્થ નથી.

(અહીંયાં) શું કહે છે ? ઉપયોગની વાત છે એમાં પાછી પરમાત્માની વાત નાખી છે. કેવી વિચિક્ષણતા છે ! શાસ્ત્રકારની વિચિક્ષણતા કેવી છે ! ઉપાય (શું) ? કે પોતાનો ઉપયોગ છે. અને ઉપેય છે એ સાધ્ય કરવાયોગ્ય પોતાનું પરમેશ્વરપદ છે. એમાં પરમાત્માની ભક્તિ કારણ પણ છે એમ કરીને નાખી દીધું. કેમ ? કે અજ્ઞાનીને જ્ઞાનનું કારણ છે અને જ્ઞાનીને ધ્યાનનું કારણ છે. જ્ઞાન-ધ્યાનનું નિમિત્ત એ વચ્ચે નાખી દીધું.

‘કારણ ધ્યાનથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ગ્રંથ-ઉપદેશ પણ કારણ છે.’ શાસ્ત્ર ઉપદેશ પણ કારણ છે. સત્શ્રુત લીધું અહીંયાં. ‘પણ ઉપયોગ આવ્યે શુદ્ધ થાય.’ આ બધા પ્રકારના પરિણામ હોય, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયના, ગ્રંથનું અધ્યયન કરે, પરમાત્માની, જિનેન્દ્રની ભક્તિ કરે પણ ઉપયોગ આવ્યે, સ્વરૂપમાં એનો ઉપયોગ આવે તો શુદ્ધ થાય. ઉપયોગ બહાર ભમે તો શુદ્ધિ થાય નહિ. ઉપયોગ આવ્યે એટલે સ્વરૂપ આશ્રયે ઉપયોગ આવે, ઉપયોગ સ્વરૂપમાં આવે તો શુદ્ધિ થાય. સ્વરૂપમાં ઉપયોગ આવ્યા વિના શુદ્ધિ થતી નથી. ઉપયોગ સાધન છે પણ ક્યારે ? કે ઉપયોગ સ્વરૂપમાં આવે ત્યારે તે સાધન છે અને નહિતર એ સાધન નથી. નહિતર એ જ ઉપયોગ એને બંધનમાં પાડે છે. જો ઉપયોગ સ્વરૂપમાં ન આવે તો પરભાવનાથી ઉપયોગ પરમાં જાય તો એને બંધન થાય.

‘તેથી ઉપયોગની એકદેશ શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ જેમ જેમ થાય તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગમાં ચડે.’ તેથી ઉપયોગની એકદેશ શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ. જે ઉપયોગ સ્વરૂપમાં આવીને શુદ્ધ થયો એ સ્વસંવેદન જેમ જેમ વૃદ્ધિગત થતું જાય તેમ તેમ એ મોક્ષમાર્ગમાં ચડતો જાય. ગુણસ્થાન આરોહણ ક્રમ. ચોથામાંથી પાંચમામાં આવે, પાંચમામાંથી છઠ્ઠા-સાતમામાં આવે.

સ્વસંવેદન વધારીને આઠ, નવ, દસ, બાર, તેરમાં કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે.

મુમુક્ષુ :- અહીં ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનંત ગુણોના પરિણામમાં એક જ્ઞાનગુણની પર્યાયને જ ઉપયોગ શબ્દ કહેવાય છે. ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન એટલા માટે છે કે દરેક ગુણના પરિણામને નામ દેવાય છે. પણ ઉપયોગ નામ તો એક જ્ઞાનગુણના પર્યાયને જ લાગુ પડે. જ્ઞાનના વ્યાપારને ઉપયોગ કહે છે. ‘ગોપાલદાસજી બરૈયા’. ‘જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા’ જે લખી, એમાં ઉપયોગની વ્યાખ્યા કરી છે કે જ્ઞાનગુણના વ્યાપારને ઉપયોગ કહે છે. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કહેતા એ જ્ઞાનનો પર્યાય છે. એ વાત નિર્વિવાદ છે. એમાં તો બીજા કોઈ ગુણની પર્યાયને ઉપયોગ કહેવાતો નથી. એટલે તો મોક્ષમાર્ગની અંદર બીજા ગુણોની અંદર બે ભાગ પડે છે. જેમકે પુરુષાર્થમાં, ચારિત્રમાં. જ્ઞાનના પરિણામમાં પણ બે ભાગ પડે છે ઉપયોગ અને લબ્ધ. એમ ચારિત્રમાં બે ભાગ પડે છે શુદ્ધ ચારિત્ર અને રાગરૂપ અશુદ્ધ ચારિત્ર. સ્વરૂપ આચરણરૂપ ચારિત્ર અને પરાચરણરૂપ ચારિત્ર. એવી રીતે પુરુષાર્થમાં સ્વરૂપનો પુરુષાર્થ અને અન્ય પરિણામમાં જોડાતો અન્ય કાર્ય સંબંધીનો પુરુષાર્થ. એવી રીતે સુખમાં બે ભાગ પડે છે. સ્વરૂપસુખ શાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને રાગાદિ છે એટલું દુઃખ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ મુખ્ય-મુખ્ય આ ગુણોમાં બે ભાગ પડે છે તો પણ જ્ઞાનના પરિણામને જ ઉપયોગ લબ્ધ લાગુ પડે છે. ચારિત્રને, પુરુષાર્થને, સુખને ઉપયોગ અને લબ્ધ નથી કહેવાતું. ઉપયોગ શબ્દ ત્યાં જ પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે શાસ્ત્રની અંદર. બધી જગ્યાએ જ્ઞાનના વેપારને જ ઉપયોગ કહ્યો છે. એ જ્ઞાન અધિકાર છે ને ? ચાલી ગયો ને જ્ઞાન અધિકાર ?

મુમુક્ષુ :- પાનું-૬૫.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનગુણ બધામાં મોટો ગુણ છે.

‘ઉપયોગ લક્ષણ જ્ઞાન (છે),...’ ૬૬ મા પાને પહેલી લીટી. ૬૬ પાને પહેલી લીટી. ‘પર્યાય જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનપર્યાય વડે લોકાલોકને જાણે છે. જ્ઞેયનો નાશ થાય છે, પણ જ્ઞાનનો નાશ નથી; માટે જેટલું તેટલું જ્ઞાન મેચક, ઉપયોગલક્ષણ જ્ઞાન (છે),...’ અથવા ઉપયોગસ્વરૂપે જ્ઞાન છે. લક્ષણ કહો કે સ્વરૂપ કહો. એકાર્થમાં હોય છે. ઉપયોગલક્ષણે જ્ઞાન

છે અથવા ઉપયોગસ્વરૂપે જ્ઞાન છે. એટલી વાત લીધી છે. ઉપયોગ શબ્દમાં ત્યાં લક્ષણ અથવા સ્વરૂપ કહીને વાત લીધી.

છેલ્લી લીટી. ‘વિવિક્ષાથી વસ્તુસિદ્ધિ છે (અને) જ્ઞાનથી સ્વરૂપાનુભવ છે.’ એના સમાધાનમાં ‘આ જ્ઞાન, સ્વસંવેદન જ થયું થકું, સર્વને જાણે છે. પોતાને જાણતાં પરનું જાણવું સ્થપાય છે, પરને જાણતા સ્વનું જાણવું સ્થપાય છે. પરની અપેક્ષાએ સ્વ છે, સ્વની અપેક્ષાએ પર છે.’ એ સ્વપર અપેક્ષા..

‘તેથી ઉપયોગની એકદેશ શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ જેમ જેમ થાય તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગમાં ચડે.’ જેમ જેમ ઉપયોગ શુદ્ધ થતો જાય તેમ તેમ તે મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધ્યો. શું કહે છે ? જ્ઞાનને સાધન લીધું છે ને ? શ્રદ્ધા તો પૂરી થઈ ગઈ. ઉપયોગની જેટલી શુદ્ધિ એટલો એ મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધે છે. એટલે વારંવાર જો શુદ્ધોપયોગ થાય તો એ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનને સાધતો જાય. જેટલો અંતરાણ ઓછો, શુદ્ધોપયોગનો જેટલો અંતરાણ ઓછો એટલી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રગતિ વિશેષ.

‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’ કહે છે, એક પણ સમય પુરુષાર્થ વિનાનો નથી. એક પણ સમય પુરુષાર્થ વિનાનો નથી. પુરુષાર્થ, પયયિ પયયિ, પદે-પદે વૃદ્ધિગત થતો એવો પુરુષાર્થ, વૃદ્ધિગત થતી એવી મોક્ષમાર્ગની દશાને પરિણામાવે છે. આ મોક્ષમાર્ગની લાઈન છે. એક સમય પુરુષાર્થ વિનાનો નથી. એમ નથી કે સમ્યગ્દર્શન થઈ ગયું, બસ, હવે કાંઈ વાંધો નથી. એવો સંતોષ કે એવો પ્રમાદ કદી પણ મોક્ષમાર્ગી જીવને, ધર્મીજીવને હોતો નથી. ધર્માત્મા તો અવિરતપણે મોક્ષમાર્ગમાં લાગેલા જ રહે છે. નિરંતર ઉદ્યમવંત છે મોક્ષમાર્ગમાં, નિરંતર પુરુષાર્થવંત છે. પૂરી લગનીથી એણે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો છે અને પ્રવેશ કર્યા પછી પણ એ પગ વાળીને બેસતા નથી. એમ કહે છે.

એટલે દૃષ્ટાંત આપ્યું છે કે જેમ ચક્રવર્તીને તેની આયુધશાળામાં ચક્ર આદિ ચૌદ રત્નોની ઉત્પત્તિ થાય પછી ચક્રવર્તી પગ વાળીને બેસી રહેતા નથી. કે ચાલો, આ શસ્ત્રો તો આવી ગયા. હવે જાશું નિરાંતે સાધવા. એ તો જેવા શસ્ત્ર આવ્યા અને ખબર પડી... એનો જે મુખ્ય

હોય આયુધશાળાનો રક્ષક, સેનાપતિ એ ખબર આપે કે દૈવી આયુધો આયુધશાળામાં ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે. તરત જ એને વિકલ્પ આવે છે. ચાલો છ ખંડને સાધવા નીકળી પડો. પછી એ નિરાંતે સુઈ જતા નથી. એવું છે. સમ્યગ્દર્શન થયું, સ્વરૂપની ઉપલબ્ધિ થઈ તો ઉપાડો પુરુષાર્થને.

બહુ સરસ ચર્ચામાં ‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’ વાત કરે છે આ વિષયમાં એક બહુ સારી વાત કરે છે. ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે. ભલે મોક્ષમાર્ગી જીવને જ્ઞાન છે. મોક્ષમાર્ગમાં પરિણામન સહજ છે પણ એને પુરુષાર્થની ભાવના હોય છે. એવું જ મુમુક્ષુને પણ ખબર પડે. ક્રમબદ્ધનો ખાસ ઉત્તર આપે ત્યારે આ વાત કરે છે. કોઈ ક્રમબદ્ધનો પ્રશ્ન કરે છે ત્યારે આ વાત ખાસ કરે છે કે પર્યાયો ભલે બધી જ ક્રમબદ્ધ છે, જ્ઞાનીની કે અજ્ઞાની સર્વની, તોપણ મુમુક્ષુને પુરુષાર્થની ભાવના હોય છે. હું પુરુષાર્થ ઉપાડું એવી ભાવના હોય તે જ મુમુક્ષુ છે. એ જ ભાવના સમ્યગ્દષ્ટિ મોક્ષમાર્ગી ધર્માત્માને પણ હોય જ છે. ભાવના એવી હોય તો એણે ક્રમબદ્ધને સ્વીકાર્યું છે. એવી પુરુષાર્થની ભાવના વિહિન હોય, રહિત હોય અને એ ક્રમબદ્ધને જાણે છે એ વાત સાચી નથી. એની ક્રમબદ્ધની વાત પણ ખોટી છે. પોપટની જેમ બે ને બે ચાર એમ ગોખેલી છે. એને ખરેખર ક્રમબદ્ધ સમજાણું નથી. બહુ સ્પષ્ટ કરે છે આ.

‘આ શ્રી જિનેન્દ્રભગવાનનો નિરાબાધ ઉપદેશ છે.’ જૈન પરમેશ્વરે આ ઉપદેશ કહ્યો છે એમાં કોઈ બાધા લાવી શકાય એવું નથી, એને બાધા પહોંચાડી શકાય એવું નથી. ‘સકલ ઉપાધિ અનાદિથી લાગી આવી છે...’ આ જીવને દુનિયાભરની ઉપાધિ, જગત આખાની ઉપાધિ અનાદિથી લાગી આવી છે. છે ને અનાદિથી ઉપાધિમાં ઘેરાયેલો જ છે. ‘(પણ) જ્યારે ઉપયોગથી સમાધિ લાગે...’ ઉપાધિની સામે સમાધિ લીધી છે. ‘(પણ) જ્યારે ઉપયોગથી સમાધિ લાગે....’ ઉપયોગ શબ્દ લીધો. ઉપયોગને સાધન બતાવ્યું છે ને ?

‘જ્યારે ઉપયોગથી સમાધિ લાગે...’ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં આવે, નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં આવે ‘ત્યારે સાક્ષાત્ શિવપંથ સુગમ થાય.’ ત્યારે એને પ્રત્યક્ષ મોક્ષનો માર્ગ છે એ સુગમ થઈ જાય છે. સહેલાઈથી સહજમાત્રમાં તે કલ્યાણના માર્ગને પામી જાય છે. એટલે એને ઉપાય

હાથમાં આવી ગયો. એને એ કળ હાથમાં આવી ગઈ. કાર્ય કરવાની કળ એના હાથમાં આવી ગઈ.

‘અનેક સંત સ્વરૂપસમાધિ ધરી ધરી પાર પામ્યા.’ જે સંતો સિદ્ધિને વર્યા તે અનેક સંતો, એવા અનેક સંતો પોતાની સ્વરૂપસમાધિ ધારણ કરી કરીને, સમાધિમાં લીન થઈને એ સંસારથી પાર પામ્યા છે. માટે અહીંયાં ઉપયોગને સાધન જાણીને ધર્મ કરવા યોગ્ય છે. મિશ્ર ધર્મનો અધિકાર છે. નિશ્ચય વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. આ પ્રકરણ છે એ નિશ્ચયવસ્તુનું સ્વરૂપ છે. નિશ્ચય વસ્તુના સ્વરૂપમાં મૂળ સ્વરૂપ... એ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાના ધ્યેયને, ઉપેયને કલ્પો અને એના ઉપાયને પણ કલ્પો. નિશ્ચયમાં ત્રણે વાત સાથે લીધી. અને એક અપેક્ષાએ ત્રણેયને નિશ્ચય કહેવામાં આવે છે.

હેય-ઉપાદેયપણું દ્વિવિધ છે. વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી. બંનેમાં જ્ઞાન અને આચરણની મુખ્યતા છે. વ્યવહારકાળે વિચારરૂપ જ્ઞાન અને રાગનું મિશ્રણ છે. યથાસ્થાને તે હોય છે, તેથી તેને વિવેક પણ કહેવામાં આવે છે. તેની તીક્ષ્ણ ભૂમિકાથી, આગળની ભૂમિકામાં વિચારથી આગળ વધી, પુરુષાર્થનું વલણ નિષ્પન્ન થઈ, વિધિ નિષેધ, - નિર્વિકલ્પ ભાવે વર્તે છે. (વિચારકાળે વિધિ-નિષેધ વિકલ્પભાવે વર્તે છે). અહીં પુરુષાર્થના વલણમાં સ્વ પ્રતિનું સહજ ખેંચાણ અને પરથી ખસવાનું વલણ (ગૌણતા થઈ, ઉદાસીનતા થઈ) છે. જેની પ્રગાઢતા થતાં નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં, નિજ પરમાત્મા સાક્ષાત્ ઉપાદેય વર્તે છે- અમૃતરસનું પાન થાય છે, નિર્દ્રઘ્નભાવે.

(અનુભવસંજ્ઞવની - ૯૪૪)

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ઉપલબ્ધ પ્રકાશન (ગુજરાતી)

ગ્રંથનું નામ તેમજ વિવરણ	મૂલ્ય
૦૧ અધ્યાત્મિકપત્ર (પૂજ્ય શ્રી નિલાલચંદ્રજી સોગાનીજીના પત્રો)	૦૨-૦૦
૦૨ અધ્યાત્મ સંદેશ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના વિવિધ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૦૩ આત્મયોગ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૫૯૬, ૪૯૧, ૬૦૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૦૪ અનુભવ સંજ્ઞવની (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વચનામૃતોનું સંકલન)	૧૫૦-૦૦
૦૫ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૧) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૬ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૨) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૭ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૩) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૮ અધ્યાત્મ પરાગ	-
૦૯ બીજુ કાંઈ શોધમા (પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	-
૧૦ બૃહદ્ર દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૧) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો)	-
૧૧ બૃહદ્ર દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૨) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો)	-
૧૨ ભગવાન આત્મા (દ્રષ્ટિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	-
૧૩ દ્વાદશ અનુપ્રેક્ષા (શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત	૦૨-૦૦
૧૪ દ્રવ્યટ્ટિ પ્રકાશ (ભાગ-૩) (પૂજ્ય શ્રી નિલાલચંદ્રજી સોગાની તત્ત્વચર્યા)	૦૪-૦૦
૧૫ દસ લક્ષણ ધર્મ (ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ ધર્મો પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો)	૦૬-૦૦
૧૬ ધન્ય આરાધના (શ્રીમદ રાજચંદ્રજીની અંતરંગ અધ્યાત્મ દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા વિવેચન)	૧૦-૦૦
૧૭ દિશા બોધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પત્રાંક-૧૬૬, ૪૪૯, અને ૫૭૨ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા પ્રવચનો)	૧૦-૦૦
૧૮ ગુરુ ગુણ સંભારણા (પૂજ્ય બહેનશ્રીના શ્રીમુખેથી સ્ફુરિત ગુરુભક્તિ)	૦૫-૦૦
૧૯ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (પૂજ્ય સોગાનીજીની અંગત દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૦ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૧) (દ્રવ્યટ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સળંગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૧ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૨) (દ્રવ્યટ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સળંગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૨ જિણસાસણાં સવ્વં (જ્ઞાનીપુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૮-૦૦
૨૩ કુટુંબ પ્રતિબંધ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૦૩, ૩૩૨, ૫૧૦, ૫૨૮, ૫૩૭ તથા ૩૭૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૪ કલાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૧) (પરમાગમસારમાંથી ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦

૨૫	કલાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૨) (પરમાગમસારમાંથી ક્રમબદ્ધ પર્યાય વિષયક ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૨૬	કાર્તિકયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૧) કાર્તિકયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૭	કાર્તિકયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૨) કાર્તિકયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૮	ક્રમબદ્ધપર્યાય -	
૨૯	મુમુક્ષતા આરોહણ ક્રમ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૨૫૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૧૫-૦૦
૩૦	નિર્ભ્રાંત દર્શનની કેડીએ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૧૦-૦૦
૩૧	પરમાત્માપ્રકાશ (શ્રીમદ્ યોગીન્દ્રદેવ વિરચિત)	૧૫-૦૦
૩૨	પરમાગમસાર (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ૧૦૦૮ વચનામૃત)	૧૧-૨૫
૩૩	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૧) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૩૪	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૨) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૩૫	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૩) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૩૬	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૪) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય શક્તિઓ ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૭૫-૦૦
૩૭	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૧) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	૬૫-૦૦
૩૮	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૨) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	-
૩૯	પ્રયોજન સિદ્ધિ (લે. પૂજ્યભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૦૩-૦૦
૪૦	પથ પ્રકાશ (માર્ગદર્શન વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૪૧	પરિભ્રમણના પ્રત્યાખ્યાન (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૯૫, ૧૨૮ તથા ૨૬૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૪૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૩	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૮૫-૦૦
૪૪	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૫	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૬	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૫) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૭	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૬) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૮	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૭) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૪૯	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૮) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૦	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૯) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૧	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૦) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૩	પ્રવચનસાર	અનુપલબ્ધ
૫૪	પ્રચારિસ્તકાય સંગ્રહ	અનુપલબ્ધ
૫૫	પદ્મનંદીપંચવિશતી	-
૫૬	પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય	અનુપલબ્ધ
૫૭	રાજ હૃદય (ભાગ-૧) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦

૫૮	રાજ હૃદય (ભાગ-૨) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૯	રાજ હૃદય (ભાગ-૩) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૦	રાજહૃદય (ભાગ-૪) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૬૧	સમ્યક્જ્ઞાનદીપિકા (લે. શ્રી ધર્મદાસજી શુક્લક)	૧૫-૦૦
૬૨	જ્ઞાનામૃત્ત (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી ચૂંટેલા વચનામૃત્તો)	૦૬-૦૦
૬૩	સમ્યક્દર્શનના નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ નિવાસભૂત છ પદનો પત્ર (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૪૯૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૪	સિદ્ધપદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૪૭, ૧૯૪, ૨૦૦, ૫૧૧, ૫૬૦ તથા ૮૧૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૫	સમયસાર દોહન (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામીના નાઈરોબીમાં સમયસાર પરમાગમ ઉપર થયેલાં પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૬૬	સુવિધિદર્શન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત સુવિધિ લેખ ઉપર તેમનાં પ્રવચન)	૨૫-૦૦
૬૭	સ્વરૂપભાવના (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૯૧૩, ૭૧૦ અને ૮૩૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૮	સમકિતનું બીજ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી સત્પુરુષની ઓળખાણ વિષયક પત્રાંક ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૬૯	તત્વાનુશીલન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વિવિધ લેખ)	-
૭૦	વિધિ વિજ્ઞાન (વિધિ વિષયક વચનામૃત્તોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૭૧	વચનામૃત્ત રહસ્ય (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં બહેનશ્રીના વચનામૃત્ત પર થયેલાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૭૨	વચનામૃત્ત પ્રવચન (ભાગ-૧)	-
૭૩	વચનામૃત્ત પ્રવચન (ભાગ-૨)	-
૭૪	વચનામૃત્ત પ્રવચન (ભાગ-૩)	-
૭૫	વચનામૃત્ત પ્રવચન (ભાગ-૪)	-
૭૬	યોગસાર	અનુપલબ્ધ
૭૭	ધન્ય આરાધક	-
૭૮	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૪) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત્ત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૭૯	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૫) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત્ત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૮૦	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૧)	૨૦-૦૦
૮૧	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૨)	૨૦-૦૦
૮૨	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૩)	૨૦-૦૦
૮૩	મુક્તિનો માર્ગ (સત્તા સ્વરૂપ ગ્રંથ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચન)	૨૦.૦૦
૮૪	રાજહૃદય (ભાગ-૫) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૮૫	રાજહૃદય (ભાગ-૬) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦

श्री वीतराग सत्साहित्य प्रसारक ट्रस्ट
उपलब्ध प्रकाशन (हिन्दी)

ग्रंथ का नाम एवं विवरण	मुल्य
०१ अनुभव प्रकाश (ले. दीपचंदजी कासलीवाल)	-
०२ आत्मयोग (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-४६९, ४९१, ६०९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
०३ अनुभव संजीवनी (पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा लिखे गये वचनमृतोंका संकलन)	१५०-००
०४ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन (पूज्य गुरुदेवश्री द्वारा)	५०-००
०५ आत्मअवलोकन	-
०६ बृहद द्रव्यसंग्रह	अनुपलब्ध
०७ द्रव्यदृष्टिप्रकाश (तीनों भाग-पूज्य श्री निहालचंद्रजी सोगानीजीके पत्र एवं तत्वचर्चा)	३०-००
०८ दूसरा कुछ न खोज (प्रत्यक्ष सत्पुरुष विषयक वचनमृतोंका संकलन)	०६-००
०९ दंसणमूलो धम्मा (सम्यक्त्व महिमा विषयक आगमोंके आधार)	०६-००
१० धन्य आराधना (श्रीमद् राजचंद्रजीकी अंतरंग अध्यात्म दशा पर पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा विवेचन)	-
११ दिशा बोध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१६६, ४४९, ५७२ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१२ धन्य पुरुषार्थी	-
१३ धन्य अवतार	-
१४ गुरु गुण संभारणा (पूज्य बहिनश्री चंपाबहिन द्वारा गुरु भक्ति)	१५-००
१५ गुरु गिरा गौरव	-
१६ जिणसासनं सव्वं (ज्ञानीपुरुष विषयक वचनमृतोंका संकलन)	०८-००
१७ कुटुम्ब प्रतिबंध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१०३, ३३२, ५१०, ५२८, ५३७ एवं ३७४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१८ कहान रत्न सरिता (परमागमसारके विभिन्न वचनमृतों पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	३०-००
१९ मूलमें भूल (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके विविध प्रवचन)	०८-००
२० मुमुक्षुता आरोहण क्रम (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-२५४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)-	-
२१ मुक्तिका मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रन्थ पर पूज्य गुरुदेवश्रीके प्रवचन)	१०-००
२२ निर्भात दर्शनकी पगडंडी (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	१०-००
२३ परमागमसार (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके १००८ वचनमृत)	-
२४ प्रयोजन सिद्धि (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	०४-००
२५ परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१९५, १२८, २६४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
२६ प्रवचन नवनीत (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२७ प्रवचन नवनीत (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२८ प्रवचन नवनीत (भाग-३) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ नय के खास प्रवचन)	२०-००

२९	प्रवचन नवनीत (भाग-४) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ शक्ति के खास प्रवचन)	२०-००
३०	प्रवचन सुधा (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३१	प्रवचन सुधा (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३२	पथ प्रकाश	२०.००
३३	प्रवचनसार	अनुपलब्ध
३४	प्रंचास्तिकाय संग्रह	अनुपलब्ध
३५	सम्यक्ज्ञानदीपिका (ले. श्री धर्मदासजी क्षुल्लक)	१५-००
३६	ज्ञानामृत (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से चयन किये गये वचनमृत)	-
३७	सम्यग्दर्शनके सर्वोत्कृष्ट निवासभूत छ पदोंका अमृत पत्र (श्रीमद् रादचंद्र पत्रांक-४९३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	१८-००
३८	सिद्धिपका सर्वश्रेष्ठ उपाय (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से पत्रांक-१४७,१९४, २००,५११,५६० एवं ८१९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
३९	सुविधि दर्शन (सुविधि लेख पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	४०-००
४०	समयसार नाटक	अनुपलब्ध
४१	समयसार कलश टीका	अनुपलब्ध
४२	समयसार	अनुपलब्ध
४३	स्मरण संचिका	२०.००
४४	स्वरूप भावना (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-९१३, ७१० एवं ८३३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाई के प्रवचन)	२०-००
४५	तत्त्वानुशीलन (भाग-१,२,३) (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	२०-००
४६	तत्थ्य	अनुपलब्ध
४७	विधि विज्ञान (विधि विषयक वचनमृतोंका संकलन)	१०-००
४८	वचनमृत रहस्य (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके नाईरौबीमें हुए प्रवचन)	२०-००
४९	भगवान आत्मा	२०.००
५०	जिन प्रतिमा जिन सारखी	२०.००
५१.	छः ढाला प्रवचन (भाग-१)	२०.००
५२.	छः ढाला प्रवचन (भाग-२)	२०.००
५३.	छः ढाला प्रवचन (भाग-३)	२०.००
५४.	प्रवचनसुधा (भाग-६)	३०.००

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्टमें से
प्रकाशित हुई पुस्तकोंकी प्रत संख्या

०१ प्रवचनसार (गुजराती)	१५००
०२ प्रवचनसार (हिन्दी)	४२००
०३ पंचास्तिकायसंग्रह (गुजराती)	१०००
०४ पंचास्तिकाय संग्रह (हिन्दी)	२५००
०५ समयसार नाटक (हिन्दी)	३०००
०६ अष्टपाहुड (हिन्दी)	२०००
०७ अनुभव प्रकाश	२१००
०८ परमात्मप्रकाश	४१००
०९ समयसार कलश टीका (हिन्दी)	२०००
१० आत्मअवलोकन	२०००
११ समाधितंत्र (गुजराती)	२०००
१२ बृहद द्रव्यसंग्रह (हिन्दी)	३०००
१३ मुक्तिका मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रन्थ पर प्रवचन) (गुजराती)	१०००
१४ योगसार	२०००
१५ अध्यात्मसंदेश	२०००
१६ पदानंदीपंचविंशती	३०००
१७ समयसार	३१००
१८ समयसार (हिन्दी)	२५००
१९ अध्यात्मिक पत्रो (पूज्य निहालचंद्रजी सोगानी द्वारा लिखित)	३०००
२० द्रव्यदृष्टि प्रकाश (गुजराती)	१०,०००
२१ द्रव्यदृष्टि प्रकाश (हिन्दी)	७६००
२२ पुरुषार्थसिद्धिउपाय (गुजराती)	६१००
२३ क्रमबद्धपर्याय (गुजराती)	८०००
२४ अध्यात्मपराग (गुजराती)	३०००
२५ धन्य अवतार (गुजराती)	३७००
२६ धन्य अवतार (हिन्दी)	८०००
२७ परमामगसार (गुजराती)	५०००
२८ परमामगसरा (हिन्दी)	४४००
२९ वचनमृत प्रवचन भाग-१-२-३-४	५०००
३० अनुभव प्रकाश (हिन्दी)	२०००
३१ निभ्रांत दर्शननी केडीए (गुजराती)	५०००
३२ निभ्रांत दर्शनकी पगडंडी (हिन्दी)	७५००
३३ गुरुगुण संभारणा (गुजराती)	३०००
३४ गुरुगुण संभारणा (हिन्दी)	७५००
३५ जिण सासणं सच्चं (गुजराती)	२०००
३६ जिण सासणं सच्चं (हिन्दी)	२०००

३७ द्वादश अनुप्रेक्षा (गुजराती)	२०००
३८ दस लक्षण धर्म (गुजराती)	२०००
३९ धन्य आराधना (गुजराती)	१०००
४० धन्य आराधना (हिन्दी)	१५००
४१ प्रवचन नवनीत भाग-१-४ (गुजराती)	५८५०
४२ प्रवचन प्रसाद भाग-१-२	२३००
४३ पथ प्रकाश (गुजराती)	२०००
४४ पथ प्रकाश (हिन्दी)	५००
४५ प्रयोजन सिद्धि (गुजराती)	३५००
४६ प्रयोजन सिद्धि (हिन्दी)	२५००
४७ विधि विज्ञान (गुजराती)	२०००
४८ विधि विज्ञान (हिन्दी)	२०००
४९ भगवान आत्मा (गुजरात)	२०००
५० भगवान आत्मा (हिन्दी)	१५००
५१ सम्यक्ज्ञानदीपिका (गुजराती)	१०००
५२ सम्यक्ज्ञानदीपिका (हिन्दी)	१५००
५३ तत्त्वानुशीलन (गुजराती)	४०००
५४ तत्त्वानुशीलन (हिन्दी)	२०००
५५ बीजुं काई शोध मा (गुजराती)	४०००
५६ दूसरा कुछ न खोज (हिन्दी)	२०००
५७ मुमुक्षुता आरोहण क्रम (गुजराती)	२५००
५८ मुमुक्षुता आरोहण क्रम (हिन्दी)	३५००
५९ अमृत पत्र (गुजराती)	२०००
६० अमृत पत्र (हिन्दी)	२५००
६१ परिभ्रमणना प्रत्याख्यान (गुजराती)	१५००
६२ परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (हिन्दी)	४०००
६३ आत्मयोग (गुजराती)	१५००
६४ आत्मयोग (हिन्दी)	३०००
६५ अनुभव संजीवनी (गुजराती)	१०००
६६ अनुभव संजीवनी (हिन्दी)	१०००
६७ ज्ञानामृत (गुजराती)	३५००
६८ ज्ञानामृत (हिन्दी)	१५००
६९ वचनामृत रहस्य (गुजराती)	१०००
७० वचनामृत रहस्य (हिन्दी)	१०००
७१ दिशा बोध (हिन्दी-गुजराती)	३५००
७२ कहान रत्न सरिता (भाग-१)	१०००
७३ कहान रत्न सरिता (भाग-२)	१०००
७४ कुटुम्ब प्रतिबंध (गुजराती)	१५००
७५ कुटुम्ब प्रतिबंध (हिन्दी)	२५००
७६ सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (गुजराती)	१५००

७७ सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (हिन्दी)	२०००
७८ गुरु गिरा गौरव (हिन्दी-गुजराती)	३५००
७९ समयसार दोहन (गुजराती)	७५०
८० समकितनुं बीज (गुजराती)	१०००
८१ स्वरूपभावना (गुजराती)	१०००
८२ स्वरूपभावना (हिन्दी)	१०००
८३ सुविधि दर्शन (गुजराती)	१०००
८४ सुविधिदर्शन (हिन्दी)	१९००
८५ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन	१२५०
८६ प्रवचन सुधा (भाग-१) (गुजराती)	१४००
८७ प्रवचन सुधा (भाग-२) (गुजराती)	७५०
८८ प्रवचन सुधा (भाग-३) (गुजराती)	१०००
८९ प्रवचन सुधा (भाग-४) (गुजराती)	१०००
९० प्रवचन सुधा (भाग-५) (गुजराती)	१०००
९१ प्रवचन सुधा (भाग-६) (गुजराती)	१०००
९२ प्रवचन सुधा (भाग-७) (गुजराती)	७५०
९३ प्रवचन सुधा (भाग-८) (गुजराती)	७५०
९४ प्रवचन सुधा (भाग-९) (गुजराती)	७५०
९५ प्रवचन सुधा (भाग-१०) (गुजराती)	७५०
९६ प्रवचन सुधा (भाग-११) (गुजराती)	७५०
९७ कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-१ (गुजराती)	१०००
९८ कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-२ (गुजराती)	१०००
९९ द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-१) (गुजराती)	१०००
१०० द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-२) (गुजराती)	१०००
१०१ राज हृदय (भाग-१) (गुजराती)	१५००
१०२ राज हृदय (भाग-२) (गुजराती)	१५००
१०३ राज हृदय (भाग-३) (गुजराती)	७५०
१०४ अध्यात्मस्था (भाग-१) (गुजराती)	१०००
१०५ अध्यात्मसुधा (भाग-२) (गुजराती)	१०००
१०६ अध्यात्म सुधा (भाग-३) (गुजराती)	१०००
१०७ अध्यात्म सुधा (भाग-४) (गुजराती)	७५०
१०८ अध्यात्म सुधा (भाग-५) (गुजराती)	७५०
१०९ गुरु गिरा गौरव (भाग-१) (गुजराती) (धारावाही प्रवचन)	१०००
११० गुरु गिरा गौरव (भाग-२) (गुजराती) (धारावाही प्रवचन)	७५०
१११ मुक्तिनो मार्ग (गुजराती)	१०००
११२ प्रवचन नवनीत (भाग-१) (हिन्दी)	१०००
११३ प्रवचन नवनीत (भाग-२) (हिन्दी)	१०००
११४ प्रवचन नवनीत (भाग-३) (हिन्दी)	१०००
११५ प्रवचन नवनीत (भाग-४) (हिन्दी)	१०००
११६ धन्य आराधक (गुजराती)	७५०

૧૧૭ છ: ઢાલા પ્રવચન (ગુજરાતી) (ભાગ-૧)	૧૦૦૦
૧૧૮ છ: ઢાલા પ્રવચન (ગુજરાતી) (ભાગ-૨)	૧૦૦૦
૧૧૯ છ: ઢાલા પ્રવચન (ગુજરાતી) (ભાગ-૩)	૧૦૦૦
૧૨૦ જિન પ્રતિમા જીન સારઁહી	૫૦૦
૧૨૧ સ્મરણ સંચિકા	૧૫૦૦
૧૨૨ દંસણ મૂલો ધમ્મો	૩૫૦૦
૧૨૩ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) (હિન્દી)	૧૦૦૦
૧૨૪ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) (હિન્દી)	૧૦૦૦
૧૨૫ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) (હિન્દી)	૧૦૦૦
૧૨૬ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) (હિન્દી)	૧૦૦૦
૧૨૭ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૫) (હિન્દી)	૧૦૦૦
૧૨૮ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૬) (હિન્દી)	૧૦૦૦
૧૨૭ ધન્ય પુરુષાર્થી (ગુજરાતી)	૧૫૦૦
૧૨૮ ધન્ય પુરુષાર્થી (હિન્દી)	૬૫૦૦
૧૨૯ છ: ઢાલા પ્રવચન (હિન્દી) (ભાગ-૧)	૧૦૦૦
૧૩૦ રાજ હૃદય (ભાગ-૪) (ગુજરાતી)	૫૦૦
૧૩૧ રાજ હૃદય (ભાગ-૫) (ગુજરાતી)	૫૦૦
૧૩૨ રાજ હૃદય (ભાગ-૬) (ગુજરાતી)	૫૦૦
૧૩૩ રાજ હૃદય (ભાગ-૭) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૩૪ રાજ હૃદય (ભાગ-૮) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૩૫ રાજ હૃદય (ભાગ-૯) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૩૬ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૦) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૩૭ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૧) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૩૮ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૨) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૩૯ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૩) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૪૦ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૪) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૪૧ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૫) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૪૨ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૬) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૪૩ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૬) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૪૪ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૭) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૪૫ અનુભવપ્રકાશના કિરણો (ભાગ-૨) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૪૬ અનુભવપ્રકાશના કિરણો (ભાગ-૩) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૪૭ અનુભવપ્રકાશના કિરણો (ભાગ-૪) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૪૮ અનુભવપ્રકાશના કિરણો (ભાગ-૫) (ગુજરાતી)	૧૫૦

पाठकोनी नोंध भाटे